1-2/2004

DĚJINY

Český fašismus, Mnichov a protektorát

Předplatné na ročník XI (2004), tj. 4 čísla:

250,- Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
290,- Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,- Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku XI (2004).

Předplatné pro zahraničí:
45 euro (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 euro (včetně poštovného) pro instituce.

Cena 68,- Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá:
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,
tel.: 257 531 122
257 533 036
fax: 257 531 121
E-mail: dvorak@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.
Obálka Anna Kožuriková.
Resumé přeložil Derek Paton.
Grafická úprava Josef Zvoníček.
Tisk České Tiskárny s.r.o. Ráby 14, Staré Hradiště.

Vychází s podporou Ediční rady Akademie věd ČR.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 2004

SOUDOBÉ DĚJINY

XI / 1-2

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma a Milan Drápala

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Stanislav Kokoška, Jan Měchýř,
Jiří Suk, František Svátek, Oldřich Tůma, Jiří Vykoukal

REDAKČNÍ RADA:

Adrian von Arburg, Praha
Karel Bartošek, Paříž
Vojtech Čelko, Praha
Jürgen Danyel, Drážďany
Eva Hahnová
Miloš Havelka, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Ivan Kamenec, Bratislava
Łukasz Kamiński, Varšava
Karel Kaplan, Praha
Zdeněk Kárník, Praha
Jiří Knapík, Opava
Michal Kopeček, Praha
Pavel Kosatík, Praha
Jan Křen, Praha
Jiří Křesťan, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Françoise Mayerová, Montpellier
Martin Nodl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Derek Paton, Praha
Jiří Pernes, Brno
Jiří Pešek, Praha
Vilém Prečan, Praha
Petr Šafařík, Praha
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Praha
Zbyněk Zeman, Praha

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)
Ela Nauschová

Autoři

Mečislav Borák (1945)
vědecký pracovník Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě, zabývá se českými dějinami 20. století, zejména česko-slovensko-polskými vztahy po roce 1918, druhou světovou válkou, okupací a odbojem v ČSR a soudní i mimosoudní perzekucí po roce 1945. K posledně uvedenému tématu publikoval například monografii *Spravedlnost podle dekretu: Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě 1945–1948* (Šenov u Ostravy 1998).

Adéla Gjuričová (1971)
působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze, zabývá se proměnami ideologického diskurzu české politické pravice po roce 1989.

Hans Henning Hahn (1947)
profesor moderních východoevropských dějin na Univerzitě Carla von Ossietzkého v Oldenburgu, specialista v oblasti moderních středoevropských dějin. Česky společně s Evou Hahnovou publikoval knihu *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání* (Praha 2002).

Eva Hahnová (1946)
od roku 1968 žije ve Spolkové republice Německo, momentálně působí jako historička a publicistka na volné noze. Zabývá se dějinami komunismu, moderním nacionalismem, moderním českým politickým myšlením a v poslední době zejména historií sudetských Němců a jejich vztahů s Čechy. Této oblasti věnovala publikace *Sudetoněmecký problém: Obtížné loučení s minulostí* (Praha 1996, Ústí nad Labem 1999) a *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání* (společně s Hansem Henningem Hahnem, Praha 2002).

Vlastimil Hála (1951)
vědecký pracovník Filozofického ústavu AV ČR v Praze, věnuje se zejména etické problematice v dějinách filozofie. Autor práce *Impulsy Kantovy etiky* (Praha 1994) a řady časopiseckých článků z oblasti dějin filozofie i filozofie současné (Bolzano, Brentano, Hösle, Habermas aj.).

Karel Hrubý (1923)
sociolog, od roku 1968 žije v Basileji. V letech 1983–1991 byl šéfredaktorem kulturně-politického čtvrtletníku Společnosti pro vědu a umění *Proměny*, vydávaného v New Yorku. Zabývá se sociologií změn politických systémů ve starší době (husitství) i v současnosti. Vydavatel studií o Masarykovi *T. G. Masaryk in Perspective: Comments and Criticism* (spolu s Milíčem Čapkem, Ann Arbor 1981).

Eva Irmanová (1943)
vědecká pracovnice Historického ústavu AV ČR v Praze, zaměřuje se na dějiny Maďarska a Slovenska v 19. a 20. století v kontextu střední Evropy. Je autorkou monografie *Kádárismus: Vznik a pád jedné iluze* (Praha 1998).

Jiří Knapík (1975)
historik, od roku 2000 působí v Ústavu historie a muzeologie Slezské univerzity v Opavě. Zabývá se zvláště kulturní politikou v Československu v letech 1948–1953. Je autorem monografie *Kdo spoutal naši kulturu: Portrét stalinisty Gustava Bareše* (Přerov 2000) a syntetické studie *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950* (Praha 2003).

Stanislav Kokoška (1959)
vedoucí oddělení pro dějiny druhé světové války, okupace a odboje v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze. Zabývá se problematikou domácího odboje, osvobozování českých zemí na jaře 1945 a dějinami zpravodajských služeb. Spolu s Jaroslavem Kokoškou je autorem publikace *Spor o agenta A-54: Kapitoly z dějin československé zpravodajské služby* (Praha 1994).

Pavel Kolář (1974)
vědecký pracovník Centra pro výzkum soudobých dějin v Postupimi (*Zentrum für Zeitgeschichtliche Forschung Potsdam*). Zabývá se dějinami historické vědy a historické kultury v 19. a 20. století, aktuálně pak srovnávací analýzou historiografie dělnického hnutí v NDR, Polsku a Československu v 50. a 60. letech minulého století.

Petr Koura (1978)
Postgraduálně studuje české dějiny na Filozofické fakultě UK a zároveň působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze. Zabývá se českými moderními dějinami, především domácím protinacistickým odbojovým hnutím. Je autorem monografie *Podplukovník Josef Balabán: Život a smrt velitele legendární odbojové skupiny „Tři králové"* (Praha 2003).

Otomar L. Krejča (1947)
herec a překladatel, působil jako člen pražského Divadla Za branou a překládal prózu, poezii, dramata i odborné texty. Od roku 2002 je zaměstnán v Centru pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí druhé světové války při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze a publikuje v historických časopisech a sbornících. Jeho zájem směřuje k porozumění kulturněhistorickým souvislostem fašismu a židovského osudu v první polovině 20. století.

Robert Kvaček (1932)
profesor Ústavu českých dějin Filozofické fakulty UK v Praze, přednáší dějiny 19. a 20. století. Publikoval řadu knih a studií převážně k meziválečným dějinám Československé republiky v zahraničním kontextu, v poslední době mimo jiné společně s Dušanem Tomáškem monografie *Causa Emil Hácha* (Praha 1995) a *Generál Alois Eliáš: Jeden český osud* (Praha 1998).

Jaroslav Pánek (1947)
profesor, ředitel Historického ústavu AV ČR v Praze, autor řady monografií a studií z období raného novověku. V posledních letech publikoval například biografie *Poslední Rožmberk: Životní příběh Petra Voka* (Praha 1996) a *Vilém z Rožmberka: Politik smíru* (Praha 1998).

Jan Pauer (1950)
působí ve Středisku bádání o východní Evropě (*Forschungsstelle Osteuropa*) při Univerzitě Brémy. Zabýval se mimo jiné mezinárodněpolitickými souvislostmi „pražského jara" 1968, kolektivní pamětí a zacházením s minulostí v Česku a Slovensku po roce 1989, česko-německými vztahy, v současnosti zejména vztahy mezi politickou a národní identitou v Evropě. Nejnověji vyšla česky jeho monografie *Praha 1968: Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – plánování – provedení* (Praha 2004; původně německy, Bremen 1995).

Jaroslav Rokoský (1969)
odborný asistent na katedře historie Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Specializuje se na novodobé dějiny Československa, zejména na období první republiky a historii agrární strany.

Jan Růžička (1978)
absolvent Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK, nyní pobývá na Fulbrightově stipendiu na Brandeisově univerzitě ve Walthamu (Massachusetts, USA). Zabývá se teorií mezinárodních vztahů a moderní evropskou historií, s důrazem na střední a východní Evropu.

Vít Smetana (1973)
vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze a doktorand Oxfordské univerzity. Zabývá se dějinami mezinárodní politiky a diplomacie za druhé světové války a v první fázi války studené, zejména rolí Velké Británie a britsko-československými vztahy v tomto období. Editoval knihu vzpomínek Roberta F. Kennedyho na kubánskou raketovou krizi *Třináct dní* (Praha 1999).

Jaroslav Šebek (1970)
vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR v Praze, zabývá se politickými a sociálními dějinami Československa v letech 1918–1938, vývojem uvnitř českých a německých politických stran a církevními dějinami.

Jan Špringl (1977)
vystudoval historii na Filozofické fakultě UK v Praze, nyní působí jako středoškolský učitel v Berouně. Jeho badatelský zájem směřuje k úloze a významu kolaborace v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945).

Pavel Šrámek (1973)
vystudoval historii na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě a na Fakultě sociálních věd UK v Praze, nyní je zaměstnán ve Státním okresním archivu v Chrudimi. Zabývá se meziválečnými dějinami střední Evropy.

Peter Švík (1981)
student politologie na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě. Pravidelně publikuje ve slovenských kulturně-politických časopisech.

Jitka Vondrová (1953)
vědecká pracovnice Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze, kde se věnuje především přípravě ediční řady dokumentů „Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970".

Marína Zavacká (1972)
vědecká pracovnice oddělení nejnovějších dějin Historického ústavu Slovenské akademie věd v Bratislavě. Specializuje se na dějiny propagandy a budování prorežimních struktur v širším společenském kontextu ve 20. století.

Obsah

Plagiát v Soudobých dějinách
Vyjádření vydavatelů časopisu 9

Studie a články

Otomar L. Krejča — Český fašismus
Pokus o bilanci 11

Pavel Šrámek — Odhodlání versus loajalita
Názory a postoje velení československé armády v roce 1938 56

Vít Smetana — Zatracené závazky
Britové, Francouzi a problém garance pomnichovského Československa 88

Petr Koura — Pozapomenutá legenda českého odboje
Případ Jana Smudka a nacistická okupační politika . . . 110

Jan Pauer — Problém integrace národních identit v procesu evropského sjednocování 128

Eva Irmanová — Fenomén nacionalismu v maďarsko-slovenských vztazích
Konflikty, traumata, styčné body ve výkladu společných dějin 19. a 20. století 141

Materiály

Jan Špringl — Protektorátní vzor mladého člověka
Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942–1945) 154

Diskuse

Eva Hahnová – Hans Henning Hahn
Peter Glotz a jeho obrazy dějin 178

Karel Hrubý
Opozice v exilové sociální demokracii
Nad knihou Radomíra Luži 188

Recenze

Robert Kvaček
Monograficky k syntéze dějin první republiky 201

Adéla Gjuričová
Produktivní bourání mýtů 206

Jaroslav Rokoský
Národní socialisté v pasti 210

Jiří Knapík
Deset pohledů do literárního dění po únoru 1948 . . . 215

Pavel Kolář
Nenápadné okovy Kleió
Východoevropské dějepisectví po pádu železné opony mezi vědeckým étosem a legitimizací panství 224

Vlastimil Hála
„Postkoloniální" pohled na habsburský mýtus 231

Jaroslav Šebek
Církev v národních státech meziválečné Evropy 237

Jitka Vondrová
Pauerova příliš opožděná česká premiéra 241

Peter Švík
Čo je fašizmus? 245

Marína Zavacká
Slovenské pohľady na Rusko 249

Jan Růžička
Prvořadý časopis o dějinách studené války 252

Dokumenty

Stanislav Kokoška
Ilegální letáky a řetězové dopisy z prvních měsíců nacistické okupace 258

Kronika

Jaroslav Pánek
Přípravy dvacátého mezinárodního kongresu historických věd (Sydney, 3.–9. července 2005) 276

Mečislav Borák
O restitucích kulturních statků obětí holokaustu 282

Petr Cajthaml – Petr Blažek
Dezinformace, lži a pomluvy
Kampaně proti opozici
v Československé televizi 1968–1989 300

Radek Slabotinský
Seminář o nuceném pracovním nasazení v Německu . . 304

Anotace 307

Resumé 325

Plagiát v Soudobých dějinách

Vyjádření vydavatelů časopisu

Když jsme se rozhodli od letošního ročníku osvěžit fazonu *Soudobých dějin* novým provedením obálky a zařazením fotografií, netušili jsme, že na počátku druhého desetiletí existence zároveň jejich dosud čistý štít poskvrní nemilá aféra. Přestože jsme společně s redakčním kruhem vždy s maximální pozorností dbali na solidní odbornou úroveň, původnost a celkové redakční zpracování publikovaných příspěvků, nepodařilo se nám časopis uchránit před tím, co je ve vědeckém a uměleckém světě zřejmě považováno za nejhorší prohřešek. Otiskli jsme totiž text, který se dá označit jako stoprocentní plagiát. A mrzí nás dvojnásob, že jsme to zjistili až s ročním odstupem a nikoli vlastní zásluhou. Upozornil nás pan David Pazdera ze *Střeleckého magazínu*, kterému se patří na tomto místě vyslovit naše poděkování. Jak se celá patálie sběhla?

Zhruba před půldruhým rokem navštívil naši redakci člověk, který se představil jako Abadi Woldekiros, původem z Etiopie. (Jak se později ukázalo, byly to téměř jediné pravdivé údaje, které nám sdělil.) Nabídl nám k publikování rukopis článku o československém zbrojním angažmá v italsko-habešském konfliktu ve třicátých letech minulého století. Tvrdil, že se tématu z vlastního zájmu badatelsky věnuje, že studoval příslušné dokumenty v českých státních i podnikových archivech, a snahu o zveřejnění práce dával do spojitosti se svým doktorandským studiem. Stín nedůvěry vzbudil snad jen tím, že se zdráhal prozradit jméno údajného překladatele textu z angličtiny do češtiny, tehdy jsme tomu však nevěnovali větší pozornost. Studie se nám zdála zajímavá, takže jsme si na ni nechali vypracovat lektorský posudek. Požádali jsme o něj prvotřídního odborníka na dějiny první Československé republiky, který navíc dlouhá léta působil v Archivu Škody Plzeň, což mělo v daném případě svou odbornou váhu. Vyznění jeho podrobného a důkladně vyargumentovaného rozboru bylo v zásadě kladné, upozornil jen na některé dílčí omyly či nepřesnosti a doporučil věnovat větší pozornost zahraničněpolitickému kontextu tématu. S přihlédnutím k tomuto stanovisku redakční kruh rozhodl o uveřejnění článku, šéfredaktor časopisu poté ještě věnoval značné úsilí dopracování textu v intencích posudku ve spolupráci s domnělým autorem. Je pravdou, že obvykle si

vyžádáme ke každému článku do časopisu dva posudky; v případě tohoto spíše okrajového tématu jsme však nevěděli, koho jiného bychom měli s takovou prosbou oslovit, a vzhledem k renomé recenzenta – byl jím Antonín Klimek – jsme se protentokrát spokojili s posudkem jediným. Studie nakonec vyšla pod názvem „Tendenční neutralita: Československý zbrojní průmysl a italsko-habešský konflikt" v úvodním čísle loňského ročníku *Soudobých dějin* (2003/1–2, s. 9–28).

O další dějství se postaral zmíněný pan Pazdera. V dopise, který nám zaslal 22. června letošního roku elektronickou poštou, vyjádřil svůj „šok a znechucení nad zjištěním, že text A. Woldekirose není ničím jiným než v podstatě doslova opsanou, resp. ze slovenštiny přeloženou klíčovou studií Juraje Chmiela 'Československý zbrojársky priemysel a taliansko-etiópsky konflikt', která vyšla v časopise *Historie a vojenství*, č. 2/1991, s. 40–64". Jak jsme si ověřili nahlédnutím do příslušného časopisu, pan Pazdera měl naprostou pravdu – vyjma dvou vynechaných odstavců veškeré změny v textu spadaly na vrub redakčních úprav v *Soudobých dějinách*. Byl to pochopitelně šok také pro nás, spojený s pocitem neuvěřitelné drzosti onoho podvodného „autora", který se ovšem ani nestyděl vyinkasovat honorář. Jak jsme poté zjistili, žije nadále v České republice a má přerušeno doktorandské studium na Fakultě mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze. Informovali jsme o případu kompetentní osoby na fakultě, jejíž úctyhodnost Woldekiros svým jednáním také nepřímo poškodil, a plně se spoléháme na jejich další postup. Ani případné sankce proti plagiátorovi, který se nejhrubším způsobem provinil proti etice historikovy práce, však nemohou smýt poskvrnu, kterou tím utrpěla pověst časopisu *Soudobé dějiny*, stejně jako nemohou zahladit újmu způsobenou původnímu autorovi, jehož text tak bezskrupulózně zneužil.

Nezbývá nám než vyslovit naše hluboké politování nad celým případem a adresovat omluvu čtenářům našeho časopisu, redakci časopisu *Historie a vojenství*, a především panu Juraji Chmielovi, kterému jsme prozatím nabídli alespoň určitou morální kompenzaci. Případ vnímáme také jako varování pro budoucnost, abychom byli při posuzování příspěvků do časopisu ještě ostražitější a posuzovali jejich kvalitu ještě důsledněji; ostatně v poslední době jsme zaznamenali ještě jeden pokus propašovat do našeho časopisu článek, jehož původnost byla více než problematická.

Oldřich Tůma, Milan Drápala

Český fašismus (1938–1945)

Pokus o bilanci

Otomar L. Krejča

Každé národní fašistické hnutí je specifickou odnoží složitě strukturovaného konglomerátu určitého typu představ, přístupů, postupů a mentálního pozadí, z nichž v kontextu moderního civilizačního vývoje (a jeho lokálních modifikací) fašismus vykrystalizoval. Často se jej pokoušíme vymezit pomocí redukce na několik nejnápadnějších projevů: agresivní válkychtivost zacílenou k představě *světovlády*; schopnost vrcholně efektivní *indoktrinace mas*; krajní *zglajchšaltování* a *odintelektualizování* společenského života; snahu překonat všechny sociální i existenciální problémy jejich transpozicí do roviny nově zformovaného vyššího organismu, schopného eliminovat individuální dimenze lidského zájmu i prožitku – tedy do funkčních mechanismů *totálního společenství*; na byrokratizaci a institucionalizaci *teroru*, který nabývá industriální charakter a začíná pracovat s prostředky nastupující počítačové revoluce... a ovšem na programovou představu o nutnosti přetvořit civilizaci na základě *násilné biologicko-rasové transformace celého lidského rodu*. Fašismus jako historický fenomén tyto momenty bezpochyby charakterizují. Poukazy na krajně nelidské důsledky, do nichž vyústil, však samy o sobě jen v omezené míře ozřejmují jeho genezi a expanzi – nikoli jako okrajové anomálie, ale jako jedné ze stěžejních ideologií a spoluurčujícího faktoru dynamiky nejnovějších dějin.[1] Jen

1 V kapitole „Fašismus jako charakter epochy" svého proslulého díla cituje Ernst Nolte např. Thomase Manna, jenž po Mnichovu konstatuje „úplné vítězství mohutných dobových tendencí, které se shrnují pod jménem fašismus", zmiňuje „psychologickou připravenost Evropy na fašistickou infiltraci v politickém, morálním, intelektuálním ohledu" a ještě po válce hovoří o „fašistické epoše Západu, v níž žijeme a ... ještě dlouho žít budeme" (NOLTE, Ernst: *Fašismus ve své epoše*. Praha, Argo 1998, s. 33). Nolteho práce mj. dokumentuje, do jaké míry jsou historiografické pokusy o postižení konkrétní epochy (včetně tendencí, které ji generovaly) odkázány na široký horizont její filozoficko-sociologické a umělecké reflexe. Ve věku stále akcelerující partikularizace odborných přístupů jde totiž o jedno z unikátních reziduí, v němž přežívá snaha po komplexním vnímání lidské situace. Srv. též náhled Golo Manna: „kdo by se

v takovém pojetí může přitom vrhat specifické světlo na jejich hybné mechanismy, na podpovrchové tendence obecných civilizačních trendů a jejich hlubinnou rozpornost.[2]

Prehistorie některých témat přítomných ve fašistické ideologii je dávná a nezřídka koresponduje s tím, co vnímáme jako konstanty lidského založení.[3] Všechny mentální předpoklady fašismu musely však projít procesem zásadní transformace, než se mohly stát součástmi pokusu o *principielní zvrat* společenského vývoje a představ o závaznosti dosavadních kulturních hodnot.

Ani militarizaci a brutalizaci veřejného mínění, masovou indoktrinaci, davovou a posléze masmediální manipulaci, vrcholně zbyrokratizované formy institucionalizované kontroly, mocenského nátlaku či industrializovaného teroru a podobné průvodní jevy moderní civilizace fašismus (ani jeho nacistický derivát) nevynalezl. Absence korigujících mechanismů mu pouze umožnila využívat je v netušeně hypertrofované podobě a na překvapivě totální úrovni. Vědomí, že šlo o jevy potenciálně již přítomné, obrací pozornost k jejich sepětí s vývojovými tendencemi moderní (post)industriální společnosti. V jejím rámci spatřily ostatně na sklonku 19. století světlo světa i koncentrační tábory a svou efektivitu záhy prokázaly v závěrečné etapě búrské války. Pracovnínasazení válečných zajatců pak předznamenalo další možnosti jejich využití. Často přehlížíme, že zavedení nové „technologie" – také v oblasti válečných postupů či nejrůznějších způsobů eliminace projevů odporu – je spojeno s odpovědností za další vývoj a (zprvu netušenou) brutalizaci. Nelze však zároveň nevnímat zásadní rozdíl mezi tábory s jakkoli nelidským vnitřním režimem a překročením dalšího tabu: vznikem jednoúčelových vyhlazovacích středisek, určených k okamžitému vyvražďování[4] celých kategorií občanů speciálně vyvinutými, maximálně odosobněnými postupy – a k následnému zpracovávání jejich pozůstalosti,

---

mohl zabývat historickou epochou, aniž by se pokusil popsat jejího 'ducha'" (MANN, Golo: *Dějiny Německa 1919–1945*. Praha, Český spisovatel 1993, s. 47).

2 V atmosféře studené války se obecně uplatnily mocenské ohledy, jež mnohé konstitutivní prvky fašismu relativizovaly a neváhaly je i prakticky využívat. Ideologická klišé však stále limitují úvahy o tom, co o naší civilizaci vypovídá, a tendence vnímat jej prizmatem nejpatologičtějších excesů zastiňuje problematiku prózcovských přeměn té mentality, která je jeho živným pozadím. V této souvislosti se sluší vzpomenout na myšlenkové trendy, které se u nás začaly uplatňovat v 60. letech – nejvelkoryseji v přístupu Bedřicha Loewensteina, pronikavě shrnutém studiemi z let 1969–1971 *Civilizace a fašismus* (Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2003), na něž mohu jen upozornit – vyšly až po vzniku tohoto textu; pokud se do něj snad promítlo něco z iniciačních zážitků zmíněné doby, odkazuji na jejich zdroje s vděčností.

3 *Genocida*, motivovaná obavou z potenciálního ohrožení, je součástí kulturního horizontu od *Íliady* či *Starého zákona*, její důsažnost v čase i lidském osudu reflektují již Eurípidovy *Trójanky*. Historie *antijudaismu* poukazuje na příznačnou militantnost sebevymezování vůči nejbližší rozdílnosti, která právě pro svou příbuznost relativizuje apriorně doktrinární výměr naší identity. Průběh christianizace svědčí o síle té představy univerzalismu, která předpokládá *unifikaci*. *Rasismus*, vzešlý z konceptu *civilizační výlučnosti* a s ní spjaté *hierarchizace kultur*, byl akceptován jako souputník ideje pokroku, zatímco jeho genocidní rub se dařilo odsouvat do roviny nezbytných průvodních jevů a do hájemství neškodného podivínství.

4 V Treblince se odehrávala likvidace celého transportu jako zhruba dvouhodinový systemizovaný proces.

dokonce jejich ostatků k dalšímu využití. Mechanismus fungování těchto industriálních center nového typu představuje s ničím nesrovnatelnou podobu genocidy, kardinálně přesahující dosavadní výměr skupinové, dokonce i masové vraždy lidských bytostí; exterminace zde nabyla charakter *průmyslové likvidace biologického materiálu*, který ztratil status přináležitosti k lidskému rodu, byl či měl být takto vnímán a jako s takovým s ním bylo nakládáno. Zůstává na naší euroatlantické civilizaci, aby se s tímto – do té doby nepředstavitelným – jevem vyrovnávala jako s poukazem na sobě vlastní a již navždy v ní latentně přítomný potenciál.[5]

K historickým kořenům fašismu

Protofašistické zázemí se jako povýtce emotivní, zásadně antiinteligibilní, pudově zakotvená protiváha modernity začíná formovat v konfrontaci s výchozími ideály Velké francouzské revoluce. Jednotlivé linie *kontrarevoluční mentality*,[6] zavrhující vizi otevřeného a programově se zdokonalujícího soužití nezadatelně svobodných, důsledně si rovných a bratrsky spolužijících individualit, tvoří ve Francii, po celé 19. století jakési experimentální laboratoři kontinentálního společenského vývoje, kontrapunkt republikánského étosu. Výchozí maximy osvícensky komplexního pojetí modernity a pokroku zároveň postupně degenerují na nárok průřezové spotřebnosti. Paralelně probíhají netušené hospodářské a s nimi spjaté společensko-kulturní změny, které postrádají transparentnost a budí dojem nástupu nové iracionality. Nabývají charakter *osamostatňujících se mechanismů*, které se vymykají kontrole, naopak ji samy přejímají. Úspěšná orientace v jejich *manipulačním rámci* předpokládá osvojení konvencí, přizpůsobivost, utilitární a instrumentální přístup. Společnost, občan a jejich vzájemné vztahy se *institucionalizují*, formuje se novodobý *byroratický stát* a jeho typická stavební jednotka – člověk jako depersonalizovaná transmise státní (a stále zřetelněji ekonomické) mašinerie. Idea modernity splývá s představou

---

5 Příklad *šoa* jako vyhřeznutí extrémní nelidskosti, přežívající pod tenkým civilizačním nánosem, přitom odkaz druhé světové války nezužuje, spíše nově otevírá další problémy, především bytostný charakter války samotné: teprve a právě jako její součást se stala *obecně* prováděná exterminace proveditelnou, dokonce vůbec myslitelnou. Když Erich Fromm uvažuje v rámci své *Anatomie lidské destruktivity* (Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1997) o válečném vyhlazování, hovoří v souvislosti s klinickým rozborem Himmlerova sadismu o „zavraždění patnácti až dvaceti milionů neozbrojených a bezmocných Rusů, Poláků a Židů" a v kapitole o Hitlerově nekrofilii uvádí: „Hlavními oběťmi zabíjení měli být Židé, Poláci a Rusové. Zmíníme se jen o likvidaci Židů..." (s. 297, 391) Funkčnost osvětimských plynových komor byla ostatně zprvu ověřena především na sovětských zajatcích. Je příznačné, že odhady nacistických obětí na životech do vypuknutí války se pohybují „pouze" okolo čísla osm tisíc – přičemž likvidace vesměs levicových odpůrců byla doma i za hranicemi přijímána s širokým pochopením.

6 Jsou přítomné v monarchismu, ultramontánním klerikalismu, ve skepsi vůči pojetí člověka jako jedinečné, svéprávné, humánně založené bytosti – potenciálního subjektu dějin, v odmítání občanského, demokratického a republikánského principu, v obavách z pokroku, industrializace, kosmopolitismu či internacionální vzájemnosti, v odporu k racionální reflexi, materialismu, karteziánskému rozvrhu myšlení – a s tím vším prostoupené představě o biologicky předurčené, koneckonců rasové podmíněnosti sociálních a kulturních okruhů.

neohraničeného pokroku, neomezené exploatace (přírodních i lidských) zdrojů, kontinuálního hospodářského růstu. Souběžně se však rýsují limity, jak o tom svědčí přízrak *malthuziánství* a nástup *sociálního darwinismu*, spjatý s prosazením imperativu volné soutěže. Vzrůstá sociální napětí, přičemž zdroje chudoby se uprostřed všeobecného rozmachu vymykají chápání a budí dojem nelegitimnosti.

Jako žádoucí zástupný viník se tentokrát nabízí planetární spiknutí cizího, snadno vymezitelného živlu, teprve nedávno exkulpovaného v důsledku racionálního volnomyšlenkářství. Právě *mezinárodnímu Židovstvu* se prý daří prosadit pouze jemu vlastní plutokratickou hamižnost do role nastupujícího životního principu a destruovat tak doposud harmonické společenství, patriarchálně spjaté křesťanskou či nacionální sounáležitostí. *Židovské spiknutí* údajně deformuje jeho pozitivní tendence a životní obsahy nejen přímo, ale také pod maskou židomarxistických teorií, pomocí falešných idejí internacionalismu a třídního boje. *Židobolševismus* tak bude posléze interpretován jako *nástroj mezinárodního židovského kapitálu*, snažícího se i touto oklikou zmocnit *vlády nad světem*. V *epoše impérií*, motivované sepětím hospodářské a mocenské expanze, je přitom vize globální dominance vnímána jako obecný imperativ.

V důsledku společenských změn se formuje a koncem 19. století stává zřetelným mocenským činitelem nový fenomén, *moderní masa*. Vyvstává potřeba prozkoumat technologii jejího ovládání – *psychologii davu*. Převratná dynamika sociálních procesů vede navíc k obecné proměně vnímání podoby a funkce hierarchického strukturování společnosti. V tomto kontextu se další inspirací fašistického konceptu stává i Paretova *sociologie elit*.[7]

Na sklonku 19. století dochází i k dalšímu principielnímu překroku: doposud roztroušené prvky protofašistického vztahu ke skutečnosti pronikají z teoretické klauzury do masového povědomí.[8] Za modelový příklad zrodu *fašistické mentality*

---

7 Teorii „oběhu elit" Vilfreda Pareta a jeho zájem o iracionálně (především pudově, psychicky) založené konstanty společenských aktivit rozpracovával v Itálii dále Gaetano Mosca, který vedle nátlaku (násilí) a manipulace jako prostředků ovládání většiny elitou zdůraznil i působení „politické formule" (ideologie); také parlamentarismus pak chápal pouze jako výsledek aplikace „demokratické formule", součásti (spolu s náboženstvím, nacionalismem ap.) „univerzální iluze", která zakládá kompaktnost společnosti a její stabilitu. Svébytnou spojnici mezi italským sociologickým elitismem a německým myšlením tohoto typu představuje Robert(o) Michels, kterého formulace „železného zákona oligarchie" – snaha dokázat, že jakákoli organizace (včetně demokratických politických stran) funguje na vůdcovském principu a na základě nadvlády byrokratického aparátu – dovedla od Weberovy koncepce liberalismu až k otevřeně fašistickým postojům.

8 Formativní proces fašistických přístupů lze podrobně sledovat ve zmíněném díle Ernsta Nolteho, který analyzuje fašismus francouzský, italský a německý (vždy v souvztažnosti historického a doktrinárního zkoumání), aby se závěrem pokusil, navzdory vnitřním rozdílnostem, nahlédnout fašismus jako fenomén spoluformující moderní dobu. Přestože tento rozvrh marginalizuje další zdroje fašismu, např. vlivnou oblast angloamerickou, je zde doložen nepříjemný fakt, že genezi fašismu – této mezní formy antiliberálního myšlení a zároveň jedné z politických funkcí kapitalismu – nelze redukovat na národní předpoklady a nejedná se o problematiku definitivně překonanou. O zdrojích fašismu a jeho vztahu k civilizačním i kulturním vývojovým trendům srv. již zmiňované studie a přístup Bedřicha Loewensteina.

jako základu společenského hnutí bývá označována Dreyfusova aféra – především proto, že hybným momentem se zde stává programová manipulace davovými emocemi, které řídicí elita sama sdílí; mezi ní a masou tak vzniká iracionální srozumění, produkující *přímou akci*.[9]

Vnitřně konfliktní vývoj v 19. století organicky vedl i k promýšlení teoretického konceptu zásadní proměny společenských poměrů a (souvztažně) individuálního chápání životních hodnot, který by řešil obecně pociťovanou hrozbu existenciálního odcizení a narůstajícího zvěcnění a současně s tím i frustrující poměry v sociální oblasti. Především ve shrnutí Karla Marxe se tento koncept stal důležitým tématem dobového myšlení, ať již jej rozvíjelo, modifikovalo anebo vyvracelo, a zároveň z něj byl odvozován program *světové revoluce*, která by eliminovala mimo jiné nacionalismus a spolu se státem i zdroj válečných konfliktů. Vpředvečer *světové války*, kdy se zhroucení řádu spočívajícího na sice nerovnoměrném, v zásadě však trvalém růstu ocitlo v nedohlednu, hovořili však o nereálnosti tohoto programu i sami marxisté (Rosa Luxemburgová). Tato situace vedla k formulování odlišně založených sociálních projektů. Poměrně vágní koncepce *syndikalismu* počítala s ovlivněním mas na iracionálním, *intuitivním* základě pomocí *systémů představ*, odvozených od *voluntarismu* a *vitalismu*.[10] Racionální zasazení zde bylo překryto mýtem *akce*, *heroismu*, *kolektivní síly*, ideou *celonárodní morálně-psychologické revoluce*, spjatou s představou, že masa má přirozenou potřebu být *vedena*. Črtají se tu již některé předzvěsti fašistického přístupu: Syntéza nacionalismu a revolučního syndikalismu touží egoistickou spotřební civilizaci zlomu století nahradit mytickým heroismem *mnichů a válečníků*, nesoucím *smyslem pro oběť* ve jménu *vyššího organického celku* – národního společenství (nikoli nutně vymezeného rasově). Pod patronací *elity* má být na základě *vůdcovského principu* zformována *obrozená civilizace mas*, sjednocená a prodchnutá svým *historickým posláním*. Na těchto základech se Benito Mussolini roku 1914 definitivně rozchází se socialistickou stranou.

Vzájemné vazby mezi (ultra)pravicovým a (proto)fašistickým myšlením promýšlí též Michel Winock a další autoři v *Historii extrémní pravice ve Francii* (Praha, Academia 1998). Inspirativní shrnutí meziválečné problematiky nabízí v kapitole „Pád liberalismu" svého syntetického pohledu na dějiny minulého století Eric Hobsbawm (*Věk extrémů: Krátké 20. století 1914–1991*. Praha, Argo 1998). Přehled o jednotlivých tématech fašistického uvažování a jejich nositelích podává např. *Blackwellova encyklopedie politického myšlení* (Brno, Jota 1995). Vedle řady konkrétních údajů poskytují patrně nejcelistvější obraz vnímání dobové „krize demokracií" optikou domácího „levého středu" *Fašistické převraty* Františka Modráčka (Praha, Jaroslav Salivar 1947, 3. vydání; 1. vyd. podzim 1937); narozdíl od zkreslení, jímž je z podstaty věci provázen každý retrospektivní pohled, umožňují dotyk s reálným dobovým vnímáním daného problému.

9 Šlo přitom o jev s mezinárodními, dokonce zaoceánskými souvislostmi, který u nás kulminoval hilsneriádou. Český fašismus se k ní nikoli náhodou bude vždy programově hlásit a průběžně vracet.

10 Jedná se o tzv. „národní" či „revoluční" směr syndikalismu, inspirovaný především „dekompozicí marxismu" v podání Georgesa Sorela, jehož názory rozvíjeli v Itálii např. Arturo Labriola či Alfredo Rocco. Inspirace korporativismu syndikalismem je přitom zřejmá. Voluntaristickou filozofii tzv. aktualismu dále rozpracovával v rámci svého pojetí dějin jako pohybu subjektivní myšlenkové aktivity (spojené s existencí nadosobního Já) Giovanni Gentile.

Názvuky fašistické odezvy na růst rozporů uvnitř masové společnosti tu již negativně zrcadlily moderní vývoj, jehož problémy se na přelomu století zauzlují v atmosféře všeobecné kulturní krize – v „dekadentním" pocitu ztráty perspektivy, étosu, vyvanutí smyslu. Teprve *světová válka* však definitivně rozvrátila optimismus moderny a zformovala charakter 20. století. Ověřila sílu *nacionalismu*, který byl povýšen na tmel celé pospolitosti, propůjčující smysl jejímu úsilí. Vnesla *iracionální brutalitu* do životních zkušeností veškerého obyvatelstva. Konflikt nového typu nabyl v každém ohledu *totální dimenzi* – ve svých nárocích, cílech i důsledcích. Totalitarizoval i *mobilizaci* a *militarizaci* civilní sféry, individuální každodennosti. Vyjevil netušené možnosti formování a nasazení zmasověného člověka – a širokou škálu nástrojů, jimiž lze v této rovině lidmi manipulovat. Již nikoli střet armád, ale národů, probíhal jako souboj organizačních schopností a propagand. Prokázal, že metodami používanými dosud jen v armádě lze ovládat chod celého státu včetně hospodářství, jehož *plánovité podřízení státnímu zájmu* překvapilo snadnou dosažitelností a produktivitou. A konečně demonstrovala válka schopnost stát se nedostižným akcelerátorem vědeckotechnického rozvoje. Nasazení veškerého obyvatelstva jako činitele týlového zabezpečení vojsk, jehož efektivita se navíc stala rozhodujícím faktorem střetnutí, předznamenalo zrušení rozdílu mezi frontou a zázemím a vedlo k radikální proměně obrazu nepřítele. Občan se stává odvedencem permanentního boje, funkční součástí vyššího mechanismu, potírajícího protivníka, který pozbývá lidskou dimenzi a stává se inkarnací zla. Je tak připraven zapojit se i do nadcházejícího latentního občanského konfliktu, který vyplní meziválečné intermezzo – a posléze i do války studené.[11]

Teprve zkušenost světové války tedy názorně dokumentovala netušenou sílu novodobého etatismu – možnost mobilizace mas, jejich indoktrinace a podřízení jednotné autoritě, formativní potenci nacionalismu, efektivitu centralizace, proveditelnost řízeného splynutí jednotlivce s nadekretovaným (státním) zájmem. Potvrdila a obsahově vyhrotila předválečnou představu, že nový substrát společnosti, masa, touží po sjednocujícím mýtu, který přijme a bude jednat v jeho intencích. Nabídla fašismu široce sdílené mentální zázemí a mocenské mechanismy nového typu a umožnila tak jeho přerod do podoby *masového politického hnutí*, které nečekaně brzy dosáhne svého cíle – zformuje *totální stát*. Zůstává nicméně otázkou, zda se fašismus z uvažovaných předpokladů skutečně organicky vyvinul – anebo je v souladu s dobovou zakázkou jen zpětně vytipoval a bezskrupulózně využil. V tomto ohledu je produktem dalšího důsledku světové války – poválečné revoluční vlny. Mocensky se totiž prosadil až jako protagonista snahy nalézt a použít jakékoli prostředky, které by vedly k její likvidaci.

---

11 Srv. HOBSBAWM, E.: *Věk extrémů*; PATOČKA, Jan: *Kacířské eseje o filosofii dějin*, kapitola „Války 20. století a 20. století jako válka" (Praha, Academia 1990; samizdat 1975). Vědomí vnitřní spojitosti obou světových válek lze doložit mnoha vyjádřeními i v řadách protagonistů té pozdější z nich (např. HITLER, Adolf: *Monology ve Vůdcově hlavním stanu 1941–1944*. Praha, Aurora 1999, s. 50). Viz též poukazy na souvislost pozdější praxe hospodářského plánování s válečnými opatřeními, především s odkazem Waltera Rathenaua.

Poválečná Evropa se ocitla na rozcestí.[12] Parlamentarismus byl zpochybněn jako ohnisko neproduktivních sporů, korupce, nekoncepčnosti. Radikální levice ztělesňovala přízračnou hrozbu revolučních rad: vládu přímé demokracie, a tedy „lůzy", chaos, krveprolití, a především ohrožení majetku.[13] Ve válkou radikalizovaných, na nacionálním principu organizovaných státech rostl potenciál zájmu o systém slibující bezkonfliktnost, stabilitu, eliminaci rozporů – a zároveň překrytí neúnosné sociální stratifikace. Fašistický model nabídl mýtus totální jednoty na základě identifikace s posvátnou osobu vůdce, obdařeného schopností ztělesnit a celému společenství vyjevovat jeho stmelující základ i pravý účel. Ideální soužití podmíněné absolutním ztotožněním překoná excesy individualismu, pluralitní rozvrat, existenciální i existenční problémy, vytvoří obrozenou civilizaci, přetvářející samu podstatu a smysl lidství. Nejvyšší metu na této cestě představuje bojová oběť.

Genetický zdroj fašismu vymezuje Ernst Nolte jako *antimarxismus*.[14] Mocenskou silou se ovšem fašismus stává jako krajní prostředek antibolševismu. Nejrůznější formy fašizujících autoritativních hnutí[15] tvoří v meziválečné latentní občanské válce protipól radikální levice (nejen komunistické, jak vidíme například v Rakousku či ve Španělsku).[16] Podpora středních, a především elitních vrstev, pro fašismus klíčová,

---

12 Převratný zážitek vstupu totální války do dějin otřásl nadějemi na postupný vývoj k humánní společnosti, zpochybnil perspektivnost klasického liberálního systému, předvedl iluzornost obecně platných všelidských zásad, ukázal sílu a dosah materiálního zájmu ve světě hmotných hodnot, touhu po pořádku a prožitku semknutosti tradičního společenství, váhu důvěrně známé jistoty oproti pochybné perspektivě cesty za teoretickou vidinou. Vnesl tak i zásadní rozkol do socialistického hnutí – a zároveň nabídl nové prostředky těm, kdo se jím tradičně cítili ohroženi.

13 Autentický obraz názorů německé střední vrstvy nabízejí *Deníky 1933–1941* Victora Klemperera, s podtitulem *Chci vydat svědectví* (Praha – Litomyšl, Paseka 2002). Jedním z průběžných témat je tu reflexe přijímání nacistického režimu jako jediné alternativy „bolševismu": „Pro mne zajímavý a pro maloměšťáka charakteristický byl strach z Ruska. Bolševismus považují – možná právem – za ještě horší zlo. Štvaní proti Židům prohlédli ... ale navenek je přijímají, z obav před Ruskem." (Záznam z 5.9.1936, sv. 1, s. 227.) „...Židi vraždí Španělsko ... *všechny* zločiny mají na svědomí *Židi*... A lid ... všemu věří. (...) 'To ať radši hladovíme, než tu mít komunismus!' (...) Takhle jistě přemýšlí 99 lidí ze 100. A inteligence a věda se prostituují." (Záznam z 12.9.1937, sv. 1, s. 281.) „...píší celé zdrcené o deportacích. Änny... Vidí dobře, jak to tu vypadá, a přece píše: 'Jaké štěstí, že k nám nepřišli Rusové – to by byl s námi i s naší kulturou konec.'" (Záznam z 27.10.1941, sv. 1, s. 505 n.)

14 NOLTE, E.: *Fašismus ve své epoše*, s. 56, 538 nn.

15 Eric Hobsbawm se např. vyhýbá tomu, aby označoval režimy – vyjma italského a německého – a pravicové trendy, které mezi lety 1917 a 1945 likvidovaly na celém světě politický liberalismus, za fašistické. Hovoří o státech ovládaných představiteli konzervativní reakce, jejichž programem byl „antikomunismus a předsudky typické pro jejich třídu. Mohli se ocitnout jako spojenci hitlerovského Německa a fašistických hnutí ve svých vlastních zemích, ale pouze proto, že v meziválečné konjunktuře bylo spojenectví všech částí politické pravice 'přirozenou' aliancí." V podobném duchu mluví o režimech s korporativními tendencemi a obecně o důležité úloze klerikalismu. Shrnuje, že „tato pravice představovala ... ideologickou hrozbu liberální civilizaci jako takové a byla potenciálně světovým hnutím, pro které je nálepka 'fašismus' nedostatečná". (HOBSBAWM, E.: *Věk extrémů*, s. 121 a 120.)

16 Srv. MODRÁČEK, F.: *Fašistické převraty*, kapitoly 12 a 13; ORWELL, George: *Hold Katalánsku*; *Ohlédnutí za španělskou válkou*. Praha, Odeon 1991, např. s. 42–63, 204–215; VAJTAUER,

přitom kolísala v přímé úměře k pocitu vlastního ohrožení. Fašismus, hnutí přímé akce, nebyl nikde schopen vlastními silami převzít moc ani převratem, ani na základě volebního vítězství. Byla mu vždy propůjčena, v naději, že ve společnostech, které sám krajně radikalizoval a polarizoval, zlikviduje levicovou hrozbu.[17] Klasickými příklady je eliminace dělnického a družstevního hnutí v Itálii, kde byl puč maskován ceremoniálem „Pochodu na Řím", krizí paralyzované Německo, Rakousko, v němž austromarxismus směřoval k volebnímu vítězství, Španělsko, kde „studená občanská válka" přerostla v příznačně internacionální dlouhodobý konflikt. Novodobá „svatá

Emanuel: *Španělsko v ohni*. Praha, Melantrich 1937. Vajtauerova reportáž zaujme s ohledem na autorův další vývoj, ale také rozborem vnitřního i zahraničněpolitického pozadí. V kapitole „Rusko ve španělské pasti" jsou mj. zachyceny peripetie vnějšího (hlavně britského) nátlaku na vládu Léona Bluma (paralyzovanou zároveň obstrukcemi domácích hospodářských i vojenských kruhů, ústícími do krize politiky lidové fronty; i zde zřejmě koření atmosféra válečného rozkladu Francie roku 1940) – a tak přenesené i na Československo. Politické procesy (Zinověvův, Radkův i Tuchačevského) jsou zde chápány jako poselství Západu – doklady rozchodu s „revoluční romantikou Kominterny" a „Stalinovy reálnosti", která „Rusko definitivně ... dostává na cesty tvořivého a mírového vývoje" (s. 153). Tehdy čelný odborník melantrišského tisku jistě neúnosně zužuje, navíc má s Kominternou (a jmenovitě Radkem) osobní účty – uvádí však indicie nasvědčující tomu, že podobné interpretace sovětského vývoje existovaly a že se s nimi na obou stranách muselo počítat.

17 Alternativa „republiky rad" byla přitom očividně nereálná (přinejmenším od konsolidace Stalinovy moci se ostatně vytratila i ze sovětské politiky). Nolte např. konstatuje, že „'komunistické nebezpečí' neexistovalo. Sami komunisté to věděli nejlépe." Připomíná přitom linii italských komunistů z doby před fašistickým pučem a považuje naděje německých komunistů, kteří si od převzetí moci Hitlerem slibovali „'znovunastolení' jednotné proletářské fronty", za pochopitelné – pokud by je ovšem byla nepředcházela italská zkušenost (NOLTE, E.: *Fašismus ve své epoše*, s. 283 a 436; k italské situaci také viz MODRÁČEK, F.: *Fašistické převraty*, kapitola 10; PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha, Práh 1999, s. 11 n.). Eric Hobsbawm shrnuje, že „nárůst moci, sebedůvěry a radikalismu dělnické třídy, která dala starým socialistickým stranám novou politickou moc a skutečně z nich učinila nezbytnou oporu liberálních států", se stal hrozbou, která „způsobila tuhnutí krve v žilách konzervativců. (...) Extremistická hnutí ultrapravice existovala i před rokem 1914 – hystericky nacionalistická a xenofobní, idealizující válku a násilí, netolerantní a oddaná ozbrojenému utlačování, vášnivě antiliberální, antidemokratická, antiproletářská, antisocialistická a antiracionalistická, snící o krvi, půdě a návratu k hodnotám, které moderní doba narušovala. (...) Po první světové válce jim dalo novou šanci zhroucení starých režimů a s nimi vládnoucích tříd a jejich mašinerie moci, vlivu a hegemonie. Tam, kde zůstaly tyto nástroje moci nezměněny, nebylo fašismu potřeba. (...) Optimálními podmínkami pro vítězství ... byl stát ... který už nefungoval." Ovšem „novinkou fašismu bylo, že když už byl u moci, odmítl hrát staré politické hry a převzal vše, co mohl". (HOBSBAWM, E.: *Věk extrémů*, s. 134–136). Také v této perspektivě není původním zdrojem „epochy fašismu" on sám, ale obecná kulturně-civilizační krize, v jejímž rámci nastává hypertrofie ultrapravicových a ultrakonzervativních sil, názorů a hodnot. Konfliktně symbiotický vztah fašistického režimu a té opozice, která patřila k podhoubí, z nějž vzešel, kterou však začínala znepokojovat doslovná realizace jeho hesel, mapují i pozoruhodné memoáry organizátora pravicové protihitlerovské opozice, účastníka několika chystaných spiknutí a po válce svědka v norimberském procesu Hanse Bernda Gisevia *Až k hořkému konci* (Praha, Dělnické nakladatelství 1948), který píše např. o „tajné úmluvě ... o hájení Evropy proti bolševictví" a Hitlerově „propustce na východ" nebo vyvozuje Göringovu popularitu z charakteru „vilémovské buržoazie" (sv. 2, s. 45, 39 a 48).

aliance" konzervativismu, klerikalismu a krajní pravice, která fašismus jako „menší zlo" přivedla k moci, dodnes varuje, co vše lze pokládat za stabilizační faktor v situacích vnímaných jako mezní.

Mocenskou expanzi fašismu umožnila tedy nabídka vyřešení společenských problémů, v té době především třídního antagonismu. Slíbil překonat – a také se o to pokusil – vnitřní sociální pnutí pomocí nacionální unifikace, založené na masové implantaci myticky interpretovaných hodnot (náboženských, etnických, rasových). Jakmile se střední, a především elitní vrstvy ubezpečily, že míní striktně respektovat dosavadní společenskou stratifikaci, stal se jejich potenciálním spojencem a v krizových momentech použitelným nástrojem.[18] V tomto rámci hovořil fašismus o *revoluci* – národní, sociální, a dokonce mravní; na tomto základě se jeho kvazirevoluce, ve skutečnosti populistický převlek ryze kontrarevoluční mentality a s ní spjatých cílů, stala za určitých podmínek společensky široce přijatelnou.

Fašismus bývá často vnímán jako selhání (zastupitelské) demokracie po válečném, respektive krizovém otřesu. Ta však spíše než „vládu lidu" zjednává rámcovou kontrolu moci a setrvalost poměrů, vyhovujících *juste-milieu*.[19] Za její krizí se rýsuje cosi hlubšího – obdoba poměrů, jež vedly k nástupu bonapartismu.[20]

Labilitu meziválečného parlamentarismu zvýšilo, že jeho skutečným zastáncem byla pouze sociální demokracie, pro niž zůstával jediným mocenským nástrojem –

---

18 Vzhledem k osudům jeho původce bývá citován Schleicherův výrok o nacistech: „Kdyby tu nebyli, museli bychom si je sami vytvořit" (viz MANN, G.: *Dějiny Německa 1919–1945*, s. 84). Šlo přitom o názor široce sdílený, nikoli jen v Německu. Předání moci neprobíhalo ostatně nikde bezpodmínečně, jednotlivé národní formy fašismu byly nuceny při svém vzestupu, ale i po převzetí moci, přizpůsobovat svou rétoriku i postupy dalším mocenským strukturám a fenoménům (včetně veřejného mínění). Vnější vlivy a snahu nepřekročit zcela (či příliš brzy) rámec ještě přijatelný konzervativněpravicovému establishmentu lze sledovat na vývoji vnitřních i zahraničněpolitických nosných témat, na vztahu k armádním a zbrojařským kruhům (výrazně v Německu), k církvi (v Itálii, ale i v Německu, viz např. již *Mein Kampf* či jednání o podpoře „zmocňovacího zákona" – srv. POOL, James: *Tajní spojenci Adolfa Hitlera*. Praha, Práh 1999, s. 47–49; BULLOCK, Alan: *Hitler a Stalin: Paralelní životopisy*. Plzeň, Mustang 1995, s. 312; MANN, G.: *Dějiny Německa 1919–1945*, s. 108), ke šlechtě a roajalistickým kruhům, k hospodářským činitelům (jednání o koncesích na okupovaných územích, spolupráce při využití otrocké pracovní síly, udržování chodu mezinárodního bankovnictví apod.) – a přes ústupky při prosazování rasově-eugenických zásad do rodinného práva či v realizaci eutanázie až po krach vize totálního zničení Německa na konci války. Především nacismus sice usiloval o totální kontrolu ve všech oblastech, ani on se však zcela nezbavil zpětné vazby s původními spojenci, souputníky a matečným podhoubím.

19 Eric Hobsbawm si zároveň všímá „technických postupů masové demokracie" jako důležitého součinitele „pádu liberalismu" (*Věk extrémů*, s. 127). Ostatně nacistický režim by snadno vytipoval vhodné momenty sloužící k drtivému vítězství ve svobodných volbách. Gisevius označuje Hitlera dokonce za „vykonavatele imaginární vůle lidu" (*Až k hořkému konci*, sv. 2, s. 41). Manipulace masou je přitom leitmotivem knihy *Mein Kampf*, již v ní jsou vyloženy postupy připisované Goebbelsovi.

20 Tento instruktivní předobraz fašistických řešení mj. ověřil, že „všeobecné hlasovací právo mohlo být integrováno do systému autoritářského konzervativismu". (DUBY, Georges: *Dějiny Francie od počátků po současnost*. Praha, Karolinum 2003, s. 496; srv. též esej Karla Raymunda Poppera „Moc televize". In: *Lidové noviny*, (14.12.1994), s. 9.)

zatímco přívrženci (v tehdejší terminologii) *majetkových* stran měli k dispozici i jiné, operativnější prostředky. Do zpětné interpretace druhé světové války jako principielního zápasu demokratických sil proti fašistické hrozbě se navíc pochopitelně promítají účelové (perspektivní i exkulpační) zájmy, podobně jako tomu bylo v případě války první. Reálné motivy tehdejšího jednání nalezneme však povýtce ve sféře ryze mocenské.

Fašismus první republiky

Naznačený kontext mění osud první republiky na zajímavý studijní materiál: co umožnilo demaskovat a marginalizovat fašismus v zemi, která jím byla obklíčena, dávno předtím, než se ocitl pod drobnohledem na základě svých historických důsledků?[21]

Český fašismus (zahrnující i Moravu a Slezsko) je zřejmou národní odnoží mezinárodního jevu. Jeho tři zárodečné platformy, vzniklé roku 1922, neinspiroval jen vývoj v Itálii, vzešly i z organických vnitřních předpokladů.[22] Protektorské zázemí nacházely zprvu především v národní demokracii (včetně její odborové organizace) a na univerzitní půdě (hlavně na právnické a lékařské fakultě Karlovy univerzity), mezi národně laděnou inteligencí, advokáty, živnostníky a řemeslníky, statkáři,

---

21 Podobně překračuje problematiku dějin okrajového státu i mnichovská krize, která (spolu s osudem Španělska a Rakouska) příběh druhé světové války *de facto* otevírá. Jak napsal již citovaný přímý účastník těchto událostí, „běží o rozhodující chvíle hitlerovské diktatury. Tehdy, a nikoli o rok později, vrhaly se kostky o vypuknutí druhé světové války." (GISEVIUS, B. H.: *Až k hořkému konci*, sv. 2, s. 57.) Mnichov přitom nelze redukovat na pouhý produkt politického diletantismu či obav z konfrontace. Šlo o vyústění dlouholetých konkrétních trendů a priorit – a ovšem i specifického typu politické praxe.

22 Jde o Klub Červeno(-)bílých, jehož organizační osu tvořili tajemník národnědemokratické strany Josef Kučera, JUDr. Jiří Branžovský a dr. ing. Zdeněk Zástěra (i v budoucnu důležití fašističtí činitelé); angažoval se tu již i jeden z vedoucích exponentů prvorepublikové Vlajky, profesor (donedávna rektor) Karlovy univerzity František Mareš. Červenobílí měli asi 1300 členů, byli orientováni především nacionálně, z italského fašismu přejímali bez výhrad jen antikomunismus, do jehož rámce ovšem zahrnuli i sociální demokraty a národní socialisty. Veřejně poprvé vystoupili za pravicových nepokojů po atentátu na Aloise Rašína (jenž v listopadu 1922 na schůzi k poctě Mussoliniho v Průmyslovém klubu ocenil úspěchy nového italského režimu). Ustavující provolání další (programově velmi blízké) organizace, znatelně vlivnějšího Národního hnutí, s již celostátní (i na Slovensko zasahující) organizační strukturou, zveřejnili národní demokraté 20.11.1922; hlásilo se k aplikaci italského fašismu na poměry domácího národovectví, žádalo zajištění pořádku, překonání sociálních rozbrojů všenárodním sbratřením, vedle protiněmeckých se v něm projevovaly silné antisemitské tendence. Konečně v Holešově se od listopadu 1922 kolem týdeníku *Hanácká* (od jara 1923 *Národní*) *republika* začala za finanční asistence Svazu průmyslníků profilovat skupina Československých fašistů (původně pouze Fašisté), která zveřejnila i první český výslovně fašistický program; do konce roku 1922 bylo na Moravě založeno již 15 místních organizací a v příštím roce přibyly čtyři i v Čechách, včetně pražské (srv. PASÁK, T.: *Český fašismus*, s. 62 n.; GREGOROVIČ, Miroslav: *Kapitoly o českém fašismu: Fašismus jako měřítko politické dezorientace*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1995, s. 23). Není bez zajímavosti, že také základ italské fašistické organizace byl 23. 3. 1919 položen v budově obchodní a průmyslové komory v Miláně.

podnikateli, ve šlechtických a klerikálních kruzích, u výrazně menšinové větve legionářů, ale i v armádě a policii. K jejich hybným zdrojům patřil nacionalismus (především „novoslovansky" oprášený panslavismus s Kramářovou představou dominantní role odsovětizovaného Ruska), spjatý s odmítáním teritoriálních ústupků Polsku, vytyčováním vlastních územních nároků a s obecně protimenšinovým požadavkem „očisty od cizáků".[23] Jako bezprostřední akční svorník působilo prosazování pořádku a vlastních názorů brachiálními metodami, vymycování sociálních rozbrojů ve jménu celonárodního sbratření, protiněmecké zahrocení, antisemitismus, a především alergie na veškeré levicové tendence. Původní poněkud „plebejské" rysy italského fašismu budily v kruzích národovců (jak se, narozdíl od Moravy, čeští fašisté zpočátku nazývali) jisté rozpaky.

Pro potřeby obecného rámce není třeba mapovat proces sjednocování jednotlivých proudů, který vyvrcholil 26. března 1926 ustavením Národní obce fašistické, ani další organizační přeskupování, pro domácí fašistickou scénu příznačné trvale. Bylo motivováno především osobními ambicemi a vazbami, názorové nuance hrály roli méně podstatnou. Jistě to souvisí s dalšími charakteristickými rysy českého fašismu – absencí přesvědčivého stmelujícího představitele a rigidní programovou odvozeností, nápadnou i ve srovnání s obecně skličující úrovní fašistického myšlení. Šlo o mechanickou aplikaci radikálních výzev a primitivních hesel, zpřehledňujících realitu za cenu zásadního zjednodušení, o svět davové indoktrinace, vymaňující jedince z tíživých nároků individuálního rozvrhu existence, svět odznaků, symbolů, funkcí, samospasitelné organizovanosti, falešné sounáležitosti, vyvozující zdání orientace z nadekretovaného rozčlenění na hemisféry dobra a zla, svět pseudodění poskytující iluzi akce, svět delegované odpovědnosti, subordinace, rituálních slibů kázně a eliminace vlastního uvažování.

Rubem navenek konzistentní fašistické struktury byla i u nás přítomnost rozporů, zabudovaných do základů fašismu jako hnutí, které usiluje o globální všeplatnost a zároveň vidí svůj smysl ve zbožštění parciálního národního souručenství. Z konjunkturálních důvodů proklamovaná konfederace s polským sanačním režimem, sny o Severoslávii, Spojených státech slovanských či nahrazení Malé dohody Slovanskou aliancí, amorfní nacionalismus účelově podporující slovenskou a podkarpatskou autonomii, a zároveň brojící proti iredentismu v pohraničních oblastech, vnímaných jako cíl vlastní expanze – podobné efemérní a vnitřně konfliktní tendence nebránily českému fašismu v opakovaných snahách o získání podpory v Mnichově či Budapešti a zároveň v Římě, Vídni i v Londýně. Hnutí, za nímž stálo maximálně 2,04 procenta voličů,[24] stále znovu uvažovalo o násilném převzetí moci a jeho představitel Rudolf Geidl (alias Radola Gajda)[25] nabízel Podkarpatskou Rus jako nástupiště pro útok

23 Sám vznik mnohonárodnostního státu vytvářel živnou půdu fašizace. V této perspektivě lze i koncept „čechoslovakismu" vnímat jako pokus, jakkoli nereálný, o podchycení destruktivních tendencí (které jsou zřejmě každému nacionalismu potenciálně vlastní) v duchu bolzanovské koncepce občanství.

24 Roku 1935, navíc jen se zřetelnou podporou agrární strany.

25 Legionářský a Kolčakův generál, od roku 1923 souputník fašistického hnutí, pro podezření

ukrajinských nacionalistů, zatímco později jednal o možnosti postavit se do čela protibolševického tažení na Sibiři. Ve specifické politicko-mocenské a národnostní situaci první republiky tak nabývala absence reálných předpokladů, nekoncepčnost a extravagantní dobrodružnost českého fašismu neobyčejně plastických kontur. Jeho perifernost, ve středoevropském prostoru výjimečná, a groteskност jeho vůdců, ochotných hledat podporu kdekoli a za cenu jakýchkoli koncesí, se rýsovaly o to zřetelněji, že se podařilo i ve vypjatých sociálních konfliktech v Československu uchovat pluralitní spektrum politického myšlení.

Byla-li však přítomnost zdrojů, z nichž fašismus vyrůstal, ve státě evidentní,[26] tím spíše je třeba hledat síly, které jeho šíření limitovaly, především ve *vnitřním ustrojení* společnosti. Opíraly se o étos, na němž Československo bylo založeno a který se v něm dařilo uchovávat, o působnost tradic, jež se v důsledku záměrného výběru staly jeho živnou půdou, o schopnost zachovat základní mravní, humanistické a v nejširším slova smyslu kulturní principy civilizace jako rámcový imperativ společenského uspořádání – někdy, na první pohled paradoxně, i za cenu zásahů korigujících volné působení parlamentních mechanismů.

Výčet fašistických cílů určených k eliminaci byl u nás příznačně obohacen o takzvaný Hrad. Nešlo jen o skupinu strategicky prozíravě rozmístěných mocenských představitelů, ale o strukturu prostupující celou společnost, stále oživovanou sdílením vnitřně spojitého axiologického modelu životních (a tudíž i do specializovaných profesních oblastí přesahujících) hodnot; ty zaručovaly určitý typus osobního i společenského nasměrování, které rezonovalo i ve sférách hradním zájmům značně vzdálených. Podařilo se ustavit živé povědomí, že existence státu neznamená jen splnění cíle, ale zároveň vytyčení závazku – nejen mocensko-politické, ale také duchovní povahy. Šovinistické i xenofobní tendence obrozenského dědictví tak ustupovaly nárokům, které se opíraly o *racionální promýšlení národní situace*, o myš-

---

z příprav puče (ve spolupráci s Vojtechem Tukou, akce zřejmě inspirované úspěchem Pilsudského) zbaven v srpnu 1926 funkce náčelníka generálního štábu, roku 1928 degradován a propuštěn z armády. Tomáš Pasák cituje jeho vlastní svědectví, že na Sibiři „jako jediný z českých generálů zřídil polní soudy", a kdo se mu z ruských i legionářských bolševiků „dostal do rukou, ten se domů nevrátil" (což postihlo i bratra pozdějšího sovětského ministra zahraničí Litvinova-Finkelsteina). (PASÁK, Tomáš: *K historii českého fašismu*. Praha, Český svaz protifašistických bojovníků 1985, s. 14 n.)

26 Často je zmiňován i vliv versaillesko-washingtonského systému, poznamenaného snahou nekompromisně uplatnit národní zájmy vítězů (a ovšem vyvodit z nacionálních principů *raison d'être* nově zformovaných států tzv. sanitního kordonu). Jeho pozitivní potenciál (především naděje spjaté se Společností národů) vskutku brzy zastínilo prosazování utilitárních zájmů – avšak nejen ze strany jeho tvůrců. Bedřich Loewenstein právem upozorňuje na „monomanickou reakci německé veřejnosti na Versailles" (*Civilizace a fašismus*, s. 74), která se zdaleka neomezovala jen na přívržence fašismu. K situaci Itálie pak např. exministr Carlo Sforza uváděl, že jako „jediná ze všech velmocí dosáhla úplně konečných cílů války ... zničení odvěkého nepřítele, císařství rakouského" (SFORZA, Carlo: *Evropa a Evropané*. Praha, Jaroslav Tožička 1937, s. 136). Tento tzv. zdroj středoevropské stability nesl ostatně na válečném rozvratu (o podílu církve viz *tamtéž*, s. 31–38) zřetelnou vinu. A pokud jde o úlohu velké hospodářské krize – fašismus ji sice bezpochyby využil, ale nezavinil; odpovědnost za to, že její důsledky se řešily jeho prostřednictvím, rozhodně sám nenese.

lenkovou obsažnost, mravní závaznost, které chápaly stát jako svébytný příspěvek nadnárodnímu celku. I za snahou o oživení protestantských tradic určitého typu stál hlubší obsah než resentiment vyvolaný Bílou horou či klerikalismem podunajské monarchie.

Přímý protipól fašistické mentality zpřítomňoval prezident Masaryk. S klíčovými momenty jeho působení se výslovně střetaly stěžejní tendence primitivního národovectví: snaha o rehabilitaci *Rukopisů*, ale především o oživení davové psychózy hilsneriády. Masarykovi šlo přitom (obdobně jako ve srovnatelné situaci Émilu Zolovi) v první řadě o profil a formativní rysy vlastního národa, na které důsledně uplatňoval imperativ kritického rozmyslu. Stal se tak programovým odpůrcem iracionální masové indoktrinace, jedním z těch, které mělo hanlivé označení *intelektuál*, vynalezené za Dreyfusovy aféry (a spjaté tak se zavazujícím mravním obsahem), vyobcovat z řad příslušníků inteligence. I v prezidentské funkci dokázal zůstat věrný *transpolitickému horizontu*, překračujícímu výměr politiky jako pouhé technologie moci. Jednu dimenzi jeho „kultu" tvořil i nárok toho pojetí, které veřejný prostor vymezuje a orientuje striktním rámcem kulturních a mravních vazeb. Vnesl tím do něj *intelektualizaci*, význačný formotvorný rys atmosféry první republiky, který zároveň kultivoval plebejský ráz společnosti a vyvažoval ambice tradičních, převážně hluboce konzervativních mocenských složek. Nešlo o nasměrování, které by v praxi převládlo, zůstávalo však přítomné jako reálná možnost, konkretizující povědomí, že demokratický charakter režimu zakládá a garantuje cosi zásadnějšího, než je pouhá statutární hra parlamentních sil.[27]

Domácí fašismus nicméně nepřestával usilovat o pozici hegemona nejrůzněji motivované nespokojenosti a snah o zvrat. Pomáhala mu vlastní *programová vágnost a průběžná přizpůsobivost*, spjatá s akční, iracionálně emotivní, elitářsky voluntaristickou a vůdcovsko-mocenskou povahou hnutí. Snažil se integrovat odpor k převládající světské a protiřímské orientaci, jedním z pilířů domácí fašistické rétoriky

---

27 Intelektuální přístup, vázaný devizou „principy nutno měřit principy", umožnil Masarykovi lokalizovat český fašismus jako „patologickou sedlinu ... krize uvnitř národní demokracie", s tím že obdobné krize „prožívají liberální strany buržoazní ve všech zemích", a poukázat na jeho kořeny, když jej označil za „měřítko politické dezorientace buržoazie". (Srv. MASARYK, T. G.: Rozhovor s redaktorem Prager Tagblattu. In: *Cesta demokracie*, sv. 3: *Projevy – články – rozhovory*. Praha, Ústav T. G. Masaryka 1994, s. 161; původně in: *Prager Tagblatt*, 7.9.1926.) Ve vzájemném sepětí fašismu a „obratu napravo, který byl téměř obecný", viděl nebezpečí také Ferdinand Peroutka. Psal o „gardě pretoriánů proti socialismu, jehož se občanské strany buď ještě nepřestaly obávat nebo jejž chtěly zdrtit úplně", o nástroji „pro boj českých stran proti jiným českým stranám", který měl konat „ty práce, do nichž jim samým se z různých příčin nechtělo", přičemž „ti, kdo jej vydržovali, mohli jej ... bez obtíží srazit k zemi". (PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu*, sv. 4: *1921–1922*. Praha, Lidové noviny 1991, s. 1780, 1782.) A na jiném místě píše o stranách typu národní demokracie: „...pro nepatrný počet soukromých podnikatelů ... musí obyčejně ta strana, která si učinila programem hájení jejich zájmů, plout pod falešnou vlajkou. Pravidlem to bývá vlajka nacionalismu. Nikoliv jen v Československu, ale také v jiných zemích ony strany, jež ... je možno nazvat stranami průmyslu, pronásledují kde koho ve jménu nekompromisního nacionalismu, poněvadž tuší, že nemají jiného působivého prostředku, jak seskupit kolem sebe velké davy." (*Tamtéž*, s. 1377.)

se stalo prosazování „křesťanské morálky" a „svatováclavské tradice".[28] Oporu hledali fašisté i mezi šlechtou, zbavenou titulů a výsad, a v kruzích bělogvardějské i ukrajinské nacionalistické emigrace, které disponovaly rozsáhlými zahraničními konexemi. Malý ohlas sociální rétoriky hnutí mezi průmyslovým proletariátem do jisté míry vyvažoval zájem drobných majitelů nemovitostí, a především rolnického obyvatelstva všech majetkových stupňů; zázemí českého fašismu se tak přesouvalo mimo větší města. Snahy o protektorské využití fašistoidních tendencí zároveň zvolna sílily především v agrární straně.[29]

Od počátku třicátých let se určujícím vnitropolitickým faktorem stává stále zřetelněji situace v zahraničí. Demise poslední „výmarské" vlády sociálního demokrata Hermanna Müllera v březnu 1930, vyvolaná odporem „majetkových" stran koalice vůči sociálně citlivému daňovému a také nevyzbrojovacímu kurzu, vedla v Německu na pozadí hospodářské krize ke střídání stále radikálnějších kabinetů, opírajících se již nikoli o parlament, ale o zmocňovací nařízení. Tento vývoj rezonoval v pohraničních oblastech Československa. Růst popularity Německé nacionálně-socialistické strany práce (*Deutsche nationalsozialistische Arbeitspartei* – DNSAP) se mocenskými prostředky podařilo zbrzdit, nikoli zastavit. Brněnský proces s představiteli její polovojenské složky Volkssport (první vystoupení tohoto druhu proti nacismu vůbec), vedoucí v září 1932 k jejímu zákazu a následnému rozpuštění strany samotné, se stal důležitým tématem předvolební kampaně nacistické strany v Německu (*Nationalsozialistische deutsche Arbeitspartei* – NSDAP),[30] zatímco akti-

---

28 Vlajka zařadila 28. září do výčtu svých svátků; později toho dne převezme Reinhard Heydrich správu protektorátu, přestože datum připadlo roku 1941 na neděli. Se svatováclavskou korunou se experimentovalo i jako se součástí fašistického emblému... Nebývá doceněn vliv toho, že Mussolini po desetiletích nejistoty zabezpečil papežství vytvořením vlastního státu – zatímco nad Hradem se nakrátko objevila vlajka s kalichem a do státního znaku vešlo husitské heslo „Pravda vítězí". Za pozornost stojí též spory o ústavnost přijetí kongruového zákona. Konkrétní představu o frustraci římského katolicismu na zlomu 19. a 20. století, plynoucí z oslabení mocenské kontroly a z lability postavení papeže ve zrevolucionizované Itálii, nabízí román Émila Zoly *Peníze* (Praha, Odeon 1977). K tomuto pozadí je zřejmě třeba přihlížet při posuzování dobové katolické politiky (včetně podpory mariánského kultu či motivace konkordátů).

29 Lze jen spekulovat o vlivu odchodu Antonína Švehly či nové radikalizace v podmínkách krize. Úsilí o zisk rozhodujícího vlivu na úkor pluralitní správy státu v rámci „Pětky" je však zřejmé. Ačkoli v několika venkovských oblastech fašisté agrární straně úspěšně konkurovali (i v místní správě), neoslabilo to v ní tendence ke vzájemné spolupráci; především agrárníkům vděčila Národní obec fašistická i za to, že nebyla po židenickém puči rozpuštěna, a také za finanční podporu ve volební kampani roku 1935. Vedle radikální mládeže Národního sjednocení či Národní ligy nacházeli fašisté sympatizanty i v řadách agrární mládeže a často uvnitř stranických „pořadatelských sborů", jako byla Šedá legie, Selská jízda atd.; podobné formace byly přitom v té době běžné napříč celým politickým spektrem, třebaže pouze fašisté usilovali jejich prostřednictvím o prosazení násilné kontroly veřejných prostranství.

30 Viz SYNEK, Emil: *Svět jaký je: Události politické, hospodářské a sociální*. Praha, L. Mazáč 1938, s. 188, 190. Autorovy osobní zkušenosti (včetně rozhovorů s nejpřednějšími politiky doby) oživují mnoho zřídka uvažovaných globálních souvislostí (např. vliv vývoje v Indii na motivaci proněmeckých nálad ve Velké Británii, s. 298 n.). Velmi instruktivní jsou i kapitoly věnované poměrům v našem pohraničí či volbám v Německu.

vizace snah uvnitř německé menšiny o připojení pohraničí k Německu na nacistickém základě se přelila do Sudetoněmecké vlastenecké fronty (*Sudetendeutsche Heimatsfront*) a Sudetoněmecké strany (*Sudetendeutsche Partei* – SdP). Již v říjnu 1932 pochodovaly v řadách osmdesáti tisíc účastníků srazu Hitlerovy mládeže v Postupimi po boku dětí z Rakouska, Klajpedy a Gdaňska také děti z Čech.

Převzetí moci v sousedství, zdánlivě stvrzující aspirace domácího fašismu, jej ovšem v delší perspektivě stavělo naopak před neřešitelné problémy. Navzdory pokusům hledat alespoň v některých fašistických postupech inspiraci[31] zřetelně převládlo komplexní vnímání nacismu jako nepřijatelné hrozby, vzešlé z extrémní aplikace fašistických principů.[32] Původně obranné heslo „antifašismus" se přetvářelo ve světonázorový postoj, což zároveň nově vyostřilo dichotomii pravolevé názorové orientace, modifikovalo její východiska, pluralitu přístupů stavělo před imperativ bipolární alternativy – a dále prohlubovalo redukci občanství na holé politikum. Skutečnost, že organizaci názorové i hmotné podpory antifašistických aktivit převzaly a nejzřetelněji artikulovaly levě orientované proudy, především z řad inteligence, se stala zdrojem další etapy *vnitropolitické polarizace*, která pak dalekosáhle ovlivnila i poválečný vývoj.[33]

Definitivní vyhrocení předmnichovské polarizace přinesla *španělská občanská válka*. Násilná expanze fašismu v ní již nepokrytě překročila státní hranice a přerostla do mezinárodního konfliktu. Domácí fašizující síly (a především jejich klerikální spojenci) se mohly ve své kampani opřít o španělského vyslance, který puč podpořil, a propagační kancelář Falangy, vedenou hrabětem Felixem Achillem de la Cámarou.[34] Téměř současný pád Madridu a Prahy zanedlouho podtrhne těsné propojení

---

31 Zvláště slyšitelné byly za války ve Španělsku či během tiskové kampaně za druhé republiky; Tomáš Pasák mj. uvádí Durychův výrok: „Schvalujeme vše, co proti komunismu podnikl Hitler" (*Český fašismus...*, s. 177).

32 Rychle se šířily obavy z pangermánských tendencí, posílené aktivitami německé menšiny, rostl odpor k metodám likvidace politických protivníků (již zájem o osud Ernsta Thälmanna, a především o lipský proces s Georgi Dimitrovem, přesáhl úzce stranickou motivaci), k protižidovským opatřením, oficiální militarizaci a glajchšaltizaci, ke kulturní politice symbolizované veřejným pálením knih. Ne vždy doceňovanou roli sehrálo působení početných imigrantů, kteří se navzdory tíživé ekonomické situaci a zprvu i úředním restrikcím setkávali se sympatiemi v měřítku jinde ve světě nezvyklém.

33 Značně mj. zúžila prostor pro vnímání metamorfózy sovětského režimu ve vrcholně centralizovanou diktaturu, jejíž funkční mechanismy degradovaly člověka na výkonný faktor industrializace a odosobněnou materii autoreprodukce do sebe uzavřeného, vývojové dimenze zbaveného systému. Jeho kritika z liberálních, křesťanských či konzervativních pozic, poznamenaná apriorností a přehlížením konkrétních souvislostí, vyznívala v situaci všeobecné ideové i ekonomické krize účelově. Ale ani pokusy levicových intelektuálů o překonání limitů dobové bipolarity neměly v tehdejší atmosféře naději na větší ohlas. Byly nicméně prvním věcným poukazem na styčné momenty praktického fungování různých typů novodobých autoritativních režimů, ať již jsou jejich výchozí premisy seberozdílnější, či dokonce protistojné – a otevřely tak téma hlubinných souvislostí mezi vývojovými tendencemi moderní industriální společnosti a možnostmi aplikace hypertrofovaných prvků kontroly a indoktrinace, které na sebe berou nejrůznější vnější formy.

34 Vlastní jméno tohoto údajného potomka španělského šlechtického rodu, narozeného v Kutné

španělského a celoevropského vývoje. Široké protifrankistické koalici, interbrigadistům, ale i těm katolíkům, kteří odmítli vnímat údajně náboženskou válku proti socialisticko-komunistické diktatuře a vyznavačům hesla *Los von Rom!* jako křesťanský počin, dodnes dlužíme ocenění jejich prozíravosti.

Principům formujícím vnitřní ustrojení republiky odpovídala i její zahraniční politika. Často nedoceňujeme, že ji zakládalo cosi zásadnějšího než spoléhání na velmocenské garance, samospasitelnost diplomatického manévrování či lpění na liteře versailleského systému. Vzešla z poválečné vize *nového typu mezinárodního soužití*, respektujícího svéprávnost a pluralitu v celoplanetárním rozvrhu, z nadějí, které vedly ke vzniku Společnosti národů jako fóra, na němž by se projekt demokratického (či obecněji slušného) vnitrostátního uspořádání transponoval i do mezinárodní roviny. Právě s tímto konceptem, přesahujícím praxi mezinárodních vztahů jako mocenské hry určované utilitárními zájmy velmocí doprovázených příslušnými satelitními okruhy, bylo existenčně spjato přežívání republiky jako suverénního státu. Průběžná snaha o oživování tohoto konceptu neměla reálnou alternativu, jeho zhroucení pak vytvářelo situaci, která byla z logiky věci samé bezvýchodná. Kritika Benešovy zahraničněpolitické linie zpravidla podceňuje roli vnějšího rámce, v němž se prosadil protichůdný model mezinárodních vztahů než ten, který existenci republiky jako svéprávného subjektu se svébytným smyslem umožnil.[35]

Anšlus Rakouska definitivně prokázal, že bezohledné prosazování mocenských zájmů se stává základem vztahů i v Evropě. Vrhl přitom jasné světlo na důsledky nacistického převzetí moci, včetně brutální rasové perzekuce. Demonstroval, komu bylo přiznáno dominantní postavení v celém středo- a jihoevropském prostoru. Československu přinesl další imigrační vlnu, kritické zhoršení strategické situace, především však vědomí, že příští krok německé expanze bude směřovat proti němu.

Hoře, znělo Felix Emil Josef Cammra. V létě 1939 předal tento první šéfredaktor a poté ředitel redakce deníku *Vlajka* prostřednictvím španělského vyslance v Berlíně čestný vlajkařský odznak vítěznému caudillu Frankovi.

35 Mnichovská dohoda pozbývá v této perspektivě charakter akcidentálního rozhodnutí, mění se na výměr našeho mezinárodního postavení pro celý zbytek století. V úvahách o možnosti jejího nepřijetí míváme přitom zpravidla na zřeteli jen konflikt s Německem. Přineslo by však určitou formu konfrontace se všemi čtyřmi velmocemi (nehledě na postoj sousedních států) – a těžko odhadnutelnou změnu rozložení sil a mocenských trendů v celé Evropě. Ve svém postavení neměl Edvard Beneš nikdy možnost hovořit o tehdejších motivacích otevřeně. Tím důležitější je svědectví Ladislava Feierabenda o důvěrných Benešových poznámkách v Londýně, včetně obav, abychom „v boji, který s určitostí očekával, byli na správné straně" (FEIERABEND, Ladislav: *Politické vzpomínky*, sv. 2. Brno, Atlantis 1994, s. 234 n.). Podobně i ministr zahraničí Kamil Krofta se v mnichovských dnech obával, že „pomoc ... bolševického Ruska postavila by proti nám celý západní svět" (viz TESAŘ, Jan: Mnichovský komplex: Příspěvek k etologii Čechů. In: TÝŽ.: *Mnichovský komplex: Jeho příčiny a důsledky*. Praha, Prostor 2000, s. 27; k tomu srv. přehled sovětských vyjádření z oné doby, uváděný Tesařem tamtéž, s. 24–30). Důsledky faktu, že bychom (navíc s jistou formou podpory Sovětského svazu) „rozpoutali válečný konflikt", bylo prakticky nemožné předvídat. Tento rozměr krize je nutno brát v úvahu i při posuzování pozdějších Benešových počinů, při zvažování kauzality mezi Mnichovem a „paktem Molotov–Ribbentrop" – a ovšem z hlediska poválečného rozložení sil v republice.

Nasvědčoval tomu nejen zřetelně plánovitý a s Německem koordinovaný postup Sudetoněmecké strany, ale také masivní propagandistická kampaň zaměřená na *izolaci republiky* od západních spojenců.[36]

V atmosféře akutního ohrožení se Národní obec fašistická přiklonila ke kompromisní, a především tradičně populistické linii. Její protižidovské aktivity zesílily a nabývaly militantnější charakter již po roce 1935 ve spolupráci s profesionály ze Svazu pro světovou pravdu, takzvané Antikominterny. Současně se však od roku 1936 stává jejím ústředním heslem *obrana republiky*. „Hrdina od Zborova" v jejím čele měl být zárukou navrácení moci a hospodářské síly do rukou příslušníků českého národa a zároveň tvrdého postupu proti „učiteli tělocviku" Konradu Henleinovi. Přitom se Národní obec fašistická co nejdéle snažila nespojovat postup Sudetoněmecké strany se záměry třetí říše a navrhovala přeorientovat zahraniční politiku na spolupráci s Itálií, Německem a Polskem. Situaci roku 1938 pak líčila jako obdobu roku 1918, kdy se vinou politických stran nepodařilo zúčtovat nejen s židovskou hospodářskou dominancí, ale ani s dědictvím habsburské germanizace. Eskalace napětí od květnové mobilizace vedla nicméně Gajdu k emotivním vlasteneckým prohlášením, vrcholícím jeho aktivní účastí na manifestaci Výboru na obranu republiky 22. září 1938 před parlamentem. Patřil také k těm, kteří po 30. září demonstrativně vrátili nejvyšší francouzské a britské řády. O poměru upřímnosti a účelovosti patriotismu Národní obce fašistické a jejích jednotlivých členů lze ovšem uvažovat pouze spekulativně a s ohledem na budoucí vývoj. Obsahovou náplň tohoto vlastenectví však naznačují iniciativy jejího vedení ze 14. září, reagující na pokus Sudetoněmecké strany o převzetí moci v pohraničních oblastech. Požadovalo zmocnění k rozhovorům s Itálií (o zprostředkování v krizi), s Henleinem i s Hitlerem. Nazítří se pak Gajda odvolával na podobnost domácích poměrů s vývojem ve Španělsku a nabízel, že převezme moc a rychle zavede pořádek s využitím svých sibiřských zkušeností. Prezidentská kancelář ovšem nepovažovala perspektivu fašistické vojenské diktatury pod patronátem Mussoliniho za smysluplné téma a k rozhovoru Gajdy s Benešem nedošlo.

Během třicátých let sílily uvnitř hlavního proudu českého fašismu odstředivé tendence, vyvolávané nejen pocitem nekoncepčnosti a stagnace v Národní obci fašistické; mnohým fašistům stále více imponoval přímočaře brutální postup nacismu, doprovázený okázalou likvidací posledních odkazů na sociální rezidua v názvu i programu NSDAP.[37] Tento vývoj je zřetelný především ve Vlajce, formující se již

---

36 Dobová hesla o „letadlové lodi bolševismu" či „zbrojovce, která se dala k dispozici Sovětům", byla zřejmě adresována především těm kruhům v Anglii, jejichž vždy živé obavy z ruské expanze k teplým mořím roku 1937 ještě zvýšila změna programu Indického národního kongresu.

37 Důležitý zvrat nastal v roce 1934 (včetně insigniády) a vyvrcholil květnovými volbami v roce 1935. Krach snahy o zformování jednotného pravicového tábora za účasti fašistických sil (v rámci Národní fronty, a především Národního sjednocení – jakéhosi předobrazu pomnichovských stranických modelů) posílil nespokojenost s dosavadním „kompromisním" postupem NOF, kritiku finančních afér, vlivu hmotné závislosti (především na agrární straně) apod. Příklon k nacistické linii začínal nejradikálnější české fašisty lákat zvláště po „noci dlouhých nožů", která profil nového režimu zřetelně – a pro někoho imponujícím způsobem – vymezila. O toto pozadí se pak mohly opírat i osobní ambice dalších potenciálních „vůdců".

v polovině dvacátých let, původně studentské přidružené organizaci, která se mezi lety 1928 a 1930 osamostatnila a o dva roky později stala „politickým hnutím".[38] Přestože konglomerát názorů a zájmů, který zastřešovala, byl velmi široký,[39] militantně pravicovou orientaci v ní trvale doprovázel vypjatý antisemitismus a krystalizovaly zde tendence vnímavé k nacistické, striktně rasové odnoži fašismu. Od ústředního proudu se oddělovaly i další skupiny (Slovanská obec fašistická, Národní strana radikální), často již zřetelně pronacistické, fanaticky antisemitské, inspirující se u berlínské Antikominterny a žádající i přehodnocení odstupu vůči Sudetoněmecké straně. Právě ze členů těchto okrajových skupin se později rekrutovali nejpokleslejší představitelé protektorátního aktivismu a rasismu, ale také spolupracovníci německých policejních složek.[40]

Fašistický nástup za druhé republiky

Diametrální zvrat pomnichovské vnitropolitické situace byl důsledkem zhroucení složitě provázaného systému, z nějž charakter první republiky organicky vyrůstal. Rychlost a hloubka změn přitom svědčí o výjimečné angažovanosti sil, které do té doby zabezpečovaly jeho přetrvávání, ale také o křehkosti mravních zábran, na nichž byl založen. Proměnu nezpůsobil úbytek počtu těch, kteří byli s dosavadními hodnotami skutečně spjati, spíše drastické zpochybnění těchto hodnot samotných; zbavilo jejich zastánce důvěryhodnosti, otřáslo jejich vnitřní soudržností i vnější akceschopností a odňalo zastávanému postoji dimenzi smysluplnosti. Všeobecnou demontáž dosavadní axiologické škály ve jménu osy jeden národ – jeden stát – jedna strana neinspiroval jen tlak vnějších okolností; byl spjat i s erupcí sobeckých zájmů, kariérismu, prestižnictví, ziskuchtivosti a poskytoval živnou půdu, argumenty i mocenské nástroje dlouho potlačované osobní i názorové mstě. Ne náhodou byla zásadní revize nejzřetelněji zakotvena v *obecně kulturní rovině*. Představitelé Národ-

38 I v mezinárodním měřítku patřili posluchači vysokých škol k oporám fašismu (srv. HOBSBAWM, E.: *Věk extrémů*, s. 131). U nás byla důležitým motivem vzniku Vlajky (zprvu Fašistického studentského sdružení) snaha o likvidaci (i za použití brachiálních prostředků) studentské levice, zastoupené v první řadě Kostufrou; k další aktivizaci přispěl růst antisemitismu, vyvolaný na podzim 1929 přílivem židovských studentů z Rumunska, Maďarska, a především z Polska po zavedení protižidovských opatření v těchto zemích. Profil značné části vysokoškoláků dokresluje zřídkakdy reflektovaný fakt, že Svaz československého studentstva vstoupil za druhé republiky jako celek do Akce národní obrody.

39 Podstatnou složku jejího národovectví představovala např. intenzivní obhajoba pravosti *Rukopisů*.

40 Jako příklad lze uvést Huga Tuskányho, pro nějž byl i Gajda „exponent židovsko-komunisticko-zednářské lóže". Z činovníka Katolické strany lidové přes funkcionáře mnoha fašistických skupin se tento *spiritus agens* nesčetných protižidovských stolních společností, vydavatel *Arijské korespondence* (1936–1945) a organizátor pomnichovského šíření protižidovských letáků vypracoval na ideologa Národní árijské kulturní jednoty a protektorátního antisemitismu vůbec, Svatováclavskou orlicí vyznamenaného zástupce vedoucího Veřejné osvětové služby na ministerstvu lidové osvěty, čelného rozhlasového propagandistu, spoluzakladatele a ideovou oporu České ligy proti bolševismu.

ní kulturní rady (Jaroslav Durych, Rudolf Medek a další) či *integrálního katolicismu* požadovali přehodnocení českých dějin, jejichž symbolickým východiskem a zároveň úběžníkem se měla stát *svatováclavská tradice*, vřazující nás do říšské sféry mocenské a ultramontánního prostoru duchovního. Z této linie (za okupace ji završí aktivistická koncepce Josefa Klimenta) byly odvozeny i dílem klerikální, dílem roajalistické vize přeměny státního útvaru na „Korunu Svatováclavskou", spjaté s kampaní za obnovu aristokratických výsad, která v lednu 1939 vyvrcholila přijetím delegace šlechtických rodů na Pražském hradě. Profil této atmosféry, charakterizované programovým heslem „odbenešit" (nemluvě o odstraňování reminiscencí na prezidenta Masaryka), dotvářelo i volání po stigmatizujícím rozčlenění společnosti na katolíky a komunisty, v rovině symbolů pak kupříkladu žádost o obnovu Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí.

Toto nasměrování, které se postupně rušená republikánsky profilovaná periodika pokoušela stále opatrněji a anonymněji alespoň brzdit, bylo logicky provázeno institucionální výstavbou *totálního státu*, jejíž hybnou silou se stala Strana národní jednoty, oživující pod patronací agrárníků programové představy pravicového bloku z voleb roku 1935. Započatý proces sice nebyl dovršen, režim „autoritativní demokracie" připustil vznik formálně opoziční Národní strany práce, zmocňovacím zákonem z 15. prosince 1938 si nicméně zajistil naprosto dominantní pozici. Beranova vláda ani Strana národní jednoty jako celek ovšem rozhodně nebyly ochotny předat moc zastáncům krajně reakčního zvratu, sdruženým například v militantně antisemitské a pronacisticky orientované Akci národní obrody[41] či v Árijské frontě,[42] pro něž byl i prezident Emil Hácha nepřijatelným levičákem.

O zformování síly schopné převzít moc se ovšem pokusili také fašisté. Věřili, ale hlavně vyhlašovali, že mnichovský zvrat dal plně za pravdu právě jim. Již v říjnu vznikl Národní tábor (československý), stavovské hnutí, jehož členy (dle stanov výlučně árijského původu) se automaticky stali i příslušníci Národní obce fašistické. Zdravili se zdvižením pravé ruky a začali tvořit oddíly Gajdovy legie. Národní tábor počítal i s nelegálními prostředky při přebírání moci a zároveň připravoval protižidovské směrnice, jakmile „řešení židovské otázky se stane aktuálním". Vznik Strany národní jednoty jej ovšem postavil před obtížné rozhodnutí. Nezačlenit se znamenalo riskovat zákaz, s vyhlídkou na přechod do ilegality. Po příslibu Gajdovy rehabilitace (spojené s velkorysým finančním odškodněním) a verbálních ujištěních, že Strana národní jednoty respektuje jeho hlavní zásady, do ní Národní tábor vstoupil jako „rovnocenný činitel", přičemž Gajdovi se dostalo funkce jednoho z místopředsedů

---

41 K programu ANO, formovanému Miloslavem Hlávkou, Janem Lobkowiczem, Ferdinandem Macalíkem, Emilem Mimrou a dalšími, viz GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha, Paseka 2004, s. 59 a 139 n.

42 Tato Árijská fronta nebyla totožná se stejnojmennou organizací, kterou založila NOF roku 1935. Tvořila spojnici mezi Kruhem slovanských árijců z roku 1937 a Národní árijskou kulturní jednotou. (Viz KROUPA, Vlastislav – HUŇÁČEK, Zdeněk – JOŽÁK, Jiří – STŘÍBRNÝ, Jan: *Český antifašismus a odboj: Slovníková příručka*. Praha, Naše vojsko – Český svaz protifašistických bojovníků 1988, s. 15.)

strany. Fašisté v ní tak posílili nejradikálnější síly, spjaté s Akcí národní obrody či s okruhem periodik typu *Řád, Tak, Národní obnova, Znova* či *Rozmach*, který se angažoval i v kampaních a „očistných akcích" nyní již oficiálně institucionalizované Národní kulturní rady, především však dominoval ve stranickém kulturním referátu a profiloval linii Mladé Národní jednoty; její „ideový řád", založený na „lidovýchově" v „duchu národním a křesťanském" (v jejím zájmu měla být z knihoven odstraněna „díla ideově a mravně závadná"), požadoval mimo jiné zákaz přistěhovalectví „jinonárodních živlů", vyloučení všech židů[43] ze státní služby a „z vlivu na výchovu národa", a nadto, v rámci všeobecného přezkoumání státního občanství, vystěhování těch z nich, kteří se na území státu usídlili po 26. červenci 1914; ani branné služby nebyli židé, a ovšem „cikáni", podle nastupující stranické směny hodni, měli ji nahradit pracovní povinností.[44]

Zdálo by se, že podobné poměry nabízely českému fašismu dosud netušenou perspektivu.[45] Ukázalo se však, že nové mocenské rozložení jej naopak připravilo o *existenční zázemí*. Nastalá situace vyloučila pocit levicového ohrožení, proti němuž by mohl být jako instrumentální prostředek využit. Vzhledem ke své myšlenkové pokleslosti, amatérismu, dobrodružnosti a celkové nedůvěryhodnosti přitom v českých poměrech zřejmě nikdy nepředstavoval zcela vážně míněnou alternativu. Doma již nikým neohrožovaná garnitura zkušených politických profesionálů se neměla proč dělit o vliv s konkurentem, který netajil vlastní absolutní ambice, svou legitimitu vyvozoval z jejího údajného sepětí s předchozím režimem, nárokoval si potrestání „viníků národní katastrofy" a vymezoval tento okruh tak široce, aby na politické scéně zbyli prakticky jen fašističtí aktivisté; navíc požadoval radikální opatření proti židům a „židozednářům" – s vědomím, že stávající reprezentace je se zednářstvím přímo či zprostředkovaně úzce spjata. Fašisté si ambivalentní povahu svého působení v rámci Strany národní jednoty a fakt, že se mohou prosadit pouze na úkor jejího

43 Se zřetelem na daný historický kontext užívá autor této statě ve slově „žid" zpravidla malé počáteční písmeno (pokud se nejedná o citát nebo jasnou parafrázi). Není to nikterak v rozporu se současným pravopisným územ, jenž rozlišuje psaní malého a velkého písmena podle toho, zda se jedná o vyjádření konfese nebo národnosti. Podle výsledků sčítání lidu z prosince 1930 se k židovské národnosti hlásila menšina (asi jen čtvrtina) židovské populace ČSR. Ostatní českoslovenští židé se tehdy psali s malým počátečním písmenem (stejně jako by tomu bylo dnes). To se změnilo se zavedením norimberských rasových zákonů v protektorátu v červnu 1939, které mezi oběma skupinami nerozlišovaly a všechny jejich příslušníky označovaly za Židy, čímž podtrhly jejich společenskou diskvalifikaci. Psaní velkého písmena bez rozdílu kodifikovala *Pravidla českého pravopisu* z roku 1941, vydaná z příkazu Emanuela Moravce. V citovaném „ideovém řádu" z prosince 1938 MNJ užívala již po fašistickém způsobu a v protikladu k dosavadní praxi velké písmeno.

44 Ideový řád Mladé národní jednoty. In: RATAJ, Jan – KLIMEK, Antonín – ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: *Z druhé republiky*, sv. 2. Praha, Historický ústav Armády ČR – Památník odboje 1993, s. 376–388.

45 Nástin tehdejšího kulturního a společenského klimatu a možnost srovnání dobových ideových proklamací s fašistickou rétorikou poskytuje kniha J. Gebharta a J. Kuklíka *Druhá republika 1938–1939*, s. 180–209. Ideově-politický vývoj druhé republiky instruktivně zachycuje také monografie Jana Rataje *O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha, Karolinum 1997.

dosavadního vedení, samozřejmě uvědomovali. Nikdy také do SNJ plně nevplynuli, zachovali si vlastní paralelní struktury a akční sounáležitost. Volba Emila Háchy a složení Beranovy vlády (1. prosince 1938) nakonec definitivně potvrdily, že nová reprezentace s nimi nemíní spolupracovat, natož se o ně mocensky opírat.

Oficiální perspektiva Strany národní jednoty byla založena na semknutí okleštěného národního „bratrstva", podle hesla „jeden duch, jedno srdce, jedna vůle". Z této linie přirozeně vyplynula polemika o vymezení „pravého češství". V praxi šlo o otázku emigrantů – dědictví tolerantního přístupu první republiky k problému, který se většina světa snažila „řešit" především preventivní restrikcí – a ovšem o spory, podle jakých kritérií má být nadekretován rozdělovník uvnitř židovské pospolitosti, zahrnující asimilanty (české i německé) a sionisty, ale také jak starousedlíky, tak imigranty. Pro dobovou atmosféru je příznačné, že vzrušená diskuse na tato témata probíhala i uvnitř židovské komunity samotné. V rámci proklamované „stavovské" společnosti se jevila jako legitimní i protižidovská vystoupení korporací, především právníků a lékařů, kteří se snažili využít situace (dále vyhrocené přílivem exulantů z odtrženého pohraničí) k odstranění konkurence. Tento trend nemohl přirozeně pominout uměleckou oblast, nejaktuálněji kinematografii a divadelnictví,[46] ale ani další sféry, přičemž iniciátory a hlasitými zastánci protižidovských restrikcí byli fašističtí členové příslušných institucí i radikalizující se publicisté. Také v rámci Strany národní jednoty prosazovali bývalí členové Národní obce fašistické, kteří na základě dohody o přistoupení získali vlivné pozice ve formujících se stranických orgánech, dodržování (jednohlasně přijaté) zásady, že vstup je vyhrazen pouze Čechům. V případě židovských spoluobčanů, jejichž přihlášky byly mnohdy posuzovány benevolentně, reklamovali i za pomoci výhrůžných formulací uplatnění *rasových kritérií*.

Projevy ekonomicky či nábožensky motivovaného antisemitismu (včetně množících se požadavků v tisku na striktně rasový výklad „židovské otázky") již *de facto* nepřekračovaly legální rámec druhé republiky. I perspektiva protižidovských opatření byla koneckonců inkluzivně schválena v Mnichově.[47] Režim se nicméně antisemitské excesy snažil alespoň policejně monitorovat a (zákulisně, ale i mocenskými zásahy) čelit letákovým akcím, demonstracím a prvním pokusům o pouliční násilí, inspirovaným zvláště Křišťálovou nocí a jejím „příkladným" průběhem na právě odtrženém pohraničním území. Vládnoucí kruhy druhé republiky jistě reprezentovaly režim intelektuálně i mravně pokleslý, zároveň však nebylo v jejich silách koncipovat perspektivu národního přežití mimo limity vlastního rozhledu. Zajišťovaly především funkčnost státního mechanismu v extrémních podmínkách politických i ekonomických, pod tlakem narůstající protektorské závislosti na sousedním mezinárodně uznaném hegemonu a za situace, kdy vůči nim neexistovala reálná

46 Srv. BEDNAŘÍK, Petr: *Arizace české kinematografie*. Praha, Karolinum 2003; KREJČA, Otomar – KREJČOVÁ, Helena: Případ Binovec. In: *Iluminace*, roč. 8, č. 4 (1996), s. 107–138 (tamtéž také o obsazení barrandovských ateliérů bezprostředně po okupaci).

47 V *Přítomnosti* na to výslovně poukázal Ferdinand Peroutka. I on vybízel ke smíření s danými poměry a vysvětloval, že snahy vzepřít se jim jsou nereálné.

alternativa.[48] I ony nesly tíhu celonárodního kolapsu, za který nebyly ani zdaleka samy odpovědné, a po svém se pokoušely o jeho překonání. Také v rámci tohoto režimu stále ještě přežívala mnohá rezidua první republiky. V jeho vizi totálního státu neměly místo otevřeně dobrodružné, polovzdělané, nekompetentní a bezkoncepční síly, jejichž programem byl konglomerát několika primitivních fašistických či nacistických floskulí – tím méně pogromistická hesla či otevřené projevy násilí.

S tímto trendem se musel dostat do konfliktu *otevřeně pronacistický proud*, reprezentovaný nejzřetelněji Vlajkou, v níž po Mnichovu rychle nahrazoval slábnoucí orientaci na italský či španělský fašismus zásluhou skupiny kolem Jana Rysa-Rozsévače, hlavního tiskového šéfa hnutí.[49] Přes mizivou členskou základnu (odhadovanou na dva tisíce osob) se Vlajka v nových poměrech mimořádně aktivizovala. Byla hlavním organizátorem letákových akcí, jejichž profil charakterizuje například heslo „Dobytek do chléva – Židé do ghetta"; militantní rasismus, antikomunismus a odpor k levici vůbec doprovázela ovšem i ostrými útoky na stávající mocenskou reprezentaci. Vzala za svůj požadavek tisku Jiřího Stříbrného „odbenešit", rozšířila jej na všechny politické činitele první republiky a požadovala jejich odsouzení a konfiskaci majetku. Denuncovala, že „hlavním účelem" režimu je poskytnout židům čas k vyvezení „ukořistěného kapitálu" a k bezpečnému útěku. Pro své rozsáhlé aktivity potřebovala peníze, které „dláždí cestu k moci", jak to nacističtí představitelé formulovali již na samém počátku své pouti tímto směrem. Policejní zdroje hovoří od jara 1938 o italských, španělských, a především německých dotacích, které zajišťoval například dr. František Lelek, český dopisovatel listu *Der Stürmer*. Od května byla Vlajka důvodně podezírána ze špionáže pro Německo, od září spolupracovala s vídeňskou protičeskoslovenskou rozhlasovou stanicí Pravda vítězí (!), policejní orgány monitorovaly i její kontakty s německým vyslanectvím a Sudetoněmeckou stranou. Mezi poslední motivy zákazu Vlajky, k němuž došlo 11. listopadu, patřily výhrůžky pumovými atentáty, plánování převratu, zřízení tajné vysílačky na odtrženém území v Kozolupech u Plzně[50] a ovšem průběžné schůzky Jana Rysa-Rozsévače, JUDr. Jana Lobkowitze a Jindřicha Thun-Hohensteina (zřejmě hlavního organizátora pozdější série pumových útoků) s agenty německé rozvědky.

Zatímco v umírněné podobě pokračovala činnost Vlajky pod pláštíkem Novočeské besedy, její radikální jádro přešlo (pod názvem Maffie Nového Československa) do ilegality. Fakt, že již za několik dní bylo schopno tisknout a distribuovat tiskovinu *Poslední výzva*, především však její obsah, svědčí o charakteru sil, které stály v pozadí.[51] Úřední místa se nakonec (po explozích v obchodě firmy Singer a v konzumu

48 Svědčí o tom protokoly ze schůzí tehdejšího vládního kabinetu. Viz *Státní ústřední archiv v Praze* (dále *SÚA*), fond Prezidium ministerské rady (PMR), karton 4147.

49 Týdeníky Vlajky *Národní výzva* a *Pražská výzva* i měsíčník *Česká výzva* musely být v létě 1938 zakázány.

50 Působila zde mimořádně aktivní místní organizace pod vedením arciděkana Antonína Havelky.

51 Např. třetí číslo, datované 30.1.1939, ironizuje pozici ministra zahraničí Františka Chvalkovského při klíčových jednáních v Berlíně před devíti dny, ale uvádí i výčet kategorických, jinde ovšem nezveřejněných požadavků německé strany: do 30 dnů řešit židovskou otázku –

Včely) 27. února přece jen odhodlala k zatčení (v některých případech nikoli prvnímu) vedoucích aktivistů vlajkařského podzemí. Je však příznačné, že vpředvečer okupace byli, v čele s Rysem, propuštěni a počátkem dubna trestní řízení proti nim zastaveno. Vlajka pak v pumových atentátech (většinou proti synagogám, ale také například pravoslavnému kostelu sv. Cyrila a Metoděje v Praze) pokračovala přinejmenším do léta 1939, organizovala však zároveň v intencích říšských zájmů veřejná pogromistická vystoupení, z nichž nejznámější je autobusový „zájezd" do Příbrami a Dobříše.

Přestože program Strany národní jednoty ze 16. února 1939 počítal v duchu Beranova výroku „musíme přehodit ve svých hlavách výhybky" s perspektivou nové ústavy, dovršením stavovského systému, zřízením „sociální totality" (včetně „pracovních" či „zvláštních" táborů), rozpuštěním Národní strany práce a zaváděním antisemitských opatření, o osudu druhé republiky i rámcovém scénáři, jak v této věci postupovat, bylo již rozhodnuto. Nezdá se, že by německá strana přitom počítala s významnější úlohou českého fašismu, využívala jej však k destabilizaci poměrů, nátlaku na oficiální státní reprezentaci, jako oporu pronacistických představitelů německé menšiny a také jako zázemí pro vlastní agenturní síť. Nedokumentují to pouze zmiňované provokace Vlajky. Od ledna 1939 aktivizovala také Národní obec fašistická snahy o ovládnutí Strany národní jednoty zevnitř. Zároveň vystupňovala antisemitské požadavky a akce (již také ve spolupráci s německou menšinou) i nátlak na vládu a státní aparát, který měl být „očištěn" od židů a jakkoli s nimi

---

nikoli polovičatě, ale podle norimberských zákonů; vyřídit konečně komunisty – s poznámkou, že jako odpověď bylo právě zastaveno (legionářské!) *Národní osvobození* a je již připraveno rozpuštění Národní strany práce, což bude znamenat definitivní konec „partajnictví"; a zatřetí uzavření vojenské aliance s Německem. Zajímavý je i nástin odvetných opatření pro případ obstrukcí: všechny osoby německé národnosti budou povolány do říše, zbylí Češi z ní (tj. i z odtrženého pohraničí) naopak vypovězeni, do vývoje se vloží Slovensko, které „v tom případě sotva oslyší volání Moravského slováckа po připojení", krev „nebude měřena na náprstky", a „zasáhne-li pak Říše, jest hádanka". Zpráva je zakončena výzvou, ať se „všichni" postarají, abychom si „mohli pořádek udělat sami", což bude „lepší, než když nám ho budou dělat jiní". Takto chápané vlastenectví doprovázely v dalších příspěvcích denunciace židovského původu, „židomilství", nebo alespoň zednářství či „sovětomilství" veřejných i vládních činitelů (případně jejich manželek), celořádkové řetězce nadávek na Jana Masaryka, jeho „položidovského tátu" a vůbec všecky „garriguovské spratky", jmenné výčty židů, kteří dosud nebyli vyřazeni z oficiálních institucí či se pokoušejí do nich vstoupit; nechybí uspokojení nad dobovou „sebevražednou mánií ... parazitního pronárodа Židů", útoky na židovské (velko)podniky a „tiskové agentury", ale také na zednářské a rotariánské společnosti, s výhrůžkou, že jména, adresy i fotografie členů jsou již zaevidovány, anebo zpráva o schůzi marxistů v lutínské továrně, jejíž usnesení „jdeme za Masarykem" je vítáno: ať co nejrychleji následují toho mladého „za moře", či ještě lépe starého „ke všem čertům". Jiná *Poslední výzva* (17.2.1939) mj. upozornila, že se voláním „Židi ven!" podařilo vstoupit do přímých rozhlasových přenosů taneční hudby z kaváren v Praze i Brně, takže bylo rozhodnuto napříště od nich upustit; především ovšem komentovala současnou sérii pumových atentátů, zacílených většinou protižidovsky, které měly i nadále pokračovat jako odpověď na policejní pronásledování Vlajky. (Texty *Posledních výzev* viz *Státní oblastní archiv Litoměřice*, fond Mimořádný lidový soud Litoměřice, spis Ls 1208/46; k berlínským jednáním – a Hitlerovu výroku během nich, že „Židé budou vyhubeni" – srv. FROMM, E.: *Anatomie lidské destruktivity*, s. 391.)

spojených osob, ale i od všech exponentů minulého režimu. S pomocí ruských emigrantů, kteří měli kontakty v Berlíně, se také snažila o zprostředkování přímých rozhovorů s nacistickými činiteli. I Národní obec fašistická byla, bezpochyby účelově, informována o Chvalkovského berlínských jednáních a poslanec Ernst Kundt navázal s oficiálním posvěcením kontakty s Gajdou. Ten sice (výměnou za dalekosáhlé majetkové odškodnění, rehabilitaci a zahlazení všech trestů) podepsal 4. března prohlášení, v němž se zavazoval k loajálnímu postupu, nepřestal však pomýšlet na uchopení moci. Pokusil se o ně 14. března a znovu bezprostředně po okupaci. Obdobně postupovala Vlajka. Počátkem března žádali u Háchy její nezatčení funkcionáři jmenování několika vlajkařských ministrů, především v zájmu zostření protikomunistického postupu; Rys-Rozsévač však paralelně plánoval ustavení zcela nové vlády, v níž měli vedle něj zaujmout klíčová místa Thun-Hohenstein, Jan Baťa a Jan Vrzalík. A konečně delegace Akce národní obrody jednala po 10. březnu na ministerské úrovni v Berlíně. Navrhovala utvořit z nových osob otevřeně fašistickou vládu, připravenou „vyřídit Židy, marxisty a zbytky benešismu", která by se stala součástí osy Berlín–Řím, případně (v době, kdy podobný scénář s opačnými znaménky připravoval v Berlíně Jozef Tiso) připojení Slovenska k Německu s tím, že by se české země plně přizpůsobily takto nastíněnému vývoji.[52]

Ve službách nacismu

Bezprostředně poté co prezident Hácha vložil „osud českého národa do Hitlerových rukou",[53] nebylo ještě zcela zřejmé, jaké státoprávní důsledky bude okupace mít, dokonce ani to, zda je zamýšlena jako trvalá. Již v noci na 15. března se dohodli představitelé Vlajky (včetně právě propuštěných z vazby) a Akce národní obrody na vytvoření Českého (či Svatováclavského) národního výboru, který měl převzít moc v „zemích Koruny Svatováclavské". Nazítří dopoledne jednali v budově parlamentu, nad níž převzala kontrolu fašistická pořádková služba, již také za účasti představitelů Národní obce fašistické a pod patronací agenta německé Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst*) Leopolda Überlackera, který (snad v souladu s nepříznivým hodnocením osobní úrovně funkcionářů Vlajky v řadách SD) prosazoval do vedení celého podniku Radolu Gajdu, jenž tak opustil původní záměr převzít moc pouze silami

52 Srv. PASÁK, T.: *Český fašismus...*, s. 238 n. (včetně prohlášení „Pro jednotu národa" s požadavkem rozpuštění Národní strany práce a zřízení koncentračních táborů jako „jediného léku" pro marxisty); memorandum pro Berlín ze 13.3.1939 viz *tamtéž*, dále in: KROUPA, V. ad.: *Český antifašismus a odboj*, s. 13. Dle spisu Z-6-256/8 (Zpráva o činnosti fašistických skupin v době okupace) v *Archivu Ministerstva vnitra ČR* se jednání zúčastnili dr. M. Hlávka (později reprezentant ANO v Národním souručenství), dr. J. Lobkowitz a ing. F. Macalík (blíže viz KREJČA, Otomar L.: Čeští fašisté ve spisech Archivu Ministerstva vnitra České republiky. In: BORÁK, Mečislav (ed.): *Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu: Židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádných lidových soudů a trestních komisí ONV v letech 1945–1948. Sborník příspěvků*. Praha – Opava, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Slezský ústav Slezského zemského muzea 2002, s. 173–183).

53 Jde mimochodem o zrcadlovou parafrázi Tukovy formulace ze 16.2.1939.

Národního tábora, shromažďujícími se na Uhelném trhu; i tamní ústředí však paralelně podniklo několik akcí, z nichž nejznámější byl pokus získat kontrolu nad barrandovskými ateliéry. Zatím již sestavoval Český národní výbor novou vládu[54] a formuloval svá provolání, šířená rozhlasem, tiskem a na plakátech. Mimo Prahu místy v naprostém zmatku fašistické bojůvky přebíraly správní úřady.

Brzy ráno 16. března informoval však Überlacker Gajdu, že koncepce historických zemí byla opuštěna. Zvítězila klasická koloniální inspirace z 19. století, právní experti spěšně dolaďovali výnos o zřízení protektorátu. Říšské ministerstvo zahraničí vycházelo z faktu, že Gajda „u morálně lepších Čechů neznamená nic" a vlajkaři „jsou dobrodruhové ... sice nejbližší nacionálnímu socialismu, ale též bez vlivu na český národ".[55] Již 17. března seznámil Hácha Gajdu s úmyslem vytvořit Národní souručenství jako všenárodní a jedinou přípustnou českou politickou organizaci, přičemž slíbil, že do jeho vedení se dostanou i někteří členové Českého národního výboru. Gajda jistě nepředpokládal, že se to nebude týkat žádného předního představitele domácího fašismu. Okupační armáda sice ocenila vstřícnost výboru, jeho podíl na „uklidnění situace" a eliminaci protiněmeckých vystoupení, dala však jednoznačně najevo, že při výkonu veřejné moci hodlá spolupracovat pouze s vládou a jejími orgány. Po několika dnech rychle postupujícího rozkladu ukončil Český národní výbor 21. března činnost. Následovala jednání o splynutí hlavního fašistického proudu s oficiální reprezentací v urychleně ustavovaném Národním souručenství a po Gajdově prohlášení z 30. března, které tuto linii podporovalo, byly na počátku dubna vypracovány seznamy členů Národní obce fašistické navržených na funkcionáře. Gajda nicméně o získání německé podpory ještě zcela nepřestal usilovat. V květnu zformoval „fašistické direktorium" (Fašistický akční komitét), organizující petiční akci na podporu jedenácti vyhlášených požadavků. Neúspěch veškerých snah o ustavení fašistické vlády jej však posléze (po další velkorysé finanční kompenzaci) přiměl uspořádat likvidační sjezd, na němž 2. července nařídil asi třinácti tisícům členů Národní obce fašistické vstoupit do Národního souručenství. Jeho další osudy za okupace jsou příznačné. Nikdy zcela nepřerušil spolupráci s NOF, která *de facto* nepřestala existovat a roku 1940 obnovila činnost i oficiálně, zůstával však v pozadí a podílel se (spolu se syny Jiřím a Vladimírem) i na podpoře některých ilegálních aktivit.

Zdálo by se, že okupací a nezdarem pokusu domácí fašistické reprezentace o získání zbývajících mocenských funkcí na okleštěném „svatováclavském" území příběh českého fašismu končí. Uzavřela se však pouze jeho první etapa a původní programová linie. Již v lednu 1935 se Národní obec fašistická založením Árijské fronty pokusila o integraci všech domácích fašistických sil na „světonázorové" bázi,

---

54 Měla být vedena Gajdou a Rysem (jako místopředsedou) a složena ze zástupců obou fašistických organizací, ovšem s účastí jednoho agrárního a jednoho sociálnědemokratického ministra. O nevyjasněnosti situace svědčí i to, že vstřícně formulovanou zprávu o ČNV zveřejnil *Völkischer Beobachter*.

55 Viz LUKEŠ, František: *Podivný mír*. Praha, Svoboda 1968, s. 316; srv. GREGOROVIČ, M.: *Kapitoly o českém fašismu*, s. 109.

tedy bez ohledu na národnost. Snaha o eliminaci nacionalismu, jednoho ze základních hybných zdrojů fašistického hnutí, byla tehdy neúspěšná. Nyní však perspektiva *Nové Evropy* – fašizace celého kontinentu pod německým vedením[56] jako předpoklad budoucí globální dominance – postavila jednotlivá fašistická hnutí do zcela jiné situace. Hraniční čára budoucí osobní orientace začala nově rozdělovat ty, kteří byli připraveni již jednoznačně nacistickou koncepci „nového světa" přijmout, otevřeně podporovat a budovat si v jejím rámci kariéru – a ty, kteří k tomu z nejrůznějších důvodů ochotni nebyli. V rámci obou skupin se průběžně přeskupovala škála reálných přístupů – a mezi nimi lavírovala většina těch, kteří se snažili především přežít a vyhnout se osudovým nárokům současného vývoje.

Již první pookupační dny předznamenaly budoucí diskrepanci také na německé straně. Orientace na spojenectví s fašisty, motivovaná názorovým purismem, se střetla s koncepcí opírající se o byrokraticko-institucionální fungování moderního státu. Špičky okupační moci neměly zájem na *destabilizaci*, k níž by vedly nekontrolované násilné incidenty, prováděné místními fašisty v součinnosti s aktivisty německé menšiny.[57] Pokud i nadále docházelo k výtržnostem a pogromům, jednalo se většinou o nátlakové akce prefabrikované okupačními místy a koncipované jako součást protižidovského postihu. Názorová i akční součinnost fašismu v této oblasti se stala důležitým způsobem jeho využití.

Okupace ozřejmila bezperspektivnost snah o zachování státu pomocí fašizace a totalitarizujících opatření, diskreditovala pravicově konzervativní síly, které formovaly charakter druhé republiky, a vedla uvnitř české společnosti k hluboké *názorové proměně*. V době zahraničních nabídek na uznání *statu quo* výměnou za odvrácení války[58] představovala u nás naděje na budoucí konflikt jediné východisko ze vzniklé situace. Příklon k fašistickým a rasistickým heslům se redukoval na úzký okruh aktivistů a kariéristů. Rychlý sled protižidovských opatření, prováděných v režii okupační moci, ale i fakt, že z arizace byl zásadně vyloučen český živel, takže se tento proces stal zřejmou ekonomickou součástí všeobecné germanizace, korigoval názory těch, kteří doposud pokládali židovské spoluobčany především za konkurenty. Jejich osud začínal být vnímán spíše jako předzvěst osudu vlastního. Projevy „židomilství" se v situačních zprávách německých policejních složek objevovaly jako závažný problém,[59] množily se na ně i stížnosti z řad německé menšiny a turistů z říše. Pranýřování takzvaných bílých židů se stalo součástí direktiv pro tisk. Česká protektorátní reprezentace pod vedením Aloise Eliáše se průběžně snažila opírat o příslib autonomního statutu a přes vážné ústupky nebyla ještě ochotna překračovat

56 Spojena byla mj. s dalekosáhlými státoprávními změnami, velkorysými transfery obyvatelstva a masovými populačními zásahy na základě rasových představ.

57 Např. pouliční nepokoje a násilné obsazení centra Národní strany práce v Českých Budějovicích.

58 Viz Rooseveltovo poselství z 15.4.1939 Hitlerovi a Mussolinimu; tehdejší americký přístup bývá vnímán jako „izolacionistický", ovlivnil jej však zřejmě i přesun zájmu administrativy USA na tichomořskou oblast.

59 Srv. KREJČOVÁ, Helena – HYNDRÁKOVÁ, Anna: Postoj Čechů k židům: Z politického zpravodajství okupační správy a protektorátního tisku v letech 1939–1941. In: *Soudobé dějiny*, roč. 2, č. 4 (1995), s. 578–605.

určité limity; nejen vnitropolitické (například norimberské zákony byl nucen zavést ze své moci říšský protektor), ale dokonce ani mezinárodní.[60]

V době, kdy německý režim potřeboval protektorát především jako stabilizované *ekonomické zázemí*, bylo brzy zřejmé, že na širokou kolaboraci spoléhat nemůže.[61] Odtud vyplývá i úloha, kterou přisoudil domácímu fašismu, a důvod, proč přinejmenším v první fázi finančně dotoval jeho činnost, především publikační. Německé orgány vykonávaly jeho prostřednictvím nátlak na protektorátní vládu a „státního prezidenta", operovaly hrozbou, že v případě neústupnosti by byly ochotny předat moc této alternativě – se všemi důsledky, které by to (pro obyvatelstvo, ale i dosavadní protektorátní činitele) mělo. Jakkoli se dnes tato možnost jeví jako nereálná, český fašismus se na ni až do prosazení Moravcovy aktivistické linie zřetelně orientoval. Nedokázal si připustit, že německé výhledové záměry vylučují, aby se vesla chopily síly, které by se – na základě ideové spřízněnosti, programové sounáležitosti a s pocitem spolubojovníka – ocitly v pozici partnerů, nikoli vazalů okupační moci. Navíc by takový krok ohrozil samotnou funkčnost státního i hospodářského aparátu nástupem krajně radikální, ambiciózní a neprofesionální garnitury nekvalifikovaných aktivistů bez sebemenší podpory v řadách obyvatelstva. Protektorátní vláda, odboj, ale zřejmě ani mnohé okupační složky si tehdy plně neuvědomovaly tento objektivní rámec, jímž byla okupační moc vázána přinejmenším do doby, než by byla schopna nahradit sebestriktnější *dohled* nad protektorátní byrokracií jejím *převzetím*.

V mezidobí byl však český fašismus použitelný i v mnoha dalších oblastech. Manifestoval výhody kolaborace, budil dojem domácí podpory okupačních opatření, rozleptával soudržnost celonárodního odporu, vytvářel zázemí německých orgánů v cizím, ze zásady odtažitém prostředí, sloužil jako prodloužená ruka německých bezpečnostních sil a jako podhoubí, z nějž se rekrutovali dohližitelé a donašeči, nezbytní především ve válečně exponovaných výrobních provozech.

Pro potřebu retribučního soudnictví vydalo ministerstvo vnitra v listopadu 1945 soupis třiceti pěti domácích fašistických organizací. Nejedna existovala jen krátce a v počtu nepřesahujícím desítky, nanejvýš stovky členů. Tatáž jména se často vyskytují (i paralelně) v několika, nezřídka mnoha uskupeních. Některé okrajové organizace nebyly v soupise uvedeny,[62] to však na celkovém obraze nic nemění.

---

60 Členové vlády, zaštítění postojem ing. Aloise Eliáše (od března 1939 přestal používat titul generál), jediného čelného představitele satelitních režimů říše popraveného za války za odbojovou činnost, odmítli např. poskytnout Úřadem říšského protektora požadované interview o vývoji v Jugoslávii, což K. H. Frank označil (v dopise Eliášovi z 9.4.1941) za „těžkou urážku Velkoněmecké říše" (viz PASÁK, T.: *Český fašismus*, s. 316, pozn. 159; podrobněji TÝŽ: *Pod ochranou Říše*. Praha, Práh 1998, s. 273–275).

61 Zásadní promýšlení národní situace roku 1938 a odtud vzešlých vývojových trendů přinášejí texty Jana Tesaře z let 1969–1989, dodatečně shrnuté v knize *Mnichovský komplex*. Vývoj koncepce německé protektorátní politiky věcně popisuje Detlef Brandes v monografii *Češi pod německým protektorátem: Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945* (Praha, Prostor 1999).

62 Např. Česká studijní společnost pro řešení židovského problému a rasové otázky, Árijská společnost v Čechách a na Moravě, Svaz árijských slovanských autorů či Česká autonomní strana dělnická, která se pokoušela uchytit mezi většinou totálně nasazenými dělníky v říši...

Vyjádření samotných fašistů i aktivistů sice často svědčilo o pocitu bezperspektivní izolovanosti uvnitř společnosti jako celku, faktem nicméně zůstává, že tisíce občanů vstoupily do organizací, jejichž stanovy se inspirovaly stanovami NSDAP, přejímaly z nich celé pasáže (vesměs například prokazování árijského původu přihlášených), případně je převzaly jako celek; součástí slibu bývala přísaha věrnosti říši a osobně Adolfu Hitlerovi;[63] samozřejmým předpokladem členství byla nenávist k režimu první republiky a jeho představitelům, protizednářská averze, fanatický odpor k levici – a ovšem ochota podílet se v tomto směru na aktivních opatřeních; součástí oficiálně vydávaných direktiv byl příkaz ke shromažďování kompromitujícího materiálu a jeho zasílání na ústředí, ale také k úzké součinnosti s místními německými institucemi; jménem členů byla požadována důsledná aplikace nacistické linie, fašizace či poněmčení vlády, zřízení koncentračních táborů a pracovních kolon, okamžité zavedení norimberských zákonů, přijetí zákonů „na ochranu české krve a české cti". Mnohé organizace se podílely na přípravě seznamů zatýkaných rukojmí anebo iniciativně připravovaly soupisy židů a ovšem jejich majetku; militantní antisemitismus zřejmě patřil k nejsilnějším podnětům a tmelu členství. Vzhledem k tomu, že síť fašistických organizací byla budována v těsné součinnosti s německými složkami (stranickými, správními i bezpečnostními), vesměs přímo z jejich iniciativy, s jejich finanční a organizační podporou, mocenskou záštitou a soustavným vlivem na jejich orientaci, je zřejmé, jak důležitou roli hrála především v první etapě snaha okupačních sil o prosazení *rasové segregace*. Na veřejných prostranstvích, v obchodech, dopravních prostředcích, veřejných místnostech a podobně byla totiž protižidovská nařízení běžně porušována, většinou za okázalého nezájmu české policie, a přes veškerou snahu se nedařilo prosadit antisemitismus jako přirozenou součást protektorátní atmosféry.

Typologie fašistických proudů za protektorátu

Podle převažující orientace bychom, s licencí značné prostupnosti, mohli protektorátní fašistické organizace rozčlenit do tří proudů. První z nich, zacílený především *ideologicky*, reprezentoval například Národní akční komitét, který se snažil vypracovat programový základ pro sjednocení celého fašistického hnutí a připravoval návrh na přebudování protektorátního školství. Po půlroční aktivitě, znechucen nezájmem národa o „vlastní záchranu", ukončil v dubnu 1940 činnost a splynul, jistě nikoli náhodou, se sdružením podobně laděné inteligence – Protižidovskou ligou.[64] Za

63 Strana českých fašistů jej např. vyhlásila přímo za svého vůdce, zatímco v jejím čele stál pouhý náčelník.

64 Vznikla jako odbočka Streicherovy Světové antižidovské ligy (*Antijüdische Welt-Liga*). Úzce spolupracovala s Vlajkou a některými odštěpenci z NOF; nejproslulejší z jejích tiskovin byl *Arijský boj*. (Srv. NAKONEČNÝ, Milan: *Vlajka: K historii a ideologii českého nacionalismu*. Praha, Chvojkovo nakladatelství 2001, s. 244 n.; tato práce shrnuje množství zajímavého faktografického materiálu, trpí však zběžností podání, jistou neučleněností, a především snahou exkulpovat výsledný obraz Vlajky pochopením pro její ultrapravicovost a nacionalistické tendence.)

nejtypičtějšího představitele tohoto proudu lze však patrně považovat Národní árijskou kulturní jednotu, dědičku Árijské fronty, Akce národní obrody a Kruhu slovanských árijců, která chystala své ustavení již od podzimu 1938, oficiálně však prosadil její povolení plnou vahou své autority až koncem května 1939 Karl Hermann Frank. Zpráva německé Bezpečnostní služby ze září 1939 kladně hodnotí podíl jednoty i na „pronásledování osob židovské národnosti",[65] těžiště jejích aktivit však spočívalo především v rozsáhlé propagandě, prováděné údajně ve spolupráci s ústavy NSDAP v Mnichově a Frankfurtu nad Mohanem. Jednou z prvních velkých akcí Národní árijské kulturní jednoty bylo shromáždění v Polné (s využitím Rysovy publikace *Hilsneriáda a TGM*). Názory členů znovu dokumentují, že zastánce rasové exterminace nelze vymezovat národní příslušností. Již v červenci 1939 navrhoval řečník jednoty odstranit z „našeho národa židovstvo a židozednáře i vybitím".[66] Organizace požadovala postavit židy mimo zákon a vyvlastnit veškerý jejich majetek, doporučovala internační a koncentrační tábory, kastraci a sterilizaci. V létě 1939 oficiálně předložila návrhy zákonů o státním občanství a příslušenství, o ochraně rasy a na ochranu české a árijské krve, národní cti a dědičného zdraví, vypracované právníkem Stanislavem Babickým. To vše v zájmu národa a jeho jazyka, z lásky k rodné zemi a pro záchranu naší kultury, vytěsněné „tlakem neárijského moderního umění ... z ryzího českého uměleckého života a křesťanské morálky".[67] Za nepřátele takto koncipované „převýchovy českého národa v duchu nacistickém"[68] považovali tito příslušníci inteligence nejen intelektuály propadlé marxismu, židobolševictví a benešovství, ale také skauty, Sokoly a představitele církví, kteří se fašistickým představám o křesťanské etice často hrubě zpronevěřovali. Finanční dotace od okupačních institucí, agrárních kruhů a Vlajky rozhojňovala Národní árijská kulturní jednota nejen sbírkami, spojenými s nátlakem a vydíráním. V srpnu 1939 požadovala její delegace na vládě také dvoumilionovou dotaci, poskytovanou před okupací na kulturní aktivity Židovské náboženské obce, dále dvě hodiny vysílacího času týdně pro rozhlasové přednášky, zřízení ministerského úřadu pro arizaci a národní obrodu a přidělení budovy pro árijskou převýchovu učitelstva. V říjnu 1939 se jednota sloučila s Vlajkou, s níž měla řadu společných členů, a Fašistickými (Svatoplukovými) gardami, ovšem jako autonomní kulturní odbor s vlastním statutem. Spojení však vydrželo pouze do května příštího roku. Od října 1941 se již zdá, že v souvislosti s prosazením exterminačních metod „řešení židovské otázky" působení Národní árijské kulturní jednoty v očích okupačních úřadů rychle pozbývalo na významu.

Druhý proud lze charakterizovat orientací na bezpodmínečnou *konjunkturální kolaboraci*. Třebaže tato linie prostupuje protektorátní fašistické hnutí všeobecně, mnohé organizace se programově ustavovaly kolem osob, které se již v prvních

---

65 *Archiv Ministerstva vnitra ČR*, Praha (dále *AMV ČR*), spis Z-6-256/8, složka NAKJ.

66 Zpráva o schůzi NAKJ v Pardubicích 29.7.1939 (cit. dle PASÁK, T.: *Český fašismus...*, s. 280 a 314).

67 Viz *Arijská korespondence*, 30.5.1939 (cit. dle PASÁK, T.: *Český fašismus...*, s. 289).

68 *AMV ČR*, fond Z-6-256/8, složka NAKJ, návrh stanov.

pookupačních dnech hlásily (respektive byly na základě předchozího vytipování vybídnuty) ke spolupráci u formujících se (často ještě armádních) správních úřadů. Další pak byly účelově generovány přímo jako krycí instituce konfidentské činnosti. Lze mezi ně zařadit například Českou národněsocialistickou (původně nacionálněsocialistickou) stranu dělnickou a Nacionálněsocialistickou českou stranu dělnickou[69] anebo Árijskou pracovní frontu, založenou v dubnu 1939 Bedřichem Opletalem (též členem NOF a NAKJ), jenž v listopadu přenesl činnost do Hradce Králové; zhruba pět set jejích členů, vesměs již dříve proslulých špatnou pověstí, doslova terorizovalo pod patronátem německých úřadů celou oblast až po Českou Třebovou. Ještě zřetelněji byl ovšem tento proud zastoupen na Moravě (a zbytku slezského území). Za jeho profilové představitele lze označit brutálně militantní Svatoplukovy gardy s organizačním centrem v Ostravě, především však Mlčochovu Národněsocialistickou (resp. Nacionálněsocialistickou) českou dělnickou a rolnickou stranu, známější pod názvem Strana zeleného hákového kříže. Do jisté míry by k tomuto proudu bylo možno přiřadit i Český svaz válečníků, představující jakýsi modelový předobraz transpozice fašistického hnutí na státněbyrokratickou platformu v duchu Moravcovy institucionální kolaborantské linie.

Podplukovník František Mikuláš Mlčoch[70] propagoval založení české nacistické strany již od roku 1937. Skupina jeho přívrženců se stavěla za karlovarské požadavky Sudetoněmecké strany, 15. března organizovaně vítala říšskou brannou moc jako osvoboditelku „ode jha demokracie, marxistického bolševismu a židovstva"[71] a od prvních dnů spolupracovala s německou Bezpečnostní službou při zatýkání nepohodlných osob na střední a východní Moravě. Nábor do Mlčochovy strany, „pravověrné dcery" NSDAP, jejíž stanovy do písmene přejala, začal v červnu 1939, neprobíhal však uspokojivě a mnozí z dvou až tří tisíc jejích nominálních členů vstoupili až v důsledku vydírání či za slib intervence u okupačních úřadů. Obdobnými metodami získávala strana také finanční prostředky od jednotlivců i firem. Působila v rozsáhlých oblastech východní Moravy s filiálkou v Praze, přesto nikdy nepožádala protektorátní orgány o povolení činnosti a spoléhala výhradně na podporu německých úřadů. Mlčoch a jeho spolupracovníci naznačovali, že vznik této organizace inicioval sám říšský vedoucí SS Heinrich Himmler. Strana vytvořila rozsáhlou síť informátorů a po útoku na Sovětský svaz zavinili její členové smrt mnoha lidí také jako provokatéři, vydávající se za sovětské parašutisty. I u německých úřadů však během roku 1942 rychle slábla ochota tolerovat její přidružené kriminální aktivity; jejich podpora byla ostatně vždy přísně účelová, například žádosti o začlenění do německých bojových jednotek (již na Siegfriedově linii, hlavně však na východní frontě v rámci

69 Později se přejmenovala na Českou socialistickou stranu dělnickou: německé orgány žárlivě střežily copyright NSDAP a druhá z uvedených organizací měla značné potíže také s neoprávněným používáním hákového kříže.

70 Legionář, pak agilní komunistický aktivista, zatčený a degradovaný roku 1920 za opatřování zbraní, poté uprchlý do sovětského Ruska a po návratu (údajně pro konflikt s Klementem Gottwaldem) ze strany vyloučený; ve 30. letech správce arcibiskupských vinných sklepů v Kroměříži.

71 Viz PASÁK, T.: *Český fašismus...*, s. 286.

útvarů SS) byly zamítnuty. V lednu 1943, v rámci všeobecného rušení protektorátních fašistických organizací, byla strana rozpuštěna; na zákrok německého státního ministra v protektorátu Franka byla nicméně zastavena všechna proti Mlčochovi vedená trestní stíhání.

Někteří členové Mlčochovy strany, ale také další (především moravští) fašisté, vyřešili národnostní stránku své programové orientace radikálně již roku 1942, kdy byly schváleny jejich žádosti o udělení *německého občanství*. Mohli pak působit v pořádkových ozbrojených útvarech Německé pracovní fronty (v nichž spolu s kolaboranty z dalších zemí střežili železnice na polském území), případně v Todtově Říšské pracovní službě, v jejímž rámci bývalý krajský vedoucí Strany zeleného hákového kříže a konfident gestapa H. Olšák jako vedoucí ruských pracovních kolon prokázal, že se v používání nahajky a obušku i v terorizování židů plně vyrovná zkušeným esesákům. Do Říšské pracovní služby přivedl i několik dalších bývalých spolustraníků. Přesto museli zájemci z řad českých fašistů oželet touhu vstoupit do SS, což je pozoruhodná výjimka, neboť občané jiných zemí[72] takto proskribováni nebyli. Také vstup do frontových útvarů jim byl odepřen, třebaže by se nakonec spokojili i se zařazením do jednotek slovenského státu.

Od prvních dnů okupace se hlásil do služby u německých armádních činitelů a poté na Úřadě říšského protektora, gestapu a v Bezpečnostní službě prvorepublikový plukovník četnictva Otto Bláha. Na oficiální uplatnění si však musel počkat až do jara 1941, kdy byl z osobní iniciativy (tehdy ještě) státního tajemníka Franka založen Český svaz válečníků jako protiváha a náhrada dosavadních organizací legionářů a armádních vysloužilců.[73] Bláha, první předseda nové organizace, ji budoval v intencích programového hesla „Chceme si zasloužit právo státi se říšskými občany" po vzoru Říšského svazu válečníků (*Reichskriegerbund*). V memorandu říšskému protektorovi Konstantinu von Neurathovi z dubna 1941 nabídl svaz své síly k boji na frontě, o dva měsíce později alespoň k využití v pracovních úřadech, poté při organizaci pracovní povinnosti. Když na začátku července 1941 jednal Hácha s von Neurathem o návrzích jednotlivců i organizací (Vlajky, NOF, NSČDRS, APF, Národopisné Moravy a podobně) na zformování českého legionu a jeho vyslání na východní frontu, měl již Bláha s Frankovým požehnáním připraven propagační rozhlasový projev, Goebbelsovo ministerstvo však jeho odvysílání zamítlo. Průběžně si Bláha stěžoval na nedostatek podpory ze strany Aloise Eliáše, na podzim svědčil v případu Šimona Drgače a dvanácti dalších důstojníků obviněných z velezrady, požadoval pro svaz podíl na školní výchově a oprávnění organizovat pracovní službu. Po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha nejen politoval „ubohý národ, že šel tak slepě za londýnskými zločinci",[74] ale zatoužil se i osobně

72 Od Britů přes Belgičany, Skandinávce, Kavkazany, kozáky... až po balkánské muslimy, bojující především proti Srbům.

73 Protilegionářskou kampaň zahájil K. H. Frank již v lednu, kdy na případu plukovníka Šimona Drgače, generálního tajemníka Národního souručenství, zatčeného 1.9.1939 pro velezradu, dokládal všeobecně nepřátelský postoj legionářů k říši. Jednalo se zároveň o nepřímý útok na legionářského generála Eliáše, z jehož popudu ostatně Drgač svou funkci získal.

74 Cit. z Bláhova deníku dle: *tamtéž*, s. 329 a 373, pozn. 54.

přičinit o jeho nápravu: Když se 6. června dozvěděl, že „má býti popraveno tisíc osob z kruhu inteligence", požádal K. H. Franka, aby se k provádění exekucí mohli hlásit bývalí frontoví vojáci – a sám se nabídl jako první.[75] Za svou činnost získal čestnou hodnost generála, pouhým *honores mutant mores* však zřejmě jeho aktivity bezezbytku odůvodnit nelze.

Ve všech ohledech se v protektorátu výrazně vystupňovala německá brutalita v souvislosti s útokem na Sovětský svaz a poté po krachu nadějí na úspěch bleskové války. Tento trend se projevil vítězstvím sil, které prosadily odstranění von Neuratha a otevřenou dominanci bezpečnostních složek a mocensko-policejních metod, spjatých s Heydrichovou linií. Nový, bezvýhradně utilitární a programově odideologizovaný kurz zároveň znamenal rezignaci na snahy získat si podporu obyvatelstva. Otevřeně se přeorientoval na zastrašení pomocí maximálně zprofesionalizované represe, z níž nabízel únikovou cestu do sterilně odpolitizovaného prostoru snesitelného přežívání mimo akutní válečné útrapy, zpříjemňovanou bezproblémovým odreagováním.[76] V první fázi byla nová koncepce spojena s pokusem o vydělení mladé generace a její separátní indoktrinaci, i ten se však ukázal jako neperspektivní ještě dříve, než snahy Kuratoria pro výchovu mládeže nabyly v důsledku vývoje na frontách zcela groteskní podobu.[77] Zmíněná zásadní reorganizace mocenských struktur v protektorátu (*de facto* jeho zrušení a převedení pod přímou říšskou ministerskou správu) byla na domácí straně ztělesněna programovou spoluúčastí Emanuela Moravce, který se ovšem musel spoléhat na personální zázemí z řad průběžně likvidovaných fašistických organizací, případně hybridních společenstev, jakým byl například právě Český svaz válečníků. Jeho funkcionář, bývalý major generálního štábu Gustav Mohapel povýšil díky tomuto vývoji na generálního tajemníka již zcela usměrněného Národního souručenství (nakonec, 13. března 1945, se posledním ústředním vedoucím souručenství stal divizní generál Robert Rychtrmoc, od 16. července 1943 Bláhův nástupce v čele ČSV). Šest vedoucích činitelů svazu se rozhodlo vyvodit důsledky z rétoriky České ligy proti bolševismu[78]

---

75 *Tamtéž*, pozn. 55; srv. TÝŽ: *JUDr. Emil Hácha: 1938–1945*. Praha, Horizont 1997, s. 209.

76 V pseudokulturní oblasti lze ještě dnes tento trend sledovat na profilovém proudu protektorátní kinematografie.

77 Jako aktivistické dědictví fašistických gard svého druhu bylo v rámci kuratoria posléze organizováno 59 zhruba třicetičlenných ZZ-oddílů (zvláštního zasazení); z nich se od března 1945 formovala tzv. Svatováclavská rota, samotný počet zájemců (nakonec 77) však dokumentoval nezdar celé akce.

78 Liga, organizovaná od 15.12.1943 po vzoru obdobných organizací ve všech okupovaných zemích, byla reakcí na uzavření československo-sovětské smlouvy v Moskvě 12. prosince a usilovala o zformování celonárodní ideové opory totální války. Představovala jakési vyústění činnosti aktivistických a kolaborantských činitelů a zároveň snahu o formulaci „minimalistického" programu, na jehož základě by získali celonárodní vliv: „Celý český národ se musí ... postavit ... za slavnostní prohlášení svého státního prezidenta dr. E. Háchy a vlády protektorátu, kteří ... protestují proti pokusu neodpovědných emigrantů vydati naši domovinu bolševickému imperialismu. Pamětlivi svého evropského závazku, nikdy neuznáme pakt s bolševismem," stojí v provolání přípravného výboru ligy. (Viz PASÁK, T.: *Český fašismus...*, s. 360.) Úvodní prohlášení varuje, že „barbarství východní stepi, prosycené židovskými živly,

a nasadit proti „bolševické invazi" českou armádu v síle šesti set tisíc mužů, která měla vzniknout mobilizací patnácti ročníků. Návrh se zrodil v březnu 1944, ale Rychtrmoc jej v dubnu tlumočil státnímu prezidentovi marně. Obdobný plán propagoval nicméně ještě o rok později, právě měsíc před koncem války.[79]

Třetí, ústřední proud protektorátního fašismu představují organizace, které usilovaly o *získání moci* – přirozeně v souladu s programově žádoucím podřízením říši. Jejich ambice vycházely z představy, že německá strana se k nim přikloní na základě ideové spřízněnosti, a pokud to dosud neučinila, přinutí ji k tomu nezdar pokusu funkčně tento prostor ovládat prostřednictvím spolupráce s klasickou, byť krajně konzervativní domácí reprezentací. Není snadné pochopit, na čem zakládali čeští fašisté své naděje v dlouhodobé perspektivě – snad brali skutečně vážně výroky, že Češi představují „Árijce" (či „Prusy") v rámci slovanského živlu. Za záruku konečného úspěchu považovali neochvějnou věrnost dosavadním ideálům, kterou spojili s přitakáním okupaci, přijetím konceptu Nové Evropy a s aktivním potíráním odboje včetně jeho zahraničního vedení.

Specifickou součástí tohoto proudu se stalo etnograficky orientované regionální hnutí, za republiky soustředěné v organizaci Moravské Slovácko a personálně spjaté s Národní obcí fašistickou;[80] již tehdy v něm doutnaly samosprávné představy a v souvislosti s Žilinskou dohodou požádalo otevřeně o připojení Moravského slovácka (s několika sty tisíci obyvateli) ke Slovensku. Také 15. března 1939 vydané provolání Uprky a Josefa Vávry-Staříka[81] konstatovalo, že Moravští slováci se hlásí ke slovenskému národu a uznávají slovenskou svrchovanost na svém území. Funkcionáři Moravského Slovácka zároveň požadovali na několika místech předání hejtmanství do svých rukou.[82] V následujícím memorandu dokonce seznámili se svým stanoviskem osobně Adolfa Hitlera. Zmíněné separatistické tendence nacházely podporu v nejvyšších slovenských kruzích (například u Vojtecha Tuky a gene-

hrozí úplným zničením všech mravních a hmotných hodnot, které za dvě tisíciletí vytvořila na evropské pevnině árijská rasa", neboť „bolševismus nezměnil nic na svém úmyslu vyhladit z kořene všechno, co připomíná evropskou kulturu" (viz *České slovo*, 24.1.1944; cit. dle PASÁK, T.: *Český fašismus...*, s. 362). O míře a trvalosti vlivu intenzivní kampaně ligy (desetitisícová shromáždění, tisíce článků, organizované návštěvy výstav, filmová a rozhlasová propaganda...) lze pouze spekulovat. Obecnou nechuť angažovat se v ní jistě spoluurčovaly i obavy z poválečných důsledků.

79 Rychtrmocův údaj, že roku 1944 měl Český svaz válečníků 7772 členů, bývá považován za vysoce nadnesený. V retribučním procesu se však setkáváme s úspěšnou obhajobou místních funkcionářů (včetně bratra R. Rychtrmoce), vesměs vážených členů místních komunit, že svaz pokládali za dědice předchozích organizací veteránů a vstupovali do něj, aby si zachovali prestižní status a nepozbyli dosavadní výhody. Vzhledem k tomu, že armádní duch je již z podstaty prodchnut konzervativním, pořádkumilovným a subordinačním přístupem, mohlo obdobné uvažování do ČSV skutečně přivést tisíce členů.

80 Ještě 1.5.1939 byl jeho vedoucí představitel Jan Uprka jmenován krajským náčelníkem Národního tábora fašistického v Uherském Hradišti.

81 Učitel, vlajkař, roku 1937 se údajně stal konfidentem hejtmana v Hodoníně, za okupace se angažoval jako jednatel Národopisné Moravy. Po válce se stal agentem StB, posléze odešel (či byl vyslán) do SRN, odkud byl unesen do Československa, odsouzen a popraven.

82 Docházelo k tomu za účasti členů Hlinkovy gardy a s propagační asistencí vídeňského rozhlasu.

rála Ferdinanda Čatloše), což se projevilo i ustavením bratislavské Vědecké společnosti pro zahraniční Slováky. Rovněž slovenská strana žádala Hitlera o připojení tohoto území a vrátila se ke svému plánu ještě roku 1941. Soudila, že anexe by navždy oslabila „naděje českých šovinistů" a samotnému Německu by prospělo posílení jeho slovenského „partnera a pomocníka". Mnohé ovšem nasvědčuje tomu, že iredentismus organizace, po okupaci transformované pod názvem Moravská domobrana a brzy nato (v dohodě s německou stranou) přejmenované na Národopisnou Moravu, vyvěral i z naděje na arizaci.[83] Žádala totiž téměř paralelně také o poskytnutí samosprávy a přivtělení k Východní marce, tedy do vídeňské sféry, jak tomu bylo před rokem 1918. V září 1939 brněnský oberlandrát uváděl, že se nesnaží o spojení s Bratislavou, ale o realizaci vlastní proněmecké koncepce. Nelze však vyloučit, že v té době již zapůsobil osobní zásah Aloise Eliáše, který při své cestě po východní Moravě žádal Uprku, aby své činnosti zanechal, a zároveň nabídl vládní nákup obrazů a pozůstalosti jeho otce. Vliv Národopisné Moravy se v té době intenzivně snažili oslabit také místní činitelé Národního souručenství. Je ovšem charakteristické, že otcovy obrazy se Uprka snažil prodat raději vedoucímu brněnské služebny Úřadu říšského protektora (s níž Národopisná Morava udržovala těsné kontakty) Horstovi Naudé. Ten přitom v létě 1941 tlumočil delegaci Národopisné Moravy nesouhlas s oživením snah o přivtělení Slovácka ke Slovensku. Německá protektorátní správa neměla ostatně nikdy o separatismus valný zájem;[84] používala Národopisnou Moravu (v níž znatelně rostl příklon k Vlajce na úkor Národní obce fašistické) především k oslabování českého vlivu v oblasti, což se projevilo například zaváděním nářečí do školní výuky či instalováním slovácky profilovaných osob do úředních funkcí. Až do likvidace roku 1944 spolupracovala pak Národopisná Morava stále těsněji s německými úřady a jako jedna z prvních fašistických skupin se přiklonila k bezpodmínečné podpoře Moravcovy kolaborantské koncepce. Především z její elitní součásti, takzvaného Prezidia, se rekrutovalo mnoho funkcionářů Kuratoria pro výchovu mládeže, Veřejné osvětové služby a podobně. Moravcovo ministerstvo poskytlo na oplátku místním folklorním institucím velkorysou dotaci. Nepřekvapí, že i Národopisná Morava se chtěla aktivně účastnit boje proti bolševismu – z jazykových důvodů nejraději v rámci slovenských jednotek. Když protektor návrh zamítl, musela se spokojit s pouhým kolektivním členstvím v Lize proti bolševismu.

Od prvních okamžiků okupace až do likvidace českého fašistického hnutí nepřestala počítat s převzetím správy protektorátu (či alespoň podstatnou účastí na ní) Národní obec fašistická a její nástupnické organizace, které vznikaly (a navzájem soupeřily o vedoucí pozici) po Gajdově podmíněném příklonu k linii Národního

83 Hnutí se odpočátku vyznačovalo ostrým antisemitismem. Systematicky také mapovalo židovský majetek a provádělo jeho soupisy. Z iniciativy vedení byly podávány o rok antedatované přihlášky (a zpětně propláceny příspěvky), což mělo usnadnit účast členů na očekávaných majetkových přesunech. Arizace do slovenských rukou v bezprostředním sousedství měla zřejmě na separatistické tendence znatelný vliv.

84 Okupační činitelé vesměs vykazovali zřetelné známky svérázného lokálního patriotismu, spjatého s představou organické celistvosti „od věků ryze germánského" protektorátního prostoru.

souručenství a před obnovením NOF. Samotný Gajda, navrhující obdobu středověkého modelu ve vztazích „zemí Koruny sv. Václava k Říši", zůstal sice věrný svému vyhraněně protižidovskému a protilevicovému přesvědčení, již v srpnu 1939 se však stal v očích Němců nepoužitelným, protože nebyl ochoten vzdát se představ o zrovnoprávnění českého živlu. Stoupenci bezpodmínečné spolupráce s okupační mocí ho označili za zrádce (velitel Gajdových gard v Ostravě Arnošt Pořízka je na protest přejmenoval na Svatoplukovy gardy a toto označení se pak rozšířilo všeobecně) a od počátku dubna začal v Českých Budějovicích formovat Václav Janík první nástupnickou organizaci, Árijskou stráž.[85] V téže době se další radikální předáci dohodli na pokračování činnosti pod označením Národní tábor fašistický. Vzhledem k tomu, že silnější pozice měl tento směr na Moravě, sídlilo ústřední „říšské vedení" zprvu v Brně. Tamní fašisté spolupracovali s německou stranou již před okupací, byli o ní den předem informováni a podíleli se na obsazování správních úřadů. V dalších měsících se účastnili (v součinnosti s příslušníky Hitlerjugend, německé menšiny, SS a wehrmachtu) opakovaných brněnských pogromů.[86] K výtržnostem došlo i u příležitosti sjezdu moravských fašistů 21. května 1939, na němž bylo zvoleno celoprotektorátní pětičlenné direktorium. Mezi činiteli Národního tábora fašistického (v Olomouci a Ostravě) se tehdy dokonce vyskytl požadavek na přímé připojení části Moravy k říši. Když však i někteří členové moravského vedení tábora (Jaromír Valla, Karel Mario-Vocílka) přistoupili v létě za příslib čelných funkcí na dohodu s Národním souručenstvím a byli z hnutí vyloučeni, nastala na Moravě velmi nepřehledná situace, pro niž jsou charakteristické především pokusy stále nových aspirantů o získání dominantních pozic.

V Čechách se zformovala 25. června 1939 fašistická rada, jejíž nejagilnější představitel Václav Janík, člen již zmíněného fašistického direktoria, inicioval po osamostatnění české části Národního tábora fašistického (na zasedání zemské rady 28. září 1939) vznik Strany českých fašistů. Ta se s ostře proněmeckými požadavky[87] obrátila na protektorátní vládu i pražský oberlandrát a jednala o nich s ministrem a přednostou prezidentské kanceláře Jiřím Havelkou, neboť Emil Hácha její delegaci odmítl přijmout.[88] Začátkem roku 1940 připravovala strana puč (s ne zcela jasnou účastí pracovníků Úřadu říšského protektora – šlo zřejmě především o součást

85 Janík, ještě jako člen Vlajky, přijímal již předtím pokyny od krajského vedení NSDAP a velení SA. Charakteristickou součástí prvních direktiv SA byl pokyn, aby podával zprávy o židech (včetně majetkových poměrů), komunistech a dalších nespolehlivých osobách.

86 Při nich byli napadáni i členové Národního souručenství, jehož právě rozpouštěné pořádkové sbory se snažily české policii pomoci udržet pořádek.

87 Na přípravě původního Janíkova memoranda určeného von Neurathovi a v srpnu, tj. ještě před založením strany, zaslaného i Hitlerovi se podílel agent SD Jiří Smíchovský (tehdy Smichowski).

88 V lednu 1940 např. strana žádala (vedle razantního postupu proti židům) zrušení funkce státního prezidenta, obsazení ministerstev Němci anebo německými státními tajemníky s právem veta, zrušení vládního vojska a naopak oficiální využití fašistických gard, ustavení zákonodárného sboru z příslušníků SČF, zřízení českého gestapa („Čestapo"). V únoru chtěla pro změnu jmenovat novou vládu, sestávající (vedle Janíka) vesměs ze členů Českého svazu pro spolupráci s Němci.

průběžného nátlaku na česká úřední místa), vláda však dala najevo, že je o akci informována, a Strana českých fašistů od svého záměru upustila.

I v dalších ohledech je zřejmé, že Strana českých fašistů působila zcela v režii okupačních úřadů. Na poradě funkcionářů 29. října 1939 informoval například Janík, že německá strana netajila své uznání „pomocné fašistické službě", která o den dříve pomáhala při potlačování demonstrací. Akce se údajně účastnilo tisíc členů, kteří dali podnět k zatčení sto třiceti čtyř osob; Strana českých fašistů se tak prý dostala na první místo ve spolupráci s Němci. Již předtím byli její členové v celém protektorátě vyzváni, aby bedlivě sledovali situaci a poznatky hlásili na ústřední sekretariát, straníci z řad poštovních zaměstnanců měli zadržovat všechny zásilky, jež by se týkaly okruhu osob kolem Aloise Eliáše a Jiřího Havelky, a podobně. Tak jako vlajkaři terorizovali i členové Strany českých fašistů židovské spoluobčany, s oblibou například (v uniformách podobných SA) vydírali ještě fungující židovské obchody; z takto získaných prostředků si mohli ponechat až třicet procent. Když po rezignaci Janíka a jeho zatčení německou policií pro kriminální delikty převzal vedení Otmar Lhota, připravovala strana v srpnu 1940 memorandum, které měla její delegace předat na ministerské úrovni v Berlíně. Žádala především zavedení dualismu v protektorátní správě,[89] zostření postihu židů a předání konfiskovaného židovského majetku „těm Árijcům, kteří byli poškozeni bývalým režimem".[90]

Přes ambiciózní počáteční plány[91] však neuspěla ústřední snaha Strany českých fašistů – vytvořit jednotnou fašistickou organizaci ve spolupráci s moravským Národním táborem fašistickým, Národním akčním komitétem i s Vlajkou; strana se naopak po vnitřních sporech koncem roku 1940 prakticky rozpadla a její členové i funkcionáři přešli v lednu 1941 vesměs do obnovené Národní obce fašistické.

Ta obnovila svou činnost z iniciativy Tajné fašistické rady na rozšířené schůzi 22. září 1940 v hotelu Zlatá husa v Praze a návazně 6. října 1940 na konferenci v Brně. Aktivizace Národní obce fašistické zřejmě souvisela s krizí dosavadní linie protektorátní správy, která se projevila již v červnu, kdy po zatčení pražského primátora Otakara Klapky a vedoucího představitele Národního souručenství v Praze Josefa Nestávala[92] okupační moc zastavila činnost souručenství ve Velké Praze. Všeobecně se očekávaly zásadní koncepční a s nimi spjaté personální změny. Funkční období prvního výboru Národního souručenství skončilo 19. června 1940, až do 17. srpna vyřizovalo běžnou agendu pouze vedení prozatímní a po celé léto prosakovaly zprávy, že významné funkce v této organizaci, ale patrně i ve vládě, připadnou vlajkařům. V této situaci pokládala zřejmě Národní obec fašistická za perspektivní distancovat se od Národního souručenství a vystoupit jako samostatná alternativní

89 Komisaři z řad strany měli např. kontrolovat chod centrálních hospodářských institucí a byly by stanoveny kvóty pro zastoupení členů ve všech úřadech včetně ústředí i složek Národního souručenství.

90 *AMV ČR*, spis Z-6-256/8, složka SČF.

91 Jako přidružené organizace vznikaly Česká pracovní fronta, Fašistické gardy, Fašistická omladina a Fašistický ženský pomocný sbor.

92 Byl jedním ze 137 členů aparátu NS vězněných za okupace; 41 z nich bylo popraveno anebo zahynulo v koncentračních táborech.

síla. Jelikož Gajda odmítl zastávat vedoucí postavení, pouze vyjádřil své sympatie a nadále se podílel na činnosti obce nanejvýš konzultačně, stal se jejím náčelníkem Jaroslav Rydlo a po jeho smrti (24. ledna 1941) Adolf Břečka, který se na jaře 1939 angažoval v Gajdových intencích, poté se nakrátko stal funkcionářem Árijské pracovní fronty, ale brzy ji opustil a začal působit jako místonáčelník Tajné fašistické rady. Obnovená Národní obec fašistická v memorandu státnímu prezidentovi žádala zásadní změnu protektorátní politiky a nabízela se jako protagonista její realizace. V podobném duchu informovala i německé protektorátní a říšské činitele. Již v září zahájila nábor členů, především z řad původní obce, a do prosince 1940 se jí údajně podařilo založit sto třicet čtyři jednoty, které však existovaly většinou pouze nominálně a nevyvíjely prakticky žádnou činnost.

Obnovení se tedy nakonec nesetkalo s předpokládaným ohlasem a Národní obci fašistické se nepodařilo získat na úkor Vlajky postavení určující domácí fašistické síly, přestože se o to snažila mimo jiné nabídkami vstřícné spolupráce s okupačními úřady.[93] Ani naděje spojované s příchodem Reinharda Heydricha se jí nesplnily a žádost o přijetí delegace, tlumočená krajně devótním dopisem, nepřinesla žádné výsledky. V březnu 1942 přerostly rozpory mezi pražským a brněnským vedením do otevřeného střetnutí, v květnu se již samostatně působící moravská Národní obec fašistická přihlásila ke spolupráci s Emanuelem Moravcem a na podzim veřejně pranýřovala protiněmecké postoje obce za první republiky, z nichž obvinila jmenovitě i Gajdu. Také pražské ústředí se ovšem 1. září 1942 odhodlalo požádat Moravce o přizvání ke spolupráci, ten však právě v té době ostře odmítl (zřejmě i oficiální) úvahy o možnosti postavit Gajdu do čela Národního souručenství a nadále Národní obec fašistickou prakticky ignoroval. Koncem prosince Adolf Břečka a generální tajemník Karel Choc v dopise Háchovi oznámili, že k 1. lednu 1943 přestane Národní obec fašistická vyvíjet činnost „vůči veřejnosti", čímž jen předjali Moravcovo nařízení.[94] Pokud jde o Gajdu, varoval v srpnu 1943 (prostřednictvím memoranda svého dlouholetého poradce, barona Romana Procházky) německou stranu před „katastrofální situací" v protektorátu: krachem orientace na svatováclavskou tradici, stále protiněmečtější náladou obyvatelstva a myšlenkovým příklonem k Benešovi a bolševikům. Konečně v prosinci 1944 tlumočil Frankovi velitel Bezpečnostní služby Walter Jacobi Gajdův krajně skeptický pohled na možnost přežití fašismu s tím, že

93 Již podle rozkazu z 27.9.1940 měly jednoty NOF spolupracovat s místními skupinami NSDAP, později i s příslušnými oberlandráty a na Moravě také s Německou pracovní frontou. O výraznou aktivizaci této součinnosti se ihned po útoku na SSSR pokoušelo ústředí rozkazem z 24.6.1941. Zdá se, že znatelně intenzivnější konfidentská činnost na Moravě spadá na vrub zemského vedení NOF v Brně (tvořili je Oldřich Mančal a Ladislav Kobsinek, organizátor útoku na kasárna v Židenicích u Brna v lednu 1933, což byl v zárodku zmařený pokus o fašistický puč), jehož vztahy s českým křídlem, ovlivňovaným Gajdou, byly stále napjatější. I žádosti o povolení zformovat pro východní frontu dobrovolnický sbor o 5000 mužích, tlumočené již v červnu von Neurathovi, v červenci pak Háchovi, vycházely především z Brna.

94 Ještě o rok později děkují nicméně dopisem předsedovi protektorátní vlády Jaroslavu Krejčímu „za přízeň a finanční podporu" a vyjadřují naději, že „i v nastávajícím roce nám dle možnosti pomůžete v naší činnosti". Znění obou dopisů viz *AMV ČR*, spis Z-6-256/8, složka NOF.

„to byl právě Berlín, odkud byl fašismus ve všech obměnách v celém světě diskreditován".[95]

Vedoucí postavení mezi fašistickými organizacemi zaujala za okupace Vlajka, v níž 28. dubna 1939 převzal i oficiálně vedení Jan Rys-Rozsévač.[96] Poté co 6. dubna Eliášova vláda odmítla její legalizaci,[97] rozhodla se 20. dubna oznámit dopisem Háchovi vstup do Národního souručenství. Její naděje na ovládnutí vlivných míst, které by umožnilo kontrolovat činnost této organizace zevnitř, se však ukázaly jako nereálné; proud, zprvu ochotný ke spolupráci, byl v souručenství odsunut na vedlejší kolej, což potvrdilo i nahrazení Adolfa Hrubého ve funkci jeho předsedy Josefem Nebeským. Ten spolu s Eliášem, Háchou a Havelkou patřil naopak k zásadním vlajkařským odpůrcům. Rostoucí napětí vyvrcholilo 30. srpna 1939, kdy Vlajka z Národního souručenství vystoupila[98] a nadále existovala jen díky sympatiím okupačních orgánů (v neposlední řadě bezpečnostních), které zaštítily i její propagandistickou činnost včetně vydávání periodika *Vlajka*.[99] Odpočátku si sice uvědomovaly, že „příslušníci Vlajky tvoří jedinou skupinu obyvatelstva v protektorátě, která se jasně pozitivně zařadila do politiky Velkoněmecké říše ... a je ochotna ke spolupráci",[100] z již zmíněných důvodů však přesto nemohly vážně uvažovat o vyplnění jejich mocenských ambicí.

Na sklonku léta 1939 však Vlajka ještě nepochybovala, že se v dohledné době zákonitě prosadí jako jediná reálná domácí *mocenská alternativa*.[101] Když Úřad říšského protektora začal v létě 1939 podmiňovat uznání fašistického hnutí jeho *sjednocením*, nabyla jednání v tomto směru, která Vlajka vedla s jednotlivými skupinami Národního tábora fašistického již od května, na rozsahu i na intenzitě, nicméně dohodu s jeho brněnským i pražským křídlem překazily spory o zaujetí dominantní pozice. V Praze se 11. října podařilo vyhlásit pouze spojení Vlajky s Fašistickými gardami z Moravské Ostravy, kontrolovanými Jakubem Niemczykem, který se právě

---

95 PASÁK, T.: *Český fašismus...*, s. 351, 375, pozn. 117 a 118.

96 Životopisné medailony čelných funkcionářů Vlajky (faktograficky ne vždy zcela spolehlivé) viz NAKONEČNÝ, M.: *Vlajka*, s. 304–320.

97 Vláda v této věci odolala opakovaným naléhavým požadavkům Franka i von Neuratha.

98 Několik čelných prvorepublikových členů (spolu s příznivci) bylo za setrvání v NS vyloučeno.

99 Zprvu deník s nákladem údajně až 30 000 výtisků, první číslo vyšlo 21.6.1939. Veřejné podpoře se *Vlajka* těšila mj. u vedoucích tiskového a kulturního oddělení na Úřadě říšského protektora Wolframa Wolfganga von Wolmara a Karla Alexe von Gregoryho. Ne zcela potvrzené zůstávají náznaky vazeb na říšské ministerstvo propagandy prostřednictvím Lídy Baarové a Anny Ondrákové (viz *tamtéž*, s. 106 a 221 n.).

100 Vyjádřil se tak von Neurath v dopise Eliášovi ze 14.6.1939 (viz *tamtéž*, s. 110); o snahách von Neuratha protlačit vlajkaře do vlády a vedení NS *tamtéž*, s. 112.

101 Ze schůze jejích župních velitelů konané 9.9.1939 vzešla i nabídka na vytvoření dobrovolnického sboru jako partnera německé armády při tažení v Polsku (také moravští fašisté se – bezúspěšně – pokusili o nábor dobrovolníků pro „pochod na Těšínsko a Polsko"). V tomto ohledu však ani Vlajka neuspěla a musela se spokojit s aktivitami v dosavadních intencích – paralyzováním opozičního hnutí, protižidovskými akcemi, pranýřováním tzv. židomilů a tlakem na stávající „zednářskou vládu"; žádala tehdy odstoupení Eliáše ve prospěch Rysa a převzetí funkce státního prezidenta Chvalkovským.

rozešel s brněnským ústředím (své a Pořízkovy gardy přitom přejmenoval na Svatoplukovy), a s Národní árijskou kulturní jednotou. Vznikl Český národněsociální (brzy změněno na „národněsocialistický") tábor – Vlajka, ani ten však ministerstvo vnitra 10. ledna 1940 nelegalizovalo. V původní podobě přežil ostatně jen několik měsíců. V únoru jej po sporech, provázených fyzickými střety, opustily ostravské Svatoplukovy gardy (Vlajka si ovšem nepřestala vydržovat pod stejným názvem vlastní úderné oddíly) a v květnu se plně osamostatnila také Národní árijská kulturní jednota. Již 12. února 1940, dva dny po konfliktu s ostravskými gardami, musel Rys rozkladné tendence poprvé vysvětlovat na Úřadu říšského protektora, a snad teprve krach integračních pokusů tuto organizaci v německých očích definitivně zdiskreditoval. Vlajka označení ČNST užívala i nadále, šlo však již jen o platonický výraz přetrvávajících nároků na zastřešující úlohu v rámci celého fašistického hnutí.

Ještě předtím se Vlajka pokusila okupační správu obejít a informovat o svých představách, ale také nedostatku podpory ze strany německých činitelů v protektorátu, přímo Hitlera či jeho bezprostřední okolí za pomoci „Pamětního spisu", datovaného 13. listopadu 1939.[102] Přestože měl Rys ve vedení nacistické strany jisté kontakty (roku 1939 byl například čestným hostem jejího sjezdu), skončila akce předáním spisu na úřad protektora, kde zapůsobil především jako útok na jeho vlastní činnost. Tamní nedůvěra k Rysovým politickým schopnostem a postupům se tak jen prohloubila.

V dobách největšího rozmachu, do léta 1940, měla Vlajka zhruba třináct a půl tisíce členů a jako manifestaci vlastní síly opakovaně pořádala honosná slavnostní shromáždění v Lucerně nebo na Slovanském ostrově za účasti oficiálních okupačních představitelů. Její program, vnitřní organizace, vnější ambaláž, pozdrav a další znaky se snažily co nejvěrněji kopírovat německou stranickou předlohu. Po vzoru NSDAP také postupně ustavovala další přidružené složky – vedle Svatoplukových gard Mládež ČNST-Vlajky, Českou pracovní frontu, České selství, Svaz veřejných zaměstnanců, Svaz žen.[103]

Český národněsociální tábor se formoval v době všenárodní radikalizace protiokupačních nálad – bojkotu tramvají k prvnímu výročí Mnichovské dohody, nepokojů 28. října a pohřbu Jana Opletala. Při těchto příležitostech osvědčila Vlajka aktivní podporu okupační moci, nejen verbálně a ve svém tisku, ale (podobně jako Strana českých fašistů) i spoluprací na německé represi či pokusem zorganizovat odvetnou proněmeckou demonstraci před palácem Lucerna po Opletalově pohřbu.[104] Z těchto předpokladů vyrůstala všeobecná nenávist k Vlajce jako *ústřednímu symbolu fašistické kolaborace*. Přispíval k ní živočišný vlajkařský antisemitismus, projevující se nejen

---

102 Materiál, opatřený ještě náměty na sladění dosud nesjednocených ekonomických celků, se za pomoci agenta abwehru dostal přes vyslance v Moskvě Friedricha Wernera von der Schulenburga patrně do okruhu Rudolfa Hesse a Josepha Goebbelse.

103 Lišil se snad pouze symbol hnutí – tři pruty Svatoplukovy s lipovou ratolestí, bíločervenou vlajkou a někdy též vetknutou valaškou, od roku 1940 však stále častěji nahrazovaný zkříženými runami.

104 Za uzavření vysokých škol, zatýkání i popravy studentů se plně postavila bez ohledu na to, že mezi zastřelenými byl i funkcionář její mládeže a zároveň předseda svazu mediků Jan Černý.

ve vlajkařských tiskovinách (neustálé denunciace židů a jejich sympatizantů, doprovázené výzvami k udávání dalších případů), ale i násilnými akcemi (od pravidelných hlídek kontrolujících dodržování protižidovských opatření až po organizaci pogromů) a v širokém měřítku praktikovaným vydíráním. Největší odpor budilo ovšem programové zapojení Vlajky do služeb německých bezpečnostních složek, přičemž k podávání zpráv byli výslovně a opakovaně vyzýváni všichni členové. Vpravdě profesionálně v této oblasti pracovalo speciální zpravodajské oddělení, které pod vedením ing. Oldřicha Jenáčka navázalo úzkou součinnost s gestapem a Bezpečnostní službou.[105]

Na jaře 1940 zůstávalo však splnění hlavní ambice Vlajky, převzetí moci, stále v nedohlednu. Rostla naopak odměřenost mnoha okupačních činitelů, vysychala jejich finanční podpora, těsně před odvysíláním bylo zakázáno již ohlášené Rysovo rozhlasové vystoupení a pochyby o záměrech německé strany se začaly šířit i mezi řadovým členstvem. Vedení se vývoji snažilo čelit aktivizací „bojových složek": formovalo oddíly nazývané Úderníci smrti či Gardy smrti, vedle dosavadních *pětek* a *desítek*, terorizujících veřejnost, organizovalo *přepadové šestky*, určené ke speciálním akcím. Od dubna 1940 bylo zřejmé, že počítá s krajní eventualitou – *násilným vystoupením proti protektorátním mocenským strukturám*. Napětí eskalovalo po 6. červnu, kdy Alois Eliáš odmítl požadavek Vlajky na alespoň částečné obsazení mocenských pozic, podpořený jejím celopražským srazem na Zimním stadionu, který byl spojen s vyhlášením bojové pohotovosti. Netrpělivost Vlajky jistě zvýšily říšské vojenské úspěchy a již zmíněná krize dosavadní linie protektorátní politiky, která vyvrcholila zákazem činnosti Národního souručenství v Praze. K pokusu o puč došlo 8. srpna 1940. Zhruba tři sta vlajkařů zaútočilo na budovu ústředního a krajského výboru Národního souručenství v Dušní ulici a po krvavém střetu s českou policií se jim za pomoci oddílu SS podařilo dům obsadit. Na místo se po Eliášově intervenci osobně dostavili K. H. Frank a velitel Bezpečnostní služby v Praze Horst Böhme, odvolali příslušníky SS a celá akce skončila ještě před půlnocí policejním vyklizením budovy a zatčením dvaačtyřiceti vlajkařů, kteří ji střežili. Mezitím zamířil pod ochranou několika německých vojáků a motorizovaných členů SS k soše svatého Václava demonstrační průvod asi sedmi set členů Vlajky, který se však posléze rozešel. Německá strana se spokojila s kritikou tvrdosti policejního zákroku a tím, že pomohla ještě před policejní prohlídkou odstranit z vlajkařského ústředí v Myslíkově ulici kompromitující dokumenty, znemožnila vyšetření celé akce a zabránila potrestání sto třiceti čtyř osob, na něž bylo podáno trestní oznámení. Dodnes není jasné, zda se Vlajka pokusila vyhrotit situaci tak, aby jí bylo umožněno převzít úlohu

105 Vědělo se mj., že v rámci České pracovní fronty jsou vlajkaři systematicky rozmísťováni do výrobních provozů, kde sledují, zaznamenávají a hlásí plnění norem, náladu osazenstva, projevy „šeptandy", náznaky poslechu zahraničního vysílání apod. – nemluvě o výskytu letáků či ilegálního tisku anebo o projevech sabotáže. Jestliže spočíval hlavní přínos Vlajky německým zájmům na počátku okupace v tlaku na protektorátní vládu a v protižidovských aktivitách, po útoku na SSSR přebíral prioritu právě požadavek zabezpečení bezproblémového chodu (především „válečně důležité") výroby.

Národního souručenství (nasvědčovala by tomu paralelní vystoupení vlajkařů proti souručenství, k nimž došlo mimo Prahu), anebo pouze sondovala stupeň německé podpory. Vybrala si k tomu ovšem dobu, kdy se již oficiálně připravovala nová koncepce „řešení české otázky", v jejímž rámci domácí fašismus přestal hrát jakoukoli strategickou úlohu.

Po krachu srpnových nadějí vnitřní rozklad Vlajky rychle sílil. Další pokus o převzetí moci, plánovaný na 25. leden 1941, skončil předčasným odvoláním akce, jíž se členstvo nebylo ochotno účastnit. Úpadek nezastavily ani snahy o aktivizaci po útoku na Sovětský svaz, ani naděje spojované s nástupem Reinharda Heydricha či konečně pokusy využít atmosféru represí po atentátu na jeho osobu. V době, kdy se již zcela prosadil pragmatický koncept Emanuela Moravce, založený na přijetí stávající mocenské reality a z toho vyplývající profesionálně realizované kolaborantské politiky,[106] vyznívaly neustálé vlajkařské poukazy na minulé prohřešky nových protagonistů a jejich nedávné názorové veletoče čím dál nepatřičněji. Moravec se zpočátku pokoušel s Rysem dohodnout, nabídl mu údajně například vysokou funkci ve Veřejné osvětové službě a „tolik peněz, kolik bude potřebovat, i kdyby to bylo několik milionů",[107] Rys nicméně začlenění do nově formovaných aktivistických struktur (například využití Mládeže Vlajky jako páteře vznikajícího Kuratoria pro výchovu mládeže) odmítl a neustal ve veřejných útocích ani v denuncování Moravce a dalších odpůrců (především pro zednářskou, legionářskou či levicovou minulost) německým činitelům. Snad vycházel z iluze, že dosavadní zásluhy a doktrinární pravověrnost jsou pro něj dostatečnou zárukou. Dosáhl však pouze toho, že mu K. H. Frank osobně nařídil pozastavit činnost Vlajky na tři měsíce od 21. dubna 1942 a varoval jej, že pokud svůj přístup nezmění, bude poslán do koncentračního tábora.

V listopadu 1939 se Rys při přijetí u K. H. Franka údajně otázal, zda jde říše cestou národního socialismu k Nové Evropě, nebo cestou germánského imperialismu.[108] V září 1940, nedlouho po akci v Dušní ulici, řekl Emanuel Moravec v rozhlase: „Když dnes stoupenci Vlajky chtějí se dát cestou německého národního socialismu z r. 1920, vracejí se tím o celých dvacet let zpět. (...) Německý národní socialismus zabývá se už něčím více než národní a sociální revolucí. Německý národní socialismus se chystá přestavovat Evropu a tu je třeba se k němu přidružit."[109] Juxtapozice těchto výroků ukazuje, proč Moravcova, a nikoli Rysova linie odpovídala změněným potřebám okupační správy. Právě v souladu s tím, jak se tyto potřeby (ale i samotné vnitřní mechanismy nacistického režimu) zásadně měnily v důsledku vývoje válečné situace, hovořil Moravec o *provinciálnosti a anachronismu* českého fašismu včetně Vlajky. *Aktivistická kolaborace* se od fašistické nelišila veřejně propagovanými názory, i činitelé Moravcova typu přejímali nacistickou rétoriku, od fašistického se však podstatně odlišoval zdroj jejich kolaborace. Netkvěl v ideologické spřízněnosti s oku-

106 K osobě a motivacím E. Moravce viz výborný text J. Tesaře „Emanuel Moravec aneb logika realismu". In: TÝŽ: *Mnichovský komplex*, s. 231–247.

107 NAKONEČNÝ, M.: *Vlajka*, s. 207; PASÁK, T.: *Český fašismus...*, s. 343.

108 NAKONEČNÝ, M.: *Vlajka*, s. 111.

109 MORAVEC, Emanuel: *Tři roky před mikrofonem*. Praha, Orbis 1942, s. 113 (srv. NAKONEČNÝ, M.: *Vlajka*, s. 206).

pačním režimem, ale v symbiotickém přijetí jeho mocenských nároků a v identifikaci s jeho bojem o geopolitickou dominanci. Aktivistický proud se navíc dokázal profesionálně podílet na chodu moderního státu. Vlajku nediskreditoval její „český šovinismus", i Moravec se snažil, aby český národ získal „místo u okna v německém rychlíku, který jede do nové Evropy";[110] byl však schopen respektovat nereálnost snah o fašistickou indoktrinaci a hledat odlišné funkční prostředky. V souladu s novým okupačním konceptem usiloval o maximální odpolitizování, destrukci intelektuální a mravní reflexe, o eliminaci zahraničněpolitické roviny uvažování ve jménu orientace na úzký horizont aktuálních a lokálních zájmů.[111] Podstatná část vlajkařů se na aktivistickou linii v letech 1942 a 1943 přeorientovala, některé (vedení brněnské župy) vedla však frustrace z netečnosti českého prostředí již od července 1942 k úsilí získat německé občanství, neboť „jde o národněsocialistické uspořádání světa" a „národ, který nechce pochopiti novou dobu a cestu ke svému rozkvětu, nemá už práva na život".[112]

Nejflexibilnější vlajkaři vycítili bezperspektivnost postupu Vlajky již koncem roku 1940 a začali se přiklánět k Moravcově linii. V únoru 1941 odešla první skupina čelných funkcionářů (velitel Svatoplukových gard Jaroslav Čermák, především však budoucí generální referent Kuratoria pro výchovu mládeže František Teuner) a obdobně motivované dezerce se stále množily. Když Rysova skupina přesto ani po tříměsíčním zákazu činnosti nekorigovala své programové představy a naopak se snažila podepřít je dalšími útoky a obviněními, následoval rázný zákrok. V září 1942 bylo zakázáno vydávání *Hlavní korespondence hnutí*, interního bulletinu, který představoval stěžejní organizační nástroj činnosti, od října do prosince došlo k pracovnímu nasazení tří set padesáti vytipovaných vlajkařů do Německa (i tam často pokračovali v konfidentské činnosti) a 17. prosince 1942 vydal K. H. Frank příkaz k internaci Ryse a jeho nejbližšího spolupracovníka Josefa Burdy. Oba byli v lednu zatčeni a konce války se dočkali jako „čestní vězni" v Dachau. Zbylí funkcionáři (Václav Aleš Cyphelly, Jindřich Thun-Hohenstein a po finanční stránce Antonín Frajt) poté činnost Vlajky ukončili. Mnozí vlajkaři se nicméně nezpronevěřili závěrečné Thun-Hohensteinově výzvě a zůstali „na svém místě ... věrni svým ideálům".[113] Již od ledna vycházely cyklostylované oběžníky s názvem *Informativní dopis*, aktivisté v protektorátu navázali kontakty s vlajkaři v Německu (včetně internovaných), a dokonce ještě po osvobození vyvíjela v Čechách činnost ilegální skupina 5K-VRH, ustavená zřejmě před koncem války Jindřichem Thun-Hohensteinem a Vojtěchem Musilem pod patronací německé Bezpečnostní služby.[114]

---

110 Citace z *Poledního listu*, 10.9.1942 (srv. PASÁK, T.: *Český fašismus...*, s. 337).

111 V této perspektivě se zdá, že právě aktivistický proud nejprogramověji popřel zmiňovaný étos první republiky.

112 Citace pochází z dopisu, který Rysovi zaslali 24.7.1942 vedoucí župy v Brně Lubor Moravec, jeho zástupce František Sablík a župní zmocněnec Eduard Chalupa (viz NAKONEČNÝ, M.: *Vlajka*, s. 223). Otázka občanství byla však ve vlajkařských kruzích živá již v roce 1940, kdy se objevily snahy získat říšské občanství při zachování české národnosti.

113 *Tamtéž*, s. 222; další osudy hraběte Thun-Hohensteina *tamtéž*, s. 319.

114 Mnozí pracovně nasazení vlajkaři přitom v Německu zůstali, jiní tam uprchli. Pod vedením Jana

Mrtvé hnutí, nebo stále přítomná alternativa?

Český fašismus dohrál svou společenskou úlohu, jakkoli okrajovou, na počátku roku 1943. Postaral se o to paradoxně jeho někdejší spojenec – úřady nacistického Německa – který zakázal fašistické organizace v protektorátě, přívržence hnutí integroval do nové, doktrinárního purismu zbavené kolaborantské linie, případně je (nejrůznějšími způsoby) izoloval.[115] Intence a postupy domácího fašismu však těžko mohly být do osvobození zapomenuty. Z traumatického zážitku války a okupace, během níž bylo znovu ohroženo nejen přetrvání státu, ale sama národní existence, přirozeně vyvstala (podobně jako ve všech okupovaných zemích) snaha o právní postih zločinů a jejich viníků. V jeho rámci byli souzeni také čelní představitelé českých fašistických organizací a ti jejich členové, kteří se provinili konkrétními delikty. Problematika retribučního soudnictví[116] se ovšem vymyká našemu tématu – lze snad jen upozornit na limity, které jsou justičnímu postihu již z principu vlastní. Nedovolují řešit vztah pohnutek a konkrétních provinění, překonat disproporci mezi právní a morální rovinou a eliminovat na jedné straně vliv dobové atmosféry (a jejích rychlých proměn), na druhé straně pak osobní zkušenost a názorový profil soudců. I z těchto důvodů se retribuce zpětně jeví jako z historického hlediska naprosto organický, ve vztahu k výchozím představám však ne zcela úspěšný proces.

Pecháčka zformovali někteří z nich za účasti dalších (mj. slovenských) emigrantů v Mnichově skupinu Nové Československo, která spolupracovala s obdobně orientovanými ukrajinskými a polskými utečenci a kontaktovala i protibenešovský Český národní výbor generála Lva Prchaly v Londýně. Ve svých tiskovinách (*Hlas svobody*, *Novočeský meč*, *Novočeský kompas*) skloubila antikomunismus s protibenešovskými výpady, potlačila jen dosavadní antisemitismus. V lednu 1947 však americká okupační správa ještě vyhověla československé žádosti a Pecháčka s řadou spolupracovníků vydala k právnímu postihu. Ilegální vlajkařská síť s centrem v Mnichově se přesto nerozpadla a nadále udržovala kontakty i se členy Vlajky v Československu. Působili v ní i mimořádně exponovaní vlajkaři, např. Otakar Polívka, odsouzený doma *in contumatiam* k trestu smrti, anebo člen skupiny Huga Thum-Taxise a v jejím rámci účastník „třetího odboje", předtím *spiritus agens* vysílačky Pravda vítězí, agent SD a gestapa, čestný člen SS, velitel Svatoplukových gard, fanatický antisemita a organizátor teroristických protižidovských akcí Vojtěch Musil, kterého americké a později britské úřady odmítly vydat. Nad otázkami ovlivnění postihu válečných zločinů atmosférou a zájmy studené války se zamýšlí např. Simon Wiesenthal v knize *Spravedlnost, nikoli pomstu: Paměti* (Ostrava, Sfinga 1994). Pozoruhodná fakta o často vpravdě heroických počinech příslušníků protinacistického odboje za války a bizarních osudech těch, kteří přežili – a to na obou stranách „železné opony" – přináší Gilles Perrault v práci *V podzemí Třetí říše* (Praha, Academia 1999). Kniha líčí také politické a špionážní využívání neustále oživované možnosti uzavření separátního míru.

115 „Německá strana cítila tragiku tohoto vývoje a přijala osobní ryzost Rysovu se sympatiemi," vypověděl o tom po válce při výslechu Walter Jacobi – a netýkalo se to patrně jen případu Vlajky (NAKONEČNÝ, M.: *Vlajka*, s. 225).

116 Celkový přehled viz BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu: Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě 1945–1948*. Šenov u Ostravy, Tilia 1998; TÝŽ (ed.): *Poválečná justice a národní podoby antisemitismu: Postih provinění vůči Židům před soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945–1948 a v některých zemích střední Evropy. Sborník příspěvků*. Praha – Opava, ÚSD AV ČR – Slezský ústav Slezského zemského muzea 2002 (včetně příspěvku Otomara L. Krejči, s. 223–264); srv. též PASÁK, T.: *Český fašismus...*, s. 378 n.; NAKONEČNÝ, M.: *Vlajka*, s. 251 n.

Měl Gajda pravdu, když koncem války považoval fašismus ve všech obměnách za definitivně zdiskreditovaný? Pokud jde o jeho vyhraněně doktrinární podobu, patrně ano. Je obtížné představit si relevantní síly, které by byly ochotny použít jej k řešení soudobých společenských krizí v jeho původní podobě. Nezdá se tedy, že by skupiny, které se ji snaží oživovat, představovaly akutní nebezpečí, jakkoli je jejich výskyt zlověstným svědectvím. Vnímáme-li však fašismus nejen optikou jeho vyústění, tedy především v úzkém vymezení událostmi světové války, ale zároveň jako lupu pomáhající ozřejmit jeho mentální, mocensko-společenské a civilizačně vývojové pozadí,[117] je odpověď složitější; i vzhledem k tomu, že reflexe podílu odpovědnosti na zdrojích jeho mocenské expanze a společenského vlivu je často vytěsňována na okraj pozornosti. Redukce fašismu na příběh jeho nejnápadnějších excesů může vyústit do útěšné dezinterpretace, pokud ztratíme schopnost neustále oživovat povědomí o silách a tendencích, z nichž se zrodil, a na druhé straně o společenských trendech, které působily jako principielní protiváha fašistoidních řešení.

Fašismus ukázal, kam vede pojetí života jako mytizace permanentního boje v rovině osobní a válečné mobilizace v rovině mezinárodní. Příkladem dědictví, jež „epocha fašismu" pomohla aktualizovat a promítnout do dalších osudů válkou transformovaného světa, je i sklon ke vnímání celosvětových společenských problémů především v mocenské rovině, spojený s vizí unilaterální dominantní síly. Metoda politických řešení byla transponována na úroveň chápání dějin jako soustavného, aktivně vedeného globálního konfliktu, což přirozeně předpokládá přijetí síly a hrozby silou (a z toho plynoucího „kolaterálního" růstu všeobecné brutalizace) jako legitimní součásti používaných postupů.[118] Navzdory úděsným zkušenostem jako by se tak jen dále prohloubil imperativ toho „pochopení jsoucna", které Jan Patočka charakterizoval slovy „přehodnocení všech hodnot ve znamení síly". Civilizační vývoj se nedokázal vzdát představy, že se „proměna světa v laboratoř, která aktualizuje miliardy let akumulované konzervy energie, *musí* dít válečně", že „válka, akutní opozice, je nejintenzivnější prostředek rychlého uvolnění akumulovaných sil".[119] Transformace druhé světové války ve *válku studenou*[120] je tak jen dalším potvrzením, že „války 20. století" lze racionálně interpretovat jen skrze chápání hlubinného

---

117 K souvislostem moderního civilizačního vývoje a fašismu (včetně jeho extrémních projevů) a k možnosti ozřejmovat často přehlížené dimenze soudobých společenských tendencí právě z tohoto zorného úhlu viz BAUMAN, Zbigniew: *Modernita a holocaust*. Praha, Sociologické nakladatelství 2003.

118 V praktické rovině o tom svědčí průnik vojenských činitelů do vládních pozic, růst podílu tajných služeb na vypracovávání strategických rozhodnutí a koncepčních trendů či militarizace rétoriky (nejen např. *containment* či mccarthyovské „komunistické *spiknutí*" – i za mír jsme už nuceni *bojovat*...).

119 PATOČKA, J.: *Kacířské eseje o filosofii dějin*, s. 131 n.

120 Již nejnadějnější „tajnou zbraní" hroutícího se fašismu byla vize separátního míru a převodu probíhajícího střetnutí na nově chápanou bipolaritu. Pokusy o takovou transformaci stávajícího konfliktu (jichž se v poněkud groteskní podobě účastnila v dubnu 1945 i delegace protektorátní vlády) nebyly ovšem před koncem války reálné. V podstatně modifikované podobě a jako výsledek nesrovnatelně hlubších dějinných procesů k ní však přesto svým způsobem došlo.

charakteru epochy jako pokračující *mobilizace a reorganizace všech společenských i hmotných zdrojů ve znamení síly.*[121]

Problematika mechanismů, jejichž prostřednictvím metastázovaly některé i ve fašismu přítomné myšlenkové stereotypy, formulační klišé, ale snad i praktické postupy, do ideologických konstruktů přežívajících i nadále jako zbrojní arzenál studené války, patří v této perspektivě ke klíčovým „bílým místům" moderních dějin.[122] Snahy obou stran o maximální a nevybíravou mobilizaci veškerých potenciálních zdrojů hmotného i ideologického rázu proměnily nejen otázku „denacifikace", ale celou fascinující nabídku zásadního civilizačního pozastavení a nového prozkoumání společenských i individuálních trendů, na jejichž odvrácenou tvář poukázala válka v tak krutě názorné podobě, na pouhou formální součást propagandistických kampaní.[123]

V perspektivě širokého kontextu úvah o moderním civilizačním vývoji je tedy zřejmě i nadále třeba zohledňovat možnost, že jako výplod myšlenkového primitivismu, animálního sobectví, programového zjednodušování, globální mocichtivosti – výplod průběžně aktualizovaný cíleným zužováním horizontu souvislostí, oslabováním transcendentně založeného vědomí mravní závaznosti a ztrátou schopnosti vymaňovat se ze zajetí lokální i momentální jednorozměrnosti – zůstávají próteovské metamorfózy fašismu, schopné zmocňovat se iracionálních struktur povědomí odindividualizované masové společnosti prostřednictvím konglomerátu mytizovaných iluzí, neustále přítomnou alternativou.

---

121 Jednalo se přitom o zvrat, jehož předpoklady se zřetelně kumulovaly již za válečných operací a prakticky zároveň s jejich skončením krystalizovaly z rozporného chápání výsledků války do snah o jejich revizi na jedné a petrifikaci na druhé straně. Diskrepanci akceleroval nový poměr sil, demonstrovaný v Hirošimě a Nagasaki; jaderná éra jen znásobila orientaci na dosažení *technosofické* přemoci jako předpokladu budoucích vítězství. Nejedna „genetická informace" přitom opustila s pracovníky Gehlenovy výzvědné organizace Fremde Heere Ost tajné služby třetí říše, aby těžko odhadnutelným způsobem predestinovala zrod a charakter služeb nových.

122 Ostatně i osudy (nejen české a slovenské) fašistické a fašizující emigrace nabízejí specifický úhel pohledu na některé metody studené války i jejich někdy bizarní důsledky. Od samého počátku patřily naše hranice k nejexponovanějším frontovým liniím. Kdysi pašerácké, později ordnerské stezky se přes noc staly cestami „třetího odboje". Jak v řadách jeho nejrůznějším způsobem motivovaných účastníků působila např. nutnost zásadně přehodnotit vztah k těm, které mnozí ještě včera považovali za své nepřátele? Mezi odsunutými Němci zároveň zvrat situace oživoval pocit provizorní existence na hraniční linii, kterou je třeba zpochybnit, a znovu opravňoval k přezíravému pohledu na sousední stát. I z těchto kořenů patrně vzešla výjimečná radikálnost jejich vnímání poválečného transferu právě z Čech. Ve výčtu podobných příkladů, které ještě po půlstoletí v procesu dalekosáhlé a zřejmě zdaleka ještě nezavršené revize výsledků druhé světové války vyúsťují do těžko řešitelných dilemat, by bylo možné pokračovat velmi dlouho.

123 Problém je o to naléhavější, že také naděje, které v této oblasti nabídl vývoj po roce 1989, se s krutou názorností proměnily jen v nové iluze. Osud těchto nadějí se však zároveň stává materiálem, jenž vrhá pronikavější světlo na hlubší vrstvy motivací vývoje poválečného.

Odhodlání versus loajalita

Názory a postoje velení československé armády v roce 1938

Pavel Šrámek

Ve většině prací o Československu v roce 1938 se uvádí, že velení československé armády nesouhlasilo s vyklizením pohraničí na základě dohody čtyř mocností v Mnichově a příslušnému rozhodnutí se podřídilo jen s velkým sebezapřením.[1] V této souvislosti se připomíná návštěva nejvyšších vojenských činitelů u prezidenta Edvarda Beneše 29. září a pokusy některých vojáků o převzetí moci v prvních dnech měsíce října. Čtenář, kterého by zajímaly širší souvislosti uvedených událostí nebo postoj armády k významným okamžikům roku 1938 vůbec, se však z dosavadní literatury už mnoho dalšího nedozví. Nepomohou mu ani nepočetné biografické práce věnované československým vojenským osobnostem.[2] Názory a postoje velení československé armády v roce 1938 tak patří, možná poněkud překvapivě, k tématům v naší historiografii dosud nezpracovaným. Cílem této studie je poskytnout poněkud podrobnější výklad dané problematiky, a zároveň se pokusit i o nový úhel pohledu na rok 1938, jehož hodnocení se často redukuje na otázku, zda Československo mělo bojovat nebo ne.[3]

---

1 Např. KURAL, Václav: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1993; OLIVOVÁ, Věra: *Dějiny první republiky*. Praha, Karolinum 2000; KLIMEK, Antonín: *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. 14: *1929–1938*. Praha – Litomyšl, Paseka 2002.

2 Např. FIDLER, Jiří: *Generálové legionáři*. Brno, Books 1999; FRYŠČOK, Miloslav Alexej: *Ludvík Krejčí, tuřanský generál*. Brno, Šimon Ryšavý 1999; SVOBODA, Gustav: *Armádní generál Sergej Jan Ingr (1894–1956)*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 1998. Tyto i další práce mají navíc vesměs popularizační charakter.

3 Studie vychází z autorovy disertační práce *Vztahy mezi velením armády a vedením státu v Československu roku 1938*, obhájené v roce 2002 na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy.

Velení armády

Československá armáda měla k 1. lednu 1938 celkem 139 generálů, z toho 117 generálů zbraní a 22 generálů služeb.[4] Velká část z nich patřila mezi příslušníky československých zahraničních legií z první světové války, konkrétně se jednalo o 104 generály zbraní (89 procent) a 15 generálů služeb (68 procent), zbytek pocházel z rakousko-uherské armády. Ještě jednoznačnější bylo národnostní složení. Plných 134 generálů mělo českou národnost (96 procent), jeden slovenskou, jeden litevskou a tři byli původem Rusové.[5] Československá generalita tak představovala do značné míry jednolitou skupinu, což platilo i pro její politické názory – vyznačovaly se loajalitou k politickému vedení státu a soustředěním výhradně na odborné vojenské problémy.[6]

Nejvýše postaveným generálem československé armády byl generální inspektor armádní generál Jan Syrový, který začal vojenskou službu v československých legiích v Rusku jako řadový voják a ukončil ji jako generál. Jeho kariéra díky charakternosti a disciplinovanosti úspěšně pokračovala i po návratu z Ruska a po odchodu francouzských vojáků, kteří pomáhali budovat novou armádu, se stal prvním československým náčelníkem Hlavního štábu československé armády. V roce 1933 však byl na popud prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka přeložen do spíše formální funkce generálního inspektora.[7] Patrně nejvýznamnějším československým generálem byl náčelník Hlavního štábu armádní generál Ludvík Krejčí, který vystřídal Jana Syrového. Také on měl za sebou minulost ruského legionáře, a i když se považoval spíše za praktika než teoretika, svoji funkci vykonával velmi úspěšně. Nekompromisně

4 Do skupiny generálů zbraní patřili armádní generálové, divizní generálové a brigádní generálové, do skupiny generálů služeb generálové šéfové příslušné služby a generálové příslušné služby.

5 Rozbor proveden na základě personálních spisů uložených ve *Vojenském ústředním archivu-Vojenském historickém archivu*, Praha (dále *VÚA-VHA*). Též ŠRÁMEK, P.: *Vztahy mezi velením armády a vedením státu v Československu roku 1938*, přílohy 8 a 15.

6 K tomuto tématu viz ŠEDIVÝ, Ivan: Legionáři a československá armáda 1918–1938. In: DEJMEK, Jindřich – HANZAL, Josef (ed.): *České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století: Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka*. Praha, Historický ústav AV ČR 1997, s. 209–230; KUČERA, Martin: Významní legionáři v roce 1938: Příspěvek k výzkumu společenských elit meziválečného Československa. In: KOUTSKÁ, Ivana – SVÁTEK, František (ed.): *Politické elity v Československu 1918–1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1994, s. 81–146; FIDLER, J.: *Generálové legionáři*, s. 10–22. Přednosta Vojenské kanceláře prezidenta republiky generál Silvestr Bláha v roce 1935 odhadoval, že z velitelů československé armády je 40 procent přesvědčených demokratů blízkých prezidentovi, 40 procent nacionalistů absolutně poslušných vládě a zbývajících 20 procent nacionalistů ochotných jít případně i proti vládě. Viz *VÚA-VHA*, fond Silvestr Bláha, inventární číslo (dále inv. č.) 100, karton (dále k.) 3, Služební hlášení u ministra dr. Beneše.

7 Životopis viz FIDLER, J.: *Generálové legionáři*, s. 256–274. Podrobně o událostech roku 1933 viz ŠRÁMEK, Pavel: Personální změny ve velení československé armády v roce 1933. In: PEŠEK, Jiří – TŮMA, Oldřich (ed.): *O dějinách a politice: Janu Křenovi k sedmdesátinám*. Ústí/L., Albis international 2001, s. 25–35.

Armádní generál Ludvík Krejčí, od roku 1933 náčelník Hlavního štábu, na podzim 1938 hlavní velitel zmobilizované armády, v březnu 1939 penzionován

přitom prosazoval vše, co považoval pro armádu za nezbytné.[8] Jako třetího je možné z armádní špičky zmínit divizního generála Karla Husárka, ředitele opevňovacích prací a do konce roku 1937 současně zástupce Ludvíka Krejčího. Husárek již v ruských legiích plnil diplomatické úkoly, později v Paříži diplomacii dokonce vystudoval a mezi svými kolegy představoval v tomto směru výjimku. Díky své funkci se také sblížil s některými předními průmyslníky.[9]

K důležitým generálům patřili čtyři zemští vojenští velitelé v jednotlivých částech republiky. Zemským vojenským velitelem v Praze byl armádní generál Sergej Vojcechovský, původně ruský generál, který bojoval proti bolševikům a po jejich vítězství odešel do Československa. Pro československou armádu znamenal bezesporu velký přínos, neboť představoval typ vojevůdce. Zemským vojenským velitelem v Brně se v roce 1937 stal divizní generál Vojtěch Luža, a to na přímý zásah prezidenta Beneše, proti vůli ministerstva obrany i Hlavního štábu. Luža byl přesvědčeným demokratem, mezi vysokými generály asi největším, avšak jeho vojenské schopnosti byly hodnoceny rozporuplně. Armádní generál Josef Votruba, zemský vojenský velitel v Bratislavě, jako jeden z mála generálů nebojoval v legiích, ale sloužil po celou

8 Životopis viz FIDLER, J.: *Generálové legionáři*, s. 153–166; též ŠRÁMEK, Pavel – RÁBOŇ, Martin: *Armádní generál Ludvík Krejčí v dokumentech a fotografiích*. Brno, Spolek přátel čs. opevnění 2000.

9 Životopis viz ŠRÁMEK, Pavel: Generál Karel Husárek. In: *Fortsborník*, sv. 7 (2000), s. 25–32. Generál měl blízko např. ke generálnímu řediteli Škodových závodů Vilému Hromádkovi nebo technickému řediteli Zbrojovky Brno Karlu Stallerovi.

válku v rakousko-uherské armádě. Zřejmě kvůli tomu, přestože jako vojenský profesionál byl hodnocen dobře, zůstával poněkud stranou. Funkci zemského vojenského velitele v Košicích zastával armádní generál Lev Prchala, který se v roce 1933 po zásahu prezidenta Masaryka neprosadil na místo náčelníka Hlavního štábu. Po vojenské stránce byl uznáván, diskvalifikoval ho ale jeho původ z česko-německého prostředí a o něco větší samostatnost, než se vyžadovalo.[10]

Události roku 1938 ovlivnily i osudy dalších generálů, například přednosty Vojenské kanceláře prezidenta republiky divizního generála Silvestra Bláhy, velitele pátého sboru divizního generála Aloise Eliáše nebo zástupce velitele třetího sboru divizního generála Sergeje Ingra.

Anšlus Rakouska

První vážnou krizí roku 1938 dotýkající se bezprostředně Československa bylo obsazení Rakouska Německem. Předzvěstí tohoto kroku se staly personální změny v čele německé zahraniční politiky a armády oznámené 4. února 1938. Dosavadního ministra zahraničí Konstantina von Neuratha nahradil Joachim von Ribbentrop, své funkce museli opustit ministr války generál Werner von Blomberg a velitel pozemního vojska generál Werner von Fritsch, přičemž ministerstvo války bylo zrušeno a místo něj zřízeno vrchní velitelství branné moci v čele s generálem Wilhelmem Keitelem.

Zpravodajské oddělení Hlavního štábu při hodnocení těchto událostí mimo jiné konstatovalo, že „režim prošel krizí, že však nové uspořádání znamená další významný krok v přebudování říše v totální stát a další koncentraci státní moci v jedné ruce".[11] Československý ministr zahraničí Kamil Krofta se vyjádřil na zasedání vlády 10. února 1938 obdobně: „Pokud jde o události, které se v Německu staly dne 4. února 1938, možno je charakterizovati jako další fázi nacionálněsocialistické revoluce, při níž strana nabývá převahy nad konzervativními živly ve vojsku, v zahraniční politice i v národním hospodářství."[12]

Osud Rakouska se naplnil v březnu 1938. Poté co vláda kancléře Kurta Schuschnigga rozhodla vypsat referendum o dalším osudu země, Adolf Hitler nařídil okamžitou vojenskou akci. Německé jednotky se urychleně přesunuly k rakouským hranicím a ráno 12. března je překročily. Okupace se nesetkala s ozbrojeným odporem a Rakousko bylo během dvou dnů obsazeno.

Velení československé armády obdrželo první informace o neobvyklých vojenských aktivitách v Německu již 8. března a později i zjistilo, kdy k okupaci dojde.

---

10 Životopisy generálů Vojcechovského a Prchaly viz FIDLER, J.: *Generálové legionáři*, s. 234–255 a 329–349. Ke generálu Lužovi viz MIKULKA, Jiří: Generál Vojtěch Luža v československých legiích a armádě I. republiky. In: *Sborník Vojenské akademie v Brně*, řada C–D, č. 1 (1997), s. 105–110.

11 *VÚA-VHA*, fond Ministerstvo národní obrany Londýn (dále MNO Londýn), sign. 20-29-44, k. 75, nedatovaná zpráva 2. oddělení Hlavního štábu.

12 *Státní ústřední archiv v Praze* (dále *SÚA*), fond Prezidium ministerské rady (dále PMR), 1938, k. 4137, záznam ze 16. schůze vlády.

O den později se předseda vlády Milan Hodža a náčelník Hlavního štábu generál Ludvík Krejčí rozhodli, že se nebude nic podnikat.[13] Političtí představitelé se rozhodli vyčkávat a ministr zahraničí Kamil Krofta ještě 11. září večer optimisticky soudil, že „snad odvolání plebiscitu a demise jsou menším zlem, než by byl vpád vojska [německého – pozn. P. Š.], který by mohl mít nedozírné následky a který v poledne 11. března 1938 hrozil".[14]

Přesuny německé armády v bezprostřední blízkosti československých hranic znamenaly samozřejmě zvýšené vojenské ohrožení a velení československé armády si to muselo uvědomovat. Jak se tedy v kritických dnech zachovalo? Bývalý důstojník operačního oddělení Hlavního štábu plukovník Josef Fetka v sedmdesátých letech uvedl, že generál Krejčí nařídil velitelskou a zpravodajskou pohotovost, a poté co jeho požadavek na další vojenská opatření nebyl přijat, dal vypracovat směrnici pro podřízené velitele pro případ války.[15] Generál Jan Syrový koncem března 1938 informoval sovětského vyslance v Praze Sergeje Alexandrovského, že „vše bylo připraveno na všeobecnou mobilizaci. Chyběl jen podpis prezidenta."[16] Podobně se vyjádřil po roce 1945 i bývalý přednosta politicko-právního odboru ministerstva obrany Jaroslav Vorel: „Ze svého dřívějšího působení v ministerstvu národní obrany si vzpomínám, že někteří významní důstojníci při útočné akci Hitlerově proti Rakousku dávali skutečně v úvahu, zda by nemělo Československo provésti mobilizaci."[17]

Protože úvahy o případné mobilizaci potvrzují i Rudolf Bechyně a František Ježek, zástupci vládních politických stran ve výboru politických ministrů (takzvané sedmičce),[18] můžeme průběh událostí rekonstruovat asi takto: velení armády v obavě ze

---

13 KOKOŠKA, Stanislav: Československé vojenské zpravodajství v roce 1938. In: *Sborník Vojenské akademie v Brně*, řada C–D, č. 2 (1999), s. 97–103, zde s. 98; *Archiv Národního muzea*, Praha (dále *ANM*), fond Edvard Beneš, inv. č. 439, k. 47, záznam z 9.3.1938; KVAČEK, Robert: Československo a anšlus Rakouska. In: PÁTEK, Jaroslav – ŠÁDOVÁ, Věra (ed.): *Studie z obecných dějin: Sborník historických prací k sedmdesátým narozeninám prof. dr. Jaroslava Charváta*. Praha, Univerzita Karlova 1975, s. 209–222 (Kvaček uvádí na s. 218, že k dohodě Hodži s Krejčím došlo až 11.3.1938 odpoledne).

14 *SÚA*, PMR, 1938, k. 4138, záznam z 18. schůze vlády; DEJMEK, Jindřich: *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta*. Praha, Karolinum 1998, s. 208 n. Později o tom Krofta napsal: „Je nasnadě, že ani Československo nemohlo postupovati jinak, že nemohlo a nechtělo jakkoli zasahovati do událostí, jež se odehrály v jeho přímém sousedství, třeba mu bylo jasno, že tu šlo o převrat dotýkající se i jeho zájmů měrou zcela mimořádnou." (KROFTA, Kamil: *Z dob naší první republiky*. Praha, Laichter 1939, s. 159.)

15 FETKA, Josef: Organizace obrany hranic jižní Moravy ve třicátých létech. In: *Jižní Morava*, sv. 8 (1972), s. 110–116, zde s. 112; TÝŽ: *Vzpomínky*. Kopie rukopisu v držení autora, s. 69.

16 SOKOLOV, Vladimir V. – ABRAMOV, Nikolaj A. (ed.): Mjunchen: Svidětělstvo očevidca. In: *Meždunarodnaja žizň*, č. 11 (1988), s. 128–142, zde s. 131; viz též dopis bratra generála Syrového z 20.3.1947 (*VÚA-VHA*, fond Přihlášky do armády, k. 7, Jan Syrový).

17 *SÚA*, fond Národní soud (dále NS), inv. č. 1105, k. 71, Trestní oznámení proti gen. J. Syrovému.

18 BECHYNĚ, Rudolf: *Pero mi zůstalo*. Praha, Dělnické nakladatelství 1948, s. 19; *Státní okresní archiv Chrudim* (dále *SOkA Chrudim*), fond František Ježek, k. 1, rukopis *Mnichovská krize*, kde se na s. 141 píše: „Jednání v šestce bylo tenkrát velmi vzrušené, ale nakonec zvítězil názor nemobilizovat a držet se za šos západních mocností."

zvýšeného ohrožení navrhovalo povolání záložníků do zbraně (podobná opatření států, v jejichž sousedství dochází k vojenským akcím, ostatně nejsou neobvyklá), avšak politici to s ohledem na západní mocnosti zamítli, respektive oddalovali tak dlouho, až příslušná opatření ztratila smysl.[19]

Vojenské obsazení Rakouska bylo důkladně vyhodnoceno zpravodajským oddělením Hlavního štábu, které upozorňovalo především na rychlost celé akce, neboť veškeré přípravy byly provedeny za šestatřicet hodin. V příslušném dokumentu se navíc otevřeně konstatovalo, že případná akce proti Československu, vyvolaná incidenty v pohraničí, může začít ve stejných časových lhůtách a že „vzhledem k náhlým rozhodnutím Hitlerovým a vzhledem k rychlému provádění příprav není možné spoléhat se na to, že doba od okamžiku, kdy budeme upozorněni, do okamžiku, kdy k akci dojde, bude taková, že nám umožní včasné provedení nějakých podstatných opatření k doplnění opatření stálých".[20] Zpravodajská služba tím vlastně přiznávala, že nebude schopna v budoucnu spolehlivě varovat před podobnou akcí.

Březnové události velmi výrazně ovlivnily vojenskostrategickou situaci Československa. Zvětšil se úsek (již tak dlouhý) ohrožené státní hranice, z Německa a Maďarska se stali sousedé a české země byly nyní ze tří stran obklopeny nepřátelskými státy. Přes urychlené přesuny vojenských jednotek na jižní hranici, změny v organizaci armády a výrazné zintenzivnění výstavby opevnění zůstávala obrana jižní Moravy komplikovaným problémem.

Navzdory těmto faktům odhodlání československých generálů neklesalo, spíše naopak. Koncem března vyslovil generál Ludvík Krejčí v rozhovoru se sovětským vyslancem Alexandrovským své přesvědčení, že moderní vojenská technika přes svůj velký rozvoj nepostačí na rychlé zničení Československa, které je „tak dostatečně silné, aby svým odporem donutilo Evropu zasáhnout a zúčastnit se boje".[21] Stejné odhodlání dával najevo i před domácími politiky, kdy při zmínkách o možné válce prohlašoval: „Tím momentem do toho půjdeme a budeme se bít. My se Hitlerova vojska nebojíme."[22] Že se takto nevyjadřoval jen Krejčí, dokládá zasedání Nejvyšší

---

19 FETKA, J.: Organizace obrany hranic jižní Moravy ve třicátých létech, s. 112. Generál Syrový k tomu 26.3.1946 vypověděl: „V březnu 1938 došlo nejprve k jakési vojenské německé demonstraci ve formě manévrů na hranicích rakouských a posléze k napadení Rakouska Německem s následnou okupací. Do té doby měl jsem za to v souhlase s panujícími tehdy názory, že tato skutečnost znamená válku s Německem. Ježto nedošlo k zásahům ze strany spojeneckých armád západních mocností, zůstala tato okolnost bez přímých následků vojenských též pro Československo." (*Archiv Ministerstva vnitra ČR*, Praha (dále *AMV ČR*), fond Zemský odbor bezpečnosti (dále ZOB), sign. 300-19-4, s. 50.) Českoslovenští vojáci tak podle všeho považovali anšlus Rakouska za *casus belli*.

20 *VÚA-VHA, fond Hlavní štáb (dále HŠ), 1938, 2. oddělení, inv. č. 168, k. 283, Okupace Rakouska Německem. Dokument publikoval Valerián Bystrický v příspěvku „Nemecká okupácia Rakúska". In: Vojenská história*, roč. 2, č. 3 (1998), s. 64–76. Stanislav Kokoška ve studii „Československé vojenské zpravodajství v roce 1938" (s. 97 n.) konstatuje, že v této zkoušce zpravodajská síť vojenské rozvědky zklamala.

21 SOKOLOV, V. V. – ABRAMOV, N. A. (ed.): Mjunchen, s. 130. Krejčí připomněl příklad Srbska, které vůle k obraně uchránila před osudem Bosny a Hercegoviny.

22 *SOkA Chrudim*, fond F. Ježek, k. 1, *Mnichovská krize*, s. 223. Ve vojenských i politických kruzích

rady obrany státu 7. dubna 1938, kde se hovořilo též o důsledcích anšlusu Rakouska a přítomní generálové Jan Syrový, Ludvík Krejčí a Jaroslav Čížek se netajili odhodláním „bít se a nechat se pobít".[23]

Znovu také ožila myšlenka dorozumění s Polskem, mezi jejíž stoupence patřili generálové Syrový i Krejčí. V únoru 1938 se v Moskvě sešel vojenský atašé plukovník František Dastich s polským majorem Malecińským. Dastich hovořil o tom, že Československo i Polsko jsou země ohrožené Německem a měly by spolupracovat. Československo by přitom podle něj výměnou za tuto spolupráci bylo ochotné vzdát se spojenectví se Sovětským svazem. Podobné jednání vedl v Bukurešti vojenský atašé major Otakar Buda, který již v prosinci 1937 sdělil polskému podplukovníku Zakrzewskému, že Československo je ohroženo Německem a dříve nebo později se musí dohodnout s Polskem. I on naznačil možnost odpoutat se od Sovětského svazu, pokud dojde k československo-polské dohodě. Další schůzka následovala v březnu 1938, kdy Buda pod vlivem anšlusu Rakouska navrhl vytvoření československo-polské unie. Uvedl přitom, že československá armáda takový plán podpoří, politici však mohou mít výhrady. Reakce velení polské armády na tyto úvahy byla odmítavá, Zakrzewskému, který vzájemné sblížení podporoval, hrozilo dokonce odvolání. Naproti tomu generál Ludvík Krejčí okamžitě navrhl vyslat důstojníka k předběžným jednáním.[24]

Pozadí těchto jednání zůstává stále nejasné. Šlo o soukromou iniciativu vojenských atašé, nebo o cílenou sondáž vycházející ze špiček československé armády? Odpověď zatím chybí, autor textu se však kloní spíše k první možnosti.[25]

Květnová mobilizace

Rakouské události vyvolávaly otázku, zda se v případě náhlého válečného konfliktu podaří vůbec zmobilizovat. Zpravodajská služba nemohla garantovat včasné a spolehlivé informace a od politiků se dalo čekat znovu vyčkávání na postoj Francie

---

se v té době šířil údajný výrok generála Krejčího pronesený k bývalému rakouskému vojenskému přidělenci: „Budeme se asi musit poprat!" (*ANM*, fond Vlastimil Klíma, inv. č. 10, k. 1, rukopis *Měli jsme kapitulovat?*, s. 17.)

23 *SOkA Chrudim*, F. Ježek, k. 1, *Mnichovská krize*, s. 218. Ježek však upozorňuje, že vyjadřování generálů bylo poněkud rozporné. Neustále sice opakovali přání jít do války, ale po detailním rozebrání jejich posudky hovořily spíše proti válce.

24 BULHAK, Henryk: Czechosłowackie próby wznowienia rozmów na temat sojuszu wojskowego z Polską (1937–1938). In: *Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej*, sv. 12 (1976), s. 203–210; TÝŽ: Próba czechosłowackich kół wojskowych nawiązania rozmów sojuszniczych z polskim Sztabem Głównym w marcu 1938 r. In: *Tamtéž*, sv. 15 (1979), s. 205–209; KREJČÍ, Ludvík: Obranyschopnost ČSR 1938. In: *Odboj a revoluce*, roč. 6, č. 2 (1968), s. 14–41, zde s. 24.

25 Hypotéza polského historika Marka P. Deszczyńského, že mohlo jít o pokus generála Krejčího dohodnout se s Polskem bez vědomí ministerstva zahraničí a prezidenta, se vzhledem ke Krejčího loajalitě jeví jako velmi nepravděpodobná. Z pozdějších vyjádření obou polských důstojníků, jež jsou archivována v Polském institutu v Londýně, vyplývá, že Buda i Dastich vyjadřovali pouze své vlastní názory, i když dodávali, že podobně uvažuje většina československých vojáků. Za tyto informace děkuji Mgr. Jiřímu Friedlovi.

a Velké Británie. Hrozilo, že československá armáda zůstane při německé akci pouhým divákem.

Generálové přitom měli o případném nepřátelském útoku celkem jasnou představu. Generál Krejčí ji na tiskové konferenci 23. února 1938 popsal takto: „Je podobné pravdě, že rychlý brutální útok těchto jednotek [motomechanizovaných – pozn. P. Š.] bez formálního vypovědění války v součinnosti se vzdušnými silami, vedený s plnou bezohledností do nejcitlivějších středisk státu, bude počáteční formou příští války."[26] Ještě konkrétnější byl vojenský předpis „Zajištění hranic" z roku 1937: „Snahou útočníka bude zahájit válku překvapením náhlými vpády bez předchozího formálního vypovědění, zabránit nebo aspoň ztížit napadenému provedení mobilizace a soustředění branných sil tím, že napadne jeho mobilizační střediska a důležité komunikační tepny v celé hloubce státního území a pokusí se ochromit podniky důležité pro obranu státu, což mohou nejlépe provést motorizované nebo mechanizované jednotky a letectvo."[27]

Československá armáda se snažila tomuto nebezpečí čelit zdokonalováním obranných opatření (vznik nových divizí, zrychlení výstavby opevnění) a aktivizací svých spojenců. Počátkem dubna 1938 se generál Krejčí se souhlasem prezidenta Beneše obrátil na svého francouzského kolegu generála Maurice Gamelina s návrhem na studium podmínek souvisejících s mobilizací československé a francouzské armády. Výslovně přitom upozorňoval, že je v zájmu Československa, aby nemobilizovalo až v okamžiku agrese, neboť „několik hodin zpoždění může znamenat pro Československo rychlou ztrátu rozsáhlého území, významné lidské a materiální ztráty, může vážně poznamenat mobilizaci celkově".[28]

Hlavním problémem pro velení československé armády bylo včasné provedení mobilizace, bez nějž se nedalo pomýšlet na dlouhodobější obranu, a tím i pomoc spojenců. Právě tento moment, představující s jistou nadsázkou otázku bytí a nebytí armády v případném konfliktu, se plně projevil v květnu 1938.

Na konec tohoto měsíce vyhlásila československá vláda obecní volby, které se očekávaly s napětím, zvláště v oblastech osídlených německým obyvatelstvem. Když pak 20. května dostalo zpravodajské oddělení Hlavního štábu od svého agenta v Německu zprávu o rozsáhlých přesunech německé armády u československých hranic, požádal náčelník štábu generál Krejčí prezidenta republiky o povolání záložníků do zbraně, s čímž po určitém váhání vyslovili politici souhlas. Ještě ten den byla vyhlášena ostraha hranic a nazítří vojáci obsadili pozice na hranicích.

K takzvané květnové krizi existuje bohatá literatura, která si však všímá téměř výhradně zpravodajské problematiky. Postupně byl opuštěn názor, že Československu hrozilo skutečné nebezpečí, a hledá se odpověď na otázku, zda šlo o omyl či záměrnou dezinformaci. Vzniká tak dojem, jako by zpráva dotyčného agenta měla

---

26 KREJČÍ, Ludvík: Jsme připraveni. In: *Lidové noviny*, (24.2.1938), s. 2.

27 *VÚA-VHA*, Sbírka předpisů, předpis G-XI-1, 1937, s. 7.

28 *Documents diplomatiques français 1932–1939*, sv. II/9: 21.3.–9.6.1938. Paris, Ministère des Affaires étrangères 1974, dok. č. 128, s. 246–248. Generál Gamelin Krejčímu neodpověděl a návrh předal předsedovi vlády.

automaticky za následek vojenská opatření.[29] Podívejme se proto podrobněji na jednání československých vojáků a politiků.

Už ve zpravodajském oddělení Hlavního štábu nepanovalo ohledně zprávy agenta jednoznačné mínění; hlášení předložené velení armády hovořilo o koncentraci německých vojsk, jejímž účelem by mohlo být povzbuzení iredentistických nálad československých Němců, zastrašení demokraticky smýšlejících osob z jejich řad a podepření požadavků Sudetoněmecké strany před volbami.[30] Generál Ludvík Krejčí k tomu v roce 1947 vypověděl: „Dne 21. května 1938 [správně 20. května – pozn. P. Š.] jsme se vrátili s ministrem Machníkem ze Slovenska. Hlásil se generál Fiala se zpravodajci a hlásil koncentraci 9–12 německých divizí v prostoru saském. Přemýšleli jsme, co dělat."[31] Po jednadvaceti letech uvedl, že mu jeho podřízení hlásili „seskupení asi deseti divizí v Sasku majících za úkol vtrhnouti na československé území s cílem dosáhnouti Prahy".[32] Přesnější ovšem bude nepochybně vyjádření první.

Prezident Edvard Beneš s generalitou na vojenských manévrech (nalevo ministr národní obrany František Machník, napravo divizní generál Vojtěch Luža)

29 Přehledy domácího i zahraničního bádání ke květnu 1938 lze nalézt v práci: KOKOŠKA, Stanislav: Několik poznámek k československé částečné mobilizaci v květnu 1938. In: KVAČEK, Robert – SKŘIVAN, Aleš (ed.): *Pocta profesoru Janu Kuklíkovi*. Praha, Karolinum 2000, s. 99–114, zde s. 99; LUKEŠ, Igor: Mimořádná vojenská opatření v květnu 1938: Nová interpretace. In: *Historie a vojenství*, roč. 44, č. 5 (1995), s. 79–97, zde s. 79–81; DEJMEK, J.: *Historik v čele diplomacie*, s. 291. Klasickou ukázkou zaměření výhradně na zpravodajské pozadí je polemika mezi Jindřichem Dejmkem a Igorem Lukešem, která probíhala v letech 1999 a 2000 na stránkách *Českého časopisu historického*.

30 *VÚA-VHA*, HŠ, Dodatky II, inv. č. 481, k. 23, Přehled zpráv do 8 hodin ráno dne 20.5.1938; též KOKOŠKA, S.: Několik poznámek k československé částečné mobilizaci v květnu 1938, s. 103, 113 n. Ve skutečnosti k žádné mimořádné koncentraci německé armády nedošlo a konaly se jen běžné přesuny vojsk.

31 *SÚA*, NS, inv. č. 1290, k. 77, svědecká výpověď L. Krejčího z 19.2.1947; též *AMV ČR*, ZOB, sign. 300-19-4, s. 120, výpověď L. Krejčího z 16.4.1946.

32 KREJČÍ, Ludvík: *Odpovědi na dotazy V. Pejřila*. Kopie rukopisu v držení autora, s. 13. Totéž sdělil Krejčí časopisu *Reportér*: viz TÝŽ: Když zemřít, tak čestně. In: *Reportér*, roč. 3, č. 38 (1968), s. III.

Po obědě Krejčí s ministrem obrany Františkem Machníkem informovali prezidenta Beneše, nevíme však, co přesně mu oba sdělili. Z dochovaných vzpomínek Edvarda Beneše i dalších činitelů (Milan Hodža, Kamil Krofta, Prokop Drtina) vyplývá, že se hovořilo pouze o soustřeďování německé armády kolem československých hranic a že Ludvík Krejčí zřejmě požádal o vyhlášení mobilizace.[33] Prezident poté svolal výbor politických ministrů, který jednal od 16.30 do zhruba 21 hodin. Ani z jednání výboru neexistuje přesný zápis. Podle vzpomínek Františka Ježka se sice přítomní politici shodli, že vojenská opatření podpoří, ale především prezident Beneš upozorňoval na nepříznivý ohlas v zahraničí. Nakonec prezident a předseda vlády Hodža navrhli povolat do zbraně jen jeden ročník, s čímž generál Krejčí souhlasil pod podmínkou, že nastoupí ještě vybraní specialisté.[34]

Vojáci tedy narozdíl od března uspěli, i když původně požadovali více. I politici mohli být spokojeni, neboť příchod armády do pohraničí přinesl klid a volby se uskutečnily bez větších komplikací. Určitému rozladění se ale ani jedna strana nevyhnula. Generál Krejčí komentoval téměř pětihodinové sezení politiků slovy, že „kdybychom tak měli dělat mobilizaci, tak bychom přišli po válce";[35] prezident Beneš byl zase poněkud zaskočen tím, co vše vojenská opatření znamenala.[36]

Jak již bylo řečeno, dosavadní literatura při hodnocení květnových událostí zohledňuje především zpravodajské pozadí a hledá původce zprávy o soustřeďování německých vojsk. Neméně důležitou roli však sehrálo rozhodování špiček československé armády, především náčelníka Hlavního štábu generála Ludvíka Krejčího. On musel řešit dilema, zda a jak zareagovat, a rozhodl se jednoznačně pro energickou odpověď. Vedla ho k tomu podle všeho nejen zodpovědnost za obranu státu, ale i již zmíněné obavy, že československá armáda kvůli rychlé nepřátelské akci nedokáže včas zmobilizovat. Výstižně to vyjádřil plukovník Josef Fetka: „Dosáhli jsme toho, co nám vždy ve štábu působilo nejvíce starostí, tj. abychom byli na obranné čáře krytu hranic včas a první."[37]

Hladký průběh takzvané částečné mobilizace výrazně posílil sebevědomí vojáků a zvýšil prestiž celé armády. Prezidentův spolupracovník Jaromír Smutný si 23. května poznamenal: „Vojákům se mobilizace povedla, taky přirozeně se považují trochu

33 BENEŠ, Edvard: *Mnichovské dny: Paměti*. Praha, Svoboda 1968, s. 82–84; *ANM*, fond Milan Hodža, inv. č. 314, k. 5, koncept vzpomínek na 21.5.1938; KROFTA, K.: *Z dob naší první republiky*, s. 288–290; DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: Kniha ze života českého demokrata 20. století*, sv. I/1. Praha, Melantrich 1991, s. 59–61.

34 *SOkA Chrudim*, fond F. Ježek, k. 1, *Mnichovská krize*, s. 252–254; *ANM*, fond František Ježek, inv. č. 10, k. 1, záznam ze schůze vlády 21.5.1938; též *Archiv Masarykova ústavu*, Praha (dále *AMÚ*), fond Edvard Beneš 1, k. 109/15, Denní porady 1938. Ježek uvádí, že se porady zúčastnil i generál Syrový, což je ale vyloučeno, neboť byl na inspekční cestě mimo Prahu.

35 *ANM*, fond E. Beneš, inv. č. 442, k. 47, záznam Jaromíra Smutného z 22.5.1938.

36 DRTINA, P.: *Československo můj osud*, sv. I/1, s. 61 n. Podle Drtiny si prezident dodatečně postěžoval, že netušil, jak taková ostraha hranic bude v praxi vypadat. Velmi ho znepokojil také incident v noci z 20. na 21. května, při kterém československá hlídka zastřelila dva henleinovce, z nichž vzápětí německá propaganda udělala mučedníky.

37 FETKA, J.: *Vzpomínky*, s. 73.

býti pány situace."[38] Nebylo však možné podléhat přílišnému uspokojení, neboť nebezpečí stále přetrvávalo. Zdokonalovala se proto stávající obranná opatření a připravovala se nová (například tříletá vojenská služba). Vojáci nepochybovali, že stojí před dalšími vážnými zkouškami.

Jednání s Němci

Československá vnitropolitická scéna se v létě 1938 utvářela ve znamení jednání o postavení německého obyvatelstva v českých zemích. Obsah těchto jednání, vedených nejprve československými politiky a později také britskými diplomaty se zástupci Sudetoněmecké strany, vyvolával dohady a spekulace.

Přesné informace neměla ani armáda. Její velení sice jednání s Němci neodmítalo, ale obávalo se, že by případné ústupky mohly ohrozit obranyschopnost státu, a navíc si o záměrech německé menšiny nedělalo iluze.[39] Generál Krejčí se v červnu 1938 setkal s předsedou ústavního soudu Jaroslavem Krejčím, přičemž „mluvil ostře proti koncesím, upozorňoval dr. Krejčího, že musí bránit ústavu, nesmí povolovat, musí se to říct prezidentu".[40] Zda Jaroslav Krejčí skutečně něco podnikl, není známo, někdy koncem srpna však Edvard Beneš pověřil přednostu své vojenské kanceláře generála Bláhu, aby sdělil generálu Krejčímu rozsah jednání s Němci a ujistil ho, že se bude dbát na vojenské zájmy.[41]

Své názory dal Ludvík Krejčí najevo i před vyslancem Alexandrovským, který si o setkání koncem července poznamenal, že „Krejčí pak přešel na vojácký tón, bušil pěstí do stolu a řekl, že Češi všem ještě ukáží, že se budou bít za svoji samostatnost tak, že si to Evropa ani nedovede představit".[42] Vyslovil také mínění, že vnitropolitická situace se podobá stavu před 21. květnem a brzy bude potřeba k záchraně otřesené autority vlády udělat podobná vojenská opatření.

Situace doma i v zahraničí však čím dále tím více nahrávala ústupkům ve prospěch československých Němců. Vojáky znepokojila jak návštěva zástupce náčelníka Hlavního štábu generála Fialy v Paříži, kde se nepříliš úspěšně snažil získat konkrétní podporu francouzské armády, tak zasedání rady Malé dohody na Bledu, které si

---

38 *ANM*, fond E. Beneš, inv. č. 442, k. 47, záznam J. Smutného z 23.5.1938. Tento záznam zachycuje i prezidentův výrok: „...Krejčí toho chtěl moc, já nepovolil, a je vidět, že to bylo takhle velmi dobré."

39 Zpravodajské oddělení Hlavního štábu opakovaně upozorňovalo na protistátní činnost Sudetoněmecké strany a nejpozději v létě 1938 konstatovalo, že spěje „k vyvrcholení ve formě ozbrojeného odboje proti státní moci". Viz *VÚA-VHA*, MNO Londýn, sign. 20-29-44, k. 75, nedatovaná zpráva 2. oddělení Hlavního štábu.

40 *ANM*, fond E. Beneš, inv. č. 443, k. 47, záznam J. Smutného z 19.6.1938. Generál Krejčí se zřejmě domníval, že premiér Hodža, který jednání vedl, postupuje bez vědomí Edvarda Beneše.

41 *VÚA-VHA*, fond Silvestr Bláha, inv. č. 101, k. 3, osnova zamýšlené práce o roce 1938. V té době projednávaný tzv. třetí plán řešení sudetoněmecké otázky se o armádě sice nezmiňoval, nepřímo se jí však stejně dotýkal (státní zakázky, jazyková nařízení apod.).

42 AMORT, Čestmír (ed.): *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů*, sv. 3. Praha, Academia 1979, dok. č. 312, s. 511. Krejčí dále uvedl, že účelem dalšího jednání je získat čas na dokončení zbrojení.

vykládali jako zkomplikování dohod o pomoci Rumunska a Jugoslávie proti Maďarsku.[43]

Hlavní štáb proto v srpnu 1938 doplnil platný válečný plán (Nástupový plán VII), počítající s československo-německou válkou jako větším konfliktem za účasti řady evropských států, zvláštní variantou označovanou jako takzvaná varianta XIII. Ta vycházela z předpokladu, že spor kolem československých Němců se bude řešit politickou cestou a Německo se pokusí rychlou vojenskou akcí o obsazení příslušných pohraničních oblastí. Československá armáda měla v takovém případě přesunout některé záložní divize do Čech, k zesílení obrany prostorů, kde se taková akce dala čekat.[44]

Od počátku září 1938 docházely do Hlavního štábu znepokojující informace o situaci v Německu i ve vlastním pohraničí. Když pak jeho důstojníci dostali k posouzení takzvaný čtvrtý plán, znamenající splnění téměř všech požadavků Sudetoněmecké strany, nemohli se ubránit dojmu, že českoslovenští politici přeceňují sílu Německa a podléhají zbytečně malomyslnosti. Rozhodli se proto zpracovat zvláštní memorandum, které upozorňovalo na sílu vlastní armády, přeceňování armády německé a navrhovalo provést některá vojenská opatření. Generál Ludvík Krejčí text navíc ještě doplnil následujícím závěrem: „Nadešla osudová doba našeho národa. Cíl Německa je Černé moře. Pro náš národ nebude slitování. Nebude-li se brániti, bude bídáckým a všemu lidství se příčícím způsobem vyhlazen. Když zemříti, tak čestně."[45]

Memorandum, odeslané 9. září prezidentovi republiky a členům Nejvyšší rady obrany státu (tj. premiérovi a vybraným ministrům), bylo přijato celkem sympaticky. Většina politiků ho ocenila jako „slovo řečené v pravý čas",[46] například ministr zdravotnictví František Ježek pochválil hrdinskou odvahu a nadšené posuzování obrany.[47] Negativně údajně zareagoval pouze předseda vlády Hodža, který Krejčímu vzkázal, aby se nepletl do politiky.[48]

Když 12. září 1938 po projevu Adolfa Hitlera vypuklo v českém pohraničí ozbrojené povstání, sešla se o den později na žádost vojáků Nejvyšší rada obrany státu,

---

43 FETKA, J.: *Vzpomínky*, s. 75 n.; GAMELIN, Maurice: *Servir*, sv. 2.: *1930–1939*. Paris, Librairie Plon 1946, s. 341. Československá zahraniční politika hodnotila jednání na Bledu naopak optimisticky. Viz DEJMEK, J.: *Historik v čele diplomacie*, s. 272–274.

44 ŠRÁMEK, Pavel: *Vztahy mezi velením armády a vedením státu v Československu roku 1938*, exkurz „Válečné plány československé armády". Číslo této varianty nástupového plánu bývá někdy vysvětlováno tím, že se jednalo o variantu nešťastnou. Ve skutečnosti však šlo o pouhé pořadové číslo v rámci příloh nástupového plánu.

45 *VÚA-VHA*, fond Velitelství útvarů za branné pohotovosti státu (dále VÚBPS), Palacký, inv. č. 213, k. 6. Memorandum bylo publikováno např. in: ŠAMBERGER, Zdeněk (ed.): *Mnichov v dokumentech: Zrada české a slovenské buržoasie na československém lidu*, sv. 2. Praha, SNPL 1958, s. 206–208.

46 FETKA, J.: *Vzpomínky*, s. 76.

47 *SOkA Chrudim*, fond F. Ježek, k. 1, *Mnichovská krize*, s. 354. Vlastimil Klíma píše, že memorandum působilo na členy Nejvyšší rady obrany státu jako překvapující senzace. Viz *ANM*, fond V. Klíma, inv. č. 10, k. 1, *Měli jsme kapitulovat?*, s. 17.

48 HORSKÝ, J.: Neměl se plést do politiky. In: *Obrana lidu*, (8.7.1967), s. 9.

na níž generál Krejčí informoval o vojenské situaci a navrhl vyhlásit alespoň taková opatření jako v květnu 1938. Jinak podle něj nebylo možné zajistit obranu země proti případnému útoku. Předseda vlády Hodža slíbil vše projednat s prezidentem a výsledkem bylo rozhodnutí nepovolat celý ročník jako v květnu, ale pouze vybrané specialisty.[49]

Protože se situaci v pohraničí dařilo zvládat jen s velkými obtížemi a bezpečnostní situace se stále zhoršovala, připravil Hlavní štáb pro prezidenta a členy Nejvyšší rady obrany státu 15. září druhé memorandum, v němž konstatoval, že posílení záložníky z 13. září se ukázalo jako nedostatečné a je naprosto nutné povolat do zbraně jeden celý ročník zálohy. Toto memorandum podle všeho nakonec nebylo odesláno, neboť 16. září sdělil prezident Beneš ministru obrany Machníkovi, že povolání záložníků je prozatím s ohledem na nepříznivý ohlas v zahraničí vyloučeno.[50]

Hlavní štáb však trval na svém a ještě ten den, tj. 16. září, zpracoval v pořadí již třetí memorandum, tentokrát určené jen prezidentovi republiky a ministrovi obrany. Memorandum podrobně rozebíralo vojenskou situaci Československa a dokazovalo, že armáda je příliš slabá a potřebuje nutně povolat dva ročníky záložníků. Vojáci chápali těžkou mezinárodní situaci, svůj postoj však zdůvodňovali nezbytnými ohledy na bezpečnost státu: „Povolání těchto dvou ročníků považuji v nynější situaci za opatření minimální. Jen tak budou dány armádě nejnutnější předpoklady pro další činnost v případě náhlého nepřátelství a jen tak bude armáda a tím i stát obrněn proti jakýmkoliv překvapením zvenčí."[51] O celé věci jednal 17. září Edvard Beneš s generálem Krejčím a prezident nakonec souhlasil s povoláním jednoho ročníku záložníků, což také armáda ihned provedla. Z některých svědectví přitom vyplývá, že Ludvík Krejčí ve snaze prosadit požadavky armády pohrozil odchodem ze své funkce.[52]

Ve stejné době se na pořad jednání dostalo i vyhlášení všeobecné mobilizace. Poprvé je tato skutečnost doložena 17. září, podruhé pak o dva dny později. Zůstalo však jen u úvah a k realizaci tohoto opatření nedošlo, přestože sám prezident Beneš nebyl zásadně proti a zmiňovaného 17. září připouštěl, že mobilizace může být vyhlášena během několika dní (údajně se o ní znovu hovořilo 21. září).[53] Vojáci proto alespoň v rámci svých kompetencí neustále zdokonalovali obranná opatření proti hrozícímu německému útoku a 22. září se rozhodli pro vyhlášení ostrahy hranic, tedy stejné opatření jako v květnu.

---

49 *VÚA-VHA*, HŠ, 1938, 3. oddělení, sign. 38 2/39, k. 293, Přehled opatření učiněných NROS; VÚBPS, Palacký, inv. č. 2, k. 1. Vojenské směrnice s touto variantou nepočítaly a podřízené jednotky musely být výslovně upozorněny, že nesmí být povolán požadovaný celý ročník záložníků.

50 *Tamtéž*, VÚBPS, Palacký, inv. č. 9, k. 1.

51 *Tamtéž*, inv. č. 216, k. 6.

52 FETKA, J.: *Vzpomínky*, s. 78. Sám Krejčí hrozbu demisí v poválečných výpovědích potvrzoval, ale nebyl si jistý ani datem (klonil se k 21. září), ani způsobem provedení (osobně či telefonicky).

53 *SÚA*, NS, inv. č. 1290, k. 77, svědecká výpověď L. Krejčího z 19.2.1947; *VÚA-VHA*, fond S. Bláha, inv. č. 101, k. 3, osnova zamýšlené práce o roce 1938.

S postojem armády se po 9. září chtěly blíže seznámit některé osobnosti mimo politickou špičku. Na Hlavní štáb zavítal například poslanec a bývalý legionář Ferdinand Richter, který se sešel s několika nejvyššími generály, nebo advokát a místopředseda Společnosti přátel Sovětského svazu Karel Palkovský, kterého přijal generál Husárek. Generálové se v obou případech vyjadřovali zdrženlivě, přičemž Husárek Palkovského ujistil, že „generalita stojí za vládou a rozhodně nemá v úmyslu jít vlastní cestou".[54]

Mezi sebou byli vojáci otevřenější a své názory začali dávat najevo i další velitelé. Zemský vojenský velitel v Praze generál Sergej Vojcechovský odeslal 19. září generálu Krejčímu memorandum, v němž odmítal ústupky a doporučoval vyhlášení mobilizace. O dva dny později se vyjádřil k situaci v pohraničí, přičemž kritizoval orgány ministerstva vnitra za jejich liknavý postup a žádal zásah armády.[55] Podobně reagoval na dění i zemský vojenský velitel v Brně generál Vojtěch Luža, k němuž se připojil zemský vojenský velitel v Košicích generál Lev Prchala, který dostal 20. září rozkaz k přesunu do moravské metropole.

Jednání o osudu československých Němců spělo k dramatickému vyvrcholení. Českoslovenští vojáci i politici si přes některé názorové rozdíly vesměs uvědomovali, že zemi hrozí bezprostřední nebezpečí. Vojáci mu chtěli čelit ihned i za cenu války, politici byli zdrženlivější a s obavami hleděli na rostoucí izolaci Československa.

Zářijová mobilizace a Mnichov

Když 21. září 1938 souhlasila vláda a prezident po bezprecedentním nátlaku Francie a Velké Británie s odstoupením pohraničních oblastí Německu, vycházeli zřejmě i z názoru velení armády, že bez pomoci spojenců se Československo nemůže úspěšně bránit, který údajně výboru politických ministrů sdělili generálové Syrový a Krejčí. Otázka tohoto vojenského posudku je ale poněkud nejasná, neboť podle některých pramenů se politici rozhodovali sami, bez vyslechnutí vojáků.[56]

Zveřejnění informace o odstoupení pohraničí vyvolalo ve společnosti vlnu rozhořčení, která se přenesla i do armády. V Brně se sešli generálové Luža s Prchalou a po poradě s dalšími důstojníky zdejší posádky se oba rozhodli odjet do Prahy a tlumočit

---

54 *ANM*, fond Karel B. Palkovský, inv. č. 58, k. 17, rukopis *Mnichov 1938*, 1. sešit; *tamtéž*, fond V. Klíma, inv. č. 10, k. 1, *Měli jsme kapitulovat?*, s. 14; RICHTER, Ferdinand: Hrst vzpomínek na dny Mnichova. In: *Svobodné slovo*, (8.10.1948), s. 2.

55 *VÚA-VHA*, VÚBPS, Palacký, inv. č. 220 a 231, k. 6. Jednání bezpečnostních složek ministerstva vnitra, které se snažily i za cenu vlastního ohrožení vyvarovat všeho, co by mohlo být zneužito německou propagandou, vyvolávalo v celé armádě otevřenou nespokojenost.

56 Přítomnost generálů a jejich rozbor vojenské situace dokládá vedle Beneše (*Mnichovské dny*, s. 268) i Hodža (*ANM*, fond M. Hodža, inv. č. 301, k. 5, vyjádření k událostem 21.9.1938) a protokol ze zasedání vlády (*SÚA*, PMR, 1938, karton 4141, záznam z 41. schůze vlády). Naproti tomu Ježek se v podrobném popisu jednání výboru o vojácích vůbec nezmiňuje (*SOkA Chrudim*, fond F. Ježek, k. 1, Mnichovská krize, s. 392–409) a také prezidentův kancléř Smutný uvedl, že vojáků se nikdo neptal (*ANM*, fond E. Beneš, inv. č. 458, k. 47, Resumé o mnichovské krizi).

tam nesouhlas s odstoupením pohraničí. Luža s Prchalou přijeli kolem 17. hodiny za prezidentem, u něhož zastihli generály Krejčího, Husárka a Bláhu. Edvard Beneš jim všem objasnil, proč se vláda rozhodla ustoupit nátlaku Francie a Velké Británie, Prchala se s tím však odmítal spokojit a vyzýval k odporu za každou cenu. V rozčilení dokonce posílal vládu do vězení.[57]

Generálové se po odchodu z Hradu přesunuli do Hlavního štábu, kde pokračovali v diskusích. Krejčí se snažil vysvětlit Prchalovi obtížnost situace, ten však jen zopakoval své myšlenky o nutnosti boje, a když ani u ostatních přítomných nenašel podporu, opustil štáb i s Lužou a vrátil se do Brna.

O den později, tj. 22. září, byla pod vlivem protikapitulačních demonstrací a vzhledem k reálné hrozbě války jmenována nová vláda, jejímž předsedou se stal generál Jan Syrový. Osoba vojáka na tomto postu vyvolávala ve veřejnosti dojem, že půjde o vládu obrany republiky, skutečnost však byla jiná. Politickou moc si i nadále podrželi představitelé bývalé vládní koalice, bez nichž nemohlo být učiněno žádné zásadní rozhodnutí.[58] V samotné armádě bylo jmenování Syrového přijato se zdrženlivostí, neboť coby generální inspektor stál poněkud stranou a netěšil se takové podpoře jako třeba Ludvík Krejčí.

Armádní generál Jan Syrový, v letech 1933–1938 generální inspektor československé armády, od září 1938 předseda vlády (do prosince) a ministr obrany (do dubna 1939), v roce 1947 odsouzen na dvacet let do žaláře

57 Z deníku gen. Lva Prchaly. In: *České listy* (Londýn), roč. 2, č. 10 (1953), s. 3, 6. Prchalovy záznamy potvrzuje Prokop Drtina (*Československo můj osud*, sv. I/1, s. 117) a kronika Zemského vojenského velitelství Brno, uložená ve *VÚA-VHA*.

58 Syrový se údajně zavázal, že nebude dělat žádná politická rozhodnutí bez spoluúčasti politické „sedmičky". Viz *AMV ČR*, ZOB, sign. 300-8-3, s. 72, výpověď Heliodora Píky z 8.3.1946. Členem vlády se stal ještě generál František Nosál jako ministr veřejných prací, který byl ze své funkce znechucen (*SÚA*, NS, inv. č. 1290, k. 77, svědecká výpověď F. Nosála z 18.2.1947).

S mnohem větší odezvou se mezi vojáky setkalo vyhlášení všeobecné mobilizace, k němuž konečně došlo 23. září 1938 večer. Bylo chápáno jako signál, že skončilo období vyjednávání a ústupků a československo-německý spor se bude řešit válkou. Generál Krejčí si po letech vzpomněl na své pocity: „Měl jsem tehdy radost, že jsme jako vojáci dosáhli svého. Šel jsem na Hrad vedle dr. Šrámka, který na moji adresu řekl: 'Moc se neradujte, koho Pánbůh miluje, toho křížkem navštěvuje.'"[59]

Ještě v noci z 23. na 24. září opustili vybraní důstojníci Hlavního štábu v čele s generálem Ludvíkem Krejčím, který se stal hlavním velitelem mobilizované armády, Prahu a přemístili se do školy v nedalekých Klánovicích, kde bylo jejich dočasné stanoviště, než se podaří připravit Hlavní velitelství československé armády v prostoru Vyškova u Brna. Prvním úkolem generála Krejčího bylo rozhodnout o rozmístění mobilizované armády, což měl učinit 24. září. Byl proto připraven příslušný rozkaz, který nařizoval rozmístění podle takzvané varianty XIII, a navíc ještě zesiloval obranu Čech dalšími divizemi. Hlavní velitel si však nebyl jistý záměry protivníka a rozhodl se vyhlášení rozkazu odložit na další den. A i když 25. září se žádné nové skutečnosti neobjevily, generál Krejčí se musel rozhodnout a kolem desáté hodiny nařídil nástup podle upravené varianty XIII Nástupového plánu VII.[60]

Hlavní velitel se tedy rozhodl pro plán zpracovaný původně pro případ, že Německo se pokusí rychlou akcí obsadit pohraniční oblasti, a doplnil jej přesuny několika dalších divizí do českých zemí. V následujících dnech pak byla obrana Čech dále posilována.[61] Tyto kroky se mohou jevit jako poněkud překvapující, neboť pro případ války s Německem se počítalo se soustředěním hlavních sil na Moravě. Zdá se, že velení armády nemělo o budoucím vývoji zcela jasno a připravovalo se sice na všeobecnou válku (s těžištěm obrany *vysunutým více na západ), ale nevylučovalo* zřejmě ani pouhé obsazení pohraničí. *Tehdejší úvahy shrnul po letech generál Karel* Husárek: „Když Němci proti *očekávání ničeho do té doby proti nám nepodnikali,* znepokojovalo nás to a bylo usuzováno, že asi připravují kromě vojenského soustřeďování nějakou diplomatickou akci, aby od nás odpoutali naše spojence."[62]

Neplánovaně musela být jedna divize pověřena ochranou hranice s Polskem, které ve snaze podpořit své územní požadavky soustřeďovalo na Těšínsku nemalé vojenské síly. Generál Krejčí však v tomto případě spoléhal spíše na diplomacii. Již před mobilizací podpořil návrh Edvarda Beneše napsat polskému prezidentovi a 25. září poslal Benešovi naléhavou výzvu, aby se pokusil i za cenu územních ústupků zajistit polskou neutralitu, materiální pomoc a případně i souhlas s průchodem sovětské

59 HORSKÝ, J.: Neměl se plést do politiky, s. 9. Viz též názor J. Fetky (*Vzpomínky*, s. 79): „I když jsme plně chápali vážnost a osudovost okamžiku, spadla z nás tíseň posledních dnů..."

60 *VÚA-VHA*, VÚBPS, Palacký, inv. č. 232, k. 6, Změna varianty XIII; FETKA, J.: *Vzpomínky*, s. 80. Vojáky mátlo, že Německo nijak nereagovalo na probíhající mobilizaci, přestože například svým letectvem ji mohlo výrazně ztížit, ne-li zcela rozvrátit.

61 *Tamtéž*, inv. č. 234, k. 6, Dispoziční jednotky HV – změny; inv. č. 240, k. 6, Změna nástupové sestavy IV. armády. Tyto a další dokumenty byly publikovány in: MINAŘÍK, Pavel – ŠRÁMEK, Pavel: Dokumenty československé armády z podzimu 1938: Rozkazy Hlavního velitelství od 24. do 28. září. In: *Historie a vojenství*, roč. 45, č. 5 (1996), s. 83–110.

62 *Státní oblastní archiv Praha* (dále *SOA Praha*), fond Mimořádný lidový soud Praha (dále MLS), Ls XII 1054/48, výpověď Karla Husárka z 29.3.1946.

armády. Na závěr dodal: „Uskutečnění tohoto návrhu pokládám v nynější situaci za nezbytně nutné, jestliže se chceme vyvarovat neúspěchu našich operací a jeho katastrofálních důsledků."[63]

Šestadvacátého září velení armády Klánovice opustilo a přemístilo se do prostoru vyhrazeného Hlavnímu velitelství. Ještě předtím generál Krejčí společně s generálem Husárkem navštívili prezidenta Beneše, aby se informovali o zahraničněpolitické situaci. Zajímalo je hlavně, zda spojenci dodrží své závazky a poskytnou vojenskou pomoc. Edvard Beneš jim podal výklad o aktuální situaci, z něhož vyplynulo, že v případě války s Německem zůstane Československo dosti dlouhou dobu odkázáno jen samo na sebe.[64]

Válečné operace se měly řídit ze zámku v Račicích u Vyškova, kde bylo i sídlo hlavního velitele.[65] Umístění nejvyššího velení v této lokalitě zkomplikovalo kontakty vojáků s politiky, nadále se totiž udržovaly výhradně dálnopisem přes ústřednu ministerstva obrany. Hlavní velitelství se tak dostalo do určité politické izolace.

Armádní velení ve svých plánech počítalo s tím, že už během mobilizace naváže spolupráci se spojenci. Jenže velení francouzské armády se zmohlo jen na telegram, v němž doporučovalo ustoupit z Čech.[66] Sovětské velení se také neozvalo, s výjimkou vojenského atašé v Praze, který navštívil Hlavní štáb. Na československém území se nadále pohybovala sovětská letecká mise, která si prohlédla některá letiště a setkala se s velitelem československého letectva generálem Jaroslavem Fajfrem.[67] Do Rumunska a Jugoslávie vyslal generál Krejčí po vyhlášení mobilizace plukovníka Heliodora Píku s úkolem dojednat materiální pomoc. Píka plnil i diplomatické úkoly a mimo jiné se sešel s rumunským králem.[68]

Přes nezájem spojenců odhodlání k boji neklesalo. Ze čtyř velitelů armád (bývalých zemských vojenských velitelů) si nejbojovněji počínali generál Vojtěch Luža, zodpovídající za obranu severní Moravy, a generál Lev Prchala, zajišťující obranu jižní Moravy. Oba generálové, kteří již 21. září protestovali proti odstoupení pohraničí, i nadále brojili proti ústupkům. Luža se opakovaně dotazoval na vývoj politické situace, Prchala se zase sešel s Karlem B. Palkovským, který patřil k jedné ze skupin prosazujících boj.[69]

---

63 *VÚA-VHA*, VÚBPS, Palacký, inv. č. 235, k. 6.

64 *SOA Praha*, MLS, Ls XII 1054/48, výpověď K. Husárka z 29.3.1946; též DRTINA, P.: *Československo můj osud*, sv. I/1, s. 160 n., kde se uvádí, že Krejčí zdůrazňoval význam Polska pro obranu Československa.

65 Podle sdělení neteře generála Krejčího paní Růženy Bártové autorovi se Ludvík Krejčí cestou z Klánovic do Račic stavil v rodných Tuřanech u Brna u svého bratra, aby ho požádal o požehnání. Při loučení s bratrovou rodinou pronesl: „Když padnu, žádný Žižkov! Chci být pohřben v Tuřanech!"

66 GAMELIN, M.: *Servir*, sv. 2, s. 356.

67 *VÚA-VHA*, HŠ, Dodatky, 3. oddělení, inv. č. 5339, k. 21, telegram č. 30/29; *SÚA*, NS, inv. č. 1290, k. 77, svědecká výpověď J. Fajfra z 19.2.947; FETKA, J.: *Vzpomínky*, s. 85.

68 *AMV ČR*, ZOB, sign. 300-8-3, s. 72, výpověď H. Píky z 8.3.1946; též BENČÍK, Antonín – RICHTER, Karel: *Tragický osud generála Heliodora Píky*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2001, s. 35–38.

69 *VÚA-VHA*, VÚBPS, Palacký, inv. č. 211, k. 5, situační hlášení a rozkazy II. armády; *ANM*, fond

Osmadvacátého září večer se na Hlavním velitelství v Račicích dozvěděli o plánované schůzce čtyř mocností v Mnichově, což vyvolalo obavy z dalšího vývoje.[70] Následujícího dne dopoledne se proto na račickém zámku sešli hlavní velitel generál Krejčí, generál Husárek, velitel letectva generál Fajfr a velitel dělostřelectva generál Netík. Podle všeho spolu hovořili především o tom, zda a za jakých podmínek se může československá armáda bránit sama. Shodli se, že by to bylo možné jedině tehdy, pokud bude Polsko neutrální. V takovém případě byli odhodláni prosadit místo vlády generála Syrového vojenský kabinet národní obrany. Bez polské neutrality považovali osamocenou obranu za beznadějnou.[71]

Během porady hovořil Ludvík Krejčí s generálem Syrovým a upozorňoval ho na velké odhodlání armády bojovat. Jan Syrový ho zase informoval o složité politické situaci a o plánovaném odjezdu československých pozorovatelů do Mnichova.[72] Někdy poté byl z Račic odeslán telegram prezidentovi republiky s ujištěním o připravenosti armády k boji a výzvou k odmítnutí Hitlerových požadavků. Generál Krejčí jeho text před odesláním doplnil, patrně pod dojmem generálské porady, podmínkou: „nepůjde-li proti nám Polsko".[73]

Někdy před jedenáctou hodinou dorazili do Račic generálové Vojtěch Luža, Lev Prchala a Sergej Ingr, znepokojení konferencí v Mnichově. Přečetli si telegram odeslaný prezidentovi, nebyli však s jeho obsahem spokojeni a rozhodli se jet do Prahy. Po obědě Luža, Prchala a také Krejčí skutečně odjeli za prezidentem.[74] Cestou se k nim připojil ještě generál Sergej Vojcechovský, který velel armádě bránící Čechy. V odpoledních hodinách je přijal Edvard Beneš.

V rozhovoru, kterému byli přítomni zřejmě i generálové Syrový a Bláha, zdůrazňovali, že je třeba jít do války za každou cenu, že spojenci do ní půjdou také a že armáda chce bojovat, i kdyby měla zůstat sama. Prezident Beneš postoj vojáků

K. B. Palkovský, inv. č. 58, k. 17, rukopis *Mnichov 1938*, 1. sešit.

70 *Tamtéž*, HŠ, Dodatky, 3. oddělení, inv. č. 5339, k. 21, telegram č. 52/28; FETKA, J.: *Vzpomínky*, s. 80.

71 LUŽA, Radomír (ed.): The Czechoslovak Ground Forces in the Munich Crisis: General Hasal's Notes of May 1958. In: *East Central Europe*, roč. 8, č. 1–2 (1981), s. 97–102, zde s. 97; *ANM*, fond K. B. Palkovský, inv. č. 58, k. 17, *Mnichov 1938*, 2. sešit. V literatuře (např. KŘEN, Jan: *Do emigrace: Západní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha, Naše vojsko 1969, s. 67) je toto jednání označováno jako tzv. vyškovská schůzka. Tehdejší kronikář Račic Hubert Kupčík si do svých podkladů zapsal: „Hlavní velící generál Krejčí v té době svolal do Račic velitele všech armád a sborů, aby s nimi projednal možnost zásahu armády. Padl zde i návrh na vytvoření nové, čistě vojenské vlády bez generála Syrového." Za tyto informace děkuji PhDr. Dagmar Stryjové.

72 *VÚA-VHA*, VÚBPS, Palacký, inv. č. 305, k. 6; záznam rozhovoru publikován in: ŠAMBERGER, Z. (ed.): *Mnichov v dokumentech*, sv. 2, dok. č. 168, s. 251–253.

73 *VÚA-VHA*, VÚBPS, Palacký, inv. č. 304, k. 6; telegram publikován in: ŠAMBERGER, Z. (ed.): *Mnichov v dokumentech*, sv. 2, dok. č. 169, s. 254. Z poznámek generála Bláhy vyplývá, že iniciativa k odeslání telegramu nevyšla od Krejčího, ale od Netíka a dalších generálů (*VÚA-VHA*, fond S. Bláha, inv. č. 101, k. 3, podklady k zamýšlené práci o roce 1938).

74 *VÚA-VHA*, fond Druhý domácí odboj (dále DDO), sign. 308-30-1, k. 30, s. 64 n., vzpomínky generála Ingra. Josef Fetka o tom v roce 1972 napsal: „Nejsem si jist, zda to byl Krejčí, který zbuntoval zájezd do Prahy k prezidentovi. Vím jen, že 29. 9. byli na obědě (1. turnus po 11. hodině) Luža, Ingr a Prchala a po obědě odjeli." Za tyto informace děkuji prof. Lumíru Klimešovi.

ocenil, avšak vysvětlil jim, že v izolaci zemi do války nepovede. Generálové se poté vrátili na svá velitelství.[75] Pět nejvyšších armádních velitelů – ministr obrany, hlavní velitel, tři velitelé armád – tak vyjádřilo svůj postoj k obraně země. Pro boj za každou cenu se vyslovovali Prchala, Vojcechovský a Luža, Syrový spíše souhlasil s prezidentem. Krejčí, který byl až donedávna pro boj, začal nyní pod vlivem mezinárodní situace (hlavně postoje Polska) korigovat své názory.

Hlavní velitel po návratu do Račic požádal ministerstvo zahraničí o aktuální zprávy z Mnichova. Ve třiadvacet hodin došel telegram se sdělením, že 1. října začne Německo okupovat československé pohraničí. Ve dvě hodiny 30. září 1938 vysílal podrobnosti německý rozhlas a v šest hodin přišel telegram s oficiální zprávou německé tiskové kanceláře.[76] Krátce nato Ludvík Krejčí odletěl na žádost prezidenta do Prahy, aby se zúčastnil porady vrcholných politiků o stanovisku k mnichovskému diktátu. Při loučení s nejbližšími spolupracovníky nezakrýval své pohnutí: „Byl jsem nevýslovně dojat. Vše, co jsme postavili, se zřítilo. (...) Neuvěřitelné."[77]

Hlavního velitele doprovázel Karel Husárek a oba společně ještě s Janem Syrovým provedli na zasedání výboru politických ministrů za předsednictví prezidenta Beneše rozbor vojenské situace. Shodli se v názoru, že při hrozícím nepřátelství Německa, Maďarska a Polska a bez pomoci spojenců čeká Československo jistá porážka. Krejčí při této příležitosti znovu upozornil na postoj Polska, Husárek zase podrobně popsal stav československého opevnění. Po několika dotazech se přítomní politici rozhodli přijmout podmínky z Mnichova, k čemuž se ostatně klonili již před příchodem generálů.[78]

Syrový, Krejčí i Husárek si uvědomovali beznadějnost situace a smířili se s vývojem. Mnozí další však i nadále chtěli bojovat. Přímo na Hradě prosazoval boj za každou cenu generál Vojcechovský. Do Račic mezitím přijeli Luža, Prchala a Ingr, aby se pokusili zabránit kapitulaci. Když zjistili, že Krejčí je v Praze, chtěli ho jet podpořit. Přípravy k odjezdu však přerušila oficiální zpráva o přijetí mnichovského diktátu.[79]

Pro mobilizovanou armádu znamenala tato zpráva šok. Situaci na Hlavním veli-

---

75 BENEŠ, E.: *Mnichovské dny*, s. 340–342. František Ježek píše s odvoláním na pozdější Benešovo sdělení, že generálové hlavě státu vyhrožovali a přestoupili poměr vojáka k vrchnímu veliteli (*SOkA Chrudim*, fond F. Ježek, k. 1, *Mnichovská krize*, s. 457).

76 *VÚA-VHA*, HŠ, Dodatky, 3. oddělení, inv. č. 5339, k. 21, telegram č. 34 a čj. 5605; *tamtéž*, VÚBPS, Palacký, inv. č. 202, k. 4, deník operačního oddělení Hlavního velitelství.

77 KREJČÍ, L.: Obranyschopnost ČSR 1938, s. 26 n.

78 *ANM*, fond E. Beneš, inv. č. 213, k. 14, Porady o mnichovském diktátu na Hradě pražském; *SOA Praha*, MLS, Ls XII 1054/48, výpověď K. Husárka z 30.3.1946; *AMV ČR*, ZOB, sign. 300-19-4, s. 54, výpověď J. Syrového z 26.3.1946. Ludvík Krejčí si na tyto události nepamatoval, v roce 1947 však připustil, že podal situační hlášení, v němž „vylíčil obranyschopnost našich sil podle pravdy" (FETKA, J.: *Vzpomínky*, s. 82). Z generálů minimálně Husárek politiky ujistil, že vojáci jsou připraveni položit své životy, a dostanou-li rozkaz k boji, budou bojovat, jak nejlépe budou umět.

79 *ANM*, fond E. Beneš, inv. č. 458, k. 47, Resumé o mnichovské krizi; *VÚA-VHA*, DDO, sign. 308-30-1, k. 30, s. 64 n., vzpomínky generála Ingra; DRTINA, P.: *Československo můj osud*, sv. I/1, s. 182.

telství po jejím odvysílání popsal jeden z důstojníků takto: „Mnozí důstojníci plakali, jiní si ulevovali nesmyslnými nadávkami na adresu všech a nikoho. Sžíravá kritika patřila kapitulantské vládě, politickým špičkám i vojenským náčelníkům. V opuštěných koutech seděli ti, kteří se pokoušeli prokousat svým žalem sami."[80] Českoslovenští vojáci, připravení bránit svoji zemi, zažívali mimořádné ponížení, mnohem horší, než by byla případná porážka v boji.

Německá okupace a „spiknutí generálů"

Prvním úkolem armády bylo zjistit, které oblasti budou postoupeny Německu a kdy, což při nedostatku času i přesných údajů nebylo jednoduché. Vzhledem k ne vždy dokonalé informovanosti i k celkové náladě v armádě vydal generál Krejčí 2. října následující rozkaz: „V zájmu dalších jednání je nutné loajálně plnit převzaté závazky. Žádejte od podřízených rozumnou poslušnost, aby se nedali strhnout ke střelbě. Mohla by tím být vyprovokována válka, které jsme se rozhodli zabránit."[81]

Tento rozkaz ovšem neznamenal, jak by se mohlo na první pohled zdát, že armáda na pohraničí rezignovala. Ministerstvo obrany totiž urychleně zpracovalo pro ministerstvo zahraničí zvláštní dokument, v němž upozornilo na oblasti důležité pro obranu státu, o kterých se mělo s Německem ještě jednat, a žádalo jejich udržení v republice. V nejhorším případě považovalo za nutné „trvati aspoň na linii opevnění všude tam, kde není absolutní převaha německého obyvatelstva".[82]

Armádou se v té době šířila vlna spontánního nesouhlasu s vyklízením pohraničí bez boje, která vyústila až do pokusů o silové řešení vzniklé situace. První takový případ se odehrál 1. října na velitelství záložního pěšího pluku v Sedlčanech, kde velitel pluku shromáždil důstojníky a vyzýval je k tažení na Prahu. Když ho podřízení nepodpořili, odjel do Prahy a chtěl požádat o pomoc Radolu Gajdu, s nímž se znal z legií. Jelikož Gajdu nesehnal, vrátil se k pluku, kde byl zatčen.[83]

Druhého října se konala v bytě pražského primátora Petra Zenkla schůzka opozičně smýšlejících politiků různých směrů (národní socialisté Josef Patejdl, Ferdinand Richter, Hubert Ripka, nestraník Hubert Masařík, komunista Klement Gottwald a jiní). Hovořilo se především o vytvoření nové vlády ze všech politických stran včetně komunistů a vyhlídkách případné vojenské obrany. Dodatečně na schůzi přišli generál Lev Prchala a plukovník Emanuel Moravec, kteří přítomné informovali o situaci v armádě a o výše zmíněné vzpouře u jednoho pluku. Následná diskuse vyústila do rozhodnutí informovat o všem prezidenta Beneše, přičemž tímto úkolem byl pověřen plukovník Moravec.[84]

---

80 FÁREK, František: *Stopy mizí v archivu...* Praha, Vyšehrad 1975, s. 171 n. Na náměstí v Račicích si vojáci strhávali vyznamenání a se slzami v očích je házeli na zem (podle sdělení pamětníka, pana Josefa Horníčka autorovi).

81 *VÚA-VHA*, IIŠ, Dodatky, 3. oddělení, inv. č. 5341, k. 21, telegram č. 61.

82 *Tamtéž*, inv. č. 5342, k. 21, čj. 5546.

83 *Tamtéž*, VÚBPS, Palacký, inv. č. 202, k. 4, deník operačního oddělení Hlavního velitelství.

84 *ANM*, fond K. B. Palkovský, inv. č. 58, k. 17, *Mnichov 1938*, 2. sešit; „Spiknutí generálů" a dr. Petr Zenkl, 3. část. In: *České slovo* (Mnichov), roč. 22, č. 3 (1977), s. 6 (jedná se o Zenklovy

Ten dorazil na Hrad plný odhodlání a dával otevřeně najevo nesouhlas s vydáním pohraničí bez boje. Edvard Beneš se mu pokusil celou situaci vysvětlit ze svého hlediska a Moravec se nakonec z Hradu vrátil s tím, že prezident nevidí situaci tak katastrofálně a brzy oznámí složení nové vlády, s jejíž pomocí se podaří krizi překonat.[85] Zatímco byl Moravec u prezidenta, sešel se generál Prchala s Karlem B. Palkovským, který byl v kontaktu se sovětským vyslanectvím. Palkovský Prchalovi navrhl, aby celou armádu stáhl na Slovensko, kde by vyčkávala a v nejhorším případě ustoupila do Sovětského svazu. Generálovi se nápad příliš nezamlouval, nakonec s ním však souhlasil.[86]

Jednání v Zenklově bytě trvalo celou noc, mluvilo se znovu o vládě a jejích členech. Většina přítomných útočila na prezidenta, hovořilo se o válce za každou cenu, generál Prchala byl údajně vyzýván k puči proti prezidentovi. Nakonec se přítomní rozešli bez konkrétního výsledku a Prchala odjel do Brna.[87] Druhý den telefonoval Palkovskému a žádal ho, aby se spojil s generálem Krejčím. Veškeré pokusy zastihnout hlavního velitele však byly marné.

Téhož dne, tj. 3. října, navštívili generála Krejčího někteří politici zúčastnění na schůzce u primátora Zenkla (Patejdl, Richter, Ripka) a vyzvali ho, aby převzal moc ve státě. Podle jejich představ měla být místo vlády generála Syrového nastolena vláda nová, v čele s Ludvíkem Krejčím a s vojáky na klíčových místech.[88] Krejčí v domnění, že je vše dohodnuto, odjel do parlamentu a vystoupil zde – pravděpodobně na schůzi výboru politických ministrů – s projevem, v němž hovořil o utvoření silné vlády. Mimo jiné údajně prohlásil: „Nová vláda byl podfuk. V politické strany se nevěří. (...) Mám celou armádu v rukách, mohl bych dělat, co chci. Prosím o utvoření nové vlády, bez politických stran, bez parlamentu. (...) Politické strany ať přinesou oběť a podporují vládu záchrany státu a národa."[89]

Navrhl také konkrétní obsazení některých funkcí v nové vládě, vesměs šlo o generály nebo pravicově smýšlející osobnosti. Přítomní politici však Krejčího záměry nepodpořili a předseda lidové strany Jan Šrámek mu údajně doporučil, aby se vzdal myšlenky na převrat. Zaskočený generál nijak neprotestoval a okamžitě parlament opustil.[90]

---

vlastní vzpomínky); MASAŘÍK, Hubert: *V proměnách Evropy: Paměti československého diplomata*. Praha – Litomyšl, Paseka 2002, s. 257 n.; LUKEŠ, František: *Podivný mír*. Praha, Svoboda 1968, s. 46 n.; KŘEN, J.: *Do emigrace*, s. 82–88.

85 DRTINA, P.: *Československo můj osud*, sv. I/1, s. 189 n.; LUKEŠ, F.: *Podivný mír*, s. 47 n. Moravcova značně tendenční vzpomínka viz MORAVEC, Emanuel: *Děje a bludy*. Praha, Orbis 1941, s. 93 n. K Moravcově osobě viz PERNES, Jiří: *Až na dno zrady*. Praha, Themis 1997.

86 *ANM*, fond K. B. Palkovský, inv. č. 103, k. 19, záznam z 2.10.1938; *tamtéž*, inv. č. 58, k. 17, *Mnichov 1938*, 2. sešit. Prchalovi však podléhaly jen jednotky bránící jižní Moravu a představa, že by jen tak opustily své pozice a odešly na Slovensko, je poněkud absurdní.

87 *Tamtéž*.

88 KREJČÍ, L.: Obranyschopnost ČSR 1938, s. 32; MASAŘÍK, H.: *V proměnách Evropy*, s. 258 n.; *SÚA*, NS, sign. 382, k. 76, výpověď H. Ripky z 27.9.1947.

89 *VÚA-VHA*, Sbírka osob, Ivan Dérer, k. 15, záznam z 3.10.1938. V originále je text ve slovenštině.

90 *Tamtéž*; KREJČÍ, L.: Obranyschopnost ČSR 1938, s. 30, 32. V téže práci na s. 36 Krejčí uvádí, že nebyl zastáncem diktatur. Dále viz TÝŽ: Když zemřít, tak čestně, s. III.

O poslední pokus změnit běh událostí se pokusil 4. října opět generál Prchala, který svolal do Jihlavy část svých podřízených. Dorazila řada generálů včetně velitelů dvou rychlých divizí, nejúdernějších jednotek československé armády, disponujících motorizovanou pěchotou a tanky. Prchala, který přijel s Emanuelem Moravcem, přítomným sdělil, že se chce pokusit zvrátit mnichovskou kapitulaci, a dodal, že pojede do Prahy zjistit, co se dá dělat. Jelikož vzápětí dostal rozkaz odjet ihned na Slovensko, vyzval generála Ingra, aby jel do Prahy místo něj. Ten souhlasil a společně s plukovníkem Moravcem se vydal na cestu.[91]

Mezitím se Prchala spojil s Palkovským a sdělil mu, že neprovede ústup armády na Slovensko, ale pokusí se o odpor v českých zemích. Podle pozdější Prchalovy informace měl Ingr převzít velení nad dvěma motorizovanými brigádami a táhnout s nimi na Prahu.[92] Že se něco takového skutečně plánovalo, dokládá výpověď velitele motorizované brigády 1. rychlé divize Františka Vávry z roku 1946: „Snad se hovořilo o úmyslu několika vyšších velitelů donutit vládu ... aby se bojovalo. (...) Měl mně být svěřen úkol odebrat se s mojí brigádou do Prahy a obsadit východní část Prahy."[93]

Sergej Ingr po příjezdu do Prahy zjistil, že nic není zorganizováno a mezi odpůrci kapitulace vládne bezradnost. Nakonec se vydal za generálem Krejčím, který ho přijal, ale všechny protikapitulační návrhy rozhodně odmítl. Navíc Ingra upozornil, že udělá vše, aby podobné záměry zmařil, a odvolával se na rozhodnutí vlády a fakt, že část opevnění již obsadili Němci. Překvapený Ingr odjel na Hrad, kde o celé věci informoval prezidenta Beneše a od všeho se distancoval.[94] Prchala 4. a ještě i 5. října telefonoval Palkovskému a žádal ho, aby našel Ingra, a dokonce chtěl přijet do Prahy. Pak i on své snažení vzdal.

Právě Prchala, který se nechtěl smířit s rozhodnutím vlády a svůj postoj nezměnil ani v následujících měsících, sehrál v popsaných událostech hlavní roli. Sekundovali mu plukovník Emanuel Moravec a generál Sergej Ingr, kteří se však nakonec přizpůsobili realitě. Generál Krejčí byl zpočátku ochoten se podmíněně angažovat, ale po nepříjemné osobní zkušenosti a vzhledem k postupující okupaci se stáhl. Generál Syrový prý prohlásil: „Rozhodně by se mělo něco udělat, jenže nevím co..."[95] Takovýto výrok svědčil o jisté bezradnosti předsedy vlády.

---

91 *ANM*, fond K. B. Palkovský, inv. č. 103, k. 19, záznam ze 4.10.1938; *tamtéž*, inv. č. 59, k. 17, poznámky k událostem z roku 1938 a 1939; *VÚA-VHA*, DDO, sign. 308-30-1, k. 30, s. 65 n., vzpomínky generála Ingra.

92 *ANM*, fond K. B. Palkovský, inv. č. 103, k. 19, záznam ze 4.10.1938 a 12.10.1938. Informaci, že pokud prezident Beneš nedá rozkaz k odporu, potáhne generál Ingr se svými jednotkami na Prahu, dokládá i Drtina (*VÚA-VHA*, fond Badatelsko-dokumentační středisko (dále BDS), k. 167, P. Drtina, odpovědi na dotazy historiků).

93 *VÚA-VHA*, HŠ, 1946, 4. oddělení, sign. 39 2/75 3, k. 44. Motorizovaná brigáda měla podle plánů disponovat 2500 pěšáky na nákladních automobilech, 12 motorizovanými houfnicemi a 49 tanky.

94 *Tamtéž*, DDO, sign. 308-30-1, k. 30, s. 66 n., vzpomínky generála Ingra; *ANM*, fond K. B. Palkovský, inv. č. 59, k. 17, poznámky k událostem z roku 1938 a 1939.

95 *ANM*, fond K. B. Palkovský, inv. č. 125, k. 20, čistopisy úvah k roku 1938.

Zajímavé je, že se do protikapitulačních aktivit nezapojili generálové Vojcechovský a Luža. Sergej Vojcechovský údajně nechtěl do těchto záležitostí zasahovat vzhledem ke svému ruskému původu, patrně však byl ochoten se připojit.[96] O aktivitách Vojtěcha Luži, přestože patřil mezi odpůrce Mnichova, bohužel chybí informace.

Čtvrtého října podala dosavadní vláda demisi a druhý den složila slib vláda nová. Jejím předsedou zůstal i nadále generál Jan Syrový a členy se stali hned dva generálové, Karel Husárek jako ministr veřejných prací a Vladimír Kajdoš jako ministr železnic. Orientaci vlády však ovlivňoval nový ministr zahraničí František Chvalkovský, nikoli vojáci.

Generál Husárek se v té době zdržoval v Berlíně, kde se účastnil jednání mezinárodního výboru, který měl stanovit páté pásmo okupace. Snažil se spolu s dalšími československými zástupci bojovat za udržení alespoň části pohraničních oblastí a situace se zdála nadějná. Před klíčovým rozhodnutím o rozsahu pásma odletěl do Prahy, aby o jednáních informoval vedení státu. Těsně předtím mu vyslanec Vojtěch Mastný tlumočil názor, že případná abdikace prezidenta Beneše by snad mohla zmírnit německé územní požadavky. Husárek tento názor sdělil po příletu na Pražském hradě generálu Syrovému, členům jeho vlády, předsedům stran bývalé vládní koalice a také generálu Krejčímu. Politici se poté dohodli, že zprávu o možné abdikaci sdělí prezidentovi Syrový a Krejčí.[97]

Oba generálové skutečně s prezidentem jednali a podle všeho na něj přitom naléhali, aby odstoupil. Podobně se prý chovali na následném jednání zástupců politických stran s Edvardem Benešem.[98] Co je k tomuto kroku vedlo? Zřejmě uvěřili, že Benešův odchod může opravdu příznivě ovlivnit německé územní požadavky. Ludvík Krejčí po válce přiznal: „...nešlo o naši iniciativu. Doporučována byla vyslanci anglickým a francouzským z Berlína v domnění, že odstoupením pana prezidenta může býti zmírněna krutost páté etapy, která nás trhala na kusy. My bloudové jsem tomu netvoru z Berlína sedli na lep."[99]

Prezident Beneš nakonec odstoupil, ale na jednání o pátém pásmu okupace to nemělo žádný vliv. Československá delegace byla 5. října odpoledne seznámena s rozhodnutím, které předčilo nejhorší očekávání a z Československa dělalo bezbranný útvar zcela závislý na Německu. Výsledky berlínského diktátu přivezl do Prahy opět generál Husárek a vláda je projednávala na svém zasedání v noci z 5. na 6. října.

---

96 *Tamtéž.* Sergej Ingr ve svých vzpomínkách uvedl: „Musím dodat, že jsem se později u Vojcechovského přesvědčil, že jsme na něho mohli plně počítat (sic)." (*VÚA-VHA*, DDO, sign. 308-30-1, k. 30, s. 67.)

97 *ANM*, fond E. Beneš, inv. č. 214, k. 14, Abdikace prezidenta republiky dr. Beneše; *SOA Praha*, MLS, Ls XII 1054/48, výpověď K. Husárka z 2.4.1946.

98 *ANM*, fond E. Beneš, inv. č. 214, k. 14, Abdikace prezidenta republiky dr. Beneše; DRTINA, P.: *Československo můj osud*, sv. I/1, s. 247 n.; též KREJČÍ, L.: Obranyschopnost ČSR 1938, s. 34 n.

99 *Archiv Kanceláře prezidenta republiky*, Praha, fond T (Tajné), sign. 93/39, k. 191, dopis L. Krejčího prezidentovi republiky z 19.5.1945. V 60. letech svůj postoj potvrdil: „Byla snaha, aby abdikace byla známa před rozhodnutím o pátém pásmu. Vyplývala z bláhové naděje, živené západními vyslanci, že gangster bude milosrdnější." (KREJČÍ, L.: Obranyschopnost ČSR 1938, s. 35.)

Po zprávě o událostech v Berlíně a po zhodnocení vojenské situace, které provedl generál Krejčí, se vláda německým požadavkům podrobila.[100] Všechny naděje na alespoň trochu příznivý rozsah okupace se rozplynuly.

V důsledku těchto událostí se v Hlavním štábu odehrála diskuse, jak se má armáda chovat při narušení nové státní hranice. Velení armády se totiž obávalo případného ozbrojeného konfliktu, v němž by ustupující československé jednotky patrně podlehly německé armádě a výsledkem by byla jen další ztráta území. Proto vydal hlavní velitel generál Krejčí 9. října rozkaz jednotkám v Čechách a na Moravě, aby při vpádu Němců ustoupily a nebránily se. Výslovně jim nařídil: „V žádném případě nesmí být střílenо na říšskoněmecké vojsko."[101]

Vojáci se tak rozhodli přenést odpovědnost za nové hranice na ministerstvo zahraničí, pro které ihned zpracovali zprávu, v níž žádali úpravy nové hranice s Německem, především tam, kde vedly důležité železniční tratě. V závěru dokumentu předaného ministru Chvalkovskému apelovali, „aby trasy hranic byly znovu podrobeny revizi, čímž by bylo vyhověno alespoň nejnaléhavějším životním požadavkům Československa v nové úpravě hranic".[102] Jejich přání však zůstalo nevyslyšeno.

Desátého října Německo dokončilo okupaci pohraničních oblastí a ustupující českoslovenští vojáci se mohli konečně zastavit. Mnozí z nich si až nyní plně uvědomili rozsah katastrofy, která je postihla. Ale jak konstatoval ve zvláštním rozkazu generál Jan Syrový, nezbývalo „než se smířit s osudem a konat svou povinnost".[103]

Proti Maďarsku a Polsku

Zatímco v českých zemích bylo prakticky rozhodnuto a tamní vojenské síly začínaly demobilizovat, na Slovensku a Podkarpatské Rusi zůstávala armáda v plné bojové pohotovosti. O maďarských a polských územních požadavcích se mělo teprve jednat a vojenský faktor mohl sehrát ještě významnou roli.

Až do Mnichova, jehož důsledky se zdejší oblasti s výjimkou bratislavské Petržalky nedotkly, panoval na hranicích s Maďarskem i Polskem relativní klid. V prvních říjnových dnech však začaly intenzivní útoky maďarských záškodnických skupin proti Slovensku i Podkarpatské Rusi, koncem října se připojily i polské skupiny. Vážná byla situace zvláště na Podkarpatské Rusi, kde téměř každou noc docházelo k ozbrojeným přepadům.[104]

---

100 *SÚA*, PMR, 1938, k. 4143, záznam 3. schůze vlády.

101 *VÚA-VHA*, VÚBPS, Palacký, inv. č. 212, k. 5, telegram z 9.10.1938; *tamtéž*, inv. č. 257, k. 6. Tento rozkaz byl odvolán 10.11.1938.

102 *Tamtéž*, HŠ, Dodatky, 3. oddělení, inv. č. 5331, k. 19, čj. 6912.

103 Armádní rozkaz. In: *Věcný věstník ministerstva národní obrany*, 1938, č. 48, s. 159.

104 Viz BORÁK, Mečislav: Boje československé armády na Slovensku a Podkarpatské Rusi (říjen 1938 – březen 1939). In: *Sborník Vojenské akademie v Brně*, řada C–D, č. 2 (1999), s. 123–128; nejnověji POHORSKÝ, Vladimír: O hranice se nejedná, o hranice se střílí! In: *Hraničáři pod Luží 1938: Horní Světlá 22. září 1938*. Mladá Boleslav, Fortprint 2003, s. 46–118.

Hlavní velitelství československé armády na tuto skutečnost zareagovalo výrazným posílením jednotek zajišťujících obranu této části republiky. Nejprve se na Slovensko a Podkarpatskou Rus vrátily všechny divize, které zde měly mobilizační stanice a během nástupu se přesunuly na východ. Vzápětí je následovaly posily z českých zemí, především obrněná technika a bojové letectvo. Generál Lev Prchala, který převzal obranu tohoto prostoru, tak měl koncem října 1938 k dispozici značné síly.[105]

Bezpečnostní situace se nicméně stále zhoršovala a českoslovenští vojáci, omezovaní příkazem zahájit palbu jen v případě, že tak učiní nepřítel, museli opět vyčkávat. Když však 25. října maďarská stíhačka bez varování sestřelila nad jižním Slovenskem československý vojenský letoun, trpělivost přetekla. Velitel vojenského letectva generál Jaroslav Fajfr nařídil s platností od 27. října zahájit „palbu ze vzduchu a ze země na každý letoun vojenský nebo sportovní mající maďarské označení",[106] který naruší československé území. Válka byla na spadnutí, avšak stejně jako v případě Německa vše dopadlo jinak.

Dříve než mohl Fajfrův rozkaz začít platit, musel být na pokyn předsedy vlády generála Syrového odvolán.[107] Vláda si podle všeho nepřála žádné komplikace při jednáních s Maďarskem. Ta se odehrávala nejprve mezi oběma státy v Komárně, a protože skončila ve slepé uličce, měly rozhodnout „mnichovské" mocnosti, respektive jen Německo a Itálie. Takzvanou vídeňskou arbitráží byly jižní části Slovenska a Podkarpatské Rusi přiřčeny Maďarsku a 5. listopadu 1938 začalo jejich obsazování maďarskou armádou.

Československé armádě tak znovu připadla ponižující role vyklízet obranná postavení bez boje a ustupovat před nepřítelem. Ani tentokrát nedošlo k válce a prosadilo se politické řešení. Okupace jižní části Slovenska a Podkarpatské Rusi však klid nepřinesla, protože Maďarsko nebylo s arbitráží spokojeno a novou hranici nepovažovalo za konečnou.

Malá část slovenského území byla obsazena také na severu, a to ve prospěch Polska. Napjatá situace a polská nedočkavost měly za následek, že 25. listopadu 1938 se u Čadce střetly československé a polské jednotky. Českoslovenští velitelé připravovali z příkazu generála Prchaly protiútok, na pokyn Hlavního štábu jej však museli zrušit. Když operační oddělení Hlavního štábu vysvětlovalo, že „tento rozkaz dáváme jen na popud ministerstva zahraničí",[108] dostalo se mu z Prchalova velitelství odpovědi, že „už toho ustupování bez krve máme více než dost, a zvlášť u Poláků".[109]

---

105 Oproti stavu na konci září 1938 se počet divizí zdvojnásobil a počet tanků vzrostl dokonce šestkrát. Také přeložení generála Prchaly z jižní Moravy na Slovensko bylo zřejmě motivováno snahou zlepšit zdejší obranu.

106 *VÚA-VHA*, VÚBPS, Štefánik, poř. č. 318, k. 16; viz též JOHN, Miloslav: *Československé letectvo v roce 1938*. Beroun, Baroko & Fox 1996, s. 141.

107 *VÚA-VHA*, VÚBPS, Štefánik, poř. č. 323, k. 16; též JOHN, M.: *Československé letectvo v roce 1938*, s. 141 n. Proti tomuto rozhodnutí ostře protestoval generál Prchala a žádal jeho zrušení.

108 *VÚA-VHA*, VÚBPS, Štefánik, poř. č. 515, k. 22 A.

109 *Tamtéž*. Incident si vyžádal po dvou padlých vojácích na obou stranách, další vojáci byli zraněni.

Chování Polska vyvolávalo ve velení armády značné rozhořčení a vedlo ke změně dosavadních názorů, podporujících spojenecký svazek mezi oběma státy. Když proto přijela do Prahy v listopadu 1938 polská polooficiální delegace vedená Janem Walewským a chtěla hovořit i o případné vojenské spolupráci, setkala se se zdrženlivou reakcí.[110]

Kromě potíží na maďarských a polských hranicích se československá armáda musela potýkat s rostoucím nacionalismem na Slovensku i Podkarpatské Rusi, kde vznikly vlastní autonomní vlády. Na Slovensku byli vojáci vystaveni silné nacionalistické propagandě a docházelo též k slovním útokům na mužstvo i důstojníky české národnosti, což vyvolávalo roztrpčení a vedlo k poklesu morálky.[111]

Ve snaze zajistit spolupráci se slovenskými orgány jmenoval hlavní velitel generál Krejčí 18. října podplukovníka Ferdinanda Čatloše svým zástupcem u slovenské autonomní vlády. Čatloš měl mimo jiné zabránit snahám o narušení jednotné armády. Tyto naděje však nesplnil a postupně se stal spíše vojenským exponentem zdejší vlády.[112] Jednadvacátého října přijel do Bratislavy na oficiální návštěvu Ludvík Krejčí a apeloval zde na vzájemnou jednotu.[113]

Rostoucí slovenský nacionalismus přivedl některé československy orientované Slováky k myšlence zvrátit tento vývoj s pomocí armády. Konkrétní jednání vedl koncem října 1938 Ján Lichner, a to nejprve s bývalým předsedou vlády Milanem Hodžou a později s generálem Prchalou. Lichner se 29. října Prchaly ptal, zda by armáda byla ochotna převzít moc na Slovensku s tím, že velitelem akce bude Slovák. Generál se před odpovědí chtěl ještě poradit, a když zjistil, že jeho nadřízení v Praze jsou proti, zásah armády odmítl.[114]

Vážný problém představovala polovojenská organizace Hlinkova garda, která stála za většinou útoků na Čechy. Slovenská vláda navíc požadovala po generálu Prchalovi její vyzbrojení, což Prchala rozhodně odmítl.[115] Nakonec se podařilo najít řešení, že důstojníci slovenské národnosti byli přiděleni k jednotlivým oddílům Hlinkovy gardy. Na Hlavním štábu se domnívali, že tímto způsobem bude možné činnost gardy kontrolovat a ovlivňovat.

Blíže viz BORÁK, Mečislav: Československo-polská „malá válka" u Čadce 25. listopadu 1938. In: *Historie a vojenství*, roč. 47, č. 4 (1998), s. 65–90.

110 MASAŘÍK, H.: *V proměnách Evropy*, s. 266. Charakteristický je v této souvislosti návrh generála Luži, aby se Praha pokusila společně s Berlínem (!) získat zpět Těšínsko, obsazené počátkem října polskou armádou. Viz *VÚA-VHA*, HŠ, Dodatky, 3. oddělení, inv. č. 5331, k. 19, telegram z 19.10.1938.

111 *Tamtéž*, VÚBPS, Štefánik, poř. č. 253, 261, 286, k. 15.

112 K Čatlošově osobě viz ŠTEFANSKÝ, Václav: *Generál Ferdinand Čatloš: Biografický náčrt*. Bratislava, Ministerstvo obrany SR 1998; CHYTKA, Stanislav V. – VALIŠ, Zdeněk: Generál Ferdinand Čatloš. In: *Dějiny a současnost*, roč. 22, č. 6 (2001), s. 27–31.

113 KREJČÍ, L.: Obranyschopnost ČSR 1938, s. 29 n. Čatloš ve svých vzpomínkách uvádí, že Krejčí při této návštěvě požádal o převedení výkonné moci na armádu, tato událost se však odehrála zřejmě až 7.11.1938 (*VÚA-VHA*, fond Slovenská armáda, F. Čatloš, inv. č. 20/5, k. 16, *Vzpomínky: Légie, Roky 1938–1939*).

114 ČARNOGURSKÝ, Pavol: *14. marec 1939*. Bratislava, Veda 1992, s. 96–100; LUKEŠ, F.: *Podivný mír*, s. 187. Lichner později o celé věci hovořil i s dalšími generály na Slovensku.

115 *VÚA-VHA*, HŠ, 1938, 1. oddělení, sign. 68 1/1 3, k. 265, zpráva generála Prchaly ze 4.11.1938.

Postoj velení armády k slovenským požadavkům ve vojenské oblasti byl jednoznačný. Generál Syrový trval na tom, aby „velitelský sbor zůstal v tom složení, jak byl až dosud, a velící řeč v armádě aby zůstala jednotná".[116] Generál Krejčí měl shodný názor, jak uvedl v roce 1966: „Můj postoj k slovenským požadavkům na samostatné slovenské vojenské velení byl rozhodně zamítavý v době pro oba národy tak nebezpečné a nejisté."[117] Na Slovensku se však koncem prosince 1938 zrodily první návrhy, které počítaly s tím, že zde budou sloužit jen slovenští vojáci pod slovenským velením.[118]

Na Podkarpatské Rusi se vedle nacionalismu armáda potýkala s obtížnou geografickou situací této malé země a soustavná snaha Maďarska o její obsazení znemožňovala zklidnění poměrů. A tak zatímco v českých zemích a na Slovensku byla v prosinci 1938 postupně rušena všechna mimořádná vojenská opatření a armáda se vracela k mírovému životu, na Podkarpatské Rusi zůstával válečný stav.

Nové poměry

Zmenšená Československá republika zažívala na podzim 1938 velké změny, hlavně v oblasti státoprávního uspořádání a v organizaci politického života. Tyto změny měly pochopitelně vliv i na složení a úkoly armády a na myšlení a názory vojáků.

Patnáctého října se ministerstvo obrany dotázalo generála Ludvíka Krejčího, co by mělo být v ústavě o armádě a obraně státu a jaké požadavky mají v této souvislosti vojáci. Krejčí odpověděl druhý den v obsáhlém memorandu, v němž se podrobně zabýval případným budoucím postavením armády. Ta měla být jednotná, s jednotnou velicí řečí a předpisy, podléhat měla přímo prezidentovi republiky. Veškeré ozbrojené sbory (četnictvo, policie aj.) i branné spolky se měly podřídit ministerstvu obrany, které by tak získalo výjimečné postavení. Nakonec se hlavní velitel vyjádřil i k otázkám politickým: „K uspořádání vnitřně politických poměrů a mravní očistě by jistě přispělo zrušení dosavadních politických stran a odevzdání jejich jmění státní pokladně. (...) V zájmu kázně armády je třeba, aby dosavadní stav, že vojáci nemají volebního práva, byl zachován. Armáda nesmí být ovlivňována politikou."[119]

V memorandu, které sice podepsal jen generál Krejčí, jež však vyjadřovalo názor značné části důstojníků Hlavního štábu, se odrážel nejen bezprostřední zážitek Mnichova, ale i zkušenosti získané ve druhé polovině třicátých let při přípravách na obranu státu. Objevily se v něm myšlenky charakteristické pro uvažování vojáků

---

116 *AMV ČR*, ZOB, sign. 300-19-4, s. 54, výpověď J. Syrového z 27.3.1946. Na tiskové konferenci v prosinci 1938 uvedl, že na Slovensku musí konat vojenskou službu i Češi. Viz Armáda nás opět všechny spojí. In: *České slovo*, (18.12.1938), s. 1.

117 *VÚA-VHA*, BDS, k. 162, L. Krejčí, odpovědi na dotazy historiků.

118 *Tamtéž*, fond Slovenská armáda, Kabinet ministra, inv. č. 21/19, k. 19, Pripomienky F. Čatloša k memorandu gen. Viesta.

119 *Tamtéž*, HŠ, 1938, 3. oddělení, sign. 28 1/9 2, k. 233. Krejčí připojil k memorandu na vysvětlenou: „Své stanovisko uvádím zatím jen jako volné názory bez přesného formulování, k tomu není zatím ani podklad, ani nebyla možnost vzhledem na krátký čas zpracování."

v následujících měsících, a to posílení vlivu armády ve společnosti a potlačení vlivu politických stran a institucí.

Komise připravující novou ústavu zohlednila z výše uvedených námětů jen jediný, který se týkal společné armády. Když byl generál Krejčí dotázán, zda trvá na tom, aby se v ústavě objevilo ustanovení o společné armádě, potvrdil to a dodal, že „snaha po vytvoření tří samostatných armád v územních celcích je z hlediska pohotovosti státu nevyhovující".[120]

Na přelomu října a listopadu rozhodl Hlavní štáb o zpracování rozsáhlé ankety, která měla podrobně popsat stav československé armády během mobilizace. Důvodem byla především snaha zachytit zkušenosti z doby mobilizace, ale také obava, že by armáda mohla být činěna odpovědnou za Mnichov.[121] Výsledkem ankety, která byla charakteristická často až hyperkritičností k sobě i druhým, byl podrobný popis průběhu mobilizace, zaznamenání zkušeností ze spolupráce s civilními orgány a ojediněle i hlubší úvaha. Například generál Luža, blízký Edvardu Benešovi, ve svém zamyšlení nad propagandou mimo jiné napsal: „Propagovali jsme důkladně humanitní filozofie, pacifismus, panevropanství, internacionalismus a podařilo se nám úspěšně vštípiti zdravému a inteligentnímu národu překultivovanou dekadentní filozofii, neshodující se se skutečnými požadavky doby."[122] Luža také podporoval posílení role armády, která měla „proniknout svými složkami do civilních resortů, a to ve všech oborech, v nichž je pracováno na opatřeních pro obranu státu".[123]

Pod vlivem ankety se na jednotlivých armádních velitelstvích hojně diskutovalo. Nálady na velitelství 3. divize v Poděbradech popsal jeden z důstojníků takto: „Touha po silné a 'dělné' vládě bez politického 'čachraření' – po vládě odborníků v praxi osvědčených, ne však exponentů stran. Zesílení autority prezidentovy. Zrušení senátu. (...) Všeobecně zásadní odpor proti politikům z povolání a proti stranám."[124] Na velitelství 1. divize v Praze se zase zrodil návrh na cílené umísťování vojáků z povolání ve státní správě, samosprávě a dalších úřadech. Měli stát v čele krajských, okresních i městských úřadů, působit na zastupitelských úřadech, v důležitých podnicích, v redakcích novin a podobně.[125]

Žádná z myšlenek na posílení vlivu armády se však nerealizovala. Sami vojáci se o její naplnění pokusili zřejmě ve dvou případech. Šestého listopadu 1938 požádal generál Ludvík Krejčí velitele Bratislavy generála Miloše Žáka, aby se dotázal slovenské vlády, zda by souhlasila s převedením výkonné moci na generála Prchalu.

---

120 *Tamtéž*, 1. oddělení, sign. 28 1/9 4, k. 233, Nové ústavní uspořádání Československé republiky.

121 Velení armády v této otázce zastávalo jednoznačný názor, že nekapitulovala armáda, ale vláda. Viz *Tamtéž*, 3. oddělení, sign. 38 2/39, k. 293, vložka A.

122 *Tamtéž*, hlášení ZVV Brno. Beneš se s Lužou sblížil na vojenských manévrech v roce 1937 a údajně si ho vyhlédl jako budoucího náčelníka Hlavního štábu.

123 *Tamtéž*.

124 VESELÝ-ŠTAINER, Karel: *Cestou národního odboje*. Praha, Bohumil Janda 1947, s. 21. Veselý-Štainer dále přiznával, že československým vojákům imponoval německý pořádek, úspěch a protežování armády.

125 *VÚA-VHA*, HŠ, 1938, 1. oddělení, sign. 38 1/4 3, k. 246, návrh na zařazování důstojníků.

Předseda slovenské vlády Jozef Tiso to však druhý den odmítl, a tím vše skončilo.[126] Někdy v prosinci se pak objevil návrh na vznik nové politické strany pod patronací vojáků. Na generála Syrového se obrátili přednostové odborů ministerstva obrany s požadavkem, aby rozpustil dosavadní politické strany a založil stranu novou, která měla fungovat na hospodářském základě. Syrový nápad odmítl s vysvětlením, že „necítí pro sebe spolehlivou oporu pro takovou akci ve vojsku v budoucnosti".[127]

Dvacátého listopadu 1938 podepsali českoslovenští a němečtí zástupci dohodu o stanovení československo-německých hranic. Německo si ještě předtím vynutilo další územní ústupky, byť mnohem menšího rozsahu než v říjnu. Na tuto skutečnost ostře reagoval generál Luža: „Žádám proto, aby byl konec ústupnosti a aby s urychlením byl zjednán definitivní stav, aby aspoň byla jistota, že je konec ústupkům. Nejsou-li naši vyjednavači a vedoucí s to prosadit naše požadavky, nejsou v těchto historických chvílích na místě a je třeba je vyměnit..."[128] Generál Krejčí vyjádřil s názory Vojtěcha Luži plný souhlas.

Po definitivním stanovení nových hranic se armáda začala zabývat obranyschopností okleštěné republiky. Již na první pohled bylo přitom zřejmé, že je vydána na milost a nemilost svým sousedům. Zástupce náčelníka Hlavního štábu generál Bohuslav Fiala konstatoval: „Studiem obranných možností vůči Německu došlo se k poznání, že jsme ztratili schopnost obrany." Pro zúžený tvar státního území by se podle jeho názoru „jakákoliv obranná akce z naší strany v případě válečného konfliktu s Německem už prvý den zhroutila, roztříštila na řadu izolovaných odporů".[129] Generál Krejčí byl stručnější: „Po Mnichově nebyla již možnost žádné obrany."[130]

Za této situace nezbývalo nic jiného než pokusit se s menší armádou přežít německý tlak a doufat v brzké vypuknutí válečného konfliktu. Generál Krejčí k tomu v roce 1947 uvedl: „Nám šlo o to co nejdéle zdržeti Němce od úplného obsazení republiky, získati čas ku přípravám spojenců a aby se jim rozbřesklo v hlavě, o co vlastně jde, budeme-li přes naše ústupky obsazeni."[131] Pro případ války viděl jediné řešení v ústupu na východ.[132]

Návrh reorganizace československé armády byl koncem prosince 1938 armádním

---

126 ANGER, Ján: Vznik Slovenskej armády v roku 1939. In: KORČEK, Ján (ed.): *Z vojenskej histórie Slovenska 1918–1948*. Trenčín, Veliteľstvo Armády SR 1994, s. 59–85, zde s. 65 n.; *Vojenské dejiny Slovenska*, sv. 4. Bratislava, Ministerstvo obrany SR 1996, s. 236, srv. též pozn. 113.

127 *VÚA-VHA*, fond S. Bláha, inv. č. 101, k. 3, záznam rozhovoru s generálem Janem Netíkem. Projekt redukce stranického systému do jedné strany, v níž by značnou roli hrála armáda, se objevil také na sjezdu Československé obce legionářské v listopadu 1938.

128 Citováno dle HOLUB, Ota: *Poslední pásmo vzdoru*. Praha, Mladá fronta 1988, s. 194 n. Pozice československých zástupců v Berlíně byla mimořádně těžká a Lužova kritika je tak sice pochopitelná, ale nespravedlivá.

129 *SÚA*, NS, sign. 2/37, k. 71, vyjádření B. Fialy z 21.11.1945.

130 *Tamtéž*, NS, inv. č. 1290, k. 77, svědecká výpověď L. Krejčího z 19.2.1947.

131 KREJČÍ, Ludvík: *Zápis o svědectví před Národním soudem*. Kopie rukopisu v držení autora, s. 8.

132 TÝŽ: Obranyschopnost ČSR 1938, s. 36. V této otázce údajně nastal spor s generálem Ingrem, který chtěl přemístit armádu na východ již v míru (*VÚA-VHA*, DDO, sign. 308-30-1, k. 30, s. 68, vzpomínky generála Ingra).

velením schválen a připraven k projednání ve vládě.[133] Své námitky k němu vzápětí vyslovil zemský vojenský velitel na Moravě generál Vojtěch Luža, který kritizoval snížení stavu dělostřelectva a navrhoval zvýšení počtu rychlých divizí.[134]

Na přelomu listopadu a prosince 1938 nastaly personální změny ve vedení státu. Prezidentem byl zvolen Emil Hácha a předsedou vlády se stal Rudolf Beran. Z vojáků zůstal ve vládě generál Jan Syrový, který si podržel ministerstvo obrany, a nově se v ní objevil generál Alois Eliáš jako ministr dopravy.[135] Zatímco Syrový i nadále zůstával pasivním členem vlády, Eliáš si postupně získal postavení a stal se výraznou osobností, která se snažila o udržení republiky proti tlakům zevnitř i zvenku. Symbolizoval tak nástup nové generace vojenských velitelů, kteří se však už nestihli v pomnichovském období prosadit.

Závěry

Velení československé armády se v roce 1938 soustředilo především na přípravu ozbrojeného konfliktu s Německem, který se jevil stále pravděpodobnější. Z případné válečné konfrontace strach nemělo, jen se obávalo, aby německá armáda Československo nezaskočila a neznemožnila mu provést mobilizaci, bez níž nebylo možné pomýšlet na dlouhodobější obranu. Proto Hlavní štáb v první polovině roku 1938 dvakrát navrhoval mimořádná vojenská opatření (anšlus Rakouska, květnová krize), i když ani v jednom případě bezprostřední nebezpečí nehrozilo.

Do jednání s německou menšinou vojáci přímo nezasahovali, ačkoli měli informace o jejích protistátních aktivitách. Pod vlivem nekončících ústupků však nabyli dojmu, že vláda příliš přeceňuje sílu Německa a naopak nedoceňuje sílu vlastní armády a snažili se politiky v čele státu přesvědčit o svém odhodlání a připravenosti k boji. Nikdy přitom neporušili své ústavou dané postavení, takže například obavy britské diplomacie z existence takzvané vojenské strany, která znemožňuje dohodu s Němci, byly zveličené.

V září 1938 bylo zřejmé, že Československo se ocitá na prahu války. Velení armády proto začalo naléhat na politiky, aby svolili nejprve k povolání záložníků do zbraně, později k vyhlášení mobilizace. Vedení státu mohlo s ohledem na zahraničněpolitickou situaci těmto požadavkům vyhovět jen částečně a teprve dočasná změna postoje Francie a Velké Británie umožnila vyhlásit mobilizaci. Československá armáda očekávala útok a počítala s tím, že se jí dostane podpory od spojenců, i když zaregistrovala náznaky zpochybňující tuto pomoc. Když poté konference čtyř mocností v Mni-

133 *VÚA-VHA*, HŠ, 1938, 1. oddělení, sign. 38 1/4, k. 246, Přehledná stručná tabulka předvídané nové organizace a početních stavů čs. branné moci. K reorganizaci viz SANDER, Rudolf: Válečná československá armáda v září 1938. In: *Historie a vojenství*, roč. 45, č. 1 (1996), s. 38–64, zde s. 60–62.

134 *VÚA-VHA*, HŠ, 1938, 1. oddělení, sign. 38 1/4, k. 246, poznámky generála Luži.

135 Původně měl být ve vládě jen Eliáš jako ministr obrany, ale Syrovému se podařilo svůj post udržet. Viz LUKEŠ, F.: *Podivný mír*, s. 200; *VÚA-VHA*, fond S. Bláha, inv. č. 101, k. 3, záznam rozhovoru s H. Masaříkem. K osobě Eliáše viz např. TOMÁŠEK, Dušan – KVAČEK, Robert: *Generál Alois Eliáš: Jeden český osud*. Praha, Epocha 1996.

chově postavila vojáky i politiky před otázku, zda může Československo bojovat samo, generalita jako *conditio sine qua non* stanovila neutralitu Polska.[136]

Bezprostředně po Mnichovské dohodě armáda usilovala o co největší zmírnění rozsahu německé okupace. Hlavní štáb se prostřednictvím svých zástupců v Berlíně a intervencí na ministerstvu zahraničí snažil udržet alespoň některé strategické oblasti, další velitelé chtěli zvrátit vývoj i za cenu neústavního převzetí moci. První řešení neuspělo kvůli naprosté izolaci Československa, druhé zase ztroskotalo na odmítání neústavní cesty i celkové bezradnosti.

V následujícím období zavládl v armádě duch kritiky politiků, politických stran a institucí, snaha o výrazné posílení vlastní role ve státě a také určitý obdiv k autoritativnímu systému vlády, spojený s odvratem od principů parlamentní demokracie. Vykládat tyto tendence výhradně jako reakci na Mnichov by bylo ovšem zjednodušující. Kritika politiků měla své kořeny již ve druhé polovině třicátých let, kdy armáda při své snaze o urychlené vyzbrojení narážela na četné komplikace a potíže, především ve spolupráci s jinými ministerstvy.[137] Také snahu o posílení role armády, byť ne tak radikální, lze zaznamenat již před Mnichovem, například v návrhu na podřízení veškerých kontrašpionážních složek Hlavnímu štábu. Bezprostřední reakci na Mnichov tak představovaly pouze šířící se autoritativní tendence, v nichž se mimo jiné odrážela snaha poučit se od protivníka, který dosáhl úspěchu.

Toto období přitom přineslo nejen změnu v myšlení vojáků, ale předznamenalo i výměnu vojenských elit. Na přelomu let 1938 a 1939 armádu opustili generálové Silvestr Bláha, Ludvík Krejčí, Karel Husárek a Josef Votruba (první dva nedobrovolně), chystal se odchod generála Sergeje Vojcechovského a také pozice generála Jana Syrového byla nejistá. Nově se naopak prosadil generál Alois Eliáš, své pozice si začali budovat generálové Sergej Ingr, Bedřich Homola a jiní. Právě tato generace velitelů sehrála hlavní roli v boji za svobodné Československo za druhé světové války.

Hodnotíme-li činnost velení československé armády v roce 1938, můžeme konstatovat, že po profesionální, tj. vojenské stránce byla na výši svých úkolů. Armáda se na válku v rámci svých možností dobře připravila a svůj cíl zadržet hlavní německý nápor do chvíle, než zasáhnou spojenci, by zřejmě splnila. Vytýkat jí lze snad jen příliš přímočarý přístup a nedostatek vstřícnosti v některých záležitostech (například postavení Slováků v armádě).

Naproti tomu po stránce politické prokázalo armádní velení značnou nezkušenost a naivitu. Stačí připomenout návrh na odstoupení území Polsku výměnou za souhlas s průchodem sovětské armády nebo přesvědčení, že spojenci Československo nakonec neopustí.[138] V případě abdikace prezidenta Beneše se dokonce vojáci nechali vmanévrovat do role prodloužené ruky německé politiky.

---

136 V průvodním spisu k anketě o stavu armády za mobilizace je uvedeno: „Armáda byla připravena ke všem obětem, jež by od ní byly požadovány. Kladla jen jednu podmínku: aby byla zajištěna neutralita Polska i za cenu územních ústupků." (*VÚA-VHA*, HŠ, 1938, 3. oddělení, sign. 38 2/39, k. 293, čj. 6520.)

137 Vojáci nejvíce kritizovali spolupráci s ministerstvem veřejných prací (opožděná výstavba letišť) a ministerstvem vnitra (nedostatky v organizaci Stráže obrany státu).

138 Generál Krejčí v roce 1967 vysvětloval: „My vojáci jsme pevně věřili a tvrdili, že spojenci nás

To vše byl ve značné míře důsledek takzvané nepolitičnosti armády, která se důsledně prosazovala od poloviny dvacátých let. Politické vedení státu se v poněkud přehnaných obavách z možné vojenské diktatury snažilo, aby se vojáci zabývali výhradně a jedině profesionálními záležitostmi. Právě to se v kritickém roce 1938 ukázalo jako velký handicap, který nikdo z armádních špiček (snad až později na generála Eliáše) nedokázal překonat.

Přes neskrývané odhodlání armády střetnout se s nepřítelem k boji v roce 1938, nepočítáme-li střety na hranicích, nedošlo. Situaci změnila teprve okupace v březnu 1939, která československé vojáky přivedla ve značném počtu do boje s nacistickým Německem. Ze sto třiceti sedmi generálů, které československá armáda měla k 1. září 1938, jich celkem dvacet čtyři (osmnáct procent) bylo v letech 1939 až 1945 popraveno, zemřelo v koncentračním táboře či padlo. Připočteme-li dalších sedmnáct generálů vězněných, šestnáct účastníků domácího a osm zahraničního odboje, zjistíme, že do boje se zapojil prakticky každý druhý generál.[139]

Na úplný závěr je možno konstatovat, že obviňování armády ze selhání, které se opakovaně objevuje v odborné i laické veřejnosti, je neopodstatněné.[140] Tyto názory vycházejí vesměs z tradovaných představ a nemají oporu v historických faktech. Velitelský sbor československé armády totiž v osudových zkouškách roku 1938 i let následujících obstál. To, že tato skutečnost není náležitým způsobem reflektována, je už věc jiná.[141]

Fotografie jsou převzaty z fondů Vojenského ústředního archivu-Vojenského historického archivu v Praze

---

nemohou nechat padnout ve vlastním zájmu." Viz KREJČÍ, Ludvík: Dopis Ústavu dějin KSČ z 24.5.1967. Kopie rukopisu v držení autora, s. 5.

139 ŠRÁMEK, Pavel: *Vztahy mezi velením armády a vedením státu v Československu roku 1938*, příloha 15. Pro srovnání je možno uvést, že z 98 generálů polské armády sloužících k 1.9.1939 jich v letech 1939–1945 zahynulo 16, tj. necelých 16 procent.

140 Viz např. TESAŘ, Jan: *Mnichovský komplex: Jeho příčiny a důsledky*. Praha, Prostor 2000. Autor se pokouší o nový pohled na události roku 1938, ale tento záměr znehodnocují neuvěřitelné faktografické chyby. Tesař například tvrdí, že první opevnění byla postavena v roce 1937 (s. 93), ve skutečnosti to však bylo již v roce 1935. S obranou jižní Moravy se podle něj nepočítalo (s. 41), ve skutečnosti již od roku 1934 zajišťovala ochranu tohoto prostoru samostatná armáda. Stejně nesmyslné je i tvrzení, že na Slovensku nebyly žádné sklady (s. 61), vždyť právě tato oblast byla systematicky připravována jako zázemí bojující armády se sklady všeho potřebného. Tesařovy závěry stavěné na těchto chybách jsou tak zcela pomýlené a nevěrohodné. Přesto (nebo spíše právě proto) se staly hlavními argumenty těch, kteří šíří tezi o nepřipravenosti Československa na válku v roce 1938 (KRYSTLÍK, Tomáš: Mýtus zvaný mnichovská zrada. In: *Respekt*, roč. 14, č. 40 (2003), s. 13–15).

141 Charakteristickým příkladem bylo v listopadu 2002 odhalení pomníku více než stovce důstojníků generálního štábu, kteří položili své životy v boji s nacismem. Ačkoli se konalo nedaleko Pražského hradu, setkalo se s naprostým nezájmem zástupců státu, sdělovacích prostředků i veřejnosti.

Zatracené závazky

Britové, Francouzi a problém garance pomnichovského Československa

Vít Smetana

„...a poté co jsme souhlasili s destrukcí jediné hájitelné hranice Československa, dali jsme této [nové] hranici naši garanci. Garantovali jsme zachování toho, co jsme právě zničili. Bylo to, jako bychom byli zasadili nějakému člověku smrtelný úder a potom mu zaplatili životní pojistku."[1]

Alfred Duff Cooper

Tři věty z pamětí Duffa Coopera, který na protest proti Mnichovské dohodě rezignoval na svůj post prvního lorda Admirality, odrážejí celou absurditu závazku nabídnutého coby součást britsko-francouzského plánu z 19. září 1938 a stvrzeného o deset dní později v Mnichově.

Britská i francouzská diplomacie sehrály v souvislosti s garancí vpravdě podivnou úlohu. V dodatku k Mnichovské dohodě z 29. září 1938 se pravilo, že britská a francouzská vláda dohodu uzavřely „na základě toho, že stojí za svou nabídkou obsaženou v paragrafu 6 anglo-francouzského návrhu z 19. září, jenž se týkal mezinárodní garance nových hranic československého státu proti nevyprovokované agresi". Německo a Itálie se zavázaly dát své garance v okamžiku, „jakmile bude vyřešena otázka polské a maďarské menšiny v Československu".[2]

---

1 COOPER, Alfred Duff: *Old Men Forget*. New York, Dutton 1954, s. 247.

2 WOODWARD, E. L. – BUTLER, Rohan (ed.): *Documents on British Foreign Policy, 1919–1939* (dále *DBFP*), III. série: *1938–1939*, sv. 2. London, His Majesty's Stationary Office 1949, dok. č. 1224, zpráva britské delegace z Mnichova Halifaxovi, 30.9.1938, s. 628 n. (všechny svazky III. série uvádějí totožné editory); *Documents Diplomatiques Français 1932–1939* (dále DDF), II. série: *1936–1939*, sv. 11. Paris, Ministère des Affaires étrangères 1960, dok. č. 479, text Mnichovské dohody, příloha 1, s. 715. Text Mnichovské dohody včetně dodatků byl česky uveřejněn v několika edicích, viz např. SOJÁK, Vladimír (ed.): *Mnichov v dokumentech*, sv. 1:

Dosavadní historiografie věnovala jen omezenou pozornost dlouhým jednáním mezi říjnem 1938 a únorem 1939 na téma slíbené garance.[3] Stejně tak byla vesměs opomíjena role, již toto téma hrálo ve vztazích čtyř „mnichovských" mocností. Celá záležitost bývá zpravidla odbyta poukazem na slova britského premiéra Nevilla Chamberlaina v Dolní sněmovně 15. března 1939, podle nichž slovenské prohlášení nezávislosti z předchozího dne učinilo britskou garanci Československu zbytečnou.[4] Tento omezený zájem zejména západní historiografie je o to překvapivější, že – narozdíl od září 1938 – byla tentokrát Británie vázána mezinárodním závazkem. Neochota postavit se i v této situaci německé agresi pak oslabila mezinárodní reputaci Spojeného království. Potvrdila zejména už tak enormní podezřívavost Josifa V. Stalina, což se v následujících měsících ukázalo být klíčovým faktorem dalších událostí. Zoufalé hledání britské a potažmo i francouzské vlády, jak se vysmeknout z tohoto nevítaného závazku, dokreslované detailně zachycenými dobrozdáními vysokých úředníků britského ministerstva zahraničí (*Foreign Office*), je pozoruhodným tématem, jež dosud nebylo dostatečně zpracováno.

Zrada západních mocností na Československu. Praha, SNPL 1958, s. 270–272, nebo naposled ŠAMBERGER, Zdeněk: *Mnichov 1938 v řeči archivních dokumentů: Komentář k edici Státního ústředního archivu v Praze Protifašistický a národně osvobozenecký boj českého a slovenského lidu, 1938–1945*. Praha, Státní ústřední archiv 2000, s. 144–146. Autor citované pasáže přeložil z anglického textu, takže se poněkud liší od překladu ve výše uvedených edicích.

3 Z české historiografie 60. let se otázkou garance zabýval František Lukeš v knize *Podivný mír* (Praha, Svoboda 1968, zejména s. 222–229). Také Jan Křen věnoval tomuto problému jednu kapitolu své práce o počátcích druhého exilu, vyznačuje se však značnou ideologickou předpojatostí i faktografickou nespolehlivostí (KŘEN, Jan: *Do emigrace*. Praha, Naše vojsko 1963, s. 133–150). V novější literatuře toto téma reflektovala studie Valeriána Bystrického, založená na materiálech z českých archivů a edicích dokumentů, a kniha Theodora Procházky: BYSTRICKÝ, Valerián: Otázka garancie hraníc Československa po mníchovskej konferencii. In: *Slovanský přehled*, roč. 76, č. 2 (1990), s. 115–125; PROCHÁZKA, Theodore: *The Second Republic: The Disintegration of Post-Munich Czechoslovakia (October 1938–March 1939)*. New York, Columbia University Press 1981, s. 76–83. Anthony Adamthwaite do určité míry zmapoval francouzskou úlohu při jednáních o garanci (ADAMTHWAITE, Anthony: *France and the Coming of the Second World War, 1936–1939*. London, Totowa 1977, s. 269, 278 n.). O komplexnější zpracování se pokusil americký historik Telford Taylor (za 2. světové války sloužil u vojenské rozvědky, dosáhl hodnosti brigádního generála a při norimberském procesu s válečnými zločinci v roce 1946 zastupoval Spojené státy jako nejvyšší státní žalobce) ve své monumentální práci o Mnichovu. Ani on však bohužel nepracoval s archivními materiály Foreign Office, a tak při hodnocení britské politiky zůstal na povrchu. Kuriózní pak je, že československého ministra zahraničí soustavně uvádí jako „Dr. Chalkovsky". (TAYLOR, Telford: *Munich: The Price of Peace*. London – Sydney – Auckland – Toronto, Hodder and Stoughton 1979, s. 918–922.)

4 *Parliamentary Debates, House of Commons* (dále *HC Deb*), London, His Majesty's Stationary Office (HMSO), 5. série, sv. 345, s. 437–442 (jedná se o stenografické záznamy z jednání Dolní sněmovny). Viz např. WATT, Donald Cameron: *How War Came: the Immediate Origins of the Second World War, 1938–1939*. London, Heinemann 1989, s. 87, 166 n.; PARKER, R. A. C.: *Chamberlain and Appeasement: British Policy and the Coming of the Second World War*. London, Macmillan Press 1993, s. 200 n.

Britská garance Československa jako německá garance Egypta?

Krátce po svém návratu z Mnichova řekl Chamberlain svým kolegům v kabinetu, že „garance Francie a Velké Británie vstupují v platnost ihned", zatímco garance německá a italská jsou závislé na urovnání otázky maďarské a polské menšiny.[5] Na úvod „mnichovské" debaty v Dolní sněmovně, jež se protáhla na tři dny, vyjádřil premiér svou naději a víru, že „pod novým systémem garancí nalezne nové Československo větší bezpečí, než jakému se těšilo kdykoli v minulosti". Ministr vnitra sir Samuel Hoare vyjádřil své přesvědčení, „že mezinárodní garance, v níž jsme přijali účast, [Československu] více než vynahradí ztrátu strategické hranice", bude „efektivnější než jak francouzsko-česká, tak sovětsko-česká smlouva" a spolu s případnými pakty o neútočení mezi Československem a pěti evropskými mocnostmi a s vyřešenou menšinovou otázkou „může učinit novou republiku tak bezpečnou, jako bylo v minulosti na evropském kontinentu po mnoho generací Švýcarsko". Ministr financí sir John Simon zdůraznil, jak je důležité, aby se na garanci Československa podílelo též Rusko. Zároveň šest dnů po Mnichovu prohlásil, že na stabilním evropském uspořádání by se měly podílet všechny velmoci: „Vláda nemá zájem vyloučit nebo snažit se vyloučit Rusko z jakéhokoli budoucího uspořádání Evropy." Nejzávažnější a zároveň též nejzávaznější bylo ovšem prohlášení ministra pro koordinaci obrany sira Thomase Inskipa ze 4. října, že britská vláda se cítí být vázána „morálním závazkem vůči Československu považovat garanci za v tuto chvíli účinnou. Proto v případě aktu nevyprovokované agrese proti Československu by se vláda Jeho Veličenstva samozřejmě cítila povinna přijmout veškeré kroky v její moci k tomu, aby byla integrita Československa zachována."[6]

Reálné politické kroky v následujících týdnech však směřovaly k praktickému vyvázání se z tohoto jednostranného závazku, nebo alespoň k jeho zmezinárodnění. Čím více bylo pomnichovské Československo připoutáno k Německu, tím silnější byla tato britská tendence. Řečeno slovy ministra zahraničí vikomta Halifaxe na zasedání vlády na konci listopadu, bylo třeba, aby se Británie vyhnula akci „s Francií a Ruskem proti Německu a Itálii na podporu státu, který nejsme schopni efektivně bránit".[7]

Původní francouzské představy byly přinejmenším neujasněné. Podle materiálu francouzského ministerstva zahraničí se na mezinárodní garanci měly podílet především čtyři „mnichovské" mocnosti, ale také Rusko, dále pak Polsko, Rumunsko, Maďarsko a Jugoslávie. Signatářské země se měly zavázat, že nepodniknou nic, co by ohrozilo územní celistvost Československa, případné neshody měly řešit formou jednání, a pokud by se to ukázalo jako nezbytné, společným úsilím odstranit hrozbu pro československou nezávislost a územní celistvost. Rovněž Československo se mělo zavázat k ochotě konzultovat se smluvními stranami a zároveň vypovědět své

5 *Bodleian Library*, Oxford (dále *Bod. Lib.*), mikrofilm pořízený z materiálů *Public Record Office* (dále mikrofilm), fond Cabinet (dále CAB) 23/95, zasedání kabinetu (dále Cab) 47(38), 30.9.1938.

6 *HC Deb*, 5. série, sv. 339, 3.10.1938, s. 45, 156; 4.10.1938, s. 303; 5.10.1938, s. 346.

7 *Bod. Lib.*, mikrofilm, CAB 23/96, Cab 57(38), 30.11.1938.

dosavadní alianční závazky. Hodnota takové smlouvy byla podle analýzy závislá na důvěře, již bylo možné vkládat do jejích signatářů, že dodrží svůj závazek.[8]

Na druhou stranu svým britským partnerům francouzští diplomaté v této fázi navrhovali, aby byla garance „společná a několikerá", tedy že každá ze smluvních stran připravované mezinárodní smlouvy by se zároveň samostatně stala garantem. To však nebylo pro Brity přijatelné. Foreign Office si v memorandu připraveném pro zasedání britského kabinetu 16. listopadu naopak přál, aby se ke garanci okleštěné země přidalo co nejvíce států. Vedle čtyř „mnichovských" mocností to mělo být ještě Polsko, Rumunsko, Jugoslávie, ba dokonce Sovětský svaz, jakkoli v jeho případě bylo třeba očekávat „značné obtíže ve smyslu zajištění jeho zařazení". Důvodem byla pochopitelně Hitlerova tehdejší snaha vyloučit Sovětský svaz z rozhodování o střední Evropě a polské kategorické odmítnutí dovolit tranzit sovětských jednotek přes své území. I přesto však memorandum doporučovalo „snažit se zajistit, aby se Rusko stalo garantem". Nesmělo ovšem vyjít najevo, že německé či italské námitky by mohly vést ke zhroucení celého projektu. (Tato dobová představa britské diplomacie, že Moskva pouze čeká na to, až ji Západ vyzve k větší angažovanosti ve střední Evropě, a sama není schopna alternativního tahu, se ve světle následujících událostí zdá být až neskutečně naivní.) Memorandum dále navrhovalo, aby minimálním počtem garantů byly čtyři ze šesti zainteresovaných velmocí, mezi něž počítalo Velkou Británii, Francii, Německo, Itálii, Polsko (!) „a snad Rusko". Bylo zřejmé, že striktně společná garance, jež by byla účinná jedině tehdy, pokud by se všichni garanti rozhodli jednat, by „z československého hlediska neměla cenu papíru, na němž by byla napsaná". Na druhou stranu se ovšem Foreign Office chtěl vyhnout nebezpečí, že by Británie stanula společně s Francií proti Německu a Itálii: „Například z geografického a strategického hlediska a s ohledem na naprostou německou vojenskou převahu ve vzduchu a na zemi by garance omezená řekněme na Francii a Velkou Británii nemohla být v daných podmínkách efektivně splněna a z toho důvodu by neměla odstrašující efekt," zvláště pokud by Itálie a sousedé Československa podpořili Německo. Rovněž britský elaborát počítal s tím, že se Československo v souvislosti s garancí zbaví svých dosavadních smluvních závazků vůči Francii a SSSR, jakož i členství v Malé dohodě.[9] Vše mělo vyjasnit nadcházející anglo-francouzské setkání na úrovni předsedů vlád a ministrů zahraničí.

Během jednání v sídle francouzského ministerstva zahraničí na Quai d'Orsay 24. listopadu Halifax a Chamberlain navrhli, aby garance nabyla účinnosti jedině rozhodnutím *tří* ze čtyř „mnichovských" mocností přistoupit k akci. Francouzský ministr zahraničí Georges Bonnet argumentoval, že taková garance by sice nebyla v rozporu s literou anglo-francouzského plánu z 19. září, ale byla by stěží v souladu s jeho duchem. I přes úvodní protesty, že taková garance by ve skutečnosti měla menší hodnotu než individuální garance daná kteroukoli z mocností samotných, se Francouzi nakonec – jako už tolikrát předtím i potom – podvolili britskému tlaku.[10]

---

8 *DDF*, sv. II/12, dok. č. 66, analýza francouzského ministerstva zahraničí, s. 118 n.

9 *Bod. Lib.*, mikrofilm, CAB 24/280, materiál pro jednání kabinetu C.P. 258(38) s názvem „British Guarantee for Czechoslovakia", 12.11.1938.

10 Rostoucí francouzská závislost na britské zahraniční politice se ukázala v Mnichově stejně jako

Halifax varoval před opakováním zářijové krize, „protože v budoucnu by Francie a Velká Británie byly v mnohem horším postavení". Obě delegace se shodly, že „účinek garance v případě nevyprovokované agrese ze strany Německa a jeho satelitů proti Československu by této zemi fakticky nemohl pomoci". Bylo rozhodnuto ujistit se o názoru česko-slovenské vlády na navrhovanou společnou garanci a řešit nadále celý problém prostřednictvím Prahy.[11] V té však den ode dne narůstal německý vliv...

V prvních dnech po Mnichovu apeloval československý ministr zahraničí Kamil Krofta na Paříž a Londýn, aby naplnily svůj přinejmenším morální závazek garantovat novou československou hranici s Německem i Polskem.[12] Praze očividně záleželo na tom, aby garance získala co nejdříve formální rámec. Situace se začala měnit s nástupem nové administrativy, zvláště když byl nový ministr zahraničí František Chvalkovský při své návštěvě Berlína 13. a 14. října konfrontován s Hitlerovým vydíráním a otevřenými hrozbami. Německý diktátor, jenž si nepřál jakékoli britské zásahy do kontinentálních záležitostí,[13] zpochybnil hodnotu západních garancí a zdůraznil, že jedinou garancí, na níž záleží, je garance jeho, Hitlerova. Po této zkušenosti dospěl Chvalkovský k rozhodnutí nadále „nevěřit chimérám a přeludům" a učinit vše pro to, aby Československo dostalo klíčovou garanci ze strany Berlína.[14] V tomto přesvědčení jej posílila vídeňská arbitráž, v níž se ani jedna z demokratických mocností neangažovala. Přesto dal Chvalkovský v rozhovoru s britským vyslancem Basilem Newtonem najevo svůj velký zájem na tom, aby Československo získalo garanci od všech čtyř „mnichovských" mocností co nejdříve. Vyslanec zareagoval obojace: Před Chvalkovským vyjádřil pochybnost, že by vláda Jeho Veličenstva iniciovala jednání na téma, v němž je ze čtyř vlád zainteresována nejméně. Zároveň však upozornil Londýn, že „v jiném smyslu" je pravý opak pravdou; vždyť narozdíl od ostatních vlád považuje britská vláda svou garanci za platnou, dokud nebude nahrazena mezinárodní garancí slíbenou v Mnichově.[15]

Britové i Francouzi si ovšem dobře uvědomovali rostoucí československou závislost na Německu. Už v polovině října Halifax upozornil své kolegy, že československá vláda bude muset dospět k dohodě s Německem jak v ekonomických, tak politických záležitostech.[16] Basil Newton do Británie opakovaně hlásil sílící tendence k autori-

---

v případě garancí Polsku a Rumunsku z jara 1939, kde Paříž také jen sledovala britskou iniciativu.

11 *DBFP*, sv. III/3. London, HMSO 1949, dok. č. 325, záznam britsko-francouzských jednání v Quai d'Orsay 24.11.1938, s. 300–306; *DDF*, sv. II/12, dok. č. 390, záznam francouzsko-britských jednání 24.11.1938, s. 770–776.

12 Viz DEJMEK, Jindřich: *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta*. Praha, Karolinum 1998, s. 347.

13 Viz např. KERSHAW, Ian: *Hitler 1936–1945: Nemesis*. London, The Penguin Press 2000, s. 123, 178.

14 DEJMEK, Jindřich: Československá diplomacie v době druhé republiky (říjen 1938 – březen 1939). In: KVAČEK, Robert – SKŘIVAN, Aleš (ed.): *Pocta profesoru Janu Kuklíkovi*. (Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica: Studia historica, sv. 48.) Praha, Karolinum 2000, s. 13.

15 *DBFP*, sv. III/3, dok. č. 252, Newtonův telegram Halifaxovi, 5.11.1938, s. 222.

16 *Bod. Lib.*, mikrofilm, CAB 23/96, Cab 49(38), 19.10.1938.

tativnímu režimu v Česko-Slovensku[17] a k jeho podřizování Německu. Pátého prosince jednu ze svých depeší vcelku přesně uzavíral slovy, že „jakkoli se v hloubi duše postoj Čechů k Německu změnil v důsledku [mnichovské] krize jen nepatrně a jakkoli by si rádi v co největší míře zachovali svou ekonomickou nezávislost, žádná česko-slovenská vláda nemá dnes jinou možnost než podvolit se německému diktátu jak v politických, tak ekonomických otázkách".[18] Po přečtení jedné z Newtonových depeší se sir Orme Sargent, zástupce státního podtajemníka pro zahraniční záležitosti, svěřil se svými pochybnostmi, „jakému účelu poslouží naše garance vazalskému státu – a k prospěchu koho dáme naši garanci a proti komu je pravděpodobné, že bude použita. Je to asi, jako kdyby Německo garantovalo Egypt!"[19] Sir Robert Vansittart, ve vládních kruzích asi nejvýraznější oponent politiky usmiřování Německa, který byl i v důsledku tohoto postoje v lednu 1938 přesunut z klíčové pozice stálého státního podtajemníka pro zahraniční záležitosti na nově vytvořený post vrchního diplomatického poradce britské vlády, se Sargentem ostře nesouhlasil. Ačkoli uznával, že Česko-Slovensko bylo nyní „vazalským státem", připomenul svým bývalým podřízeným ve Foreign Office, že Británie za to nese přinejmenším částečnou odpovědnost. Ačkoli už *de facto* nebylo co garantovat, argument, podle nějž by Británie nyní měla odstoupit od svého slibu, podle Vansittarta nezněl z britských úst právě nejlépe. „Bylo by lepší, pokud by přišel od zotročeného." Ať tak či onak, v tom zásadním – tj. nutnosti vyvléci se z garance Československu – panovala už v prosinci 1938 mezi britskými vládními představiteli jednoznačná shoda.[20]

Foreign Office a ministerstvo války si samozřejmě uvědomovaly strategické aspekty německého vlivu a pozorně sledovaly kupříkladu přesuny německých jednotek přes československé území – bylo jim jasné, že Británie nemůže po Mnichovu nikterak zvrátit tuto geostrategickou realitu.[21] Velká pozornost, dokonce v parlamentu, byla věnována dohodě o využití československých železnic pro německé vojenské účely a výstavbě německé dálnice z Vratislavi do Vídně, jež měla být k dispozici pro volné přesuny německých jednotek.[22] Tato dálnice v délce zhruba tří set čtyřiceti kilometrů měla být hotova už v roce 1940, poté měla být oplocena a považována za německé území. Podle aktuální potřeby by výrazně urychlila přesuny německých jednotek do výchozích pozic proti Polsku nebo proti Jugoslávii

---

17 Dne 22.11.1938 vstoupily v platnost dva ústavní zákony, jimiž Slovensko a Podkarpatská Rus získaly autonomní status. Tyto změny též ustavily nový název státu – Česko-Slovensko. Britští diplomaté tento název postupem doby přijímali stále častěji a drželi se jej až do vypuknutí války, v některých případech až do roku 1940.

18 *DBFP*, sv. III/3, dok. č. 245, 398, 413, Newtonovy depeše Halifaxovi, 1.11., 5.12., 8.12.1938, s. 213–217, 380 n., 407–414.

19 *Public Record Office*, London (dále *PRO*), fond Foreign Office (dále FO) 371/21580, C 15338/2475/12, Sargentův záznam, 16.12.1938.

20 *Tamtéž*, Vansittartův záznam, 23.12.1938.

21 *Tamtéž*, FO 22992, C 1385/19/18, Troutbeckův telegram pro Foreign Office č. 44, 30.1.1939; C 2200/19/18, telegram Foreign Office pro Troutbecka označený „Saving" č. 5, 22.2.1939; FO 371/22958, C 2099/13/18, Troutbeckův telegram pro Foreign Office „Saving" č. 38, 16.2.1939.

22 *Tamtéž*, C 1164, C 1192, C 1385, C 1609, C 2491/19/18; *HC Deb*, 5. série, sv. 342, 21.12.1938, s. 2853; sv. 343, 6.2.1939, s. 623.

– a zároveň jen potvrdila bezbrannost Prahy. Britské ministerstvo války ve svém hodnotícím materiálu dospělo k závěru, podle nějž „výstavbou hlavní komunikační linie napříč Československem Němci jasně vytvořili situaci, která fakticky, pokud ne nominálně, redukuje tuto zemi na úroveň závislého území říše". Dalo se očekávat, že československé komunikace budou dále budovány v souladu s potřebami německých plánů na východní expanzi.[23] Podobně britský vojenský atašé v Praze major G. A. C. Macnab hleděl s realistickým pesimismem na možnosti pomnichovské československé armády: „Současný tvar Československa v kombinaci s nedostatkem fortifikací činí pro československou armádu v její reorganizované podobě zhola nemožným hájit zemi proti budoucí německé agresi."[24] Ani mínění vojenské rozvědky nepřipouštělo pochyby: „Československo jako nezávislý stát po hospodářské i vojenské stránce dnes existuje pouze z milosti." Nemohlo spoléhat na Francii či Británii coby garanty svých hranic, protože ani jedna z těchto zemí nebyla schopna mu poskytnout efektivní pomoc.[25]

Česko-slovenský vyslanec v Londýně Jan Masaryk si dobře uvědomoval, jak Britové pohlížejí na situaci okleštěného státu, a 5. prosince 1938 ve své poslední depeši před odstoupením z funkce informoval ministerstvo zahraničí, že Britové nyní považují Česko-Slovensko za německý satelit.[26] Čím patrnější byla tato pozice, tím méně ochoty jevily západní mocnosti garantovat jeho „nezávislost" a hranice. Totéž ovšem platilo i obráceně: čím větší byla tato neochota Londýna a Paříže, tím hazardnější a bláhovější by bylo pro novou česko-slovenskou politickou reprezentaci, aby se spoléhala na anglo-francouzskou podporu.

V rámci instrukcí, jež informovaly o závěrech anglo-francouzských rozhovorů z 24. listopadu, vyslanci Newtonovi jeho nadřízení připomenuli, že britská vláda není připravena „uvažovat o garanci, jež by ji mohla zavazovat, samu nebo s Francií, aby přišla na pomoc Česko-Slovensku v podmínkách, za nichž by efektivní pomoc nemohla být poskytnuta". Taková situace by nastala, pokud by bylo agresorem buď Německo nebo Itálie, zatímco druhá z těchto dvou zemí by nesplnila svou garanci. Newton byl rovněž varován, že Česko-Slovensko, spoléhajíc na francouzskou a britskou pomoc, „by mohlo být v pokušení zaujmout takový postoj vůči Německu, který by pouze způsobil problém, jemuž se všichni chceme vyhnout". Bylo to zvláštní varování, s ohledem na zoufalou situaci pomnichovského Československa, zbaveného hraničních opevnění a strategických zdrojů, s železnicemi a silnicemi namnohokrát přerušenými. Newtonovi bylo dále řečeno, že jakákoli garance ze strany jiného státu by celkovou situaci neměla ovlivnit – s jedinou výjimkou, a tou bylo Rusko. Pokud by se mělo stát garantem, vedlo by to pravděpodobně k tomu, že Německo

---

23 *PRO*, fond War Office (dále WO) 190/741, analýza s názvem „Communication Developments in Czechoslovakia", leden 1939.

24 *DBFP*, sv. III/3, dok. č. 414, příloha s názvem „Memorandum respecting Military Aspects of the Proposed Breslau-Vienna Autostrada", 1.12.1938, s. 416 n.

25 *PRO*, WO 190/731, analýza s názvem „Note on Value of Czechoslovakia as an independent State since Munich", 13.12.1938.

26 OLIVOVÁ, Věra (ed.): *Jan Masaryk: Depeše z Londýna*. Praha, Společnost Edvarda Beneše 1996, Masaryk Ministerstvu zahraničních věcí ČSR, 6.12.1938, s. 111–114.

a Itálie by odmítly se ke garanci připojit. Britové „by měli, pokud by věc dospěla k jasné volbě mezi Německem a Ruskem, dát přednost prvnímu na úkor druhého". Obecně měl Newton položit Čechům otázku, „jaký druh garance mají na mysli".[27]

Dříve než Newton splnil instrukce z Londýna, nabídl svá vlastní pozorování česko-slovenské situace. Domníval se, že by to mohlo ovlivnit celou úvahu, z níž britská vláda vycházela, když 4. října vydávala své prohlášení o garanci proti nevyprovokované agresi. Dospěl k závěru, že Německo nyní zastávalo dominantní pozici v Česko-Slovensku a „mohlo v něm prosadit vůli v kterémkoli směru podle libosti". Poukázal rovněž na tendence k dezintegraci plynoucí „ze sporu mezi Čechy a Slováky". Od podpisu Mnichovské dohody se objevily dva nové faktory, jež tehdy nikdo nepředvídal. Šlo o plánovanou stavbu dálnice z Vídně do Vratislavi, jež představovala „další hřebík do rakve nezávislosti", a prohlášení o menšinách přijaté česko-slovenskou vládou, jímž německá vláda získala legální právo sledovat zájmy německé menšiny v Československu. K tomu Newton připojil tři záležitosti, jež podle něj měly v budoucnu ovlivnit územní integritu Česko-Slovenska: eventuální celní unii s Německem, možnost pohlcení Podkarpatské Rusi Maďarskem či jejího začlenění do nového ukrajinského státu a do třetice možnost odtržení Slovenska. To samozřejmě představovalo nejvážnější hrozbu, již Newton doprovodil chmurnou předpovědí: „Pokud by se mělo odtrhnout, nastala by rozhodně nová situace, neboť v takovém případě by československý stát přestal existovat." To vše představovalo podpůrné argumenty k tomu, aby se Británie vyvázala ze své mnichovské garance. Newton dále poukázal na fakt, že Česko-Slovensko se britské asistence nikterak nedovolává a neučinilo tak ani v nedávné době, kdy bylo postaveno před čerstvé teritoriální požadavky ze strany Německa, Polska a Maďarska, jež neměly se spravedlností nic společného. Britský vyslanec paradoxně dospěl ke stejnému závěru jako Adolf Hitler, když o necelé dva měsíce dříve důrazně promlouval ke Chvalkovskému: „...jediná země, která je fyzicky schopna je [Česko-Slovensko] garantovat, je Německo samo."[28]

Newtonův rozhovor s Chvalkovským o dva dny později jen podpořil britské zdráhání a dodal další argumenty pro snahu nalézt cestu ven z daného závazku. Newton shledal ministra „velmi ostražitým a neochotným dát najevo své názory". Po obědě, který ponekud uvolnil napjatou atmosféru a napomohl tak dalšímu jednání, Chvalkovský prohlásil, že česko-slovenská vláda už splnila svou úlohu v plném a rychlém naplnění Mnichovské dohody a nyní očekává, že čtyři signatářské mocnosti zase splní tu jejich. Přál si, aby všechny čtyři „mnichovské mocnosti" postupovaly pokud možno jednotně, ale současně dal najevo, že jeho vláda si uvědomuje klíčovou roli německé garance. Přiznal, „nepřímo a neoficiálně", že „německá garance je to, na čem záleží, a že naše [tj. britská] garance má spíše charakter potvrzujícího a ujišťujícího gesta". Dále dal najevo své vlastní obavy z případné sovětské garance, jež by mohla natropit více škody než užitku. Podle

27 *DBFP*, sv. III/3, dok. č. 408, telegram Foreign Office pro Newtona, 8.12.1938, s. 398 n.

28 *Tamtéž*, dok. č. 413, 414, Newtonovy telegramy pro Foreign Office, 8.12.1938, s. 407–414, 414–416.

českého záznamu britský vyslanec otevřeně prohlásil, že „Angličané nejsou připraveni dát garanci, jejíž naplnění by nemohli zajistit", a že jedinou myslitelnou garancí je pro Londýn taková, při níž „by alespoň tři ze čtyř vystoupili na pomoc Československu".[29]

Francouzi jako by mezitím hráli o čas. Během vzájemného jednání v Paříži, jež skončilo známou francouzsko-německou deklarací ze 6. prosince, shledal Bonnet německého ministra zahraničí Joachima von Ribbentropa ve věci garance krajně zdrženlivým. Ribbentrop namítal, že „Československo by jednoho dne mohlo být znovu nepřátelské vůči Německu a mohl by mu dokonce vládnout nějaký nový Beneš". Navázání přátelských vztahů mezi Česko-Slovenskem a Německem označil za „nejlepší a nejefektivnější garanci Československu".[30] Zatímco Alexis Léger, francouzský generální tajemník pro zahraniční záležitosti, kladl na čtyřstrannou garanci velký důraz, Bonnet – podle německého záznamu – „se omezil na prohlášení, že to byl více tlak okolností, co přimělo Francii k tomu, aby sama uvažovala o udělení garance". Ve francouzském záznamu z jednání se tato zmínka nevyskytuje...[31] Léger však informoval britského velvyslance v Paříži, sira Erica Phippse, o Ribbentropových obavách z česko-slovenského návratu k protiněmecké, benešovské politice a poukázal na to, že opuštění garance by ve Francii udělalo velmi špatný dojem.[32] Sir George Ogilvie-Forbes, britský *chargé d'affaires* v Berlíně – který už od října zastupoval vážně nemocného Nevila Hendersona, a měl tudíž příležitost až do velvyslancova návratu v půli února 1938 nabízet diametrálně odlišnou a mnohem varovnější interpretaci skutečných německých cílů a záměrů[33] – byl toho názoru, že německá vláda považuje Česko-Slovensko za své vlastní hájemství, zamýšlí zvolit si pro garanci čas a podmínky, jež jí budou vyhovovat, a při jejím stávajícím protibritském naladění je nepravděpodobné, že bude při diskusích o společné garanci vstřícná. Opíral se mimo jiné o informaci od svého francouzského kolegy Roberta Coulondra, že německý státní tajemník Ernst von Weizsäcker není ochoten vést o celé věci jakoukoli diskusi.[34]

---

29 Citováno dle: DEJMEK, J.: Československá diplomacie v době druhé republiky, s. 15.

30 *PRO*, FO 371/22991, C 659/17/18, záznam z jednání ministerského předsedy a státního tajemníka s francouzskými ministry v Paříži, 10.1.1939; *Documents on German Foreign Policy, 1918–1945* (dále *DGFP*), série D: *1937–1945*, sv. 4: *The aftermath of Munich. October 1938 – March 1939*. London, HMSO 1951, dok. č. 370, záznam konverzace mezi ministrem zahraničí von Ribbentropem a francouzským ministrem zahraničí Bonnetem, 6.12.1938, s. 474.

31 *Tamtéž*, s. 474 n.; *DDF*, sv. II/13, dok. č. 58, Légerův záznam jednání Bonneta s Ribbentropem za přítomnosti hraběte Welczecka, s. 108 n.

32 *PRO*, FO 371/22991, C 646/17/18, memorandum Foreign Office s názvem „Guarantee of Czechoslovakia: Note for the Rome Conversation", 9.1.1939.

33 STRANG, Bruce: Two Unequal Tempers: Sir Ogilvie-Forbes, Sir Nevile Henderson and British Foreign Policy, 1938–39. In: *Diplomacy and Statecraft*, roč. 5, č. 1 (1994), s. 107–137.

34 *DBFP*, sv. III/3, dok. č. 444, telegram Ogilvie-Forbese Halifaxovi, 22.12.1938, s. 446; viz též PROCHÁZKA, Theodor (ed.): *V předvečer války*. Praha, Melantrich 1945, dok. č. 9, Coulondrův telegram Bonnetovi, 22.12.1938, s. 33.

Vyslanci appeasementu – britští velvyslanci sir Eric Phipps (Paříž) a sir Nevile Henderson (Berlín). Zejména Henderson ještě počátkem března 1939 věřil v možnost koexistence i spolupráce s nacistickým Německem, i on byl rozezlen německou agresí 15. března

Jak uvádí britský historik Anthony Adamthwaite, nestrannému a neobeznámenému pozorovateli se v této době mohlo zdát, že Británie, a nikoli Francie, byla v předchozích letech hlavním československým spojencem.[35] Francouzská diplomacie „neřešila problém prostřednictvím Prahy", jak bylo domluveno na jednáních 24. listopadu v Paříži. Naopak, velvyslanec Victor de Lacroix se v Praze nikoho na nic neptal, což Britové věděli, a do Paříže pouze převyprávěl obsah Newtonova jednání s Chvalkovským.[36] Při rozhovoru se stálým státním podtajemníkem pro zahraniční záležitosti sirem Alexandrem Cadoganem ovšem francouzský velvyslanec v Londýně Charles Corbin uvedl, že se ukázalo jako nemožné získat k věci jakékoli stanovisko česko-slovenské vlády.[37] V tom byl zjevný rozpor a Phipps se měl diskrétně zeptat, zda byl snad oním informačním kanálem česko-slovenský vyslanec v Paříži Štefan Osuský. Dvaadvacátého prosince se na Quai d'Orsay Phipps dozvěděl, že tomu tak skutečně bylo. V centru francouzské diplomacie zanechal nótu, jež interpretovala Newtonův rozhovor s Chvalkovským, bez komentáře upozorňovala na symptomy rodícího se zvláštního vztahu Česko-Slovenska k Německu a dotazovala se na výsledky francouzských intervencí u česko-slovenské vlády. Vyhýbavé odpovědi se Phipps dočkal až 18. ledna 1939.[38] O devět dnů dříve ovšem Bonnet řekl britskému velvyslanci, že francouzská vláda by preferovala společnou garanci Československa ze strany všech čtyř „mnichovských mocností".[39] To bylo ve Foreign Office pochopeno tak, že garance by přišla na řadu jedině tehdy, pokud by všechny garantující strany přistoupily k akci; pokud by se tedy jedna z nich stala agresorem, neměla by garance účinnost. Asistent státního podtajemníka ve Foreign Office William Strang

35 ADAMTHWAITE, A.: *France and the Coming of the Second World War*, s. 269.

36 *DDF*, sv. II/13, dok. č. 108, de Lacroixův telegram Bonnetovi, 13.12.1938, s. 201–203.

37 *DBFP*, sv. III/3, dok. č. 441, Sargentův dopis Phippsovi, 21.12.1938, s. 444 n.

38 *Tamtéž*, dok. č. 439, Halifaxův telegram Phippsovi, 21.12.1938, s. 440 n.; dok. č. 446, Phippsův telegram Halifaxovi, 23.12.1938, s. 447; dok. č. 552, Phippsův telegram Halifaxovi, 19.1.1939, s. 606–608.

39 *PRO*, FO 371/22991, C 320/17/18, Phippsův telegram Halifaxovi, č. 11, 9.1.1939.

upozornil na to, že Francouzi jdou z extrému do extrému: poté co nejprve kritizovali britský návrh, aby podmínkou účinnosti garance byl souhlas tří ze čtyř „mnichovských" mocností, nyní navrhovali garanci, jež byla v podstatě bezcenná. Strang spatřoval možné vysvětlení ve francouzském rozhodnutí „zcela se stáhnout ze střední a východní Evropy". Dále pak poukázal na vzrůstající obskurnost těchto diskusí: „Dospíváme však k přesvědčení, že otázka československé garance je stále akademičtější. Československo se do značné míry stalo vazalským státem..." Své tvrzení podepřel citací tiskové zprávy, že Německo projevilo přání uzavřít s Česko-Slovenskem zvláštní vojenskou konvenci, podle níž by Česko-Slovensko v případě války postupovalo společně s Německem. Tím „by zmizel celý základ, z nějž původně návrh garance vycházel".[40]

Následné diskuse ve Foreign Office, zda bude společná garance přijatelná pro Dolní sněmovnu, ukončil rázně sir Orme Sargent. Zdůraznil, že parlament se až dosud tvrdě stavěl proti jakémukoli britskému závazku ve střední Evropě, a tudíž nebyl důvod očekávat přílišnou kritiku společné garance „pouze proto, že Velkou Británii dostatečně nezavazuje".[41]

„Passo romano" a chlad z Wilhelmstraße

Desátého ledna se Chamberlain a Halifax na cestě vlakem do Říma znovu zastavili v Paříži na jednání se svými francouzskými protějšky Daladierem a Bonnetem. Jednali zejména o italské hrozbě francouzským pozicím ve Středomoří, nicméně krátce se dotkli i otázky garance. Obě strany se nyní shodovaly, že preferují společnou garanci Česko-Slovenska ze strany čtyř „mnichovských mocností", jež by nabývala účinnosti v případě souhlasu tří ze čtyř smluvních stran. Protože obě země se stále cítily vázány svou garancí Česko-Slovenska, zatímco Německo a Itálie nebyly vázány ničím, bylo rozhodnuto, aby v Berlíně nastolili tuto otázku britský a francouzský velvyslanec a v Římě osobně Chamberlain s Halifaxem.[42]

Britský tandem byl pro svá jednání ve „věčném městě" vybaven nótou Foreign Office, jejímž autorem byl William Strang. Upozorňovala na to, že Česko-Slovensko se už do té míry vzdalo své samostatnosti, že „jakákoli garance ze strany jiných států by byla bláhová". Souhlas s německou výstavbou a správou dálnice napříč českým územím se zdál být v rozporu s „neutralizací" Československa a zároveň to byl jeden z důvodů, proč si Britové „nepřáli jít ve svém přístupu k Berlínu a Římu příliš daleko".[43] Dvanáctého ledna, poté co na Foro Mussolini zhlédli gymnastické cvičení hochů a dívek ve věku čtrnácti až osmnácti let a také vystoupení několika osmiletých chlapců s maketami pušek – jakési militaristické *passo romano*, které celé britské

40 *Tamtéž*, Strangův záznam, 9.1.1939.
41 *Tamtéž*, Sargentův záznam, 11.1.1939.
42 *Tamtéž*, C 659/17/18, výňatek ze záznamu z jednání ministerského předsedy a státního tajemníka s francouzskými ministry v Paříži, 10.1.1939.
43 *Tamtéž*, materiál s názvem „Guarantee for Czechoslovakia: Note for the Rome conversation", 9.1.1939.

delegaci připadalo velmi směšné[44] – Chamberlain a Halifax zasedli s Mussolinim a hrabětem Cianem k jednacímu stolu. Na programu měli mimo jiné otázku garance Česko-Slovenska. Ze strany duceho se však britští politici dočkali jen velmi vyhýbavých odpovědí. Vyslechl sice britské návrhy (aby garance vstoupila v platnost rozhodnutím tří ze čtyř velmocí), nato se však jal svým partnerům obšírně vysvětlovat, že vlastně žádná mocnost nemá v úmyslu Česko-Slovensko napadnout. V reakci na Chamberlainův sugestivní dotaz, zda je tedy namístě nechat otázku garance v dané chvíli otevřenou, Mussolini odpověděl, že jakýmkoli úvahám o zárukách musí předcházet urovnání tří otázek: vnitřní konstituce Česko-Slovenska, ustavení jeho neutrality a skutečné vyznačení jeho hranic na zemi, „protože až dosud se jen ukazovaly na mapě". Pak prý by bylo možné uvažovat o garanci. Prozatím však měla zůstat střední Evropa – prý díky akcím Německa a Itálie – podle italského vůdce klidná.[45]

Iniciativa v Berlíně a její výsledky byly ještě méně slibné. Přesné znění telegramu, jenž měl nařídit britskému *chargé d'affaires* v Berlíně, aby ve spolupráci se svým francouzským kolegou zjistil postoj německé vlády k otázce garance a současně ji informoval o postoji Mussoliniho, se stalo předmětem zásahů z nejvyšších míst. To způsobilo další průtahy. Halifax se cítil být vázán předložit návrh telegramu před odesláním premiérovi a 16. ledna k návrhu připsal: „Myslím si, že jsme vázáni dohodou s Francouzi předložit otázku v Berlíně – ale obávám se, že výsledek bude nevalný." Premiér se však stále častěji dostával do opozice vůči Foreign Office a Halifaxovi samému. „Žil jsem v domnění," uvedl v půvabné poznámce pro Halifaxe, „že ministr zahraničí se mnou souhlasil v tom, že je lepší ponechat věc pro tuto chvíli stranou, přičemž je naděje, že pokud nebude vyjasněna, může se garance vytratit." Chamberlain se přimlouval za to ponechat v danou chvíli záležitost tak, jak je.[46] Ministerský předseda však už nebyl schopen – jako v časech před Mnichovem – bezpodmínečně prosadit svou vůli. Telegram nakonec byl do Berlína odeslán – 26. ledna – a obsahoval odkaz na jednu z předchozích depeší do metropole na Sprévě, která naléhala na vyjasnění německé pozice. Stalo se tak i přes premiérův návrh vynechat tuto referenci – „a tím ponechat situaci otevřenější".[47]

Ogilvie-Forbes se sešel se svým francouzským kolegou následujícího dne večer a předal mu návrh sdělení německé vládě. Coulondre neměl instrukce z Paříže, nicméně okomentoval Mussoliniho druhou předběžnou podmínku, a sice zavedení česko-slovenské neutrality: domníval se, že se to bude týkat francouzsko-československé smlouvy, na níž závisela zase sovětsko-československá smlouva. Britský velvyslanec argumentoval, že Mnichovská dohoda už francouzsko-československou

44 HARVEY, John (ed.): *The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940*. New York, St. Martin's Press 1970, s. 240.

45 *PRO*, FO 371/22991, C 659/17/18, výňatek ze záznamu z jednání, jež vedli ministerský předseda a státní tajemník s Mussolinim a hrabětem Cianem v Římě 12.1.1939.

46 *Tamtéž*, Halifaxův záznam, 16.1.1939; Chamberlainův záznam, 20.1.1939.

47 *Tamtéž*, záznam O.S.C. (šifra), 26.1.1939. Jednalo se o Halifaxův telegram Phippsovi č. 447 z 21.12.1938. Viz *DBFP*, sv. III/3, dok. č. 439, s. 440 n.

smlouvu přebila. Jeho partner souhlasil, že se tak stalo z psychologického hlediska, nikoli však právního, a „byl toho názoru, že garance bude muset obsahovat prohlášení v tom smyslu, že tato smlouva automaticky vypršela".[48] Poslední vazby mezi Česko-Slovenskem a jeho hlavním meziválečným ochráncem se očividně vytrácely. Stojí též za zmínku, že Coulondre informoval Paříž o svém rozhovoru s britským *chargé d'affaires* a o britském návrhu až 3. února, tedy s týdenním zpožděním.[49]

Až 8. února obě mise v Berlíně simultánně zaslaly své nóty na Wilhelmstraße. Pravilo se v nich, že čtyři „mnichovské" mocnosti by nyní měly uvést v život přislíbenou garanci. Britská vláda upozornila na to, že otázka polské a maďarské menšiny už byla urovnána, zopakovala tři Mussoliniho podmínky a dotázala se německé vlády, co pokládá za nejlepší způsob, jak naplnit „porozumění dosažené v Mnichově ohledně garance Česko-Slovenska".[50] Podobně se na názor německé vlády dotazovala i nóta francouzská.[51] Němci však rozhodně nespěchali s odpovědí.

Ve snaze zajistit si vytouženou garanci se zatím česko-slovenská vláda překvapivě sama chopila iniciativy. Pro příštích šest let se mělo jednat o poslední zahraničněpolitickou iniciativu podniknutou z česko-slovenského území. Pro Brity byla velmi nečekaná, protože Foreign Office se domníval, že otázka garance nebyla vůbec zmíněna při nedávných jednáních Chvalkovského v Berlíně. Jak však připustil Frank Roberts z Centrálního departmentu, britské zprávy o těchto rozhovorech byly nekompletní.[52] Pravda, Chvalkovský byl vystaven četným výčitkám ze strany Hitlera a Ribbentropa ohledně vnitřní situace v Česko-Slovensku, domnělého vlivu Židů a bývalých Benešových úředníků, což údajně vedlo „téměř všude ke zostření československého postoje vůči Německu". Současně si vyslechl temnou hrozbu „katastrofálními následky pro Česko-Slovensko", pokud se vývoj nezmění. Když se ho však Ribbentrop zeptal na redukci armády, což oba nacističtí pohlaváři považovali za zásadní pro své „posouzení situace", odvážil se Chvalkovský připomenout otázku garance hranic: „Pokud bude hranice Československa garantována, bude se moci považovat za neutrální stát a obejít se jen s velmi malou armádou." Ribbentrop však odmítl jakoukoli souvislost mezi oběma otázkami a po zbytek jednání pak už jen opakoval své výlevy v tom smyslu, že je třeba eliminovat vliv Židů.[53]

---

48 *DBFP*, sv. III/4. London, HMSO 1951, dok. č. 42, telegram Ogilvie-Forbese Halifaxovi, 28.1.1939, s. 41.

49 *DDF*, sv. II/14, dok. č. 29, Coulondrův telegram Bonnetovi, 3.2.1939, s. 51 n.

50 *DBFP*, sv. III/4, dok. č. 90–91, telegram Ogilvie-Forbese Halifaxovi, 8.2.1939, s. 86 n.

51 *DDF*, sv. II/14, dok. č. 84, Coulondrův telegram Bonnetovi, 9.2.1939, s. 150 n. Stejně jako mnohé jiné dokumenty se v archivu francouzského ministerstva zahraničí nedochovala instrukce Quai d'Orsay ze 4. února, aby Coulondre nótu předal. Viz *tamtéž*, pozn. 2; text francouzské nóty též viz *DBFP*, sv. III/4, dok. č. 95, telegram Ogilvie-Forbese Halifaxovi, 9.2.1939, s. 91 n.; text francouzské nóty viz též PROCHÁZKA, T. (ed.): *V předvečer války*, dok. č. 14, nóta odevzdaná Coulondrem říšskému zahraničnímu úřadu, 8.2.1939, s. 42 n.

52 *PRO*, FO 371/22991, C 1485/17/18, Robertsův záznam, 30.1.1939.

53 *DGFP*, sv. D/4, dok. č. 158–159, záznam jednání mezi Hitlerem a Chvalkovským a Ribbentropem a Chvalkovským, 21.1.1939, s. 190–202.

Ačkoli si byl dobře vědom rostoucí hrozby, že Německo úplně zničí česko-slovenskou nezávislost, rozhodl se Chvalkovský odstartovat svou poslední iniciativu přesně měsíc po cestě do Berlína. Jednadvacátého února instruoval československá zastupitelství v Berlíně, Římě, Paříži a Londýně, aby připomněly čtyřem vládám, že veškeré podmínky pro mezinárodní garanci už byly splněny (na to ostatně upozorňoval Chvalkovský už 22. listopadu – po vídeňské arbitráži a stanovení hranice mezi Německem a Česko-Slovenskem berlínskou mezinárodní komisí).[54] Česko-slovenská vláda byla připravena v kontextu se slíbenou garancí vyhlásit neutralitu. Znění této francouzsky psané nóty však nebylo jednoznačné, takže Alexander Cadogan nevěděl, zda Praha hodlá vyhlásit neutralitu v každém případě, nebo jen výměnou za nabídku dostatečné garance. Česko-slovenský *chargé d'affaires* v Londýně Karel Lisický nebyl schopen mu věc objasnit; z Prahy údajně neobdržel žádné doprovodné instrukce.[55] Když Lisického kolega v Berlíně Ladislav Szathmáry předával svou demarši státnímu tajemníkovi, setkal se s neskrývaným údivem, že v takové záležitosti se československá vláda obrací na všechny „mnichovské" mocnosti naráz a neprojednala celou věc nejprve separátně s Německem.[56]

Chvalkovský už předtím mluvil o svém plánu na neutralizaci Československa s Johnem M. Troutbeckem, britským *chargé d'affaires* v Praze, který zastupoval Newtona. Hovořil však poněkud pythicky, vlastně jen načrtl paralelu s Belgií. Přednosta Chvalkovského kabinetu Hubert Masařík byl v rozhovoru s Troutbeckem konkrétnější: Je zjevné, že garance je v dané chvíli „u ledu". Deklarování neutrality může naproti tomu rozptýlit německé pochybnosti o československé loajálnosti. Protože k tomu nebyl zmocněn, nechal si Troutbeck pro sebe důležitou epizodu z římských jednání: Na Mussoliniho požadavek československé neutrality coby podmínku udělení garance tehdy britský premiér odpověděl, že to vždy byla představa britské vlády. Troutbeck pak o věci hovořil se svým francouzským kolegou de Lacroixem. Ten se ovšem svěřil se svým přesvědčením, že od Mnichova Německo už natolik sevřelo Česko-Slovensko a zajistilo si nad ním svou kontrolu, „že už nemůže jít o skutečně neutrální stát". Francouzský velvyslanec zmínil dohody o přesunech německých jednotek a válečného materiálu přes území Česko-Slovenska a prohlásil, že by bylo pravým opakem neutrality, pokud by Praha jakkoli zajišťovala německou podporu Itálii v možné společné válce proti Velké Británii a Francii, jak by se téměř s určitostí stalo.[57] V jeho vyjádření rezonovala aktuální francouzská obava z italského útoku v souvislosti s čerstvě formulovanými italskými nároky na francouzské kolonie ve Středomoří, a dokonce na evropské součásti francouzského území (Nice, Korsika).[58] Právní experti Foreign Office poukázali v interních záznamech na to, že Česko-Slovensko může jen stěží jednat samostatně a vyhlásit neutralitu, dokud se

54 BYSTRICKÝ, V.: Otázka garancie hraníc Československa, s. 119.
55 *DBFP*, sv. III/4, dok. č. 138, nóta sira A. Cadogana, 22.2.1939, s. 141.
56 *DGFP*, sv. D/4, dok. č. 171, memorandum státního tajemníka, 22.2.1939, s. 215 n.
57 *DBFP*, sv. III/4, dok. č. 126, Troutbeckův dopis Strangovi, 20.2.1939, s. 129–131.
58 Blíže viz PARKER, R. A. C.: *Chamberlain and Appeasement*, s. 193–195; ADAMTHWAITE, A.: *France and the Coming of the Second World War*, s. 255–260.

nezbaví závazků neslučitelných se statutem neutralizovaného státu. Za takové považovali alianční smlouvy s Francií a Ruskem, členství v Malé dohodě a v menší míře i ve Společnosti národů. Totéž se ovšem týkalo nedávných dohod s Německem o výstavbě dálnice a přesunech německých jednotek. Bylo však rozhodnuto nesnažit se zaujmout úlohu právního poradce Čechů a nepokoušet se je odradit od jejich plánu na základě právních námitek, ba dokonce ani na jejich nótu neodpovídat. Tady už však sehrál úlohu další sled událostí v otázce garance.[59]

Ani česko-slovenská, ani anglo-francouzská iniciativa směřující k německému potvrzení mezinárodní garance nebyly v Berlíně vítány. Dávno bylo rozhodnuto o okupaci zbytku Československa. Už v půli října nařídil Hitler přípravy na likvidaci *rest-Tschechei* a 17. prosince 1938 podepsal šéf Vrchního velitelství říšské branné moci odpovídající vojenskou direktivu.[60] V únoru 1939 už velitelství wehrmachtu finalizovalo vojenské přípravy. Praha se vlastně ani žádné oficiální odpovědi nedočkala. Jen Ernst von Weizsäcker ještě jednou vyčetl vyslanci Vojtěchovi Mastnému, že Berlín nebyl informován přednostně, a poukázal na nejistou situaci v Česko-Slovensku, kde by garance jen podpořila elementy nepřátelsky zaměřené vůči novému režimu a sblížení s Německem.[61] Dlouho očekávaná německá odpověď na anglo-francouzskou nótu, datovaná 28. února a předaná britskému a francouzskému velvyslanci v Berlíně 2. března, pak byla nejen vyhýbavá, ale přímo nepřátelská. Německá vláda neviděla v „rozšíření tohoto garančního závazku na západní mocnosti" krok směrem k usmíření, ale spíše „další element, jenž pravděpodobně podpoří divoké tendence, jak se dělo už v minulosti". Vývoj v této části Evropy byl podle německé nóty „především ve sféře nejdůležitějších zájmů Německé říše, a to nejen z historického hlediska, ale i ve světle zeměpisné, a především hospodářské nutnosti". Německá vláda hodlala nejprve „počkat na vyjasnění vnitřního vývoje Česko-Slovenska" a na zlepšení jeho vztahů s okolními zeměmi, dříve než učiní „nějaké další prohlášení o svém postoji".[62] „Přeloženo do srozumitelného jazyka," komentoval francouzský velvyslanec Coulondre, se v dokumentu pravilo, že „západní mocnosti už nemají žádné právo starat se o střední Evropu."[63]

Pro Chvalkovského představovala novum informace od vyslance v Berlíně Vojtěcha Mastného, že podle německé odpovědi musí být všechny sousední státy připraveny přijmout stejný závazek. Newtonovi si hořce stěžoval, že Němci explicitně zmínili Polsko a Maďarsko, a nikoli Rumunsko, které by svou garanci jistě rádo dalo.

---

59 *PRO*, FO 371/22992, C 2340/19/18, Malkinův záznam, 28.2.1939; Kirkpatrickův záznam, 1.3.1939; Malkinův záznam, 2.3.1939; Sargentův záznam, 6.3.1939.

60 Viz např. BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem: Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha, Prostor 1999, s. 21.

61 BYSTRICKÝ, V.: Otázka garancie hraníc Československa, s. 124; viz též záznam francouzského *chargé d'affaires* de Montbase o jeho rozhovoru s Mastným: *DDF*, sv. II/14, dok. č. 273, de Montbasův telegram Bonnetovi, 7.3.1939, s. 491 n.

62 *DBFP*, sv. III/4, dok. č. 171, Hendersonův telegram Halifaxovi, 3.3.1939, s. 171–173.

63 *DDF*, sv. II/14, dok. č. 253, Coulondrův telegram Bonnetovi, 2.3.1939, s. 458 n.; viz též PROCHÁZKA, T. (ed.): *V předvečer války*, dok. č. 18, Coulondre Bonnetovi, 2.3.1939, s. 44–48.

Ujistil Newtona, že vztahy Česko-Slovenska s Polskem a Maďarskem se nadále zlepšují a otázky společných hranic už byly urovnány.[64]

Také na experty Foreign Office nepůsobily německé argumenty věrohodně. Jak to vystihl 6. března Orme Sargent, jevily se jako „pouhé záminky, jež mají umožnit Německu vymanit se z nabídky garantovat Československo". Tyto argumenty navíc zněly „dosti hrozivě, vezmeme-li v úvahu nedávné pověsti, jež se nám donesly ohledně německých záměrů vůči Československu". Sargent přitom poukázal zejména na německé výzvy Slovensku, aby prosadilo svou nezávislost na centrální vládě v Praze. Nepovažoval za smysluplné a plodné vést s Němci polemiku na téma důvodů, které jim brání potvrdit garanci, zvláště když od Italů bylo možné očekávat stejnou odpověď, a vyvozoval: „V tom případě nám ovšem nezbývá, než abychom mlčky nechali celou otázku garance padnout, pokud a dokud nám nějaký čerstvý vývoj neumožní ji v nových podmínkách znovu vznést." Sargent dále doporučoval spolupracovat při tom s Francouzi a nepovažoval za nutné kontaktovat dále česko-slovenskou vládu, pokud se na Londýn sama neobrátí.

Problém byl ovšem v tom, že Britové byli stále vázáni říjnovým parlamentním prohlášením sira Thomase Inskipa. Co s tím? Vláda a Foreign Office původně doufaly, že tento morální závazek bude nakonec nahrazen novou, mnohostrannou garancí, „ohraničenou velmi určitými podmínkami. Nyní to však vypadá, že tato metoda úniku nám nebude umožněna, a bez tohoto nástroje je těžké si představit, jak se sami zbavíme tohoto nebezpečného závazku. Jediné, co můžeme dělat, je tvářit se, že ve změněných podmínkách už je to mrtvá záležitost," doporučoval Sargent. To ovšem nebylo možné otevřeně říci v parlamentu, aniž by to vyvolalo nepříjemnou kontroverzi; tím spíše, že vláda byla v Dolní sněmovně opakovaně dotazována na osud mnichovské garance, přičemž zástupci exekutivy znovu a znovu odpovídali v tom smyslu, že jednání o garanci se stále ještě vedou.[65] „Kloním se k tomu," uzavíral Sargent ve svém rozboru, „že nám nezbývá než nechat mlčky trvat současnou neuspokojivou situaci, s vírou, že se nestane nic, co by mohlo dát české vládě příležitost se tohoto závazku dovolávat a vyzvat nás, abychom jej splnili."[66]

Ostatní vysocí úředníci Foreign Office souhlasili. Cadogan nabídl následující zdůvodnění: „Obávám se, že člověk asi musí být v této věci cynický a uznat, že s postupem času ztrácí otázka garance vše, co ji snad činilo reálnou. Jestliže jsme v minulém září až říjnu nemohli uchránit Československo od toho, co mu tehdy bylo učiněno, je zřejmé, že ho nebudeme schopni uchránit od následných konsekvencí."[67]

Centrální department Foreign Office (měl na starosti zejména středoevropskou agendu) přesto zvažoval možnou odpověď na německé prohlášení, nicméně už 11. března vyslovil Strang obavu, že „události nás mohou předběhnout během několika

64 *DBFP*, sv. III/4, dok. č. 188, Newtonův telegram Halifaxovi, 8.3.1939, s. 204.

65 *HC Deb*, 5. série, sv. 341, 14.11.1938, s. 476 n.; sv. 342, 28.11.1938, s. 22; 12.12.1938, s. 1587; sv. 343, 31.1.1939, s. 26; 2.2.1939, s. 384; sv. 344, 20.2.1939, s. 15 n.; 21.2.1939, s. 224; 27.2.1939, s. 883.

66 *PRO*, FO 371/22992, C 2340/19/18, Sargentův záznam, 6.3.1939.

67 *Tamtéž*, Cadoganův záznam, 6.3.1939.

Ministr zahraničí lord Halifax a stálý státní podtajemník ve Foreign Office sir Alexander Cadogan: Jak naložit se závazkem? Nezbývá než být cynický...

následujících dnů".[68] O tři dny později očekával Foreign Office německou intervenci na Slovensku a Halifax sám kontroloval a přepisoval návrh telegramu do Paříže, jenž se zabýval otázkou garance. Vzhledem k následujícím událostem, jež během jednoho či dvou dnů dramaticky akcelerovaly, a to nikoli německým útokem na Slovensko, bylo nakonec rozhodnuto telegram neodesílat. Jeho koncept se však dochoval v londýnském ústředním archivu a zachycuje zdůvodnění, jímž se britská vláda chystala ospravedlnit, že nedostojí svému závazku v případě přímého německého útoku na Česko-Slovensko, jemuž by nepředcházela slovenská deklarace nezávislosti ze 14. března. Britská vláda byla podle konceptu přesvědčena, že nemůže nic dělat, a předpokládala, že francouzská vláda je ve stejné situaci. I přes původní britskou ochotu připojit se k mezinárodní garanci česko-slovenských hranic Halifax zdůrazňoval, že nebylo nikdy záměrem britské vlády „dát nějakou individuální garanci stejně tak jako samostatnou garanci spolu s Francií". Inskipovo říjnové prohlášení jménem vlády v Dolní sněmovně bylo „učiněno v odpověď na otázku, jaká je stávající situace, před dohodou na formě garance" a bylo „zamýšleno k pokrytí přechodného období do jednání o dohodě. Ona dohoda byla nyní shledána nemožnou a ve změněných podmínkách není ani vláda Jeho Veličenstva připravena být donekonečna vázána tím, co byla připravena akceptovat coby přechodný závazek."[69]

68 *Tamtéž*, FO 371/22991, C 2657/17/18, Strangův záznam, 11.3.1939.

69 *Tamtéž*, FO 371/22992, C 3532/17/18, koncept telegramu do Paříže, 14.3.1939, revidoval Halifax.

Události na Slovensku ještě týž den umožnily Halifaxovi a Chamberlainovi ponechat toto krkolomné vysvětlení stranou a nalézt mnohem sofistikovanější ospravedlnění britské nečinnosti v okamžiku německé okupace Prahy 15. března. Toho dne také řekl premiér svým kolegům ve vládě: „Může být bezpochyby pravdou, že rozvrácení Československa bylo z větší části zosnováno Německem, ale naše garance nebyla garancí proti uplatnění morálního nátlaku."[70] Z této teze vycházelo i premiérovo odpolední prohlášení v parlamentu. Nejostřeji je napadl Hugh Dalton, zahraničněpolitický expert Labour Party a v letech 1929 až 1931 státní podtajemník pro zahraniční záležitosti. Chamberlainovu „osobní politiku" podrobil zdrcující kritice, prohlásil, že premiér „by měl z úřadu zmizet", a otevřeně prohlásil, že slovenská deklarace nezávislosti, „zaplacená německými penězi a ... organizovaná německými agenty", poskytla ministerskému předsedovi „vhodný legální únik z garance".[71]

Úloha garance ve francouzské a britské politice

Lze konstatovat, že stejně jako v předmnichovských anglo-francouzských jednáních počínaje dubnem 1938[72] se i po Mnichovu Britům podařilo přesvědčit Francii, aby se zřekla svého středoevropského závazku, pokud by se jej nezúčastnila Itálie nebo Německo. A přes četné francouzské námitky během vzájemných konzultací se zdá, že Francouzi byli nakonec vděční za toto naléhání. Když se „československá krize" v březnu 1939 blížila svému vrcholu, shodli se ministr zahraničí Georges Bonnet a předseda senátního výboru pro zahraniční záležitosti Henry Berenger v rozhovoru s britským velvyslancem Phippsem, že Britové a Francouzi „vloni na podzim téměř šli do války, aby se zastali státu, který nebyl životaschopný".[73] Stejně tak je opodstatněné tvrzení, že Francouzi sami záhy po Mnichovu mlčky uznali německou dominanci ve střední Evropě.[74] Sami se však překotně nestáhli, a naopak se snažili posílit svůj ekonomický vliv v oblasti. Podle Anthonyho Adamthwaita byla důvodem této dvoukolejné politiky snaha zobchodovat francouzské respektování německé dominance na východě za uplatnění německého umírňujícího vlivu v Římě. Italské hrozby francouzským pozicím ve Středomoří koncem roku 1938 byly považovány za velmi nebezpečné a francouzsko-německá deklarace ze 6. prosince byla zamýšlena a později použita mimo jiné k tomu, aby ukázala francouzské pochopení pro „životní německé zájmy" výměnou za získání určité „reciprocity" z Berlína.[75]

Britové nikdy nedospěli tak daleko, aby Německu nabídli volnou ruku na Východě. Jakkoli byly takové myšlenky blízké bývalému premiéru Stanleymu Baldwinovi

---

70 *Bod. Lib.*, mikrofilm, CAB 23/98, Cab 11(39), 15.3.1939. Premiér takto eufemisticky nazval německý nátlak na slovenské představitele, aby urychleně přijali deklaraci o slovenské nezávislosti.

71 *HC Deb*, 5. série, sv. 345, 15.3.1939, s. 542.

72 *DBFP*, sv. III/1. London, HMSO 1949, dok. č. 164, záznam anglo-francouzských jednání v Downing Street č. 10 dne 28. a 29.4.1938, s. 198–235.

73 *PRO*, FO 371/22897, C 3051/7/12, Phippsův telegram Halifaxovi, č. 104, 14.3.1939.

74 Viz ADAMTHWAITE, A.: *France and the Coming of the Second World War*, s. 278.

75 *Tamtéž*, s. 279.

a částečně též ministru financí Johnu Simonovi, Chamberlain sám chtěl spíše využít britského vlivu k přetvoření kontinentu, dle jeho záměrů pokojným a spravedlivým způsobem, přičemž by byly uspokojeny ty německé a italské požadavky, jež on sám – alespoň v některých případech – považoval za legitimní.[76] Plán garance nových československých hranic byl domluven při jednáních Edouarda Daladiera a Georgese Bonneta s britskou politickou špičkou v Londýně v neděli 18. září 1938 a byl vtělen do anglo-francouzského plánu z 19. září 1938. Pro Československo měl představovat určitou kompenzaci za ztracená území a jako takový sehrál svou úlohu v rozhodnutí anglo-francouzský plán – byť pod nátlakem – přijmout. Zároveň coby nový britský závazek ve středu Evropy byla přislíbená garance považována členy britské „vnitřní exekutivy" za „skutečně velmi vážnou záležitost".[77] Písemný příslib Německa a Itálie, že se ke garanci připojí, jak byl obsažen v Mnichovské dohodě, utvrdil premiéra v jeho víře v možnost pokojnou cestou dosíci nového evropského uspořádání a urovnání. S postupem času a rostoucí německou agresivitou se ukázalo, že jde o pouhou iluzi. Narůstající československá závislost na Německu jen posílila hypotetickou povahu celého plánu na životaschopnou mezinárodní garanci. Od konce ledna se navíc britští diplomaté a vojenští plánovači zabývali údajnou naléhavou hrozbou Hitlerova útoku na Švýcarsko, Nizozemí, nebo dokonce Británii samotnou.[78] V takové situaci se závazek vůči zemi, jež už se očividně proměnila v německý satelit, zdál být nerealistickým a zároveň neúnosným břemenem. Následné události na Slovensku, rozdmychávané z Berlína, umožnily Londýnu zracionalizovat si odstoupení od vlastní garance. Dokumenty Foreign Office však ukazují, že ta byla považována za „mrtvou literu" (*dead letter*) dlouho před rozpadem Česko-Slovenska a německou okupací jeho západní části – nejpozději jakmile se ukázalo, že ani Itálie, ani Německo nemají zájem zapojit se do garance mezinárodní.

Potvrzuje to svědectví Roberta Vansittarta, jemuž morální závazek britské garance ležel na srdci z vládních činitelů patrně nejvíce. Celá záležitost jej trápila i v dalších letech. Už dva dny poté, co rezignoval na post vrchního diplomatického poradce vlády Jeho Veličenstva, 27. června 1941, se svěřil se svými pocity Robertu Bruci Lockhartovi, v té době britskému reprezentantovi při československé prozatímní vládě. Ten si do deníku zapsal: „V době Mnichova byl Van[sittart] pln obav, šel za Halifaxem a zeptal se ho jako čestného muže: je vláda připravena dostát své garanci zmrzačených hranic Československa? Pokud ne, pak on (Van) bude vědět, co má udělat. Halifax řekl, že závazek byl poskytnut s plnou vážností a bude naplněn do všech důsledků. Během šesti týdnů začal Halifax otevřeně a často říkat Vanovi: jak

76 Viz např. můj rozhovor s R. A. C. Parkerem: Nejen o appeasementu. In: *Dějiny a současnost*, roč. 21, č. 1 (1999), s. 45, 47; Viz též PARKER, R. A. C.: *Chamberlain and Appeasement*, s. 180.

77 *Bod. Lib.*, Oxford, fond Simon Papers, č. 10, deníkový záznam z 29.9.1938. „Vnitřní exekutiva" se zformovala v předmnichovském období coby neformální čtyřčlenné grémium, jež přijímalo klíčová rozhodnutí a ta pak prezentovalo na zasedáních kabinetu a jiných úrovních. Jejími členy byli premiér Neville Chamberlain, ministr zahraničí Edward Halifax, ministr vnitra Samuel Hoare a ministr financí John Simon.

78 Viz WATT, D. C.: *How War Came*, s. 99–108.

bychom mohli nalézt způsob, jak se dostat z tohoto závazku?"[79] Jakkoli byl po 15. březnu Halifax jedním z iniciátorů obratu britské politiky ke strategii odstrašování (*deterrence*) či zadržování (*containment*)[80] a do Berlína po německém velvyslanci Herbertu von Dirksenovi vzkázal, že německou akci lze chápat jako krok na cestě směřující ke světovládě, v rozhovoru se svým francouzským kolegou Corbinem v ní nalezl též jednu „kompenzující výhodu ... když přivedla k přirozenému konci onen poněkud překážející závazek garance", do nějž byly obě západoevropské mocnosti zapleteny.[81]

Je zajímavé porovnat postoje Winstona Churchilla a lorda Beaverbrooka – dvou výrazných osobností britského veřejného života, jež svým způsobem nepatřily ani k vládě, ani k opozici – ke garanci pomnichovského Československa a zasadit je do kontextu atmosféry oněch měsíců mezi zářím 1938 a březnem 1939: Britská ani francouzská veřejnost nebyly v září 1938 na válku psychicky připraveny. Hekatomby mrtvých z minulé války stále děsily, s novou hrozbou o to naléhavěji. Chamberlainova usmiřovací politika, jakkoli realizovaná přes rozpaky Foreign Office a odpor řady jeho realisticky uvažujících kolegů ve vládě, byla odrazem tohoto smýšlení. Když 28. září krátce před půl pátou Chamberlain oznámil pozvání do Mnichova, Dolní sněmovna explodovala jásotem. I představitelé opozice se předháněli ve veřejných gratulacích a přáních dobrého letu. Rovněž Winston Churchill popřál premiérovi „Boží rychlost" (*God-speed*). Ještě téhož dne ovšem vydal následující tiskové prohlášení: „Popřál jsem ministerskému předsedovi 'Boží rychlost' v jeho misi, z celého srdce. Nepřekonatelné nasazení, jež nabídl, aby zachránil mír, je zárukou toho, že pokud by měl být donucen prohlásit, že je naší povinností pozvednout zbraně na obranu práva a spravedlnosti, bude jeho signál uposlechnut jednotným národem a akceptován jednotným impériem."[82] Zdá se, že právě takový vývoj událostí si Winston Spencer přál. Zároveň však chtěl pro ten případ veřejně poukázat na to, kam až britská vláda zašla ve své úporné snaze moderovat krizi směrem k mírovému řešení. Ze špatné politiky bylo možné vytěžit alespoň všeobecnou podporu pro případ války. Konference v Mnichově však skončila dohodou – k nelibosti Hitlerově a s největší pravděpodobností i Churchillově. Naopak Chamberlain o to upřímně usiloval a o jeho triumfálním návratu se netřeba rozepisovat.

Po bouřlivých oslavách však mnohdy přichází kocovina a s ní pochybnosti, výčitky. Záhy tu byla kritika, artikulovaná představiteli opozice i osobnostmi v Konzervativní straně. Deklarovaná britská garance Československa, vstupující v platnost okamžitě,

---

79 YOUNG, Kenneth (ed.): *The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart 1939–1965*. London, Macmillan 1980, záznam z 5.7.1941, s. 108 n.

80 ROBERTS, Andrew: *'The Holy Fox': a Biography of Lord Halifax*. London, Weidenfeld & Nicolson 1991, s. 142–148. K Halifaxovu ovlivnění Chamberlaina před jeho známým projevem 17.3.1939 v Birminghamu viz *PRO*, FO 371/22993, C 3313/19/18, Cadoganův záznam, 16.3.1939; viz též HARVEY, J. (ed.): *The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940*, 16.3.1939, s. 262.

81 *DBFP*, sv. III/4, č. 279, Halifaxův telegram Hendersonovi, 15.3.1939, s. 270–272; č. 280, Halifaxův telegram Phippsovi, 15.3.1939, s. 272 n.

82 GILBERT, Martin (ed.): *Winston Churchill*, průvodní sv. 5: *The Coming of War, 1936–1939*. London, Heinemann 1975, s. 1184.

jakož i okamžitá finanční pomoc v nemalé výši deseti milionů liber,[83] byla výrazem oněch pochybností. Také je měla tlumit ve veřejnosti. Reálný základ však neměla. A Winston Churchill byl především realista. Čtrnáctého března 1939 vystoupil na shromáždění konzervativců ve Waltham Abbey. S odkazem na nejnovější události ve středu Evropy se zlehka vypořádal s místními stranickými činiteli, kteří mu nemohli zapomenout jeho protimnichovský projev v Dolní sněmovně z 5. října 1938, v němž označil Mnichov za „totální, ničím nezmírněnou porážku" (*total, unmitigated defeat*) a předpověděl, že „v čase, jenž se může měřit na roky, ale může se měřit jen na měsíce, bude Československo pohlceno nacistickým režimem".[84] „Neříkal jsem vám to?" mohl se nyní ptát nepřehlédnutelný disident ve vládní straně. A připomenul svá slova, podle nichž garance Československu neměla cenu „papíru, na němž byla napsána, či dechu, který je pronesl". Přestože Churchill varoval před pocitem, že zničení Československa se Británie netýká, a upozornil na nezměrné oběti, jež bude muset Británie položit na svou vlastní obranu, na adresu garance samé poznamenal: „Nemá smysl jít jim na pomoc, když jsou bezbranní, jestliže jsme jim nešli na pomoc, když byli silní. Proto zcela souhlasím s těmi, kdož říkají, že bychom v současné chvíli neměli intervenovat. Nemůžeme. Toť vše."[85]

Jinak se ke garanci postavil tiskový magnát lord Beaverbrook, vydavatel nejčtenějších deníků *Daily Express* a *Evening Standard*. Po léta podporoval politiku appeasementu a uvítal Mnichovskou dohodu. Jediný aspekt, který na ní kritizoval, byla právě přislíbená garance nových československých hranic, v níž spatřoval pouhé gesto, jež v případě nouze nebude možné podpořit činy. Čtrnáctého října 1938 Beaverbrook v souvislosti s garancí otiskl v *Daily Express* slova, jež jako by byla manifestem imperiálního izolacionismu: „Pamatuj, že Britské impérium je pokladnice. Nežádej cizince, aby chránili Tvůj majetek. A nenech se zatáhnout do sporů o cizí hranice, které se Tě netýkají."[86] Beaverbrook nebyl nadšen ani pozdější britskou garancí Polska, nicméně respektoval fakt, že tento britský závazek podporuje většina jeho čtenářů, a nemínil ve svém tisku podkopávat rodící se jednotu britské společnosti. V každém případě však zdůrazňoval, že součástí jakéhokoli uspořádání ve východní Evropě musí být Rusko a Británie se o to musí zasadit.[87] Tento Beaverbrookův obrat jako by odrážel změnu nálad celé britské společnosti. Názorově se tak lord Beaverbrook sešel se svým dosavadním oponentem Winstonem Churchillem. Bylo to symbolické nalezení jednoty, jež umožnilo úzkou spolupráci obou mužů v letech války. V následujících měsících a letech měli takto spolupracovat mnozí bývalí příznivci a odpůrci politiky appeasementu...

---

83 *Bod. Lib.*, mikrofilm, CAB 23/95, Cab 48(38), 3.10.1938; *HC Deb*, 5. série, sv. 339, 3.10.1938, s. 46 n.

84 *HC Deb*, 5. série, sv. 339, 5.10.1938, s. 360–374.

85 GILBERT, M. (ed.): *Winston Churchill*, prův. sv. 5, s. 1389–1391.

86 Citováno dle: TAYLOR, A. J. P.: *A Biography of Beaverbrook*. New York, Simon & Schuster 1972, s. 384.

87 FOSTER, Alan: The Beaverbrook Press and Appeasement: The Second Phase. In: *European History Quarterly*, roč. 21, č. 1 (1991), s. 5–38, zvláště s. 16–19.

Garance pomnichovskému Československu byla výrazem hledání, nepromyšleným, z geostrategického hlediska od počátku nereálným a později nenáviděným gestem, které se 14. března 1939 rozplynulo. „Březnové idy" však britskou (a spolu s ní i francouzskou) vládu ve svém důsledku přiměly k přijetí dalšího závazku, který sice opět vzešel z hledání, tentokrát dvoutýdenního, nicméně už nebyl jen morální, nerozplynul se a o šest měsíců později přivedl Británii (a spolu s ní i Francii) do další války – garance Polsku.[88] Druhou blamáž si už Londýn nemohl dovolit. Zároveň už jedenáct měsíců po Mnichovu nebylo o nemožnosti mírového soužití s nacistickým Německem pochyb – v tomto ohledu měla alespoň britská vláda za sebou tentokrát už jednotný národ a velkou většinu impéria. Z pohledu Československa bylo smutným faktem, že stejně jako v několika jiných dějinných situacích sehrálo i v tomto případě spíše „jen" důležitou úlohu katalyzátoru změny britské politiky než prvořadého objektu jejího zájmu. S časovým odstupem se ovšem zdá, že „nenaplněné naděje",[89] že by tomu mohlo být jinak, byly zároveň nadějemi nenaplnitelnými.

Fotografie jsou převzaty z časopisu *Dějiny a současnost*

88 Zatím nejkomplexnější diskusi k tomuto kontroverznímu a v britské historiografii stále probíranému tématu nabízí Bruce Strang ve studii „Once More unto the Breach: Britain's Guarantee to Poland, March 1939." In: *Journal of Contemporary History*, roč. 31, č. 4 (1996), s. 721–752.

89 Viz DEJMEK, Jindřich: *Nenaplněné naděje: Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918–1938)*. Praha, Karolinum 2003.

Pozapomenutá legenda českého odboje

Případ Jana Smudka a nacistická okupační politika

Petr Koura

Osoba mládežnického aktivisty a pracovníka protinacistického odboje Jana Smudka (1915–1999) není dnes příliš známa nejen české veřejnosti, ale ani historické obci. Jedná se přitom o člověka, který byl po určitou dobu nejhledanějším mužem v takzvaném Protektorátu Čechy a Morava a do jisté míry ztělesňoval a symbolizoval pro českou společnost aktivní protinacistický odboj. Na Smudkovo dopadení byla tehdy vypsána stodvacetitisícová odměna, vyhlášky s jeho podobiznou vlály po celém protektorátu. Smudkův příběh se stal dokonce námětem několika hraných filmů. Přesto je dnes osoba Jana Smudka vnímána poněkud kontroverzně, neboť jeho odbojové činy vyvolaly rozsáhlá represivní opatření. Za negativní vnímání Smudkovy odbojové práce může nejspíše i dědictví komunistické historiografie, která jeho činnost označila za „krajně nezodpovědnou" a „lehkomyslnou".[1] Takzvanou Smudkovu aféru (tedy „kladenský případ" z června 1939 a Smudkův útěk z protektorátu v únoru a březnu následujícího roku) je nutné ovšem vidět v širších souvislostech. Je třeba ukázat, jak na události spojené se Smudkovou činností pohlížel nacistický bezpečnostní aparát, neboť v důsledku jeho hodnocení jednali poté představitelé okupační protektorátní správy.

Vlastenec a skaut

Jan Smudek se narodil 8. září 1915 v Bělé nad Radbuzou v rodině železničního zaměstnance.[2] Po absolvování obecné školy započal studium na gymnáziu, kterého

1 LAŠTOVKA, Vojtěch: Smudkova dobrodružná anabáze. In: *Minulostí Západočeského kraje*, č. 16 (1980), s. 88.

2 Matka Kateřina Smudková, rozená Váchalová, pocházela z vesnice Chrastavice. V sousední vesnici Milavče se roku 1884 narodil Josef Váchal, pozdější známý ironik, mystik, spisovatel, grafik, malíř a řezbář. Nelze tedy vyloučit jeho vzdálený příbuzenský vztah k Janu Smudkovi.

však po dvou letech zanechal. Vychodil poté domažlickou měšťanku. Již od školních let měl Jan Smudek konflikty s autoritami – byl klasifikován trojkou z chování a učňovský poměr v jedné domažlické strojírně musel ukončit pro trvalé rozpory s mistrem.[3] Vyučil se nakonec elektroinstalatérem a zároveň absolvoval odbornou živnostenskou školu. Od roku 1936 pokračoval ve studiích na dvouleté průmyslovce v Plzni. O prázdninách pak příležitostně pracoval v muničním oddělení plzeňské Škodovky, kde se nejspíše naučil zacházet se zbraněmi.

Ve svém volném čase se Smudek angažoval ve skautském hnutí. Byl jeho funkcionářem (takzvaným rádcem) a odborným instruktorem ve třetím skautském oddíle v Domažlicích. Smudek zde údajně vynikal tělesnou zdatností, fyzickou silou a také nevšední statečností. Byl též náruživým radioamatérem. Zároveň aktivně působil v domažlickém Sokolu a národněsocialistické mládežnické organizaci. Tuto politickou orientaci „zdědil" Smudek po svém otci, který v roce 1929 zemřel.

Prvorepublikové vlastenecké prostředí, v němž Jan Smudek vyrůstal, mělo zásadní vliv na formování jeho názorového a hodnotového systému. Když byla v květnu 1938 vyhlášena vojenská pohotovost, přihlásil se dobrovolně do československé armády, ačkoliv měl ze studijních důvodů povolen odklad základní vojenské služby. Po odvolání mobilizace se Smudek navrátil do Plzně a po několik týdnů zde zasedal do školních lavic ve vojenské uniformě.[4] Po úspěšně složené maturitě nastoupil ve školním roce 1938 až 1939 na vyšší mistrovskou školu do Kladna. Zde ho zastihl i příchod německých okupačních vojsk 15. března 1939.

Během jednoho z následujících víkendových pobytů v Domažlicích se pak Jan Smudek zúčastnil tajného zasedání místního skautského oddílu. Jeho členové zde přísahali, že budou aktivně bojovat proti okupantům. Podobné přísahy se v emotivní atmosféře po 15. březnu 1939 odehrávaly poměrně často, a to především v legionářských kruzích.[5] Přísahalo se na československé prapory či legionářské zástavy, domažličtí junáci pro změnu stvrzovali své odhodlání padnout v boji „proti vetřelcům" na zásobník nábojů.[6]

Jedním z prvních úkolů, který si mladí vlastenečtí Chodové zvolili, bylo obstarávání zbraní a střeliva. Brzy poté se skutečně Janu Smudkovi podařilo s pomocí svých dvou přátel obstarat německou armádní pistoli. Stalo se tak v pražském hostinci U Čísla při taneční zábavě, na níž byli přítomni němečtí poddůstojníci. Smudek jednomu z nich odcizil služební zbraň z opasku odloženého na židli. Jednalo se o pistoli značky Parabellum, ráže 9 milimetrů. Po válce však Smudek přiznal, že jej při tomto činu pravděpodobně sledovali hrající hudebníci.[7] udek tak nejspíše

3 Tamtéž, s. 73.

4 *Archiv Ministerstva vnitra ČR*, Praha (dále jen *AMV ČR*), fond Německé soudy v říši, 141-277-9. Smudek byl fakticky u svého kmenového útvaru, 1. českobudějovického pěšího pluku, prezentován pouze tři dny.

5 Např. kroužek kolem francouzského legionáře Josefa Škaldy, který vydával později ilegální časopis *V boj*, skládal 15.3.1939 přísahu na základě Žižkova vojenského řádu.

6 KOCOUREK, Miloš: Nepolapitelný Jan: Jan Smudek líčí svou dobrodružnou cestu. In: *Květen*, roč. 2, č. 2 (11.1.1946), s. 5.

7 Tamtéž.

Poválečný snímek Jana Smudka řečeného „Nepolapitelný Jan", který byl prezentován i v jeho volební kampani na kandidátce Československé strany lidové v květnu 1946 (*Archiv Jaroslava Čvančary*)

spoléhal, stejně jako v několika dalších podobných situacích, na jejich vlastenecké cítění.

„Kladenský případ"

Sedmého června 1939, vpředvečer církevního svátku Božího těla, navštívil Jan Smudek se svými spolužáky kladenské kino Korzo. Po skončení představení, asi v půl jedenácté večer, se odebral spolu s dalším studentem mistrovské školy Františkem Petrem do restaurace U Šamsů ve Váňově ulici.[8] Tento lokál, stejně jako celá Váňova ulice, byl místem s nevalnou pověstí, kde bylo možno zastihnout lehké ženy. Smudek s Petrem si objednali pivo a pozorovali, jak se u protějšího stolu baví německý policista s mladou dívkou, šatnářkou zdejšího podniku. Jednalo se o vrchního strážmistra německé pořádkové policie Wilhelma Kniesta. Němec za svoji společnici platil a byl již značně podnapilý. Smudek chtěl údajně policistovi odcizit jeho služební zbraň podobným způsobem, jako to učinil před nedávnem v Praze. Jelikož se k tomu nenaskytla vhodná příležitost, rozhodli se oba mladíci překvapit německého strážmistra na cestě do policejních ubikací, vzdálených od restaurace několik stovek metrů. Smudek i Petr bydleli totiž nedaleko odtud a výborně znali terén. Kromě toho byli oba ozbrojeni – Smudek měl připravenou svoji německou armádní pistoli, Petr zase pro změnu bubínkový revolver ráže 6,35 milimetrů.

Těsně před jednou hodinou po půlnoci pak Kniest opustil lokál, a jak studenti předpokládali, zamířil k policejním kasárnám. Oba mladíci, kteří odešli z restaurace těsně před ním, kráčeli pomalým krokem před policistou. Na rohu Váňovy a Hruškovy ulice se znenadání otočili a Smudek jej vyzval, aby zdvihl ruce. Kniest se chtěl bránit a sáhl po služební pistoli. O několik vteřin později však již ležel na ulici v tratolišti krve s prostřelenou hlavou.

8 Někteří autoři mylně uvádějí, že Smudek s Petrem navštívili taneční podnik Srdíčko. Ten se však nacházel několik desítek metrů od restaurace U Šamsů.

Co přesně se ve Váňově ulici několik minut po jedné hodině odehrálo, není dosud zcela objasněno. Oba přeživší aktéři nám totiž zanechali poněkud odlišná líčení, která navíc příliš nekorespondují s některými dobovými dokumenty. A není divu, neboť u obou svědectví nacházíme pádné důvody, proč jim příliš nedůvěřovat – František Petr popisoval Kniestovo zavraždění ve vyšetřovací vazbě gestapa, zatímco Jan Smudek je líčil s několikaletým odstupem po návratu do vlasti, ověnčen navíc aureolou národního hrdiny. Z Petrových protokolů a Smudkových vzpomínek čerpala také dosavadní literatura o „kladenském případu", která dospěla k závěru, že Kniest byl zabit Smudkovým výstřelem do levého horního rtu, načež padl naznak k zemi.[9] Úřední dokumenty však naznačují, že celá událost mohla proběhnout poněkud jinak.

V prvé řadě o tom svědčí zjištění MUDr. Jiřího Váni, který Kniestovu mrtvolu na místě činu ohledával. Tento policejní lékař mimo jiné konstatoval: „Podrobnějším ohledáním dutiny ústní zjištěna v této rozbitá zubní protéza a vyražení zubů horní čelisti, zejména stoliček, proražením levé poloviny tvrdého patra, vedoucím k úplnému otevření levé dutiny ústní. Toto zranění zdá se nasvědčovati tomu, že před vlastní smrtící střelnou ranou ... předcházel prudký úder v levou polovinu obličeje v místech horní čelisti, vedoucí k omráčení napadeného."[10] Zdá se tedy, že na Kniesta mladíci nejen stříleli, nýbrž ho i udeřili do obličeje, a to dosti prudce. Vedle toho byly na německého policistu vypáleny celkem tři rány – dvakrát střílel Smudek, jedenkrát jeho druh. Petrova střela „pouze" prolétla hřbetem policistovy pravé ruky, zatímco Smudek jednou Kniesta minul a jednou jej smrtelně zasáhl do obličeje.[11] Smudek po válce hovořil pouze o svém jediném výstřelu, zato Petr na gestapu vypověděl, že druhá Smudkova rána vyšla z jeho pistole nedopatřením právě ve chvíli, kdy se nad ležícím policistou skláněl, aby mu odebral jeho služební pistoli.[12] Ve stejném smyslu vypovídá i lékařský nález MUDr. Váni: „Toto smrtelné zranění způsobeno bylo střelnou ranou, nastalou po předchozím pravděpodobném omráčení zpředu a po sražení napadeného k zemi do polohy na znak. Střelení nastalo pak ze vzdálenosti menší jednoho metru ze shora, ve směru probíhajícím téměř kolmo k zemi."[13] Zdá se tedy, že Smudek německého policistu napoprvé netrefil. Nejspíše k němu poté přiskočil a ranou pěstí do obličeje ho srazil k zemi a omráčil, svou roli zde mohl sehrát i Kniestův podnapilý stav. Smudek poté zdvihl policistovu čepici a chtěl mu odebrat i zbraň, ale v tom okamžiku vyšla z jeho vlastní pistole další rána, která zasáhla německého strážmistra do levého horního rtu a způsobila mu okamžitou smrt. Smudek zpanikařil a utekl, aniž by Kniestovi zbraň skutečně odebral. Oba studenti poté uprchli z místa činu do nedalekého Smudkova podnájmu v Hrabětově ulici. Z výše uvedeného se zdá tedy dosti pravděpodobné, že Smudek s Petrem nezamýšleli Kniesta zavraždit, nýbrž pouze připravit o služební zbraň.

---

9 Nejnověji viz např. UHLÍŘ, Jan Boris: *Ve stínu říšské orlice: Protektorát Čechy a Morava, odboj a kolaborace*. Praha, Nakladatelství Aleš Skřivan ml. 2002, s. 116–122.

10 *AMV ČR*, fond Německé soudy v říši, 141-275-2, úřední lékařský nález z 8.6.1939.

11 *Tamtéž*, zpráva vyšetřovací komise ze 4.9.1939.

12 *Tamtéž*, výpověď Františka Petra z 26.3.1940.

13 *Tamtéž*, úřední lékařský nález z 8.6.1939.

Vrchní strážmistr německé pořádkové policie Wilhelm Kniest, zastřelený v Kladně Janem Smudkem v noci ze 7. na 8. červen 1939 (*Archiv Ministerstva vnitra ČR*)

Oba studenti měli veliké štěstí. Místo, kde provedli svůj čin, bylo v noci poměrně frekventované, a navíc se nacházelo v bezprostřední blízkosti tanečního podniku Srdíčko. I když v tomto lokálu nebyly výstřely z jejich pistolí slyšet, mohl někdo ve chvíli přepadení Kniesta z tohoto baru vycházet a stát se tak nechtěným pozorovatelem jeho zavraždění. Místo se kromě toho nacházelo na hlídkové trase českých četníků. Svědkem činu se málem stal sám velitel kladenského četnictva major Josef Vít, který několik minut před Kniestovým zavražděním procházel v civilu Váňovou ulicí a zaregistroval tak nejen říšskoněmeckého policistu, ale i jeho oba průvodce.[14]

Jako první však dorazil na místo činu Kniestův kolega, vrchní policejní strážmistr Richard Friedmann. Ten se v nedalekých policejních ubikacích právě ukládal ke spánku, když zaslechl výstřely. Okamžitě se vydal do míst, odkud přicházely, a objevil zde bezvládné Kniestovo tělo. Během několika minut se zde shromáždili další lidé, z nichž někteří se stali též prvními podezřelými. Na místo zanedlouho dorazil i major Wallesch, velitel Kniestovy jednotky, který začal podnikat první investigativní kroky. Dvě hodiny po Kniestově zavraždění tak vyrozuměl telefonicky o tomto činu pražskou služebnu gestapa a žádal ji o zaslání speciální vyšetřovací komise. Ta se za několik hodin skutečně zformovala a odebrala do Kladna. Vedl ji kriminální komisař Werner Michaelis, dále ji tvořili vrchní kriminální asistent Tischler, kriminální asistent Heinz Diabo a tlumočník doktor Hermann Feikus. Tým vyšetřovatelů záhy doplnil SS-Obersturmführer Harald Wiesmann, který se později stal velitelem nově zřízené venkovní služebny gestapa v Kladně.[15] Již v osm hodin ráno podával vedoucí vyšetřovací komise první telefonické hlášení svým nadřízeným. Ve stejnou dobu byl o Kniestově zavraždění informován také říšský vedoucí SS a šéf nacistické policie Heinrich Himmler.[16]

14 *Tamtéž*, výpověď majora Josefa Víta z 8.6.1939.

15 Wiesmann se později aktivně podílel na vyhlazení Lidic. Viz PLACHÝ, Jiří: *Případ Fritz: Válečný zločinec Max Rostock jako agent StB*. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2002, s. 16–24.

16 *AMV ČR*, fond Německé soudy v říši, 141-275-2, opis hlášení říšskému vedoucímu SS a vedoucímu německé policie z 8.6.1939.

Vyšetřovací komise záhy na místě konstatovala skutečnost, kterou nacisté tušili již od samého počátku – Kniestova vražda má zřejmě politický podtext. Vyšetřování totiž prokázalo, že Kniest neměl ani během inkriminovaného večera, ani po celý svůj pobyt v Kladně žádný osobní konflikt. Policista navíc v tomto městě sloužil teprve devátý den a zdálo se nepravděpodobné, že by měl někdo zájem právě na jeho likvidaci.[17] Motiv, kvůli němuž byl Kniest přepaden, musel vyšetřovatelům nutně uniknout – Kniestova pistole zůstala v jeho pouzdře, a nikoho tudíž nenapadlo, že právě ona se stala příčinou policistovy smrti.

V dopoledních hodinách 8. června se do Kladna dostavil také státní tajemník při úřadu říšského protektora a velitel německé policie a SS v protektorátu Karl Hermann Frank.[18] Patrně z jeho podnětu vyhlásil kladenský oberlandrát doktor Meusel pro obce Kladno, Kročehlavy, Rozdělov, Dřín a Dubí stanné právo. Bylo okamžitě zakázáno shromažďování pod širým nebem a veškeré veřejné místnosti (biografy, divadla a podobně) byly uzavřeny, včetně škol a mateřských školek. V době od dvaceti do pěti hodin ráno bylo zakázáno zdržovat se na ulicích s výjimkou osob, které prokazatelně cestovaly do nebo ze zaměstnání.[19] Represivní opatření prvního německého stanného práva v protektorátu však dopadla i na konkrétní osoby. Jelikož bylo podle vyšetřujících orgánů nepochybné, že pachateli útoku byli Češi, bylo zatčeno kladenské zastupitelstvo v čele se starostou Františkem Pavlem.[20] Správou města byl pověřen vedoucí místní organizace NSDAP inženýr Steindörfer. Kromě toho bylo kladenskému obyvatelstvu dáno ultimátum – pokud nebudou pachatelé činu dopadeni do dvacáté hodiny následujícího dne, měla následovat další opatření.

Hněv okupantů dopadl i na českou policii. Její kladenský oddíl byl za dohledu K. H. Franka odzbrojen, jeho činnost zastavena a nahrazen byl jednotkou říšskoněmecké policie. Oficiálně bylo toto nařízení zdůvodněno „neplněním služební povinnosti". Tajné hlášení německé vyšetřovací komise však poodhaluje pravou příčinu tohoto zákroku – nacisté se domnívali, že čeští policisté se snaží vyšetřování Kniestovy vraždy mařit.[21] Naproti tomu si počínal při vyšetřování mimořádně iniciativně velitel kladenského četnictva major Vít. Pravděpodobně tak chtěl odčinit handicap, že byl v okamžiku vraždy poblíž místa činu, a vyvrátit tak podezření, že má s Kniestovým napadením cokoliv společného.[22]

---

17 Kniestova jednotka, sloužící předtím např. v Českých Budějovicích, Slaném, Velvarech a Berouně, přicestovala do Kladna teprve 20.5.1939, Kniest poté nastoupil devítidenní dovolenou, kterou trávil v Německu.

18 MOULIS, Miloslav – TOMÁŠEK, Dušan: *K. H. Frank: Vzestup a pád karlovarského knihkupce*. Praha, Nakladatelství Epocha 2003, s. 183 n.

19 Faksimile vyhlášky viz ČVANČARA, Jaroslav: *Někomu život, někomu smrt: Československý odboj a nacistická okupační moc 1939–1941*. Praha, Nakladatelství Laguna 2002, s. 48.

20 Kladenský starosta několik dní po uvěznění (12.6.1939) ve vězení zemřel. Některé prameny uvádějí, že spáchal sebevraždu skokem z okna, jiné vypovídají, že byl z okna věznice vyhozen.

21 *AMV ČR*, fond Německé soudy v říši, 141-275-2, zpráva vyšetřovací komise ze 4.9.1939.

22 Podobně iniciativně se Josef Vít choval po celou dobu okupace, včetně aktivního podílu na vyhlazení Lidic. V květnu 1945 ho kladenští občané bez soudu popravili.

Z dokumentů německé vyšetřovací komise vyplývá, že „kladenský případ" okupační moc nevnímala jen jako vraždu jednoho Němce, nýbrž jako útok na nové státní uspořádání českomoravského prostoru: „Češi všeobecně v této době doufali, že se jim za pomoci povstání, případně se zahraniční pomocí, podaří svrhnout německou nadvládu. Počítali též s nějakou Bartolomějskou nocí, jak dokazují četné v této době zadržené letáky a od Čechů zjištěné výroky. (Vražda jako signál k povstání?) Večer 7. 6. 1939 vyšel v kladenském vydání Českého slova článek, který poukazoval na to, že na svátek Božího těla (8. 6. 39 – den vraždy) došlo před 50 lety ke srážkám mezi Němci a Čechy, které si vyžádaly dokonce i oběti na životech. (Příprava na vraždu?)"[23] Zdá se tedy, že nacisté chápali Kniestovo zavraždění v širším kontextu tehdejší silně protiněmecké nálady českého obyvatelstva a že tvrdá opatření proti kladenským občanům měla tuto náladu mírnit.

Vyšetřovatelé byli též přesvědčeni, že Kniestova vražda byla dílem organizované skupiny, a ani na okamžik si nepřipouštěli možnost, že by byla aktem individuálním. V tomto názoru je podporoval i fakt, že jediné, co se Kniestovi po jeho zavraždění ztratilo, byla jeho služební čepice. Domnívali se, že mohla být pachateli zcizena jakožto vítězná trofej.[24] Nacisté se pokoušeli vypátrat pachatele vraždy nejen za použití metody biče, ale i cukru. Již 8. června 1939 vrchní státní návladní při Německém zemském soudu vypsal odměnu sto tisíc korun za zprávy, které povedou k dopadení Kniestových vrahů. Vyhláška již výslovně uváděla, že z činu jsou podezřelí dva muži, kteří seděli nedaleko zavražděného krátce před činem v restauraci

Kniestovo mrtvé tělo na křižovatce ulic Váňovy a Hruškovy v Kladně. Přes mimořádnou snahu německých kriminalistů se pachatele dlouho nedařilo vypátrat (*Archiv Ministerstva vnitra ČR*)

23 *Tamtéž.*

24 Sám Smudek nebyl později schopen vysvětlit, proč Kniestovi čepici odebral. Viz KOCOUREK, M.: Nepolapitelný Jan. In: *Květen*, č. 5 (1.2.1946), s. 5.

U Šamsů. Vyšetřovatelé vraždy se totiž domnívali, že pachatele musel při činu nebo následném útěku některý z kladenských občanů vidět. O dva dny později pak vypsalo další padesátitisícovou odměnu na údaje o kladenských střelcích také protektorátní ministerstvo vnitra.

Z uvedených údajů jasně vyplývá, že nacistickému okupačnímu aparátu velmi záleželo na dopadení Kniestových vrahů. Zdá se tedy až neskutečné, že se mu to bezprostředně po činu nepodařilo. Smudek s Petrem, kteří se tehdy nacházeli pouhých 235 metrů od místa činu ve Smudkově podnájmu, se ráno vypravili na vlak do Prahy, aniž by byli cestou kontrolováni. Smudek měl přitom s sebou v aktovce jak obě pistole, tak Kniestovu čepici. Po příjezdu do Prahy navštívil Smudek svého přítele, domažlického rodáka Jaromíra Hánu, u něhož obě střelné zbraně uschoval. Policejní čepici pak v zatěžkaném balíčku spustil na dno Vltavy. Ještě téhož dne večer se Smudek do represemi postiženého Kladna vrátil.[25]

Vyšetřování tehdy již běželo na plné obrátky. Byli zatčeni všichni lidé, o nichž bylo zjištěno, že se v pozdních nočních hodinách zdržovali v restauraci U Šamsů, včetně majitele a personálu. Vyšetřovatelé tak získali popis obou podezřelých mladých mužů. Přesto nelze vyloučit, že již zde někteří vyslýchaní záměrně sdělovali vyšetřovatelům zavádějící údaje. Tak například Grettl Škvárová, s níž Kniest těsně před smrtí flirtoval, označila oba pachatele za dělníky s odvoláním na jejich zanedbaný zevnějšek. Sami vyšetřovatelé později připustili, že hodnověrnost těchto výpovědí není příliš vysoká, neboť zadržení byli internováni ve společné místnosti a mohli se tak na jednotných výpovědích domluvit.

Skutečnost, že gestapo nemělo kromě popisu podezřelých žádné další informace o pachatelích, vedla k přitvrzení represivních opatření. Nepomohlo ani politování, které nad „kladenským případem" přišel vyslovit K. H. Frankovi samotný předseda protektorátní vlády generál Alois Eliáš. Byli zatčeni další významní kladenští občané jako rukojmí, celkový počet internovaných tak dosáhl počtu sto jedenácti osob. Devátého června 1939 kladenský oberlandrát vyhlásil, že osoba, která pachatele Kniestovy vraždy zná a neoznámí, bude zastřelena. Zároveň byla na obce kladenského policejního obvodu uvalena pokuta pět set tisíc korun, na jejímž zaplacení se měli podílet především „benešovci" a Židé, ušetřeni měli být naopak dělníci.[26] Nacisté tedy považovali za Kniestovy vrahy příslušníky probenešovského odboje, a je nutno říci, že v tomto ohledu se skutečně nemýlili. Lhůta pro vydání pachatelů byla prodloužena o čtyřiadvacet hodin, tedy do 10. června do dvaceti hodin, pak měla přijít další výstražná opatření.

Šestnáct hodin před vypršením ultimáta však došlo na druhém konci protektorátu k události, která podstatně ovlivnila vývoj situace i v Kladně. V Náchodě se opila skupina říšskoněmeckých policistů a zaútočila na zdejší synagogu. Když se jim pokusili ve výtržnostech zabránit čeští policisté, zaútočili Němci na jejich služebnu. Dva z útočníků, Georg Bull a Paul Stehr, poté vyraženým oknem vnikli do policejní

25 Tamtéž.

26 BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem: Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha, Prostor 1999, s. 97.

budovy a zastřelili zde spícího českého strážmistra Jaroslava Müllera.[27] Za této situace nebylo možné nadále pokračovat v politice represí. Říšský protektor Konstantin von Neurath tak 10. června 1939 oznámil, že upouští v souvislosti s „kladenským případem" od dalších plánovaných opatření, a to s odvoláním na vstřícné chování českého obyvatelstva a protektorátní vlády.[28] O dva dny později pak pro změnu navštívil K. H. Frank generála Eliáše a omluvil se za chování svých podřízených. Pohřeb strážmistra Müllera se pak stal vlasteneckou demonstrací, zúčastnilo se jej údajně na pětadvacet tisíc lidí.

V odvolání represivních opatření na kladenském okrese však mohla sehrát roli ještě jiná skutečnost. Desátého června 1939 oznámila jistá Blažena Šolcová na četnické stanici v Kladně, že Wilhelma Kniesta zavraždil jí známý kriminálník Josef Čečák. Agilní četnický velitel major Vít toto zjištění okamžitě hlásil příslušníkům gestapa, kteří se po této stopě lačně vydali.[29] Nevadilo jim ani to, že Šolcová se živila na kladenských ulicích coby prostitutka a měla patrně ke svému udání jisté osobní důvody. Atmosféra, kterou nacisté v Kladně vyvolali, totiž přímo nabádala k vyřizování osobních účtů. Kasař Čečák byl tedy skutečně koncem června dopaden a vyslýchán ohledně Kniestovy smrti. Měl tu smůlu, že byl některému ze studentů skutečně podobný, neboť jej za jednoho z možných pachatelů označila i jedna z návštěvnic restaurace U Šamsů. Vyšetřující komise tak pod vlivem těchto zjištění připustila, že „kladenský případ" skutečně nemusel mít politický podtext.[30]

Tento názor ovšem koloval v české společnosti od samého začátku. Ilegální časopis *Informační služba národního osvobození* (ISNO) tak kupříkladu ve svém vydání z 15. června 1939 napsal: „Jako bleskem rozšířila se zpráva, že tu nejde o politickou vraždu, nýbrž o žárlivou historku říšskoněmeckého policejního úředníka a důstojníka. (...) Zalíbila se mu (Kniestovi – pozn. PK) panička nacistického úředníka, zachutnalo mu také kladenské pivo. V opilosti se popral se svým kamarádem a při střelbě byl zabit."[31] Toto sdělení, šířené takzvanou šeptanou propagandou, mohlo vzejít z okruhu kladenského policejního lékaře Jiřího Váni, který Kniestovu mrtvolu ohledával, nebo od osoby, jež Váňův úřední záznam o ohledání viděla. Stojí zde totiž: „Dle zjištění dvě nábojnice o průbojnosti projektilu 9 mm, jakož i nalezený projektil, jsou říšskoněmeckého původu, používané při střelbě německou armádní pistolí."[32] Představa, že o tomto faktu bude MUDr. Váňa hovořit i na veřejnosti a zpochybňovat tak oficiální tvrzení o českých pachatelích, byla pro nacisty dosti nebezpečná. Kladenského policejního lékaře proto zatkli a po šest měsíců věznili ve vyšetřovací vazbě na Pankráci.[33]

---

27 *Vojenský ústřední archiv*, Praha (dále jen *VÚA*), fond Ilegální tisk, ilegální časopis *Informační služba národního osvobození*, č. 5 (15.6.1939); viz též MOULIS, M. – TOMÁŠEK, D.: *K. H. Frank*, s. 184.

28 Keine weitere Maßnahmen. In: *Der Neue Tag*, (11.6.1939), s. 1.

29 *AMV ČR*, fond Německé soudy v říši, 141-277-10, zpráva vyšetřující komise z 15.10.1939.

30 *Tamtéž*.

31 *VÚA*, fond Ilegální tisk, ilegální časopis *Informační služba národního osvobození*, č. 5 (15.6.1939).

32 *AMV ČR*, fond Německé soudy v říši, 141-275-2, úřední lékařský nález z 8.6.1939.

33 KOCOUREK, M.: Nepolapitelný Jan. In: *Květen*, č. 3 (18.1.1946), s. 5.

„Nepolapitelný Jan"

Jan Smudek mezitím dokončil druhý ročník kladenské mistrovské školy a odjel na rodné Chodsko na prázdniny. Zde pokračoval v odbojové činnosti, především v opatřování a ukrývání zbraní a munice. Během letního stanového tábora se pak Smudek s dalšími domažlickými skauty zdokonaloval v branném výcviku, neboť se všeobecně předpokládalo, že brzy vypukne válečný konflikt, a tudíž i české povstání proti nacistické nadvládě.

Ilegální buňka domažlických skautů, vedená účetním Karlem Mathesem, navázala kontakty i s ostatními odbojovými organizacemi v tomto regionu. Především se jednalo o skupinu kolem českobratrského evangelického sboru v Domažlicích, kterou řídil koncipient berní správy Antonín Žlábek spolu s evangelickým farářem Milošem Bičem. Žlábek zprostředkoval junákům určité vojenské znalosti, neboť byl záložním podporučíkem československé armády, domažličtí evangelíci zase měli zájem o Smudkovy radioamatérské zkušenosti.[34] Podstatnější (a pro Smudkův osud rozhodující) byly ovšem odbojové kontakty, kterými Žlábkova skupina disponovala. V prvé řadě se jednalo o napojení na odbojové pracovníky z okruhu pražské Ymky, konkrétně Jaroslava Šimsu a Jaroslava Valentu, kteří již v letních měsících roku 1939 patřili k vůdčím osobnostem odbojové organizace Petiční výbor Věrni zůstaneme (PVVZ). Když začal Smudek v září 1939 opět jezdit do Kladna do školy, Antonín Žlábek ho představil právě sekretáři Ymky doktoru Valentovi.[35] Smudek poté působil jako spojka mezi těmito dvěma muži.

S vypuknutím druhé světové války začali domažličtí odbojáři svoji rezistenční činnost stupňovat. Budovali úkryty pro získané zbraně (například v městské elektrárně nebo ve vodárenských šachtách) a plánovali provádění sabotážních akcí. Rozhodující v tomto ohledu bylo seznámení s nadporučíkem Otto Bartoškem, pracovníkem vojenské odbojové organizace Obrana národa, který junákům zprostředkoval předání většího množství trhavin. Skauti ve spolupráci se Žlábkovou skupinou připravovali zničení muničního vlaku při průjezdu tunelem do nedalekého německého městečka Furth im Wald. Tento plán se nakonec stal domažlickým odbojářům osudným. V rámci odhalování ilegálních struktur Obrany národa v prvních měsících roku 1940 došlo i k prozrazení odbojových aktivit Otto Bartoška. V polovině března se vlna zatýkání přenesla do Domažlic – jako první byl 15. března 1940 zatčen klatovským gestapem Antonín Žlábek, brzy následovali i další. Zbylí odbojoví pracovníci tak mezitím odklízeli kompromitující materiál, mimo jiné i z domku Smudkových v domažlické Máchově ulici.

To se však již gestapo dozvědělo o podílu Jana Smudka na práci domažlické odbojové skupiny a požádalo své kladenské kolegy o jeho zadržení. Smudek se však právě nacházel v Brně, kam byl patrně vyslán coby spojka Jaroslavem Valentou.[36]

---

34 BIČ, Miloš: Odboj. In: *Vod hu nás: Ročenka českobratrského evangelického sboru v Domažlicích.* Praha 1946, s. 30.

35 KOCOUREK, M.: Nepolapitelný Jan. In: *Květen*, č. 5 (1.2.1946), s. 5.

36 TÝŽ: Nepolapitelný Jan. In: *Tamtéž*, č. 6 (8.2.1946), s. 5.

Poté se zdržoval v Praze a do Domažlic přicestoval 20. března 1940 o jedné hodině ranní. Když se v dopoledních hodinách dozvěděl o současném zatýkání v chodské metropoli, rozhodl se spolu s vedoucím skautské odbojové skupiny Karlem Mathesem uprchnout do zahraničí. Odpoledne téhož dne však přijeli Smudka do místa jeho trvalého bydliště zatknout tři příslušníci klatovského gestapa. Smudek se s nimi chystal odejít, když se jej kriminální zaměstnanec gestapa a příslušník SS Jakob Neubauer zeptal, kde se nachází kufr, s nímž Smudek přicestoval do Domažlic. Gestapo se totiž především zajímalo o trhaviny, které měly být dle výpovědí zatčených uloženy v jistém kufru. Smudek odpověděl, že kufr je na půdě, a vyzval Neubauera, ať ho tam následuje. Na půdě pak vytáhl z úkrytu jednu ze svých pistolí, vystřelil na překvapeného Neubauera a v nastalém zmatku uprchl.[37]

Ačkoliv Smudek gestapáka nezabil, ale „pouze" těžce poranil, vyvolal jeho skutek mezi představiteli okupační správy veliké rozhořčení. To ještě vzrostlo, poté co na Bílou sobotu 23. března krátce po půlnoci byli zastřeleni dva příslušníci německé finanční stráže ve vesničce Březí, nacházející se asi deset kilometrů od Domažlic. Nacisté předpokládali, že tento čin spáchali „neznámí pachatelé". Expertiza však prokázala, že byli zabiti Smudkovou zbraní. Druhý den bylo v Domažlicích zatčeno sto lidí jako rukojmí, přičemž jiných padesát mužů bylo uvězněno již v noci z 20. na 21. března. Na všech sto padesát zatčených Čechů byla uvalena takzvaná ochranná vazba a byli deportováni do koncentračního tábora Flossenbürg v Bavorsku. Část z nich byla od června 1940 postupně propouštěna, ale většina zde setrvala až do konce války.[38] Cílem těchto opatření bylo zastrašit české obyvatelstvo a znesnadnit tak Smudkovi jeho útěk. Nacisté se také pokusili Smudka před českým obyvatelstvem deklasovat na kriminální živel. Na plakátovaných vyhláškách tak byl domažlický junák líčen jako „bezohledný násilník, který proti každému ihned použije střelné zbraně".[39] Na jeho dopadení byla vypsána stodvacetitisícová odměna.

V té době byla již nucena vyjádřit se k událostem na Domažlicku i protektorátní vláda. Třiadvacátého března vydala prohlášení, které ostře odsuzovalo „tyto ohavné zločiny" s odvoláním na odpor českého národa vůči násilným činům. V prohlášení dále stojí: „Pachatel neměl ani zlomku citu národní odpovědnosti, které je si národ tak disciplinovaně vědom."[40] Není bez zajímavosti, že velice podobnými slovy budou na Smudka útočit o několik let později i komunisté. Na Smudkův čin reagovaly ovšem i složky zahraničního odboje. Na titulní straně časopisu *Čechoslovák*, který vydávalo exilové ministerstvo zahraničí, vyšel 29. března komentář, který označoval

37 Podrobnosti o Smudkově útoku na Neubauera viz TÝŽ: Nepolapitelný Jan. In: *Tamtéž*, č. 7 (15.2.1946), s. 5. Jakob Neubauer se ze zranění bez následků zotavil a působil nadále v klatovské služebně gestapa. Byl zde poté pověstný brutalitou vůči lidem pocházejícím z Domažlic. Po válce byl odsouzen mimořádným lidovým soudem k trestu smrti a popraven.

38 BÖHM, Vladimír: KL Flossenbürg – „koncentrák domažlických". In: *Život za pravdu: Památník chodského hrdinství*. Domažlice, Svaz bojovníků za svobodu, jednota Domažlice 1949, s. 38–77; viz též SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role gestapa: Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945*. Praha, Naše vojsko 1986, s. 109.

39 Faksimile vyhlášky viz ČVANČARA, J.: *Někomu život, někomu smrt*, s. 129.

40 *Národní politika*, (25.3.1940).

prohlášení protektorátní vlády za vynucené a Smudka nazýval hrdinou: „Student Jan Smutek (sic) a neznámí pachatelé zabili agenty Gestapo a německou stráž v sebeobraně a nedopustili se zločinu proti národnímu svědomí."[41] I další čísla tohoto časopisu pak informovala o Smudkovi. „Český lid udělá jistě vše, aby hoch nepadl do rukou nacistických zločinců," napsal *Čechoslovák* 26. dubna 1940.[42]

Jan Smudek se po svém útěku několik dní skrýval v lesích na Domažlicku. Jídlo a náhradní oblečení získával od svých příbuzných a známých, které navštěvoval výhradně v noci. Přespával pak v senících, stozích a lesních chatách. Poté co zastřelil dva příslušníky německé finanční policie, kteří jej zadrželi a odváděli na strážnici, absolvoval několikahodinový útěk lesem s pronásledovateli v patách. Čtyřiadvacátého března, tedy na Boží hod velikonoční, se Smudkovi konečně podařilo najít bezpečný úkryt. S pomocí spolužáka Karla Kuby jej u sebe ubytoval bývalý legionář Josef Sedláček z vesnice Černíkov u Kdyně. Sedláček pak obstaral Smudkovi náboje, barvivo na vlasy a brýle, takže pronásledovaný student mohl změnit svoji vizáž. Po dvoudenním odpočinku se pak Jan Smudek vydal do Švihova u Klatov na ranní vlak do Prahy.

Tehdy se již vytvářela kolem Jana Smudka lidová legenda. Byl nazván „Nepolapitelným Janem" a jeho útěk byl, jak poznamenává jedno dobové hlášení Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst* – SD), sledován českými obyvateli protektorátu s nevšedním zaujetím.[43] Smudkovo „nepolapení" bylo považováno za velikou německou prohru, což si značná část Čechů přála. „Jsou tu k dispozici zřetelné náznaky, že je [Smudek] určitou částí společnosti propagován jako národní hrdina. Bylo také zjištěno, že značná část českého národa je jednoznačně připravena při jeho ukrývání být nápomocna," uvádí jeden z dokumentů nacistických úřadů.[44] Jeden z donašečů nacistických bezpečnostních složek dokonce zachytil pokyn jistého vysokého četnického důstojníka, aby jeho podřízení při setkání se Smudkem buď mu pomohli v dalším útěku, anebo jej místo zatčení zastřelili, aby nedošlo k prozrazení lidí, kteří pronásledovaného Smudka podporovali.[45] K podobným závěrům dospěl též bavorský župní vedoucí (*Gauleiter*) NSDAP Wächtler, který Domažlicko (spadající do jeho župy) 28. března 1940 osobně navštívil a telefonicky hlásil Úřadu říšského protektora, že Jan Smudek uniká německým bezpečnostním složkám jen díky pomoci českého obyvatelstva.[46] Nelze se tedy divit, že pod dojmem těchto hlášení nacistický okupační aparát v represivních opatřeních přitvrzoval.

---

41 Zločin proti národnímu svědomí? In: *Čechoslovák*, roč. 2, č. 13 (1940), s. 1 n.

42 Odměna na dopadení studenta Smudka. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 17 (1940), s. 6.

43 BOBERACH, Heinz (ed.): *Meldungen aus dem Reich: Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS 1938–1945*, sv. 2. Herrsching (SRN), Pawlak-Verlag 1984, s. 992, hlášení o situaci v protektorátu za období 4.–11.4.1940.

44 *Státní ústřední archiv v Praze* (dále jen *SÚA*), fond Státní tajemník při Úřadu říšského protektora, 109-4-343, Hlášení o návštěvě velitele četnictva gen. Reifa v úřadu státního tajemníka při Úřadu říšského protektora, 16.4.1940.

45 *Tamtéž*. V podobném smyslu též BOBERACH, H. (ed.): *Meldungen aus dem Reich*, sv. 2, s. 992 n.

46 *SÚA*, fond Státní tajemník při Úřadu říšského protektora, 109-7-52, záznam z 28.3.1940.

ZEMSKÝ ÚŘAD V PRAZE

VÝZVA!

Pátrá se po Janu Smudkovi, který ze dne 20. března 1940 dopustil v Domažlicích pokusu vraždy na členu policie a ukrývá se nyní neznámo kde.

Podle dosavadního výsledku šetření dopustil se jmenovaný též vraždy dvou pomocných říšských finančních orgánů, spáchané v Blovi dne 23. března 1940.

Jan Smudek jest 25letý, příslušný do Českých Budějovic, bytem posledně v Domažlicích, Máchova ul. 138, svobodný, studující průmyslové školy na Kladně. Jest asi 180 cm vysoký, širokých ramen, vyznávajících širších kostí, světle kaštanových vlasů, rozdělaných na levé straně pěšinkou; jest silně krátkozraký a přes pravou tvář má vodorovnou stopu po značnějším škrábnutí. Je nyní oděn v šedivý oblek s dlouhými kalhotami a snad má také dlouhý tmavý kabát s vlasem (tak zv. hubertus) a měkký klobouk téže barvy.

Naposledy byl spatřen dne 25. března 1940 v Černůtově v policejním okresu domažlickém.

Všechno občanstvo se důtklivě vyzývá, aby vším způsobem přispělo bezpečnostním orgánům k vypátrání zločince.

Každý jest povinen nejbližší četnické stanici nebo nejbližšímu vládnímu policejnímu úřadu sdělit ihned vše, co může posloužit k vypátrání a zatčení jmenovaného.

Kdo jmenovanému poskytne úkryt nebo jakoukoli jinou pomoc, nebo zamlčí údaje, sloužící k jeho vypátrání, dopouští se nadržování zločinu a bude podle zákona potrestán co nejpřísněji.

Upozorňuji, že město Domažlice vypsalo odměnu 20.000 K pro každého, kdo přivede bezpečnostní orgány na stopu pachatelovu.

Pozor! Pachatel jest bezohledný násilník, který proti každému ihned použije střelné zbraně.

Zemský president:

Dne 27. března 1940. **BIENERT v. r.**

Vyhláška Zemského úřadu v Praze, která byla plakátována po celém protektorátu a přispěla tak k vytvoření legendy o „Nepolapitelném Janovi" (*Archiv Jaroslava Čvančary*)

Plakátované výzvy ke Smudkově dopadení však vyvolaly kromě vlny solidarity s pronásledovaným mladíkem i vlnu nejrůznějších udání, jež docházela na četnické a policejní stanice ze všech koutů protektorátu. Část z nich tvořila vážně míněná udání loajálních občanů, jiná měla zase čistě osobní podtext, jako následující případ: „Četnické stanici v Přešticích došel anonymní dopis z Příchovic, že u rolníka Kokošky v Příchovicích, čp. 7, přespal poslední noc Jan Smudek. Na místo se dostavila četnická pátrací stanice z Plzně, nenápadně obsadila obec a 32 četníků provedlo v Kokoškově stavení zevrubnou prohlídku, jejíž výsledek je negativní. Jmenovaný je známý lakomec a pro svou povahu v obci velmi neoblíbený. Zdá se proto, že jde o akt pomsty. Po pisateli dopisu se pátrá."[47] Některá udání měla dosti absurdní charakter. „Na policejní komisařství v Praze VII dostavila se Gertruda Drögerová z Prahy VII, Kamenická 1, a udala, že dne 28. března 1940 o 18. hodině šla po Příkopech a viděla v uniformě SS muže, kterého se ptala, kde je Wienerkaffee. Pokrčil rameny a působil na ni dojmem, že neumí německy. Byl vyšší postavy, 25 let starý, ramenatý, na jeho obličej se nepamatuje. Když 1. dubna viděla fotografie Smudka, uvědomila si, že je podoben shora uvedenému. Případ byl hlášen gestapu a Drögerová je obeslána na zítřek v 9 hodin komisařem Pannwitzem."[48] Nelze ovšem vyloučit, že některá podobná udání mohla mít za účel vědomé zahlcování policejního aparátu.[49]

47 *Tamtéž*, fond Prezidium Zemského úřadu v Praze, 207-935-18, Zprávy o pátrání po Janu Smudkovi, 4.4.1940.

48 *Tamtéž*, Zprávy o výsledcích pátrání po Janu Smudkovi, 2.4.1940.

49 Tak např. v Ledči nad Sázavou bylo zjištěno, že muž, který zde ohlásil výskyt Jana Smudka, se

Na četnické a policejní stanice však nedocházela v souvislosti se Smudkovou aférou pouze udání. Šestého dubna 1940 tak pražské policejní ředitelství obdrželo anonymní dopis, ve kterém mimo jiné stálo: „Pomozte stůj co stůj utajiti Jana Smudka. Je to občanská a národní povinnost každého dobrého Čecha!!! (...) Jen ten největší bídák by mohl napomáhati k dopadení odvážného muže, jako je Smudek." Pisatel dokonce připojil i malou báseň: „Proto radíme, prchejte pane Smudku, abyste zbavil český národ smutku!"[50] Podobný dopis byl zaslán o týden dříve též krajskému sekretariátu Národního souručenství v Plzni. V něm navíc neznámý pisatel komentoval prohlášení protektorátní vlády k činům Jana Smudka a k pasáži o zavraždění dvou příslušníků německé finanční stráže připsal: „Škoda, že tak málo!"[51]

Po příjezdu do Prahy 27. března 1940 vyhledal Jan Smudek okamžitě v budově Ymky Jaroslava Valentu a požádal jej o pomoc. Valenta se pokoušel Smudkovi zajistit bezpečné ubytování v Praze a zároveň zařizoval jeho odjezd za hranice po transportní lince vojenského odboje. Vhodné ubytování se mu však nepodařilo sehnat, a tak následující dvě noci strávil domažlický junák v nočních podnicích hlavního města.[52] Teprve 29. března večer odvedl Valenta Smudka do konspiračního střediska ve Vodičkově ulici, které zde vybudoval pod krytím soukromé firmy bývalý tajemník Svazu záložníků Alois Bláha.[53] Následujícího dne v šest hodin ráno pak nastoupil Jan Smudek spolu s několika dalšími příslušníky odboje cestu, která měla skončit v bezpečí za hranicemi okupovaného protektorátu. Podle vzpomínek Aloise Bláhy doprovodil „Nepolapitelného Jana" na nádraží legendární štábní kapitán Václav Morávek.[54] Smudek poté odjel do Veselí na Moravě, kde čekal až do 4. dubna na vhodnou příležitost k překročení hranic.

V době, kdy Smudek přecházel na Moravě státní hranici na Slovensko, měly již nacistické bezpečnostní orgány o další důvod víc, proč o jeho dopadení intenzivně usilovat. Bezprostředně po Smudkově útoku na gestapáka Neubauera se totiž rozběhlo vyslýchání Smudkových přátel a spolužáků z Kladna. Nejspíše z podnětu kladenského četnictva se začala prověřovat možnost, zda Smudek nebyl jedním z pachatelů Kniestovy vraždy. Po zjištění, že v té době bydlel nedaleko místa činu, se kladenské gestapo zaměřilo na Smudkovy spolužáky. Tak byl 26. března vyslýchán i František Petr, který po několikahodinovém výslechu doznal, že se na Kniestově zavraždění podílel.[55]

---

v době, kdy jej měl údajně vidět, pohyboval na zcela jiném místě. Byl proto zatčen a vyšetřován. (*Tamtéž.*)

50 *Tamtéž*, dopis policejního ředitelství Prezidiu Zemského úřadu z 10.4.1940.

51 *Tamtéž*, dopis policejního ředitelství v Plzni policejnímu ředitelství v Praze ze 2.4.1940.

52 KOCOUREK, M.: Nepolapitelný Jan. In: *Květen*, č. 13 (30.3.1946), s. 5.

53 Před útěkem do zahraničí zde pobývaly kromě jiných i vedoucí osobnosti vojenského odboje, jako plukovník Jaroslav Vedral nebo plukovník Bohumil Boček.

54 BLÁHA, Alois: *Bojovali jsme... Vyprávění účastníka odboje z doby okupace 1939–1945*, strojopis, uloženo v *SÚA*, fond Paměti bojovníků (soutěž Svazu bojovníků za svobodu), evidenční číslo 2920, s. 68.

55 *AMV ČR*, fond Německé soudy v říši, 141-277-9, protokol z výslechu Františka Petra z 26.3.1940.

Gestapo však mělo v rukou ještě jinou oběť, na niž mohlo koncentrovat svoji zuřivost kvůli neúspěšnému pátrání po Smudkovi. Byl jí domažlický rodák Ladislav Vojtěch, taktéž příslušník skautského oddílu, který tehdy bydlel na pražském Spořilově. Stejně jako mnoho jiných Smudkových pražských přátel i jeho sledovala protektorátní kriminální policie. Devětadvacátého března měl u jeho domovních dveří zazvonit Smudek, kterého Vojtěch údajně okamžitě varoval. Ačkoliv Smudek později tvrdil, že na Spořilově vůbec nebyl, Ladislav Vojtěch se k setkání s ním doznal.[56] Smudek a někteří badatelé proto připouštěli i možnost, že zde gestapo nasadilo provokatéra, který byl Smudkovi podobný, a že Vojtěch jej skutečně považoval za svého přítele. Každopádně se Ladislav Vojtěch stal po svém doznání pro okupační představitele vhodnou osobou, na níž mohli demonstrovat svou nesmiřitelnost s lidmi, kteří napomáhali v útěku pronásledovanému Smudkovi. Ladislav Vojtěch byl proto již druhého dne odsouzen zvláštním německým soudem k trestu smrti, který byl o několik dní později, 4. dubna 1940, vykonán v drážďanské věznici. Smyslem této popravy bezpochyby bylo zastrašit protektorátní veřejnost a utlumit sympatie českého národa k „Nepolapitelnému Janovi".[57] Na popraviště jej brzy následoval i další Smudkův přítel a spolupachatel vraždy Wilhelma Kniesta, František Petr. Ten byl odsouzen německým lidovým soudem v Berlíně k trestu smrti 12. července 1940 a o dva měsíce později popraven.

Tentýž den, kdy byl popraven v Drážďanech Ladislav Vojtěch, překročil Jan Smudek protektorátní hranice. Jeho pouť pokračovala dále přes Slovensko a Maďarsko do spřátelené Jugoslávie. Přes Blízký východ posléze Smudek odcestoval do

Vězeňská fotografie Smudkova spolužáka Františka Petra, který se podílel na zabití Wilhelma Kniesta. Ačkoli svým výstřelem německého policistu jen poranil na ruce, byl jako první Čech od německé okupace odsouzen v soudním řízení k trestu smrti a 14. září 1940 popraven (*Archiv Ministerstva vnitra ČR*)

56 Viz např. HOFMANN, Josef: Život za kamaráda. In: *Život za pravdu*, s. 145–158.

57 TŮMA, Oldřich: Münchner Platz č. 3: Na jaře 1940 byl v Drážďanech popraven první Čech – dvacetiletý Ladislav Vojtěch. In: *Národní osvobození*, roč. 10, č. 3 (2000), s. 7.

Francie, kde vstoupil do československého zahraničního vojska. Ani další Smudkovy osudy nepostrádají dramatičnost – po kapitulaci Francie absolvoval se skupinou několika krajanů neuvěřitelnou anabázi po francouzských koloniích.[58] Ve Velké Británii byl pak Smudek na vlastní žádost přeložen od pozemního vojska k letectvu, kde pod krycím jménem Karel Doubek působil jako navigátor.[59] Za svoji bojovou činnost byl vyznamenán Československým válečným křížem 1939, medailí Za chrabrost a medailí Za zásluhy druhé třídy. Na samém konci války se zde Smudek oženil s Margarethou Bushovou, která pocházela z Manchesteru.

Vlevo Jan Smudek jako voják 5. roty 2. praporu 1. pluku československé zahraniční armády ve Francii. V bojích na frontě byl raněn, přesto se mu podařilo s falešnými dokumenty na jméno Charles Legrand uprchnout do Velké Británie;
vpravo Jan Smudek v rozhovoru s prezidentem Edvardem Benešem ve Velké Británii (*Archiv Jaroslava Čvančary*)

O Smudkově úspěšném útěku z okupovaného protektorátu však československý zahraniční odboj neinformoval a zřekl se tak možnosti využít této události propagandisticky. Stalo se tak patrně na přání domácí odbojové organizace, která Smudkův útěk za hranice zprostředkovala a obávala se, že by v případě zveřejnění jeho dobrodružství (například v rozhlase) mohla být odhalena její převaděčská cesta. V důsledku toho se o úspěšném završení Smudkova útěku nedozvěděly ani nacistické bezpečnostní orgány. Zdá se, že ve Smudkovi nacisté po určitou dobu spatřovali jakýsi obávaný a záhadný element. Svědčí o tom událost z června 1940, kdy byl na

58 Příběhy této skupiny viz MASTNÝ-ŠTEFAN, František: *Probijte se! (Débrouillez-vous!)*. Praha, nakladatelství Rok 1946.

59 Krycí jména přijímali zejména důstojníci zahraniční armády, aby nebyli pronásledováni jejich rodinní příslušníci v protektorátu. Smudek si zvolil své krycí jméno podle nejmladšího příslušníka domažlické skautské odbojové skupiny. Karel Doubek byl také přítomen pokusu o Smudkovo zatčení 20.3.1940.

Uralském (dnešním Puškinově) náměstí v Praze napaden automobil vysokého německého úředníka Rittershausena. Podle vyjádření jistého německého úředníka totiž „Gruppenführer Frank je toho názoru, že je třeba vyšetřit, zda tento skutek nepochází od Smudka. V tom případě by se Smudek musel ještě zdržovat v Praze. To není možné jen tak odmítnout, neboť dosud chybí jakákoliv zpráva o Smudkově vystoupení v cizině, a dá se předpokládat, že cizina by o jeho úspěšném útěku určitě informovala."[60]

Filmový hrdina a exulant

Smudkovy dramatické osudy se ještě za války staly dokonce námětem filmového ztvárnění. Přímo o Janu Smudkovi natočil již v roce 1943 sovětský režisér Vladimir Petrov gruzínský film *Uchinari Jani* (Nepolapitelný Jan). Film jasně ukazuje, že osoba Jana Smudka symbolizovala ve své době nejen pro českou společnost, ale i pro mezinárodní veřejnost, československý domácí protinacistický odboj. Filmový „gospodin Smudek" je tak jedním z českých studentů uvězněných 17. listopadu 1939 a po propuštění z koncentračního tábora se zapojuje do protinacistického odbojového hnutí. Jezdí po protektorátu s odbojovou vysílačkou, zabije několik Němců a v samém závěru jej vidíme střílet na uniformovaného esesmana jedoucího v mercedesu, který má nejspíše představovat Reinharda Heydricha. Kromě Sovětů se nechali Smudkovým nevšedním příběhem inspirovat i tvůrci slavného amerického filmu *Casablanca*, kteří jednu z hlavních postav označili za uprchlého českého odbojáře. K tomu je nutné podotknout, že Smudek se skutečně po svém útěku z Francie v Casablance zdržoval. Vystupoval zde pod jménem Charles Legrand.[61]

Po návratu do osvobozené vlasti se stal Jan Smudek v pravém slova smyslu „hvězdou". V novinách vycházela na pokračování reportáž popisující jeho dobrodružnou cestu za svobodou, žurnalisté měli zájem o jeho rozhovory. I proto se Smudek, zaměstnaný jako správce strojírenského podniku v Hranicích u Aše, rozhodl pro politickou kariéru. Vstoupil do Československé strany lidové a stal se lídrem její kandidátky do parlamentních voleb v roce 1946 na Karlovarsku. Jeho tvář přitahovala pozornost na předvolebních shromážděních lidovců, přes svoji značnou popularitu z let války však ve volbách neuspěl.

V únoru 1947 se stal Smudek obětí provokace Obranného zpravodajství (OBZ), ovládaného komunisty, když byl vyzván, aby převedl přes hranice do západní zóny Německa údajné protikomunistické aktivisty, ve skutečnosti agenty OBZ. Díky zásahu jiných policejních složek se však tato zpravodajská dezinformační hra nerozvinula a obešla se bez vážnějších následů. Smudek byl na hraniční hoře Čerchov 17. února 1947 zatčen a za pokus o ilegální přechod hranic odsouzen ke čtrnácti dnům vězení.[62] V reakci na tuto událost opustila Smudkova manželka

60 *SÚA*, fond Státní tajemník při Úřadu říšského protektora, 109-7-47, dopis úřadu státního tajemníka veliteli Bezpečnostní policie v protektorátu Horstu Böhmemu z 11.6.1940.

61 KOCOUREK, M.: Nepolapitelný Jan. In: *Květen*, č. 14 (6.4.1946), s. 5.

62 *AMV ČR*, fond Ústředna StB po roce 1945, 305-346-8.

s dcerami Ilonou a Nikolou Československo. Po únorovém převratu je následoval i „Nepolapitelný Jan". V druhém exilu se Smudek věnoval především soukromému podnikání, stýkal se též s lidoveckým politikem Ivo Ducháčkem. Pobýval převážně ve Francii.

Ačkoliv byl Jan Smudek v poválečném Československu oslavován jako národní hrdina, pro komunistickou historiografii byl pro svůj odchod do exilu v této roli nepoužitelný a jeho odbojové činy komunističtí historikové odsoudili. Smudka označovali za lehkovážného dobrodruha s individualistickými a sobeckými sklony. Rozporuplně Smudkovu činnost přijímali především na jeho rodném Chodsku, kde v důsledku jeho útěku přišlo o život několik nevinných lidí. I to bylo zřejmě důvodem, proč Jan Smudek po svém návratu z exilu v devadesátých letech nevystupoval na veřejnosti. „Nepolapitelný Jan" zemřel v Dílech u Domažlic 17. listopadu 1999.

Problém integrace národních identit v procesu evropského sjednocování[1]

Jan Pauer

Mnohé události v Evropě, především v prvním desetiletí po zhroucení komunistického systému, znovu rozpoutaly diskuse a úvahy o významu národní identity. Zatímco teoretici globalizace a četní badatelé zabývající se nacionalismem již dlouho hovořili o postnacionální éře, ostatní vyvozovali z rozpadu mnohonárodních a multietnických států, který po zániku východního bloku následoval, opačné závěry. Rozpad stávajících federací a zjevná tendence utvářet hranice politických celků ve shodě s etnickými a národními hranicemi byly pokládány za důkaz nezmenšené integrační síly kulturně a nacionálně formovaných identit.

Co jsou národní identity

K objasnění zde používaného pojmu identity předesílám několik poznámek o kolektivních, respektive nacionálních identitách. Pojem identity, pocházející z vývojové psychologie, která jím rozumí proces utváření autonomie a kontinuity určité osoby, zažil v posledních dvou desetiletích obrovskou konjunkturu jako klíčový pojem kulturně orientovaných společenských věd. Ve shodě s klasiky těchto oborů byl pojem identity přenesen také na sociální skupiny.[2] Kolektivní identita nahradila

---

1 Tento příspěvek v poněkud pozměněném znění autor přednesl na konferenci „Evropská versus národní identita?" na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze 24.4.2003.

2 MEAD, George Herbert: *Mind, Self and Society*. Chicago, University of Chicago Press 1934; německy v řadě vydání, např. *Geist, Identität und Gesellschaft aus der Sicht des Sozialbehaviorismus*. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag 1998; ERICKSON, Erik H. (ed.): *Identität und Lebenszyklus*. Frankfurt/ M., Suhrkamp Verlag 1971. Srv. zde Ericksonovy poznámky k národní identitě v Izraeli (s. 205 n.).

v postnacionální éře globalizace a nadstátní integrace, v níž národní státy již nejsou výlučnými reprezentanty kolektivních zájmů a dominantními subjekty civilizačních vývojových trendů, starší pojmy, jako je například národní vědomí.[3] Národní identity se utvářejí ve vzájemné interakci kultury, dějin, práva, politiky a hospodářství. V moderních komplexních společnostech vždy sestávají z více prvků a jsou pluralitní a reflexivní. Jsou mnohočlenné, jelikož se vyznačují primordiálními, univerzálními a historicko-kulturními znaky.

Primordiální znaky, jako pohlaví, barva pleti, rodný jazyk nebo původ, identitu formují.[4] Jsou to znaky, které nelze vymazat sociálním jednáním. Neplyne z nich sice žádný životní rozvrh nebo smýšlení, ale je jistě rozdíl, zda se člověk narodí ve Spojených státech jako černoch nebo běloch anebo ve střední Evropě jako Rom nebo „bílý" Čech, Slovák či Maďar. Když se tyto primordiální nebo askriptivní znaky politizují, vznikají nejradikálnější konflikty.[5]

Univerzální prinicipy, jako právní rovnost lidí a podobně, vytvářejí v demokraticky uspořádaných společnostech již samozřejmé zdroje politického řádu. Historicko-kulturní prvky odrážejí zvláštnosti partikulárních historických zkušeností. Jsou zakotveny v národních ústavách a projevují se v politické kultuře jednotlivých zemí. Pluralitní jsou národní identity z toho důvodu, že moderní společenství nelze zakládat na homogenních substanciálních hodnotách, ale na zájmových a veřejně vedených diskurzech. A nakonec jsou národní identity reflexivní, protože narozdíl od tradičních společností se dnes hodnoty, symboly a tradice nenabízejí samy od sebe, nýbrž musejí být teprve vytvářeny.[6]

Skutečnost, že kolektivní nebo národní identity nejsou prostě dány, ale konstruují se v procesu sociální a kulturní praxe, často vede k nedorozuměním. Národ je podle slavné formulace Benedicta Andersona *imagined community* – sociální konstrukce,

---

3 V české diskusi tento pojmoslovný posun reflektuje Miroslav Hroch v knize *Na prahu národní existence: Touha a skutečnost*. Praha, Mladá fronta 1999, s. 10.

4 EISENSTADT, Shmuel Noah: Die Konstruktion nationaler Identitäten in vergleichender Perspektive. In: GIESEN, Bernhard (ed.): *Nationale und kulturelle Identität: Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit*. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag 1991, s. 21–38.

5 GIESEN, Bernhard: Europa als Konstruktion der Intellektuellen. In: VIEHOFF, Reinhold – SEGERS, Rien T. (ed.): *Kultur, Identität, Europa*. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag 1999, s. 130–146, zde s. 132. Jako první tento pojem pro vyjádření silných vazeb v tzv. primárních skupinách (rodina, klan, mládežnický gang) razil americký sociolog Edward Shils ve studii „Primordial, Sacred and Civil Ties". In: *British Journal of Sociology Personal*, roč. 8, č. 2 (1957), s. 130–145. Později Clifford Geertz rozvinul koncept etnicity, v němž kombinuje primordiální, politické a sociální faktory. Viz GEERTZ, Clifford: Integrační revoluce: Primordiální postoje a občanská politika v nových státech. In: TÝŽ: *Interpretace kultur: Vybrané eseje*. Praha, SLON 2000, s. 285–343; TÝŽ: Angestammte Loyalitäten, bestehende Einheiten: Anthropologische Reflexionen zur Identitätspolitik. In: *Merkur*, roč. 48, č. 5 (1994), s. 392–403.

6 HABERMAS, Jürgen: Können komplexe Gesellschaften eine vernünftige Identität ausbilden? In: TÝŽ: *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*. Frankfurt/ M., Suhrkamp Verlag 1976, s. 92–126, zde s. 116; TÝŽ: *Die postnationale Konstellation: Politische Essays*. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag 1998, s. 37.

a ne přírodní danost, která by se po staletí jen reprodukovala.[7] Zkratkovité chápání tohoto pojetí sugeruje téměř libovolnou umělost národních pospolitostí.

Konstruktivismus reflektuje jednak prinicipiální nemožnost přistupovat ke světu jako k reálnému, na úhlu poznání zcela nezávislému objektu,[8] jednak neexistenci pevných, zděděných identit v moderních společnostech. To však neznamená, že kolektivní identity nejsou reálné. Jsou výsledkem sociální a kulturní praxe a jsou stejnou skutečností a součástí sociálního světa jako institucionalizované představy o uspořádání společnosti, například republika, stát a podobně.[9] Mohou být sporné, avšak nikoli libovolné. Jsou pluralitní, ukazují však ke specifickým národním tématům, symbolům a historickým datům. Tak může být kontroverzní interpretace let 1918, 1938, 1948 nebo 1968, ale nikdo v českých národních diskusích nepopře relevanci těchto historických přelomů pro národní dějiny a identitu. Kolektivní a národní identity jsou sice sociálními konstrukty, nemohou však být libovolně odvrženy nebo změněny – mimo jiné z toho důvodu, že v rozličné intenzitě obsahují primordiální prvky, které se internalizují a vytvářejí silné emocionální vazby a loajality. Zkušenosti politických exulantů nebo moderních pracovních imigrantů ukazují, jak hluboko jsou národní či etnické identity v příslušnících takových pospolitostí zakořeněny.

---

7 ANDERSON, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso 1983. Německy práce vyšla pod matoucím titulem *Die Erfindung der Nation* [Vynalézání národa]. Frankfurt/M. – New York, Campus Verlag 1998.

8 Konstruktivistické teorie tvrdí, že kognitivní systémy nejsou schopny rozlišovat mezi podmínkami existence určitých reálných objektů a podmínkami svého poznání, protože nemají k těmto reálným objektům žádný přístup, který by byl nezávislý na poznání. Tato konstruktivistická teze nepopírá, že existuje realita, „nepředpokládá však, že svět je předmět, nýbrž horizont ve smyslu fenomenologie. Tedy nedosažitelný. A proto nezbývá jiná možnost než konstruovat realitu; eventuálně pozorovat pozorovatele, jak konstruují realitu." (LUHMANN, Niklas: *Die Realität der Massenmedien*. Opladen, Westdeutscher Verlag 1996, s. 17 n.)

9 Již Palacký zápolil svého času s otázkou, „zda-li národnost ... má do sebe skutečnou realitu, anebo je-li pouhým toliko pomyslem, jalovou abstrakcí". A odpověděl: „Národové, jako kupř. Čechové, Poláci, Maďaři, Němci atd., jsou skutečné reality. Protož i zásada národní má i přidrží úlohu svou v ekonomii světa navěky a všecko lidské horlení i brojení proti ní bude vždy jen jako foukáním proti větru." (PALACKÝ, František: Idea Státu rakouského. In: ZNOJ, Milan – HAVRÁNEK, Jan – SEKERA, Martin (ed.): *Český liberalismus: Osobnosti a texty*. Praha, Torst 1995, s. 48.) Vedle této klasické národní sebereflexe, která zdůrazňuje věčnost národa, poukazují některé sebereflexe nejnovějšího data na nutnost národ konstruovat a vymýšlet. Při svém akcentování konstruktivního charakteru národa nečiní např. Dušan Třeštík rozdíl mezi konstrukcí historicky podmíněných kulturně-národních identit a existencí relativně stabilního sociálního fenoménu zvaného „národ", který je výsledkem mnohovrstevných procesů a faktorů, zde shrnutých v pojmu modernizace. (Srv. TŘEŠTÍK, Dušan: *Češi: Jejich národ, stát, dějiny a pravdy v transformaci*. Brno, Doplněk 1999, s. 47–51; TÝŽ: *Mysliti dějiny*. Praha – Litomyšl, Paseka 1999, s. 121–135.) Tyto záměrné i nechtěné předpoklady národa však leží mimo sféru pouhého vymýšlení. I při vymýšlení národní identity působí silná *path dependency*, která je daná nejen etablovaným jazykem, literaturou, národními kánony všeho druhu a společně sdílenými dějinami. „Vymyšlený" národ prostě není pouhým výmyslem. Národní identita se vymýšlí i nalézá.

Kolektivní i národní identity ustavují hranice mezi vnitřním a vnějším, integrují i vylučují. Jsou základním konstrukčním principem moderních společností,[10] protože zakládají potřebnou míru kulturní vzájemnosti a vytvářejí předpoklady pro integraci.[11] Prvotní impulz připisovat transformujícím se zemím bývalé východní Evropy po pádu komunismu zvláštní sklon k nacionalismu[12] pozvolna ustoupil diferencovanějšímu pohledu. Ten dokáže rozlišovat mezi nacionalismem jakožto ideologií, která staví národ do středu politického programu, instrumentalizuje jej jako mocenský faktor a po roce 1989 byla nepochybně krizovým symptomem, a národními sebereferenčními diskurzy, kterým se postkomunistické státy nemohly vyhnout. Ve všech zemích bývalé východní Evropy se paralelně s transformací politicko-ekonomického systému odehrával i všeobsáhlý proces inventarizace a evaluace hodnot, symbolů a tradic, s jejichž pomocí se rekonstituovala národní a politická identita.

Globalizace a znovuuspořádání Evropy podnítily diskuse o roli národních identit také na Západě. Velkou inovaci v historickém výzkumu posledních let představoval koncept *lieux de mémoire* – míst paměti – francouzského historika Pierra Nory.[13] Postaven před úkol popsat francouzskou národní identitu, rozvinul metodu její rekonstrukce prostřednictvím symbolických míst kolektivní paměti Francouzů. Do středu zájmu se dostala nikoli její rekonstrukce opřená o archivní výzkum historických faktů a událostí, ale veřejné zacházení s ní. Rozbor kultury veřejného vzpomí-

10 WEIDENFELD, Werner: Europa – wo liegt es? In: TÝŽ (ed.): *Die Identität Europas*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1985, s. 13–41, zde s. 14.

11 Miroslav Hroch se distancuje jak od konstruktivismu, který chápe národ jako produkt ideologů nacionalismu, za nímž se dokonce mohou skrývat manipulativní zájmy, tak od primordialistického pojetí národa, které jej pokládá za předem určenou a po staletí značně stabilní přírodní danost (HROCH, Miroslav: *V národním zájmu: Požadavky a cíle evropských národních hnutí v komparativní perspektivě*. Praha, Lidové noviny 1999, s. 191). Druhé pojetí, které etnokulturní jádro národní identity vyjímá z dějinnosti, najdeme spíše u nacionalistických politiků a v národních historiografiích 19. a 20. století než v současných společenskovědních teoriích. Substancialistické pojetí národa má málo společného s úvahami o podílu primordiálních kódů na utváření identity. To, že existují také zděděné, primordiální, nikoli volbou nebo reflexí přijaté prvky identity (jazyk, náboženství atd.), je Hrochovi jasné (srv. *tamtéž*, s. 10).

12 Zástupně za mnoho podobných výroků v západní Evropě citujme názor Alaina Minca: „Musíme být připraveni na mohutnou vlnu nacionalismu z východní Evropy, až jednoho dne triumf demokracie ztratí svůj původní lesk. Na nacionalistické vzkypění v nitru společností, které po půlstoletí zamrzlých dějin upadají do stejně šílených představ včetně antisemitismu, na nichž lpěly před dlouhým komunistickým zimním spánkem. (...) Tváří v tvář novému světu plnému nejistot a nebezpečí se národ opět přihlásí o svá práva, opět se stane přirozeným horizontem politiky." (MINC, Alain: *Die Wiedergeburt des Nationalismus in Europa*. Hamburg, Hoffmann und Campe Verlag 1992, s. 15 n.; originál *La vengeance des nations*. Paris, Grasset 1990.)

13 NORA, Pierre: Das Abenteuer der Lieux de mémoire. In: ETIENNE, François – SIEGRIST, Hannes – VOGEL, Jakob (ed.): *Nation und Emotion: Deutschland und Frankreich im Vergleich. 19. und 20. Jahrhundert*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1995, s. 83–92; NORA, Pierre: *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*. Frankfurt/M., Fischer Verlag 1998; TÝŽ: Mezi pamětí a historií: Problematika míst. In: *Politika paměti: Antologie francouzských společenských věd*. (Cahiers du CEFRES, č. 13.) Praha, CEFRES 1998, s. 7–31.

nání (*Erinnerungskultur*) a politického zacházení s minulostí země je dnes velmi produktivním přístupem v průzkumu národních identit. Historiografie jako věda zabývající se minulostí získala zdatnou soupeřku: „politiku vzpomínání (*Erinnerungspolitik*) jako patronku kolektivních pamětí".[14]

Národ jako zdroj politické legitimity

Po tomto odkazu na narativní a symbolickou strukturu národních identit obraťme pozornost na vztah národní a evropské identity. Prvního května 2004 vstoupilo deset zemí do Evropské unie. Práce Konventu Evropského parlamentu vyústila do návrhu Evropské ústavní smlouvy. Zamýšlené posílení nadnárodních politických struktur má zároveň sloužit k zachování národních identit. Politická integrace kontinentu nemá postupovat na úkor kulturní a národnostní mnohotvárnosti. Národní identita se dokonce stává ústavním pojmem a její ochrana jedním z článků ústavy.[15]

Evropské státy čeká v budoucnosti konfrontace s rozličnými výzvami. Hospodářská globalizace i právní a politická integrace v rámci Evropské unie musejí být sladěny s politickou legitimitou přesahující národní ústavy, parlamenty a veřejnost jednotlivých zemí. Postupující oddělování nadstátních regulačních mechanismů a dynamiky vývoje od dosavadního národního suveréna vyúsťuje v erozi národních řídicích kompetencí a v postupný pokles vlivu národních parlamentů, což vede k prohlubování legitimačního deficitu v demokratických společnostech. Dobrovolné odevzdání práv národních suverénů orgánům a institucím Evropské unie a jejich převedení na úroveň společného práva a jedné evropské politiky se děje prostřednictvím úzkých politických kanálů a expertních fór, dalece odtržených od veřejnosti jednotlivých národních států. Evropské orgány a instituce sice mají reprezentovat demokratickou vůli evropských národů, demokraticky však nefungují. Předsedové vlád členských států tvoří v Evropské radě evropskou legislativu. Evropští komisaři tvoří exekutivu a Evropský parlament jako orgán skutečného zastoupení lidu má jen omezené pravomoci. Evropská judikatura se těší nejvyšší autoritě, nemůže si však nárokovat nejsilnější legitimitu. Její rozhodnutí mají přednost před národním právem včetně nálezů národních ústavních soudů. Evropské normy určují již zhruba sedmdesát procent hospodářského práva členských zemí. Mnohá rozhodnutí Evropského soudního dvora, jako například o zrovnoprávnění žen v Německu v souvislosti se službou v Bundeswehru, se dotýkají jádra národní politické kultury. Daná situace je nebezpečná tím, že národní parlamenty disponují sníženou a nadnárodní evropské instituce nedostatečnou legitimitou.[16] Demokratický deficit nepochází jen z institu-

14 Viz ASSMANN, Aleida: Wozu „nationales Gedenken"? In: LAWATY, Andreas – KOBYLIŃSKA, Ewa (ed.): *Erinnern, vergessen, verdrängen: Polnische und deutsche Erfahrungen*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 1998, s. 110–119, zde s. 113.

15 Srv. Návrh smlouvy zakládající ústavu pro Evropu, článek 5, paragraf 1, CONV 850/03, *www.euroskop.cz*.

16 Demokratická legitimita je v Evropské unii „nedostatkovým zbožím", jak lapidárně poznamenal Ernst-Wolfgang Böckenförde v úvaze „Welchen Weg geht Europa?" In: TÝŽ: *Staat, Nation, Europa: Studien zur Staatslehre, Verfassungstheorie und Rechtsphilosophie*. Frankfurt/M.,

cionální struktury Evropské unie, ale i z absence demokratického evropského suveréna.[17] Neexistuje sice žádný evropský lid, žádný evropský národ, v plném proudu je však simulace evropské státnosti. Zrodila se už evropská vlajka, společná hymna, analogicky k národním svátkům se vytvořily evropské dny, které upomínají na založení Rady Evropy 5. května 1949 a na vyhlášení Schumanova plánu 9. května 1950. Dělají se společné řidičské průkazy a automobilové poznávací značky. Přestože existuje již několik evropských zakladatelských textů, je zde snaha vytvořit Evropskou ústavní smlouvu. V ní má být mimo jiné posíleno již platné unijní občanství, které příslušníkům členských států poskytne vedle pasu a práva na volný pohyb také omezená práva v ostatních členských zemích pro případ, že by se tam chtěli usadit, například komunální a evropské volební právo. Měna euro je dosud nejdůležitějším symbolem evropské identity. I když neexistuje společná zahraniční a bezpečnostní politika, plánuje se zřízení funkce evropského ministra zahraničí. Přistupující státy zřizovaly funkci vyslance při Evropské unii. Zjevná analogie k národnímu státu ukazuje na snahu vytvořit celoevropskou identitu na symbolické rovině.[18]

Národ jako moderní forma kolektivní identity v sobě spojuje dvojí představu: o suverenitě lidu jako legitimizačním principu a národu jako kulturně, etnicky a historicky definované entitě.[19] Pojmy „krajan" a „občan" tvoří v Evropě zpravidla jednotu. Politická proměna poddaného v občana státu i kulturní konstrukce pospolitosti spojené jazykem a původem tvoří ústřední zdroje legitimity v moderních sekularizovaných národních státech.[20] Obojí vytváří potřebnou míru společně sdílených hodnot, norem a představ, na nichž závisí připravenost k politické odpovědnosti a loajalita vůči vlastnímu státu. V tomto smyslu tvoří národní identita kulturní substrát demokracie.[21] Každé politické a právní uspořádání tedy má své kulturně zprostředkované předpolitické základy. Přijetí principu rozhodování většiny, ústředního pravidla parlamentní demokracie, počítá s vysokým stupněm kulturní sounáležitosti.[22] Tam, kde vznikají náboženské a enticko-nacionální rozpory, se tento princip k řešení konfliktů nehodí.

Suhrkamp Verlag 1999, s. 68–102, zde s. 91.

17 Ulrich Beck tento deficit vyhrotil následujícím paradoxem: Co by se stalo, kdyby si Evropská unie podala přihlášku o členství v EU? Byla by odmítnuta kvůli nesplněným kritériím kladeným na demokratičnost budoucích členů! Viz BECK, Ulrich: Weltbürger aller Länder vereinigt euch! In: *Die Zeit*, roč. 53, č. 30 (16.7.1998), s. 43.

18 Viz KREIS, Georg: Europa – eine Nation? In: *Neue Zürcher Zeitung*, (29.–30.3.2003).

19 LEPSIUS, Rainer M.: Nation und Nationalismus in Deutschland. In: JEISMANN, Michael – RITTER, Henning (ed.): *Grenzfälle: Über neuen und alten Nationalismus*. Leipzig, Reclam Verlag 1993, s. 193–214, zde s. 198.

20 HABERMAS, Jürgen: 1989 im Schatten von 1945: Zur Normalität einer künftigen Berliner Republik. In: TÝŽ: *Die Normalität einer Berliner Republik*. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag 1995, s. 167–188, zde s. 177.

21 TÝŽ: Die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie. In: TÝŽ: *Die postnationale Konstellation*, s. 154.

22 BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang: *Staat, Verfassung, Demokratie: Studien zur Verfassungstheorie und zum Verfassungsrecht*. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag 1991, s. 348–351.

Relativně vysoká míra kulturní homogenity ovšem neznamená, že je třeba konstruovat závazný národní hodnotový kánon, jak se objevilo v debatě o „německé dominantní kultuře" (*deutsche Leitkultur*). Spíše se jedná o dostatečnou zásobu sdílených kulturních zvyklostí, které umožňují demokratické jednání. Všechny univerzální principy, jako suverenita lidu a lidská práva, se v Evropě od 19. století naplňovaly převážně v národním rámci. Místo „slunečních králů" zaujaly „slunečné národy", sekulární národní stát se sakralizoval.[23] Politická legitimita byla ukotvena národně a dále se udržovala skrze médium národní veřejnosti. Tím, že má veřejnost „laický charakter",[24] je jazykově přístupná každému občanu. Tak mohou do veřejného diskurzu proudit prvky a emoce žitého světa. Takto vzniklé loajality vytvářejí silné vazby. Je závažnou otázkou, jaké zdroje legitimity může mobilizovat supranacionální režim typu Evropské unie, jejíž legitimita je odvozena od národních států a nemůže sama o sobě určovat svůj osud.

Původním motivem evropského sjednocování bylo překonání dědičných nepřátelství mezi evropskými národy a zajištění trvalého míru. Jako odpověď na dvě války vzešlé z Evropy, které stály sedmdesát milionů mrtvých, se nyní vedle politiky usmíření vsadilo na posílení společných zájmů. Vytvoření nadnárodní organizace typu Evropských hospodářských společenství zvýšilo blahobyt všech zúčastněných. EHS jako celní unie a vnitřní trh představovala hospodářský a právní celek, který byl hodnocen v kategoriích nákladů a zisků. Národní státy sice ztratily kompetence ve prospěch nadnárodní organizace, tento akt ovšem nepotřeboval žádnou dodatečnou legitimizaci, protože nezpochybňoval národní zájmy. S proměnou EHS v EU Maastrichtskou smlouvou z roku 1992 byla opuštěna pouze funkcionální, hospodářsko-právní úroveň integrace. Vytvoření měnové unie a definice hospodářských stabilizačních kritérií znamenají závažný zásah do národních politik. Vzdání se suverenity v peněžní politice omezuje národní fiskální politiku. V úvěrové politice, subvencích, zadlužení veřejných rozpočtů jsou rozhodovací možnosti národních vlád značně podvázány. Zároveň sociální systémy, vystavené tlaku globalizace, si vyžadují stále větší kapacity po přerozdělování. Zmíněným prohlubováním integrace Evropská unie stále více zasahuje do základních oblastí národní politiky, které se týkají rozdělování a přerozdělování. To si vynucuje formulování evropské sociální politiky, která určí úroveň státu blahobytu, přijatelnou hranici chudoby, a tím i evropské solidarity. Evropská unie je tak vtažena do přerozdělovacích bojů, aniž by měla k dispozici legitimitu národních parlamentů a vlád.[25]

Také ve vztahu k dřívějšímu právnímu společenství, jímž byla Evropská unie, se Maastrichtská smlouva chápe jako zakladatelská smlouva nové kvality. Vedle již

23 SLOTERDIJK, Peter: *Falls Europa erwacht*. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag 1994, s. 51 n.; NIPPERDEY, Thomas: *Deutsche Geschichte 1800–1866: Bürgerwelt und starker Staat*. München, Beck 1983, s. 300.

24 GERHARDS, Jürgen – NEIDHARDT, Friedhelm: *Strukturen und Funktionen moderner Öffentlichkeit: Fragestellung und Ansätze*. (WZB Diskussionspaper, FS II-90-101.) Berlin, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung 1990.

25 LEPSIUS, Rainer M.: Die Europäische Union: Ökonomisch-politische Integration und kulturelle Pluralität. In: VIEHOFF, R. – SEGERS, R. T. (ed.): *Kultur, Identität, Europa*, s. 201–222.

zmíněného unijního občanství je to především plánovaná společná zahraniční a bezpečnostní politika, která má podle Maastrichtské smlouvy sloužit k prosazování evropské „identity na mezinárodní scéně".[26] Na Evropských rozporech ve vztahu k válce v Iráku a na vytváření pochybných os mezi některými státy, které jiným evropským zemím připomínají národní traumata, je patrné, jakou měrou mohou národně-kulturní diference bránit vytváření evropské identity.

Také další otázky, které se dotýkají kulturní sebeidentifikace jednotlivých národů – například role církví ve společnosti, udělování občanství cizincům, status rodiny nebo osnovy veřejných škol – se stále více dostávají do působnosti evropských směrnic. Typickým příkladem rozhodování o hodnotách, jež vede na evropské úrovni ke konfliktům a rozdílným názorům, je otázka, zda se má v preambuli evropské ústavy hovořit o bohu, a jestliže ano, zda je tím míněno jen křesťanské evropské dědictví. Jiným případem kulturní obrany před domnělým nebezpečím supranacionálního mentorování je prohlášení slovenského parlamentu z roku 2002 o „morální suverenitě Slovenska" po jeho vstupu do Evropské unie. Skrývá se za ním strach jednoho vlivného slovenského katolického proudu, že by si evropské právo mohlo vynutit zrovnoprávnění homosexuálních partnerství nebo zmírnění podmínek umělého přerušení těhotenství.[27]

Evropská unie se politizovala a její agenda vstoupila do hodnotově velmi vyhraněných oblastí. Potřebuje tedy širší legitimizaci. Jejím zdrojem jsou však stále jen národní státy, které unii tvoří.[28] Všechny kritiky technokratického charakteru Evropské unie upozorňují na malou míru kulturní integrace, a tedy nedostatečné zakotvení evropské legitimity. Narozdíl od hospodářství, politiky a práva byla kulturní integrace Evropy podporována jen nedostatečně. Tvorba institucí předcházela vytváření identity.[29] Zatímco by pro evropské instituce byla nejlepší supranacionální struktura, protože by byla ekvivalentem národního státu, hodí se pro zachování národních identit nanejvýš dílčí identifikace na transnacionální úrovni.[30]

---

26 Smlouva o Evropské unii, článek B, *www.euroskop.cz.*

27 Křesťanskodemokratické hnutí by v současnosti chtělo z tohoto zákona učinit zákon ústavní a stvrdit v něm i suverenitu zahraničněpolitickou, trestněprávní a sociální. Srv. LEŠKO, Marián: Je za únio a proti nej. In: *SME*, (7.4.2003), s. 8.

28 V Deklaraci o budoucnosti Evropské unie, přijaté na zasedání Evropské rady 15.12.2001 v Laekenu, se o tom uvádí: „Evropská unie odvozuje svou legitimitu z demokratických hodnot, které uplatňuje, z cílů, které sleduje, a z pravomocí a nástrojů, které má. Evropský projekt však odvozuje svou legitimitu také z demokratických, transparentních a výkonných institucí. Rovněž národní parlamenty přispívají k legitimitě evropského projektu." Jasná definice typu „všechna moc vychází z lidu", kterou najdeme ve většině ústav, je zde nahrazena výčtem různých legitimizačních zdrojů. Deklarace o budoucnosti Evropské unie je k dispozici na internetové adrese české vlády: *http://wtd.vlada.cz/files/en/dokumenty/lisabon/er_laeken_2001.pdf*

29 LEPSIUS, R. M.: Die Europäische Union, s. 206.

30 REESE-SCHÄFER, Walter: Supranationale oder transnationale Identität: Zwei Modelle kultureller Integration in Europa. In: VIEHOFF, R. – SEGERS, R. T. (ed.): *Kultur, Identität, Europa*, s. 253–266, zde s. 258.

Evropská nadnárodní identita?

Evropa nemá žádné přirozené geografické hranice na východě ani na jihu a nemá žádné přirozené centrum. Netvoří samostatný celek společné obrany a ani evropský hospodářský prostor se nekryje s Evropskou unií, protože Norsko, Island, Švýcarsko ani Lichtenštejnsko k ní nepatří. Neexistuje společný jazyk ani společné dějiny. Evropská veřejnost jako prostor kulturní integrace se rodí jen ve skromných náběžích a zaostává za veřejností globální. Ať se jedná o přenos hudby, šíření módy, o internet, CNN nebo Hollywood, je zřejmé, jak skromné jsou pokusy o vytvoření evropské veřejnosti. Existuje dostatečná zásoba sdílených kulturních evropských statků, které by mohly být základnou evropské identity?

Mnozí intelektuálové upozorňují na antiku, židovsko-křesťanské náboženské dědictví, renesanci, osvícenství, urbanizaci a modernizaci, na společnou hudbu, výtvarné umění, vědu, architekturu nebo symboly, svátky, jména v kalendáři a zvyky a zjišťují, že by takzvané národní kultury téměř zmizely, kdyby se vyňaly ty jejich součásti, které jsou sdíleny i ostatními.[31] Zdá se, že realističtější kulturní mapou Evropy je obraz „kulturních rodin", jak jej podává Anthony D. Smith. Různé regiony, státy a národy participovaly na těchto evropských kulturních proudech a hodnotách nestejnou měrou.[32]

Nepochybné společné kulturní fenomény však nezabránily ani rozrůznění národních kultur, ani tomu, aby především v minulém století mezi bezprostředními sousedy nevznikaly eliminační nebo i vyhlazovací války. Vzhledem k rozporům, které se objevily mezi západními členskými státy Evropské unie v otázce vojenského zásahu v Iráku, zůstává otevřené, zda odmítání válek, sekularizace a úsilí o stát blahobytu již patří k pevně zakotvenému evropskému hodnotovému kánonu.[33] Tím více to platí pro nové členy unie.

Než se dostaneme k jádru otázky, zda a jakým způsobem mohou být národní identity integrovány do identity evropské, upozorněme na tři příklady nadnárodní integrace. Nejznámějším případem státního národa, který dokázal integrovat řadu národností a entických a náboženských skupin, jsou Spojené státy americké. Paralelně s potlačováním a likvidací původního obyvatelstva se v USA vytvořila zvláštní americká identita, která byla charakterizována konceptem *melting pot*, zformulovaným mezi počátkem minulého století a první světovou válkou.[34] Roztavení kulturních, náboženských a rasových rozdílů uznáním ústavních principů a zásad americké civilizace – „amerického způsobu života" (*american way of life*) – činí ze Spojených

31 LÜBBE, Hermann: Die große und die kleine Welt: Regionalismus als europäische Bewegung. In: WEIDENFELD, W. (ed.): *Die Identität Europas*, s. 191–205, zde s. 201.

32 SMITH, Anthony D.: National identity and the idea of European unity. In: *International Affairs*, roč. 68, č. 1 (leden 1992), s. 55–76, zde s. 70 n.

33 DERRIDA, Jacques – HABERMAS, Jürgen: Unsere Erneuerung: Nach dem Krieg. Die Wiedergeburt Europas. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (31.5.2003).

34 BISCHOFF, Volker – MANIA, Marino: Melting Pot-Mythen als Szenarien amerikanischer Identität zur Zeit der New Immigration. In: GIESEN, Bernhard (ed.): *Nationale und kulturelle Identität*, s. 513–536.

států státní národ, který je schopen integrovat multikulturní společnost. Ústavní principy jsou formulovány inkluzivně a univerzalisticky, i když kulturní jádro amerického politického národa bylo bílé, britské a protestantské. Početné a různorodé etnické, náboženské a historické segmenty amerického národa si zachovaly značnou autonomii, na konstituování americké identity se však nijak nepodílely. Skupiny přistěhovalců nemusely bojovat za uznání svých specifických identit. V USA se nikdy nebojovalo za židovskou, irskou nebo polskou národní emancipaci jako v Evropě. Zvláštním problémem je integrace černochů. Jejich status se pohyboval v napětí mezi naprostou cizotou na rovině primordiálně daných hranic všedního života a úplným vtažením do americké identity podle ústavy. Ne náhodou byla integrace černochů ústřední otázkou americké občanské války. Hranice univerzalistické politické integrace jsou znatelné dodnes.

Dokud kulturně a etnicky rozdílné skupiny neobývaly uzavřená území, nevznikala žádná separatistická hnutí. Určité náběhy v tomto směru se soustřeďovaly na školy, univerzity, média a nejrůznější lokální fóra. Boj etnických skupin za zrovnoprávnění a uznání přitom nijak neodporuje americké ústavě.[35] Přesto však řada amerických států reaguje na dezintegrační etnické tendence jazykovými zákony, které angličtinu kodifikují jako úřední a dorozumívací jazyk. Že model přetavování etnických identit může narazit na své hranice, ukazuje aktuální varování Samuela T. Huntingtona, který v imigraci a růstu populace Mexičanů v jižních státech USA vidí ohrožení konstitutivních hodnot amerického národa v důsledku skutečné či domnělé neochoty hispánského obyvatelstva učit se anglicky a přijímat hodnotové a kulturní principy dominantní americké identity. Tak vzniká hrozba kulturního rozdělení Spojených států mezi *Hispanics* a *Anglos*, které dokonce může zastínit dosud nejsilnější rasový rozkol mezi černochy a bělochy.[36] Bez ohledu na to, zda je Huntingtonova analýza přehnaná nebo realistická, svědčí již samo takovéto varování o váze etnicko-národních identit pro legitimitu každého politického společenství.

Specifické znaky přistěhovalecké kultury, jejíž kolektivní identitou se stal státní národ, nelze bez dalšího přenášet na Evropu, kde existují národní státy s dlouhou historickou tradicí a rivalitami. Vedle USA zřejmě nevzniknou žádné USE.

Jiný případ představuje Kanada se svým fragmentarizovaným původním obyvatelstvem a frankofonním regionem Quebec, který se v anglofonní většinové kultuře obává o svou další existenci. Kanadská diskuse kolem ústavy se soustředila na vztah liberálních práv a ochrany kulturních zvláštností. Jelikož právě abstrahování od nich za účelem zajištění rovnosti tvoří podstatu liberálně-univerzalistických práv, nejde u kulturních konfliktů o to uznávat stejná práva, ale o rovnost kultur. Jestliže má údajně každý člověk určitou identitu, která si zaslouží ochranu, musí být analogicky k tomu kulturní skupinové odlišnosti učiněny základem politiky diference a uznání.

---

35 EISENSTADT, Shmuel N.: Kollektive Identitätskonstruktionen in Europa, den Vereinigten Staaten, Lateinamerika und Japan: Eine vergleichende Betrachtung. In: VIEHOFF, S. (ed.): *Kultur, Identität, Europa*, s. 370–400, zde s. 390–393.

36 HUNTINGTON, Samuel P.: The Hispanic Challenge. In: *Foreign Policy*, roč. 35, č. 2 (březen–duben 2004), s. 30–45.

Kultury mají právo na přežití. Jejich ochrana vyžaduje uznávání kolektivních práv a tam, kde je to potřebné, i omezení určitých individuálních práv, například při volbě vyučovacího jazyka u dětí ze smíšených manželství nebo obchodního jazyka velkých firem. Procedurální liberalismus zde naráží na ochranu identity jednotlivých kultur.[37]

Kanadský příklad je sotva vhodným modelem pro Evropu. I když odhlédneme od toho, že existuje právo na kulturní rozvoj, nikoli však na přežití určité kultury, jak je tomu u ochrany živočišných druhů, protože kultury jsou živé jen ustavičnou revizí,[38] ukazuje politika uznání na jeden ústřední aspekt kolektivních identit – jsou na uznání odkázány. V Evropské unii bylo úsilí o maximální symbolické uznání menších národů učiněno zadost. Původně měl dokonce každý stát delegovat do Evropské komise jednoho komisaře – Malta se sto tisíci obyvateli stejně jako Německo s dvaaosmdesáti miliony.[39] Uznání všech národních jazyků členských států Evropské unie je důležitým faktorem účasti občanů na správě veřejných věcí. Problém kulturní asimilace v unii navíc nehrozí, protože k ní přistupují jen stabilní národní státy.

Nejznámějším případem mnohonárodnostního státu v Evropě je Švýcarsko, kde se podařilo spojit rozdílné regiony a jazyková společenství do jednoho švýcarského lidu (*demos*). Je to výsledkem dlouhodobého zvláštního historického vývoje (*Sonderweg*) počínajícího již ve středověku. Extrémní podmínky vysokohorské krajiny s úzkými průsmyky nebyly příznivé pro rozvoj feudálních struktur, místo nich se utvořily obranyschopné měšťanské obce a svobodné, ozbrojené rolnictvo s většími politickými právy než v ostatní Evropě. Brzký vznik peněžního hospodářství, čilý obchod a absence neproduktivních tříd, drahého státního aparátu a stálého vojska Švýcarsku umožnily zaujmout průkopnickou roli v průmyslové a měšťansko-liberální revoluci. Vysoká úroveň vzdělanosti a inovační schopnosti z něj učinily kolem roku 1900 nejrozvinutější zemi evropského kontinentu. Dlouhá tradice neutrality, dobrovolné mocenské sebeomezení navenek a minimum vnitřních rozporů, které by mohly vést k občanské válce, přinesly Švýcarsku vysokou stabilitu, jež nebyla ve svých základech otřesena ani za první, ani za druhé světové války.[40] Integrace národů ve státní národ se zde opírá o tři principy: uznání několika národních jazyků v celé konfederaci, svobodu individuální volby jazyka a právo kantonů rozhodovat o úředním a vyučovacím jazyce, tedy jejich teritoriální pravomoc v jazykové politice.[41] Švýcarský model ovšem nelze jednoduše konstruovat nebo napodobovat, vznikal dlouhým neopakovatelným procesem. Zůstává však inspirativním příkladem toho,

37 TAYLOR, Charles: *Multikulturalismus und die Politik der Anerkennung: Mit einem Beitrag von Jürgen Habermas*. Frankfurt/M., Fischer Verlag 1997, s. 13–78.

38 HABERMAS, Jürgen: Anerkennungskämpfe im demokratischen Rechtsstaat. In: *Tamtéž*, s. 147–196, zde s. 173 n.

39 Srv. rozhovor s komisařem EU Günterem Verheugenem: S Klausem budu rád spolupracovat. In: *Lidové noviny*, (12.4.2003), s. 11.

40 DEUTSCH, Karl W.: *Die Schweiz als ein paradigmatischer Fall politischer Integration*. Bern, Haupt 1976.

41 BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang: Die Schweiz – ein Vorbild für Europa? In: TÝŽ: *Staat, Verfassung, Demokratie*, s. 25–33, zde s. 30.

jak bezpečnostní a hospodářské zájmy a politická vůle rozvíjejí za specifických podmínek takový integrační potenciál, že rozdílné národnostní skupiny mohou vytvořit jeden státní národ. A že takový stát může být právě tak moderní, výkonný a demokratický jako homogenní národní státy.

Uvedené příklady politicko-právní integrace kulturních identit nelze jednoduše přenášet na Evropu. Je nutno hledat samostatnou evropskou cestu. Tři konceptualizace dané problematiky navrhují rozdílná řešení. První, které lze nazvat systémovým, vychází z toho, že globalizace a jí vyvolané mizení národních řídicích kompetencí si vynucují supranacionální režimy. Význam nadnárodních institucí bude narůstat co do jejich počtu i důležitosti. V postnacionální éře mizejí i klasické atributy národního státu, jako třeba pravomoc vyhlásit válku.[42] Minulosti patří i éra národních ekonomik. Ve stejné míře, jako se z národního rámce vymklo hospodářství a právo, má být nyní od národa oddělena i politika.[43] Procedurální pojetí politiky, které se opírá o spravedlivá pravidla, účinnost a transparenci, prý postačí k funkčnímu pokrytí klasických politických oblastí. Kdysi uzavřené kolektivní identity se prý nyní otevřely a stávají se postnacionálními.[44] Politická společenství se nyní nemají zakládat na národech, ale na kosmopolitní toleranci, která by zajistila svobodné spolužití národních a etnických kultur. Tento koncept vychází z postupující konvergence národních zájmů a zvýšené racionalizace v ustavování kolektivních identit.

V opozici k tomuto pojetí stojí názor, že se proces abstrahování od lokálně, stavovsky nebo konfesijně vázaných kolektivních identit, které byly při utváření národních států v 18., 19. a 20. století vtaženy do největšího moderního solidárního společenství – do národa –, dnes na evropské úrovni nemůže opakovat. Evropský národ prý dnes nelze utvořit ani procesem etnické nebo národní homogenizace, ani bojem o rovná občanská práva. Ani hospodářské, ani právní společenství podle tohoto názoru nemá potenciál vytvářet společenství politické. Pro sebelegitimizující zakladatelský akt kolektivní tvůrčí moci – *pouvoir constituant* – chybějí dnes předpolitické kulturní předpoklady.[45] Podle tohoto přístupu sice musejí existovat jisté roviny nadnárodní integrace, národní stát ale zůstává ústředním bodem sociální konstrukce identit. Evropský supranacionální režim by pak národní utváření identity

---

42 Pro Maxe Webera až „váha smrti" (*Ernst des Todes*), tj. moc nad životem jednotlivce za účelem obrany společných zájmů, tvoří základ politického společenství (WEBER, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriß der verstehenden Soziologie*. Tübingen, ICB Mohr Verlag 1972, s. 515). Obrana a zahraniční politika jsou podle Josepha Rovana „základními prvky národního státu" (ROVAN, Joseph: Nation und Europa. In: WEIDENFELD, W. (ed.): *Die Identität Europas*, s. 219–234, zde s. 227).

43 BECK, Ulrich: Der kosmopolitische Staat. In: *Der Spiegel*, roč. 55, č. 42 (15.10.2001), s. 54–56.

44 Reflexe, komunikace a přibývající demokratická identifikace mohou vést k oslabení nacionálně-kulturního utváření identity. Viz DELANTY, Gerhard: Die Transformation nationaler Identität und die kulturelle Ambivalenz europäischer Identität: Demokratische Identifikation in einem postnationalen Europa. In: VIEHOFF, S. (ed.): *Kultur, Identität, Europa*, s. 267–288, zde s. 271.

45 PREUß, Ulrich K.: Europäische Einigung und die integrative Kraft von Verfassungen. In: GEBHARDT, Jürgen – SCHMALZ-BRUNS, Rainer (ed.): *Demokratie, Verfassung und Nation: Die politische Integration moderner Gesellschaften*. Baden-Baden, Nomos Verlag 1994, s. 130–146.

v některých směrech rozšířil, avšak nezrušil.[46] K nadnárodnímu utváření politické vůle nemůže docházet přímo, ale jen na základě mezinárodní koordinace.

Třetí koncept, který je v Německu spojován se jmény Jürgena Habermase a Dolfa Sternbergera a s pojmem ústavního patriotismu,[47] vychází z přesvědčení, že základní konsenzus o hodnotách a normách zakotvený v ústavě i demokratická praxe občanů nabízejí solidnější základnu identity než historicky svébytné národní identity určené společným původem.[48] Tento koncept si je vědom propojení národní identity a politické legitimity a nevyhýbá se problému nadstátní integrace příslušných hodnot. Proto za předpoklad úspěšné evropské integrace považuje existenci evropské občanské společnosti, vytvoření celoevropské veřejnosti a společné politické kultury. Jazykovým vzděláním, které všude etabluje angličtinu jako druhý jazyk, sbližováním školních osnov, vytvořením evropského stranického systému a podobně se prý postupně dá překonat problém nedostatečné legitimity evropských institucí. V rámci již dnes existujících různých integračních rovin – lokální, regionální, národní, evropské, globální – ztratí národní identita své výjimečné postavení. Jelikož jsou podle tohoto pojetí všechny identity sociálními konstrukcemi, je v principu možná a politicky smysluplná i tato postnacionální evropská identita.[49]

Na pozadí ztroskotání kulturní a politické konstrukce čechoslovakismu a zkušenosti s rozdělením společného československého federálního státu se může perspektiva politicky motivované nadnárodní identity zdát utopická. Nejedná se však o vytvoření syntetické evropské identity, ale o to, jak uskutečnit rozumnou míru politické integrace při zachování kulturní rozmanitosti. Jaké formy kolektivní identity se nakonec uplatní, přesahuje časový horizont současné generace.

Z němčiny přeložil Petr Šafařík

46 LEPSIUS, R. M.: Die Europäische Union, s. 217.

47 HABERMAS, Jürgen: Die Stunde der nationalen Empfindung: Republikanische Gesinnung oder Nationalbewußtsein? In: TÝŽ: *Die nachholende Revolution*. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag 1990, s. 157–175; TÝŽ: Geschichtsbewußtsein und posttraditionelle Identität: Die Westorientierung der Bundesrepublik. In: TÝŽ: *Eine Art Schadensabwicklung*. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag 1987, s. 161–179, zde s. 168.

48 TÝŽ: *Die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie*, s. 152.

49 TÝŽ: Braucht Europa eine Verfassung? In: TÝŽ: *Zeit der Übergänge*. Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag 2001, s. 104–129.

Fenomén nacionalismu v maďarsko-slovenských vztazích

Konflikty, traumata, styčné body ve výkladu společných dějin 19. a 20. století

Eva Irmanová

Po pádu systému velmocenských bloků v Evropě a po skončení studené války znovu vystoupila do popředí svébytnost prostoru střední Evropy, s její determinující rolí, ovlivňující politický vývoj, formování a spolužití národů, která svým vlivem zasahuje celou Evropu, i s jejím významem jako jednoho z míst zrodu moderního nacionalismu. V současnosti jsme svědky snahy o vytvoření nového česko-německého vztahu, oproštěného od zátěže minulosti, a uvědomujeme si význam tohoto procesu. Nemenší důležitost pro demokratický, stabilní rozvoj národů žijících v této oblasti mají vztahy slovensko-maďarské. Ono „konfliktní společenství" (Jan Křen) Maďarů a Nemaďarů se především v dějinách 19. a 20. století stalo neuralgickým místem, které svým vlivem hluboce zasáhlo také do dalšího vývoje národní pospolitosti Maďarů a Slováků a jehož citelné důsledky přetrvávají až do současnosti.

Při studiu historické literatury maďarské a slovenské provenience se autorka ve své dřívější badatelské práci[1] setkávala s dvojím prožíváním maďarských a slovenských dějin, s jejich často rozdílnou interpretací. O kritický rozbor tohoto problému se pokusila v souboru studií,[2] jejichž cílem bylo postihnout příčiny navzájem odliš-

1 IRMANOVÁ, Eva: Maďarský liberalismus 19. století. In: *Slovanské historické studie*, sv. 21. Praha, Historický ústav AV ČR 1995, s. 93–127; TÁŽ: Rakousko-uherské vyrovnání 1867. In: *Slovanský přehled*, roč. 83, č. 4 (1997), s. 369–378; TÁŽ: Maďarští liberálové a Rusko. In: *Slovanské historické studie*, sv. 24: *Pocta Milanu Švankmajerovi: Monografie a studie*. Praha, HÚ AV ČR 1998, s. 339–352; TÁŽ: Liberálové a revoluce 1848–49 v Uhrách. In: *Slovanský přehled*, roč. 84, č. 1 (1998), s. 3–20; TÁŽ: *Maďarsko a versailleský mírový systém*. Ústí n/L., Albis International 2002.

2 TÁŽ: Maďarská reflexe střední Evropy: Jednotný stát, federace nebo společenství států? In: ŠESTÁK, Miroslav – VORÁČEK, Emil (ed.): *Evropa mezi Německem a Ruskem: Sborník prací*

ného pohledu na klíčové body maďarských a slovenských dějin v 19. a 20. století a formulovat důsledky této dvojí optiky, které se promítly jak do vzájemných vztahů, tak do praktické vnitřní i zahraniční politiky obou zemí; součástí tohoto záměru bylo také konfrontovat odlišné koncepty maďarské a slovenské historiografie ve výkladu totožných historických událostí. Předkládaný článek podává přehledné výsledky tohoto snažení.

Slovenská otázka, maďarská otázka: ložiska traumatu

Kořeny odlišného nazírání a interpretace uzlových bodů maďarských a slovenských dějin 19. a 20. století jak ve vědomí společnosti, tak v historiografii obou národů spočívají v zásadních rozdílech v pojímání a chápání takzvané maďarské otázky a slovenské otázky.

Slovenské politické myšlení ještě s daleko větší intenzitou a naléhavostí než politické myšlení sousedních středoevropských států – ať už v rámci širšího státního celku (Uhry, Československo) nebo v samostatném státě – si klade otázky logiky dějinného vývoje, národní identity a historického vědomí a zároveň se zamýšlí nad vztahem těchto otázek k identitě státní a státoprávnímu uspořádání. Od roku 1918 prožívali Slováci svůj nedokončený zápas za národní emancipaci, který se zkoncentroval ve výraz „slovenská otázka". V něm se spojovaly především problémy národní a státoprávní, ale i ekonomické, sociální a kulturní. Specifický, determinující význam pak ve slovenské otázce získaly problémy vztahu a vymezování se vůči sousedům, a to především na jedné straně k Čechům, na druhé straně k Maďarům, které určovaly i priority slovenské zahraničněpolitické orientace. Slovenská otázka tak představuje komplexní, existenční složku slovenské národní identity.[3]

Slovenská otázka byla v minulosti mnohokrát ztotožňována s otázkou uherskou, respektive maďarskou, a po roce 1918 z podobných příčin s otázkou československou, respektive českou. Slováci nebyli státním neboli takzvaným historickým národem, tak jako Maďaři, Češi či Chorvati. V 19. století se tak museli střetávat s maďarským unitarismem a jeho představou politického národa uherského, modifikovanou později v tezi jednotného maďarského národa, po roce 1918 pak s představou jednotného československého národa, která se stala – podobně jako myšlenka jednotného maďarského národa v Uhrách – základním pilířem nového československého státu. Idea maďarského i československého politického národa vycházela ze

k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. Praha, HÚ AV ČR 2000, s. 131–151; TÁŽ: Maďarská reflexe střední Evropy – integrační procesy. In: *Slovanský přehled*, roč. 87, č. 2 (2001) s. 189–225; TÁŽ: Postavení maďarské menšiny na Slovensku po roce 1945 – mezinárodní souvislosti. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2002*. Brno, Masarykova univerzita 2002, s. 19–33; TÁŽ: Maďarské poválečné vyhlídky. In: *Dějiny a současnost*, roč. 24, č. 3 (2002), s. 22–28; TÁŽ: Priority maďarské zahraniční politiky po roce 1989. In: *Slovanské historické studie*, sv. 29. Praha, HÚ AV ČR 2003, s. 39–121.

3 LIPTÁK, Ľubomír: Niektoré historické aspekty slovenskej otázky. In: CHMEL, Rudolf (ed.): *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava, Kalligram 1997, s. 446–459; CHMEL, Rudolf: Úvod: Slovenská otázka v 20. storočí. In: *Tamtéž*, s. 5.

superiority dominujícího národa a měla za následek problematizování historičnosti i státotvornosti Slováků.

Proces hledání vlastní identity, završený v roce 1993 vznikem samostatného Slovenska, procházel mnoha peripetiemi – od požadavku v podstatě federalizace Uher v roce 1848 přes nárok na přiznání územní autonomie v rámci uherského státu, který se poprvé objevil ve formě takzvaného slovenského Okolia z roku 1861, až po naděje vkládané v Rusko nebo ve Vídeň, zejména pak v souvislosti se snahami následníka trůnu Františka Ferdinanda o reformu monarchie. Nakonec zvítězila koncepce česko-slovenské vzájemnosti, kterou přijali za svou mladí slovenští intelektuálové, odchovaní pražským prostředím.[4]

Slovenskou elitu k této myšlence dohánělа bezesporu maďarská politika ve druhé polovině 19. století, neboť nepřipouštěla existenci státotvorného slovenského národa, paradoxně však toto řešení z hlediska uznání svébytného slovenského národa znamenalo dostat se z bláta do louže. Jakkoli měla koncepce jednotného československého národa racionální jádro a velmoci by bez ní vznik Československa neakceptovaly, stal se synonymem nové československé státnosti neexistující československý národ, a je možno říci, že maďarizace byla nahrazena čechoslovakizováním. Do ideje československého státu byla včleněna idea státu českého, Slovákům však pocit slovenské státnosti chyběl. Z této nikdy rovnoprávně nedořešené a poněkud schizofrenní nacionální podvojnosti vyrůstaly trvalé krize slovenské identity.[5] Na druhé straně ovšem fakt, že Slovensko bylo předchozím maďarským režimem kulturně i nacionálně oslabeno natolik, že by bez české strany nemohlo ani vybudovat, ani uchránit požadovanou autonomii, uznávali i představitelé amerických Slováků. Jakkoli však česká hegemonie nebyla tak tvrdá a specificky protinárodní jako maďarská, přesto vedla k nové kvalitě slovensko-českých vztahů. Protektorské postavení Čechů jako vládnoucího národa v tomto svazku znamenalo, že na ně z hlediska Slováků přecházela hlavní tíha zodpovědnosti za řešení slovenské otázky, a příčiny jejího nedostatečného či špatného řešení slovenská strana hledala pak především v Praze.[6] Slovenskou otázku v meziválečném Československu nicméně zastiňovala především otázka německá a maďarská.

Vstupem do nového státního svazku se Slováci vymanili z maďarizačního útlaku, nezbavili se však maďarského elementu, který se stal součástí slovenské otázky po celé 20. století. Skutečnost, že příslušníci doposud většinového a vládnoucího národa se stali národnostní menšinou, měla dalekosáhlé důsledky nejen v rovině individuální a psychologické, ale i mezinárodněpolitické. Od roku 1918 se tak trvalou součástí slovenské otázky staly fenomény „hranice" a „menšina", které pak ještě

4 KRAJČOVIČ, Milan: Medzinárodne politické koncepcie riešenia slovenskej otázky 1914–1922. In: *Historické štúdie: Ročenka Historického ústavu Slovenskej akadémie vied*, č. 39. Bratislava, Veda 1998; KOVÁČ, Dušan: T. G. Masaryk a slovenská otázka. In: *T. G. Masaryk a střední Evropa*. Brno, Masarykova univerzita 1994; HODŽA, Milan: *Federácia v strednej Európe*. Bratislava, Kalligram 1997.

5 CHMEL, R.: Úvod, s. 12.

6 KUSÝ, Miroslav: Slovenský fenomén. In: CHMEL, R. (ed.): *Slovenská otázka v 20. storočí*, s. 460–481; LIPTÁK, Ľ.: Niektoré historické aspekty slovenskej otázky, s. 446–459.

výrazněji vystupovaly do popředí v krizových letech 1938 až 1939, 1945 až 1948 a 1993. Maďarský prvek je ve slovenském vztahu právě tak důležitý, či snad ještě důležitější než v českém vztahu prvek německý. Na Slovensku byl reflektován ve většině případů emotivně, a relikty tohoto myšlení přetrvávají ve slovensko-maďarském vztahu dodnes: na slovenské straně nepochopení, že menšině je třeba garantovat menšinová práva a účast na tvorbě slovenské státnosti, na maďarské straně nepochopení, že přílišné zdůrazňování otázky hranic a menšin je ze slovenské strany přijímáno se zvýšenou citlivostí a s obavami z iredentismu. Vzájemná nedůvěra a napětí ve slovensko-maďarském vztahu se tak staly konstantním faktorem slovenské otázky od roku 1918 až do současnosti.

Do roku 1993 ani jeden z pokusů o vyřešení slovenské otázky nevyšel. Vždy se střetával nejprve maďarský a poté český unitarismus se slovenským separatismem, autonomismem a federalismem, třebaže byl limitován rámcem jednoho státu. Leitmotiv slovenské otázky představovalo uskutečnění zásady „rovného s rovným", zůstává však sporné, do jaké míry byla tato zásada v praxi vůbec realizovatelná. Se vznikem samostatné Slovenské republiky v lednu 1993 pak dostala slovenská otázka a její maďarský fenomén novou podobu. Znovu se vynořil problém národního sebeurčení a územní integrity, náhle však v obráceném gardu, než tomu bylo v době dualistických Uher.

Slovenské politické myšlení tak nelze pochopit bez předchozích souvislostí. Z uvedeného vyplývá, že jedním z determinujících problémů slovenské identity byla a je zpochybňovaná svébytnost. Z lability rámců identity pak vyplývají interpretace, které potlačují staleté historické danosti a jejichž obranný postoj je odpovědí na někdejší křivdy.[7]

Maďarské politické myšlení 19. a 20. století je determinováno třemi zásadními faktory, které ovlivňovaly jak alternativy možného územněsprávního a státoprávního uspořádání prostoru střední a východní Evropy, ztělesněné v koncepcích maďarských politických elit, tak praktickou politiku stejně jako veřejné mínění. Na prvním místě je to takzvané maďarství a jeho percepce maďarskou společností, dále faktor menšin, respektive vztah maďarské společnosti k národnostním menšinám, a konečně problém „hledání místa v Evropě".[8] Všechny tyto fenomény, respektive jejich konkrétní podoba, se sice proměňovaly v čase, avšak dodnes zůstávají trvalou

7 CHMEL, R.: Úvod, s. 33 n.

8 Srv. např. RING, Éva (ed.): *Helyünk Európában: Nézetek és koncepciók a 20. századi magyarországon*, sv. 1–2. (Naše místo v Evropě: Názory a koncepce v Maďarsku 20. století) Budapest, Magvető 1986; VARGA, János: *A helyét kereső Magyarország: Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején.* (Uhry hledající své místo: Politické ideje a koncepce na počátku 40. let 19. století) Budapest, Akadémiai Kiadó 1982; LITVÁN, György: *„Magyar gondolat – szabad gondolat": Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon.* („Maďarská myšlenka – svobodná myšlenka": Nacionalismus a pokrok v Uhrách na počátku století) Budapest, MTA Történettudományi Intézet 1978; KOSÁRY, Domokos: *Nemzeti fejlődés, művelődés – európai politika.* (Národní vývoj, vzdělání – evropská politika) Budapest 1989; ROMSICS, Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* (Naše místo a náš osud v dunajském rámci) Budapest, Osiris 1996.

součástí maďarské národní identity, tak jak se vytvářela za uplynulá dvě staletí. Otázku „hledání místa v Evropě" si mučivě kladla každá generace maďarských intelektuálů od třicátých let 19. století. Procházela modifikacemi od reformního procesu, kdy byla spojována s otázkami modernizace a industrializace, přes zdůrazňování historické úlohy Maďarů jako ochranného valu západní civilizace proti všem nebezpečím z východu až po hesla „návratu do Evropy", jež se objevila v roce 1956 a znovu v roce 1989, aby pak byla završena současným vstupem Maďarska do evropských integračních struktur.

Při porovnávání jednotlivých aspektů slovenské a maďarské otázky autorka dospěla k několika zjištěním.

Zaprvé: Dějinným fenoménem, který určuje vztah obou národních společenství, je vymezení pojmu národa a problém národnostních menšin. To jsou zásadní, determinující východiska, od nichž se odvíjí chápání a přijímání takových problémových rámců, jako je takzvané historické právo, přirozené právo a právo na sebeurčení, integrita státu a individuální kolektivní práva.

Zadruhé: V pojímání a hodnocení těchto jevů se vyskytuje jen málo styčných, shodných pohledů, ba s trochou nadsázky je možno říci, že neexistují téměř žádné – což nevylučuje na obou stranách, ve vědomí maďarské i slovenské společnosti, pocit vzájemné spjatosti, či dokonce odkázanosti.

Zatřetí: Rozdílné pojímání těchto fenoménů se promítá do odlišné percepce dějinných událostí, které měly klíčový význam pro obě národní společenství. Z tohoto hlediska se do vědomí maďarské společnosti traumatizujícím způsobem zapsaly zejména následující události: porážka revoluce v letech 1848 až 1849, spojovaná s chováním národnostních menšin, jež se přiklonily k Vídni a zapojily se do ozbrojeného vystoupení proti maďarské revoluci; rozpad historických Uher v roce 1918 a násilné přičlenění jejich území s převážně maďarským obyvatelstvem k novým, nástupnickým státům; kodifikace tohoto stavu Trianonskou mírovou smlouvou a jeho opětovné stvrzení mírovou smlouvou s Maďarskem v roce 1947; postavení a osud zahraničního maďarství, a to zejména po druhé světové válce v souvislosti s takzvanými Benešovými dekrety – konkrétně s dekretem č. 33 z 2. srpna 1945, na jehož základě bylo maďarské etnikum na Slovensku zbaveno občanských práv –, se zákonem o výměně obyvatelstva mezi Maďarskem a Slovenskem a s reslovakizací; vznik samostatného Slovenska v roce 1993 z hlediska postavení maďarské menšiny na Slovensku a sporů o přiznání kolektivních práv této menšině.

Slovenská strana pak jako historickou křivdu vnímá následující momenty: postoj maďarských politických elit vůči požadavkům slovenského národního hnutí v letech 1848 a 1861, které se setkaly s naprostým odmítnutím včetně neuznání existence svébytného slovenského národa; uherský národnostní zákon z roku 1868, ignorující kolektivní práva menšin; dobu rakousko-uherského dualismu, ztotožněnou s nepokrytou a důslednou maďarizací a superioritou jednotného maďarského národa; maďarskou zahraniční politiku po roce 1918, usilující o revizi hranic stanovených Trianonskou smlouvou, která byla chápána jako útok na svrchovanost a integritu slovenského území; vídeňskou arbitráž z listopadu 1938, kdy způsob odtržení slovenského území s převážně maďarským obyvatelstvem se vryl do vědomí Slováků

jako jedna z největších křivd minulosti, jako jakýsi malý „slovenský Trianon"; možnost zneužití maďarské menšiny v zahraniční politice Budapešti po roce 1990 k případnému zpochybnění hranic.

(Hetero)stereotypy slovenské a maďarské historiografie

Společenské a politické vnímání traumatizujících úseků slovenských a maďarských dějin se promítlo i do obou národních historiografií. Vědecká fakta se v nich stala předmětem ideologizace a politizace. Historik však nemůže být soudcem dějin, je jen zprostředkovatelem rekonstrukce faktů. Ve slovenském historickém myšlení se objevuje obraz Maďarů jako panovačných a krutých, nesnášenlivých utlačovatelů, kteří pohrdají jinými národy, hlásají na každém kroku svou kulturní nadřazenost, opájejí se velmocenskými iluzemi a dodnes se nedokázali zbavit svého asijského původu. V maďarské historiografii zase nalézáme obraz Slováků, Rumunů a Srbů jako národů bez skutečných vlastních dějin, které bezohledně vyhnaly Maďary z jejich držav, těžily z jejich porážek, snažily se je zdeptat a podmanit. Obě tato pojetí vycházejí ze zásady dokazovat vinu druhého, nepřipouštět vlastní pochybení a legitimovat svou pravdu v kultech mučedníků.[9]

V souvislosti s těmito krajními polohami je třeba připomenout historiografii marxistickou, která se na obou březích Dunaje po desetiletí snažila překrýt latentní napětí teorií proletářského internacionalismu a třídního boje. Maďarští stejně jako čeští a slovenští historici vycházeli z předpokladu, že aplikace marxisticko-leninské teorie automaticky vyřeší všechny vzájemné problémy, protože negativní události a procesy se dají vysvětlit jako momenty v podstatě nutného, vzestupného historického vývoje. Tento postulát vytvořil v nazírání obou národních historiografií formální jednotu, výsledkem však byly představy a vysvětlení naprosto vzdálené od historické reality, které navíc na obou stranách popíraly jakékoli národní cítění. Historické procesy byly podřizovány třídním aspektům: rozpad Rakousko-Uherska a vznik nástupnických států náhle obě strany připisovaly vlivu „VŘSR" ve východní a střední Evropě, v souvislosti s Trianonskou mírovou smlouvou se shodně odvolávaly na leninské poučky a tvrdily, že byla součástí nespravedlivého imperialistického versailleského mírového systému. Zmizely názorové disproporce ohledně Malé dohody, která prý vznikla a byla namířena proti Sovětskému svazu. Pokud se maďarská či slovenská historiografie dotkly národnostní otázky, převládal názor, že výzkum a zpracování tohoto okruhu problémů patří pouze do kompetence historiků dotyčného státu.[10]

---

9 Srv. např. ŠTÚR, Ľudovít: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava, Gora 1993; ZELENÁK, Peter (ed.): *Slovensko-maďarské vzťahy v 20. storočí*. Bratislava, Academia Press 1992; FERKO, Jerguš: *Maďarské (seba)klamy*. Martin, Matica slovenská 2003; BEKSICS, Gusztáv: *Magyarosodás és magyarosítás*. Budapest 1883.

10 Srv. např. ARATÓ, Endre: *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. (Národní ideologie maďarských národností) Budapest, Akadémiai Kiadó 1971; ANDICS, Erzsébet: *A magyar nacionalizmus kialakulása és története*. (Vytváření maďarského nacionalismu a jeho dějiny) Budapest 1971; NEMES, Dezső: *Az ellenforradalom története Magyarországon 1919–1921*.

Ústup od dogmatismu a marxistických třídních hledisek, k němuž v historiografii maďarské a slovenské docházelo s určitým časovým posunem, a zejména pak změna společensko-politické situace vyvolaly v mnoha případech opačný extrém – kritika předcházejícího jednostranného pohledu a výkladu se často děla a děje ve jménu národní zaujatosti a nacionalismu, který má na obou stranách rozdílnou podobu. Vznikly tak dvě koncepce historického výkladu maďarských a slovenských dějin v 19. a 20. století.[11]

Můžeme tedy konstatovat, že v hodnocení revoluce z let 1848 až 1849 slovenská historiografie jednoznačně vyzdvihuje národní hnutí za emancipaci slovenského národa a uznává vystoupení marginalizovaných národností proti Uhrám, byť po boku Vídně, jako oprávněnou reakci na maďarské odmítání jejich požadavků. Dobu dualismu, tj. léta 1867 až 1918, hodnotí jako celek naprosto negativně; za největší nebezpečí přitom považuje potlačování slovenských emancipačních snah, odnárodňování Slováků, maďarizaci a oficiální státní ideu o jednotném maďarském národě a územní celistvosti Uher stejně jako tezi o dějinném poslání maďarství. Hlavní příčiny následného rozpadu Uher podle hlavních proudů slovenské historiografie spočívaly v nepřiměřených politických ambicích Uher, neodpovídajících jejich skutečnému postavení, a především pak v jejich národnostní politice. Všechny pokusy nové demokratické politické reprezentace Maďarska v čele s Mihályem Károlyim a Oszkárem Jászim o dohodu s národnostmi a jejich nabídky autonomie na konci roku 1918 proto klasifikuje jako zastírací manévr a odmítá je; v tomto směru není schopna diferencovaného pohledu (podobně jako dosavadní historiografie česká).

V těchto souvislostech se často připomíná nacionalismus, který se stal v prostředí střední Evropy hlavní divergentní silou. Podle slovenského pojetí historicky prvotní, původní je nacionalismus agresivní s mocenskými ambicemi. Ztělesňuje jej vládní moc, zpravidla označující za nacionalisty ty, kteří se této moci vzepřou. Tento prvotní nacionalismus zároveň určuje vztahy v té které oblasti života daného státního celku. Druhý, od něj odvozený, je nacionalismus obranný. Navenek se projevuje jako hnutí, kterým bylo i slovenské emancipační úsilí v Uhrách. Toto pojetí nacionalismu připouští, že i obranný nacionalismus ve formě národního hnutí může za určitých okolností v některých svých projevech nebo i jako celek nabýt útočného charakteru, tedy že od obrany vlastní národní pospolitosti může přejít k její absolutizaci.[12]

Maďarská historiografie projevuje větší smysl pro diferencovaný přístup. Národněosvobozenecký boj z let 1848 až 1849 považuje sice za jeden z mezníků a vrcholů realizace maďarských národních tužeb i za naplnění občanských svobod, zároveň si

(Dějiny kontrarevoluce v Maďarsku 1919–1921) Budapest, Akadémiai Kiadó 1962; FABIÁN, Juraj: *Svätoštefanské tiene*. Bratislava, Mladé letá 1961; PLEVZA, Viliam: *Národnostná politika KSČ a česko-slovenské vzťahy*. Bratislava, Práca 1979; VIETOR, Martin: *Dejiny okupácie južného Slovenska 1938–1945*. Bratislava, SAV 1968.

11 Na slovenské straně k jeho představitelům patří např. Ján Bobák, Ladislav Deák, Milan Ďurica, Dušan Slobodník a další; na maďarské straně jej reprezentují François Fejtő, József Galántai, József Varga a další.

12 Srv. historické práce Daniela Rapanta, Ľudovita Haraksima, Dušana Kováče, Ľubomíra Liptáka, Bohumily Ferenčuhové, Milana Krajčoviče, Mariána Hronského a dalších autorů.

však uvědomuje, do jaké pasti se dostala maďarská politika vůči menšinám, když přehlížela jejich naléhavé potřeby. Problematikou národností, úvahami o vyhovujícím modelu, který by řešil vztah mezi jejich oprávněnými emancipačními požadavky a ještě fungujícím státem, se zabývalo mnoho dřívějších i současných odpovědných politiků, sociologů a ovšem i historiků. Politiku oficiálního establishmentu dualistických Uher vůči národnostem přitom většinou hodnotí jako špatnou a krajně nebezpečnou. Podobně dualistický model uspořádání monarchie je nahlížen jako „slepá ulička" (diskutovalo se o něm ostatně v Uhrách už v době jeho přijetí, viz rozepře mezi Ferencem Deákem a Lajosem Kossuthem), není však šmahem odsuzován a zatracován jako celek. Po ekonomické stránce jsou vyzdvihovány jeho klady; je hodnocen jako doba největšího ekonomického růstu (dnešní terminologií, doba největšího přibližování Evropě), z nějž měly užitek i nemaďarské národnosti, stejně jako z jeho původně liberálního zákonodárství.[13] Příčiny rozpadu historických Uher nejsou tak výhradně připisovány maďarské národnostní politice v době dualismu a emancipačním snahám národností; v tomto napětí je spatřována jen jedna ze tří hlavních příčin, byť podstatná. Stejně tak rozhodující úlohu přičítá maďarská historiografie mocenské politice velmocí a mezinárodní politické situaci, tedy prohrané válce a vlivu ruských revolucí. Co se týká teorie jednotného maďarského (uherského) politického národa a národnostního zákona z roku 1868, maďarští historici vyzdvihují jejich původní podobu, založenou na aplikaci zásad liberalismu, a kritizují jejich modifikaci v praktickém uplatňování, která vyústila ve zdůrazňování supremace maďarského národa.[14]

„Fenomén Trianon" a jeho důsledky

Neuralgickým bodem maďarsko-slovenských vztahů – a to jak z hlediska percepce maďarského, respektive slovenského veřejného mínění, tak z hlediska výkladu a hodnocení obou národních historiografií – byla a stále zůstává Trianonská mírová smlouva a od ní se odvíjející soubor problémů, týkající se maďarské menšiny v zahraničí, nově zakreslených hranic a politiky revize. Je možno konstatovat, že v tomto ohledu jsou stanoviska obou stran ne-li nesmiřitelná, pak rozhodně nenacházejí žádný styčný bod.

Trianonská mírová smlouva, kodifikující rozpad historických Uher, zmenšení území původního státu o dvě třetiny a vytvoření stavu, kdy třetina maďarského obyvatelstva se ocitla v zahraničí v postavení menšiny, znamenala pro maďarskou společnost trauma, se kterým se musel vyrovnávat každý občan, a dodnes je pociťována jako nezhojená rána. Vnímání tohoto historického mezníku ve společnosti a její postoj k němu se však během doby měnily – od nesmiřitelného odporu charakterizovaného sloganem „všechno zpět", který v politice našel svůj odraz v požadavcích revize mírové smlouvy na základě územního principu a obnovení historických Uher,

13 Srv. názory Istvána Bibó, György Spiry, Domokose Kosáryho, Pétera Hanáka, Andráse Baky, Andráse Gerő, László Szarky, Loránta Tilkovszkého a dalších.

14 Takové názory zastávají Tibor Hajdu, Ignác Romsics, Mária Ormosová, Magda Ádámová a další.

přes přitakání alianci s Hitlerem jako přirozeným spojencem ve věci nápravy špatného míru až po kruté vystřízlivění a naděje vkládané v možnost dílčí revize trianonského míru, vycházející z etnického principu a chápané jako odstranění křivd. Komunistický režim se pak po čtyřicet let snažil budit zdání, že trianonské trauma je spjaté výhradně s ideologií „vládnoucí třídy fašistického horthyovského Maďarska" a maďarskému pracujícímu lidu je zcela cizí. S pádem ideologie komunismu a rozkladem socialistického bloku se násilím potlačované vědomí křivdy znovu prodralo na povrch. Pomineme-li marginální excesy, „fenomén Trianon" je valnou většinou maďarské společnosti chápán sice jako nespravedlivý mírový diktát, jediná možnost nápravy jeho chyb je však spatřována v plném zapojení Maďarska do evropských integračních struktur, které může vyléčit hlavní bolest – obavu o osud maďarské menšiny.[15]

Paralelně s proměnou veřejného mínění ve vztahu k „fenoménu Trianon" je možné sledovat i vývoj, který v tomto směru urazila maďarská historiografie. V jednom jediném bodě se hodnocení tohoto jevu maďarskými historiky za celá léta nezměnilo: trianonský mír byl špatný. Toto hodnocení však vychází z odlišných pozic. Meziválečná maďarská historiografie chápala Trianon jako tragédii maďarského národa, srovnatelnou s rozdělením země za turecké okupace. Největší vinu přitom přičítala „zrádné" politice velmocí, odpovědnost za něj pak svalovala i na vůdce revolucí z let 1918 až 1919 a obviňovala je, že se zřekli národních tradic a obhajoby maďarských národních zájmů.[16]

Poté co se zbavila ideologického chomoutu, dospěla maďarská historiografie ke kritickému odstupu od vlastních dějin a jejich střízlivé interpretaci. Projevilo se to v hodnocení národnostní politiky Károlyiho vlády, v novém pohledu na úlohu Maďarské republiky rad, ale zejména v analýze tehdejšího maďarského přístupu k mírové smlouvě a v odmítnutí politiky revize, která nejenže zahnala Maďarsko do slepé uličky, ale znamenala nebezpečí pro celý region Karpatské kotliny. Shoda panuje i v odsouzení maďarského spojenectví s Hitlerem jako katastrofálního důsledku nereálné revizionistické politiky a nepochopení, že v Karpatské kotlině nabyly národního sebevědomí i jiné národy, s nimiž Maďary spojuje společný osud. Na druhé straně maďarští historici kritizují jako nacionalistickou a šovinistickou nejen zahraniční politiku meziválečného Maďarska, ale i nástupnických států, a zejména Malé dohody.[17]

Pohled slovenské strany – veřejnosti, politiky i historiografie – na „fenomén Trianon" je setrvale diametrálně odlišný. Pro Slováky znamenal Trianon „vyúčtování slovenského národa s bývalým Uherskem", „první největší datum od pádu říše

15 Srv. IRMANOVÁ, E.: Priority maďarské zahraniční politiky po roce 1989.

16 Srv. např. PETHŐ, Sándor: *Világostól Trianonig*. (Od Világose po Trianon) Budapest, Enciklopedia Rt. Kiadó 1925; SZEKF, Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. (Tři generace a co po nich následuje) Budapest, Kötött 1934.

17 Toto stanovisko sdílejí Tibor Hajdu, Mihály Fülöp, András Sipos, Magda Ádámová, Mária Ormosová, András Gerő, Zsuzsa L. Nagyová, Konrád Salamon, Gyula Juhász, István Nemeskürty a další.

Velkomoravské". Třebaže citované výroky pronesli Štefan Osuský a Milan Hodža jako dobový komentář k Trianonu, na základním pojetí této události se dodnes nezměnilo ani to nejmenší. Trianon je vnímán jako uznání hranic nového státu, potvrzení slovenské národní identity a státnosti. Z toho důvodu se pak sebemenší zpochybnění Trianonské smlouvy, jakýkoli odkaz na eventuální křivdy a nespravedlnosti, případně pokus o jejich nápravu či zmírnění neustále chápe jako útok na samotné základy slovenského národního a státního bytí, na svrchovanost a integritu slovenského území, a to naprosto konzistentně ve slovenském veřejném mínění, politice i historiografii. Jestliže na maďarské straně během doby docházelo ve veřejném mínění, politice a historické vědě k posunu, až po současné uznání definitivní platnosti a neměnnosti Trianonské smlouvy, a to zároveň s reflexí vlastní odpovědnosti, slovenská strana ze svých postojů neslevila ani o milimetr.

Vztah k „fenoménu Trianon" se ve slovenské historiografii projevuje ve dvojí podobě – v interpretaci samotných historických událostí a v hodnocení jejich reflexe maďarskou historiografií. Hlavní proud slovenské historiografie setrvává na následujících stanoviscích: Trianonská smlouva je historicky nezvratná, uzavřená záležitost, jejíž otevírání jen oživuje staré emoce; maďarská společnost tyto události dodnes za uzavřené nepovažuje a stále hodlá jejich důsledky napravovat; takzvané trianonské trauma jsou jen vykonstruované iluze a fikce, které vycházejí z neodůvodněného pocitu nespravedlnosti a ztráty hegemonie; iluze trianonského traumatu dodnes rezonuje v maďarské menšinové politice, která vyrůstala a vyrůstá z nereálných iredentistických a revizionistických nadějí a odmítá se smířit s realitou; žádná maďarská vláda od roku 1918 se nechtěla zříci principu integrity Uher; Maďarsko – narozdíl od Rakouska, které šlo na mírovou konferenci smířeno s rozpadem Rakousko-Uherska – všemi způsoby a prostředky bránilo integritu uherského státu, což se rovnalo obhajobě hegemonie nad nemaďarskými národy; odmítání Trianonské mírové smlouvy v Maďarsku vyplývalo především z jednostranné interpretace historických událostí; nemožnost spolupráce a integrace v Podunají po první světové válce způsobila výhradně maďarská politika; v meziválečném období se pěstoval v Maďarsku „trianonský komplex", libující si v pocitech nespravedlnosti, nesmiřitelnosti a ukřivděnosti, který vytvářel žádoucí atmosféru pro proklamovanou revizionistickou politiku; neodpovídá skutečnosti, že mír byl diktátem vítězů a že Maďarsko z poražených států dopadlo nejhůře; vzhledem k historickému vývoji v Uhrách nebylo možné vytvořit hranice, které by kopírovaly etnické rozdělení obyvatelstva; uherské a maďarské statistiky o národnostním složení obyvatelstva jsou tendenční a zkreslují skutečný stav; Maďarsko se pokusilo změnit realitu ještě po druhé světové válce a pod záminkou vytvoření etnických hranic žádalo na mírové konferenci v Paříži ponechání okupovaného teritoria.[18]

Podle slovenského hodnocení i v době, kdy se v sovětském bloku hlásala ideologie proletářského internacionalismu a prostor pro šíření nacionalistických tezí o Triano-

18 V tomto hodnocení jsou vcelku zajedno Juraj Kramer, Juraj Purgat, Daniel Rapant, František Bokes, Ľudovít Haraksim, Peter Zelenák, Ladislav Deák, Marián Hronský, Dušan Kováč, Ľubomír Lipták, Slavomír Michálek, Dagmar Čierna-Lantayová a další.

nu byl omezen, se maďarská historiografie snažila „hrát na vlastní struně". Vyzdvihovala Leninovo odmítavé stanovisko k mírovým smlouvám, zejména jeho myšlenku o loupežném imperialistickém míru, a zvláštní pozornost věnovala i Kúnově bolševické vládě v Maďarsku, která pod hesly internacionalismu údajně preferovala maďarskou koncepci přetváření uherského státu na federální útvar. Částečný obrat v pohledu na Trianon v maďarské historiografii i veřejnosti podle slovenského názoru nastal v osmdesátých letech v souvislosti s postupným politickým uvolňováním. Současným maďarským historikům však jejich slovenští kolegové stále vytýkají, že se nevymanili z jednostranné interpretace „fenoménu Trianon", která se uplatňovala po roce 1920, a že zkresleně vykládají právo na sebeurčení národů. Ve svých argumentech prý opakují chybné tvrzení, že dezintegrace Rakousko-Uherska byla omylem velmocí a důsledkem jejich povrchních, tendenčních, nepřátelskou propagandou podsunutých informací a že měla dalekosáhlé následky v celkovém mocenském oslabení středoevropského regionu. Podle názoru slovenských historiků se v Maďarsku málo mluví o cestě, která vedla k Trianonu, zejména o postavení nemaďarských národností v Uhrách. Maďarská argumentace o nebezpečí panslavismu a separatismu národnostních hnutí má jen ospravedlnit tvrdý protinárodnostní a maďarizační kurz. Za základní nedostatek maďarské historiografie považují bagatelizování násilné maďarizace coby spontánního a přirozeného procesu v době modernizace. Námitka maďarských historiků, že nově vzniklé státy, konstituované jako národní, obsahovaly téměř stejný podíl menšin, jako tomu bylo v zaniklých státních útvarech, jen jinak rozdělený, podle slovenských kritiků ignoruje fakt, že v Uhrách nemaďarské národnosti tvořily více než polovinu obyvatelstva, kdežto v nástupnických státech jen pětadvacet až pětatřicet procent. Rovněž tak jim zní falešně tvrzení, že mírové smlouvy po první a druhé světové válce byly Maďarům nadiktovány, neboť demokratické řešení problémů mezi státy má opodstatnění v době míru, a nikoli po prohrané válce.

Zdá se tedy oprávněný závěr, že pokud jde o interpretaci mírových smluv a s ní souvisejících problémů, slovenská historiografie ke kritickému odstupu od vlastních dějin zatím nedospěla. Přetrvává nesmiřitelný černobílý pohled a klasifikace na vítěze a poražené, dobré a špatné, podepřený navíc v mnoha případech i výběrem jazykových a formálních stylistických prostředků, svědčících o citovém zaujetí autorů.

Podobné rozepře panují i v hodnocení vídeňské arbitráže. Maďarská strana dospěla od nadšení ze znovuzískání části Horních Uher, osídlených převážně krajany, přes krutou válečnou zkušenost k nahlédnutí svého historického omylu a uvědomění si ceny, kterou bylo třeba zaplatit za spojenectví s Hitlerem. Maďarský demokratický exil (Mihály Károlyi, Oszkár Jászi) ovšem považoval opětovné získání ztraceného území za takovou cenu za nepřijatelné od samého počátku. Ve slovenském vědomí je vídeňská arbitráž spojena s pocitem nejhlubší národní křivdy a ponížení. Zároveň je chápána jako praktické vyústění revizionistické politiky meziválečného Maďarska, které koneckonců ospravedlnilo obnovení Československa jako národního státu Čechů a Slováků a poválečné chování k maďarské menšině. Za vinu maďarské politice revize nebo do přímé souvislosti s ní, s její snahou o rozbití

Československa a uchvácení Slovenska, klade slovenská historiografie i vznik samostatného slovenského státu v březnu 1939.[19]

Bezprostředním důsledkem Trianonské mírové smlouvy bylo vytvoření více než třímilionové maďarské menšiny v sousedních státech. Její osud, zejména po roce 1945 – princip uplatnění kolektivní viny, zbavení československých Maďarů občanských práv, dohoda o vzájemné výměně obyvatelstva a strategie reslovakizace – se stal další nezhojenou ranou ve vědomí maďarské společnosti.[20] Pro slovenskou stranu – navzdory výhradám vůči špatnému zacházení s maďarskou menšinou a porušování jejích základních lidských práv po válce – jsou tehdejší opatření československého státu vůči obyvatelstvu maďarské národnosti pochopitelná a ospravedlnitelná jako důsledek politiky horthyovského Maďarska a podvratné činnosti menšinových maďarských politických stran na Slovensku. Někteří současní slovenští historici po letech tabuizování přece jen na základě věcného rozboru historických pramenů kriticky hodnotí účelovou nacionalistickou politiku české a slovenské politické elity, která se po druhé světové válce snažila vybudovat národní stát bez menšin.[21]

Na základě předešlého výkladu lze vyslovit závěr, že mezi slovenským a maďarským veřejným míněním, politickým myšlením i historiografií existují dlouhodobé a zásadní rozepře v interpretaci dějinných událostí, které obě národní společenství pokládají za klíčové. Dlužno podtrhnout, že se zde jedná o nesoulad psychologický, jehož kořeny spočívají v domnělé protikladnosti národních zájmů obou společenství a v nekompatibilním definování národní identity. Vztahy Maďarů a Slováků v uplynulých sto padesáti letech jako by nesmazatelně poznamenaly vzájemné křivdy a jejich odplaty. Přesně to vyjádřil filozof a politik István Bibó, když nabádal Maďary v souvislosti s bezprávným postavením maďarské menšiny na Slovensku k ukončení vzájemného, nikam nevedoucího obviňování: „Je nepoctivé bagatelizovat cokoli, co napáchali Maďaři, tím, co se dnes děje s nimi. Stejně nepoctivé však je omlouvat to, co se dnes s Maďary děje, tím, čeho se někdy předtím dopustili Maďaři jiní... Za každou násilností je skryta nějaká předchozí a každý, kdo se domnívá, že násilnosti je vůbec možno ospravedlňovat, je může použít k ospravedlnění násilností vlastních. Vysídlení Maďarů z někdejší Horní země lze obhajovat vpádem Horthyho, Horthyho

19 Srv. např. KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1998; LIPTÁK, Ľubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava, Kalligram 2000.

20 Srv. např. JANICS, Kálmán: *Roky bez domoviny: Maďarská menšina na Slovensku po druhej svetovej vojne, 1945–1948*. Budapest, Püski 1994; FÁBRY, Zoltán: *Obžalovaný prehovorí: Dokumenty z dejín Maďarov na Slovensku*. Bratislava, Kalligram 1994; UJVÁRY, Zoltán: *Bezdomovcom v rodnej zemi: Deportácia Maďarov do Čiech*. Dunajská Streda, Lilium Aurum 1997; VADKERTY, Katalin: *Maďarská otázka v Československu 1945–1948*. Bratislava, Kalligram 2002.

21 ŠUTAJ, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948: Východiská a prax politiky k maďarskej menšine na Slovensku*. Bratislava, Veda 1993; TÝŽ: *Akcia Juh: Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949*. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 8.) Praha, ÚSD AV ČR 1993; BOBÁK, Ján: *Maďarská otázka v Česko-Slovensku 1944–1948*. Martin, Matica slovenská 1996.

vpád nespravedlností trianonských hranic, trianonské hranice útlakem národností, národnostní politiku Uher tím, že v roce 1848 Maďarům bojujícím proti reakci vpadly národnosti po boku reakce do zad, tomu zase předcházely jiné dřívější křivdy a tak dále. Kdo se chce vymanit z bludného kruhu těchto zároveň falešných i pravdivých obvinění, ten musí – seč mu síly stačí – zastávat jednotné stanovisko vůči všem křivdám na lidské důstojnosti."[22]

Ve stejném duchu se vyslovuje i současný slovenský politolog Miroslav Kusý, pro nějž otázka „Co s našimi Maďary?" je dnes „zásadná otázka pre slovenskú verejnosť, pre slovenskú spoločenskú elitu, pre slovenských politikov", které se nelze vyhnout. Podstatné je, že čelní představitelé demokratické politické scény „odpoveď na ňu začínajú hľadať v spolupráci s tými, ktorých sa bytostne dotýka, uznávajúc, že to nemôže byť odpoveď iná ako konsenzuálna, vychádzajúca z predpokladu jej obojstrannej prijateľnosti a prospešnosti".[23]

22 BIBÓ, István: *Bída malých národů východní Evropy*. Brno – Bratislava, Doplněk – Kalligram 1997, s. 248 n.

23 KUSÝ, Miroslav: *Čo s našimi Maďarmi?* Bratislava, Kalligram 1998.

Materiály

Protektorátní vzor mladého člověka

Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942–1945)[1]

Jan Špringl

Osmadvacátého května 1942, pouhý den po spáchání atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, vydala vláda Protektorátu Čechy a Morava nařízení o povinné službě mládeže, kterým se započala nová fáze boje o názorovou orientaci české mladé generace v podmínkách protektorátu.[2] Po několikaletých diskusích se tím z iniciativy německé okupační moci v čele s Heydrichem a za vydatného přispění části českých kolaborantských kruhů završily snahy o založení jediné a povinné totalitní organizace, jejíž hlavní náplní práce měla být mimoškolní

1 Studie vychází z diplomové práce *Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*, obhájené autorem na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v únoru 2003. Pramennou základnu diplomové práce a do jisté míry i této studie tvoří především tři fondy Státního ústředního archivu v Praze (Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, Národní soud a Úřad říšského protektora), dále časopisy vydávané kuratoriem (*Zteč*, *Správný kluk*, *Dívčí svět*), tiskoviny pro vnitřní potřebu organizace (*Náš směr*, *Služba domoviny*, *Výcvikové směrnice ZZ*, *Vzdělávací služba*, *Cvičitel*, *Vzorný roj*, *Tisková služba české mládeže*) a další dobová periodika a tisky. Na tomto místě je též třeba zmínit práce, které se doposud Kuratoriem pro výchovu mládeže obsáhleji zabývaly: MOULIS, Miloslav: *Mládež proti okupantům*. Praha, Svoboda 1966, s. 139–153; GREGOROVIČ, Miroslav: *Kapitoly o českém fašismu: Fašismus jako měřítko politické dezorientace*. Praha, Lidové noviny 1995, s. 130–149; TÝŽ: Kuratorium pro výchovu mládeže. In: *Svobodné slovo*, (17.7.1995), s. 13; GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha, Themis 1996, s. 227–235; PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha, Práh 1999, s. 351–358.

2 Vládní nařízení ze dne 28.5.1942 o povinné službě mládeže. In: *Sbírka zákonů a nařízení*. Praha 1942, s. 905 n. Na toto nařízení navázaly o dva dny později další legislativní normy, které spolu s ním tvořily základ výstavby nové organizace: Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 30.5.1942, kterým se stanoví zásady pro povinnou službu mládeže (*tamtéž*, s. 907–910), a Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 30.5.1942 o rozsahu povinné služby mládeže (*tamtéž*, s. 910–913).

výchova české mládeže v intencích nacistických idejí. Nesla název Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě a jejími členy se měli stát všichni spořádaní a rasově způsobilí protektorátní příslušníci ve věku od desíti do osmnácti let.[3] Ačkoli Heydrich zemřel ještě před oficiálním zahájením činnosti nové instituce, kuratorium bylo s jeho jménem symbolicky spojováno po celou dobu své existence a chápáno jako jeho duchovní odkaz.[4]

Založení Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě nebylo v celkovém kontextu Evropy druhé čtvrtiny 20. století žádnou zvláštností. Existence státních mládežnických organizací je do jisté míry jedním z charakteristických rysů totalitních režimů, ať už fašistických nebo komunistických. V Itálii, jež dlouho sloužila mnohým českým fašistům za vzor, vznikla v roce 1926 organizace *Opera Nazionale Balilla*, jež přešla roku 1930 do *Fasci Giovanili di Combattimento* a nakonec v roce 1937 do *Gioventù Italiana del Littorio* (GIL). Státní mládežnické organizace působily ve Španělsku, Portugalsku, Bulharsku, Maďarsku i v komunistickém Sovětském svazu, podobné se tvořily za druhé světové války například ve Francii, Norsku a Pobaltí jako výraz nacistického plánu vybudovat totalitní mládežnické organizace ve všech Německem okupovaných zemích. Kuratorium při svém založení ovšem čerpalo zásadní inspiraci z činnosti nacistické Hitlerovy mládeže (Hitlerjugend), která se zrodila jako mládežnický orgán NSDAP v roce 1926 a o deset let později se stala organizací povinnou pro veškerou německou mládež.[5]

Úkoly a organizace

Kuratorium sice bylo založeno na konci května 1942, ovšem oficiálně svou činnost zahájilo až o deset měsíců později, 13. března 1943 slavnostním shromážděním v městském divadle ve Slaném.[6] Zdaleka to však neznamenalo, že by se do něj

---

3 Osvobozeni od členství v kuratoriu mohli být pouze jedinci se závažnými zdravotními problémy nebo osoby, které uvedly jinou přijatelnou omluvu. Vstup do něj byl naopak automaticky zapovězen jedincům „nečestného chování, vzbuzujícím veřejné pohoršení", osobám v úředním zajištění a také Židům a židovským míšencům; účast židovských míšenců druhého stupně na činnosti kuratoria byla dobrovolná na základě vlastní žádosti. (Viz Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 30.5.1942 o rozsahu povinné služby mládeže.)

4 Rok činnosti Kuratoria pro výchovu mládeže. In: *České slovo*, (1.6.1943), s. 3; Protivín. In: *Zteč*, roč. 2, č. 12 (1943), s. 3; *Směrnice pro službu mládeže*. Praha, Kuratorium pro výchovu mládeže 1943, s. 7.

5 Státní výchova mládeže v Itálii. In: *Věstník pedagogický, roč. 21, č. 5–6 (1943), s. 251–259; Státní výchova mládeže ve Španělsku. In: Tamtéž*, roč. 20, č. 9–10 (1942), s. 450; *tamtéž*, roč. 21, č. 7 (1943), s. 323; Mládež Evropy. In: *Správný kluk*, roč. 2, č. 7 (1944), s. 2; *Zteč*, roč. 2, č. 11 (1943), s. 4; Státní organizace mládeže ve Francii. In: *Věstník pedagogický*, roč. 19, č. 10 (1941), s. 461; Výchova mládeže v novém Norsku. In: *Zteč*, roč. 1, č. 1 (1942), s. 4; *Tisková služba české mládeže*, roč. 1, č. 20 (1944), s. 1; KREJČÍ, Tomáš: *Výchovný řád Velkoněmecké říše*. Praha 1943, s. 15 n.; Hitlerova mládež. In: *Věstník pedagogický*, roč. 19, č. 9 (1941), s. 414; PASÁK, T.: *Český fašismus*, s. 353.

6 Jásavý projev mládeže. In: *Zteč*, roč. 2, č. 7 (1943), s. 3; Významná manifestace české mládeže pro Říši. In: *Nedělní České slovo*, (14.3.1943), s. 1.

k tomuto datu začlenili všichni mladí lidé z protektorátu ve smyslu nařízení z května 1942; tato ambice zůstala až do konce jeho dnů nenaplněna.[7] Po celou dobu svého trvání se totiž kuratorium muselo potýkat s mnoha potížemi způsobenými válečnou situací, z ní plynoucím chabým materiálním zázemím, s odtažitostí české společnosti, a hlavně s nedostatkem vhodných „výchovných kádrů".

Kuratorium v protektorátních časech rozvíjelo svou činnost v několika rovinách. Vedle svého prvořadého „výchovného poslání", které mu bylo dáno do vínku, se dále aktivně podílelo na realizování nacistické politiky sociální demagogie[8] i na organizaci válečného snažení Velkoněmecké říše, čímž nemalou měrou přispívalo k mobilizaci jejích sil v rámci totální války. Pořádalo mládežnické brigády,[9] prázdninové pracovní tábory pro středoškolskou mládež[10] a ke konci války se zapojilo také do organizace nasazení české mládeže na zákopové práce v různých oblastech říše a protektorátu.[11] Nezanedbatelná byla též jeho úloha propagandistická. Kuratorium zajišťovalo různé kulturní, sportovní a jiné akce, na nichž se veřejně proklamovalo odhodlání českého národa kráčet prostřednictvím jeho mládeže ke šťastným zítřkům

---

7 Na území protektorátu žil v letech 1943–1945 zhruba jeden milion dětí a dospívajících ve věku od 10 do 18 let (viz *Věkové složení obyvatelstva v letech 1920–1937 a 1945–1979*. Praha, Český statistický úřad 1981, s. 40). V květnu 1943 mělo kuratorium podchyceno pouze 77 496, v listopadu téhož roku už 233 590 a v březnu 1944 pak 380 000 mladých lidí (viz *Státní ústřední archiv v Praze* – dále jen *SÚA*, fond Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě – dále jen Kuratorium, karton 2, složka Generální referát, hl. a okr. pověřenci, seznam počtu spolků, mládeže a instruktorů z 20.5.1943; *tamtéž*, úřední poznámka podepsaná V. Krigarem z 6.11.1943 – počty podchycené mládeže v jednotlivých okresech; STRNAD, J.: Mládež. In: *Večerní České slovo*, 15.3.1944). V květnu 1944 bylo dle oficiálních zdrojů do činnosti organizace zapojeno okolo půl milionu dětí a mladistvých (Za vlast, národ i čest. In: *Zteč*, roč. 3, č. 6 (1944), s. 3). V souvislosti s blížícím se koncem války a narůstajícími problémy Německa zůstal nábor do kuratoria na půli cesty.

8 Kuratorium pořádalo v letech 1943–1944 rekreační pobyty táborového charakteru určené učňovské mládeži. Akce byla pojmenována podle autora koncepce tohoto aspektu nacistické okupační politiky jako „Odkaz Reinharda Heydricha". (Viz TESAŘ, Jan: Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. protektorátě (2. část). In: *Historie a vojenství*, roč. 13, č. 2 (1964), s. 177.) Jednalo se vlastně o odnož kampaně stejného označení, kterou pro protektorátní dělnictvo pořádala Národní odborová ústředna zaměstnanecká (Pracující lidé na zotavenou: Rozsáhlá akce pro dělníky z odkazu Reinharda Heydricha. In: *České slovo*, (14.6.1944), s. 7.)

9 Jednou z prvních akcí tohoto typu, kterou na sebe kuratorium upozornilo, byla organizace vlakové vykládky brambor starší školní mládeží v Praze, Brně, Moravské Ostravě a Plzni již na podzim 1942, tedy ještě před oficiálním zahájením jeho činnosti (*SÚA*, Kuratorium, k. 105, sl. Pracovní povinnost, zpráva o ukončení prací septimánů Reálného gymnázia v Praze II v Ječné ulici z 27.10.1942, zaslaná jeho ředitelstvím na ústředí kuratoria; POTUŽNÍK, Mirko: Středoškoláci podali důkaz práce. In: *Zteč*, roč. 1, č. 5 (1942), s. 5; Číslice, které jsou vyznamenáním. In: *Tamtéž*).

10 V létě 1944 kuratorium vyhlásilo akci „Prázdninová výpomoc na venkově", v jejímž rámci měli středoškoláci pomáhat v zemědělství. Viz *Náš směr* (pro chlapce), č. 6 (1944), s. 1; *Náš směr* (pro dívky), č. 6 (1944), s. 8.

11 Blíže MAINUŠ, František: *Totálně nasazeni (1939–1945)*. Praha, Mladá fronta 1974; TÝŽ: *Totální nasazení: Češi na pracích v Německu 1939–1945*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1970.

nacistické „Nové Evropy".[12] Stěžejní ovšem byly jeho úkoly na poli výchovy české mládeže. Právě zde však také zaznamenalo nejcitelnější nezdar.

Organizačně si kuratorium vybudovalo vlastní strukturu, která přitom využívala sítě dosavadních mládežnických spolků pracujících pod různými organizacemi. V jeho čele stálo pražské ústředí s generálním referentem Františkem Teunerem,[13] který byl podřízen předsedovi kuratoria Emanuelu Moravcovi.[14] Z územněsprávního hlediska se kuratorní organizace členila do jedenácti oblastí, sestávajících celkem z osmdesáti okresů.[15] Prováděním vlastní výchovné činnosti ústředí pověřilo vybrané

---

12 V letech 1942–1945 kuratorium pořádalo či svým jménem zaštiťovalo následující akce: Propagační den plachetního sportu (říjen 1942), Hokejový den mládeže (říjen 1942), Plavecká mistrovství mládeže 1943 (červen 1943), Den mládeže (září 1943), Basketbalové mistrovství mládeže 1943 (prosinec 1943), Týden zimního sportu (únor 1944), Umění mládeži (září 1943 – červenec 1944), Kulturní péče o českou mládež (říjen 1944 – jaro 1945), Každý hoch a dívka plavcem (červenec–srpen 1943, srpen 1944), Knihovna pro mládež (1943–1944), Odkaz Reinharda Heydricha (květen–říjen 1943, leden 1944, květen–září 1944), Ukaž, co umíš (březen–červenec 1944), Jarní den mládeže (květen 1944), Týden mládeže (červenec 1944). Vedle nich kuratorium organizovalo či spoluorganizovalo ryze politické manifestace, jako například shromáždění v pražské Lucerně v prosinci 1943, na kterém byla neoficiálně založena Liga proti bolševismu (viz PASÁK, T.: *Český fašismus*, s. 360), či protibolševické mládežnické demonstrace na různých místech protektorátu v letech 1943–1945 (v červnu 1943 v Blatnici na Moravě, v březnu 1944 v Brně, Moravské Ostravě, Zlíně a Plzni, v dubnu 1944 v Hradci Králové atd.).

13 MUDr. František Teuner se narodil 6.3.1911 v Benešově v rodině Karla Teunera, primáře benešovské nemocnice a osobního lékaře Františka Ferdinanda d'Este. Lékařské studium ukončil v prosinci 1935. Ve 30. letech vstoupil do fašistického hnutí Vlajka, kde dokonce působil na vedoucích místech, ovšem v roce 1941 z něj pro názorové neshody odešel a okamžitě se začal podílet na vytváření kuratoria. Do funkce generálního referenta byl jmenován v polovině června 1942 a zastával ji až do zániku protektorátu. Za jeho zásluhy v práci s českou mládeží a její výchově v říšském duchu mu byl v červnu 1944 udělen čestný dar Nadace hlavního města Prahy na paměť Reinharda Heydricha, jehož součástí byla i částka sto tisíc korun. (O rok dříve získal tento dar Josef Kliment.) Po válce se mu podařilo uprchnout do Německa, kde byl americkými okupačními orgány v dubnu 1947 zadržen a v květnu téhož roku vydán československým úřadům. Mezitím byl v nepřítomnosti 2.5.1947 odsouzen Národním soudem k trestu smrti, který mu byl posléze změněn na doživotní žalář. V roce 1960 byl amnestován a vrátil se ke svému původnímu povolání lékaře. O osm let později emigroval do SRN, kde v roce 1978 zemřel. K Teunerově kariéře viz *Vychovatel v Čechách a na Moravě*, sešit 4 (1943–1944), s. 113; V pracovně u dr. Fr. Teunera. In: *Správný kluk*, roč. 2, č. 7 (1944), s. 5; Pocta české mládeži. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 12 (1944), s. 2; *Nedělní České slovo*, (6.6.1943), pražské vydání, s. 2 n.; *Česká mládež a říšská myšlenka: Druhé udělení čestného daru nadace „Reinhard Heydrich Gedächtnisstiftung der Hauptstadt Prag. Projevy Josef Pfitzner [a] Dr. F. Teuner.* Praha, Orbis 1944, s. 5 a 8; *Správný kluk*, roč. 2, č. 25 (1944), s. 3; TOMEŠ, Josef a kol.: *Český biografický slovník XX. století*, 3. díl. Praha – Litomyšl, Paseka – Petr Meissner 1999, s. 349.

14 Předseda Kuratoria pro výchovu mládeže jmenován. In: *Vlajka*, roč. 12, č. 49 (1942), s. 5.

15 Výstavba kuratorní organizace na úrovni okresů trvala až do konce roku 1943. V polovině května 1943 nebylo například zřízeno ještě 24 z 80 zamýšlených okresů, v listopadu již jen dva. (*SÚA*, Kuratorium, k. 2, sl. Generální referát, hl. a okr. pověřenci, seznam počtu spolků, mládeže a instruktorů z 20.5.1943; *tamtéž*, úřední poznámka podepsaná V. Krigarem z 6.11.1943 – počty podchycené mládeže v jednotlivých okresech.)

spolky, které tvořily nejnižší úroveň organizační struktury.[16] Spolky se měly ještě dále členit na oddíly pro děti od desíti do čtrnácti let a mládež od patnácti do osmnácti let.[17] Pokud byly oddíly příliš početné, měly se dělit na skupiny po třiceti až osmdesáti osobách a ty ještě dále na družstva s deseti až dvaceti členy.[18]

Generální referent kuratoria František Teuner (vlevo) a státní ministr K. H. Frank na výstavě „Ukaž, co umíš", která se konala v paláci Myslbek v Praze na Příkopech v rámci „Týdne mládeže" v červenci 1944 (foto z publikace *Týden mládeže 1944*)

V první polovině roku 1944 došlo k jisté úpravě stávající organizační struktury kuratoria. Oblasti a okresy zůstaly zachovány, ovšem vedle nich vznikly ještě takzvané pospoly, které měly sdružovat vždy několik spolků. Právě podle těchto nově zavedených jednotek byla organizace nazvána pospolovou. Její nejmenší jednotkou byl roj o deseti až patnácti členech v čele s rojným. Čtyři roje (40–80 osob) tvořily družinu, jejímž představeným byl družinář. Čtyři družiny (160–240 osob) dávaly dohromady oddíl, vedený oddílným, a konečně čtyři oddíly (600–940 osob) vytvářely pospol v čele s pospolným. Rojnými měli být vždy nejschopnější chlapci roje, funkce družinářů, oddílných a pospolných měli zastávat starší cvičitelé.[19]

16 Základní organizační úroveň se budovala podle následujícího modelu: Všechny dosavadní spolky různého zaměření, jež se podílely na mimoškolní výchově mládeže, měly do 1.9.1942 zažádat kuratorní ústředí o povolení, že mohou nadále pokračovat ve své činnosti, nyní ovšem již zcela v režii kuratoria. Spolky, které se rozhodly žádost nepodat, měly svou činnost ukončit k 1.11.1942. Na konci října byla lhůta pro podávání žádostí prodloužena do 1.4.1943. (Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 30.5.1942, kterým se stanoví zásady pro povinnou službu mládeže. In: *Sbírka zákonů a nařízení*. Praha 1942, s. 907–910; Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 31.10.1942, jímž se nově stanoví lhůta týkající se pověřování spolků. In: *Tamtéž*, sv. 2, s. 42.)

17 Práce Kuratoria. In: *Zteč*, roč. 2, č. 6 (1943) s. 3.

18 *Směrnice pro službu mládeže*, s. 19.

19 *SÚA*, Kuratorium, k. 2, sl. Generální referát, okr. pověřenec, Praha-Město – A, 1943–1945, služební směrnice č. 1 – pospolová organizace v provádění povinné služby mládeže ze 7.3.1944, podepsaná O. Titěrou.

Hlavní slovo v kuratoriu získali němečtí poradci, kteří se rekrutovali z řad Hitlerjugend. Tato nacistická mládežnická organizace se také stala jeho hlavním vzorem, jak to vystihl v programovém článku generální referent Teuner: „Náš vlastní výchovný úkol je do jisté míry usnadněn tím, že začínaje (sic) opožděně proti mnohým národům Evropy, nemusíme začínat naslepo, ale můžeme používat řady zkušeností, příkladů i vzorů jiných národů, a především Němců, kteří prozkoušeli moderní výchovnou metodu v mnoha letech na milionech dorostu svého národa a kteří dali světu jeden z největších příkladů výchovy mladého člověka, jaký znají vůbec dějiny."[20] Poradci měli na jedné straně dohlížet na plnění edukačních úkolů, které vedení kuratoria před veřejností nijak nezastíralo, na druhé straně však měli vskrytu připravovat půdu pro germanizaci české mládeže, do níž mělo být kuratorium vtaženo. V roce 1944 vypracoval německý poradce Walter Gladrow tajný plán, podle kterého měla být česká mládež rozdělena do šesti kategorií podle vhodnosti k poněmčení a schopnosti přijmout převýchovu. Jeho splnění si mělo vyžádat dobu tří až deseti let. Gladrow operoval s myšlenkou, že po uplynutí této lhůty se nacistické indoktrinaci podrobí již velké množství mladých lidí, kteří nebudou ovlivněni výchovou „předkuratorního" období. S jedinci, kteří se nenechají převychovat, se mělo naložit zcela v souladu s drastickými plány germanizace českých zemí.[21]

Duchovní výchova

Takzvaný výkon povinné služby, jak byla nově zavedená mimoškolní výchova české mládeže nazvána, měly zajišťovat nejnižší buňky kuratorní organizace – spolky na schůzkách, konaných nejdříve jednou, od druhé poloviny roku 1944 pak dvakrát týdně.[22] Jejich náplň měla sestávat ze dvou částí: sportovní a takzvané duchovněvýchovné. Právě duchovní výchova se měla stát jedním z pilířů přeměny vědomí české mládeže v souladu s nacistickými idejemi. Jejím oficiálním cílem bylo zformovat jedince připravené a schopné plnit úkoly, které vyvstanou po vítězství Německa ve válce.[23] „Úkolem duchovní výchovy je dát mládeži správný obraz okolního světa, ukázat přednosti a chyby minulosti, velikost přítomné doby, v níž naše mládež vyrůstá, a výhledy do budoucnosti, která bude otevřena všem mladým národům nové Evropy," hlásala v březnu 1943 *Zteč*, jeden z prvních mládežnických časopisů vydávaných kuratoriem.[24] Tyto myšlenky ostatně vyjádřil na jeho stránkách již o několik měsíců dříve generální referent František Teuner: „Česká mládež bude vychovávána tak, aby mohla spoluvytvářet podle svých sil a schopností říšskou přítomnost i budoucnost. K tomu je potřeba, aby odstranila ze svého myšlení zbylý nános špatné minulosti a rozpoznávala úkoly a cíle dnešní veliké doby, také [aby] plně porozu-

20 TEUNER, František: Nové cesty naší mládeže. In: *Den mládeže 1943*. Praha, Kuratorium pro výchovu mládeže – Orbis 1943, s. 7 n.

21 PASÁK, T.: *Český fašismus*, s. 354; MOULIS, M.: *Mládež proti okupantům*, s. 140.

22 Viz *Náš směr* z let 1943–1944.

23 *Směrnice pro službu mládeže*, s. 12.

24 Práce Kuratoria. In: *Zteč*, roč. 2, č. 6 (1943), s. 3.

měla současnému mohutnému sociálnímu dění, jež i jí přinese prospěch a zajisté lepší budoucnost. Jde jen o to, aby byla hodna tohoto dění a splnila příkazy, jež jsou ukládány nejen jí, jako mladé generaci české, nýbrž i celé mladé generaci Velkoněmecké říše."[25]

Citovaná slova vycházela ze základní koncepce předsedy kuratoria Emanuela Moravce o úloze českého národa v „Nové Evropě", ve které hrála prvořadou roli myšlenka, že Češi si musí své místo v budoucí Evropě teprve zasloužit svým postojem v současné válce.[26] Činnost mládeže v kuratoriu tak byla posvěcena jako výsostná vlastenecká povinnost. „Nebylo doby nad jiné slavné, která by mládeži kdy nabídla více příležitostí k ušlechtilému zápolení a k velkým činům," obracel se Moravec v říjnu 1942 v úvodním čísle *Zteče* k mladé české generaci. „Jsem přesvědčen, že česká mládež se probojuje k čestnému místu v pamětech, které jednou vylíčí boje za svobodu Evropy a práce na její stavbě. Věrnost bude odměněna věrností! Vpřed, moji přátelé! Jste předvojem našeho národa. Říše vám dává možnost ke spolupráci. Ať žije náš velký Vůdce Adolf Hitler!"[27]

Kuratorní duchovní výchova měla čerpat ze čtyř základních zdrojů – byly to „dějiny", „Říše a její zařízení", „kultura" a „nový způsob života".[28] Vybrané a vhodně vysvětlované dějinné události měly v očích české mládeže ospravedlňovat současnou situaci. Identifikace s přefiltrovanými kulturními hodnotami měla poskytovat iluzi národní svébytnosti v symbióze s německou kulturou. Další ideové zdroje měly představovat nacistické Německo jako stát s nejideálnějším možným společenským zřízením. Ostatně v tomto směru se kuratorní výchova nijak neodlišovala od oficiální propagandy, která při každé vhodné příležitosti útočila na obyvatelstvo protektorátu. Hojně se zdůrazňoval význam svatého Václava, který si prý jako první uvědomil nutnost soužití s německou říší v přátelském svazku;[29] vláda českého krále Vladislava I. byla vykládána jako období blahobytu a pořádku, který v Čechách zavládl zejména díky věrnosti, oddanosti a těsnému sepětí tohoto panovníka s německým císařem;[30] svatý Vojtěch byl představován jako Evropan, který se odhodlal vymanit z izolace v úzkých hranicích českého státu a za vydatné pomoci říše se snažil navázat

25 TEUNER, František: Cíl nové výchovy – pospolitost národní i říšská. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 2 (1942), s. 2.

26 PASÁK, Tomáš: Česká společnost po Mnichovu a za druhé světové války. In: *Vlastivědný sborník Podbrdska*, č. 4 (1970), s. 45.

27 MORAVEC, Emanuel: Mladí přátelé – kamarádi a kamarádky! In: *Zteč*, roč. 1, č. 1 (1942), s. 1.

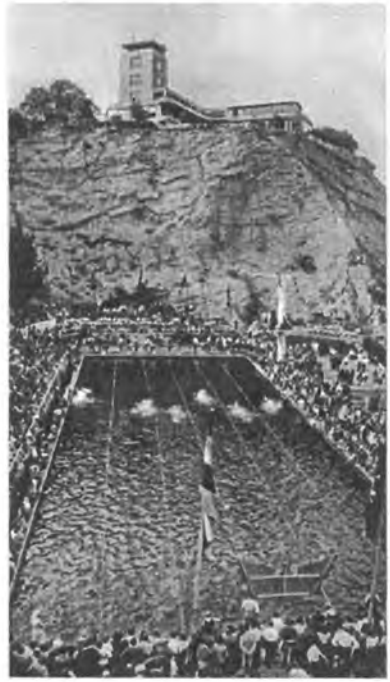
28 *Směrnice pro službu mládeže*, s. 15 n.

29 BENDA, Jiří: Svatováclavský odkaz. In: *Správný kluk*, roč. 2, č. 20 (1944), s. 1; dále *Náš směr*, č. 3 (1943), s. 4–7, 10–12. Již v březnu 1939 uveřejnil Josef Kliment článek v *Národní politice*, ve kterém kladl důraz na spojitost mezi Svatou říší římskou, jejíž součástí byl ve středověku český stát, a začleněním vzniklého Protektorátu Čechy a Morava do německé třetí říše (MARŠÁLEK, Pavel: *Protektorát Čechy a Morava*. Praha, Karolinum 2002, s. 21). A na tuto paralelu poukazoval například i Wolfram von Wolmar v březnu 1940 při příležitosti oslav prvního výročí vzniku protektorátu (GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 125.)

30 *Služba domoviny*, č. 2 (1944), s. 8–10.

styk s jinými vyspělými evropskými oblastmi;[31] postup Rudé armády na východní frontě byl přirovnáván k ničivému mongolskému vpádu do Evropy ve 13. století;[32] ožehavá situace Německa v posledních měsících války byla srovnávána s postavením Pruska v 18. století, které se po mnoha dílčích neúspěších v sedmileté válce nakonec vzchopilo k novému odporu, byť bylo ze všech stran obklíčeno.[33]

Kromě příhodně interpretovaných dějinných událostí se měla česká mládež v kuratoriu také seznámit s existencí a významem některých říšských institucí[34] a měla se příkladně poučit z životní pouti čelných osobností spjatých s Velkoněmeckou říší, jako byl Adolf Hitler,[35] Fritz Todt,[36] Hermann Göring,[37] Reinhard Heydrich,[38] ale i Ernst Udet[39] či Horst Wessel.[40] Duchovní výchova měla ovšem také přirozeně obsahovat silný antisemitský a antispojenecký náboj. Česká mládež si měla vypěstovat upřímnou nenávist ke všem nepřátelům Německa a obávat se jejich případného

Barrandovský plavecký areál v době „Letních her mládeže", které byly součástí „Týdne mládeže" v červenci 1944 (foto z publikace *Týden mládeže 1944*)

31 *Služba domoviny* (pro chlapce), č. 4 (1945), s. 1–4.
32 *Cvičitel*, č. 4 (1945), s. 6.
33 *Tamtéž*, č. 2 (1945), s. 9 n.
34 *Náš směr* z roku 1944.
35 *Služba domoviny* (pro chlapce), č. 5 (1945), s. 15–19; *Náš směr*, č. 2 (1943), s. 17–20.
36 *Služba domoviny* (pro chlapce), č. 2 (1945), s. 16; *Služba domoviny* (pro dívky), č. 2 (1945), s. 17; *Náš směr* (pro chlapce), č. 4 (1944), s. 28–31, 38 n.
37 *Vzorný roj*, č. 2 (1944), s. 13 n.
38 *Náš směr* (pro chlapce), č. 5 (1944), s. 21 n., 28 n.
39 Ernst Udet. In: *Zteč*, roč. 1, č. 4 (1942), s. 7.
40 *Tamtéž*, roč. 2, č. 5 (1943), s. 2.

vítězství. Válečný cíl Spojených států byl například „odhalen" jako snaha ovládnout Evropu a získat tak hlavní odbytiště výrobků, které navíc budou lacinější, což povede k přirozené likvidaci evropské konkurence, zejména v zemědělství. Českému průmyslu prý Američané přikáží omezit výrobu. Lidé pak ztratí práci, toho využijí sovětští bolševici a přesídlí je na východ. Z Čech a Moravy se stane pustá, neosetá a divokými travinami porostlá země, v poloopuštěných vesnicích budou žít jen sešlí starci, z kvetoucího srdce Evropy se stane periferie buď plutokratické nebo bolševické části Evropy. Čeští dělníci se promění v bolševické otroky a nevolníky. V případě německé porážky by tak „do dějin ... vstoupil nový mrtvý národ, národ český"![41]

Vedle výše popsaných příkladů, které jsou typickým výrazem nacistických idejí a válečné propagandy, lze však v kuratorní duchovní výchově kupodivu vystopovat i inspirační zdroje naprosto odlišné. V létě 1943 založilo kuratorium časopis *Správný kluk*, určený především čtenářům ve věku od desíti do čtrnácti let. *Správný kluk* se měl dozajista stát nástupcem velice oblíbeného časopisu *Mladý hlasatel*, zastaveného roku 1941, byť se k jeho odkazu formálně nehlásil.[42] Rozhodl se také navázat na tradici čtenářských klubů *Mladého hlasatele* a založil kluby obdobné, které nesly název Kroužky Správného kluka. Navíc byl pro práci v jeho redakci zpočátku získán i bývalý redaktor *Mladého hlasatele* a otec jeho čtenářských klubů Jaroslav Foglar,[43] který se měl stát tak trochu i návnadou, jež by vzbudila zájem patřičného množství bývalých čtenářů zrušeného časopisu o jeho nástupce. Kroužky Správného kluka podléhaly kuratoriu a jejich členové museli navštěvovat vedle nich ještě některý další řádný spolek pověřený prováděním povinné služby. Také se měli řídit svým ideovým desaterem, které znělo: „1. Mám rád své rodiče a vedoucí. 2. Jsem poslušný, rád se podřídím zkušenějšímu. 3. Mluvím vždy pravdu. Vím, že lhář nemůže být nikdy dobrým kamarádem. 4. Kamaráda nikdy nezradím a neopustím ani v největší nouzi. 5. Mám rád všechno krásné, jsem nepřítelem každého, kdo krásu ničí a kdo se jí vysmívá. 6. Moje první povinnost je být zdravý a tělesně zdatný, nikdy svévolně nevynechám žádnou hodinku čestné služby mládeže. 7. Chci dodávat jiným chuť k práci a k životu, jsem proto vždy v dobré náladě. 8. Chci být prospěšný, pomohu každému dobrému člověku, bude-li pomoci potřebovat. 9. Vím, že všichni Češi mají pracovat pro jediný cíl, který určí odpovědní vedoucí českého národa. 10. Jsem správný český chlapec: rázný, odvážný, čestný a věrný svým vedoucím."[44] Ve skutečnosti se za tímto desaterem skrývala nepříliš pozměněná etická pravidla

41 Jak si Američan představuje osvobození Evropy? In: *Cvičitel*, č. 1 (1944), s. 2–6.

42 „Nechtějte srovnávat Správného kluka s Mladým hlasatelem, Malým čtenářem, Srdíčkem, Rajskou zahrádkou atd. Všechny tyto časopisy vznikly v době hlubokého míru a měly vám přinášet jen zábavu a rozptýlení. To však není úkolem Správného kluka, jeho úkol je mnohem vyšší: Správný kluk je mluvčím nejmladšího věkového stupně chlapců z čestné služby, mluvčím organizace sjednocené české mládeže a má za úkol pomáhat vás vychovávat, sbližovat vás navzájem a zpevňovat váš vztah k čestné službě. Správný kluk vás učí plně povinnosti! Učí vás všemu, co znamená průpravu k životu!" (SMRČEK, František: Velká prázdninová soutěž Správného kluka. In: *Správný kluk*, roč. 2, č. 15 (1944), s. 11.)

43 FOGLAR, Jaroslav: *Život v poklusu*. Praha, Olympia 1997, s. 203.

44 Čím se řídí správný kluk. In: *Správný kluk*, roč. 2, č. 13 (1944), s. 1.

prvorepublikové skautské organizace Junák, která byla z vůle německé okupační moci rozpuštěna v říjnu 1941.[45]

Formy a do jisté míry i témata duchovní výchovy se přirozeně lišily podle věku a pohlaví vychovávané mládeže, jakož i podle typu kuratorních spolků, které ji měly na starosti. Poněkud jiný přístup se uplatňoval v řadových spolcích než v elitních ZZ-oddílech či kuratorních učňovských internátech, takzvaných domovinách mládeže.[46]

K zakládání elitních ZZ-oddílů (oddílů zvláštního zasazení) přistoupilo kuratorium ve druhé polovině roku 1944 v souvislosti s eskalací válečného dění. Jejich hlavním posláním bylo odstraňování následků spojeneckých náletů. Členové těchto oddílů se ovšem měli stát i morální a světonázorovou elitou kuratoria. „Jestliže při výchově mládeže ve službě sleduje kuratorium cíl organizovat a myšlenkově sjednotit široké masy české mládeže, pak vlastním úkolem ZZ-oddílů je soustředit takových jednotlivců, kteří jsou odhodláni za náš světový názor postavit se celou svojí bytostí, prokopávat ostatní mládeži cestu horami předsudků, které kolem naší práce vytvořili nebo vytvářejí bohužel někteří naši vlastní soukmenovci. Ve fanatické víře a odhodlání ZZ-příslušníků je ukryta největší zbraň proti oněm lidem, kteří nám prokazují tu čest, že nás nenávidí. Pro ostatní nerozhodné pozorovatele může náš jasný politický postoj státi se pohnutkou k rozhodnutí," shrnul naděje vkládané do ZZ-oddílů v prosinci 1944 jejich hlavní vedoucí Eduard Chalupa.[47] Ve stejném duchu promlouval instruktážní text z počátku roku 1945: „My, ZZ-muži, představujeme výběr, mezi námi jsou nejlepší jedinci ze Služby, nejlepší instruktoři. To nám dává značné povinnosti. Nesmíme zapomenout, že jsme to byli právě my, kdož jsme se první dovedli přihlásit k ZZ-práci, bez ohledu na ostatní, kteří říkali něco o tom, že

---

45 Pro srovnání uveďme mravnostní kodex prvorepublikového skautingu: Skaut je 1. pravdomluvný, 2. věrný a oddaný, 3. prospěšný a pomáhá jiným, 4. přítelem všech lidí dobré vůle a bratrem každého skauta, 5. zdvořilý, 6. ochráncem přírody a cenných výtvorů lidských, 7. poslušný rodičů, představených a vůdců, 8. veselé mysli, 9. spořivý, 10. čistý. (Viz KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky 1918–1938*, sv. 1: *Vznik, budování a zlatá léta republiky 1918–1929*. Praha, Libri 2000, s. 547.)

46 Zapojení domovin mládeže do kuratorní výchovy se připravovalo od poloviny roku 1943, některá zařízení byla pod křídla kuratoria převedena již tehdy na podzim. V únoru 1944 vydal Emanuel Moravec dvě nařízení, která stanovila právní rámec pro postupné podřízení stávajících internátů kuratoriu. K prosinci 1944 existovalo na území protektorátu celkem 18 kuratorních učňovských internátů. (Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 25.2.1944 k doplnění nařízení z 30.5.1942, jímž jsou stanovena všeobecná ustanovení o povinné službě mládeže. In: *Sbírka zákonů a nařízení*. Praha 1945, s. 335 n.; Nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě ze dne 26.2.1944 k doplnění nařízení z 30.5.1942, jímž jsou stanovena všeobecná ustanovení o povinné službě mládeže. In: *Tamtéž*, s. 336 n.; dále *SÚA*, Kuratorium, k. 105, sl. Domovy mládeže (učňovské domovy), úřední dopis Josefa Očadlíka, vedoucího Díla domovů mládeže, Taťáně Rybákové z Horažďovic z 11.2.1944; *tamtéž*, nástin nařízení předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě o Díle domovů mládeže z 30.10.1943; Domov mladých pošťáků. In: *Zteč*, roč. 2, č. 20 (1943), s. 3; Ústav pro výchovu a školení telegrafních učňů. In: *České slovo*, (14.10.1943), s. 3; *Služba domoviny* (pro chlapce), č. 1 (1945), s. 22 n.)

47 CHALUPA, Eduard: Kamarádi v ZZ-oddílech. In: *Výcvikové směrnice ZZ*, č. 3 (1944), s. 1.

to bude práce těžká, bez ohledu na řeči lidí nám nepřátelských. Tím, že stojíte v řadách ZZ-oddílů, jste dokázali, že patříte mezi ty nejlepší v české mládeži. Dbejte, abyste touto elitou, tímto výběrem zůstali, nedopusťte a netrpte mezi sebou lidi polovičaté, kteří by k nám nepřišli z lásky k myšlence, ale jen proto, aby mezi námi hledali prospěch."[48] Duchovní výchova ZZ-oddílů se samozřejmě zaměřovala na vštěpování nacistické ideologie, a hlavně na rozvíjení takzvaných vojenských ctností.[49] Příslušníkům těchto jednotek byly dávány za vzor zejména činy německých vojáků, které se vyznačovaly sebeobětováním a hrdinstvím.[50] Stejné postoje a vlastnosti byly žádány i od nich samých. Tvůrci této náplně duchovní výchovy přitom kalkulovali s tím, že každý chlapec touží ze své přirozenosti konat hrdinské skutky. Tato touha měla dojít uspokojení při likvidování následků spojeneckých leteckých útoků.[51]

Znak elitních ZZ-oddílů, kuratorních jednotek zvláštního zasazení (nahoře), znak Vzorných rojů, výběrových oddílů kuratoria (vpravo), a emblém kuratorní kampaně „Umění mládeži" (dole), trvající od září 1943 do července 1944 (fotografie z publikací *Výcvikové směrnice ZZ* (1945/2), *Vzorný roj* (1945/4) a *Náš směr* (pro dívky), 1943/3)

48 *Tamtéž*, č. 1 (1945), s. 7.

49 Stejně jako Kroužky Správného kluka také ZZ-oddíly měly své desatero: „1. ZZ-muž se přiznává k myšlence Nové Evropy a zúčastňuje se vědomě na její socialistickým duchem prostoupené výstavbě. Vyznává socialismus činu a základní hodnotu rasy. 2. Čest ZZ-muže spočívá v bezpodmínečném zasazení vlastní osoby pro Říši, svoji domovinu, národ, až k oběti vlastního života. 3. Nejvyšší ctnost ZZ-muže je odvaha k boji. Vyžaduje tvrdost a rozhodnost. Zbabělost je opovržení hodna, váhavost nepřísluší bojovníku. 4. Poslušnost je základem ZZ-pospolitosti. Důvěra je pak podmínkou poslušnosti. 5. ZZ-vůdcovství spočívá v radosti z odpovědnosti, vyšším vědění a neúnavné péči. 6. Velké činy za války i míru mohou býti vykonány jen v neotřesitelné pospolitosti vůdců a jednotek. 7. Pospolitost není myslitelna bez kamarádství. To se osvědčí v nouzi a nebezpečí. Kdo poruší věrnost Říši a našemu socialistickému světovému názoru, kdo jako ZZ-muž nedbá zákonů naší pospolitosti, dopouští se zrady. Zrada je nejhnusnější zločin. 8. ZZ-muž je sebevědomý a skromný, přímý a věrný, v božskou Prozřetelnost věřící a pravdomluvný, mlčenlivý a nepodplatitelný. 9. Jedině výkony a charakter opravňují k hrdosti a určují cestu i hodnotu ZZ-muže. 10. Vědomí vykonané povinnosti je nejvyšším štěstím, nejvyšší odměnou ZZ-muže." (*Tamtéž*, č. 2 (1945), s. 1, 4 n.; č. 3 (1945), s. 3 n.)

50 *Tamtéž*, 1944–1945.

51 *Tamtéž*, č. 2 (1944), s. 12.

Narozdíl od apelů na vojáckou čest, jíž se mělo v hojné míře dostávat členům ZZ-oddílů, byla duchovní výchova chovanců kuratorních učňovských internátů prodchnuta zdůrazňováním důležitosti obyčejného civilního člena společnosti, dělníka a jeho práce. „Náš svět, svět pracující mládeže, stojí pevně vedle vojáka. My kujeme jeho zbraně, které uchrání Evropu před bolševismem i kapitalismem. (...) Ač jsme mladí, přece zmůžeme úkol, který nám byl vytčen. Dnešní totální nasazení není břímě, je to hlas tvé země, která volá po obraně. Víme, že se naskytnou mnohé překážky. (...) Ale čím intenzivněji budeme pracovat, tím dříve dosáhneme konečného vítězství, a mír, který přijde opět do našich zemí, bude největší odměnou za přechodnou námahu, kterou jsme podstoupili. A nový socialistický řád, který přinesl Vůdce Evropě, zůstane zachován a dočká se dalšího rozvoje."[52] Jestliže se příslušníci ZZ-oddílů měli v rámci duchovní výchovy seznamovat převážně s frontovými hrdiny, vojáky, v nichž měli spatřovat své vzory, učni v domovinách mládeže se měli inspirovat pomyslnými hrdiny práce: Tomášem Baťou, který se z „chudého ševcovského synka" svou pílí vypracoval na významného průmyslníka,[53] či Rudolfem Dieselem, jehož život byl „krásný příklad života plného práce", neboť „z nadšeného studenta, který prodělal praxi v dílnách jako zámečník, stal se jednou z nejvýznamnějších osobností ve vědeckém světě, poněvadž věnoval lidstvu svou práci, své snažení".[54]

Kuratorní ideál versus „potápkové" a trampové

Ideálním produktem kuratorní výchovy měl být prostý,[55] pracovitý,[56] poslušný,[57] statečný,[58] optimistický,[59] nesobecký[60] a tělesně zdatný jedinec,[61] uvědomující si nadřazenost pospolitosti nad jeho individualitou[62] a oddaný myšlenkám nacismu. Ovšem sami kuratoristé si uvědomovali, že jejich snaha přiblížit českou mládež tomuto výchovnému ideálu nebude úplně jednoduchá. Úskalí spatřovali zejména v identifikaci části mladé generace s jinými vzory a v některých oblíbených formách trávení volného času. Protivníky kuratorního ideálu se stali především takzvaní potápkové a trampové.

„Potápkovství" bylo neorganizované a nepolitické spontánní hnutí, kterým se část mládeže vyhraňovala vůči hodnotám generací starších. Vyznačovalo se specifickým

52 *Služba domoviny*, č. 1 (1944), s. 7.
53 *Tamtéž*, s. 6.
54 *Tamtéž*, s. 7.
55 Mládež je určena k boji. In: *Cvičitel*, č. 2 (1944), s. 3.
56 *Náš směr* (pro chlapce), č. 3 (1944), s. 3.
57 *Cvičitel*, č. 2 (1945), s. 1.
58 *Správný kluk*, roč. 2, č. 13 (1944), s. 13.
59 Kroužky Správného kluka – program schůzky. In: *Tamtéž*, č. 9, s. 11.
60 TEUNER, František: Cíl nové výchovy – pospolitost národní i říšská. In: *Zteč*, roč. 1, č. 2 (1942), s. 2.
61 *Náš směr* (pro chlapce), č. 3 (1944), s. 3.
62 TEUNER, F.: Cíl nové výchovy...

stylem oblékání, a zejména oblibou jazzové hudby. „Potápkové" si nechávali narůst o něco delší vlasy, než bylo obvyklé, nosili klobouky se širokou prohýbanou krempou, kabáty dlouhé pouze ke kolenům a kalhoty ke kotníkům. Jejich pojmenování se dávalo do souvislosti právě s jazzem: „Tento vzor politováníhodné ztřeštěnosti našel nemálo následovníků. Jsou to vlastně produkty mírového exportu jazzových tanců, máme na mysli především swing, při nichž se dobře uplatňovaly jakýmsi potápěním, od něhož pak odvodily i své označení."[63] Na stránkách kuratorního tisku byl „potápka" vykreslován jako individuum, které „neuznává autoritu učitelů a profesorů. Úkoly píše ze zásady ve škole. Nemírně kouří. Jeho oblíbeným místem je temná světnice, jejíž stěny jsou obvykle natřeny páchnoucí černou hmotou. Nemá zájem o učebnice, ale jeho zájem o nějaký pracovní obor se rovněž rovná nule. Rád se potuluje po ulicích bez cíle. Na rušných místech vnitřního města tvoří hloučky, které vzbuzují pozornost občanů, spěchajících za prací. Býval častým návštěvníkem tanečních místností. O dívky ... mívá značný zájem. Nedovede je však ničím jiným zabavit než prázdnými slovy. Myslí, že je hrdinstvím, když se protiví rodičům a škole. Maturuje s prospěchem průměrným, někdy i slabším. Když vstoupí do života, opustí ho pravidelně jeho divokost. Ukáže se však, že celou svou energii dovedl obracet pouze k boření, neumí budovat. A poněvadž jeho vysvědčení není valné a práce nepřesahuje průměr ... životního úspěchu se takovíto uklidnění poděsové dopracují málokdy."[64] Kořeny „potápkovského" nešvaru byly spatřovány v neschopnosti výchovného systému Československé republiky tento trend vymýtit. „Dekadence potápkovství a ostudné zjevy s tím spojené pramenily jen v zahálce, která je tím nejšpatnějším vychovatelem mladého člověka," tvrdil na stránkách *Zteče* v listopadu 1942 František Teuner.[65] Ostatně již o rok dříve hledal příčiny vzniku tohoto hnutí podobným způsobem časopis *Vlajka*: „Masarykovi a Benešovi učitelé stvořili ve svých pašalících, nazývaných dílnami lidskosti, kromě jiných ostud českého života ... pověstné potápky. Tyto výlupky české mládeže jsou bohužel nejvlastnějšími dětmi masarykovsko-benešovského období kantorských tátů, pěstujících pokrokovost do zblbnutí. (...) V této generaci buď obhroublých, zpustlých zakladatelů různých wigwamů anebo připitomělých pačesáčů ... obráží se ta mravní, duševní prázdnota, bezmyšlenkovitá spoušť a židovská infekce onoho úpadkového školského období z republikánského, demokratického dvacetiletí."[66]

Zmínka o „zakladatelích různých wigwamů" byla narážkou na další formu trávení volného času, tramping, který byl též solí v očích kuratorních ideologů. Jeho vymýcení se měly věnovat i hodiny povinné služby. „Dříve česká mládež myslila, že chlapci nejlépe užijí neděle, když se obléknou do cowbojských šatů a pojedou trampovat někam za město. Tam si hráli na bandity a myslili, že čím budou hrubší, tím více se budou podobat svým vzorům, americkým cowbojům a lupičům. (...) Dnes nacházejí Správní kluci v kuratoriu organizaci, která jim porozuměla. (...) V neděli

63 ŽIŽKA, Jan: Útěk ze skutečnosti? In: *Tamtéž*, roč. 3, č. 2 (1944), s. 1.
64 Primus nebo potápka. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 5 (1942), s. 7.
65 TEUNER, František: Radost z povinnosti. In: *Tamtéž*, s. 1.
66 PUCHMAJER, Julius: Kdo zplodil potápky a trampy. In: *Vlajka*, roč. 11, č. 39 (1941), s. 1.

„Potápkové" – protivníci kuratorního výchovného ideálu. Karikatura z časopisu *Zteč* (1942/5) přehnaně zdůrazňuje vnější znaky těchto „nepřizpůsobivých individuí" – klobouk se širokou krempou, kabát nad kolena, nohavice nad kotníky a nezbytné kuřácké atributy na rtech

se chlapci nepovalují ani netrampují ... mívají cvičení Povinné služby ... chodí na výlety a pořádají i závody v lehké atletice, zápasy a hry. A co i po stránce duchovní kuratorium našim chlapcům přináší," měli se členové kuratoria dovědět v rámci duchovní výchovy z úst svých vedoucích na jaře 1944.[67] „Pryč s falešnou amerikanizovanou romantikou, která je jedem pro duši mladistvých! Obraz 15ti- a 16tiletého hocha, který ve fantastickém úboru za doprovodu brnkání na kytaru zpívá unylé 'songs' o 'srdci láskou zlomeném', 'kouřících pistolích' a cowbojích 'sedících mezi kaktusy', místo aby se trochu více staral o práci a školu, musí býti napříště ukazován jen jako obraz smutné minulosti, nad nímž každý zdravý chlapec propukne v srdečný smích."[68]

„Potápkovský" jazz a trampskou romantickou píseň měla v mladých hrdlech a uších podle kuratorního výchovného ideálu nahradit píseň národní, neboť „prostý lidový skladatel v ní zachytil všechen svůj cit, vyjádřil v ní své touhy, zpovídá se ze své lásky, opěvuje krásu rodné země. (...) Národní písnička však v sobě tají i povzbuzení k novému úsilí, má pomáhat k rozveselení, k větší odvaze. (...) Co je proti národní písni takový ubohý, bezcenný šlágr, který byl jistě složen bez jediného záchvěvu citu. Proto nemůže být nikdy tak krásný a působivý. Nelze ho ani zdaleka rovnat k něžné upřímnosti a skromnosti národní písně. Naše česká písnička bude neustále sloužit našemu lidu, bude zkoušet a prohlubovat naši lásku k vlasti, k rodné hroudě."[69] „Právě proto, že národní písně nejsou řemeslnými výtvory jazzových a trampských skladatelů, ale že jsou zrozeny ze samé podstaty charakteru a myšlení národa, je jisto, že se nemohou opotřebovat a zevšednět do lhostejnosti jako jazzové šlágry."[70] Nicméně vedle vhodných písní národních bylo protežováno také pění nových, ideově posilujících písní umělých. Jednou z nich byla například skladba *Rytmus kroků kolem zní* s následujícím textem:

67 *Náš směr* (pro chlapce), č. 3 (1944), s. 3.
68 Úkoly povinné služby mládeže. In: *Zteč*, roč. 2, č. 1 (1943), s. 2.
69 FARSKÁ, Věra: Česká píseň. In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 1 (1942), s. 9.
70 *Tisková služba české mládeže*, roč. 1, č. 12 (1944), s. 1.

Rytmus kroků kolem zní, v řadách vpřed jde mládí.
Novou silou kupředu, věrní kamarádi.
Chceme sloužit národu, čeká pluh a meč,
pro Evropy svobodu voláme své ZTEČ!

Kupředu, slunce vítá nás, tvrdá práce čeká!
Vítězné Říši vzejde zdar, zemrou jen srdce měkká.
Vpřed, naše ruce věčná stráž! Vpřed, naše duše síla!
Kupředu, kupředu, práce volá, vlast čeká, aby žila!

Ruce pevně sevřené, úsměv máme v tváři,
nad hlavou nám prapor vlá, modrým vzduchem září.
Rytmus kroků kolem zní: Pro vlast žít jen chcem,
věrně sloužit, milovat svoji krásnou zem.[71]

Jedním z cílů kuratorního snažení byla „glajchšaltizace" české mládeže. „Potápkovství" a tramping narušovaly podstatu totalitního režimu a záměry českých kolaborantů, vyznávajících Moravcovu ideu spolupráce s Němci. Ve svých činnostech nekontrolovaná mládež představovala ohrožení všeho, čeho se kuratorium v protektorátních časech pokoušelo dosáhnout. Odchylky nezapadaly do jejího určeného poslání. V tomto případě si navíc zasloužily odsouzení i proto, že nacházely inspiraci zejména v nepřátelském zahraničí. Mezi „potápkami" oblíbený jazz, který měl kořeny ve Spojených státech, nacisté považovali za *entartete Musik*[72] a tramping, i přes svou českou originalitu, hledal tehdy zdroj své romantiky převážně v rodokapsových příbězích z amerického divokého západu.[73] Namísto individualistické romantiky starého střihu měla nastoupit romantika opojená kolektivistickým ideálem nového řádu: „Nebereme mládí právo býti romantickým, ale odvádíme je z romantického scestí a vedeme mládež do světa romantismu silného – zpívající jednotky chlapců, radostně sehraného tábora děvčat. Nekázeň trampingu a pochybnou ro-

71 *Služba domovině*, č. 1 (1944), s. 23.

72 BENZ, Wolfgang – GRAML, Hermann: *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*. München, Deutscher Taschenbuch Verlag & Co KG 1998, s. 176–180.

73 Kuratorium oblíbeným rodokapsovým sešitům, které mezi mládeží kolovaly v předválečných výtiscích, otevřeně vyhlásilo válku již na začátku roku 1943 a ve spolupráci s nakladatelstvím Orbis vytvořilo projekt Knihovna pro mládež. Jednalo se o vydávání podobných sešitů, ovšem s naprosto odlišným obsahem. Hrdiny příběhů této edice byli němečtí vojáci, svádějící „hrdinské boje" na frontách první i druhé světové války. Tento vydavatelský počin byl náležitě v tisku komentován a vkládaly se do něj velké naděje: „Knihovna pro mládež bude jistě přijata českou mládeží velmi příznivě, poněvadž jí úplně nahradí bezobsažnou dobrodružnou četbu románových sešitů četbou hodnotnou, přinášející prvky, které české mládeži jsou velmi potřebné." (*Zteč*, roč. 2, č. 2 (1943), s. 7.) Knihovna pro mládež měla přispět k tomu, „aby se mládeži dostala do rukou vhodná literatura a konečně se tak odstranila zhoubná četba, jež otravovala ducha mládeže" (*Náš směr*, č. 1 (1943), s. 15). Blíže k tzv. rodokapsové literatuře vydávané za první republiky viz KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky 1918–1938*, sv. 3: *O přežití a o život*. Praha, Libri 2003, s. 289–291.

mantiku cowbojství stejně jako výstřelky potápkovství překonáváme životem táborového společenství, kamarádského soužití v kázni i rozšiřování obzoru mladých nadějí na veliký svět, do něhož vstoupí i naše mládež, jakmile skončí tato válka a mír dovolí poznat výhody a možnosti, jež skýtá Říše."[74]

Sport a kultura ve službách ideologie

Kuratorium se neomezovalo na zajišťování ideové výchovy na úrovni podřízených spolků, ale pořádalo také řadu sportovních a kulturních akcí, jimiž se snažilo upoutat mládež a prezentovat se před českou veřejností.[75] Nařízením z 30. května 1942, jímž byly kuratoriu podřízeny všechny stávající organizace, které se podílely na mimoškolních aktivitách mládeže, si nová instituce vytvořila poměrně členitou organizační základnu pro pořádání různých aktivit, které pak mohla vydávat za své a propagandisticky je představovat jako vrchol pořadatelského umění na mládežnickém poli.[76] Kuratorium využívalo zaběhnuté organizační struktury a zkušeností českých sportovních svazů a asociací s pořádáním sportovních mistrovství, jejich funkcionářského sboru i materiálního zázemí.[77] Je třeba si uvědomit, že pořádání různých „celostátních" sportovních mistrovství nebylo pro české sportovní organizace žádnou zvláštností. Sportovní svazy a asociace se svou základnou zkušených pořadatelů a rozhodčích tak umožnily kuratoriu konat pod jeho zástavou shromáždění, jejichž podstata nebyla pouze sportovní, ale také politická. Vysocí činovníci kuratoria na nich pronášeli projevy, ve kterých většinou velebili „odhodlání české mládeže kráčet vstříc šťastné budoucnosti". Takto se například vemlouval do její přízně a zároveň jí nasazoval kolaborantský chomout Emanuel Moravec na závěr „Dne mládeže" v září 1943: „Sešli jste se do staroslavné Prahy ze všech končin naší drahé domoviny. Nastoupili jste k závodům, které dosvědčily vysokou atletickou zdatnost a tělesnou vyspělost českého dorostu. Je to poprvé, co česká mládež provedla výběr svých nejlepších v pečlivě připravené celonárodní přísné soutěži tělovýchovné na základě nových zásad, značně odlišných od starého, jednostranného tělocvikaření. Výkony,

---

74 TEUNER, František: Nové cesty české mládeže. In: *Den mládeže 1943*, s. 9.

75 Výčet těchto akcí viz pozn. 12.

76 Tak např. v červnu 1943 se v Praze uskutečnilo plavecké mistrovství mládeže, jehož organizační zásluhy si neprávem přisvojovalo kuratorium. „Ano – prvně! Člověk se skoro stydí říci ono oprávněné – bohužel. V celé bohaté historii českého sportu, tím méně plavectví, nebyla provedena tak velkoryse náborová akce pro mládež, jakou jsou letošní mistrovství mládeže v plavání, pořádané Kuratoriem pro výchovu mládeže." (První mistrovství plavecké mládeže. In: *Nedělní České slovo*, (4.7.1943), s. 5.) Protektorátní tisk vynášel i mládežnické mistrovství v atletice, které se konalo pod názvem „Den mládeže" v září 1943: „Atletická mistrovství mládeže, provedená Kuratoriem pro výchovu mládeže a tímto neobyčejně také materiálně podpořená, byla nejvýznamnější událostí naší atletiky v celé historii." (Nejlepší služba mládeže a sportu. In: *České slovo*, (14.9.1943), s. 7.)

77 V lednu 1944 hlavní vedoucí 2. pracovní skupiny pražského ústředí kuratoria, která měla na starosti tělovýchovu, přiznal: „Všechna mistrovství mohla být uskutečněna v plném rozsahu jen za vydatné a kamarádské pomoci svazových funkcionářů. Jim také patří náš dík." (SLÁMA, Zdeněk: Naše tělovýchovná bilance. In: *Zteč*, roč. 3, č. 1 (1944), s. 3.)

které jste včera a dnes podali, zajišťují české mládeži čestné místo v atletice mladých. Nezklamal jsem se ve vás. (...) Ukázali jste Praze, své vlasti, naší Velkoněmecké říši i celému světu, že česká mládež nemíní prospat dobu, že česká mládež čekala pouze na povel, na jasná slova silné víry a na vedení. (...) Zdravím-li nyní vítěze dnešních závodů, tisknu současně ruce statečné Nové Evropě, která jde za nacionálněsocialistickou revolucí ne proto, že tato revoluce vítězí, nýbrž proto, že tato revoluce je jedinou spasitelkou naší pevniny a našeho národa."[78]

Slavnostní zahájení „Týdne mládeže" na Karlštejně 1. července 1944 (foto z publikace *Týden mládeže 1944*)

„Den mládeže" 12. září 1943 byl prvním „celostátním" atletickým mistrovstvím konaným pod hlavičkou kuratoria. Jeho slavnostní zahájení se odehrálo o den dříve koncertem na Říšském náměstí[79] v Praze na Vinohradech a průvodem, který se ubíral z tohoto prostranství přes Václavské náměstí a Příkopy až na vltavské nábřeží. „24 vlajkonošů s vlajkami Říše a Protektorátu zahajovalo průvod. (...) A pak hned přes 1200 cvičitelů a vedoucích mládeže v průvodu, rozděleném podle šesti pražských okresů, jež vedli okresní pověřenci. Pět hudeb mládeže udržovalo svými pochody formace v jednotném rytmu. Mohutné kolony bílých košil[80] byly přerušo-

78 Mládež pevná ve víře. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 18 (1943), s. 1.

79 Dnešní Náměstí míru. (Viz LAŠTOVKA, Marek – LEDVINKA, Václav: *Pražský uličník: Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*, sv. 1. Praha, Libri 1997, s. 574.)

80 Bílé košile s černými vázankami a tmavými kalhotami tvořily stejnokroj řadových členů kuratoria (Co se přihodilo ve Frýdku. In: *Dívčí svět*, roč. 2, č. 9 (1944), s. 2). Honosnější uniformu měli právo nosit pouze vedoucí funkcionáři a absolventi kuratorních výcvikových táborů (Znak a stejnokroj Kuratoria. In: *Správný kluk*, roč. 2, č. 1 (1944), s. 2).

vány tmavě modrými kombinézami účastníků táborů kuratoria, v jejichž čele šli vedoucí táborů[81] v uniformách vedoucích české mládeže. (...) Bylo to přiznání mládeže k novému světu beze slov, pouhou ukázněnou přítomností. Bylo to nejkrásnější uznání práce všech těch, kdo už téměř pět let věří a doufají v lepší přesvědčení českého národa, byla to drtivá odpověď nepolepšitelným, kterým bylo za bílého dne ukázáno, že česká mládež je už od nich na hony vzdálena a nechce je brát vážně," líčil šéf kuratorní duchovní výchovy Jan Nepomuk Pipota slavnostní zahájení „Dne mládeže" v publikaci, která byla vydána k této akci o několik týdnů později.[82] Druhý den pak účastníci na Strahovském stadionu, vyzdobeném zemskými znaky protektorátu a znakem kuratoria,[83] sváděli vlastní atletická klání.[84] Nicméně akce celkově neproběhla tak, jak si její pořadatelé představovali. Určitá nekázeň účastníků i obecenstva se objevila již při slavnostním zahájení a narušila také průběh závodů na Strahově. „Ačkoliv směrnice poukazovaly zřetelně na pozdrav (árijský – pozn. JŠ), závodníci jen sporadicky zvedli pravou ruku... Bylo nařízeno uzavřít vchody po řeči Emanuela Moravce, ale někteří zplnomocněnci se svými lidmi závory prolomili s tím, že musí být včas na nádraží. Těchto průlomů využila pak část diváků. Bylo fyzicky nemožné množství zadržet."[85]

Největším veřejným podnikem, který kuratorium za dobu své existence uspořádalo, byl ovšem „Týden mládeže", konaný v Praze počátkem července 1944. V jeho rámci se odbyla sportovní protektorátní mistrovství pod souhrnným názvem „Letní hry mládeže",[86] vyvrcholila akce „Umění mládeži"[87] a umělecké soutěže „Ukaž, co

81 „Tábory" jsou zde myšlena výcviková střediska, jimiž měli projít postupně všichni vedoucí kuratorních spolků. První výcvikový tábor byl zřízen na Čeperce u Unhoště nedaleko Kladna, druhý v Protivíně a třetí v Prachovských skalách. Postupně k nim přibyly ještě stálé výcvikové tábory ve Stříbrné Skalici, Světlé nad Sázavou a v Habrovanech. (Viz *Zteč* z let 1942–1943; *Náš směr* (pro chlapce), č. 6 (1944), s. 8; *SÚA*, Kuratorium, k. 92, sl. Výcvikové tábory všeobecně.) Vedle těchto stálých výcvikových táborů se některá školení, většinou speciálně zaměřená, pořádala příležitostně také na jiných místech protektorátu (viz *Správný kluk*, *Zteč* a *Dívčí svět* z roku 1944).

82 PIPOTA, Jan Nepomuk: Den mládeže – výsledek celoroční výchovné práce. In: *Den mládeže 1943*, s. 13–14.

83 Znak kuratoria tvořila „svatováclavská orlice" s hákovým křížem na prsou. Pod jejím levým křídlem byl umístěn znak Moravy (šachovaná orlice) a pod křídlem pravým znak Čech (dvouocasý lev). Znak měl symbolizovat „ochranu" českých zemí třetí říší a „respekt" české mládeže k ideám nacismu. Svatováclavská orlice odkazovala na v této době často skloňovanou svatováclavskou tradici. Poprvé byl znak veřejně představen 13.3.1943 při slavnostním zahájení činnosti kuratoria ve Slaném. (Znak a stejnokroj Kuratoria. In: *Správný kluk*, roč. 2, č. 1 (1944), s. 2; *Služba domoviny* (pro chlapce), č. 1 (1945), s. 6.)

84 Velký den české mládeže. In: *České slovo*, (14.9.1943), s. 3.

85 Zprávu funkcionáře kuratoria Josefa Chalupy z 11.12.1943 cituje T. Pasák (*Český fašismus*, s. 356 n.). Text s malými obměnami uvádí také M. Moulis (*Mládež proti okupantům*, s. 147).

86 Hladina Vltavy byla svědkem kanoistických a veslařských závodů, areál na Barrandově plaveckého zápolení, Strahovský stadion atletických soutěží, ragbyového utkání Čechy versus Morava a finále dalších míčových her. (*Týden mládeže 1944*. Praha, Kuratorium pro výchovu mládeže 1944.)

87 Akci „Umění mládeži" zahájilo v září 1943 slavnostní představení Smetanovy *Prodané nevěsty* v Národním divadle (*SÚA*, Kuratorium, k. 92, sl. Kulturní věci, divadlo, pozvánka na slavnostní

umíš",[88] odehrála se řada dalších manifestací, veřejných koncertů a shromáždění různého významu, rozsahu a zaměření.[89] Slavnostní ráz a symbolický rozměr mělo „Týdnu mládeže" propůjčit místo zahájení v sobotu 1. července 1944, starobylý hrad českých králů Karlštejn, jak byl ostatně tento akt komentován na stránkách tehdejšího tisku: „Karlštejn stvrzuje, že cesta české mládeže, hledající společné zájmy s mládeží evropského celku, je závaznou a podepřenou dějinnou skutečností. (...) Karlštejn byl nejzamilovanějším místem Karla IV. a svědkem rozhodování často o osudu celé Říše a Evropy. Žádný památník není nám pak symboličtější pro naše začlenění do Říše a do mohutného celku Evropy než právě tento hrad."[90] Celý zahajovací ceremoniál se nesl v tomto historizujícím duchu. Karlštejnské hradby zdobily znaky říše, českého království a též erby říšských kurfiřtů. Iluzi umocňovali trubači ve středověkých kostýmech, na závěr slavnosti sehrálo pražské Divadlo Josefa Kajetána Tyla hru Jaroslava Vrchlického *Noc na Karlštejně*.[91] Slavnostní závěr „Týdne mládeže" se naopak odehrál 9. července v moderních kulisách Strahovského stadionu a poznamenala jej slabá návštěva obecenstva na tribunách, vysvětlovaná bouřkou a deštivým počasím.[92] Ani tato akce, stejně jako „Den mládeže", se ovšem

---

zahájení akce „Umění mládeži" 25.9.1943). Každý jednotlivec splňující kritéria nařízení z května 1942 mohl v jejím rámci zhlédnout ve školním roce 1943–1944 tři koncerty, čtyři divadelní a tři filmová představení (Výnos Ministerstva školství z 11.9.1943 č. 6410 – Umění mládeži. In: *Věstník Ministerstva školství*, roč. 1, č. 14 (1943), s. 280 n.). Na její organizaci se podílely školy. Počítalo se s tím, že dozor na představeních budou vykonávat učitelé. Jiní dospělí se mohli v hledišti nacházet pouze tehdy, jestliže vlastnili zvláštní vstupenku s označením pro hosta. Posléze bylo ovšem zjištěno, že učitelé vykonávají dozor nedbale a tolerují nepřístojné chování mladých diváků. Dokonce se objevily případy „kšeftování" se vstupenkami a proniknutí nepovolaných osob na představení. (Výnos Ministerstva školství z 9.3.1944 č. 1669 o představeních Umění mládeži a dozoru školy. In: *Tamtéž*, roč. 2 (1944), s. 74 n.) Akci zakončilo ve dnech konání „Týdne mládeže" opět operní představení v Národním divadle, tentokrát Wagnerův *Bludný Holanďan* (viz *Týden mládeže 1944*). Plánované zahájení dalšího ročníku této akce překazilo uzavření všech protektorátních divadel v září 1944 (Výnos Ministerstva školství z 16.5.1944 č. 3690 o Umění mládeži a náboru mládeže pro nové období. In: *Věstník Ministerstva školství*, roč. 2 (1944), s. 150 n.; Výnos Ministerstva školství ze 7.9.1944 č. 6388 o zastavení akce Umění mládeži. In: *Tamtéž*, s. 245; ŠORMOVÁ, Eva a kol.: *Česká divadla: Encyklopedie divadelních souborů*. Praha, Divadelní ústav 2000, s. 505).

88 „Ukaž, co umíš" byla umělecká soutěž vyhlášená v březnu 1944, které se mohli účastnit všichni chlapci a děvčata ve věku od 10 do 18 let navštěvující některý z kuratorních spolků. Soutěž byla rozdělena na část hudební, literární a výtvarnou. Její finále, společně s výstavou nejlepších prací, jež byla instalována v Praze v ulici Na Příkopech, časově spadalo právě do „Týdne mládeže" v červenci 1944. (Výnos Ministerstva školství z 11.4.1944 č. 2467 o soutěži mládeže pořádané Kuratoriem pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě: Ukaž, co umíš. In: *Věstník Ministerstva školství*, roč. 2 (1944), s. 111; *Týden mládeže 1944*; *Tisková služba české mládeže*, roč. 1, č. 43 (1944), s. 3.)

89 *Týden mládeže 1944.*

90 *Správný kluk*, roč. 2, č. 14 (1944), s. 3.

91 *Tamtéž*; *Dívčí svět*, roč. 2, č. 13 (1944), s. 1.

92 *Týden mládeže 1944*; *SÚA*, fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě (dále jen ÚŘP), situační zprávy velitelství Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst*) v Praze z roku 1944, sign. 114-301/1-7, denní zpráva SD z 11.7.1944, č. 60/44.

neobešla bez incidentů, které by její organizátoři s radostí oželeli. Pozorovatelé z řad nacistických bezpečnostních složek upozorňovali, že zejména průvod Prahou, který se konal 8. července,[93] do jisté míry – hlavně v projevech diváků provolávajících sokolské „Nazdar!" a jiná hesla – evokoval vzpomínky na sokolské slavnosti z dob první republiky.[94]

Závěrečný ceremoniál „Týdne mládeže" na Strahovském stadionu 9. července 1944, jehož součástí bylo i působivé cvičení se žebříky, předvedené vybranými instruktory kuratorních výcvikových táborů a členy takzvaných Vzorných rojů (foto z publikace *Týden mládeže 1944*)

Kuratorium a česká společnost

Vedení Kuratoria pro výchovu mládeže si od počátku uvědomovalo, že jeho snažení budou provázet obtíže vyrůstající z nedůvěřivého a odmítavého postoje velké části české společnosti k nové organizaci. „Budeme začínat svou práci se značnou dávkou nenávisti a nepřejícnosti a skutečně přátelská tvář a čestně podaná ruka bude alespoň od počátku výjimkou. A právě proto, že půjde o mladé lidi, setkáme se zde i s českým švejkovstvím, dekadencí, s rozrušujícím vtipkařením," vyjádřil své obavy ještě před vznikem kuratoria František Teuner.[95] Nedůvěra pramenila také z toho, že zřízení kuratoria bylo vnímáno v souvislosti s represemi nacistů po atentátu na Heydricha. Navíc jednou z prvních činností, kterou na sebe kuratorium v očích veřejnosti upozornilo, bylo organizování pracovního nasazení středoškoláků při vlakové vykládce brambor na podzim 1942.[96] Již tehdy začaly v rámci „šeptandy"

93 TEUNER, František: Týden mládeže 1944. In: *Týden mládeže 1944*, s. 5.

94 *SÚA*, fond ÚŘP, situační zprávy velitelství SD v Praze z roku 1944, sign. 114-301/1-7, denní zpráva SD z 11.7.1944, č. 60/44; též MOULIS, M.: *Mládež proti okupantům*, s. 150; PASÁK, T.: *Český fašismus*, s. 357.

95 Z projevu Teunera ke spolupracovníkům ze 17.3.1942 cituje T. Pasák, *Český fašismus*, s. 352.

96 Viz pozn. 9.

kolovat zprávy, jež se týkaly údajného budoucího zaměření nové instituce. Hovořilo se například o tom, že jejím prostřednictvím má být mládež vytržena z rodinného kruhu a umístěna v pracovních táborech. V reakci na tuto „šeptanou propagandu" byla zahájena kampaň, jež měla kuratorium představit v příznivém světle. V protektorátním tisku se objevily články vyvracející uvedené zvěsti[97] a kuratorium svým jménem zaštítilo pořádání prvních veřejných podniků, aby tak ukázalo svou vlídnou tvář.[98] Těch, kteří se nenechali oklamat či získat, však bylo stále dost. „Jsou přirozeně i lidé nenapravitelní a zatvrzelí, kteří slyší i trávu růst a ve všem vidí špatnost. Hurápatriot a pavlastenec bude stále tvrdit, že to všechno, ta sociální péče kuratoria – je čertovo kopýtko, které má za účel oslabit naši národní podstatu, odnárodnit mládež a udělat já nevím co ještě. Nemá význam se s těmito lidmi bavit," postěžoval si v srpnu 1943 v projevu na shromáždění funkcionářů kuratoria v pražské Lucerně František Teuner.[99]

Vedoucí činitelé byli natolik realisty, aby chápali, že kuratorium nemůže nahradit ostatní výchovné instituce a že na formování mladé generace se nadále bude významně podílet škola a rodina.[100] Za jeden z nejdůležitějších předpokladů, aby dosáhli vytčených cílů, proto pokládali vzbuzení důvěry u rodičů dětí navštěvujících hodiny povinné služby. Přes skrývané obavy přistupovali kuratoristé v oficiálních prohlášeních k tomuto úkolu zpočátku velice optimisticky: „Věříme, že nalezneme právě u rodičů největší pochopení pro tuto naši práci, neboť jim chceme hned zpočátku položiti otázku: kdo z vás bude proti tomu, aby váš synek nebo dcerka vyrůstali již v mladých letech v pořádného, ukázněného, slušného člověka. Kdo z vás bude vidět špatnost v tom, jestliže naše mládež, místo aby v maškarním ustrojení trávila svůj volný čas v trampských chatách, bude na zelených hřištích nového mládí v sebevědomém postoji mezi svými kamarády učit se znát povinnost i kázeň, respektovat autoritu a poznávat radost i vážnost budoucích úkolů."[101] Že se takové apely

Znak Kuratoria pro výchovu mládeže – svatováclavská orlice se svastikou na prsou, pod jejímž pravým křídlem je znak Čech a pod levým znak Moravy. Znak měl symbolizovat „ochranu" českých zemí třetí říší a „respekt" české mládeže k ideám nacismu (vyobrazení z publikací *Směrnice pro službu mládeže*, *Týden mládeže 1944* a *Příručka pro domoviny mládeže*)

97 Například: Žvanilové ohrožují budoucnost české mládeže. In: *České slovo*, (22.1.1943), s. 3; LEDEK, Josef: Zdravá výchova mládeže. In: *Tamtéž*, (6.2.1943), s. 2; Dr. Fr. Teuner o úkolech a výchově mládeže. In: *Nedělní České slovo*, (21.3.1943), s. 2.

98 V říjnu 1942 tak v Praze převzalo záštitu nad „Propagačním dnem plachetního sportu pro mládež", který ovšem ve skutečnosti uspořádala Česká jachetní asociace ve spolupráci s Českým Yacht Clubem, a nad „Hokejovým dnem mládeže", který zorganizoval Svaz ledního hokeje a Svaz pozemního hokeje (Mladí měli příležitost. In: *Zteč*, roč. 1, č. 2 (1942), s. 10).

99 Mohutný projev pražské mládeže. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 16 (1943), s. 1.

100 Dr. Fr. Teuner o úkolech a výchově mládeže.

101 TEUNER, František: Pokračujeme v práci. In: *Zteč*, roč. 2, č. 2 (1943), s. 1.

mnohdy míjely účinkem, o tom svědčí i vlna dopisů, v nichž rodiče na přelomu let 1942 a 1943 žádali protektorátní úřady, aby zprostily jejich děti nově zaváděné povinnosti.[102]

Zmiňované sportování „na zelených hřištích" se mělo stát návnadou, která by u mladých vzbudila co největší zájem o činnost v kuratoriu. Ostatně v tomto smyslu hovořil již Reinhard Heydrich v jednom ze svých projevů v únoru 1942.[103] O cíleném sledování této linie svědčí i slova Františka Teunera, který na začátku března 1944 na shromáždění funkcionářů kuratoria v Brně prohlásil, že hlavním neoficiálním heslem organizace má být „Se sportem kupředu".[104]

Česká společnost zaujímala ke kuratoriu již odpočátku rozporuplný postoj. Na jedné straně musela poskytnout svou mládež ke kuratorní výchově, na druhé straně svým laxním přístupem dávala v některých případech najevo zřetelné antipatie. V květnu 1943 například *Večerní České slovo* komentovalo charakteristickou příhodu, jež se udála v Prachovských skalách: „V chatě Klubu českých turistů je jeden z táborů [kuratoria]. Vedle toho bydlí v chatě dočasně ještě málo letních hostů. Zde jsme se stali namátkou svědky nepěkného zjevu. Účastníci tábora vztyčují a snímají denně slavnostním způsobem vlajky, říšskou a protektorátní. Při tomto aktu všichni přítomní povstávají a zdraví vlajky vztyčenou pravicí. Několik přítomných letních hostů dokázalo však svou nevychovanost tím, že zůstali klidně sedět, a ačkoli byli vzdáleni na verandě jen několik málo metrů od vlajkových žerdí, slavnostní snímání vlajek prostě ignorovali. Je to opravdu nedostatek taktu a slušnosti."[105] Odtažitost obyvatel protektorátu se projevila i v nedostatku spolkových vedoucích a neochotě některých z nich přesně dodržovat náplň povinné služby. Zejména uplatňování duchovní výchovy nebylo vůbec oblíbené a instruktoři se ji snažili všemožně obcházet. Ojedinělé nebyly ani problémy s frekventanty výcvikových táborů, kteří se za svou „nekázeň" a „nesprávné smýšlení" leckdy dočkali vyloučení.[106]

Negativní přístup české společnosti ke kuratoriu se navíc umocnil s blížícím se koncem války. Ve druhé polovině roku 1944, se vzrůstajícími neúspěchy německých armád na východní i nově otevřené západní frontě, zachvátila většinu obyvatel protektorátu vlna optimismu z nastávající neodvratné porážky Velkoněmecké říše,[107] která se samozřejmě odrazila i v postoji k činnosti kuratoristů. Sympatie si

---

102 LEDEK, J.: Zdravá výchova mládeže.

103 „Bude bezpochyby nutné shromáždit někde českou mládež v takové formě, jež by umožnila výchovu mimo školu... To půjde bezpochyby při českém postoji k těmto věcem asi nejlépe na poli sportu." Cit. dle NĚMEC, Petr: Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace. In: *Sborník k dějinám 19. a 20. století*, sv. 12. Praha, Historický ústav ČSAV 1991, s. 87.

104 Dr. Teuner o idealismu mládí. In: *Zteč*, roč. 3, č. 6 (1944), s. 7. Oficiálním kuratorním heslem bylo „Sloužím", spojované s českým králem Janem Lucemburským (*SÚA*, Kuratorium, k. 2, sl. Generální referát, okr. pověřenec, Praha-Město – A, 1943–1945, služební směrnice č. 1 – pospolová organizace v provádění PSM ze 7.3.1944, podepsaná O. Titěrou).

105 Naše připomínka. In: *Večerní České slovo*, (11.5.1943), s. 1.

106 *SÚA*, Kuratorium, k. 92, sl. Výcvikový tábor Prachov. skály, zpráva vedoucího tábora v Prachovských skalách Františka Princla z 5.6.1944 o 3. zvláštním táboře pro instruktory a vedoucí prázdninových osad na Prachově ve dnech 16.5.–27.5.1944.

107 Blíže viz KOKOŠKA, Stanislav: Krize nacistické okupační politiky v Protektorátu Čechy a Morava

nemohli získat ani svým zapojováním do všeobecné mobilizace německých sil v rámci totální války. Vrchol nechuti se dostavil na přelomu let 1944 a 1945, kdy se kuratorium podílelo na organizování transportů totálně nasazené mládeže na zákopové práce. Někteří jeho instruktoři byli navíc pověřeni dozorem na staveništích polních opevnění a svým chováním vzbuzovali rozhořčení a odpor: vykrádali balíčky, které posílali totálně nasazeným jejich příbuzní, a tvrdě trestali nesplnění denních norem na přidělených stavebních úsecích.[108] Jeden ze zákopníků později popsal své zážitky těmito slovy: „Odvody byly připraveny s nacistickou důkladností. K prezentaci jsme byli vyvoláváni ... malými führery z řad kuratoria. (...) Za několik dnů po odvodu jsme se hlásili opět na pracáku. Odtud nás po prezentaci seřadili do trojstupů a pod vedením několika členů kuratoria a úředníků z pracáku odvedli na nádraží k vlaku, který tu již na nás čekal. Je zajímavé, že někteří vedoucí z řad kuratoria byli i naši vrstevníci. Tenkráte a po celou dobu zákopových prací však nevystupovali jako naši kamarádi, ale slepě dbali příkazů německých pohůnků."[109] Atmosféru zákopových prací ilustruje i svědectví z druhé strany, pocházející od jednoho z kuratorních dohlížitelů, který své pocity z totálního nasazení vyjádřil v korespondenci svému příteli, instruktorovi výcvikového tábora Čeperka: „Přijmi ode mne srdečný pozdrav a milou vzpomínku. Promiň, že jsem ti tak dlouho nenapsal. To víš, zákopy. Musíš mi hned napsat, co ty stále děláš, jak to tam běhá.

Generální referent kuratoria František Teuner při projevu na večeru kroužků Správného kluka „Chlapci na svém místě", jenž se konal v pražské Lucerně 2. července 1944 v rámci „Týdne mládeže" (foto z publikace *Týden mládeže 1944*)

v roce 1944 a pokusy o její překonání. In: *Soudobé dějiny*, roč. 8, č. 4 (2001), s. 598–600.

108 MAINUŠ, F.: *Totálně nasazeni (1939–1945)*, s. 70 n.

109 ŠPINKA, Vladimír: Vzpomínky na zákopové práce koncem II. světové války. In: JELÍNEK, Zdeněk (ed.): *Vzpomínky na okupaci: Kolín a Kolíňané v době nacistické okupace, protinacistické rezistence a boje za národní svobodu v letech 1939–1945*, sv. 2. Kolín, Český svaz protifašistických bojovníků 1987, s. 140–143.

Jaká je nálada mládeže, mě to velice zajímá. Zde je to samý bolševík, jen několik jednotlivců, kteří za něco stojí."[110]

V posledních měsících války a okupace čelili funkcionáři kuratoria sílícím projevům antipatie ze strany české společnosti. „Víme, že není dnes lehké vystupovat jako příslušníci našeho hnutí mládeže. Tu a tam padne slovo, tu a tam křivý pohled. (...) Působí velmi špatným dojmem, když některý cvičitel se v potu tváře snaží dokázat našim odpůrcům, že ta naše práce není tak špatná. Pokud je známo, ještě nikdo nikdy žádného z našich odpůrců nepřesvědčil. Oni sice třeba pokyvovali hlavami, řekli jednu nebo dvě věty, z nichž si nikdo nic nevybere, a dost. A jakmile přišli do kruhu svých známých, pak se tomu vysmáli," obracelo se v lednu 1945 vedení organizace chápavě na spolkové vedoucí v instrukcích pro provádění povinné služby.[111] Tento frustrující stav nemohl přejít mlčením ani František Teuner na zasedání okresních funkcionářů kuratoria v únoru 1945, třebaže se snažil udělat z nouze ctnost: „Opatrnictví bylo příčinou zaznamenání určitého úbytku lidí, kteří byli našimi spoluběžci, ale ne spolupracovníky. Tito lidé v dobách, kdy se zdálo, že celý náš směr bude míti pravdu, ač nepřekonali své opatrnictví, spoluběželi s námi, dokud tato věc se zdála naprosto jistou. To byli méně kvalitní spolupracovníci a materiál, který odpadl. Díváme se na tuto věc s klidem a nelitujeme toho, ježto máme nyní sice menší počet, ale tím tvrdší jádro. Přes všechny tyto zjevy, těžkosti a překážky kuratorium zde stojí stejně pevně a tvrdě jako předtím. Stali jsme se v jádru hnutím odhodlaným, vědomým si svých cílů a vedeným vůlí stát a pracovat dále i proti velké části názoru české veřejnosti i proti dalším dočasným neúspěchům na frontách."[112] Ovšem ani Teunerův falešný optimismus nedokázal odvrátit brzký zánik protektorátu a s ním i organizace, na jejíž výstavbě a činnosti se lví měrou podílel.

Záměr nacistů významně ovlivnit prostřednictvím kuratoria myšlení dorůstající mladé české generace a zásadně tak přispět ke změně ideového klimatu v české společnosti v poválečných desetiletích se nezdařil. Německo v prvé řadě prohrálo svůj boj na frontách druhé světové války a protektorát se stal pouze epizodním útvarem střední Evropy. Plány pohlavárů třetí říše, jež měly být realizovány po vítězné válce, se tak naštěstí nedočkaly naplnění. Kuratorium v zápase o názorovou orientaci protektorátní mládeže ztroskotalo. Nedokázalo totiž do provádění povinné služby začlenit zdaleka všechny mladé lidi ve smyslu nařízení z května 1942 a ve svém snažení naráželo na nedůvěru, nechuť či přímo pasivní odpor a opovržení významné části české společnosti. Jaké hlubší stopy v ní zanechala tato první mládežnická organizace totalitního typu, s níž se na vlastní kůži setkala, a jak mohl působit tento vzor při budování a přijímání ideově jinak založených, avšak obdobně uniformních organizací mládeže v poválečných letech, to jsou již otázky přesahující rámec tohoto článku.

---

110 *SÚA*, Kuratorium, k. 92, sl. Výcvikový tábor Čeperka, pohlednice se znakem kuratoria a nápisem „Pomni, že jsi Evropanem", zaslaná O. Eichlerem 6.3.1945 z Olomouce Miroslavu Jandovi.

111 *Náš směr* (pro chlapce), č. 1 (1945), s. 1.

112 Řeč generálního referenta dr. Teunera na zasedání okresních pověřenců a dívčích referentek v Praze dne 13. února 1945. In: *Cvičitel*, č. 2 (1945), s. 2.

Diskuse

Peter Glotz a jeho obrazy dějin

Eva Hahnová – Hans Henning Hahn

A bylo to dobře zvážené a moudré rozhodnutí, že spolková vláda vyslala profesora Glotze jako zástupce Německa do Konventu Evropské unie, který má za úkol vypracovat ústavu pro Evropskou unii. Neboť Peter Glotz skýtá záruku, že v budoucí evropské ústavě budou menšinová práva jasně a neoddiskutovatelně zabudována.[1]

Na podzim 2003 se v německých přehledech bestsellerů objevila kniha o českých dějinách. Její autor, známý sociálnědemokratický politik Peter Glotz, prezentoval po měsíce neúnavně knihu po německých městech a v nesčetných interview osvětloval její poselství – poučit lidstvo lekcí z české minulosti. V médiích byla vesměs opěvována, takže ani nezainteresovaným a historie neznalým kruhům německé veřejnosti nemohlo uniknout, že české dějiny se Glotzovi zdají být příkladem etnicky motivované nenávisti k Němcům, která dosáhla svého vrcholu údajně nepochopitelným vysídlením německého obyvatelstva. Díky této knize se české dějiny ocitly na pranýři jako symbol takzvaných etnických čistek. Jelikož se jedná o nový módní slogan a protože Peter Glotz patří k vůdčím nositelům projektu na zřízení Centra proti vyhánění v Berlíně – památníku majícího dokumentovat historii vysídlení německého obyvatelstva ze zemí střední a východní Evropy –, věnoval významný berlínský historický časopis knize následující esej,[2] zamýšlející se nejen nad knihou samotnou, ale i nad širším kontextem Glotzova historickopublicistického díla; skutečnost, že Peter Glotz zastupoval Německo při formulování evropské ústavy, dodává tomuto eseji historicko-politickou brizanci i v celoevropském měřítku.

---

1 Z projevu spolkového ministra vnitra Otto Schilyho na 53. Sudetoněmeckých dnech 18.5.2002 v Norimberku. Celý projev je zveřejněn v internetovém archivu týdeníku *Die Zeit* na adrese *http://www.zeit.de/reden/europapolitik/schily_sudeten_200222.*

2 Původně publikováno německy pod názvem „Peter Glotz und seine Geschichtsbilder" v měsíčníku *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, roč. 52, č. 1 (2004), s. 72–80.

Nejeden stoupenec německé levice je jistě překvapen, že se Peter Glotz, před dvaceti lety vyzdvihovaný jako přední intelektuál sociálních demokratů, stal nejprominentnějším spolupracovníkem Svazu vyhnanců ve věci zamýšleného Centra proti vyhánění (*Zentrum gegen Vertreibung*) v Berlíně.[3] Nová „malá velká koalice" mezi Petrem Glotzem (SPD) a Erikou Steinbachovou (CDU) by však překvapovat vůbec neměla. Glotz se nikdy netajil tím, že vysídlení Němců z východní Evropy na konci druhé světové války pokládá za „zločin nacionalismu".[4] A nejen to, Glotz usiluje o „novou evropskou architekturu", v níž se má Německo „opět stát klíčovou zemí". Stejně jako mnoho funkcionářů vyhnaneckých svazů se i on domnívá, že má zvláštní plán, „který se musí podařit, aby kontinent opět mohl žít v míru".[5] Ve své nejnovější knize *Vyhnání: Čechy jako poučný příklad*[6] podává novou variantu svých po celá léta opakovaně přednášených obrazů dějin (*Geschichtsbilder*), z nichž se prý všichni máme poučit.

Glotz se narodil v roce 1939 v Chebu a odkazy k dějinám českých zemí používá takovým způsobem, jako by tento původ legitimizoval jeho historické znalosti. Svou rodnou zemi opustil v šesti letech („jednoho překrásného zářijového rána roku 1945 jsem po boku své matky ťapkal přes hranice u Waldsassenu")[7] a jeho zájem o ni se probudil v prosinci 1980, kdy byl zvolen do předsednictva německé sociální demokracie a dostal na starost „Čechy" (tehdy Československo).[8] Od té doby svou bývalou „domovinu" tu a tam navštěvuje a píše o ní, častěji ovšem o jejích dějinách než o svých vlastních zkušenostech s ní.

Emoce, které Glotze s českými zeměmi spojují, zjevně nejsou pozitivní: „Stejný kus země si tu rozdělilo několik národů. Řeč je o Češích, Slovácích, Němcích, Židech, Rusínech, Polácích a Ukrajincích, kteří spolu v českých zemích žili. Nakonec se navzájem napadli ti nejsilnější z nich – Němci, Češi a Slováci. Židé přitom byli téměř úplně vyhubeni."[9] Tak to stojí na záložce knihy, vybráno z podrobnější autorovy pasáže. Zřejmě právě proto, že Peter Glotz příliš mnoho negativních pocitů spojuje s „modelovým příkladem Čechy" (*Modellfall Böhmen*; tolik text obálky) jako „mechanismem zrození nepřátelství" (*Mechanismus der Verfeindung*), neláme si hlavu s podrobnostmi. Že by však v českých zemích bývali žili Slováci, Rusíni nebo Ukrajinci nebo že by zde snad Slováci někoho napadli? Člověk ani nemusí být

3 Glotz své zdůvodnění tohoto projektu představil v článku „Minulost nezaženeme jako obtížnou mouchu" v *Listech*, roč. 33, č. 6 (2003), s. 27 n.

4 GLOTZ, Peter: *Der Irrweg des Nationalstaates: Europäische Reden an ein deutsches Publikum*. Stuttgart, Deutsche Verlag-Anstalt 1990, s. 15.

5 *Tamtéž*, s. 147.

6 TÝŽ: *Die Vertreibung: Böhmen als Lehrstück*. München, Ullstein Verlag 2003. V českém prostředí na ni vyšly tyto recenze: STEINER, Miroslav Václav: Čechy jako poučení. In: *Britské listy* (13.1.2004); LANG, Čestmír: Poloviční lekce Petera G. In: *Lidové noviny*, příloha *Orientace* (28.2.2004), s. 14; VOREL, Lubor: Peter Glotz a jeho „vyhnání". In: *Mezinárodní politika*, roč. 28, č. 6 (2004), s. 33–35

7 Bavorské městečko blízko českých hranic.

8 GLOTZ, P.: *Die Vertreibung*, s. 9.

9 *Tamtéž*, s. 10.

zasvěceným bohemistou a nevěřícně žasne. Čechy přece byly královstvím, jehož území dnes spolu se zbytky někdejších korunních zemí tvoří Českou republiku, a dříve zde nežili ani Slováci, ani Rusíni nebo Ukrajinci. Takové nepozornosti charakterizují autorův postoj k jeho „domovině" a jejím dějinám, které se snaží prezentovat jako „poučný příklad" (*Lehrstück*) v oblasti „vyhánění jakožto etnických čistek".

* * *

Na obálce knihy je propagačně použit citát z týdeníku *Die Zeit*, kde byl Peter Glotz označen za „vášnivého šiřitele osvěty" (*Aufklärer aus Passion*). Zřejmě se tím mínila jeho nepopiratelná záliba v citově zabarvených meditacích nad stavem celého světa. Sotva padla „železná opona" a Evropa se rozjásala, přišel Glotz s dramatickým scénářem budoucnosti kontinentu: „Jsem přesvědčen o tom, že Evropa po pádu takzvaného východního bloku dostala svou druhou šanci. První šance evropských národů dospět k rozumnému soužití – v letech 1918–1919, po první velké válce – byla žalostně promarněna, protože se středoevropané nechali vehnat na scestí národních států. Obávám se, že zmaří i svou druhou šanci, a to ze stejného důvodu. Žádnou třetí ale už nedostanou."[10] Kolikrát čteme takové pasáže jen letmo, aniž bychom se nad nimi pozastavili, a máme je za smělý pohled na moderní evropské dějiny, vržený znepokojeným intelektuálem. Ale obstojí takové pasáže po chvilce zamyšlení?

Konstrukce tří šancí, které nabízejí jen jednu alternativu, protože první byla promarněna a žádná třetí už nebude, vzbuzuje například tyto otázky: Proč by mělo „ono scestí národního státu" začínat až v letech 1918–1919, a ne již v roce 1870 založením Německé říše? A co se může stát, když „to" tentokrát nevyjde? Peter Glotz své texty nepíše jako pozorný, přemýšlivý pozorovatel historického dění, dbající na preciznost svých tezí. Již pouhý předpoklad jeho výkladu, že se děje buď „to správné", nebo je „vše" ztraceno, svědčí o tom, že zde nepíše dějin znalý autor. Takový by totiž nejspíše věděl, že se na světě sice málokdy děje „to správné", ale že nikdy není „vše" ztraceno. A opravdu: Peter Glotz se netají s tím, že jeho dramatická bilance evropských dějin vychází z jeho osobního emocionálního rozpoložení, a nikoli ze zájmu o dějiny: „Má osobní historie, kterou zde chci uvést jako vysvětlení svého strachu a rozčilení, není v žádném případě neobvyklá. Je to tak: jsem Němec, narozený ve starém říšském městě Chebu, které v den mých narozenin již několik měsíců patřilo k Německé říši – k třetí říši. Pocházím z rodiny, která po mnoho generací žila v mnohonárodnostním rakouském státě. Moji předkové, kteří se přirozeně vždy bez jakýchkoli pochyb pokládali za Němce, byli od ostatních Němců odděleni válkou; válkou z roku 1866, jíž Bismarck připravil založení říše. A já pocházím ze smíšeného manželství: otec byl Němec, matka Češka."[11]

Glotz tady své pocity vysvětluje skicou vlastní identity. Přitom nepoukazuje na své individuální, jedinečné rysy, ale definuje se v první řadě jako „Němec". Navíc

10 TÝŽ: *Der Irrweg des Nationalstaates*, s. 18.
11 *Tamtéž*, s. 25.

považuje za důležité vyzdvihnout národnostní příslušnost svých předků a zdůraznit, že se „přirozeně vždy bez jakýchkoli pochyb pokládali za Němce". Původ své rodiny uvádí jako jediný znak národnostní příslušnosti, což je klasický projev konceptu etnického nacionalismu. Zdá se, že další aspekty a možnosti národní identity stojí mimo Glotzův horizont. Zdůraznění právě etnických rysů vlastní identity velice udivuje u autora, který se chce angažovat proti nacionalismu. Tento rozpor posiluje podivný fakt, že mezi své předky zjevně nepočítá vlastní matku ani její rod („moji předkové se přirozeně vždy bez jakýchkoli pochyb pokládali za Němce"), nebo sdělení, že jeho předkové „byli od ostatních Němců odděleni válkou". Emoce, z nichž vycházela Glotzova dramatická varování na adresu celého evropského kontinentu v roce 1990, tedy nepochybně pramení z autorovy nevyjasněné osobní identity.

Stejně jako se autor pokládá především za příslušníka národa, má také sklon představovat své zkušenosti jako nacionální konfrontace. Jako sudetský Němec si stěžuje: „K 'říšským Němcům' jsme měli rozporný vztah. Proto se vždy rozčilím, když mi dokonce i levicoví přátelé říkají: vy jste přece chtěli 'zpátky domů' (*Heim ins Reich*)."[12] V poslední době adresuje své rozčilení i Čechům: Glotz shledává „nepřípustným", „když se dnes vyhnání (*Vertreibung*) ospravedlňuje, když se odsouvá jako pouhé 'téma pro historiky', když se předstírá, jako by bylo možné vést za minulostí tlustou čáru, když se odmítají dokonce gesta, symbolická odškodnění, přiznání viny, jak je učinil Václav Havel nebo čeští katoličtí biskupové". Glotze frustruje rovněž německá vláda, které vyčítá, že vyrovnání s fenoménem vyhnání (*Bewältigung der Vertreibung*) pokládá za vnitřní český problém. Vadí mu to tolik, že se slavnostně zaříká: „Musíme se postarat o to, aby tato strategie nefungovala. To je důvod, proč se angažuji za zřízení Centra proti vyhánění v Berlíně."[13] Může být ale centrum, které má sloužit usmíření, postaveno na tak silné frustraci a takové bojovnosti? A má snad zabránit Čechům, aby „vyrovnání s problémem vyhnání považovali za vnitřní český problém"?[14] Proč vlastně?

Ať se Peter Glotz jakkoli snaží vydávat se za přítele Čechů a Poláků, jeho obrazy dějin jsou prosty sympatií vůči východním sousedům Německa. A nejen to. Kromě příležitostných zmínek několika českých prací v jeho knize o českých zemích nenajdeme vyrovnávání s českou historiografií, které by bylo důkazem autorovy schopnosti vést dialog. Glotzovy vývody se opírají výhradně o starší německou literaturu, ale i zde jen výběrově. Jeho bibliografie dokonce neodkazuje ani ke dnes nejznámější německé knize o českých dějinách *Německo a Češi* nedávno zesnulého historika Ferdinanda Seibta.[15] Peter Glotz raději dává přednost Seibtovu největšímu rivalovi mezi sudetoněmeckými historiky, Friedrichu Prinzovi.

---

12 TÝŽ: *Die Vertreibung*, s. 12.

13 TÝŽ: Wo ist das Recht der Vertriebenen? Eine Rede von Professor Dr. Peter Glotz (SPD) auf dem zentralen Tag der Heimat am 1. September 2001 in Berlin. In: *Sudetendeutsche Zeitung*, (21.9.2001).

14 Tamtéž.

15 SEIBT, Ferdinand: *Deutschland und die Tschechen: Nachbarschaft in der Mitte Europas*. München, Piper Verlag 1993; český překlad: *Německo a Češi: Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha, Academia 1996.

Má to své příznačné důvody: Seibt patřil k Ackermannově obci, tedy ke konzervativně-katolické sudetoněmecké tradici, Prinz je zase protagonistou konkurenční sociálnědemokratické Seligerovy obce – a oba autoři o sobě navzájem neměli valné mínění. V tomto „sporu historiků" (*Historikerstreit*) se Glotz chová podobně jako při svém zacházení s historií německo-českých vztahů: protivníka prostě ignoruje. Přitom mohl Seibtův názor na Prinze vzít alespoň jako podnět k zamyšlení: Friedrich Prinz podle Seibta „jde příliš vyšlapanými cestami. A přitom jeho koncepce českých dějin jako 'osudu dvou národů' (*'Zweivölkerschicksal'*) nedokáže docenit ani ty zjevně největší německé zásluhy o zemi."[16] Peter Glotz však není autorem hledajícím, on ví, kde je jeho místo: „Duchovní tradice, které se cítím zavázán, vede od Karla Rennera k Josefu Seligerovi a Wenzelu Jakschovi." Proto má být jeho kniha chápána „v duchu (bohužel dávno zapomenutého) národnostního programu rakouské sociální demokracie z roku 1899".[17] Čtenář knihy se tak stává nedobrovolným svědkem skrytých vnitřních sudetoněmeckých konfliktů.

Ze stranickopoliticky zabarveného tradicionalismu pochází mnohé, co Glotz píše o dějinách Čech (jak označuje to, čím zřejmě míní Česko, respektive Československo). Odpovídá to známým historicko-politickým pamětem *Cesta Evropy do Postupimi* Wenzela Jaksche,[18] prezidenta Spolkového svazu vyhnanců v letech 1964 až 1966, kterému se říkalo „otec vyhnanců" (*Vater der Vertriebenen*). Podobně jako Jaksch popisuje také Glotz dějiny své „domoviny" z pohledu těch nepřátel nacismu, kteří sice nechtěli Československo vydat Hitlerovi, v žádném případě je však nebyli ochotni uznat za svůj stát. Kvůli svému etnickému chápání národa neviděli, proč se česká společnost odvolává na tisíciletou státoprávní tradici své národní identity a nechtěla nikdy přistoupit na rozdělení země podle etnických kritérií. Stejně jako u Wenzela Jaksche jsou obrazy dějin Petra Glotze neseny nostalgickým zkreslením habsburské monarchie i dobře známými nářky nad evropským státním uspořádáním, které vzešlo z první světové války. Jeho etnicko-národovecké pojetí národa (*ethnisch-völkischer Nationsbegriff*) mu zabraňuje chápat české dějiny jinak. Glotz je tak obětí pseudohistorických konstrukcí převzatých ze starší národovecké literatury.

Z téže tradice pochází také způsob, jímž píše o obou světových válkách. První obykle přeskakuje, u druhé pak sice otevřeně pojmenovává nacistické zločiny, obrazy jejich obětí jsou však překvapivě matné. Milenou Jesenskou, známou českou publicistku, která si udělala jméno především skvělými eseji z třicátých let o německo-českých vztazích a která je známa i v Německu díky svým přátelstvím s řadou německých literátů, sice Glotz jako jednu z mála českých osobností alespoň zmiňuje, činí tak ale podivně necitlivým způsobem: „Milena Jesenská, Kafkova přítelkyně, které psal slavné dopisy a která se později stala milenkou komunistického vůdce Klementa Gottwalda. Nakonec ji Němci zavraždili v nějakém koncentračním tábo-

16 SEIBT, Ferdinand: Deutsche Geschichte im Osten? In: *Neue Zürcher Zeitung*, (14.–15.5.1994).

17 GLOTZ, P.: *Die Vertreibung*, s. 12 n.

18 JAKSCH, Wenzel: *Europas Weg nach Potsdam: Schuld und Schicksal im Donauraum*. Stuttgart, Deutsche Verlag-Anstalt 1958; česky ve zkráceném znění: *Cesta Evropy do Postupimi: Víra a osud v podunajském prostoru*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 2000.

ře."[19] Chybějící pochopení pro život a smrt osobnosti, která byla nacisty uvězněna v roce 1939 a zemřela 17. května 1944 v Ravensbrücku, jasně ukazuje Glotzův vztah k českému prožitku druhé světové války.

Poučení čtenáři se mohli nejen v české, ale díky cenným svědectvím Margarete Buber-Neumannové také v německé literatuře dočíst mnoho o konci Milenina života v Ravensbrücku. Vůbec nic ale nevědí o jejím vztahu ke „komunistickému vůdci Gottwaldovi", s nímž přišel právě až Glotz. Odkud vlastně tuto informaci má? Cožpak nelze o Jesenské říci nic důležitějšího? Nebo se (sudetoněmecký) stereotyp, že Čechy nelze považovat tak zcela za oběti nacismu v běžném slova smyslu, protože se jim prý za války vedlo hospodářsky docela dobře, vryl již tak hluboko, že se Glotz o českých obětech, jako byla Milena Jesenská, může zmiňovat jen tak pohrdavým způsobem?

Ve svém líčení zachází Glotz s českými zkušenostmi opravdu střídmě a vystačuje si s tak známými a symbolickými událostmi, jako byl atentát na Reinharda Heydricha, lidický masakr nebo koncentrační tábor v Terezíně. Mimo autorovu pozornost zůstává situace české společnosti, kterou namísto toho jen spatra soudí: „Je hloupé a nespravedlivé pokládat všechny Čechy za Švejky, tedy za lidi, kteří se přikrčeně přizpůsobí okolnostem (*wegducken*) a domluví se na hospodě v šest po válce. Při tvrdém zvažování prospěchu (*Güterabwägung*) mezi otevřenou kolaborací, nenápadným přizpůsobením a skrytým, ale jednoznačným odbojem se však většina z nich rozhodla pro nenápadné přizpůsobení."[20] Co tyto řádky říkají o specifickém českém prožitku války? Setkáváme se tu s novou variantou tradičního obrazu české pasivity a kolaborace, který šířil již nacistický tisk.

„Vyrovnání s nacistickou minulostí" je pro Petra Glotze zřejmě spíše pouhou formulkou než cestou ke konkrétním historickým zkušenostem. Platí to dokonce o historii jeho vlastní rodiny. Hledání vlastních „stop" ve „své Praze" popisuje takto: „Začínají ve čtvrti Letná, kde bydlel můj německý otec. Byl tehdy 'vlastníkem' malého arizovaného závodu na plynové masky a nevýznamným a vnitřně nepřesvědčeným členem NSDAP, majícím problémy kvůli své české ženě. V blízkosti našeho bytu – ta ulice dnes nese jméno Milady Horákové – jsem se vždy vracel na místo, kde stál můj první cirkus."[21] Glotzova paměť zde nabízí pouze vzpomínku na „trik akrobata", kterého se ve „své Praze", jak je nazvána příslušná kapitola, pokoušel napodobit. Svědčí to o překvapivé porci politické, historické a v neposlední řadě také morální lhostejnosti, když německý intelektuál v roce 1996 takovým způsobem pomine „arizační" historii vlastní rodiny. Peter Glotz zjevně nepochopil, že se jedná o ústřední morální problém všech diskusí o německém prožitku poválečné doby; v Glotzově knize o Čechách jako poučném příkladu pak již o „arizaci" nenajdeme ani zmínku: „Otec, pojišťovací agent, zcela nepolitický člověk, i když v oné době v Sudetech byl

19 GLOTZ, Peter: *Die Jahre der Verdrossenheit: Politisches Tagebuch 1993/94*. Stuttgart, Deutsche Verlag-Anstalt 1996, s. 200.

20 TÝŽ: *Die Vertreibung*, s. 165.

21 TÝŽ: *Die Jahre der Verdrossenheit*, s. 191.

členem strany, uprchl již v květnu."[22] Čí majetek to má Peter Glotz asi na mysli, když vzpomíná na „náš ztracený" majetek?

Název poslední Glotzovy knihy o Čechách jako „poučném příkladu" zní „Vyhnání". Přesto zde najdeme mnohem méně o vysídlení sudetských Němců (66 z 288 stran) než o českých dějinách. Ani u vlastního tématu se nikterak nevěnuje především konkrétním událostem nebo vzpomínkám na jejich aktéry. Spíše jen reprodukuje dobře známé obrazy českých zločinů v Praze („zde opravdu běsnila spontánní zuřivost lidu"),[23] Lanškrouně, Brně, Ústí nad Labem a Postoloprtech. Glotzovy zjednodušující výklady chtějí ukázat brutalitu zločinů a podpořit tezi o „bacilu" nacionalismu, jímž byli podle něho Češi napadeni v 19. století a údajně jím trpí dodnes. Tím ovšem není práv ani pojednávaným událostem, ani jejich obětem. Jeho obrazy dějin nejsou pokusem ukázat otřesné události z pohledu citlivého pozorovatele, ale podobají se metaforickým heslům na bojovně vztyčených praporech.

Autor zřejmě pokládá za projev intelektuální distance to, že u Němců „diagnostikuje" stejnou „chorobu" jako u Čechů. Proto se stále snaží uvádět paralely mezi údajnými „výstřelky" německého a českého nacionalismu. To však má za následek, že na stejnou úroveň staví nacismus a poválečné zacházení s Němci v Československu. Dotyčné pasáže se přitom liší v jednom velice podstatném ohledu, totiž ve způsobu svého zpodobení: zatímco obrazy z poválečného Československa zachycující vysídlení jsou plny krvavých detailů, líčení událostí z druhé světové války, tedy z časů německé okupace českých zemí, v Glotzově podání působí jako dnes tak populární válečné reportáže à la CNN. Také z toho je zjevné, že obrazy dějin Petra Glotze slouží především jako ilustrace na podporu aktuálních politických zájmů.

* * *

Glotzovy filipiky proti národnímu státu pocházejí z kuchyně starorakouského „národoveckého boje" (*Volkstumskampf*). Nářky nad tím, že s koncem první světové války, kdy byla znovuobnovena polská republika a český národ dosáhl sebeurčení, v Evropě zvítězil nacionalismus, byly oblíbenými motivy německé národovecké či nacionalistické antiversailleské agitace po roce 1919. Glotz takové myšlenky ale také mohl klidně převzít z textů sudetoněmeckého národoveckého teoretika nacionalismu Eugena Lemberga nebo badatele (nacistických) východoevropských studií (*Ostforscher*) Hermanna Aubina, kteří se v prvních dvou poválečných desetiletích těšili velké popularitě v západní části Německa. Podobně jako ve většině jejich textů platí také v Glotzových historizujících pracích pro Němce jiná měřítka než pro ostatní národy.

O Němcích se totiž píše jako o obětech nerozumu a chybných kroků jejich evropských sousedů: „Řadě národů bylo přiznáno právo na sebeurčení, Němcům ale nikoli – jak jinak lze vysvětlit zákaz anšlusu udělený Rakousku ve Versailleské smlouvě?"[24] Setkáváme se tu tedy se starým známým nářkem nad mírovými smlouvami po první

22 TÝŽ: *Die Vertreibung*, s. 9.
23 *Tamtéž*, s. 202.
24 TÝŽ: *Der Irrweg des Nationalstaates*, s. 104.

světové válce: „Dunajský prostor, na jehož jednotu kladl důraz i Bismarck, byl rozdroben v neživotné malé státy."[25] Němci tak nejsou představováni jen jako oběti údajného bezpráví vyhnání (*Opfer des Vertreibungsunrechts*), příkoří se jim údajně stalo již po první světové válce: „Samozřejmě to bylo v rozporu s hlasitě proklamovaným právem na sebeurčení."[26]

Namísto toho, aby se alespoň krátce pokusil naskicovat utváření politické vůle a komplikovaných rozhodovacích mechanismů, si Glotz vystačuje s kritikou „oněch stran a státníků, kteří na předměstích Paříže konstruovali poválečné mírové smlouvy s pomocí absurdní interpretace práva na sebeurčení národů, aniž by brali v potaz sídelní strukturu střední Evropy". Tehdejším zúčastněným Glotz ještě dnes ostře vyčítá: „Ve skutečnosti tam tehdy programovali další válku."[27] Tak snadno lze přehazovat historickou odpovědost za vznik druhé světové války. Smlouvy z pařížských předměstí vypadají v Glotzově podání přesně tak, jak byly hodnoceny nacionalistickými agitátory velkoněmeckého ražení hned po skončení prohrané války: jako „německé martyrium", jako mocenská hra skrytých nepřátelských sil, které nemají na práci nic jiného než Němcům ubližovat.

Stejně jako jeho němečtí národovečtí předchůdci má Peter Glotz pro východní část evropského kontinentu jen málo sympatií: „Nejrůznější národy se tísní na úzkém prostoru, často již celá staletí, pod tlakem sociálních napětí"[28] – je dobře znát, jaké obrazy běží hlavou autorovi, který se sám jednou označil za „technokratického intelektuála".[29] Je v takovém případě zřeknutí se národní homogenity a plédování za etnickou pestrost ještě věrohodné? Podle toho také Glotz maluje své katastrofické scénáře budoucnosti, pojednávající o hrozícím chaosu v těchto „měkkých částech Evropy" (*Weichteile Europas*) v důsledku „nebezpečně zvýšené podrážděnosti zdejších mas" (*gefährlich aufgewühlte Reizbarkeit dieser Massen*) hned poté, co se východoevropané zbavili komunistické diktatury.[30] „Ignorance vůči střední a východní Evropě ze strany západních politiků" prý vedla k zastření této skutečnosti, a proto je Evropa ve velkém nebezpečí – tento Glotzův žargon připomíná německou domýšlivost, s níž od poloviny 19. století, a především po roce 1918 mnozí německy mluvící občané Polska a Československa reagovali na tamní emancipační snahy a úsilí o demokracii.

Peter Glotz se očividně domnívá, že Němci jsou obzvláště nadáni k tomu, aby se starali o klid a pořádek. V osmdesátých letech o nich napsal: „V období od roku 1945 do dnešních dnů říšští Němci urazili pořádný kus cesty k politické kultuře Západu." Glotz se dokonce diví, „jak uměřeným, střízlivým a realistickým se tento národ stal".[31] Po sjednocení národního státu v roce 1990 tomuto národu údajně připadly

25 TÝŽ: *Die Vertreibung*, s. 102.
26 TÝŽ: *Der Irrweg des Nationalstaates*, s. 104.
27 *Tamtéž*, s. 139.
28 *Tamtéž*, s. 8.
29 *Der Spiegel*, roč. 34, č. 50 (8.12.1980).
30 GLOTZ, P.: *Der Irrweg des Nationalstaates*, s. 8.
31 TÝŽ: *Die Arbeit der Zuspitzung: Über die Organisation einer regierungsfähigen Linken*. Berlin (West), Siedler Verlag 1984, s. 64.

ještě větší úkoly: Němci se prý mají stát „průkopníky sjednocené Evropy – a řekněme klidně méně nezávazně: Spojených států evropských. (...) Z našich zvláštních dějin jsme se poučili, máme před ostatními náskok ... umíme žít s umírněnými a smíšenými pocity, zástupně za ostatní jsme nacionální princip dotáhli až do konce."[32] „Zástupně za ostatní" – mají se ostatní snad zase jednou učit od Němců? Ve svém jednorozměrně protinacionalistickém obraze světa vystavuje Glotz jen Němcům dobré vysvědčení: „Od roku 1945 se většina Němců bojí pověsti nacionalisty jako čert kříže",[33] a tak byli prý „v posledních desetiletích střízliví, opatrní, řádní a do značné míry odhadnutelní. (...) Pro každého, kdo zná naše dějiny, je to dobrá bilance," píše Glotz s lehkým závanem sebekritiky.[34] Svou nacionální nadřazenost ale úplně skrýt nedokáže: „V Evropě je mnoho lidí, kteří se nesmíří s tím, že může existovat politický aparát – politický celek (*Einheit*) zvaný Německo – který je silnější, bohatší, větší a šťastnější než ostatní."[35] Zřídka se vidí větší rozpor mezi sebeprezentací autora a obsahem jeho textů.

* * *

Historické interpretace, postoje a rozhodnutí mnohých českých politiků zajisté mohou zavdat četné podněty ke kritice; v české veřejnosti se o nich ostatně bouřlivě diskutuje. I Edvard Beneš, dodnes Němce fascinující a nezřídka jimi démonizovaný, vždy patřil mezi nejspornější české politiky. Ale takovéto diskuse české veřejnosti Peter Glotz zjevně nepovažuje za hodné své pozornosti. V jeho německy nacionálně omezené optice jsou Češi pouze nepřáteli Němců, nikoli autonomním subjektem svých vlastních dějin. Tak to dopadá, když se píší nikoli deskriptivně-analytické texty, ale pojednání, jejichž účelem je afirmovat vlastní identitu. Právě to je případ Petra Glotze: „Nejdůležitější poučení plynoucí z českého 'poučného příkladu' je, že nepotřebujeme jen analytiky a výborné diplomaty, ale lidi, kteří mají odvahu plavat proti proudu"[36] – tolik emfatický závěr jeho knihy. Proti jakému proudu však plave on sám, to ani „vášnivý šiřitel osvěty" neprozrazuje.

Proti jakému proudu se tedy pokouší vydat? Hodlá polemizovat s diskurzem, který chce vysídlení Němců zasadit do kontextu druhé světové války a vysvětlit je jako hořký důsledek vražedného, genocidního německého vedení války? Píše proti všem Evropanům, kteří pokládají rozhodnutí vítězů z Paříže (1919) a Postupimi (1945) za legitimní akty a odmítají srovnávání nacistických zločinů se zacházením s Němci po druhé světové válce? Každopádně se Peter Glotz mýlí, když se domnívá, že je dnes pro porozumění útrapám Němců na konci války třeba „plavat proti proudu". Nikdo již nepopírá svůj soucit se ženami a dětmi, starými a nevinnými lidmi, kterým bylo ublíženo. Politování nad někdejším utrpením mnoha Němců se postupně stalo rituálním úvodem každého diskusního příspěvku k tématu. Německým obětem

32 TÝŽ: *Der Irrweg des Nationalstaates*, s. 156.
33 *Tamtéž*, s. 29.
34 *Tamtéž*, s. 141 n.
35 *Tamtéž*, s. 159.
36 TÝŽ: *Die Vertreibung*, s. 264.

nacismu, války a vysídlení nikdo porozumění opravdu neupírá. Polemiku pouze vyvolává taková „politika vzpomínání" (*Erinnerungspolitik*), jakou provádí Svaz vyhnanců; kritiku většinou vzbuzují takové obrazy dějin a jejich závěry, jaké nabízí i Peter Glotz.

Na jejich základě nelze vést nejen německo-český nebo německo-polský dialog, ale ani vůbec žádný jiný dialog o minulosti, či dokonce o lepší budoucnosti Evropy. Glotzovo pojetí nacionalismu se marně snaží zakrýt, že nejde vposledku o nic jiného než o agitaci proti emancipačním politickým ambicím východoevropských národů. Bůhví že to není v německé literatuře posledních sto padesáti let nic nového. Pojetí nacionalismu, redukované pouze na etnické aspekty, v němž není místo ani pro politické koncepty vlády, moci a násilí, ani pro sociálněhistorické implikace, ba ani pro morálně diferencující historická pozorování, je ovšem zhola k ničemu. Není divu, že kritici komemoračního projektu Eriky Steinbachové a Petra Glotze místo pateticky zaonačených variací na téma „nacionalismus" a „nenávist" raději zdůrazňují menší otázky: patří například uprchnuvší „arizátor" k nevinným vyhnancům, kterého by měl český národ prosit o odpuštění? Neměl by německý autor znát české historické interpretace a zacházet s nimi stejně jako s těmi vlastními – to znamená čtenářům je nezamlčovat, ale korektně o nich ve svém pojednání o německo-českých vztazích referovat? Neměl by spíše nejdřív naslouchat ostatním, než jim podsune nenávist a zlobu?

Z němčiny přeložil Petr Šafařík

Diskuse

Opozice v exilové sociální demokracii

Nad knihou Radomíra Luži[1]

Karel Hrubý

Působení československých politických stran v exilu mezi léty 1948 a 1989 je zatím popsáno jen kuse a čeká na své odborné zpracování. Výjimku tvoří exilová Československá sociální demokracie, jejíž zahraniční činnost je zmapována hned několika publikacemi a dokumentována obsáhlým archivem uloženým v Československém dokumentačním středisku v Praze. Tam jsou také deponovány časopisy *Demokracie a socialismus* (redaktor Václav Holub), *Právo lidu* (1978–1989, redaktor Jiří Loewy) a *PÓL* (po listopadu 1989, redaktor Jiří Loewy), v nichž se rovněž odráží činnost strany a její myšlenkový vývoj.

Už v roce 1958 vydal Ústřední výkonný výbor Československé sociální demokracie v exilu v Londýně u příležitosti osmdesátého výročí založení strany sborník,[2] který zachycuje působení sociálních demokratů v exilu za druhé světové války (autoři Václav Holub a Václav Majer), pokračuje pak obtížným zápasem s fierlingerovskou linií v letech 1945 až 1947, únorovými událostmi a nakonec líčí ustavení Ústředního výkonného výboru v exilu v dubnu 1948 a jeho činnost v mezinárodním socialistickém hnutí (Vilém Bernard).

O dvacet let později, v roce stého výročí založení strany, vyšel německy další sborník,[3] jehož smyslem bylo informovat západoevropské sociálnědemokratické a socialistické strany o československém problému. Vedle historického přehledu, jehož autory byli Čestmír Ješina, Radomír Luža, Jiří Horák a Vilém Bernard, se

---

1 Tato stať vychází zároveň v *Ročence Československého dokumentačního střediska 2003* (Praha, ČSDS 2004), s následným komentářem Viléma Prečana.

2 MOKRÝ, Adolf (ed.): *Osmdesát let československé sociální demokracie 1878–1958*. Londýn 1958, 230 s.

3 KREJČÍ, Jaroslav (ed.): *Sozialdemokratie und Systemwandel: Hundert Jahre tschechoslowakischer Erfahrung*. Berlin – Bonn, Dietz-Verlag 1978, 250 s.

sborník zabýval některými problémovými okruhy z hlediska zkušeností československé sociální demokracie, jako vztahem hospodářství a politiky (Jaroslav Krejčí), postavením občana ve státě a společnosti (Milan Hauner), situací odborů (Paul Barton – pseudonym Jiřího Veltruského – a Miroslav Tuček), rozdíly mezi reformisty a radikály (Karel Hrubý), vztahem sociálních demokratů k nacionalismu (Johann Wolfgang Brügel a Karel Hrubý), vztahem k Marxovi a ke státnímu kapitalismu (Václav Holešovský). Shrnující slovo napsal vydavatel Jaroslav Krejčí.

Třetí sborník, věnovaný přehledu činnosti sociální demokracie v exilu, vyšel po pádu komunismu už v Praze.[4] Ve čtyřech kapitolách je tu zachycena exilová práce za druhé světové války i léta po ní (kapitola 1), cesta strany v prvním dvacetiletí exilu 1948 až 1968 (kapitola 2), oživení spojené s příchodem nové exilové vlny po srpnu 1968 a činnost strany do listopadu 1989 (kapitola 3) a věnuje se i problematice přesahující časovou hranici exilu (kapitola 4). Autory sborníku jsou Václav Holub, Karel Hrubý, Jaroslav Krejčí, Jiří Loewy a Jaroslav Zběhlík. Vydání zajistili svými finančními příspěvky členky a členové exilové strany.

I další sborník je časově spojen s výročím strany – tentokráte stodvacátým.[5] Historii strany v exilu je tu věnována stať Radomíra Luži „Československí sociální demokraté v zahraničí 1948–1989" (s. 33–66). Tuto stať pak Luža rozpracoval v samostatné publikaci, kterou vydalo s podporou Grantové agentury ČR Československé dokumentační středisko jako první svazek ediční řady Dokumentace československého exilu 1948–1989.[6] Touto poslední publikací se tu chci zabývat podrobněji.

Autor přebírá z dřívějších publikací strany mnohé údaje, jejich text obsáhle parafrázuje, přidává k tomu však vlastní komentáře, které mají osoby i události ukázat ve světle jeho osobního hodnocení. To, zdá se, je také hlavní poselství knihy: zatímco ostatní straničtí pracovníci dělali věci nedostatečně, jeho osobní aktivity byly založeny na správné analýze situace a měly jak mezinárodněpoliticky, tak i pro zápas domova daleko větší dosah. Tím je dána i optika vidění událostí a osob, která nepostrádá rysy subjektivního přeceňování. Je jistě třeba tolerovat, jestliže svědkové dějů souvisejících s činností určité politické organizace podávají poněkud odlišná, či dokonce protichůdná svědectví. K diferencím dochází tím spíše, vycházejí-li nejen z různých pramenů, ale i z jiného úhlu, z něhož události pozorují. Je nutné vzít v úvahu i odlišnost povah a zájmů referujících svědků, kteří do strohých dat často vplétají i mnoho osobního koloritu, osobního vidění. To se týká i Lužovy knihy. Jistě najde nejen své důvěřivé čtenáře, ale i kritiky a oponenty, kteří určité její pasáže a tvrzení zrelativizují či zpochybní.

---

4 HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu.* Praha, E. Grégr 1996, 238 s.

5 KLABAN, Slavomír (ed.): *Česká strana sociálně demokratická: Sborník ke 120. výročí založení strany.* Praha, JOB Publishing, s. r. o. 1998, 145 s.

6 LUŽA, Radomír: *Československá sociální demokracie: Kapitoly z let exilu 1948–1989.* Praha – Brno, Československé dokumentační středisko – Doplněk 2001, 357 s. Publikace obsahuje dvoustránkovou informaci Viléma Prečana o ediční řadě Dokumentace československého exilu 1948–1989.

„Nastupující kádry strany"

Autor se narozdíl od starších publikací podrobněji rozepisuje zejména o sociálnědemokratické mládeži, organizované v Ústřední komisi mládeže, jejímž místopředsedou byl Luža zvolen na brněnském sjezdu v listopadu 1947. V exilu se stal jejím předsedou a spolu s Josefem Jonášem a Jiřím Horákem vyvíjeli politickou a propagační činnost v rámci Mezinárodního svazu socialistické mládeže (*International Union of Socialist Youth* – IUSY). Jonáš v letech 1954 až 1958 zastupoval mladé československé sociální demokraty v byru této instituce, která byla přidruženou organizací Socialistické internacionály. Na počátku šedesátých let navštívili Horák a později i Luža Asii, kde navázali přátelství s tamními socialisty. Jejich práce byla usnadněna tím, že v tomto období studené války poskytovaly Spojené státy vysoké subvence na podporu demokratických sil v Evropě; Výbor pro svobodnou Evropu hradil výdaje delegátů exilových stran, z nichž mohla v některých případech profitovat i Ústřední komise mládeže.[7] Bohužel se z autorova podání nedozvídáme, čeho českoslovenští delegáti v asijských zemích politicky dosáhli ani kdy a proč jejich činnost v IUSY skončila. Ačkoli autor o tom mohl podat jistě bezprostřední informaci, jsme odkázáni na záznam tehdejšího generálního tajemníka exilové strany Václava Holuba, který na jiném místě píše, že k tomu došlo kvůli sílící levicové až prosovětské orientaci zástupců mládeže z asijských, jihoamerických a afrických zemí i ze zemí Středního východu. Tím byla prakticky činnost československých zástupců na tomto poli ukončena.[8] Mládežničtí reprezentanti se pak věnovali převážně vnitrostranickému zápasu se „starými" funkcionáři. Tak vznikla opoziční skupina, která vedení nijak neulehčovala práci.[9]

Luža označuje skupinu svých mladých přátel jako „reformní křídlo" sociální demokracie kolem Eduarda Táborského, Luži, Horáka a dalších.[10] Dává tak své skupině název, který ona sama v minulosti nikdy nepoužívala – spíše než „reformní" jí náleží adjektivum „opoziční". O jaký druh reformy šlo, se z publikace nedozvídáme. Zato se uvádějí důvody opozičního postoje mladých k vedení strany.

Jedním z nich, a snad nejsilnějším, byla nespokojenost s tím, že vedení strany v exilu zůstalo v rukou lidí, kteří měli důležité politické funkce už v letech 1945 až 1948: „Mladí se nemínili spokojit ve straně s podružnou úlohou."[11] Jako členové Mezinárodního svazu socialistické mládeže se Luža a jeho mladí přátelé již od roku 1946 považovali za „nastupující kádry strany".[12] V dopisu Františku Němcovi

7 *Tamtéž*, s. 96.

8 HOLUB, Václav: Organisace zápasu. In: HRUBÝ, K. (ed.): *Léta mimo domov*, s. 38.

9 Ve svých memoárech píše Holub o této skupince mezi mladými: „K aktivním členům sociální demokracie patřili z mladých také Jiří Horák a Radomír Luža. Bohužel šli často jen po své vlastní linii a často odmítali ke škodě strany solidarizovat se s jejím vedením. Také našim nástupcům v sedmdesátých a osmdesátých letech působili řadu těžkostí, takže sjezd strany v Curychu je do žádné funkce už nezvolil." (HOLUB, Václav: *Vítězství i prohry: Život na pozadí 20. století*. Vimperk, vl. nákl. 1997, s. 214 n.)

10 LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 49.

11 *Tamtéž*, s. 32.

12 *Tamtéž*, s. 94.

z 3. června 1955 to formuluje Luža slovy: „Jsme totiž naprosto pevně přesvědčeni, že my máme pravdu, že vývoj půjde tou cestou, kterou předvídáme, a že v historickém smyslu my jsme poslední nadějí strany."[13] Mezi kruhem kolem Ústřední komise mládeže, vedené Lužou, a londýnským ústředním výkonným výborem strany došlo proto „k neodvratné konfrontaci".

„Mladí reformátoři" zdůvodňovali svůj nárok na vedení kromě jiného i tím, že poválečné vedení sociální demokracie „chytrácky manévrovalo v mezistranickém zákulisí a podle potřeby se i paktovalo s komunisty";[14] podílelo se také na vládě Národní fronty jako stranického systému, který pomohl komunistům k moci. „Únor nebyl nevyhnutelný," pointuje Luža svou kritiku předúnorových funkcionářů strany, aniž naznačuje, jakou alternativu k členství v Národní frontě za dané situace považoval za reálnou.

Lužovi přátelé uplatňovali později svůj „trvalý" mandát na vedení i proti těm sociálním demokratům, kteří přišli do exilu až po srpnu 1968. Mnozí z nich měli za sebou zápas s komunisty před únorem 1948 i po něm, za který byli v první polovině padesátých let odsuzováni k dlouholetým žalářům.[15] Někteří se aktivně zúčastnili i pokusu o obnovu strany v roce 1968. Po příchodu do exilu se zapojili do práce strany a byli zvoleni do ústředního výkonného výboru a někteří i do jejího vedení. Luža, který byl v opozici ke starému vedení, kritizoval nyní zastoupení „nových" v čelných grémiích strany. Když sám po curyšském sjezdu ztratil funkci v ústředním výkonném výboru i v představenstvu, uplatňoval nadále svůj mandát z měsíců před únorem a stěžoval si na to svým domácím přátelům. Břetislav Nedbálek (Luža se o něm v poznámce pod čarou zmiňuje, že byl agentem Státní bezpečnosti pod krycím jménem „Horník")[16], který působil jako jeho spojka, zejména na někdejší fierlingerovce, přivezl proto v květnu 1984 do Vídně text dokumentu, v němž se exilovým sociálním demokratům naléhavě sdělovalo, že domácí sociální demokraté (tj. někdejší fierlingerovci – Jiří Hájek, který vzkaz formuloval, Stanislav Pošusta a jiní spolu s Lužovým přítelem Nedbálkem) se opírají hlavně o „soudruhy z řad členů Ústřední komise mládeže československé sociální demokracie, které považujeme dnes za představitele strany jako přímé potomky otců, tvořících u nás českosloven-

13 *Tamtéž*, s. 76.

14 *Tamtéž*, s. 32.

15 Ideologicky zásah proti bývalým druhům ve straně odůvodnil v roce 1954 ministr komunistické vlády Jiří Hájek v knize *Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR* (Praha, SNPL 1954), v níž prohlásil sociální demokraty, kteří se nepodřídili komunistické diktatuře, za „zločince", s nimiž „může hovořit národ a dělnická třída jen prostřednictvím bezpečnostních orgánů, prokurátorů a soudů" (s. 168). Jiří Hájek se sice v pozdějších letech přiklonil k tzv. reformnímu křídlu KSČ, ale v roce 1968 se distancoval od pokusu obnovit sociální demokracii. Teprve po svém vyloučení z KSČ v posrpnových čistkách zaujal i on k lidským právům univerzálnější stanovisko, stal se spoluzakladatelem Charty 77 a jedním ze tří jejích prvních mluvčích. Teprve krátce před svou smrtí vyslovil politování, že tuto „hloupou knihu" napsal. Neúplné seznamy sociálních demokratů odsouzených v 50. letech k tvrdým trestům lze najít jednak v publikaci K. Hrubého *Léta mimo domov* (s. 65–76), jednak ve sborníku J. Klabana *Česká strana sociálně demokratická* (s. 72–86).

16 LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 172, pozn. 238.

skou sociální demokracii do roku 1948".[17] Jelikož Nedbálek udržoval osobní styk s Lužou při svých cestách do Vídně, není těžké vysvětlit si původ tohoto dokumentu, který měl vrátit Lužovi, Horákovi a Přemyslu Janýrovi vliv ve straně, jež je v roce 1983 na svém dvaadvacátém sjezdu v Curychu už nezvolila ani do ústředního výkonného výboru, ani do představenstva.

Odlišná strategie

Není pochyby o tom, že cíl všech sociálních demokratů v exilu byl shodný: přispět k osvobození Československa a k obnově demokracie, suverenity a práva v něm. Jistě však byl mezi vedením strany a Lužovou opoziční skupinou rozdíl v pojetí zápasu o dosažení tohoto cíle. V souhlasu se stanoviskem Socialistické internacionály nebylo vedení strany ochotno navázat dialog s komunistickým režimem a vyjednávat s ním o nějakých částečných „ústupcích", které by na druhé straně musely být vyváženy také ústupky Západu. I Výbor pro svobodné Československo, v němž po rozkolu v Radě svobodného Československa pracoval také předseda strany Václav Majer, varoval Lužův kroužek před jakoukoli spoluprací s komunisty. V jeho prohlášení se říká: „Úkolem politického exilu není omývat komunisty a komunismus a vzbuzovat dojem, jako by komunismus byl způsobilý vývoje od nelidské despocie k demokratické soustavě."[18] To se mělo brzy potvrdit sovětským zásahem v Maďarsku v roce 1956 i o dvanáct let později v Československu. Také pozdější vedení strany zvolené v červnu 1989 na třiadvacátém sjezdu v Heidelberku trvalo na této nekompromisní linii. V prohlášení tohoto sjezdu se zdůrazňuje: „Náš cíl je pluralitní demokracie – dílčí reformy nám nestačí."[19]

Naproti tomu Lužův „reformní" směr se chtěl orientovat na „rozkládání totalitních režimů cestou podpory reformních živlů uvnitř komunistických stran"[20] a později (1963) na jednání s komunisty o jakémsi kompromisu, který by umožnil návrat k politické situaci roku 1945.[21] Ještě v letech 1988 a 1989 navrhoval Luža „národní koalici" demokratických stran s KSČ. V tom byl zřejmě blíže reformním komunistům než autentickým domácím sociálním demokratům, kteří naopak spolupráci s „hrobaři strany" Hájkem, Pošustou a spol. i s „obrozenými" komunisty za totality i po listopadu 1989 odmítali.[22]

---

17 *Tamtéž*, s. 178.

18 *Tamtéž*, s. 91.

19 *Právo lidu*, roč. 92, č. 3 (1989), s. 6.

20 LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 98 n.

21 *Tamtéž*, s. 26.

22 *Tamtéž*, s. 208. Bylo třeba ještě času a volebního neúspěchu v roce 1990, než předseda Jiří Horák vyjednal – bez schválení následným 25. sjezdem – „integraci" komunistů z Obrody do ČSSD. Do sociální demokracie však přešly jen necelé dvě stovky někdejších reformních komunistů; přesto se jim dostalo nadměrného zastoupení ve vedoucích grémiích strany (člen zastupitelstva Obrody a poslanec Federálního shromáždění Jozef Wagner byl dokonce na sjezdu v roce 1991 zvolen generálním tajemníkem ČSSD) a v Masarykově dělnické akademii. Viz HRUBÝ, Karel: Kusý portrét Obrody. In: *Listy*, roč. 27, č. 6 (1997), s. 41–45.

Rada svobodného Československa

Tematické obohacení přináší kniha také v kapitole týkající se rozporů v Radě svobodného Československa v padesátých letech. Autor se vydatně podílel na práci této instituce, a mohl tedy vydat cenné svědectví. I tady se však bohužel nechává strhnout k vykreslení zidealizovaného autoportrétu na úkor objektivního svědectví o práci této organizace. Jeho vylíčení krize v Radě svobodného Československa je opřeno převážně o vlastní dokumentaci (Archiv Radomíra Luži, uložený v Hoover Institution Archives při Stanfordské univerzitě) a odráží zřetelně jeho osobní sympatie či antipatie k vedoucím osobnostem rady. Jeho výpověď bude proto třeba konfrontovat s jinými prameny. V tom čeká Československé dokumentační středisko v Praze naléhavý úkol: zpracovat i další prameny k historii rady – jedním z nich je i korespondence mezi vedoucími sociálními demokraty v záležitostech rady a vztazích mezi jejími hlavními představiteli, která je součástí archivu Československé sociální demokracie v exilu, uloženého v regálech dokumentačního střediska.

Lužova kritika mířila i na složení rady, v níž zastoupení strany vedl předseda exilové sociální demokracie Václav Majer, jímž se „mladí reformátoři" cítili zřejmě neprávem zatlačováni do pozadí. Ačkoli právě Majer jako člen představenstva strany i jako člen poválečných vlád byl nekompromisním odpůrcem Fierlingerovy prokomunistické linie a jako jediný ze sociálnědemokratických ministrů tlačil v únorové krizi na to, aby i sociální demokraté rezignovali a izolovali tak komunistickou stranu, neváhal se Luža a jeho přátelé, kritizující předúnorové funkcionáře za jejich účast ve vládě Národní fronty,[23] postavit proti němu na stranu Petra Zenkla a Huberta Ripky, když v lednu 1951 došlo v radě k rozkolu. Třebaže se Zenklova národněsocialistická strana rovněž podílela na vládě Národní fronty, Luža tentokrát paradoxně své výhrady proti Zenklovi neopakoval.

Na zpravodajské stezce

Pozoruhodnější než opoziční politická činnost a zapojení v mezinárodním hnutí mládeže byla Lužova (mimostranická) angažovanost v aktivitách zpravodajské povahy a v pokusech o mezinárodněpolitické prostředkování. Jeho vystupování na tomto poli mělo spíše individuální charakter, „mladí reformisté" většinou involvováni nebyli. I tady převažovalo přeceňování v odhadu situace i vlastních možností, takže jeho záměry, svou povahou jistě spektakulární, končily většinou nezdarem. Už první takovýto pokus – dopravit těžce nemocného prezidenta Edvarda Beneše v polovině roku 1948 za pomoci francouzských vojenských úřadů a s údajným souhlasem francouzských vládních míst do exilu – byl pro vážný zdravotní stav Benešův neuskutečnitelný a muselo se od jeho provedení ustoupit.[24]

Luža, který se v exilu stal členem Československé zpravodajské služby generála Sergeje Ingra, byl zařazen do ofenzivní sekce francouzské větve, přidružené k úřadu

23 LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 32.
24 *Tamtéž*, s. 20.

předsednictva francouzské vlády. Měl za úkol provádět akce proti komunistickému režimu na domácí půdě.[25] To mu umožnilo kontaktovat se i s agentem Státní bezpečnosti Emilem Synkem, o němž se domníval, že představuje jeden z politických kanálů sovětské KGB a KSČ se Západem. Luža mu na šestihodinové schůzce v Paříži v listopadu 1963 předložil návrh, aby se ve Vídni konalo zcela neformální a neoficiální setkání či kolokvium mezi význačnými členy KSČ a československého politického exilu. O tomto jednání se Synkem měl být zpraven tajemník ÚV KSČ Vladimír Koucký, který o něm měl předat zprávu politbyru. Z Lužova líčení vyplývá, že mělo jít o událost mezinárodního významu, protože setkání se mělo konat jen za předpokladu plného souhlasu Státního departementu, Foreign Office a Quai d'Orsay – Synek se Lužovi svěřil, že s ním hovoří dokonce i se souhlasem Moskvy. Předmětem jednání měl být Lužův návrh „návratu k politické situaci roku 1945". Rakouští vládní činitelé slíbili poskytnout akci politickou a finanční záštitu a nabídli Lužovi, že mu okamžitě zařídí rozhovor s americkým velvyslancem, s Brity a Francouzi. Nakonec z celého podniku nic nebylo – Luža to vysvětluje tím, že „Kennedyho smrtí se akce zřejmě dostala do slepé uličky".[26] Plauzibilnějším vysvětlením patrně bude, že návrh sám byl slepou uličkou dříve, než byl agentovi StB (a snad i KGB?) předložen. Autor se bohužel nezmiňuje o tom, jak se k jeho iniciativě postavili představitelé československého politického exilu, jimž toto jednání s KSČ chtěl připravit, a také neuvádí, koho z nich považoval za ochotného takového jednání s vládnoucími komunisty se zúčastnit. Nezamýšlí se ani nad tím, komu by v tehdejší situaci takové „narovnání" mezi exilem a KSČ vlastně pomohlo a jak by se k tomu stavěl tehdy Sovětský svaz; okupace, kterou Sověti odpověděli na pokus o mnohem mírnější reformu komunistického režimu v Československu v roce 1968, svědčí spíše o tom, že autor podléhal mnohým iluzím, jestliže posilovaly jeho sebestylizaci do figury většího významu, než ve skutečnosti měl.

Luža se zmiňuje o houfech agentů, kteří byli na něho Státní bezpečností „nasazeni" a kteří dokonce uvažovali o tom, že ho unesou nazpět do Československa jako předtím Bohumila Laušmana.[27] Mluví také o lidech, kteří z pověření Prahy měli jako její agenti podávat zprávy o činnosti sociální demokracie.[28] Kupodivu nemluví podrobněji o svých stycích s agentem StB, historikem Josefem Hodicem,[29] s nímž se ve Vídni stýkal do doby, než se Hodic z obavy před odhalením vrátil počátkem osmdesátých let do Prahy. Povaha Hodicovy práce a jeho kontakty s exilovými činiteli zajímaly rakouskou prokuraturu, která požádala o spolupráci i generální prokuraturu ve Švýcarsku, aby v sídle exilové sociální demokracie zjistila, jaké důvěrné zprávy mohl Hodic od Luži získat. Odpověď dotázaných exilových funkcionářů ve Švýcarsku byla jednoznačná: exilová strana pracuje otevřeně, o své činnosti

25 *Tamtéž*, s. 22.
26 *Tamtéž*, s. 26 n.
27 *Tamtéž*, s. 104 (akce „Louka").
28 *Tamtéž*, s. 66 n., 168–174.
29 Na straně 169 své knihy se jen půlvětou zmiňuje o tom, že z chování Hodice vyvodil podezření, že hlavní agent StB působící v řadách ČSSD sídlí v SRN. O frekvenci a povaze svých styků s Hodicem nic neříká.

informuje jak ústřední výkonný výbor, tak své členstvo i veřejnost (mimo jiné zprávami ve svém časopisu *Právo lidu*), takže žádný z členů jejího vedení nemůže vyzradit nějaká závažná „tajemství". Nicméně Luža na taková tajemství tehdy stále ještě věřil, takže se mohl domnívat, že Praha se přes tyto agenturní kanály může dozvídat něco, co vedoucí grémia strany „zatajovala". I v tom, jako ostatně v mnoha jiných ohledech,[30] se autor nechává vést především svými domněnkami.

K „historickému kompromisu"

Autor se také jen „mimochodem" zmiňuje o akci, které původně přičítal veliký význam. Jak je z dřívějších stránek zřejmé, pokoušel se Luža už v šedesátých letech i později o dorozumění s komunisty, aby je (také s pomocí mezinárodního tlaku) přiměl k jistému kompromisnímu řešení. O čtvrt století později se Lužovi a jeho kolegovi Zdeňku Sudovi z Pittsburské univerzity zdálo, že situace pro kompromis s československými komunisty je velmi příznivá. V Polsku a Maďarsku už vládnoucí strany pochopily, že komunismus jako systém je u konce, a snažily se postavit do čela demokratizačním procesům, které měly vyústit v pluralitní parlamentní a právní systém. Naproti tomu komunisté ve východním Německu a v Československu stále ještě věřili, že mohou pomocí nějaké „reformy" zachránit svou vedoucí pozici ve státě a společnosti. Dvojice Luža–Suda se zamýšlela nad tím, jak by se za této pro komunistické režimy už ztracené situace (Gorbačov dal zřetelně najevo, že se Sovětský svaz tentokrát nehodlá vměšovat do záležitostí středo- a východoevropských satelitů) mělo odvíjet další dění v Československu. Počátkem roku 1989 konzultovali s řadou svých známých návrh memoranda na kompromis s komunisty; ten však narazil na kritiku oslovených a musel být přepracován. S konečnou verzí se pak oba profesoři v červnu 1989 obrátili na univerzitní profesory českého a slovenského původu ve Spojených státech (byla mezi nimi i budoucí ministryně zahraničí Madeleine Albrightová-Korbelová) a požádali je, aby svým podpisem podpořili návrh memoranda adresovaného americkým činitelům. Podle jejich doporučení se měly Spojené státy snažit přesvědčit Moskvu, aby zavrhla srpnovou invazi do Československa a aby tlačila československé komunisty k uzavření „historického kompromisu" s demokratickými silami a stranami. Na jeho základě měly být restaurovány demokratické politické síly, které by pak ve spolupráci s KSČ vytvořily Demokratickou národní koalici.[31] Tento návrh nemá daleko ke koncepcím, které

30 Například při líčení případu agenta s krycím jménem „Erba" (s. 168–174).

31 Všechny verze memoranda s titulem *Plea for a historical compromise in Czechoslovakia* – od nejvstřícnějšího k nejrezervovanějšímu – jsou jistě v Archivu Radomíra Luži; autor těchto řádek má k dispozici jen poslední návrh z června 1989. Viz také článek profesora Ivana Svitáka, jednoho z těch, které Luža a Suda se svým návrhem memoranda oslovili, v *Právu lidu*, roč. 92, č. 4 (1989), s. 10, nazvaný „Pánové, naše páteře nejsou gumové!", který končí slovy: „Dva čeští profesoři v USA napsali trapné čtyřstránkové memorandum. Případnou odpovědí na jejich iniciativu k sbírání podpisů – here they go again! – je říci jim, že: nebereme ohled na 'legitimní zájmy' SSSR; nechceme obrozovat Národní frontu; naše páteř není ke kompromisu dost ohebná. Chceme neutrální Československo, demokratickou revoluci, chceme svobodu navrátit se do Evropy."

vypracovávali téměř současně reformní komunisté sdružení v Obrodě. Ti ještě necelé dva měsíce před definitivním zhroucením režimu pomýšleli na jakousi československou perestrojku a v dopise členům KSČ z 2. října 1989 navrhovali reformu systému, kterou „nelze uskutečňovat ani bez komunistů, ani proti nim. Tento proces nemůže probíhat mimo stranu. Cesta k demokracii není možná jakýmsi svržením dnešní moci a převzetím moci opozicí."[32] To bylo zřejmě i stanovisko Lužova a Sudova návrhu „historického kompromisu". Naštěstí však výhrady oslovených osobností způsobily zdržení v definitivní formulaci, takže konečný, už značně oslabený text memoranda byl uveřejněn až 18. října 1989, „kdy ho spád událostí už předběhl", jak poznamenává autor.[33] Tímto návrhem memoranda v roce rapidně postupujícího rozpadu sovětského a komunistického impéria[34] dokumentoval Luža zaměření svého „reformního směru" na politiku dorozumění s komunisty, kterou naopak vedení exilové strany ve všech fázích vývoje nekompromisně odmítalo. „Reformnímu" úsilí autora a jeho opoziční skupinky se tak dostalo namísto „historického kompromisu" jednoznačného odmítnutí nejen ze strany demokratických sil v exilu, ale především od demokratických iniciativ doma, které tlačily komunisty k odevzdání moci a k odvolání nároku na „vedoucí úlohu KSČ". Odtud je i pochopitelné, že autor, který jindy čtenáře podrobně seznamuje se svými politickými známostmi, tuto snahu o kompromis s komunisty ještě v závěrečné fázi boje o obnovení suverenity, občanských svobod a demokratických institucí odbývá na necelé půlstránce.[35]

---

32 Otevřený dopis klubu Obroda členům KSČ, vyzývající k ideové a politické obrodě komunistické strany. In: KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav (ed.): *Obroda: Klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty*. (Historia nova, sv. 8.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Maxdorf 1996, s. 146.

33 LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 191.

34 Narozdíl od Polska a Maďarska, kde komunistické strany v té době hledaly dorozumění s demokratickou opozicí, byli ovšem českoslovenští komunisté proti jakýmkoli ústupkům domácí i zahraniční opozici a trvali na svém monopolním pojetí „vedoucí role" ve státě a společnosti. Ultrakonzervativní síly v čele s Milošem Jakešem sahaly naopak k násilným prostředkům proti opozičním silám, proti chartistům a studentům požadujícím obnovu občanských svobod a demokracie. Za těchto okolností nabízet „kompromisní řešení", které by ponechávalo komunistické straně podíl na moci, bylo absurdní. Ve stejné době (29. června) totiž bylo odevzdáno Československé tiskové kanceláři prohlášení „Několik vět", podepsané mnoha tisíci občany Československa, několik měsíců už působilo Hnutí za občanskou svobodu, režim byl donucen propustit z vězení Václava Havla, Charta 77 spolu s jinými občanskými iniciativami získávala na politické váze, v Praze se schylovalo k hromadnému protestnímu pochodu proti sovětské okupaci – volání po „národní koalici" s komunisty lze v té době považovat jen za projev skepse k domácí opozici a nevlídný akt vůči demokratickým silám. Nicméně to dokresluje, jak silná byla autorova vazba na „kompromisní řešení", které ho hnalo do trvalé opozice proti vedení exilové sociální demokracie, trvajícímu naopak na nekompromisní obnově demokratického a právního řádu v Československu.

35 Na straně 191 nahoře.

Nerovné zrcadlo

Autor směšuje práci historika s osobním memoárovým líčením a v této konfuzní podobě posílá do světa zprávu o svých politických i jiných aktivitách a o vystupování své opoziční skupinky. Svádí ho to k takové selekci dokumentů (i událostí), které zvýrazňují pozitivní portrét autora a jeho přátel. Nepřesnost a neúplnost autorových sdělení snad nejlépe dokumentuje kapitola o vnitřním rozporu mezi dvěma vedoucími funkcionáři strany, předsedou Václavem Majerem a generálním tajemníkem Blažejem Vilímem, hned v prvních letech exilu.[36] Mezi oběma byly jisté neshody, hlavně pokud šlo o strategii boje s komunisty. Spor se však prudce vyhrotil, zejména poté co Vilím byl obviněn z posílání (zřejmě úmyslně zavádějících) zpráv komunistům do Prahy a z přípravy povstání proti režimu v Československu v roce 1949. Zemská organizace ve Francii za Lužova předsednictví navrhla vyloučení Vilíma ze strany. Zdrženlivější ústřední výkonný výbor v Londýně však rozhodl zatím zbavit Vilíma jen funkce generálního tajemníka a člena představenstva. To Lužu neuspokojilo. Dopisem datovaným 15. června 1951 se obrací na nově zvoleného generálního tajemníka strany Václava Holuba, aby urgoval vyřízení návrhu francouzské zemské organizace z roku 1950, „aby totiž B. Vilím byl vyloučen ze strany pro podávání zpráv komunistům do Prahy". V doušce dopisu píše doslova: „Návrh na vyloučení Vilíma podávám po náležité úvaze, jestliže se nic nepodnikne, tak všichni řeknou, no proč to děláte až teď? Samozřejmě, kdybys měl nějaké opravdu závažné důvody s tím posečkat, tak mi to sděl, a nedávej to ÚVV do mé odpovědi. Znáš lépe situaci než já, ale proč takového gaunera šetřit? Vždyť to je hrozné!"[37] Ve své knize Luža rozchodu Majera s Vilímem lituje: „Rozchod obou stranických předáků byl pro ČSSD neštěstím. Oba svými schopnostmi převyšovali většinu svých vrstevníků."[38] Zamlčuje však, že k tomuto rozchodu dal sám rozhodující impulz. Ačkoli lze sotva pochybovat o tom, že kopie tohoto dokumentu je rovněž uložena v soukromém Archivu Radomíra Luži, svůj naléhavý dopis s drastickým odsudkem Blažeje Vilíma kupodivu vůbec nezmiňuje. Naopak později operuje stanovisky Vilímovými proti Majerovi a vděčně vzpomíná Vilímova porozumění pro „mladé". Je s podivem, že autor staví vše jen na dokumentaci svého osobního archivu a nepřihlédne například k archivu exilové strany ani k Archivu Blažeje Vilíma, který se nachází v Britské knihovně a ke studiu byl uvolněn už před několika lety.[39] Obvinění, které pak

---

36 *Tamtéž*, s. 54–57.

37 Poslední věta dopisu připsána ručně. Dopis je uložen v Archivu Československé sociální demokracie v exilu.

38 LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 57.

39 Našel by tam např. pasáž ze zápisu schůze představenstva z 30.9.1949, kde se o přípravách násilných akcí proti komunistickému režimu referuje jinak. Václav Majer zde přítomné bez uvedení zdroje informoval o údajné činnosti Vilíma, který na toto obvinění odpovídal. Debatu mezi oběma politiky zachytil zapisovatel jednání Karel Rejchert v následující podobě: „M[ajer] obdržel následující informaci, která není z čs. pramenů. V Německu se mají organizovat za podpory Američanů odbojové skupiny pro otevřenou akci odporu doma. Stejné skupiny mají být tvořeny také v ČSR. Vojenským velitelem akce má být gen. Veselý. Druhým velitelem má být štk. Martínek, kterému k tomuto účelu bude propůjčena hodnost generála. Gen. Liška měl být

skutečně vedlo k zostření sporu mezi Vilímem a Majerem, by se tak objevilo v jiném světle.

Tam, kde v Archivu Radomíra Luži nejsou po ruce žádné doklady, se autorovi otvírá široké pole pro domněnky, podezírání a difamace. Tak například tvrdí, že za vydáváním *Práva lidu* stáli „neznámí sponzoři, kteří se hrubě vměšovali do vnitřních poměrů sociální demokracie a československého exilu".[40] Za povšimnutí stojí už tato nelogická formulace: Luža nezná sice údajné sponzory, ale ví, že se hrubě vměšují do činnosti sociální demokracie a československého exilu. Nad tím by ještě nebylo třeba se vzrušovat, kdyby Lužovo tvrzení nebylo namířeno proti vedení exilové strany a vydavateli *Práva lidu* Jiřímu Loewymu, které má uvést v podezření, že za finanční podporu plnili příkazy neznámých sponzorů a vzdávali se tak nezávislosti ve své politické práci. To je ovšem tvrzení účelově nepravdivé. *Právo lidu* bylo tištěno s podporou SPD, zejména díky přátelské pomoci jejího zahraničního tajemníka Hans-Eberharda Dingelse, o čemž byli členové vedení exilové strany (v té době k nim patřili také Luža, Horák, Janýr a Miroslav Souček) vydavatelem Loewym informováni. Německá sociální demokracie se nikdy ani jemně, ani hrubě do vnitřních poměrů československé strany nevměšovala. Lužovi však takové vysvětlení nestačilo. „Ne všechny členy reformního proudu přesvědčilo Loewyho tvrzení, že všechny výdaje *PL* jsou hrazeny Nadací Friedricha Eberta. Odměny některým autorům, distribuce tisíců výtisků v republice a produkční výdaje dosahovaly desítek tisíc německých marek. Podle Loewyho činily náklady na čtvrtletní vydávání *PL* kolem 12 000 německých marek ročně. Vedle své redakční práce rozvíjel Loewy neobyčejně bohatou politickou činnost. Janýr si nedovedl představit, 'jak by to vše mohl stihnout při zaměstnání u velké holandské firmy, která určitě požadovala normální výkon v normální pracovní době'."[41]

---

požádán o hlavní velitelství. O této akci byl informován s. V[ilím], který zajel do Francie a Německa, aby pro tuto akci slíbil podporu dělnického křídla soc[iální] dem[okracie]. V[ilím] obdivuje fantazii autora této zprávy. Účelem jeho cesty do Fr[ancie] bylo mimo jiné, jak už to v představenstvu strany a konečně i v ÚVV sdělil, to, aby se přesvědčil, co je pravdy na zprávách, že existují zahraniční skupiny mající spojení s domovem, uvažující o organizaci násilných akcí v ČSR... Je to skupin několik. Martínek je hybnou pákou této skupiny. Pokud měl s. V[ilím] v této souvislosti rozhovory, upozorňoval na to, že takové pokusy jsou velmi naivní, mohly by naší věci spíše uškodit, poněvadž boj proti režimu v Československu je otázka především politická."

40 LUŽA, R.: *Československá sociální demokracie*, s. 167 n.

41 *Tamtéž*, s. 160 (autor cituje z Janýrova dopisu Lužovi ze 17.2.1980, uloženého v Lužově osobním archivu). Janýr, který údajně pochybnosti o nezávislosti *Práva lidu* vyslovil, vydával později občasník *Korespondence*, sešitek malého formátu, jehož redakční radu tvořili vedle Janýra také Táborský a Luža. Janýr sám byl zaměstnancem tiskového odboru Úřadu spolkového kancléře ve Vídni a podle sdělení zahraničního tajemníka rakouské sociální demokracie profesora Waltera Hackera z února 1978 dostával na pokyn kancléře Bruno Kreiského značné finanční částky na podporu nových exulantů z Československa. *Korespondence* tak měla daleko volnější možnosti při sestavování jednotlivých čísel a jejich distribuci. Zahraniční sekretariát sociální demokracie, který po zemřelém Hackerovi převzal Peter Jankowitsch, „posílal do republiky sto výtisků každého čísla *Korespondence*, opatřených zpáteční adresou SPÖ". (*Tamtéž*, s. 193.) Že by vydavatel jiného, daleko obsáhlejšího, a hlavně každé čtvrtletí pravidelně vycházejícího časopisu měl větší pracovní kapacitu (a podporu v práci od celé rodiny) než on

Když referuje o dvaadvacátém sjezdu exilové sociální demokracie v Curychu v roce 1983, odůvodňuje autor neúspěch své „reformní skupiny" opět narážkou na to, že Bernardovo a Hrubého vedení využívalo jakýsi „tajemný pramen" finanční podpory: „Sjezd konsolidoval pozici Bernardova týmu, který s pomocí finančních sponzorů získal v nepřehledném hlasování kontrolu nad ČSSD. Tak se reformní směr znovu dostal do opozice. Bez prostředků a bez časopisu nemohl finančním sponzorům Hrubého konkurovat. Reformisté sami sebe tak dlouho přesvědčovali, že mají pravdu, až jim ujel vlak."[42] To je ovšem tvrzení, které odpovídá pravdě jen v poslední větě. Nejenže po roce 1968 už žádné subvence exilové činnosti (o kterých se autor zmiňoval pro období studené války na straně 96) poskytovány nebyly, ale i pomoc spřízněných stran se omezovala jen na podporu politickou. Veškeré výdaje spojené s cestami k politickým jednáním si funkcionáři hradili ze svého, a také náklady na administrativu strany byly hrazeny jen z členských příspěvků. A protože ne všichni členové platili řádně své příspěvky (profesor Luža sám je odmítal platit s poukazem, že má velká vydání na své akademické studijní cesty do Vídně), musel tajemník sponzorovat rozmnožování a poštovné často ze své vlastní kapsy. Není ovšem úkolem těchto stránek korigovat každý omyl či nesprávné tvrzení autora – vydalo by to na samostatnou publikaci. Je však nezbytné ohradit se alespoň vůči osobním nařčením, neodpovídajícím pravdě a majícím za účel jen snížit práci druhých, aby o to více vynikla heroizující sebestylizace autora.

Radomír Luža líčí v této optice i třiadvacátý řádný sjezd exilové sociální demokracie v červnu 1989 v Heidelberku. Reprodukuje dokonce část zprávy tajemníka a místopředsedy strany o činnosti za poslední léta,[43] vzápětí však význam této činnosti zpochybňuje: „Pozorovatelé mezinárodní scény ovšem," píše autor, „upozorňovali na to, že se zpráva snažila vzbudit dojem velikých úspěchů a že politický přínos jednotlivých akcí Bernardova a Hrubého týmu přeceňovala."[44] Pozorovateli mezinárodní scény tu jistě nejsou míněni zpravodajové velkých politických časopisů, kterým taková sešlost exulantů nestála za zaznamenání, ale zřejmě Lužovi blízcí političtí přátelé. Přes snahu snížit význam sjezdu měla však mít tato událost v krátké době nesmírný význam pro obnovenou sociální demokracii v Československu, která jím mohla demonstrovat svou kontinuitu. Její obnovovací sjezd v Břevnově v březnu 1990 navazoval na oba exilové sjezdy a pokračoval v číslování jako dvacátý čtvrtý sjezd strany. A díky tomu, že exilová strana byla svou činností i členstvím v Socialistické unii střední a východní Evropy nepřetržitě součástí Socialistické internacionály, dostalo se obnovené domácí straně rychle i řádného členství v této úctyhodné mezinárodní organizaci. To mělo veliký význam nejen pro další mezinárodněpolitické aktivity strany, ale navíc i pro vrácení nesmírně cenného symbolu českého dělnického hnutí, totiž Lidového domu. Ústavní soud, který rozhodl o vrácení Lidového domu do vlastnictví ČSSD, učinil tak na základě uznání kontinuity strany

sám, si Janýr a zřejmě i Luža těžko uměli představit.

42 *Tamtéž*, s. 167.

43 *Tamtéž*, s. 188 n.

44 *Tamtéž*, s. 199.

v exilu, kterou jako svědek zastupoval v Brně Jiří Loewy, zvolený ústředním tajemníkem strany právě na tomto posledním sjezdu v exilu, jehož význam a legitimitu Luža ve své knize ironicky zlehčuje.

Závěrem

Je nesmírná škoda, že tato publikace líčí exilovou existenci Československé sociální demokracie tak, že vyzdvihuje především spory vyvolávané opoziční skupinou kolem Radomíra Luži, jíž věnuje mnoho místa, zatímco skutečnou politickou práci exilové strany na základě dřívějších publikací exilové strany jen stručně parafrázuje a zlehčuje. I když není pochyb o tom, že také *altera pars* má podat své svědectví o tomto období, mělo by se tak dít věcně, s verifikovatelnou dokumentací a bez osobních emocí, předsudků a agresí. Takovým věcným příspěvkem k historii sociální demokracie jsou například zprávy, dopisy a jiné přílohy, které zabírají víc než sedmdesát stránek publikace. Tento doplněk si jako přínos zaslouží ocenit. Kniha je opatřena i řadou fotografií, převzatých většinou z jiných publikací strany či ze stránek *Práva lidu*. Vedle seznamu pramenů a použité literatury je tu i jmenný rejstřík a rejstřík periodik.

Patrně nejvýstižnější hodnocení knihy přinesl sám autor, když hned v předmluvě napsal, že jeho práce zachycuje „jen část celkového obrazu. Podání je neúplné a osobní, poněvadž se z velké části opírá o soubor pramenů, které se týkají politické činnosti autora a okruhu jeho známých a přátel."[45] Není těžké poznat, kdo k těmto jeho přátelům nepatří. V dalším pak autor přiznává, že jeho práce má subjektivní charakter také pro nedostatek pramenů i pro emocionalitu osobních vzpomínek. „Tak může být historická realita snadno překroucena, mytizována, idealizována," doznává na stejném místě. Všechno to také čtenář v knize skutečně najde. Subjektivitu, emoce, překrucování – a navíc přehršli osočení těch, kteří se s autorovou dobrodružnou politickou a zpravodajskou činností ani s jeho snahami o uzavírání kompromisů s komunisty nedovedli spřátelit. Zůstává jen otázka, jak mohl vydavatel, jímž je Československé dokumentační středisko, dát této publikaci, týkající se politické činnosti autora a malého okruhu jeho známých a přátel, zavádějící titul *Československá sociální demokracie*.

45 *Tamtéž*, s. 7.

Recenze

Monograficky k syntéze dějin první republiky

Robert Kvaček

KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938)*, sv. 1: *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha, Nakladatelství Libri 2000, 571 stran; sv. 2: *Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*. Praha, Nakladatelství Libri 2002, 577 stran; sv. 3: *O přežití a o život (1936–1938)*. Praha, Nakladatelství Libri 2003, 803 stran.

Dočkali jsme se, a stalo se dokonce více, než jsme pro začátek čekali. Se zásadní politickou a duchovní změnou v Československu po listopadu 1989 přicházela naděje, že historiografie užije uvolněného prostoru i k široce klenutým, žánrově různorodým obrazům dějin Československa. Zdálo se, že je nebude „rušit", zatěžovat, obtěžovat nic vnějšího, žádné politické a ideologické tlaky, nepřípadné politické zájmy hledající důvody a argumenty i v přizpůsobované historii. „Spory o dějiny" měly mít jen odborné příčiny a jimi daný obsah, smysl a hodnotu. Byla to poněkud naivní představa. Okamžitě nemohla obstát pro „žité dějiny", ale zasažena realitou byla i v přístupech k dalším dobám novodobé české společnosti, v jejích pojetích, poměřováních a výkladech. Výrazně se to začalo týkat i prvního československého státu, vlastně Československa jako státu vůbec – jeho ideje, života, existenčních peripetií.

Postarala se o to část publicistiky, motivovaná více faktory: představují bohatou škálu, která by stála za náležitý rozbor. Je takovou motivační směsicí, že se rozpíná od přirozeného, plodného, „čistého" kriticismu až k jednostrannostem „temnějšího" smyslu a účelu, téměř lhostejným k historickému poznání. Dokázala také vybrat a zkonstruovat historické otázky, které prohlásila za prvořadé, hlavní a živé (některé takovými opravdu jsou); zároveň pro ně měla své odpovědi. Pracuje rychle, nezatěžuje se hlubšími analýzami, spoléhá i na překvapivost, údernost, neobvyklost. Pro historiografii se stala výzvou, v níž by měla vidět i jisté užitečné inspirace, a to právě

ve vyhledávání podstatných problémů i v dynamice a „rychlosti" interpretací, v podnětech k vyjasňujícím diskusím, pokud by o ně byl opravdový zájem a dán znělý prostor.

Dvě nedávno vzniklé mohutné práce o první Československé republice nejsou jistě odpovědí na onu „výzvu", ale mohly by i tak zapůsobit. Reprezentují současný vnitřní stav historiografie, jsou jeho odrazem, a zároveň jeho kvalitativním posunem. Tematicky jsou o „stejném", přitom jde ale o texty pojetím a zaměřením výrazně rozdílné. Spolu se do jedné recenze vlastně „nevejdou", leda připomínáním toho, v čem se vlastně doplňují. Každý si však zaslouží samostatné recenzní pozornosti. Výrazná nestejnost je jen na prospěch, dějiny přece nežádají jediný přístup, jediný výklad, potřebují však odborné zacházení. (Odbornost se týká i hypotéz, „nápadů", nových tezí – nemohou být jen okamžitým vnuknutím, pouhou snahou po originalitě. Ta se v mediálních recenzích občas cení více než neokázalé výsledky soustavné práce, které nebývají představovány dostatečně nabízivě či hlučně.)

Bylo k očekávání, že obě díla o prvním československém státě vyvolají mimořádný recenzní zájem, zvláště i v publicistice, která tu dostala pro svá směrování plno podkladů, tezí, názorů, soudů. Nestalo se tak. Důvody se dají jen odhadovat, obšírnost výkladu k nim patří nepochybně. Vábí a strhuje bohatostí, zároveň „leká", když si žádá posouzení.

Své glosy omezuji na práci Kárníkovu. Klimkovu jsem posuzoval, oceňoval i kriticky nazíral už v rukopise.[1] Odpovídá autorovu pojetí politických dějin a politiky, jak je uplatnil už ve svém *Boji o Hrad*: rozhojnil je průhledy do dalších oblastí života státu a společnosti, politický vývoj viděný hlavně prostřednictvím vztahů aktérů ale zůstal osou výkladu. V něm je Klimek suverénní; úskalí vznikají ze záměn důležitosti dějů a z nedohlédání k plnému obsahu činnosti zvané politika. Z Klimkova textu se také snadněji vytrhávají jednotliviny, ač se tak může dít proti duchu práce, jejímu znění a vyznění.

Klimek je neobyčejně výkonný a pracovitý. Našel si osobité místo v historiografii. Stejná charakteristika platí pro Zdeňka Kárníka. Také on asi rád píše, má co a umí to. Vytvořil si svébytný stylový přístup k historické látce, nezapře se v něm pedagog, který vykládá uvážlivě, rozmyslně, nezřídka zeširoka, dává nahlédnout, jak k vyřčenému dochází, co a proč považuje za podstatné, co zůstává načrtnuté nebo k diskusi. Odborná odpovědnost je mu samozřejmostí vůči sobě i vůči čtenáři. I proto dal dějinám českých zemí v první ČSR takovou rozlohu, rostly mu pod rukama, vzhledem ke stavu „syntetizující" literatury zřejmě uviděl potřebu pronikat do všech zón života společnosti a každou představovat důkladněji. Vznikla tak práce posláním „víceúčelová": Kárník sám v závěru odhadoval, komu by mohla být určena – myslel na čtenářské skupiny spojené různě s historií. Myslím, že zájem je a bude širší, práce má o vážnou pozornost postaráno na mnoho let. Nedá se sice přečíst „najednou", ale poznatkům a dojmům z celistvosti obrazu to neškodí. Prospívá mu zvolená struktura práce, vybavovaná dílčími shrnutími a soudy a dbající na problémové

1 KLIMEK, Antonín: *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. 13: *1918–1929*; sv. 14: *1929–1938*. Praha – Litomyšl, Nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka 2000 a 2002, 822 a 767 stran.

vazby. Dějinný čas je v knihách na první pohled narušuje; Kárník řešení nacházel, jednotlivé tematiky, ač v textu nutně rozdělovány, do sebe zapadají.

Česká historiografie nových dějin se vlastně teprve učí soustředění výzkumu a výkladu „jen" na české země v období Československa. Jejich vazby se státem jsou většinou nasnadě, „české" a „československé" se překrývá i jedno jest. Zároveň ale mají české země ve všem – v politice, hospodářství, kultuře, svůj vnitřní vývoj. O některých jeho stránkách víme málo. Kárník musel tyto absence aspoň zčásti sám řešit. Někde zase českou problematiku doplňoval až „nadbytečně", třeba v kapitolách o kulturních a duchovních poměrech. Stále více totiž směřoval k zobrazení celého státu, třicátá léta ho k tomu téměř nutila: „celá" ČSR je tak vévodícím tématem i jeho práce a nemůže nebýt.

Dílo vznikalo léta, samozřejmě; k takovému se nutně dozrává, podklady pro ně, promýšlení, zvládání dílčích témat skládaných a propojovaných do celku jsou záležitostí dlouhodobou. Monografické postupy se umně vršily do syntézy. Někde vyznívá učebnicově či jako příručka, ale ani tady nezůstává u konstatování, nezapomíná na posouzení, charakteristiku, hodnocení. Pro tři svazky byla zvolena akceptovatelná dělítka, roky 1929 a 1936. Třicátá léta autora natolik strhla, že šel místy do podrobností vhodných pro speciální studie. Chtěl zřejmě přesvědčivě povědět, co se dělo a kým a proč – důvody detailů určovalo nejen samo téma, ale jsou i mimoodborné. Koncepci a záměru odpovídá vnitřní struktura díla. Hlavní části se dělí do tematických specializací, vykládaných obsažněji i stručněji podle toho, jaký význam autor látce přisoudil. Názvy všude výstižné nejsou, někde jsou příliš dlouhé, jinde zase jen bodové. Důležité je, co jsem již zmínil – totiž že si tematické oblasti udržují souvislost, tvoří vlastní celky, byť jejich výklad „přerušoval" čas. Kárník dbal na zobrazení a posouzení jejich místa v daném údobí i na jejich vnitřní oborové vazby. Netřeba zdůrazňovat, jak je takové pojetí náročné na obsah, kompozici a styl.

Dějiny prvního československého státu a v něm i českých zemí lákají k výraznému akcentu na politický vývoj. Byl pro ně podstatný, postupně i rozhodující, ale jejich život zcela nevyplňoval. Kárník dobře rozumí úloze politiky, jejímu podílu a významu. Jeho výklad tu má plno objevných, působivých, trvalých konstatování, zjištění, tezí, názorů. Autor odmítá zaměňovat politiku za politizování, jehož „je snadné se při vytváření obrazu minulosti přichytit". Parlamentní demokracie se jeví i z jeho výkladu pro českou společnost nezbytím, pokud ta chtěla vytvářet stát na základech z národní revoluce roku 1918 (Kárník podal moderní charakteristiku této revoluce). Konstanta demokracie nebyla ale samozřejmostí, byla vystavována zkouškám a působily na ni různé, i protisměrné vlivy, byla „diskusí", tedy prověřována situacemi, také hospodářskými a sociálními.

Politický systém byl závislý i na osobnostech. Možná, že jich měl Kárník zportrétovat („minizportrétovat") více, než učinil. Umí to – viz výtečné glosy o Gajdovi. Několikrát se věnoval různým elitám, jejich skladbě, zakotvování, úlohám. Téma asi potřebovalo určité ujednocení, lépe by vynikla jeho „vnitřní historie". Zdařile vyzněla nesnadná charakteristika instituce Hradu, jeho geneze, postavení, působení. Důkladně autor zachycoval politické strany, u vědomí jejich zásadního postavení v politickém životě, ve vládní exekutivě a v zákonodárné oblasti, tedy vůbec v řízení státu,

k němuž se některé „hnaly" prudce a samozřejmě. Píše o nich „poklidně", usiluje zachycovat je v podstatných rysech programových i činnostních. Nevyhledává problematické stranické a osobní kauzy, vděčné pro různé reference, pověsti a klepy – pokud nezapůsobily hlouběji. I tak je vidět dovnitř stran a dají se rozpoznat jejich zájmy, důrazy, taktiky i souboje, prospěšné i ty druhé. Osobitý přístup našel Kárník v interpretaci komunistické strany, která se nedá odbýt úderným slovem nebo sarkasmem – jak se občas v literatuře děje –, ale žádá si přesné charakteristiky. Dokázal vyjádřit i smýšlení členstva strany, v tomto případě jistě zvlášť potřebné vyložit a pojmenovat. Názorovému ovzduší v Československu, jeho dynamice, proměnám, faktorům mohl věnovat i širší pozornost, propracovával se k tomu na více místech, jen se neodhodlal toto téma souhrnněji prokomponovat. Určitě zaujmou Kárníkovy rozbory voleb, zvláště parlamentních v roce 1935; jsou analyzovány a posouzeny velmi působivě.

Kárník nepochybně poměřoval vývoj v Československu situací v sousedních státech a vůbec ve srovnatelných zemích. Jen tak se dají nacházet historická měřítka, bez toho se může popustit uzda různým přáním, výtkám, radám – prostě si v dějinách zamistrovat. Do druhého dílu Kárník umístil stručné záznamy o vývoji několika států včetně velmocí, které považoval – právem – za vlivné hlavně pro utváření mezinárodních vztahů a pro vnější postavení Československa. Zůstaly ale většinou pro rozhodující finále třicátých let „nedokončené", někde se prolnuly do kapitol o československé zahraniční politice, ale vzhledem k prvotní podobě těchto kapitolek mohly být završeny.

Nepochybně zvláštní zájem vyvolá Kárníkův přístup k národnostní problematice českých zemí a k národnostní politice československého státu, zvláště k tematice německé. Tu ostatně povýšila publicistika na základní problém ČSR, zaměnila tedy staré schéma „třídních rozporů" poměry národnostními, které pro ni problematizují Československo (jako to dříve způsoboval jeho „buržoazní charakter"). Kárník je v jejich pojetí a výkladu rozmyslný, hodně o nich přemýšlí – viz třeba neobvyklé úvahy o sociálním postavení Čechů a Němců. Zavedl také nový pojem „pasivismus"; i když jeho obsahu rozumíme a akceptujeme ho, přece jen se zatím u něho nelze zbavit jistého otazníku. Někde autora zavedla starší literatura: tak Henlein a Hitler se nesetkali v roce 1932, ale až v srpnu 1936. Proto se jejich společný snímek do druhého dílu nehodí, je až z počátku září 1938.

Na textu je také znát, že autorovi jsou docela blízké i hospodářské dějiny. Věnoval jim značný prostor; prokousávat se ovšem některými kapitolami není právě snadné, nesmí se s nimi spěchat, a ještě více to platí o vývoji techniky. Čtenář si musí také zvykat na množství statistik, které mají sice značnou výpovědní hodnotu, ale nezřídka se v textu „přeskakují". Měly by nutit k zastavení, k porovnávání, k samostatné orientaci, ale to nebývá obvyklý čtenářský přístup. Podvolíme-li se však autorovým nabídkám, jen získáme. Pozornost ekonomice a technice není samoúčelná, Kárník je dokáže spojovat s celkovým vývojem společnosti, určovat pro něj význam hospodářství a jeho vazbu s dalšími společenskými součástmi. Má cit pro sounáležitost hospodářské a sociální tváře doby, pro vědomí a poznávání sociálních vlivů hospodářské situace. Platí to nejvíce pro krizovou první polovinu třicátých let:

sociální důsledky – a o ty šlo v krizi především – byly proto tak bolestné, že si s nimi řád a systém nevěděly rady, teprve se učily na ně odpovídat. Kárník osvětlil krizi z nejrůznějších aspektů; prožívším ostatně zůstala hluboko v paměti. V lecčems nově a účinně pro určování dosahu pojal Kárník pozemkovou reformu. Vrátil se k ní ještě v několika přílohách zařazených na závěr třetího dílu. Údaje o reformě na určitých majetcích se asi budou zdát nadbytečné, Kárník je možná zařadil kvůli dnešní zvláštní aktualizaci dané restitučními řízeními. Mohl volit ovšem jen příklady, i tak je jich značně.

Osobitě vykreslil autor, na co se zapomíná, například životní styl, podoby zábavy, tělovýchovu a sport. Kapitoly o kultuře a vědě jsou až encyklopedické, charakteristiky musely být střídmé, ale jsou tu a většinou nepovrchní. Hodně vyžadovaly.

Po tak mohutném textu, jako je Kárníkův, se autorovi už obtížně a za jisté únavy píše shrnující závěr. Kárník se mu ale věnoval velmi odpovědně. Podal v něm své zřetelné hodnocení prvního československého státu a místa českých zemí v něm. Odpovídá tomu, jak jejich dějiny ve třech dílech své práce vyložil. Možná, že by se teď měl ještě pokusit „stáhnout" je do jednoho méně rozsáhlého svazku. Vyžadovalo by to ovšem jiný žánr.

Recenze

Produktivní bourání mýtů

Adéla Gjuričová

SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha, Prostor 2003, 508 stran, fotografická příloha, chronologický přehled, jmenný rejstřík.

Přijde-li v politologii řeč na teorii přechodů k demokracii (tranzitologii), stočí se obvykle nejprve k nejrůznějším typologiím zániku režimů a teprve sekundárně k tomu, co je na této teorii opravdu zajímavé, totiž ke komparacím přechodů a procesů nastolování demokracie.[1] Něco podobného se dělo i v prvních reakcích na Sukovu knihu *Labyrintem revoluce*, přestože zde autor přesvědčivě dokládá, proč mu otázka po hranici mezi revolucí, převratem či sjednaným přechodem nepřipadá při jeho přístupu nosná a proč si zároveň dovoluje výraz „revoluce" používat. Podle vlastních slov usiluje o „fenomenologii revoluce", o proniknutí do jejích ohnisek, odhalení spletité sítě souvislostí a identifikaci revoluce jakožto jedinečné události (s. 16), a to skrze analýzu Občanského fóra jako aktéra politických změn v období od listopadu 1989 do června 1990. Tato recenze, vzhledem k rozsahu díla výrazně selektivní, se pokouší upozornit především na ty prvky Sukovy interpretace politického jednání OF, které poznamenávají také českou politickou kulturu a myšlení devadesátých let.

Suk vychází z nahrávek z archivu Vladimíra Hanzela a dokumentů Koordinačního centra OF (které sám částečně dříve vydal spolu s podrobnou chronologií událostí),[2] z vlastních rozhovorů s účastníky revoluce a publikovaných memoárů. V první části, nazvané „Intelektuálové a revoluce", sleduje proměny strategie Občanského fóra v listopadu a prosinci 1989 (od vnější kontroly moci přes strategii „předsunutých hlídek" po podíl na moci) a přechod z fáze, kdy OF „přibrzďovalo a tlumilo revoluční

1 Viz např. ŘÍCHOVÁ, Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha, Portál 2000.

2 SUK, Jiří: *Občanské fórum: Listopad – prosinec 1989*. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1997.

dynamiku" a „pohybovalo se na samé hranici veřejné vůle" (s. 25), do pozice politického hegemona v závěru roku. V první polovině roku 1990, jíž se věnuje část druhá („Občanské fórum jako aktér politické změny"), se OF ocitá v napětí mezi očekáváními společnosti, nefunkční organizační strukturou a tlakem na řešení kruciálních otázek (státoprávní uspořádání, dekomunizace, ekonomická reforma). Počáteční absence koordinovaného postupu se slovenskou Veřejností proti násilí vůči federálním institucím (o federální vládě vyjednávalo OF až do 6. prosince bez vážnější dohody s VPN) přerůstá v druhé fázi v nekoordinovanost reformních kroků trojice vlád a parlamentů, ba dokonce v inkompatibilitu pouhých úvah na toto téma. Autor podrobně popisuje genezi klíčových rozhodnutí OF, poukazuje na jejich nahodilost, improvizovanost a nedostatečnou kritickou oponenturu, a v některých případech zkoumá i nerealizované varianty řešení (nejobjevnější je rozbor návrhů Josefa Vavrouška na úpravy ústavněprávního zakotvení federace z počátku roku 1990). To vše (snad s výjimkou představ o zahraničněpolitické orientaci nového Československa, které zůstávají prakticky mimo autorovu pozornost) je zpracováno pečlivě a solidně, na řadě míst navíc v pozoruhodné literární kvalitě. Veden imperativem teoretické nasycenosti takto vznikajícího obrazu odkazuje Suk na několika místech k interpretačním modelům Maxe Webera, Jürgena Habermase, Michela Foucaulta a jiných myslitelů, ovšem až na koncepty nových sociálních hnutí[3] a politické komunikace není jejich napojení na další výklad zcela zřejmé; také výsledky sémiotického přístupu Milana Šútovce[4] autor s úctou cituje, avšak nikam dál neposouvá.

Největší předností Sukovy „drobnokresby" je to, jak úspěšně se autor brání (jím samým několikrát zmíněnému) nebezpečí retrospektivního determinismu: zpochybňuje tak tradiční periodizaci první fáze revoluce (17., 19. a 29. listopad, 3., 10. a 29. prosinec) i samozřejmé vnímání toho, kdo byl jejím motorem a vítězem. V Sukově pojetí rozhodují tyto události: 26. listopadu začaly politické rozhovory mezi delegací OF a předsedou federální vlády Ladislavem Adamcem a odvíjely se do značné míry v režii Adamcova týmu; rekonstrukci vlády ze 3. prosince OF odmítlo až pod tlakem „ulice"; 5. prosince přijalo – i opustilo – taktiku „předsunutých hlídek" a začalo prosazovat své kandidáty do federální vlády; 6. prosince se zástupci „rozšířeného krizového štábu" KC OF i členové delegace VPN shodli na kandidatuře Václava Havla do prezidentského úřadu a o den později akceptovali Adamcův návrh, aby se předsedou federální vlády stal Marián Čalfa; 15. prosince navrhl Čalfa na tajné schůzce Havlovi způsob, jak zajistit jeho zvolení prezidentem. Zahájení práce nové federální vlády (a vlády české v čele s Petrem Pithartem v únoru 1990), obměny zastupitelských sborů v prosinci a lednu a zvolení Havla prezidentem – tyto události zahajují období dalekosáhlého vlivu představitelů OF na výkonnou i zákonodárnou

3 Zde se naopak jedná o zajímavý pokus o nové zařazení Havla do kontextu západoevropského myšlení, které by si zasloužilo zvláštní kritickou studii.

4 ŠÚTOVEC, Milan: *Semióza ako politikum alebo „Pomlčková vojna": Niektoré historické, politické a iné súvislosti jedného sporu, ktorý bol na začiatku zániku česko-slovenského štátu*. Bratislava, Kalligram 1999.

moc ve státě, které vyvrcholilo triumfem OF v červnových volbách. Po nich se Občanské fórum ocitá na prahu rozpadu. Bylo tedy motorem a je vítězem revoluce?

Tím však Sukovo bourání mýtů nekončí: namísto obvyklého tvrzení o nepřipravenosti disentu na politické vůdcovství dokládá jeho šokující neznalost fungování ústavního systému a z ní plynoucí manipulovatelnost ortodoxním osmašedesátníkem Zdeňkem Jičínským a normalizačním funkcionářem Mariánem Čalfou. Neúnavní bojovníci za zahájení politického dialogu v zemi prokazují absenci smyslu pro demokratické procedury: Havel sestavuje delegace pro jednání u „kulatého stolu" ze svých přátel se slovy: „Já chci všude vás. (...) Budem se držet spolu a pojedem tam," (s. 103) a opakovaně určuje své nástupce ve vedení OF; členové grémií KC OF jsou ještě v prvních měsících roku 1990 jmenováni, nikoli voleni, jednání grémií se zato aktivně účastní i jejich nečlenové. Suk rovněž odkrývá – dodejme, že decentně a bez senzacechtivosti – projevy Havlova mesianismu („Za sebe a za dějiny. V. H.", s. 247) i záměrnou dramatickou konstrukci některých projevů jeho vyhlášené skromnosti či nesmělosti. Prolamuje tabu charizmatičnosti Havlova vůdcovství ve sledovaném období: Havel chybující, ovlivnitelný i autoritářský zůstává až na výjimky ušetřen kritiky. Sukova kniha však především nabízí dostatek podnětů k novému promýšlení rozporuplnosti Havlovy „nepolitické politiky", této dodnes vlivné koncepce politické angažovanosti: Obsahuje v sobě odpor k účasti v tradičních institucích politického systému, a zároveň silnou touhu jejich fungování ovlivňovat prostřednictvím malých charizmatických společenství. Občanské fórum má být i v situaci roku 1990 útvarem „blíže nespecifikovaným", ne „příliš vyprofilovaným", spíše „rozmlženým", kultivujícím nezávislé osobnosti – a těžícím leda tak z protistranického volebního programu (s. 251). Přitom sám Havel je po vstupu na terén, na nějž ještě v září 1989 sliboval nikdy nevstoupit, okouzlen Čalfovým dokonale instrumentálním uvažováním a ochoten užít jeho pák k naplnění svých aktuálních cílů – na rovině rétorické však zůstává mravním maximalistou.

Z hlubšího zamyšlení nad Sukovým výkladem ovšem navíc vyplývá, že OF pracovalo s některými zamlčenými předpoklady, které působily po řadu dalších let. Část z nich OF etablovalo, jiné převzalo a konečně některé jsou vyloženými archetypy českého politického myšlení už od druhé poloviny 19. století. Podívejme se na tři z nich podrobněji:

Zaprvé: Suk správně odhaluje, jak účinná – a přitom neopodstatněná – byla Jičínského taktika diskvalifikace návrhu protivníka (nejzřetelněji v případě Vavrouškových návrhů reformy ústavního systému) tím, že problém označil za *odborný*: jeho řešení pak přísluší pouze a jen *odborníkům*. Škoda že bez komentáře zůstávají některé další obsahy kritéria odbornosti: Požaduje-li totiž například delegace OF při svém druhém jednání s premiérem Adamcem 28. listopadu vytvoření „vlády odborníků, profesionálů", znamená to, že předpokládá existenci určitého společného odborně fundovaného názoru na ten který problém s tím, že tento názor je ze své podstaty neideologický, apolitický, a tedy nestranický. Jak těžko se tohoto předpokladu česká politika zbavovala po celá devadesátá léta! Ostatně vůdcové OF se odváží kandidovat své lidi do ministerských křesel teprve poté, co se nechají nakazit sebevědomím odborníků Václava Klause a Vladimíra Dlouhého.

Zadruhé: Vyhrožování destabilizací a neklidem patřilo v prvních dnech po 17. listopadu – podobně jako prakticky po celou dobu existence komunistického režimu – do argumentační výzbroje komunistické strany. *Klid, stabilita a kontinuita* se však okamžitě staly základními hodnotami i „na straně revoluce": Koordinační centrum OF mění řadu svých postojů proto, aby „uklidnilo veřejné mínění", Jičínský maskoval svůj právní konzervatismus obavami z „nepřípustné destabilizace",[5] Československo si podle OF získalo kredit v zahraničí právě svým pokojným a kultivovaným politickým převratem (archetypální české „Svět nás vidí!"). Tento způsob uvažování s sebou nese silnou touhu po *konsenzu*: federální vláda z 10. prosince se nazvala „vládou národního porozumění", první demokraticky zvolený prezident neměl protikandidáta a do úřadu byl zvolen jednomyslně; naopak případnou kampaň před přímou volbou prezidenta (jak ji v prosinci prosazovala KSČ) Občanské fórum líčilo jako divokou politickou agitaci, plnou vzedmutých vášní. Politika jako souboj, střet alternativ je stigmatizována zrádcovstvím.

Zatřetí: Některé vůdčí osobnosti OF, zejména ty s literární zkušeností, se v českém prostředí zasloužily o *nadužití politické metafory*. Nezapomenutelná byla v tomto smyslu taktika vyslání „předsunutých hlídek", „buněčných jader", „kukaččích vajec" či „trojských koní" OF do federální vlády, kdy pro dlouze diskutovaný – a ještě téhož dne opuštěný – krok existovala dokonce čtveřice metafor. Zakládá se tak ovšem úzus, kdy politický mluvčí utíká od věcnosti a přesnosti vyjádření k metafoře a kritický posluchač, novinářskou obec nevyjímaje, si situaci usnadňuje zesměšňováním metafory namísto věcné polemiky s vyřčeným. Přes sterilní Pithartovu metaforu „dvojdomku" už tato cesta vedla až k – mírně řečeno – nechvalně proslulým bonmotům Miloše Zemana z přelomu tisíciletí. Okouzlení politickou metaforou navíc zastřelo ten fakt, že způsob, jakým se o věcech mluví, spoluvytváří jejich „skutečnost": Československá strana lidová a Československá strana socialistická mohly v revolučních dnech získat nálepku „kolaborantských stran" stejně dobře jako „stran tradičních"; výběr druhé varianty a jejich zařazení mezi „rozhodující politické síly" však naprosto zásadním způsobem ovlivnily podobu stranického spektra v České republice.

Labyrintem revoluce není z knih, které čtenáře hned v prvních větách ohluší originalitou centrálního sdělení a na dalších stránkách pouze pečlivě budují argumentaci. Suk nám spíše dovoluje stát se svědky svého – nikterak přímočarého – hledání interpretace událostí. Děje se tak poutavou formou, a navíc se čtenáři nabízí spousta autentického materiálu k vlastnímu domýšlení. A to je v jistém smyslu ještě záslužnější než nějaká omračující teze. Je povzbudivé, že právě taková historická kniha, v jejímž názvu slovo „labyrint" je metaforou jak pro složitost politické reality, tak pro otevřený interpretační přístup, získala význačné ocenění *Magnesia litera* za rok 2003 a vydobyla si tím exkluzivní místo na knižním trhu.

---

5 Jičínského koncepce „ústavního způsobu provádění změn" přitom v praxi znamenala mj. přijímání ústavních zákonů o kooptacích do zastupitelských sborů, ze systémového hlediska jistě značně problematických.

Recenze

Národní socialisté v pasti

Jaroslav Rokoský

KOCIAN, Jiří: *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948: Organizace, program, politika.* Brno – Praha, Doplněk – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2002, 262 stran.

Studium národněsocialistické strany nebylo v minulosti nikterak frekventovaným tématem české historiografie. Podobně jako jiné státotvorné strany, které byly pevnou oporou meziválečného Československa, zůstávala spíše stranou zájmu badatelů a její znalost se omezovala většinou jen na základní charakteristiku, jež se mírně obměňovala s tím, jak se měnila doba. Pro národní socialisty bylo příznačné, že nebyli pevně zakotveni v určité sociální vrstvě. Jejich stoupenci se převážně rekrutovali jednak z řad dělnictva, jednak z nižší střední vrstvy (řemeslníci, úředníci, učitelé a podobně). Postrádali rovněž pevný program, který by se opíral o vyhraněnou filozofii či politickou ideu. Programová nezakotvenost byla předmětem častých jízlivých komentářů politických protivníků v dobách první republiky. Teprve s příchodem Edvarda Beneše se programovým otázkám věnovala větší pozornost. Jiným vážným problémem strany byl nedostatek vůdců. Nejednou převládali schopní a charizmatičtí novináři nad skutečnými politiky, neřkuli státníky. Jediným takovým mužem byl Beneš, talentovaný Jiří Stříbrný byl ze strany vyloučen (1926), jiným chyběly předpoklady nebo dostatek demokratického času.

Ten ovšem chyběl také historikům, a tak není divu, že v souvislosti s existencí národněsocialistické strany převládají spíše otázky nad odpověďmi. Nelichotivá situace se pozvolna začala měnit až v posledních letech. Zásluha o poznání historie této strany v době znovuobnovení a zároveň dožívání demokratického Československa náleží především Jiřímu Kocianovi, který národním socialistům v letech 1945 až 1948 věnuje soustavnou pozornost. Po několika publikovaných studiích předložil nyní komplexnější pohled na toto téma v knižní monografii. Práce je sice podle autorových slov koncipována jako materiálová a analytická studie, svým uceleným záběrem však vytváří další stupeň k historické syntéze období třetí republiky.

Práce je založena na rozsáhlé heuristice. Jak soubor užitých pramenů, tak okruh použité literatury je zcela dostatečný. Nepřehlédnutelná výhoda spočívá v tom, že se zachoval archiv České strany národněsociální (již několik let je uložen ve Státním ústředním archivu v Praze) a autor ji bohatě zúročil. Opíral se v prvé řadě o důkladnou znalost fondů z tohoto archivu, které se týkají organizační výstavby a činnosti strany v letech 1945 až 1948, další materiály čerpal z příslušných fondů bývalého Archivu ÚV KSČ (rovněž v SÚA), Archivu Kanceláře prezidenta republiky a Archivu ministerstva vnitra ČR. Cenným zdrojem byla i osobní pozůstalost Huberta Ripky, uložená v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Rozsáhlý dobový tisk, doplněný o četné tištěné prameny a bohatou memoárovou literaturu (Prokop Drtina, Hubert Ripka, Petr Zenkl, Julius Firt, Ota Hora, František Klátil a další), dotváří širokou pramennou základnu. Pokud jde o dosavadní odbornou literaturu, autor mohl vycházet zejména ze studií Josefa Harny a Karla Kaplana.

Kniha má všechny přednosti, jež můžeme od zkušeného historika očekávat. Text je plynulý, hutný, nezatížený nadbytečnými podrobnostmi. Při pohledu do nitra národněsocialistické strany se dozvídáme leccos nového, co jsme dosud znali jen v náznacích či útržkovitě z různých zdrojů. Bylo by možné dále vyzvedávat klady práce, které jsou nesporné, a doufejme, že čtenáři je náležitě ocení. Záměrně se však nyní soustředím na momenty, které jsou diskutabilní nebo by stály za hlubší rozpracování.

První kapitola „Předpoklady a realizace poválečného budování národně socialistické strany" sleduje působení národních socialistů od založení strany v dubnu 1897 do května 1945. Jedná se na šestadvaceti stranách vlastně o stručné dějiny strany. Je to zdařilý exkurz. Připojil bych k němu jen několik dílčích poznámek. První se týká tragické bilance obětí Velké války z řad stranických aktivistů. Podle mého názoru ji měl autor zpracovat úplněji, tak jako to učinil u obětí druhé světové války (s. 27). Perzekucí strana a její čelní představitelé totiž získali aureolu mučedníků, což výrazně posílilo její kredit ke konci habsburské monarchie a po vzniku Československa. V nástinu prvorepublikového vývoje je zřetelný nepoměr mezi prvním a druhým desetiletím. Třicátá léta ve výkladu v podstatě absentují: od dvanáctého sjezdu strany v dubnu 1931 a jeho programu se hned dostáváme do září 1938 (s. 24). Příliš zkratkovité je také líčení rozporuplného období druhé republiky, o němž se v souvislosti s Václavem Klofáčem a národními socialisty příliš nemluví. Články předsedy Klofáče, v nichž deklaroval ideovou spřízněnost (i s odkazem na podobnost názvu) národních socialistů s nacionálněsocialistickým hnutím ve třetí říši, jsou sice vcelku známé, ale jisté nesrovnalosti zde zůstávají. Propad zakladatele strany do „politické bezvýznamnosti" ve třicátých letech je nesporný stejně jako jeho poměrně vysoký věk a postupující těžká nemoc. Jaké bylo však stranické zákulisí publikovaných článků? Skutečně byl Klofáč jejich iniciátorem a výhradním autorem? Kdo jej informoval o veřejném dění? Vždyť už delší dobu žil izolovaně v Dobříkově. Jaký podíl na nich má jeho stranický přítel Otakar Klapka, který za ním přijížděl? Jakou roli sehrál v celé záležitosti Jaroslav Šalda, ředitel Melantrichu? Tvrzení národních socialistů, že tyto názory „nevyjadřovaly cítění členských mas", pochází z doby poválečné, kdy už byly jiné poměry a nebohý Klofáč se nemohl bránit. Že by

však šéfredaktor *Českého slova* Karel Jíše mohl něco takového vydat bez souhlasu vedoucích mužů strany, je těžko představitelné. Čtvrtá poznámka se týká antisemitismu. Neměly by být sklony k radikálnímu nacionalismu a antisemitismu více zdůrazněny a konkretizovány v jednotlivých etapách vývoje strany, zvláště pak právě za druhé republiky?

Když se přesuneme s Jiřím Kocianem do časů londýnského exilu, vyvstávají další otázky. Jaký byl podíl národních socialistů na formování Národní fronty? A jakou roli sehráli při zákazu občanských stran, zejména agrární strany? Příslušná pasáž vychází v podstatě z vynikajících pamětí Ladislava Feierabenda. Pro poválečný vývoj mají tyto otázky zásadní význam, a proto by si zasloužily podrobnější pozornost. Tradiční vysvětlení, že pod tlakem okolností národní socialisté přistoupili na vytvoření Národní fronty, je příliš chlácholivé a obecné. Také podkapitola „Do osvobozené republiky" je opět založena spíše na memoárech a odborné literatuře. Národní socialisté se podíleli na vytvoření nové československé vlády a v Košicích (respektive v Moskvě) schválili její program. Jak byli připraveni na tato jednání? A proč s takovou nesnesitelnou lehkostí přijali návrhy komunistů? Proč souhlasili s odstavením domácího odboje, v němž sehráli důležitou a nezastupitelnou roli? Otázky zůstávají nejen nezodpovězeny, ale i nevysloveny.

Ve druhé kapitole mapuje autor dění ve straně od obnovy ČSNS k parlamentním volbám v roce 1946. Pasáže věnované výstavbě poválečné strany, jejím názorům na řešení česko-slovenského poměru, jakož i vztahu k probíhajícím strukturálním společenským přeměnám, patří k nejzdařilejším částem práce. Autor však měl věnovat větší pozornost výraznému ideově-politickému posunu národních socialistů. Jestliže po první světové válce učinili dva kroky vlevo, tak po druhé světové válce už to byl rázný skok. Svědčí o tom mimo jiné četná vystoupení vysokých stranických představitelů, zejména bezprostředně po skončení války. O národních socialistech platí to, co napsal o „svých" sociálních demokratech novinář Jiří Loewy, že „předjížděli" komunisty zleva. Druhý otazník se týká „volby" předsedy strany. Názor, že se jednalo o spontánní iniciativu Fráni Zemínové (na manifestačním shromáždění 17. května 1945 v pražské Lucerně), jsem si poopravit nemusel. Autor zrekapituloval možné interpretace, přesto celá záležitost nadále zůstává nevyjasněná. Pokud jde o postoje představitelů strany ke slovenské problematice, podle autora se v nich dá vystopovat snaha o pochopení (bohužel se nedovídáme, jaké konkrétní kroky podnikli třeba na pomoc osočované Demokratické straně). Nebyli však schopni překročit svůj stín a hledat nová východiska, bližší a vstřícnější vůči požadavkům slovenské strany; jistě lze souhlasit, že se tím ostatně neodlišovali od jiných českých politických seskupení (povolených i zakázaných). Z práce je dobře patrné přehnané očekávání národních socialistů před květnovými parlamentními volbami v roce 1946 a následné rozčarování. Projevila se v tom především jejich neznalost života na venkově, spoléhání na několik kandidátů z řad bývalých agrárníků, kterým ovšem poskytli jen opatrnou podporu, neboť se báli komunistické propagandy, že se spřáhli s „reakcionáři". Doba přála připraveným, a těmi nebyli národní socialisté, nýbrž komunisté.

Třetí kapitola, nazvaná „Zápas o demokracii", sleduje národněsocialistickou stranu po volbách, líčí boj o konfiskáty a zemědělské zákony, čtrnáctý valný sjezd ČSNS,

mezinárodní a vnitropolitické změny do února 1948. Národní socialisté, stejně jako sociální demokraté a lidovci, přijali principy Národní fronty. Jejich poválečná obrana demokratických hodnot spočívala v tom, že s větší či menší rozhodností hájili dohodnutá pravidla. Je příznačné, že nikoliv proti zlikvidované opozici, ale proti KSČ. Na její svérázné počínání hojně upozorňovali, nelze jim upřít, že tak činili nejdůsledněji ze všech českých povolených stran. Vždy však přistoupili na „státotvorný kompromis". Komunisté narozdíl od nich ovšem věděli, co chtějí, a dokázali to bez skrupulí prosazovat. Příznačný je v této souvislosti fakt, že v září 1946 se k národním socialistům hlásilo jen necelých sedmnáct procent dělníků. Naděje vkládané do čtrnáctého sjezdu ČSNS v červnu 1947 se nenaplnily. Otevřená vnitrostranická debata o společenských problémech i obtížích, s nimiž se strana potýkala, se nekonala. Autor výstižně konstatuje, že sjezd nepřispěl ani k semknutí všech demokratických sil v zemi a že byl v podstatě nevyužitou příležitostí. Při pohledu do nitra strany by však stálo za to věnovat větší pozornost těm, kteří směrovali stranické kormidlo ke komunistickým břehům. Jak to bylo s pátou kolonou ve straně? Stále se opakují stejná jména, ale jakmile sestoupíme na nižší úroveň stranické hierarchie, ocitáme se v neznámých vodách. Pokud totiž lze práci něco zásadnějšího vytknout, tak je to příliš centrální pohled na národněsocialistickou stranu. Projevuje se tu tradiční nedostatek regionálně zaměřených titulů. Bylo by zapotřebí nahlédnout skrze pražské stranické vedení do neprobádaných pramenů v okresech, krajích, menších a větších městech. Jistě, nebylo to záměrem autora a nebylo to ani možné v daném čase realizovat, protože takovéto dílčí články a studie zatím postrádáme. Přesto je tento krok směrem „dolů" v příštích letech nezbytným předpokladem k tomu, abychom získali ucelený a vrstevnatý pohled nejen na národní socialisty, ale i na jiná politická seskupení.

Třetinu práce pak tvoří přílohy: statistické údaje, které se vztahují zejména k volbám v květnu 1946, a několik dokumentů z jednání pracovních sekcí na čtrnáctém sjezdu ČSNS a z pozůstalosti Huberta Ripky. Pro práci jsou nesporně přínosem, dobře doplňují před několika lety vydané *Politické programy českého národního socialismu.*[1] Pozoruhodný je především projev ministra zahraničního obchodu Ripky na sjezdu zemědělců národněsocialistické strany 22. dubna 1946, v němž mluvil o poměru své strany k členům neobnovených politických stran a o jejím zemědělském programu.

Publikace si jistě najde své čtenáře. Má k tomu jeden výrazný předpoklad, který nebývá u prací z nedávné historie samozřejmostí: je totiž čtivá nejen pro historiky, politology, či sociology, ale i pro širší veřejnost. Některé otázky sice zůstávají otevřené, ale pevný základ pro poznání politiky národněsocialistické strany za třetí republiky už máme k dispozici. Sám autor ostatně uvádí, že studium přináší řadu dalších námětů ke zpracování, jako například vymezení místa národních socialistů v politickém systému Národní fronty či hlubší analýzu sociální skladby jejich členské

1 HARNA, Josef (ed.): *Politické programy českého národního socialismu 1897–1948.* Praha, Historický ústav AV ČR 1998.

základny. Nezbývá než s tím souhlasit. Na závěr bych si dovolil upozornit na několik jiných problémů, které snad stojí za pozornost.

V čem a jak se projevovaly rozpory mezi národními socialisty, kteří prožili válku v londýnské emigraci, a těmi, kteří zůstali ve vlasti a zapojili se do domácího odboje nebo se prostě jen snažili přežít těžká léta okupace? V londýnském exilu se národní socialisté v podstatě podřizovali politickým postojům Edvarda Beneše. Jak tomu bylo v poválečném období? Do jaké míry ovlivňoval prezident Beneš dění ve straně? Jestliže se na něj národní socialisté spoléhali jako na demokratickou pojistku, nevyvazovali se tím zároveň tak trochu z odpovědnosti za vývoj událostí? A co získali národní socialisté ze zabaveného majetku zakázaných občanských stran? Jaké postavení měli ve straně bývalí agrárníci a jak se postupem doby proměňovalo?

Demokraté bez jakýchkoliv výhrad přenechali resort ministerstva vnitra komunistům. Ti jej od samého počátku zneužívali k vlastním mocenským cílům – zprvu především proti těm, kteří zůstali mimo Národní frontu, záhy i proti vládním partnerům. Proč národní socialisté – zvláště po aféře s Vladimírem Krajinou, kterého se komunisté za pomoci zfalšovaných dokumentů z vyšetřování K. H. Franka snažili před volbami zdiskreditovat, že po svém zatčení v lednu 1943 spolupracoval s Němci – razantně nevystoupili proti fungování ministerstva vnitra? Vždyť se přímo nabízelo poukázat na praktiky KSČ, důsledně je prošetřit a vyvodit z toho zásadní závěry. Prostor, který se zde otevíral, zůstal nevyužit. Kdo jiný to mohl a měl udělat, když byl skandalizován jeden z nejčelnějších a nejstatečnějších příslušníků této strany? Národní socialisté se však, jako v jiných případech, spokojili s tradičním kompromisem. Stejně tak by si zasloužil pozornost vztah mezi ministerstvem spravedlnosti, které řídili Jaroslav Stránský a Prokop Drtina, a ministerstvem vnitra pod vedením Václava Noska. Národní socialisté se snažili čelit tlaku komunistů, ale trpně přijímali jejich mocenské počínání, aby nenarušili jednotu Národní fronty, jak znělo dobové zaklínadlo. Byl v jejich řadách nějaký proud, skupiny či jednotlivci, kteří žádali, nebo aspoň nabádali k otevřenému střetu s komunisty?

Autor uvádí, že se nezabývá působením strany za politické a vládní krize na přelomu let 1947 a 1948, neboť bylo již v historické literatuře velmi detailně zpracováno, zejména v publikacích Karla Kaplana. Jistěže netřeba opakovat chronicky známé skutečnosti, ale nepříjemných otázek, které „korunují" tříleté dílo národních socialistů, je opět bezpočet. Připojím jen jednu: Byli vedoucí představitelé národněsocialistické strany na výši situace? Jejich pozdější vysvětlování a ospravedlňování v různých vzpomínkách a memoárech by stálo za kritické zhodnocení.

A úplně poslední otázka, která se mi jeví jako nejzásadnější: Není na čase opustit obhajobu systému Národní fronty? Nespočívala v něm hlavní příčina veškerých dalších nesnází, které bylo možné už jen více či méně korigovat? To by ovšem obraz národních socialistů dostal mnohem temnější barvy! Jejich volební heslo znělo: „S námi nezabloudíte." Za necelé dva roky dostalo hořkou příchuť. Česká a slovenská společnost zabloudila s národními socialisty až do komunistického režimu, kam nakročila už v květnu 1945.

Národní socialisté mají štěstí, že svého historika nacházejí v Jiřím Kocianovi. Jeho pohled je znalý, ale také laskavý.

Recenze

Deset pohledů do literárního dění po únoru 1948

Jiří Knapík

BAUER, Michal: *Ideologie a paměť: Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. Jinočany, H&H 2003, 359 stran.

Cesta k poznání poúnorového literárního života vede i přes archiv Svazu československých spisovatelů – toto zdánlivě banální tvrzení vytváří důležité pozadí poslední práce literárního historika Michala Bauera. Autor, jenž se zabývá již delší dobu především českou literaturou a literárním děním ve 20. století, působí na katedře bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a v odborných kruzích je znám mimo jiné soustavným výzkumem nezpracovaných písemností z Literárního archivu Památníku národního písemnictví.

Koncem roku 2003 Bauer představil odborné veřejnosti pod názvem *Ideologie a paměť* soubor deseti na sebe volně navazujících studií,[1] z nichž část již od roku 1996 publikoval ve formě přípravných textů v literárním obtýdeníku *Tvar*.[2] V úvodu

---

1 Publikaci doprovázejí podobenky spisovatelů, faksimile vybraných dokumentů a tištěných pramenů. Součástí knihy jsou dále obsáhlé přílohy: návrh revizních komisí na „kvalitativní probírku" členů Syndikátu českých spisovatelů z jara 1948; seznam beletristů navržených a nenavržených výběrové komisi pro svaz spisovatelů; soupis „Knihy zastavené v nakladatelstvích", projednávaný na schůzi akčního výboru syndikátu spisovatelů počátkem února 1949, a vybrané texty zaslané do akce „Pracující do literatury".

2 Některé své práce však v závěrečném seznamu neuvádí. Srv. BAUER, Michal: Osudy nejvýznamnějších představitelů katolické literatury po druhé světové válce. In: *Tvar*, roč. 7, č. 5 (1996), s. 5 n.; TÝŽ: Fučíkův odznak. In: *Tamtéž*, roč. 8, č. 6 (1997), s. 6 n.; TÝŽ: První kroky poúnorového režimu v ediční činnosti. In: *Tamtéž*, č. 10, s. 11; TÝŽ: Jiráskovská akce. In: *Tamtéž*, č. 16, s. 10 n.; TÝŽ: Konference mladých českých spisovatelů – jeden z mezníků naší literatury ve druhé polovině 40. let. In: *Tamtéž*, roč. 9, č. 14 (1998), s. 1 a 4 n.; TÝŽ: Od Února k Novému životu. In: *Tamtéž*, roč. 10, č. 6 (1999), s. 12 n.; TÝŽ: Přeměna Syndikátu českých spisovatelů ve Svaz československých spisovatelů. In: *Tamtéž*, č. 9, s. 12 n.; TÝŽ: Diskuse o díle

práce konstatuje, že první poúnorová léta v oblasti kultury a umění bývají často vnímána jako transparentní a jednoznačná, jako období násilného prosazování zcela nových estetických a jiných norem. Právě tento do značné míry ustálený pohled se Bauer pokusil problematizovat. Z toho důvodu také pro svůj rozbor zvolil jen krátký, několikaletý úsek (1948–1951, resp. 1952), aby na něm „mohl sledovat projevy těchto norem, včetně jejich konstantních, variantních i proměnných podob" (s. 5). Dochází pak ke zjištění, že „padesátá léta" jsou z hlediska literárního vývoje transparentní jen zdánlivě (s. 271–273), a snaží se za na první pohled nepropustnou zdí ideologických frází a klišé nalézat pochyby jednotlivců, protichůdné tendence či doposud zasuté souvislosti.

Bauer zamýšlel zkoumat především literární proces, aniž by opomenul jeho institucionální, respektive kulturněpolitické zázemí, pohled přes instituce však v knize převažuje. Po dvou obecněji pojatých kapitolách načrtávajících kulturněpolitický a estetický horizont se předmětem jeho zájmu stává charakter a průběh poúnorových čistek mezi spisovateli, postupná přeměna spisovatelského syndikátu ve výběrový svaz na přelomu let 1948 a 1949, dále některé kroky nového režimu v ediční činnosti, pověstné sněmování mladých spisovatelů v Dobříši v březnu 1948 i jejich následné marné snahy o vydávání vlastního časopisu. Kniha vrcholí podrobným rozborem pro svou dobu příznačných akcí (Jiráskovská akce, Fučíkův odznak, Pracující do literatury), jimž se literární historie kupodivu doposud takřka nevěnovala.

Svůj výklad autor opřel především o studium archivů. Do jisté míry je archivními dokumenty fascinován, současně si však uvědomuje, že ani ony nejsou pro poznání poúnorové doby samospasitelné: „Projevy vyřčené na nejrůznějších jednáních jsou nezpochybnitelné, avšak jde o to, proč bylo v těchto jednáních vysloveno právě to, co je zde zaznamenáno. Vedle toho ještě stojí otázka, proč tam jiné věci řečeny nebyly." (s. 6) Zaujetí pro kategorické zpřístupňování archivních pramenů, často i zasutých literárních textů, se pro Bauera stává jeho charakteristickou pracovní metodou: nechce nechat čtenáře spoléhat na svou (nutně subjektivní) interpretaci dokumentů, proto volí cestu maximálně věrného zprostředkování pramene, s doplňujícím výkladem nejzákladnějších souvislostí (s. 7). Sám k tomu v roce 1999 poznamenal: „Pracuji s archivními materiály a pokouším se jim porozumět, interpretovat je. Někdo mi zase říká, že prameny interpretuji málo a že bych do nich měl výrazněji vstupovat, což může ovšem být dost nebezpečné. Materiály v archivech jsou sice přístupné každému, ale jen nepatrný zlomek literárních vědců se jimi zabývá soustavně, takže mi někteří radí, že když s nimi pracuji, měl bych je více zprostředkovávat čtenářům."[3] Tento postup můžeme respektovat, a zdá se také, že přináší

Karla Čapka na školení začínajících autorů na Dobříši v roce 1951. In: *Tamtéž*, roč. 11, č. 3 (2000), s. 14 n.; TÝŽ: Konstanty, varianty a proměny estetické normy na přelomu 40. a 50. let 20. století. In: BALOWSKI, Mieczysław – SVOBODA, Jiří (ed.): *Język czeski i literatura u schylki XX wieku / Český jazyk a literatura na sklonku XX. století*. Walbrzych, WPWSZ 2001, s. 259–267; BAUER, M.: Diskuse o básních Milana Kundery v kroužku začínajících autorů v roce 1952. In: *Tvar*, roč. 14, č. 14 (2003), s. 18 n.

3 Základem literárněhistorické práce je (co největší) úplnost: Rozhovor s Michalem Bauerem. In: *Tamtéž*, roč. 10, č. 14 (1999), s. 8.

užitečné plody. Na některých místech knihy se však nelze ubránit dojmu, že tato metoda zčásti selhává, když proměňuje text historického pojednání v archivní rešerši (zvláště s. 82–85, 118–132).

Bauer svou práci založil především na výzkumu nezpracovaných archivních fondů uložených v Literárním archivu Památníku národního písemnictví – fondu Svazu československých spisovatelů, nakladatelství Československý spisovatel, Umělecké besedy a některých osobních fondů. S jejich pomocí se mu podařilo poměrně kompaktně rekonstruovat projednávání řady klíčových záležitostí ve vedoucích grémiích syndikátu a posléze svazu spisovatelů v letech 1948 a 1949. Z povahy tématu současně vyplývá, že další a v podstatě rovnocenný zdroj poznatků představovala rozsáhlá excerpce dobových literárních periodik a jiných tištěných pramenů, jež dokumentují tehdejší vnímání významných událostí literárního života. Právě orientace heuristiky na nezpracované archivní materiály, v nichž dominuje klíčový fond svazu spisovatelů, je velkou předností Bauerovy knihy, avšak zároveň představuje i určitou slabinu.

V některých kapitolách (poúnorové čistky, přeměna syndikátu ve svaz, ediční politika) opora v písemnostech syndikátu spisovatelů natolik převažuje, že dává charakteristický ráz celé práci; proto by snad bylo namístě zohlednit tuto skutečnost v podnázvu knihy. Především se mi však zdá problematické vykládat institucionální zázemí literárního života na přelomu čtyřicátých a padesátých let z úzkého pohledu spisovatelské organizace, aniž by autor alespoň rámcově vzal v úvahu další významné archivní fondy, především ze Státního ústředního archivu (bývalého Archivu ÚV KSČ, částečně fondu ministerstva informací), popřípadě ze Všeodborového archivu Československé komory odborových svazů. V takovém případě totiž vzniká dojem, že aktivity i motivace svazového vedení do značné míry reprezentují politiku spisovatelského svazu jako autonomní složky poúnorového systému kulturní politiky, což jistě nebylo Bauerovým záměrem. Snad se autor mohl tomuto úskalí lépe vyhnout, pokud by důkladněji recipoval odborné práce jiných autorů.

Ve dvou úvodních statích se Bauer pokusil postihnout širší souvislosti literárního života. V návaznosti na Jiřího Brabce[4] upozorňuje na relativní nehybnost dobových estetických norem a dospívá k závěru, ne nepodobnému zákonům genetiky, že tyto normy rozrušovali již sami autoři svými díly, pokaždé jinými variacemi na dané téma. Dodává, že „zdánlivě paradoxně je k tomu může vést i snaha o dosažení určených pravidel, která si však každý z nich vykládal jinak a jinak je aplikoval" (s. 15). Bauer současně rezignuje na (v podstatě nesmyslné) hledání definice teorie socialistického realismu a pokouší se spíše pojmenovat jeho hlavní charakteristické rysy. Uvádí přitom řadu zajímavých postřehů a badatelských podnětů; dotýká se například dosud opomíjené motivace, která plynula z vazby mezi výší autorských honorářů a angažovanou tvorbou. Základní rozpor mezi vysokými ambicemi umění a jeho předurčenou úlohou v novém režimu formuluje slovy: „Umění socialistického rea-

4 BRABEC, Jiří: Estetická norma a historie literatury v totalitním systému. In: DENEMARKOVÁ, Radka (ed.): *„Zlatá šedesátá": Česká literatura, kultura a společnost v letech tání, kolotání a ...zklamání*. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2000, s. 17 n.

lismu chtělo sice realitu objevovat, ale ve skutečnosti podle socialistickorealistické teorie je skutečnost měla určovat, formovat. S tímto dilematem se nedokázalo vyrovnat." (s. 23)

Následující kapitoly mají silně dokumentární ráz. První z nich mapuje a porovnává pokvětnovou „očistu" mezi spisovateli s praktikami poúnorových čistek. Bauer zde mimo jiné zachytil, jak problematické byly často postupy očistné komise syndikátu v letech 1945 až 1947 (využívání anonymních udání, podjatost posuzovatelů), které tak do jisté míry předznamenaly nespravedlnosti po únorovém převratu, a současně poukázal na polovičatosti a absurdity provázející rehabilitační řízení ve svazu spisovatelů v letech 1968 a 1969. Z podrobného líčení první fáze čistek na jaře 1948 na základě zápisů ze schůzí akčního výboru syndikátu spisovatelů pozoruhodně nastínil, jak jeho členové kolísali mezi přísností a mírností při projednávání členství konkrétních osob v této organizaci (s. 64), což svědčí o počáteční nevyjasněnosti názorů na charakter čistek. Souvisí s tím také původní váhání akčního výboru v otázce, nakolik by mělo mít vyloučení ze syndikátu pro postižené autory další existenční důsledky. Právě zde lze poukázat na nutnost konfrontovat zápisy ze schůzí akčního výboru syndikátu s postupem aparátu ÚV KSČ. Zvláště změna postoje předsedy akčního výboru Jana Drdy na schůzi 15. března 1948 v tom smyslu, že vyloučení bude pro dotyčného znamenat ztrátu možnosti publikovat (s. 70), byla nepochybně vyvolána závěry jednání literární komise Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ 10. března 1948, jehož se Drda zúčastnil a na němž byl politický charakter čistek zdůrazněn.[5] Podobné srovnání by bylo užitečné i v případě návrhu na zavedení kategorie kandidátů členství ve svazu spisovatelů na přelomu let 1948 a 1949. Bauer zjistil, že s tímto námětem přišel opět Drda v polovině listopadu 1948 na schůzi akčního výboru syndikátu. K rekonstrukci komunikačních kanálů mezi vedoucími činiteli zasahujícími do dění mezi spisovateli by pak mohl napomoci poznatek, že na jednání Kulturní rady ÚV KSČ, která tehdy představovala klíčový orgán celé kulturní politiky, kategorii kandidátů navrhoval v polovině ledna 1949 Jiří Hendrych.[6]

Studie zabývající se přeměnou stavovského sdružení spisovatelů na prokádrovaný, ideově „kovaný" svaz plynule navazuje na výklad o čistkách mezi literáty. I zde Bauer shromáždil řadu podrobných a cenných poznatků, které (věřme že definitivně) zamezí automatickému přebírání „tradičních", avšak nepřesných údajů o počtech členů spisovatelské organizace, dále dobře zmapoval postupnou proměnu členských seznamů budoucího svazu a podobně. Právě na této části knihy se ovšem ukazuje, že aktivity svazu spisovatelů včetně jeho vzniku je třeba zkoumat v kontextu činnosti všech zúčastněných orgánů kulturní politiky. Akční výbor syndikátu, který byl zodpovědný za důkladnou organizační přípravu svazu a všechny „denní práce", byl jen jedním z aktérů. Od počátečních úvah v březnu 1948 o transformaci syndikátu na svaz sledoval a aktivně do ní zasahoval především ústřední stranický aparát, v létě

5 *Státní ústřední archiv v Praze*, (dále *SÚA*), A ÚV KSČ, fond 19/7 (Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ), arch. jedn. 10.

6 *Tamtéž*, arch. jedn. 758, zápis ze schůze Kulturní rady ÚV KSČ 17.1.1949.

1948 se pak do tohoto procesu zapojily i odborové orgány (zvláště Svaz zaměstnanců umělecké a kulturní služby – 22. svaz Revolučního odborového hnutí), což výklad zcela pomíjí. Syndikát (respektive jeho akční výbor) přece musel všechny zásadní kroky konzultovat s příslušnými činiteli (Václavem Kopeckým, Gustavem Barešem, Jiřím Hendrychem a dalšími), proto Bauerova důkladná excerpce zápisů ze schůzí akčního výboru syndikátu a *ad hoc* přípravné komise svazu nemůže zcela rozkrýt danou problematiku. Sám na jiném místě a v jiné souvislosti (při líčení soutěže „Pracující do literatury") píše o „hře na rozhodování" spisovatelů (s. 237), toto hodnocení je však nutné vztáhnout na celou politiku jejich svazu coby jedné z „převodových pák" systému řízení poúnorové kultury. Konstatuje sice, že „tzv. rekonstrukce syndikátu byla záležitostí politickou, o čemž svědčí i to, že probíhala pod dohledem Ústředního akčního výboru Národní fronty" (s. 75), tento ústřední akční výbor se však v prosinci 1948 (k té době se citovaný závěr vztahuje) již nacházel beznadějně na vedlejší koleji rozhodování a představoval v zásadě formální instituci bez faktického vlivu. Formování svazu spisovatelů mimo jiné předcházel aktiv spisovatelů-komunistů z poloviny listopadu 1948, který plnil v představách vedoucích stranických činitelů důležitou roli jakési příprprky, i on však v genezi vzniku svazu chybí. Samotné označení „svaz" Bauer datuje k počátku dubna 1948 a dokládá, že se objevilo „již na schůzi AV SČS dne 2. dubna 1948" (s. 74). Dodejme, že výše zmíněná literární komise Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ diskutovala o „svazu" již 10. března 1948, tedy o celé tři týdny dříve.

Následující dva texty Bauer věnoval rozboru poúnorové pozice mladé spisovatelské generace. V kapitole o dobříšské konferenci mladých tvůrců se zaměřil především na prezentaci stanovisek jednotlivých referentů a správně poukázal na jejich poněkud nevyjasněné chápání socialismu a některých konstrukcí marxistické estetiky. Poté svůj zájem přesunul na líčení postupné, řízené destrukce generační „dobříšské platformy" a komplikovaného vztahu vedení syndikátu spisovatelů k pokusům mladých autorů vybudovat si autonomní postavení v rámci syndikátu. Tato kapitola, probírající aktivity okolo vzniku Klubu mladých spisovatelů, velmi plasticky dokládá, jak v podmínkách překotné radikalizace kulturní politiky na podzim 1948 ztrácely jednotlivé iniciativy svůj původní smysl a vzápětí se měnily podle potřeb režimu. Tento trend mimo jiné zasáhl i snahy o založení časopisu mladých spisovatelů *Únor*, které nakonec překazilo vedení syndikátu a převrstvily přípravy na vydávání reprezentativního měsíčníku *Nový život*, což autor opět podrobně a zdařile vykresluje. Velký prostor v této kapitole Bauer věnoval i přípravám na vydání sborníku příspěvků z dobříšské konference, který jak známo nikdy nevyšel.[7] Překvapuje však, že se spokojil s oficiálním argumentem, že sborník nebyl vydán kvůli nedostatku papíru (s. 130 n.), když na jiném místě obecně tvrdí, že nedostatek papíru „rozhodně nebyl hlavním důvodem" pro nevydání některých titulů (s. 142).

7 Bauer předloni publikoval nekomentovanou edici materiálů z dobříšské konference: BAUER, M. (ed.): Konference mladých českých spisovatelů (Dobříš, 13.–17.3.1948). In: *Tvar*, roč. 13, č. 17 a 18 (2002). (Příloha *Edice Tvary*, sv. 17–18.)

Další studie se dotýká některých dílčích projevů poúnorové ediční politiky, například revizí edičních plánů, zastavování periodik, ustavování rozhodujících orgánů v této oblasti i jejího legislativního rámce. V tomto případě je výklad poznamenaný příliš úzkou pramennou základnou, přičemž k tématu mohl autor využít i poznatky publikované dříve jinými badateli.[8] Dále překvapí určitá mezerovitost Bauerova líčení „prvních kroků", které zde víceméně začíná podzimem 1948, kdy se uskutečnila zásadní rekonstrukce Prozatímní ediční rady ministerstva informací. Do popředí vystupuje neujasněnost fungování základních článků poúnorové ediční politiky a vztahů mezi nimi. Autor pominul klíčovou roli Lektorské rady ÚV KSČ a její poměr k ediční radě ministerstva informací, jejímuž definitivnímu ustavení na jaře 1949 se věnuje. Významnou pozici Ústřední ediční rady, respektive její národní sekce (Národní ediční rady české), vyvodil pouze z jejího podřízení ministerstvu informací (s. 147), ačkoli již z „povahy" a statutu obou rad vyplývalo, že se jednalo o takzvané poradní sbory ministra. Domnívám se, že význam edičních rad je třeba rovněž hledat v jejich přímém napojení na sekretariát ÚV KSČ, respektive na lektorskou radu ústředního výboru, k němuž došlo v říjnu 1948. Tento model však již krystalizoval několik měsíců. Zmíněnou vazbu autor reflektuje pouze vágním konstatováním „silné pozice" Pavla Reimana jako „člena sekretariátu ÚV KSČ a předsedy Lektorské rady ÚV KSČ" (s. 151). Bauerův ponor do spoluúčasti syndikátu, respektive svazu spisovatelů je zde prostě příliš úzký a dovoluje zmapovat jen dílčí partie celé problematiky. Také z tohoto důvodu nerozumím tvrzení, že ministerstvo informací a Kulturní rada ÚV KSČ „byly nadřízené orgány schvalující složení institucí, jež rozhodovaly o tom, co bude a nebude vycházet, *a to přesto, že tu byla již tvůrčí komise SČS*" (s. 146 – zdůraznil JK). Také zrod zákona č. 94/1949 Sb. o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací (takzvaného vydavatelského zákona) by bylo zapotřebí zasadit do relevantního kontextu; tvrzení, že tímto zákonem „byl dán impulz" k zániku soukromého podnikání v dané oblasti a že „jeho smyslem bylo stanovení plánu na vydávání knih a řízení tohoto vydávání" (s. 142 n.), neodpovídá skutečnosti, protože zákon pouze „posvěcoval" již řadu měsíců prováděnou praxi, jak lze doložit mimo jiné zápisy ze schůzí Kulturní rady ÚV KSČ, Lektorské rady ÚV KSČ či Prozatímní ediční rady.

---

8 Souvislosti prvních kroků poúnorové ediční politiky s praxí let 1945–1948, k níž se Bauer rovněž vrací, dobře vystihl Pavel Janáček ve studii Potlačování okraje, prosazování středu: Operace vyloučení jako součást programu ideální literatury 1945–1948. In: SVOBODA, Richard (ed.): *Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945*. Praha – Ostrava, ÚČL AV ČR – Slezská univerzita 1998, s. 9–24. Cenné postřehy obsahuje stať Rudolfa Vévody „Nechci být kůlem vyhlášek": František Halas a jeho politická cesta po roce 1945. In: HRUŠKA, Petr (ed.): *Rok 1947: Česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948. Sborník materiálů z konference (Praha 11.–13.6.1997)*. Praha, ÚČL AV ČR 1998, s. 49–66. Některé posuny v ediční politice v roce 1948 zmiňuji v práci *Kdo spoutal naši kulturu: Portrét stalinisty Gustava Bareše*. Přerov, Šárka 2000. K zániku *Kritického měsíčníku* (zde s. 134) mohl být využit příspěvek recenzenta Konce Kritického měsíčníku. In: *Alternativa*, roč. 5, č. 1–2 (1999), s. 97 n., kde je citován příkaz k zastavení tohoto periodika.

V souvislosti s poúnorovou ediční praxí se Bauer dotkl rovněž změn v kulturní politice na podzim 1951, které byly produktem vrcholících mocenských tlaků uvnitř systému. Tehdy byl odstaven od rozhodování mimo jiné Pavel Reiman. K této problematice opět existuje odborná literatura, která podrobně líčí a interpretuje tyto změny.[9] Je škoda, že se autor v zásadě omezil na kusou charakteristiku jejich politického pozadí a na citace tendenčních argumentů Václava Řezáče a Vítězslava Nezvala pronesených na schůzi rozšířeného předsednictva svazu spisovatelů koncem září 1951 (s. 151 a 183). Odbornou literaturu současně mohl využít k vyrovnání s interpretacemi změn v kulturní politice po roce 1951. Sám pouze konstatuje, že se tehdy „konal, zdánlivě paradoxně, návrat k většímu dogmatismu" (s. 183).[10]

Kniha Michala Bauera vrcholí nejzdařilejšími kapitolami, v nichž dokumentuje tři akce zaměřené na hloubkovou manipulaci českého literárního života i smýšlení vybraných společenských skupin – „Jiráskovskou akci", „Fučíkův odznak" a soutěž „Pracující do literatury". Autor zde ukazuje zároveň i nejlepší stránky své pracovní metody, ať už se to týká využití archivních pramenů v závěrečné (a v celé knize nejdelší) studii nebo rozsáhlé excerpce dobového tisku a tištěných pramenů ve dvou statích předešlých; jenom se někdy zdá, že nadbytečně reprodukuje prázdné dobové fráze.

„Jiráskovskou akci" správně nepojal jako pouhé propagování děl tohoto spisovatele, ale jako první z důsledných pokusů komunistického režimu o přehodnocení národního kulturního dědictví a českých dějin. Povšiml si i současného propojování zmíněných akcí, které mělo zvýšit jejich zamýšlený efekt, fakticky však vedlo k ještě většímu vyprazdňování jejich obsahu; domnívám se, že právě na *reálný* dopad těchto akcí by se měl zaměřit další výzkum (srv. s. 212 n.). Bauer zde všechny podstatné projevy „Jiráskovské akce" i „Fučíkova odznaku" zaznamenal a dokumentoval přesahy první z nich do ostatních uměleckých oborů. Také zde ovšem mohl využít i některé již publikované kvalitní analýzy zohledňující „Jiráskovskou akci".[11] Výklad k soutěži „Pracující do literatury" pak uvedl užitečným přehledem nejrůznějších uměleckých klání, od nichž režim očekával, že budou napomáhat mimo jiné tvorbě v duchu takzvané nové tematiky. Podrobně přitom rozebral motivy komunistického režimu při vyhledávání „dělnických autorů"; na tomto místě stojí za upozornění

9 Viz např. KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha, Torst 1998; DRÁPALA, Milan: Iluze jako osud: K vývoji politických postojů Vítězslava Nezvala. In: *Soudobé dějiny*, roč. 3, č. 2–3 (1996) s. 175–218; KNAPÍK, Jiří: *Kdo spoutal naši kulturu*; TÝŽ: K počátkům „tání" v české kultuře 1951–1952. In: *Česká literatura*, roč. 48, č. 2 (2000), s. 176–191.

10 Je pozoruhodné, jak se toto hodnocení blíží interpretaci z konce 60. let. Např. Karel Kaplan tehdy – třebaže při hodnocení obecného politického vývoje – uvedl, že se „tzv. slánština překonávala prováděním stále více sektářštější politiky s hrozivými důsledky" (KAPLAN, Karel: Zamyšlení nad politickými procesy, 3. In: *Nová mysl*, roč. 21, č. 8 (1968), s. 1064).

11 Zvláště viz KOPEČEK, Michal: Ve službách dějin, ve jménu národa: Historie jako součást legitimizace komunistických režimů ve střední Evropě v letech 1948–1950. In: *Soudobé dějiny*, roč. 3, č. 1 (2001), s. 23–43; KLIMEŠ, Ivan: K povaze historismu v hraném filmu poúnorového období. In: *Filmový sborník historický*, č. 2: *90 let vývoje čs. kinematografie – příspěvky z konference*. Praha, Československý filmový ústav 1991, s. 81–86.

především zatím nedoceněný autorův poukaz na snahu vedoucích činitelů zvýšit počet členů čistkami zdecimovaného svazu spisovatelů z řad „pracujících" (s. 233 n.). Nechybí popis přípravy akce, jejího konání, a především následné „práce s autorem" na dobříšských školeních začínajících spisovatelů v letech 1950 a 1951, kterými se tento literární nábor odlišoval od ostatních „soutěží".

Za nejpřínosnější však považuji rozsáhlé Bauerovy výtahy a rozbory posudků komise hodnotící příspěvky „pracujících", jejichž prostřednictvím umožnil čtenáři nahlédnout do myšlenkových schémat Jana Pilaře, Jana Nohy, Jana Kloboučníka, Vaška Káni, Josefa Kupky a několika dalších. Podařilo se mu dokonce odhalit i určitou deziluzi části komise po konfrontaci s literárními pokusy soutěžících. Za všechny jasně hovoří vyjádření Jana Kloboučníka: „Hrozné!! Hrozné. Strašné! Nejstrašnější ze všeho. Bezformová ultrareakční idealistická slátanina. Příšerný zmatek v hlavě. Odstrašující příklad. Ten chlap je nebezpečný. Má asi 10 sbírek!" (s. 243)

Právě u Kloboučníka tato deziluze překvapí. Zde mohl ovšem autor více zdůraznit kulturněpolitické klima léta a podzimu 1949, aby takovéto jemné souvislosti bylo možné docenit. Připomíná sice, že poezie „zveršovaných úvodníků" byla tehdy oficiálně kritizována v souvislosti s „protistranickým" pamfletem na Vítězslava Nezvala (s. 242), zdaleka však nešlo pouze o takzvanou kryštofkovštinu. Vedoucí činitelé kulturní politiky tehdy zpochybňovali literární projevy řady mladých komunistických intelektuálů, kteří se podíleli na radikalizaci poúnorového kulturního klimatu, avšak dostali se do konfliktu s „oficiální linií". Tuto oficiální kritiku musel reflektovat i Kloboučník. V této souvislosti je užitečné ocitovat slova Jiřího Hendrycha z jednání Kulturní rady ÚV KSČ v červnu 1949. Již tehdy naznačoval, že se vedení ve snaze podnítit takzvanou novou tematiku bude orientovat na „zdravé síly" v řadách mládeže nezatížené „intelektuálstvím": „Ve větší míře bychom se měli soustředit na pomoc a péči o ty lidi, kteří vyrůstají kolem Soutěže tvořivosti mládeže, kolem Směny a Předvoje... Tito lidé jsou spjati s mládeží, se životem." Žádal „soustředit se na tyto lidi, vytvořit jim podmínky práce ve Svazu čs. spisovatelů, nenechati je vyrůstat v kulturním kádru mládeže,[12] kde by mohlo vzniknout nebezpečí v tom, že by vyrostla generační skupina, ale přitáhnout je ke Svazu čs. spisovatelů, vésti je, pomáhati jim. Sem musíme zaměřit hlavní pozornost ... a mladé výhonky, které rostou, nebudeme podřezávati."[13] V tomto vyjádření je obsažen jeden z důvodů podpory školení začínajících spisovatelů ze strany pracovníků stranického aparátu po takzvané pamfletové aféře. Inovovanou argumentaci velmi blízkou Hendrychovým slovům použil ostatně o pár měsíců později i Jan Drda: „Nás nezajímá stroj, nýbrž poměr člověka ke stroji... Nebezpečí frézismu je u spisovatelů z dělnické třídy celkem malé, poněvadž u nich je poměr k strojům již dán." (s. 253) Na tomto pozadí je Kloboučníkův postoj skutečně pozoruhodný a vyjadřuje pravděpodobně upřímné zděšení nad slovesnou úrovní některých „soutěžících" z řad

12 Jedná se o Kulturní kádr SČM, který byl na podzim 1949 v souvislosti s tzv. pamfletovou aférou rozpuštěn.

13 *SÚA*, A ÚV KSČ, fond 19/7, arch. jedn. 759, zápis ze schůze Kulturní rady ÚV KSČ 27.6.1949.

pracujících – tehdy se totiž ukázalo, že nejen samotné téma či budovatelské nadšení, ale ani „třídní původ" nemůže zaručit požadovanou kvalitu literárního díla. Další předpoklad, o nějž se poúnorová kulturní politika opírala a který měl zaručit hladký obrat k „nové tematice", selhal.

Soubor Bauerových statí je cenným příspěvkem k poznávání kulturněpolitického vývoje po únoru 1948. Práce je silná tam, kde se autor věnoval podrobné analýze a dokumentaci konkrétního jevu, určité slabiny naopak prozrazuje při zkoumání komplexnějších jevů a procesů. Určitá neukotvenost některých jevů v širším kulturněpolitickém kontextu zde spíše poukazuje na prospěšnost užší mezioborové spolupráce mezi historiky zabývajícími se vztahy kultury a politiky na počátku druhé poloviny 20. století. Neoddiskutovatelný je především dokumentární význam knihy, jakož i řada dobrých postřehů a podnětů k zamyšlení i pro další směr výzkumu (podobně by bylo potřebné zmapovat například kulturní část „Soutěže tvořivosti mládeže"). V tomto ohledu Michal Bauer v roli „servicemana"[14] svůj záměr splnil téměř bezezbytku.

14 Základem literárněhistorické práce je (co největší) úplnost, s. 9.

Recenze

Nenápadné okovy Kleió

Východoevropské dějepisectví po pádu železné opony mezi vědeckým étosem a legitimizací panství

Pavel Kolář

IVANIŠEVIĆ, Alojz – KAPPELER, Andreas – LUKAN, Walter – SUPPAN, Arnold (ed.): *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*. Frankfurt/M., Peter Lang Verlag 2002, 548 stran.

Historickou vědu v postkomunistických zemích lze popsat pomocí různých metafor: například jako zvíře, jež bylo po léta drženo v kleci, kde dostávalo střídmě, ale pravidelně nažrat, a kde rezignovaně přecházelo z jednoho kouta do druhého. Když se mříže klece konečně prolomily, je zvíře zmateno a neví, jakým směrem se vydat. Nebo ji lze přirovnat k vlaku, jenž sestává ze tří oddílů: v předním oddíle sedí přívrženci radikální epistemologie, zadní oddíl je obsazen tradicionalisty, kteří si přejí brzký odchod nových teorií, a konečně v prostřední části vlaku cestují ti, kteří se zajímají o nové směry, nejsou si však jisti, jak daleko ještě pocestují. Druhou z uvedených metafor by zajisté bylo možné použít i pro západní historickou vědu: rozdíl však spočívá v tom, že na Východě jsou přepravní podmínky ve vlaku podstatně horší.

Tato přirovnání nejsou povýšenými soudy západních historiků o „mladším" dějepisectví ve východní Evropě. Ve skutečnosti jde o kritické sebereflexe východoevropských vědců konfrontujících stav svých vědeckých komunit se západní „standardní vědou". Lze je najít ve sborníku *Kleió bez okovů*, jehož základem byla konference uspořádaná Rakouským ústavem pro východní a jihovýchodní Evropu (*Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut*) ve Vídni a jenž představuje první pokus o celkovou bilanci vývoje východoevropské historické vědy po rozpadu sovětského

impéria.[1] Jde bezpochyby o vítaný podnik, jenž pro historickou vědu německy mluvících zemí přináší významné doplnění informací a jenž může zároveň přispět ke kýženému sblížení obou vědeckých kultur. Neboť ačkoliv již před rokem 1989 existovaly dílčí styky mezi oběma stranami „železné opony", zůstala v německy mluvícím prostředí – s výjimkou expertních kruhů – oblast „na druhé straně" i po pádu diktatur do značné míry neznámým prostorem. Příčiny tohoto nezájmu jsou jistě mnohé: v případě Spolkové republiky šlo možná o dlouhotrvající nadvládu národních dějin, případně také o silnou západní orientaci, systematicky prosazovanou po roce 1945.

Jako podklad pro příspěvky sloužil editory sborníku sestavený katalog otázek, jež zohledňují jak odbornou dynamiku historické vědy, tak její společenské souvislosti: jak se utvářela historická disciplína v porevolučním období – institucionálně, metodologicky, tematicky? Kde se nacházely – otevřené či skryté – zlomy či kontinuity? Jak se proměnil vztah mezi historií a politikou po pádu diktatury? Jaké postavení zaujalo dějepisectví v rámci „restaurované kolektivní paměti"?

Svazek je rozčleněn do tří politicko-geografických oblastí: oblast bývalého Sovětského svazu zahrnuje Rusko, Ukrajinu, baltské země a Moldávii; následuje středovýchodní Evropa (Polsko, Česko, Slovensko, Maďarsko, Slovinsko a Chorvatsko) a jihovýchodní Evropa (Srbsko a Černá Hora, Bosna a Hercegovina, Makedonie, Bulharsko, Rumunsko a Albánie). Příspěvky historiků a historiček z východní Evropy jsou přitom doplněny vždy jedním koreferátem kolegů a kolegyň z Rakouska a Německa, kteří k hlavním referátům zaujímají kritické stanovisko. Díky tomu mohou vyjít najevo rozdíly mezi oběma vědeckými kulturami, zároveň však mohou (nečekané) podobnosti vést též k relativizaci této mnohdy svévolně konstruované dichotomie.

V následujícím upozorním na tři klíčové momenty tohoto obrovského komplexu problémů.

Zaprvé: Nejjasněji je možné postihnout trvání a změnu v oblasti *institucí*. Zde lze konstatovat několik podobností, jež platí pro všechny diskutované národní historiografie: sovětský model oddělení výzkumu od výuky, tedy koncentrace bádání do akademií a orientace univerzit na funkci vyučovací, se zachovala do jisté míry i po revoluci, byť je možné sledovat zřetelnou tendenci k posílení posledně jmenovaných. Akademie byly značně „zeštíhleny", zatímco univerzity v mnohých zemích radikálně transformovány či rozšířeny o větší počet nově založených vysokých škol. To mělo za následek vítanou rozmanitost a decentralizaci bádání a výuky. Zatímco v zemích jako Maďarsko, Česko a Slovensko převažovala spíše kontinuita, jinde zasáhly společensko-politické změny do institucionální struktury vědy hlouběji (Rumunsko, Bělorusko, Makedonie, Moldávie).

---

1 Historiografií v zemích sovětského bloku se zabývala sekce montrealského světového historického kongresu v roce 1995. Viz GLATZ, Ferenc (ed.): *The Soviet System and Historiography 1917–1989: Preliminary Papers for the Montréal Session*. Budapest, Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences 1995.

Ve všech hlavních referátech se autoři a autorky unisono kriticky vyjadřují ke dvěma skutečnostem: zaprvé k notorickému problému nedostatečného financování, jež hrozí vyústit v rozsáhlý odliv mozků, a zadruhé k nadále přetrvávajícímu panství „starých struktur", jež zabraňuje důsledné inovaci oboru. Naproti tomu inovačně působí nově založené, většinou ze západních zdrojů financované instituce – například Středoevropská univerzita v Budapešti, Nová evropská kolej v Bukurešti či Slovanská univerzita v Sofii.

Zajímavé by bylo tázat se, jaké rámcové podmínky a strategie jednání vlastně umožnily existenci institucí spočívajících na mezinárodní kooperaci. Nelze totiž konstatovat, že by se v těch zemích, jež byly tradičně bohatší na mezinárodní styky se Západem a jež hospodářsky relativně prosperovaly, dařilo rozvíjet mezinárodní spolupráci lépe než v zemích, které čelily větším potížím. Zatímco například Česko mělo v devadesátých letech v této oblasti značný deficit, rozvíjela se akademická výměna například v ukrajinské historiografii (především díky vazbám na severoamerickou vědu) poměrně dynamicky. S ohledem například na bulharskou či rumunskou historiografii se lze domnívat, že právě dramatický úbytek státních dotací vědě vedl k efektivnějšímu hledání náhradních zdrojů a tím v konečném důsledku paradoxně přispěl k profesionalizaci a inovaci oboru. Nelze však nezmínit, že v mnohých zemích politický vývoj vytvoření mezinárodní kooperace zcela znemožnil – připomenuty budiž konflikty v Bosně a Hercegovině a Makedonii či obnovení politické kontroly nad historickou vědou v Bělorusku a Albánii.

Zadruhé: Za významný přínos nového vývoje pokládá většina autorů a autorek skutečnost, že se v důsledku pádu diktatury rozpadl i ideologický systém marxismu-leninismu, jenž byl jediným povoleným metodologickým přístupem ve společenských vědách. Vítána je nově vzniklá *pluralita teorií a metod*, již autoři a autorky považují za nezbytný předpoklad svobodného bádání. Nicméně zároveň s tímto „odideologizováním" nově nabytá svoboda se podle některých autorů a autorek ukazuje jako vysoce problematická. V důsledku rozpadu staré ideologické struktury vznikla značná potřeba nového orientujícího vědění, potřeba vyprostit se z „metodologického vakua". Nejčastější reakcí na tento stav je návrat k představě „čisté vědy", k faktografickému, neteoretickému dějepisu a filozoficky naivnímu pojmu „pravdy". Za tím se však mohou skrývat jen nové formy ideologizace: strach z teorie je nezbytně doprovázen touhou po ideologiích, jak výstižně poznamenal Miloš Havelka.[2]

Tento vůči teorii nepřátelský postoj vyplývá v neposlední řadě z toho, že samotný marxismus nebyl již delší dobu před pádem diktatury brán vážně, o jeho inovativním rozvíjení ani nemluvě: v období pádu nedemokratických režimů se až na výjimky jednalo pouze o marxismus předstíraný, kdy se pro formu citovalo z „klasiků", aby se vzápětí přešlo ke staré dobré narativní historii.[3] Tak je možné porozumět také

2 HAVELKA, Miloš: Touha po ideologiích a strach z teorie: Několik poznámek k diskusi o sebereflexi české historiografe. In: *Dějiny a současnost*, roč. 22, č. 1 (2000), s. 46–48.

3 K osudům marxistického paradigmatu v historiografii po rozpadu sovětského panství viz LÜDTKE, Alf (ed.): *Was bleibt aus der marxistischen Perspektive in der Geschichtsforschung?*

tomu, že přes oficiálně prohlašované zaměření marxismu-leninismu na výzkum společnosti zůstaly sociální dějiny paradoxně okrajovou disciplínou, a to zejména v oblasti nejnovějších dějin, jež se nesly ve znamení silně zdogmatizovaných dějin dělnického hnutí.

Autorky a autoři příspěvků sice připouštějí, že se po pádu diktatury dokázaly především na poli středověku a raného novověku úspěšně prosadit dějiny mentalit, všedního dne či mikrohistorie, konkrétní badatelské výsledky však většinou nezmiňují. Místy se objevuje jisté nadšení z nových kulturalistických proudů v západní vědě (často označovaných za „postmoderní", jako například v příspěvku o estonském dějepisectví), jejichž prosazení ve východní Evropě pokládají někteří autoři za žádoucí. Jelikož však přitom ve většině těchto komentářů není osvětlen konkrétní myšlenkový obsah těchto pojmů, vnucuje se dojem, že do značné míry slouží spíše jako nástroje v boji proti dominantní ortodoxii. Nehledě k těmto nejasnostem se však na každý pád jeví jako pozitivní skutečnost, že ve většině zemí došlo k institucionalizaci dějin genderu (mimo jiné také v Bělorusku, Chorvatsku, Srbsku a Bulharsku).

Zatřetí: Absence důsledného vypořádání s marxistickou vědeckou tradicí, jež ve východní Evropě není historiograficky propracována, nýbrž povětšinou jednoduše negována, záporně ovlivňuje i nově se utvářející *vztah mezi historií a politikou*. Někteří referenti kriticky poukazují na chybějící reflexi odborných historiků o důsledcích „odpolitizování" historie, jakož i o postavení historiků v rámci obnovené kolektivní paměti: většina úvah nešla dále než k požadavku „odideologizování" a návratu k „vědeckosti". Ve vztahu ke společenské roli historické vědy však lze za těmito apely vyčíst vysoce pochybné očekávání, že veřejnost nyní netrpělivě čeká na to, až jí historikové poskytnou potřebnou intelektuální orientaci v nových zmatených poměrech. Šok z toho, že se vývoj ubíral jiným směrem, měl jen zřídka za následek hlubší sebereflexi a mnohem častěji vedl k ještě přísnější izolaci. V tomto smyslu také používají východoevropští historikové a historičky výrazu „medializace historie" zpravidla jako nadávky.

Víra v objektivní pravdu, jasně oddělitelnou od „falzifikací" a „ideologických zkreslení", se ostatně táhne jako červená nit i několika východoevropskými příspěvky sborníku. Jakkoliv může tento až přehnaný vědecký étos působit ve světle současných epistemologických diskusí naivně, bylo by zkratkovité považovat jej pouze za důsledek dočasné ztráty orientace: zároveň je třeba jej chápat jako výraz historicky podmíněné identity východoevropských historiků a historiček, kteří nejenže byli po léta vystaveni masivní kontrole, nýbrž nezřídka museli i po pádu diktatury čelit novému politickému tlaku.

Tím vůbec nemá být zastřena skutečnost, že tato víra v objektivní pravdu mohla vyvolat i tendence k diskriminaci a vylučování. V některých zemích vskutku historikové usilovali o monopol nad výkladem dějin a laikům odepírali právo vyslovovat

---

Göttingen, Wallstein-Verlag 1997. Viz také pozoruhodný britský sborník věnovaný současnému postavení marxismu ve společenských vědách: GAMBLE, Andrew – MARSH, David – TANT, Tony (ed.): *Marxism and Social Science*. Basingstoke, Macmillan 1999.

historické soudy.[4] Znepokojující je tato tendence především tehdy, když historikům v jejich boji proti žurnalistické džungli přichází na pomoc sama politická moc. Tak bylo například slovinským historikům parlamentem uloženo vypracovat oficiální příručku představující „konsenzus" o slovinských soudobých dějinách. K tomu se praví v příspěvku Dušana Nečaka: „Domnívám se, že mohu říci, že tato práce odráží konsenzus slovinského odborného dějepisectví, který vznikl na základě dosud napsaných prací a probádaných témat. Nikdo z nás neočekával, že by mohla uspokojit extrémy jak napravo, tak nalevo." (s. 340 n.) Tento státem požehnaný „dějepisný konsenzus" není ve východní Evropě ojedinělým jevem. Podobně byla v Albánii v první polovině devadesátých let zřízena Národní rada pro historii, jež měla za úkol vypracovat závazný učební plán dějepisu pro předuniverzitní vzdělávání a jež byla silně závislá na střídání vlád (s. 515). Sem by bylo možné zařadit i českými historiky na vládní zakázku sepsanou a posléze masově distribuovanou knížku *Rozumět dějinám*, jež měla za cíl „objektivně" vylíčit vývoj česko-německých vztahů a tak usměrnit nekonečnou publicistickou debatu.[5]

V řadě příspěvků je vyjádřen skeptický názor, že rozpad marxismu-leninismu neznamenal konec ideologie, nýbrž že byl pouze nahrazen ideologií novou – tentokrát nacionalismem – a že dočasná pluralizace dějepisectví byla bezprostředně následována novou vlnou instrumentalizace. V každém případě lze v řadě zemí pozorovat návrat k tradičním „národním metanaracím" nebo jejich zesílení tam, kde v tichosti odpočívaly pod povrchem, jakož i „překódování minulosti" (Holm Sundhaussen). Tyto procesy sehrály svou legitimizační a identifikační roli zejména v kontextu nově vypuknuvších etnických konfliktů.

K tomu několik příkladů. V Srbsku bylo na konci osmdesátých let historické vyprávění založené na bratrství jihoslovanských národů nahrazeno novou metanarací nasycenou agresivním etnocentrickým nacionalismem, což doplňovalo částečné zglajchšaltování historiografické obce. V Chorvatsku byla zužitkována vulgární forma teorie střetu civilizací se silně protipravoslavným a protiislámským zaměřením. Nejzřetelněji se vytváření nových metanarací jeví v případě Makedonie, kde se až po roce 1989 pokusili s pomocí obsáhlého historického vyprávění o konstruování etnicky definovaného „makedonského národa" s jeho počátkem v antice. Avšak i v poklidnějších oblastech východní Evropy došlo k určité renacionalizaci historie, jako například v Lotyšsku, kde byl oprášen starodávný mýtus „dvojitého štítu".

Ne všude se však obnovená „politizace" historie překrývala s její „nacionalizací". V Bělorusku byla silně protirusky a protilitevsky zaměřená „renacionalizace" historie, jež se zde prosadila v první polovině devadesátých let, vytlačena po Lukašenkově nástupu k moci sovětsko-panslovanským, antinacionalistickým pojetím, jež se pro-

4 Typickým projevem této tendence v českém kontextu je prohlášení Sdružení českých historiků „Historikové proti znásilňování dějin" z roku 2001, v němž se volá po usměrnění historického diskurzu do „správných kolejí".

5 *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha, Gallery 2002. K tomu viz KOPEČEK, Michal – KUNŠTÁT, Miroslav: „Sudetoněmecká otázka" v české akademické debatě po roce 1989. In: *Soudobé dějiny*, roč. 10, č. 3 (2003), s. 311 n.

jevilo například znovuzavedením sovětských svátků. V Moldávii kolísala politika dějin mezi sovětským, velkorumunským a moldovanistickým velkovyprávěním.

I když se historie stala „legitimizační vědou" – zejména v těch postkomunistických státech, které nedisponovaly kontinuitou státnosti –, nemělo by se přehlížet, že i v relativně stabilních a tradičních národních společnostech středovýchodní Evropy došlo v otázkách zvládání minulosti ke značné polarizaci veřejnosti i odborných kruhů. Zmíněny budiž kontroverze o vině polských obyvatel na masakru Židů v Jedwabném v Polsku, o takzvaných Benešových dekretech v Česku, o válečném slovenském státě na Slovensku či o dědictví roku 1956 v Maďarsku,[6] v nichž odborné dějepisectví vystupovalo často jako „obhájce národních zájmů". V tomto světle lze závěr Wolfganga Höpkena, formulovaný na příkladě bulharského dějepisectví, jež se podle něj samo chápe jako „správce nacionálního obrazu dějin" spíše než jako jeho „dekonstruktér" (s. 498), rozšířit více či méně na celý východoevropský region. Tím se podstatně relativizuje často postulované rozlišení mezi „pokročilou" středovýchodní Evropou a „zaostalou" Evropou východní a jihovýchodní („Balkán").

Závěrem krátce o kvalitativních rozdílech mezi jednotlivými příspěvky sborníku. První skupinu východoevropských referátů tvoří ty, které z víceméně západní perspektivy podrobují své národní vědy ostré kritice: tak činí například Jaroslav Hrycak o Ukrajině, Ilgvars Misâns o Lotyšsku, Iskra Iveljičová o Chorvatsku či Ljubinka Trgovčevičová o Srbsku. Druhá skupina příspěvků je do jisté míry ovlivněna nacionálními metanaracemi (Georgi Stojčevski o Makedonii či Valentina Duka o Albánii). Většina referátů je nicméně napsána deskriptivní formou, aniž by se přidala k té či oné straně. V této skupině působí dosti nevýrazně zejména stati o polské a české historiografii, neboť ponechávají stranou nejožehavější témata historických diskusí a takřka zcela ignorují společenský kontext historické vědy (Jerzy W. Borejsa, Alena Míšková).

Co se „západních" komentářů týká, většina z nich se snaží stát mimo jednotlivé národněhistorické kontroverze. To se však neděje bez výjimek. Poněkud zarážejícím dojmem působí například článek Emilie Hrabovecové o slovenském dějepisectví, v němž jsou revizionistické práce o fašistickém slovenském státě (Milan S. Ďurica, František Vnuk) uvedeny bez komentáře jako „rozšíření poznání" a postaveny tak naroveň například s pracemi Ivana Kamence či Tatjany Tönsmeyerové. Stejně tak zarážející je, že text důsledně opomíjí pojem „holokaust" a místo toho je řeč o „tragédii rasově pronásledovaného obyvatelstva".

Většina koreferátů nicméně přináší jak cenná dílčí doplnění, tak i perspektivní konceptuální úvahy. Průkopnickými se jeví zejména přístupy Wolfganga Höpkena, Stefana Troebsta a Holma Sundhaussena, kteří hledí na východoevropské dějepisec-

6 K těmto sporům nejnověji viz STROBEL, Thomas: *Polen und Juden im Angesicht des Holocausts: Schulddiskurse in Polen 1987–2002.* (Magisterská práce.) Universität Leipzig 2002; KOPEČEK, M. – KUNŠTÁT, M.: „Sudetoněmecká otázka" v české akademické debatě po roce 1989, s. 293–318; HASLINGER, Peter: Nationale oder transnationale Geschichte? Die Historiographie zur Slowakei im europäischen Kontext. Vyjde v *Bohemii*, roč. 44, č. 2 (2003). Děkuji autorovi za laskavé poskytnutí rukopisu.

tví v jeho širších společenských souvislostech, přičemž nelamentují nad jeho „politizací", nýbrž snaží se ji interpretovat pomocí analytického pojmového aparátu (například „nacionální metanarace"). Právě analýza diskurzu umožňuje postihnout provázání „starého" s „novým", a tím i setrvačnost interpretačních schémat tradičního výkladu minulosti, které – zbaveny ideologické rétoriky – přestály politické otřesy a našly si útulný domov i v nových poměrech.

Recenzovaný sborník přináší nejen solidní bilanci vývoje dějepisectví ve východní Evropě, nýbrž také poukazuje na jeho politickou aktuálnost. Zároveň je i podnětem pro západní vědu, aby se na příkladě zkušeností východoevropských kolegů a kolegyň zamyslila nad politickým rozměrem dějepisné produkce a nad reminiscencemi nacionálních metanarací v podmínkách etablované demokracie. Konečně by sborník mohl – aniž by se osvětově snažil o „změnu smýšlení" – přispět k rozvoji kritického potenciálu východoevropského dějepisectví, neboť upozorňuje i na ty „okovy" Kleió, které nejsou na první pohled zcela zřejmé.

Recenze

„Postkoloniální" pohled na habsburský mýtus

Vlastimil Hála

FEICHTINGER, Johannes – PRUTSCH, Ursula – CZÁKY, Moritz (ed.): *Habsburg postcolonial: Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*. Innsbruck, Studien Verlag 2003, 343 stran.

Není snadné, zvláště v našich podmínkách, kde „postkoloniální" pojetí historické problematiky není běžné, charakterizovat „postkoloniální studia". Vydavatelé k této otázce uvádějí, že jde o zorný úhel uplatňovaný při interpretaci dějin států s koloniální minulostí. Takto zaměřená studia byla provozována v sedmdesátých a osmdesátých letech v anglosaských zemích a do středoevropského kontextu byla převedena zejména zásluhou Moritze Csákyho z Komise pro vědy o kultuře Rakouské akademie věd.

Filozoficky „postkoloniální studia" vycházejí ve svém základním ideovém rozvrhu především z názorů francouzských „postmoderních" filozofů (v prvé řadě Michela Foucaulta, Jacquesa Derridy a Jean-Françoise Lyotarda), kteří kladou důraz na konstrukci, dekonstrukci a rekonstrukci smyslu a struktury „narativů" jakožto „vyprávění", respektive diskurzů dávajících základní smysl určitým událostem a majících i „strategickou" a „hegemoniální" funkci. V intencích takového pojetí je i poukaz na radikální povahu diference, „rozepře", jinakosti a podobně. V konkrétnější rovině se „postkoloniálně" zaměřená studia opírají o koncepce francouzského kulturního historika Jacquesa Le Ridera o pamětihodných místech a kolektivních identitách jako něčem „konstruovaném". Velkou část přispěvatelů tohoto sborníku inspiroval americký autor indického původu Homi Bhabha, který se „postkoloniální" problematikou přímo zabývá.

Recenzované publikaci předcházela konference konaná na podzim 2002 ve Vídni. Do sborníku přispěli Johannes Feichtinger, Ursula Prutschová, Heidemarie Uhlová, Anil Bhatti, Peter Niedermüller, Wolfgang Müller-Funk, Michael Rössner, Clemens

Ruthner, Stefan Simonek, Alois Woldan, Hans-Christian Maner, Robert Luft, Elena Mannová, Éva Kovácsová, Gábor Gyáni, Andreas Pribersky, Ursula Reberová, Diana Reynoldsová, Peter Stachel, Florian Oberhuber, Christian Promitzer, Werner Suppanz a Dževad Karahasan. Jelikož se nemohu systematicky věnovat všem šestadvaceti autorům sborníku, pokusím se o „průřezový" pohled na jeho ústřední témata a motivy. Případnou otázku, proč se na stránkách časopisu pro soudobé dějiny zabývat tematikou týkající se především 19. století, nejlépe zodpovídá vyjádření editora Johannesa Feichtingera, že totiž „postkoloniální" postoj nám může pomoci formovat i dnešní vztah ke kulturním diferencím ve smyslu strategie budoucího setkání s nimi a schopnosti jejich interiorizace.[1]

Velkou část úvah věnují autoři teoretickým a metodologickým otázkám, aby tak prověřili nosnost základních pozic „postkoloniálních studií" jako instrumentů umožňujících uchopit historické téma soužití různých národů v multinacionální a multikulturní habsburské monarchii noeticky přínosným způsobem. Významným aspektem intence autorů je kritická demontáž „habsburského mýtu" (který byl u nás tak populární v části disentu v době „normalizace" a dodnes přežívá zejména v pokleslé formě žurnalistických, uměleckých a podobných názorů) jakožto idealizovaného obrazu, respektive konstruktu multietnického společenství vyznačujícího se v zásadě harmonickým soužitím různých národů, kulturní pluralitou, tolerancí a podobně, to vše pod moudrým, případně i geniálním vedením habsburské dynastie. „Postkoloniální model", který směřuje proti podobné idealizaci, je takto, řečeno s Clemensem Ruthnerem,[2] „způsobem čtení" dějin. V zásadě všichni autoři sborníku se shodují v tom, že habsburská monarchie (řeč je především o 19. století s menšími přesahy k josefinismu a do první půle 20. století) reálně tomuto idealizovanému znázornění neodpovídá. Dokazují to především odhalováním německo-rakouských hegemonistických rysů podunajské monarchie v jejím celku a „mikrokolonialismu" v jednotlivých jejích částech, a to i v symbolické formě diskurzu, v pojetí kulturních hodnot a podobně, za pomoci aplikace klíčových pojmů, jako jsou homogenita, hybridnost, heterogenita, ambivalence, pluralita a jiné.

Obecným rysem povahy habsburské monarchie, nahlížené prizmatem „postkoloniálního" výzkumu, je zvláštnost „vnitřní kolonizace". Někteří autoři (jako Johannes Feichtinger)[3] zdůrazňují hegemoniální tendence už v josefinistickém úsilí o *homogenizaci* prostřednictvím jednotného německého úředního jazyka. Jedním z klíčových pojmů kladených do kontrastu právě k „homogenizačnímu" úsilí jako výrazu mocenského diskurzu je pojem *hybridnosti* (přejatý Homi Bhabhou od Michaila Bachtina), exponované na protikladu „centra" a „periferie", přičemž centru jaksi *eo ipso* přináleží hierarchicky významnější role.[4] Ursula Prutschová uvádí sebecharak-

1 FEICHTINGER, J.: Habsburg (post)-colonial Anmerkungen zur Inneren Kolonisierung in Zentraleuropa, s. 26.

2 RUTHNER, C.: K. u. K. Kolonialismus als Befund, Befindlichkeit und Metapher: Versuch einer weiteren Klärung, s. 120–122.

3 FEICHTINGER, J.: Habsburg (post)-colonial Anmerkungen..., s. 18 n.

4 PRUTSCH, U.: Habsburg postcolonial, s. 34 n.

teristiku tohoto centra jako „mateřské" mocnosti, zdůrazňující v protikladu k pruskému typu jemnější a mírnější, vůči národnostní a kulturní mnohotvárnosti citlivější rysy.[5]

Otázce „habsburského mýtu" je výslovně věnován příspěvek Heidemarie Uhlové.[6] Právě ona je si vědoma emfatického postoje mnoha intelektuálů za „železnou oponou", kteří v glorifikaci habsburské monarchie vyjadřovali geografické, kulturní i politické ohraničení vůči „Východu".[7] Dle autorky je to právě „postkoloniální způsob čtení", který umožňuje analyzovat konstrukci „kolektivních identit"; v konkrétním případě habsburské monarchie je to zvláště dominující pojetí zaostalosti „neněmeckých" národů, převzaté z německého nacionalismu.[8]

„Kolonialismus" je v úvahách autorů spjat především s kulturní hegemonií „centra", domněle nadřazenou „diferenci" méně kulturně vyspělých ostatních národů monarchie. Clemens Ruthner charakterizuje kolonialismus jako cizí nadvládu, která operacionalizuje kulturní diferenci (chápanou ve prospěch kolonizátorů) jako ospravedlňující strategii pro politickou a sociokulturní nerovnost.[9] Ne všichni autoři však hodnotí tento fenomén nekriticky záporně; například Anil Bhatti správně upozorňuje na to, že je problematické vidět v něm pouze něco negativního a cizorodého ve vztahu k tomu, co je „ryze původní" domácí kulturou, a že kolonialismus je možné pojmout i jako legitimní součást rozporuplného historického vývoje.[10] Další autoři případně upozorňují, že tento „kolonialistický" postoj nebyl vlastní pouze německo-rakouskému živlu, který ve svém sebepojetí tvořil jakýsi kulturně privilegovaný tmel mocnářství, neboť obdobný postoj se manifestoval i v regionálních „mikrokolonialismech", ať už na (relativně) ústřední nebo samosprávně teritoriální úrovni. V té souvislosti uvádějí postoj budapešťské ústřední vlády k Chorvatům[11] nebo polonizaci Haliče.[12]

Příkladem kolonialismu ve vztahu ke konkrétním historickým událostem, vlastně v tomto ohledu výlučné události, je anexe Bosny a Hercegoviny Rakousko-Uherskem v roce 1908, která následovala po jejím obsazení v roce 1878. Tato událost nemá význam pouze jako případ „vnitřní kolonizace" kontinentální mocnosti, ale právě z hlediska kulturní kolonizace, jež fungovala ve smyslu předpokladu, symbolické anticipace a psychologické přípravy kolonizace skutečné. Autoři to uvádějí na příkladech dobové divadelní hry, reformy uměleckých řemesel či koncepce vídeňských muzeí. Bosna a Hercegovina se zde stává symbolem „Orientu" jako něčeho roman-

5 Tamtéž, s. 36 n.

6 UHL, H.: Zwischen „Habsburgischem Mythos" und (Post-)Kolonialismus: Zentraleuropa als Paradigma für Identitätskonstruktion in der (Post-)Moderne, s. 45–54.

7 Tamtéž, s. 45.

8 Tamtéž, s. 48–52.

9 RUTHNER, C.: K. u. K. Kolonialismus als Befund, Befindlichkeit und Metapher, s. 111–128.

10 BHATTI, A.: Kulturelle Vielfalt und Homogenisierung, s. 60.

11 RÖSSNER, M.: Mestizaje und hybride Kulturen: Lateinamerika und die Habsburger Monarchie in der Perspektive der Postcolonial Studies, s. 108.

12 MANER, H.-Ch.: Zum Problem der Kolonisierung Galiziens: Aus den Debatten des Ministerrates und des Reichsrates in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, s. 153–163.

ticky tajemného a pitoreskního, co má být integrováno, ovšem právě ve smyslu ornamentu estetické rázovitosti, do kontextu celkově nadřazené kultury německo-rakouského vládnoucího národa.[13]

Dalším z klíčových fenoménů, na který se autoři sborníku zaměřují a který úzce souvisí s „diferencí", je „cizost". To „cizí", vůči němuž se vymezuje vládnoucí „narativ", vystupuje v různé formě. Často má podobu „periferie" ve vztahu k dominantnímu společenství – „centru" – a vystupuje prostřednictvím různých obrazů, jako je například pitoreskní svéráznost (to v kladném smyslu) anebo jako kulturní podřadnost (obraz srbských vojáků v rakouském tisku za první světové války).[14] Že se problematika vztahu „centra" a „periferie" netýká jen teritoriálních vztahů, ale má spíše symbolický význam, dokládá i článek Roberta Lufta,[15] který zdůrazňuje spíše pozitivní stránky habsburské vlády, umožňující podíl na prosperitě i českým zemím.[16]

To navozuje jeden obecnější problém. Záleží totiž na tom, jak se pojem „kolonizace" (respektive „vnitřní kolonizace") vymezuje. Slovenská účastnice konference Elena Mannová ve svém příspěvku rozlišuje tři možnosti: jako *koncept*, jako *model* nebo jako *metafora*.[17] Metaforické pojetí umožňuje radikálnější, respektive širší aplikaci tohoto pojmu, včetně takových „jemných mechanismů", o kterých hovoří právě autorka.[18] Mannová pojednává i o tématu, které se u nás stalo, zejména díky Janu Patočkovi a Petru Pithartovi, velmi populárním – o vztahu teritoriálního a nacionálně jazykového pojetí národa – a rovněž v návaznosti na studie Ľubomíra Liptáka analyzuje pojem kolonialismu, jak jej užívala extrémní komunistická nebo luďácká publicistika v meziválečném období pro popis česko-slovenského vztahu.[19] Éva Kovácsová si všímá mimo jiné rozdílu mezi situací Židů v Maďarsku a v Československu. Uvádí, že v ČSR mohli Židé využívat mnohem různorodějších politických možností, než je pouze kolektivní sebeidentifikace anebo podlehnutí asimilačnímu tlaku.[20]

Z pojednání věnovaných konkrétnější problematice se vztahu „centra" vůči „periferii" věnují články Gábora Gyániho a Andrease Priberského. Gyáni se zabývá vztahem nemaďarských národností v Uhrách k oficiálním oslavám milénia v roce

13 REBER, U.: Peripherie der Angelegenheiten / Angelegenheiten der Peripherie: Einschreibungen in eine Karte von „Adiáfora", s. 231–242; REYNOLDS, D.: Kavaliere, Kostüme, Kunstgewerbe: Die Vorstellung Bosniens in Wien 1878–1900, s. 243–255; STACHEL, P.: Der koloniale Blick auf Bosnien-Herzegowina in der ethnographischen Popularliteratur der Habsburgermonarchie, s. 259–275.

14 RUTHNER, C.: K. u. K. Kolonialismus als Befund, Befindlichkeit und Metapher, s. 116.

15 LUFT, R.: Machtansprüche und kulturelle Muster nichtperipherischer Regionen: Die Kernlande Böhmen, Mähren und Schlesien in der späten Habsburgermonarchie, s. 165–187.

16 Tamtéž, s. 167.

17 MANNOVÁ, E.: Das kollektive Gedächtnis der Slowaken und die Reflexion der vergangenen Herrschaftsstrukturen, s. 180–196.

18 Tamtéž, s. 189.

19 Tamtéž, s. 190–195.

20 KOVÁCS, É.: Die Ambivalenz der Assimilation, Postmoderne oder hybride Identitäten des ungarischen Judentums, s. 198–208.

1897.[21] Primersky tematizuje i u nás aktuální otázku „habsburské renesance" v Maďarsku jako příklad „velkého vyprávění".[22] Problémem vzniku symbolu „balkanizace" a otázkám „kulturní mise" Rakouska v Bosně a Hercegovině v kontrastu k „tureckému barbarství" se zabývá Peter Stachel, který spojuje konkrétní problematiku s obecnější filozofickou reflexí.[23]

Florian Oberhuber sleduje u nás nepříliš známé téma „druhého osvícenství" v rakouské monarchii v druhé půli 19. století, jež bylo zaměřeno jak proti „utopismu", tak i „obskurantismu"; jeho rozporný charakter spočíval v tom, že mělo být současně *univerzální* i *německé*, respektive univerzální *jakožto* německé.[24] Christian Promitzer analyzuje „lokální" hegemonistické koncepce dvou jihoslovanských autorů, J. Cviljiče a N. Županiče, kteří aplikovali prvky německé nacionalistické i rasistické koncepce v pozitivním smyslu na roli Slovanů na Balkáně.[25]

Také Werner Schuppanz si zvolil téma, které je v prostředí české historiografie prakticky neznámé: analyzuje integraci německých nacionálních prvků do ideologie rakouského „stavovského státu" ve třicátých letech, pro niž byla charakteristická snaha sladit ideál společenské „harmonie" s německo-rakouskou „hegemonií" v koncepci soužití různých národů monarchie. V tomto pojetí byla kulturní „hybridnost" považována za prospěšnou jen pro neněmecké, kulturně níže stojící národy, které byly degradovány na adresáty kulturní mise nejvyspělejšího germánského prvku říše.[26]

Není snadné zhodnotit nosnost kategorií „postkoloniálních studií" pro výzkum specifické povahy habsburské monarchie, zejména z hlediska vztahu „centra" a „periferie", „hegemoniálního diskurzu", homogenity, hybridnosti a podobně, a to především kvůli mnohoznačnosti samotného pojmu „koloniální", který může být (a jednotlivými přispěvateli také je) chápán někdy v užším, jindy v širším, respektive i metaforičtějším smyslu. Foucaultovská koncepce diskurzu jako něčeho mocensky instrumentálního se aplikuje především na symbolické formy kulturní hegemonie, asimilace a podobné projevy, v nichž se manifestuje hegemoniální povaha zájmů kulturně „německých" elit, zaujímajících v habsburské říši dominantní postavení. Pokud jde o povahu habsburské monarchie, Heidemarie Uhlová, Moritz Csáky a Clemens Ruthner ji případně vystihli jako pole napětí mezi uznáním „diference" a „jemnými" mechanismy kulturní hegemonie.

Výsledný dojem z publikace nedává jednoznačnou odpověď na otázku, nakolik jsou „koloniální studia" výstižným, nové obzory otevírajícím instrumentem pro

---

21 GYÁNI, G.: Forgetting the Diversity of the National Past: Contrasting Memories of the Hungarian Millenium, s. 212 n.

22 PRIMERSKY, A.: Politische Erinnerungen der Habsburger Monarchie in Ungarn: Ein „Goldenes Zeitalter"?, s. 228 n.

23 STACHEL, P.: Der koloniale Blick auf Bosnien-Herzegowina..., s. 268–270.

24 OBERHUBER, F.: Zur Konstruktion bürgerlicher imperialer Identität: Gustav Ratzenhofers Vorträge zur Okkupation Bosniens und der Herzegowina, s. 278 n., 285 n.

25 PROMITZER, Ch.: Die Kette des Seins und die Konstruktion Jugoslawiens, s. 289–301.

26 SUPPANZ, W.: Die Bürde des „österreichischen Menschen": Der (post-)koloniale Blick des autoritären „Ständestaates" auf die zentraleuropäische Geschichte, s. 303–314.

historický výzkum. Přesto lze v daném případě konstatovat, že tento zorný úhel – byť mu lze snad vytknout hyperkriticismus, respektive zaměření na ty aspekty, které nabourávají idylu „habsburského mýtu", *eo ipso* oprávněnost „habsburské renesance" – přispívá významně ke kriticky prohloubenému pohledu na dějiny habsburské monarchie, zvláště v 19. století. Pro českého čtenáře sborníku může ovšem představovat překážku v našich poměrech málo zažitá terminologie, jako je „narativ", velmi široké pojetí pojmu „diskurz" a podobně.

Recenze

Církev v národních státech meziválečné Evropy

Jaroslav Šebek

MANER, Hans-Christian – SCHULZE WESSEL, Martin (ed.): *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939: Polen – Tschechoslowakei – Ungarn – Rumänien.* (Forschungen zur Geschichte und Kultur der östlichen Mitteleuropa, sv. 16.) Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2002, 220 stran.

Po první světové válce nastal v evropském měřítku zásadní zlom v církevním vývoji, protože církevní kruhy se začaly v mnohem větší míře otevírat modernizačním trendům. Stejně tak výrazně zasáhl po skončení první světové války do formování církevní identity v oblasti středovýchodní Evropy vznik nových národních států. Toto téma inspiruje řadu otázek, které se pokoušejí osvětlit sociálně-ekonomické a politické změny po roce 1918, v jejichž důsledku byly církve nuceny hledat si novou společenskou roli. Jeden z aspektů zahrnuje i vztah mezi náboženstvím a vytvářením národní identity nově vzniklých nástupnických států ve středovýchodní Evropě. Tato skutečnost v sobě totiž skrývala potenciální pole konfliktů jak v rámci vnitrocírkevních a mezicírkevních vztahů, tak i v souvislostech vztahu mezi státem a církví.

Vztah náboženství a společnosti ve středoevropských státech v meziválečné době se však zatím nestal předmětem intenzivnějšího historiografického zájmu. Neutěšená situace je pochopitelně důsledkem ideologických tlaků ze strany komunistických režimů před rokem 1989. Současně se v malém zájmu o zpracování náboženských a církevních dějin odráží tendence pohlížet na náboženství jako na reziduální kategorii moderny, kterou je třeba vytěsnit do privátní sféry.

Zaplnění některých bílých míst na poli církevní historiografie bylo cílem konference, kterou v květnu 1999 uspořádalo Duchovědné centrum pro dějiny a kulturu středovýchodní Evropy (*Geisteswissenschaftliches Zentrum für Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas*) na Univerzitě Lipsko. Příspěvky přednesené v jejím rámci jsou také obsahem recenzovaného sborníku. Na jeho vydání se redakčně podílel nynější

předseda Collegia Carolina v Mnichově Martin Schulze Wessel a Hans-Christian Maner, který v současné době působí na univerzitě v Mohuči.

V úvodní studii Hartmut Lehmann z Göttingenu sleduje, jak se vytvářelo sepětí mezi sekularizací společnosti a sakralizací národa. Na základě poválečných analýz fenoménu „politických náboženství" (především prací Erica Voegelina, George L. Mosse a Karla Bartha) připomíná, že se v důsledku rostoucí sekularizace v 19. století vytvářel kult národních symbolů a mýtů, zneužívající mnohdy i prvky z křesťanské tradice („oltář vlasti, na nějž položili svůj život národní mučedníci") a vrcholící pak zvláště v totalitních režimech. Tato pseudoreligiozita měla za cíl nahradit prožitek posvátna pro široké masy. Tento trend se odrazil i do postojů církevních kruhů, které nezřídka v moderní době instrumentalizovaly víru k národním účelům.

Po úvodní studii je sborník rozdělen do tří tematických oblastí. V první z nich jsou zachyceny konfesní konflikty v období formování národních států. Juliane Brandtová z Lipska se v obsáhlé stati zabývá na příkladu maďarského protestantismu vztahem národní a náboženské identity. Dochází přitom k závěru, že v Uhrách na přelomu 19. a 20. století nedokázaly protestantské církve jednat na nadnárodním principu a stávaly se především nástrojem vyjádření politických, kulturních a sociálních zájmů jednotlivých etnik (Maďarů, Slováků, Němců), což se odrazilo i do poválečného vývoje.

Martin Schulze Wessel shrnuje ve svém příspěvku religiózní konflikty v meziválečném Československu. Analyzuje nejprve postavení katolické církve v českých zemích před první světovou válkou. Jeho charakteristickým rysem bylo budování „katolického ghetta", v němž církev hledala ochranu před vlivem moderního světa. Zabývá se rovněž úpravami prvorepublikového zákonodárství se vztahem k církevním a náboženským poměrům. Zvláštní pozornost věnuje takzvanému kazatelnicovému paragrafu, který sankcionoval politicky zaměřená kázání během bohoslužeb. Jak však dokládá, jeho hlavním cílem bylo eliminovat protičeskoslovenskou propagandu maďaronských duchovních na Slovensku. Sleduje pak zejména genezi nově etablované národní Československé církve husitské a její konflikty s příslušníky katolické církve. Tyto spory se týkaly v prvé řadě hodnocení osoby Jana Husa a obecně reformace, kde se československá církev stylizovala do role pravé nositelky národních kulturních tradic. Jak dodává autor, snažila se této skutečnosti využít politicky a hledala oporu v těch stranách, které měly v programu zřetelné antikatolické prvky, především v národněsocialistické straně (s. 85). Střety mezi československou a katolickou církví se však neodehrávaly jenom na bázi ideové, ale braly na sebe konkrétní podobu v soupeření o užívání kostelů. Vývojem ideových proudů uvnitř katolické církve v Československu se pak zabýval Jaroslav Šebek.

Hans-Christian Maner se zabývá vývojem v Rumunsku a pokládá si otázku, do jaké míry hrály církve roli stabilizačního prvku poválečného demokratického uspořádání. Po první světové válce a připojení Sedmihradska se totiž v rumunském státě projevovaly snahy stvrdit národní jednotu také jednotou náboženskou, přestože v zemi existovala konfesní pluralita. Většinovou církví zde byla pravoslavná ortodoxie, která se snažila využít dominantního postavení k prosazení svých politických koncepcí a hodnotových vzorců a dostávala se tím do častých střetů s římskými

katolíky (žijícími převážně právě v Sedmihradsku), kteří novou rumunskou státnost spíše odmítali.

Ve druhém tematickém bloku jsou shrnuty příspěvky o vztahu církve a státu. Tématem studie Wernera Beneckeho z göttingenské univerzity se stal konflikt mezi ruskou ortodoxní církví a polským katolicismem po obnově polské suverenity v roce 1918. Vztahy mezi oběma konfesemi poznamenala snaha pravoslavné církve mít určující duchovní vliv v ruském záboru Polska v 19. století. Po vzniku samostatného polského státu se logicky dostala do sporu s katolictvím, jehož představitelé zpochybňovali legitimitu dalšího působení ortodoxie na polském území. Polský stát zachovával víceméně neutralitu, i když na počátku dvacátých let provedl zásahy do vlastnických poměrů ortodoxní církve. Ve třicátých letech se však v souvislosti s úsilím o polonizaci ukrajinského obyvatelstva postavil na stranu odpůrců ortodoxie (iniciátory postupu proti pravoslaví však byly zejména armádní kruhy, nikoli civilní správa nebo vysoký klérus), což autor dokumentuje na příkladu lublinského vojvodství a konkrétně města Chełm.

Vývoj maďarského katolicismu po roce 1918 analyzuje Norbert Spannenberger z Lipska. Ve svém příspěvku zdůrazňuje, že z dlouhodobého historického vývoje v Maďarsku vyplynula úzká vazba mezi církevními elitami a státem. Po porážce Maďarské republiky rad v roce 1919 a v kontextu změn po trianonském míru v roce 1920 vnímaly konzervativní mocenské skupiny katolickou církev o to více jako významný pilíř nového společenského uspořádání. Tyto skutečnosti vedly rovněž k posilování nacionálních a antiliberálních projevů v církevním životě. Společenská angažovanost církví však směřovala nejen k úzkému propojení mezi státem a církví, ale také k „prohloubení religiozity mezi obyvatelstvem" (s. 170). Převažující vliv konzervativně orientovaných církevních elit ovšem znemožnil výraznější aktivity křesťanskosociálního proudu, což se negativně odrazilo v církevním vývoji po druhé světové válce.

Třetí část sborníku se soustředí na vztah společnosti a náboženství a zkoumá, jak se duchovní a myšlenkové proudy promítaly do vývoje společenských poměrů v meziválečném období. Situaci v Rumunsku se věnují dva příspěvky tamních historiků. Alexandru Zub z Iaşi sleduje, jak duchovní atmosféra uvnitř ortodoxní církve mezi válkami podléhala společenským změnám. Zatímco ve dvacátých letech se její intelektuální kruhy koncentrovaly na spirituální a kulturní aktivity, ve třicátých letech se věnovaly politické činnosti, často spojené s extremistickými a xenofobními hnutími. Florin Miller z Bukurešti zase přibližuje společenské následky údajného Božího zjevení v létě 1935 v Maglavitu, malé vesnici na jihu Rumunska, které svého času vyvolalo mezi obyvatelstvem velký ohlas a způsobilo značné problémy nejen oficiálním politickým, ale i církevním elitám, jež měly potíže integrovat tento fenomén lidové zbožnosti do svého náboženského diskurzu.

Eva Mártonffy-Petrásová z Budapešti zkoumá recepci církevní sociální nauky v Uhrách, respektive v Maďarsku na přelomu 19. a 20. století. Upozorňuje na to, že maďarská katolická církev byla sice respektovanou součástí společnosti, během třicátých let se však zřetelně ukazovalo, že nedokáže odpovídat na aktuální výzvy doby v sociální sféře. Ve shodě s příspěvkem Norberta Spannenbergera autorka

podotýká, že křesťanskosociální proud byl v menšině. Přesto se snažil využít prostředky, které nabízelo papežské sociální učení (zejména encyklika *Quadragesimo anno* z roku 1931), ke kritice církevní hierarchie a politického uspořádání země. Současně však dodává, že někteří zastánci sociálního proudu přecházeli na antidemokratické pozice a nechali se inspirovat korporativními prvky italského fašismu.

Sborník je nesporným přínosem k hlubšímu poznání meziválečného vývoje ve středovýchodní Evropě. Všechny příspěvky ukázují na úzké sepětí mezi posuny v církevní a náboženské oblasti a obměnami politické situace v nástupnických státech střední a jihovýchodní Evropy. Z publikovaných statí je zřejmé, že po vzniku národních států křesťanské církve často přesahovaly svou univerzální podstatou etnické hranice a dostávaly se tak do konfliktů s nově utvořenými státními celky, které na sebe braly podobu takzvaného kulturního boje.

Velká část příspěvků sleduje souvislosti poválečných společenských změn s církevním životem. Ovlivňovaly jej totiž nejen teologické podněty, ale i projevy krize demokracie, zejména ve třicátých letech 20. století. Církevní prostředí nebylo v pohledu na demokracii jednotné a vedle snahy o inkorporaci demokratických forem do církevních struktur se v něm objevovaly také tendence k podpoře autoritativních forem vlády (zřetelně se tyto sklony projevily například v Maďarsku a Rakousku, ušetřeno jich nezůstalo ani prvorepublikové Československo).

Poněkud opomenutým tématem ve sborníku jsou projevy antisemitismu v církevních kruzích, které velmi často souvisely s preferováním národního faktoru v katolickém prostředí (jako příklad může sloužit i vývoj ve třicátých letech v Československu, kde k ideové výbavě sebevědomě vystupujícího katolicismu patřil i antijudaismus, jehož kořeny lze mimo jiné hledat v bojovném nacionalismu katolických intelektuálních elit). Sborník ovšem napomohl k otevření další diskuse, například o sepětí mezi duchovními a teologickými proudy meziválečné Evropy a politickou angažovaností církví.[1]

1 K tématu obrodných duchovních hnutí ve střední Evropě se pod názvem „Aufbrüche und Umbrüche in Kirche und Gesellschaft Ostmittel- und Südosteuropas" konala v červenci 2003 konference ve Wiesbadenu.

Recenze

Pauerova příliš opožděná česká premiéra

Jitka Vondrová

PAUER, Jan: *Praha 1968: Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – plánování – provedení.* Přeložili Milada Kouřimská a Milan Kouřimský. Praha, Argo 2004, 358 stran.

S téměř dvanáctiletým odstupem vydalo nakladatelství Argo český překlad monografie Jana Pauera k mezinárodním souvislostem „pražského jara", a především ke konfliktu mezi komunistickým vedením v Praze a v Moskvě, vrcholícím vojenskou intervencí 21. srpna 1968.[1] Autor ve stručné předmluvě k českému vydání připomíná, že mezitím začal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR vydávat pramennou edici k dějinám československé krize v letech 1967 až 1970, která „v dílčích aspektech ještě prohlubuje zpracované prameny", přesto neshledal „nutným – až na několik drobných doplňků v poznámkovém aparátu – měnit původní text" (s. 9 n.). Nesdílím podobné názory. Již při koncipování své knihy počátkem devadesátých let nevyužil Pauer mnohé tehdy dostupné dokumenty: zmínila bych depeše zasílané československými diplomaty do Prahy, zejména ze zemí „varšavské pětky" a Sovětského svazu především – odrážejí jemné odstíny a změny v hodnocení vývoje v Československu, jež ne vždy souznějí se soudy předkládanými autorem, a obsahují často i zajímavé detaily ze zákulisí rozhodovacích procesů, v oficiálních rozhovorech politiků nepostřehnutelné – či materiály publikované ještě sovětskými a posléze ruskými historiky a archiváři v uvolněné atmosféře rozpadajícího se impéria.[2] Od té doby nadšení ze zpřístupňování archivních dokumentů pominulo a v Moskvě se

1 *Prag 1968: Der Einmarsch des Warschauer Paktes. Hintergründe – Planung – Durchführung.* Bremen, Edition Temmen 1995. Uvedená práce zachycuje stav bádání k roku 1993, kdy byla předložena jako disertace, a v téže podobě, nepatrně rozšířená o poznatky k činnosti politbyra ÚV KSSS, zprostředkované Rudolfem Pichojou, vyšla jako kniha. Viz mou recenzi „Pražské jaro – nové pohledy, nové poznatky." In: *Soudobé dějiny*, roč. 4, č. 1 (1997), s. 144–150.

2 Viz zejména ediční počin Galiny A. Tachněnkové: Avgust 1968 goda: Obzor dokumentov Archiva vněšnej politiky RF. In: *Meždunarodnaja žizň*, č. 8–9 (1992), s. 147–159, dokumentující mj. rozhovory sovětského velvyslance v Praze Stěpana Červoněnka s Alexandrem Dubčekem 7. srpna a s Ludvíkem Svobodou 17. srpna.

setkáváme spíše se zpětným procesem, s uzavíráním archivů a utajováním dokumentů – včetně těch, které již byly editovány – v souvislosti s vydáním archivního zákona v roce 1995. Pramenná základna se přesto rozšířila a získali jsme řadu důležitých dokumentů (například k poradě v Drážďanech v březnu 1968 či k poinvazním československo-sovětským rozhovorům v Moskvě). Mnozí protagonisté roku 1968 předložili své paměti (za sovětskou stranu mimo jiné Pjotr Šelest, Alexandr Dobrynin, Andrej Gromyko, Alexandr Majorov), o rozhodovacích procesech nejen v Kremlu i o podílu KGB nás informují studie autorů, kteří měli možnost studovat materiály v archivech KSSS (Vladimir Volkov, Dmitrij Volkogonov, a zejména Michail Latyš, jehož zásluhou víme podstatně více o aktivitách politbyra ÚV KSSS – zápisy z nich sice porůznu kolují v kopiích, čeští historici je však zatím k dispozici nemají v autentické podobě; totiž bez zamlčování a zkreslování, jichž se dopustil Rudolf Pichoja), respektive v archivech KGB (Vladimir Mitrochin). Značný je i příspěvek ostatních zemí východního bloku – ať těch, které měly podíl na intervenci, či těch, jež stály na opačné straně (Rumunsko a Jugoslávie) – k obohacení našich znalostí. Konečně i příslušné svazky ediční řady „Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970", věnované mezinárodním souvislostem „pražského jara", přinášejí četné, historickým bádáním dosud nedotčené dokumenty.

S vědomím těchto limitů je třeba přistupovat k předkládané knize i k otázce, zda stojí za to si ji ještě dnes přečíst. Soudím, že ano. Zachycuje skutečně zevrubně, v míře neobvyklé v jiných pracích o tomto tématu a roce 1968 vůbec, stav poznání k roku 1993. Kniha tak může pro každého badatele znamenat užitečnou výchozí základnu. Postřehne v ní euforii oné doby nad nově zpřístupňovanými dokumenty, jež vedla mnohdy k optimistickým závěrům, že již není co objevovat, což se dnes ukazuje jako ne vždy opodstatněné. Kniha je i svědectvím o tom, kam v té době soustředila historiografie svou pozornost, kde viděla „bílá místa" a co naopak pomíjela, protože zde neshledávala otevřené problémy. Autorovi je třeba přiznat, že se dokázal oprostit od tehdy častých apologetizujících tendencí a podíval se na zkoumané téma nezaujatě. Mnohé jeho soudy a závěry, především v části knihy zabývající se srpnovými událostmi – počínaje kauzou takzvaných závazků přijatých na závěr jednání v Čierné nad Tisou až po vnucení „moskevského protokolu" reformním vedením KSČ československé veřejnosti – obstály v běhu času, jiné však bude nutné ve světle nových pramenů a poznatků korigovat. Kniha může zaujmout i neodbornou veřejnost, která má poprvé od vydání dvoudílné syntézy autorského kolektivu vedeného Václavem Kuralem a Vojtěchem Menclem[3] možnost seznámit se s tímto tématem na vědecké bázi.

Pauerova práce má své silné i slabé stránky. I dnes přínosné a v mnohém nepřekonané jsou pasáže věnované „deseti" srpnovým dnům, od vojenské intervence v noci z 20. na 21. srpna po zasedání ÚV KSČ 31. srpna, kde autor rozšiřuje svůj záběr a zaměřuje se i na aspekty, které jinak pomíjí, tedy na vnitropolitický vývoj

3 Kolektiv autorů: *Československo roku 1968*, 1. díl: KURAL, Václav – MORAVEC, Jan – JANÁČEK, František – NAVRÁTIL, Jaromír – BENČÍK, Antonín: *Obrodný proces*; 2. díl: BÁRTA, Miloš – FELCMAN, Ondřej – BELDA, Josef – MENCL, Vojtěch: *Počátky normalizace*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů – Parta 1993.

v Československu, postoje a jednání (nejen) československých politiků, a především na odpor československé společnosti proti vojenské okupaci země. Právě okolnost, že se autor při sledování svého tématu – konfliktu mezi vedením KSČ a komunistických stran „pětky" – soustřeďuje téměř výlučně na jednu stranu sporu – Moskvu a její spojence – a zcela odhlíží od vývoje v Československu a v jeho politickém vedení, shledávám velmi ošidnou. Lze tak plně pochopit všechny peripetie tohoto konfliktu a věrohodně popsat jeho počátek a příčiny, jeho průběh a zákruty, motivy jednání a rozhodování obou stran a vyústění konfliktu? Pochybuji, že je při podobném přístupu možné adekvátně naplnit záměr, který si autor sám vytkl – objasnit plánování, prosazení a realizaci politických cílů vojenské intervence z 21. srpna 1968 a rekonstruovat jednotlivé fáze konfliktu.

S domácím vývojem se Pauer vypořádává ve druhé, velmi stručné kapitole s názvem „Československo v roce 1968" (s. 17–33). Vyjadřuje se zde i k frazeologii hojně užívané v celé knize – „reforma", „reformní Dubčekovo vedení", „reformní komunismus", „reformátoři". Na otázku, jež zůstává pro mnohé otevřená a vyvolává neustávající diskuse, totiž jak přesně hodnotit úlohu vedení komunistické strany a státu i celého reformního proudu uvnitř KSČ v procesu zvaném „pražské jaro", odpovídá jednoznačně – byl to podle něj „první, 'shora řízený pokus o reformu systému nenásilnou cestou" (s. 11). Z nejdůležitějších programových dokumentů „pražského jara" – „Akčního programu KSČ" a vládního prohlášení z dubna 1968 – usuzuje, že měl směřovat k „rozsáhlé přestavbě stávajícího systému ... k demokratizaci strany, státu a společnosti na základě plurality zájmů. Vedoucí úloha komunistické strany měla sice zůstat zachována, strana se však měla oprostit od své celospolečenské řídicí a integrační funkce. Měla znovu získat profil politické strany a věnovat se především programovým a koncepčním úkolům ... a napříště působit jako 'přirozená autorita ." Součástí reformy měla být podle Pauera i důsledná dělba moci, její kontrola parlamentem a obnovení právního státu (s. 24). Ve shodě s touto koncepcí pak představuje i Alexandra Dubčeka jako „přesvědčeného stoupence rozsáhlé systémové reformy a demokratizace existujícího režimu" (s. 27). S tím se musí čtenář spokojit.

Co však znamená tato „rozsáhlá systémová reforma"? Myslí se jí ono směřování, jak je předtím Pauer vylíčil? Nejen ve zmíněných, ale ani v dalších oficiálních dokumentech, které předkládalo vedení KSČ, se však s tímto pojetím reformy nesetkáváme[4] a také se skutečným průběhem „pražského jara" má jen málo společného. Můžeme jen předpokládat, nikoli však doložit, že o systémovou změnu snad reformní komunistické vedení skrytě usilovalo. Ostatně autor sám vyjadřuje jistou skepsi nad reformním snažením Dubčeka a dalších představitelů tohoto směru a relativizuje je konstatováním, že „k uvedení těchto rozsáhlých reformních záměrů do praxe z valné části nedošlo" (s. 26), i odkazem na „obojaký charakter reformního komunismu jako síly, která na jedné straně systém měnila a na druhé straně jej chtěla uchovat"; Pauer připouští, že tento vnitřní rozpor, umocněný tlakem z Moskvy,

4 Nejnověji se k této otázce vyjádřil Karel Hrubý v polemickém článku Perspektivy „pražského jara". In: *Soudobé dějiny*, roč. 10, č. 4 (2003), s. 611–625.

nakonec mohl způsobit, že by „Dubčekovo vedení možná i bez vojenské intervence vliv nezávislé demokratické veřejnosti utlumilo" (s. 33). Zároveň připomíná, že první kroky tímto směrem učinilo již na květnovém zasedání ÚV KSČ.

S alternativními koncepcemi, které namísto „vedoucí úlohy" komunistické strany (byť reformně orientované) v „pražském jaru" vyzdvihují roli občanské společnosti, odmítající „byrokratický vládní systém sovětského typu" (s. 17) jako celek, a zejména potlačování demokracie v politické sféře, se autor vyrovnává poukazem na její nezralost, neboť v roce 1968 podle něj stála teprve na počátku zrodu (s. 323). Nesouhlasí proto ani s označením tehdejších změn v Československu ako „revoluce", i když připouští, že „transformace systému ... ukazovala směrem k otevřené společnosti" (tamtéž). Celkově zůstává tato otázka, klíčová pro pochopení příčin konfliktu a možností jeho řešení, nedostatečně zodpovězena. Je zřejmé, že analyzovat ji nebylo záměrem této práce, ale přeci jenom bych očekávala pregnantnější vyjádření o oněch „rozsáhlých systémových reformách" a jejich stoupencích. Bez toho může čtenář občas tápat, čím si jedni zasloužili označení „reformátoři" a proč druzí nosí nálepku „konzervativců", a pochybovat, nakolik je to oprávněné. Pauer nadto vede jasnou dělicí čáru mezi nimi již od drážďanské porady a hovoří o zřetelném politickém rozlišení prosovětských a reformně orientovaných sil. Do první skupiny řadí Jozefa Lenárta, Vasila Biľaka a Drahomíra Koldera, kteří začlenili sovětskou kritiku do své politiky, zatímco v Alexandru Dubčekovi a Oldřichu Černíkovi vidí představitele druhého směru. Tohoto ohodnocení se jim dostalo pro „vzdorovité jednání" a „vůli k suverénnímu rozhodování", manifestovanou na dubnovém zasedání ÚV KSČ (s. 44). Prameny však rozhodně nepotvrzují podobné soudy – ani pro konec března 1968 – a přímo je vyvracejí v následujícím období, v květnu 1968. Mnohdy mi tak připadá, že o užití příslušné nálepky rozhodovaly spíše postoje a jednání protagonistů po 20. srpnu než předtím.

Sporný je i způsob, jakým autor přistupuje k historickým svědectvím. Často je přejímá bez jakékoli kritiky. Týká se to nejen memoárové literatury, zejména Biľakových a Dubčekových pamětí, označených přitom v úvodu za „svým způsobem problematické" (s. 16), ale i archivních pramenů.[5]

Nechci se zde zabývat místy, která jsou zásluhou nových pramenů překonána – nejen ve faktografii, ale i v interpretaci. Je nepochybné, že mnohé vidíme dnes jinak než před desetiletím a leccos je třeba revidovat. Každý čtenář si jistě učiní úsudek sám. Na závěr bych pouze poznamenala, že kniha si zasloužila kvalitnější redakční práci, která by odstranila nejen četné překlepy a pravopisné chyby, ale i takové lapsy, kdy se například dočítáme, že prohlášení předsednictva ÚV KSČ v noci z 20. na 21. srpna bylo přijato poměrem hlasů sedm ku čtyřem, ale i šest ku pěti (s. 200 a 209). Potřebné by to bylo tím spíše, že si překladatelé dali tu práci a ověřovali původní znění česky psaných dokumentů podle předlohy.

---

5 Překvapuje mě to zejména u tak důležitého dokumentu, jakým je záznam telefonického rozhovoru mezi Leonidem Brežněvem a Alexandrem Dubčekem z 13. srpna 1968. Nejen Pauer, ale ani žádný jiný historik dosud neanalyzoval obsah Dubčekových výroků – vždyť celý telefonát se točil kolem slibů, které československá delegace dala Sovětům v Čierné nad Tisou; Dubček je nepopíral, jen poukazoval na potíže spojené s jejich plněním.

Recenze

Čo je fašizmus?

Peter Švík

O'SULLIVAN, Noël: *Fašismus*. Preložili Tamara Váňová a Ivo Lukáš. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2002, 222 strán.

Fašizmus a nacizmus. Za týmito slovami sa skrývajú milióny nevinných obetí a o tom, okrem zopár šialencov, nepochybuje nik. V očiach mnohých sú preto politické systémy, ktoré sa hrdili týmito pomenovaniami, synonymom návratu k čomusi primitívnemu, barbarskému. Akousi nepochopiteľnou (kontra)revolúciou proti vlastnej, v podstate humanistickej civilizácii. Ale je tomu skutočne tak? A nezabraňujú ešte doteraz ohľady a úcta k nevinným obetiam (isto opodstatnené) neideologizujúcemu pokusu o interpretáciu historickej skutočnosti? Tento problém si uvedomil aj Noël O'Sullivan a napísal knižku charakteristickú prístupom, ktorý sa niekomu môže zdať aj škandalóznym. V brnenskom vydavateľstve CDK ju publikovali česky v druhom, revidovanom vydaní pod prostým názvom *Fašismus*.

Dôsledkom ideologizujúceho pohľadu na fašizmus je sploštené chápanie histórie, ktorá už nepopisuje veci tak, ako sa stali, ale prispôsobuje ich interpretáciu apriórnemu konceptu, následne formujúcemu myslenie ľudí akým takým historickým povedomím. V podstate veci nie je žiaden rozdiel v tom, ako interpretovali fašizmus a nacizmus ideológovia v Sovietskom zväze a ich protivníci na druhej strane ideologickej barikády. Tieto vysvetlenia takmer vždy končili obrovskou konšpiračnou teóriou, ktorej niť sa na jednej strane tiahne ku francúzskym mysliteľom vystupujúcim proti Veľkej francúzskej revolúcii – pričom táto je hodnotená ako jeden z najjasnejších bodov európskej histórie –, alebo na druhej strane ku Herderovi (ktorý naozaj nemôže za to, ako boli jeho náhľady prekrútené nacistickými ideológmi). Tí z druhej strany sa nemuseli namáhať ani toľko; ich teórie boli viac menej len povinnými variáciami na tému „nacizmus, ako prirodzené vyústenie imperializmu kapitalistických monopolov". Podľa O'Sullivana slabým miestom týchto teórií je, že „každá z nich se snaží vysvětlit, proč se to, co se teoreticky stát nemělo, nakonec přece jen stalo. V rámci tohoto myšlenkového pochodu vychází konvenční analýza z předpo-

kladu, že moderní dobu lze analyzovat vlastně jako konflikt mezi tendencemi považovanými za 'progresivní' na jedné straně a tendencemi považovanými za 'reakční', neboli 'regresivní', na straně druhé. Fašismus je samozřejmě považován za produkt regresivních tendencí. (...) Lze říci, že jim jde o to, abychom zanechali historických složitostí a raději v minulosti pátrali po hezkých a ošklivých myšlenkách, myslitelích a tendencích ve světě, který je polarizován na svaté a hříšníky, 'levici' a 'pravici', dobro a zlo, světlo a tmu." (s. 8) Avšak O'Sullivan chce nielen upozorniť na tieto aspekty, ale aj podať konzistentnú teóriu, ktorá by historické fakty dokázala popísať bez ideologickej šablóny a zaradiť ich do dejinného kontextu a vývoja chápaného nie ako hegelovský *deus ex machina*, ale ako možný dôsledok ambivalentnej legitimácie súčasných demokratických režimov. Z toho potom logicky postuluje otázku, či je možné fašizmus a nacizmus považovať v súčasnosti len za problém istých marginálnych skupín, s ktorými sme schopní sa štandartnými prostriedkami vysporiadať, alebo – a to si je len málokto ochotný pripustiť – či by pri istej zhode okolností sa nemohol v inej podobe zopakovať nemecký rok 1933. Ďalej sa autor snaží zodpovedať aj široko diskutované otázky, ako napríklad: Je možné subsumovať dva kvalitatívne odlišné režimy ako fašizmus a nacizmus? Aká je súvislosť medzi komunizmom a nacizmom, respektíve fašizmom? Bol nacizmus (anti)ideológiou, alebo skôr druhom emocionálneho splanutia? Z takto formulovaných okruhov O'Sullivan vychádza aj pri koncipovaní štruktúry textu, ktorý je usporiadaný so striktnou logickosťou, takže jeden argument vyplýva z druhého a mohol by poslúžiť v tom smere ako vzor logicky prepracovanej analýzy.

Samotnú príčinu nepochopenia fašizmu je potrebné hľadať v časoch predchádzajúcich Veľkej francúzskej revolúcii. Vtedy sa stalo základným *modom vivendi* naivné optimistické presvedčenie, „že člověk se rodí svobodný a nevinný, a přesto ho vždy a všude zotročuje a ponižuje společenský řád, ve kterém žije. Tato nová teorie poskytla evropskému politickému myšlení do té doby neznámý aktivistický impuls. Z této teorie vyplývalo, že prvořadý úkol politiky spočívá v tom, aby vzbuzovala v masách vědomí útlaku společenským řádem, ve kterém žijí." (s. 47) Takéto chápanie reality rezultovalo v dualistickom delení na „dobrých" a „zlých", na tých, čo sú „s nami", a ostatných, čo sú „proti nám"... Nasledovalo zdesenie z nástupu sily, ktorá sa chce legitimizovať prostredníctvom cieleného deštruktivizmu. Nemarxistické pohľady na fašizmus v zásade možno podľa autora rozdeliť do štyroch prúdov: jeden typ predstavujú rozsiahle monografie o Hitlerovi, Mussolinim a ich okolí; druhý interpretuje fašizmus, respektíve nacizmus, ako špecifický a dobovo podmienený prejav nemeckého, respektíve talianskeho „národného génia", prípadne ako symptóm duchovnej konštelácie doby; pre tretí je charakteristická snaha o sebapotvrdenie vlastnej ideológie a zástanci štvrtého odmietajú akúkoľvek racionálnu diskusiu, keďže Hitlera a všetkých jeho prívržencov apriórne pokladajú za intelektuálnych obmedzencov. Samozrejme okrem týchto hlavných interpretačných prístupov existujú ešte iné. Problémom však je, že „vysvětlují všechno, a proto nám nic neříkají" (s. 32). Preto O'Sullivan predostiera vlastnú teóriu, ktorá síce nevysvetlí všetko, ale ponúkne istý návod, ako fašizmu porozumieť.

Pre O'Sullivana je najdôležitejším aspektom utvárajúcim fašizmus a nacizmus odmietnutie toho, čo nazýva „obmedzený politický štýl". Do tohto štýlu sa pretavili myšlienky, ktoré formovali teoretický diskurz od Machiavelliho až po de Tocquevilla. Vyznačoval sa tým, že za základné puto spoločnosti považoval zákon a jasne vymedzoval hranicu medzi verejným a súkromným životom. Ďalším jeho znakom bolo nahliadanie moci ako čohosi podozrivého, čo je nutné inštitucionálne obmedziť, aby sa predišlo jej prípadnému zneužitiu. A samotnému štátu neprisudzuje absolútnu hodnotu, ale vidí v ňom špecifickú územnú jednotku, ktorá je produktom tradície, vojen, dynastických vzťahov a diplomacie. „Naproti tomu aktivistický politický styl zaměňuje právo za ideologii, podřizuje jednotlivce všezahrnujícímu politickému řádu, nemá vrozenou úctu k ústavním formám a odmítá uznat existenci historických hranic jako závazných ukazovatelů své velikosti. Na základě tohoto nového stylu vzniklo v tomto století cosi, co je třeba z ústavního hlediska chápat jako nejprimitivnější formu politického zřízení, kterou kdy Západ poznal. Tou je režim založený na hnutí, nejnázorněji doložený na příkladu fašistických a komunistických diktatur." (s. 42) A práve v tomto komplexe postojov sa jasne obnažujú spoločné základy, ale aj rozdiely, fašizmu, respektíve nacizmu, a komunizmu. V takto definovanom rámci je potom možné subsumovať fašizmus a nacizmus, čo ale nebráni detailnejšej analýze existujúcich rozdielov (fakt, že Mussoliniho režim nebol rasistický, nie je najdôležitejším aspektom, zaslúži si ale dôkladne skúmanie). Ako už bolo spomenuté, aktivistický štýl politiky sa neobjavil až v 20. storočí. V období predchádzajúcom Veľkej francúzskej revolúcii vznikajú koncepcie, ktoré nielenže vytvorili myšlienkový rámec legitimujúci revolúciu, ale obsahovali tiež teoretické zárodky aktivistického štýlu, rôznym spôsobom ďalej modifikované. Tu je však veľmi dôležité analyzovať jednotlivé vrstvy diskurzu a sledovať mutácie myšlienok vzhľadom ku celkovej spoločenskej situácii, a nie kádrovať jednotlivých filozofov na dobrých a zlých.

Pre aktivistický štýl je podľa O'Sullivana charakteristických najmä niekoľko faktorov: Jeho filozoficko-antropologickým východiskom je nový náhľad na zlo, podľa ktorého človek nie je k ňomu náchylný od prirodzenosti, ale zlým sa stáva až pôsobením spoločnosti. Úlohou politiky potom je identifikovať toto zlo, prebudiť masy z apatie a priviesť ich k eliminácii nositeľov zla. Táto teória zla svoje praktické vtelenie našla v Deklarácii práv človeka a občana, ktorá prehlasuje, že jediným správnym politickým režimom môže byť demokratické alebo republikánske zriadenie. Odteraz sa spoločnosť začala deliť na demokratov a tých druhých... K tomu pristupuje vnímanie slobody ako práva na sebarealizáciu. Takto boj a konflikt môžu byť velebené ako cnosť, keďže morálka sa stáva dynamickým procesom. Ľudia si kladú na seba stále väčšie nároky a prostredníctvom ích uskutočnenia chcú nachádzať samých seba. Toto chápanie prirodzene vyúsťuje v absurdnú vieru, že človek môže spoznať a ovládnuť mechanizmy riadenia sveta a tak sa stať jeho pánom. Práve táto viera v kombinácii s ostatnými faktormi vytvára základnú myšlienkovú štruktúru, na ktorej je vybudovaná ideológia fašizmu. Rozhodujúcim momentom, bez ktorého by fašizmus zostal zrejme len záležitosťou úzkej skupiny radikálov, však bola až prvá svetová vojna. Pre fašistický svetový názor je typické konfúzne a selektívne spojovanie myšlienok, ktoré tvoria všeobecnú súčasť aktivistického diskurzu. „První,

dodnes spornou myšlenkou je, že fašistické pojetí korporativního státu tvoří 'třetí cestu' mezi kapitalismem a socialismem. Druhá myšlenka se týká fašistického odmítnutí rozumu a stability a důrazu na mýtus a dynamiku, jež pak kulminují v ideálu permanentní revoluce. Třetí je takzvaný vůdcovský princip. (...) Čtvrtou myšlenkou je mesianistická koncepce vykupitelského poslání. Konečně pátá myšlenka se týká vytvoření soběstačného státu za pomoci plánu na ovládnutí světa. Těchto pět myšlenek smíchaných do jednoho obrovského intelektuálního chaosu tvoří základ fašistického světového názoru." (s. 129)

Najväčším prínosom O'Sullivanovej práce je nemýtizujúci pohľad na fašizmus ako taký, a predovšetkým jeho zasadenie do kontextu ideí, ktoré formujú politické myslenie dodnes. Tento prístup zároveň umožňuje „bez povier a ilúzií" nazerať politický diskurz, ktorý nás obklopuje, a zamýšľať sa nad tým, či niektoré jeho gény nie sú naprogramované k deštrukcii liberálnej demokracie.

Recenze

Slovenské pohľady na Rusko

Marína Zavacká

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: *Pohľady na východ: Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934–1944*. Bratislava, Veda 2002, 265 strán.

Nájdu sa otázky, pri ktorých generácie radových občanov, rovnako ako vysokých štátnych činiteľov, športovcov či umelcov, bez začervenania vyhlasujú: „jój, to neviem, tomu som nikdy nerozumel". Dokonca dodajú: „na to nemám názor". Zväčša ide o otázky z matematiky. A potom sú také témy, ku ktorým sa už po generácie pociťuje potrebu vyjadriť takmer každý z nich. Pritom suma ich vedomostí v oboch odboroch je porovnateľná. Žiarivým príkladom je oblasť histórie, či zahraničnej politiky.

Dagmar Čierna-Lantayová túto zvláštnu črtu národnej povahy analyzuje na pozadí desaťročného vývoja postojov, predstáv a očakávaní, snov a obáv slovenských spoločenských elít vo vzťahu k Rusku. Voľba takto limitovanej témy sa ukazuje ako veľmi šťastná, pretože fenomén „Rusko / Sovietske Rusko / Sovietsky zväz" rezonoval v celej spoločnosti. Vnímaný bol veľmi rôznorodo, dá sa povedať, že každá názorová skupina mala „svoje", často veľmi odlišné Rusko. Veľké, bratské, ochraňujúce, kresťanské, sovietske, nebezpečné, vzorové, boľševické, antisemitské, ateistické, kultúrne i negramotné, mierumilovné, agresívne, spoľahlivé, nevypočitateľné. Všetky prívlastky nakoniec prebilo Rusko veľmocenské, ktorému ťažko uniknúť.

Členenie knihy na tri chronologicky radené kapitoly sa podriaďuje významným zahraničnopolitickým medzníkom, no podrobnejšie štrukturovanie do podkapitol umožňuje nerozbíjať jednotlivé témy prílišnou periodizáciou. Nie často možno u vedeckej spisby vyzdvihovať pedagogický prínos. Autorka sa však – u nás stále dosť netradične – vyhýba neorganickému „vkladaniu" vlastných komentárov, nepodsúva čitateľovi „predžuté" závery. Uvádza relevantné dáta, analyzuje, a decentne ustúpi do pozadia v momente, keď je čitateľ dostatočne informovaný, aby si kvalifikovaný záver vytvoril sám. Je tak pozvaný na exkurziu do vedeckého myslenia. Pre nezvyk

sa mu možno spočiatku tento štýl môže zdať obtiažny, no vyváži ho skutočnosť, že kniha, „hoci" vedecká, má dej, a to dej zaujímavý a napínavý.

Začína sa „zoznámením" so slovenskou spoločnosťou, najmä jej politickými a kultúrnymi elitami, rámcami ich predstáv o sovietskom Rusku a prípadnými priamymi kontaktmi pred nadviazaním oficiálnych medzištátnych diplomatických vzťahov medzi ČSR a ZSSR a komentármi k tomuto aktu. Celou knihou sa vinie línia porovnávania tých čŕt sovietskeho Ruska, ktoré boli v danom období jednotlivcami najviac obdivované, respektíve zatracované. V tomto kontexte je mimoriadne zaujímavé sledovať, ako málo (popri odmietaní ateizmu) prekážali napríklad ľudáckym umelcom, fascinovaným radikálnym „roztavovaním" starých foriem života, „prekovaním a premiesením" spoločnosti (ako sa vyjadrili Tido J. Gašpar, Milo Urban, anketovaní v časopise *DAV*), totalitné črty Sovietskeho zväzu. Nenájdeme tu *expressis verbis* akceptované „nutné zlo" a „menšie zlo", no pri všetkých informáciách, ktoré o násilnom reštrukturovaní sovietskej spoločnosti vtedy mali, z dychtivosti ich pozorovaní a nádejí na kataklyzmatické nájdenie cesty „z novopohanského otroctva kapitalistických faraónov" (s. 21) až mrazí.

Po roku 1989 Slováci kvôli nedostatku informácií o normálnom fungovaní demokratického štátu a jeho politického života prišli o skúsenosti, ktoré už raz v minulom storočí nadobudli. Mnohým by napríklad dodatočne ušetrilo prekvapenia z reálií fungovania koalično-opozičnej parlamentnej praxe, keby si mohli porovnať komentáre Karola Sidora z roku 1935 k aktívnejšej spolupráci ZSSR a ČSR na diplomatickom poli (odmietavé, pretože Rusi boli boľševici a Sidor v opozícii) s jeho komentármi z jesene roku 1939 (pozitívnymi, pretože Rusi síce ostali boľševikmi, no Sidor už bol súčasťou vládnej strany), alebo jeho zobrazovanie Ruska v septembri 1939 ako politickými čistkami vlastne „odžidovšteného" štátu (preto prijateľného), a v júli 1941 „odrazu" znovu židoboľševického. Na pozadí opisu bohatého spoločenského života obdivovateľov (i agentov) ZSSR vynikne i dodnes absolútne nedoceňovaná realita slobody slova a zmýšľania v medzivojnovej demokratickej ČSR. Kladnú zmienku si zaslúži aj autorkin cit pre výber ilustratívnych citácií, približujúcich slovník dobovej tlače: „Muž tento, spomedzi všetkých členov sovietskej výpravy, mal najkresťanskejší výzor." (s. 54)

Druhá kapitola sleduje krátku etapu oficiálneho priateľstva totalitných režimov v rokoch 1939–1941, a to na veľmocenskej sovietsko-nemeckej aj na lokálnej slovensko-sovietskej úrovni. Čitateľ má možnosť podrobne vnímať ideologický zmätok, ktorý po uzatvorení paktu Molotov–Ribbentrop ovládol slovenských propagandistov, či už pracujúcich pre berlínske alebo moskovské centrum. Ďalej sa dozvedá podrobnosti o snahách slovenských politikov opatrným manévrovaním využiť novú možnosť sovietskeho „priateľstva" na podporu voči Maďarom, súťažiacim so Slovenskom o nemeckú priazeň. Živý obraz dobového politického, kultúrneho i hospodárskeho života poskytujú kvalifikované správy sovietskeho vyslanectva z Bratislavy do ZSSR. Pobaví inštrukcia vyslanca Fraňa Tisa z Moskvy upozorňujúca slovenské ministerstvo zahraničných vecí, že úctivosť oslovenia Josifa Vissarionoviča Stalina na oficiálnom blahoprajnom telegrame k šesťdesiatym narodeninám „jeho prevoschoditeľstvo",

„prezident" bola i na sovietske pomery nežiadúco prehnaná a netreba ju opakovať (s. 100).

Po prekvapení z náhleho nemecko-sovietskeho priateľstva stihol politické reprezentácie Slovenska i exilového Československa o dva roky neskoršie ďalší otras: vojna proti ZSSR, s aktívnou účasťou slovenských jednotiek. V poslednej kapitole, nazvanej „Rusko vo vojne očami oficiálneho Slovenska a v stanoviskách slovenského protihitlerovského odboja (1941–1944)", autorka pristúpila k paralelnej chronologickej analýze vývoja postojov všetkých reprezentatívnych názorových skupín slovenského politického života v emigrácii i doma. „Úlovkom" hodným zvláštnej pozornosti je citovaný článok Stanislava Mečiara z februárového *Gardistu* v roku 1942, ktorý svojou interpretáciou Vajanského historického odkazu dokonale naplnil úvahovú schému v štýle stalinskej dialektiky (s. 205). Pramenne sa dôraz presúva od situačných správ vyslancov Slovenska v zahraničí, ktorí postupom Spojencov strácali (doslova) pôdu pod nohami, k názorom medzinárodnopoliticky čoraz relevantnejšieho československého exilu. Čítanie však nestráca na napínavosti, pretože v myšlienkach so vzťahom k Sovietskemu zväzu u tejto skupiny politikov sa objavuje nespočet variant a konceptov, rôznych očakávaní, obáv i nádejí. Niektorí (napríklad Gustáv Husák, Eduard Friš a ďalší) už mali dokonca dočasné istoty, a namiesto myšlienok konkrétne úlohy. Žiaľ, tento druh informácií patrí ešte stále i v ruských archívoch k uzatvoreným a dá sa o nich uvažovať viac s pomocou sekundárnych indícií než prameňov.

O kvalite diela svedčí i to, že recenzentka nemala chuť siahnuť k pozitívne hodnotiacim klišé typu: „autorka sa odhodlala napísať knihu", prípadne „využila rôznorodé dokumenty", čo na tomto mieste kvituje s vďačnosťou. Určité výhrady možno mať k terminológii používanej v súvislosti s vysokoškolsky vzdelanými boľševikmi, či už členmi komunistickej strany alebo takzvanými súputníkmi. Na niekoľkých miestach ich autorka bez ďalšieho komentára označuje za „ľavicových intelektuálov". Nejde o termín neznámy, no pre čitateľa neznalého metafor sebaklamnej komunistickej historiografie je zradný. Označeniu „ľavicový" aj „intelektuál" totiž vyhovujú i všetci doboví ľavicoví „triedni nepriatelia". Spoločný pojem tak zahŕňa napríklad aj Ivana Dérera a iných (v očiach „tých pravých ľavicových intelektuálov") „sociálfašistov". Len povzdychom, nie výčitkou adresovanou autorke, je nemožnosť čerpať pri podobnej práci zo spracovanej korešpondencie slovenských vojakov bojujúcich v Sovietskom zväze (na jednej či druhej strane). Vyčerpávajúci spôsob i široké spektrum použitých materiálov nasvedčujú, že by túto možnosť využila – ak by ju mala. Ide teda skôr o námet pre vojenského archivára. Smutnosmiešne však pôsobí úlet editora na obálke knihy, kde kvôli chybe fontu (meniacej *ž* na *ľ*) svieti „Paríť, ťaťenie, kniťná monografia a poutívať".

Kniha o Slovákoch hľadiacich v rokoch 1934 až 1944 na východ nie je o vojne a politike. Je o myslení. Čitateľ, ktorého myslenie baví, si príde na svoje.

Recenze

Prvořadý časopis o dějinách studené války

Jan Růžička

Časopis *Journal of Cold War Studies* (JCWS) začal vycházet v prestižním vydavatelství MIT (Massachusetts Institute of Technology) Press v americké Cambridži v roce 1999.[1] *Journal* je součástí projektu o studené válce na Harvardově univerzitě (*Harvard Project on Cold War Studies*) běžícího od roku 1997.[2] Zakládajícím a dosud úřadujícím šéfredaktorem časopisu je Mark Kramer, který je zároveň i ředitelem celého projektu. Redakční kruh (*editorial board*) kromě něj tvoří řada významných badatelů a profesorů působících jak na univerzitách ve Spojených státech, tak v Evropě (John Lewis Gaddis, Carol Skalnik Leff, Archie Brown, Andrzej Paczkowski). Ústav pro soudobé dějiny AV ČR je zastoupen svým ředitelem Oldřichem Tůmou. Ke složení lze mít snad jen tu výhradu, že do kruhu nepatří nikdo z frankofonní nebo německé akademické obce.

Jednotlivá čísla se skládají většinou ze tří až pěti původních článků, někdy i na pokračování, k nimž je vždy otištěn krátký abstrakt. Samozřejmostí je, že články před přijetím anonymně posuzují dva odborníci (*peer review*). S rostoucí frekvencí se objevují čísla věnovaná celým tematickým blokům – například „Kultura", „Sovětský svaz a studená válka".[3] Druhou část čísla tvoří recenze, případně recenzní články shrnující několik knih k dané problematice. Ač v této sekci dominují anglicky psaná díla, pravidelně jsou recenzovány i neanglofonní knihy. Nepravidelně *Journal* přináší články, které je možné označit za disciplinární. Jejich předmětem bývá zpráva

1 Cena ročního předplatného mimo USA je 162 dolarů pro instituce, 62 dolarů pro jednotlivce a 48 dolarů pro studenty. Webová stránka časopisu nabízí některé články zdarma, s možností přístupu přes databáze EBSCO a MUSE.

2 Webová stránka k tomuto projektu nabízí množství primárních materiálů, článků, odkazů a jiných cenných informací. Na této webové stránce se také odehrávají debaty k jednotlivým článkům z časopisu.

3 Culture, the Soviet Union, and the Cold War. In: *Journal of Cold War Studies*, roč. 4, č. 1 (2002). Nadále budu uvádět zkratku názvu časopisu *JCWS*.

o stavu bádání k pevně vymezenému tématu, vytyčení nových témat, případně volání po nových teoretických či metodologických přístupech.[4]

V loňském roce završil časopis jubilejní pátý ročník, a lze tedy bilancovat, nakolik se povedlo naplnit záměry, s nimiž začal vycházet, informovat o některých významných článcích a tlumočit největší debaty, jež se na jeho stránkách odehrály. Zároveň je možné poukázat na nedostatky a témata, jimž nebylo věnováno mnoho pozornosti.

Ve svém prvním úvodníku Mark Kramer napsal, že cílem nového časopisu je využít možností, které se nabídly otevřením archivů v bývalém sovětském bloku. Narozdíl od aktivit Centra Woodrowa Wilsona (*Woodrow Wilson Center*) ve Washingtonu, D.C., nebo Archivu pro národní bezpečnost (*National Security Archive*) tamtéž, jež se soustřeďují převážně na sběr a zveřejňování nových dokumentů (*Cold War International History Project* a s ním spojený *Bulletin* a *Working Papers Series*), chce být *Journal* místem, kde jsou tyto materiály využity jak k přehodnocování zavedených historických interpretací, tak k testování stávajících teorií domácí i mezinárodní politiky. Časopis se pak opravdu rychle stal fórem pro publikaci nejnovějších prací i provokativních debat. O jeho rostoucím významu svědčí i to, že poté co během prvních tří let sestával každý jeho ročník ze tří čísel, od roku 2002 vychází jako čtvrtletník.

Kramer v úvodním čísle nejen teoreticky vymezil, jaké články bude časopis publikovat, ale také to názorně předvedl ve svém pojednání o nástupnickém boji po smrti Stalina a jeho propojení s vývojem ve středovýchodní Evropě.[5] Na více než sto padesáti stranách napříč třemi čísly se na základě ohromného množství primárních a sekundárních pramenů věnuje souvislostem vývoje v Sovětském svazu a východní Evropě v roce 1953. Kramer ukazuje, že navzdory narůstajícím problémům se v prvních dvou měsících po Stalinově smrti situace ve středovýchodní Evropě na jednáních prezidia KSSS takřka neprojednávala. Změnu přinesly teprve nepokoje v NDR, Bulharsku a Československu. Jádro první části série tvoří krize v NDR a sovětská reakce na ni, ve druhé je detailně popsán pád Lavrentije Beriji a konečně ve třetí části se autor zaměřuje na spojitost vnitřní a vnější dynamiky těchto dvou událostí. Zde vyslovuje Kramer nejodvážnější tvrzení, například že Berijovo obvinění se zodpovědnosti za krizi v NDR, kterou se údajně chystal zaprodat za sjednocené a neutrální Německo, vedlo k definitivnímu rozhodnutí odmítnout jakékoli sjednocení a soustředit se na budování „vlastního" socialistického Německa. Autor dále tvrdí, že toto rozhodnutí vrátilo do sedla již téměř odstraněného Waltra Ulbrichta, zde se však pohybuje více na poli dedukce než na pramenném základě. V souladu se záměrem propojit nejnovější historiografický výzkum se společenskovědními teoriemi se Kramer pokusil o exkurz do teorie mezinárodních vztahů, ten je ovšem dosti zkratkovitý.

---

4 HAYNES, John Earl: The Cold War Debate Continues: A Traditionalist View of Historical Writing on Domestic Communism and Anti-Communism. In: *JCWS*, roč. 2, č. 1 (2000), s. 76–115.

5 KRAMER, Mark: The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe: Internal-External Linkages in Soviet Policy Making. In: *JCWS*, roč. 1, č. 1–3 (1999), s. 3–55; 3–38; 3–66.

Spojení teorie mezinárodních vztahů a historiografie bylo také předmětem první „velké" debaty na stránkách *Journalu*. Andrew Moravcsik napadl ustálený konsenzus, že politika Charlese de Gaulla vůči Evropskému hospodářskému společenství v šedesátých letech byla vedena jeho osobní vizí státu a geopolitiky, jež byla nadřazena úzkým politickým a hospodářským zájmům.[6] Namísto toho nabízí vysvětlení na základě své teorie mezinárodních vztahů, založené na domácích preferencích.[7] V případě Francie se podle něj jednalo o kombinaci zájmů francouzských zemědělců a průmyslu, pro něž se de Gaulle, stejně jako ostatní politici jeho doby, snažil zajistit výhodnější tržní podmínky. Moravcsik dochází k závěru, že francouzská politika by v podstatě byla stejná, ať již by stál v čele země kdokoli s výjimkou komunistů a poujadistů.[8] Svůj přístup pak ukázal na čtyřech konkrétních problémech – přijetí Římské smlouvy a Společné zemědělské politiky, takzvaném Fouchetově plánu (neúspěšné francouzské iniciativě směřující k institucionalizované zahraničněpolitické koordinaci zemí EHS), vetování britského členství v EHS a takzvané krizi prázdné židle.[9]

Moravcsik sice svou provokativní tezi zmírnil, když napsal, že jeho cílem není odsoudit geopolitiku a *grandeur* Francie coby bezvýznamné v celé de Gaullově zahraniční politice, ale spíše ukázat je jako druhořadé faktory v politice v rámci Evropského hospodářského společenství. Přesto článek, který je svým rozsahem sto deseti stran takřka menší monografií, vyvolal široký ohlas. Kritici vesměs upozorňovali na sporný charakter problémů (především Společné zemědělské politiky), vztah mezi hospodářskou politikou a *grandeur* Francie (mohla daná politika být prostředkem k dosažení „velikosti"?), komplexnější povahu vztahů s Velkou Británií i na částečná opominutí de Gaullových úspěchů ve sporech se zemědělci. Alan Milward navíc poukázal na to, do jak značné míry se Moravcsik opírá o paměti de Gaullova blízkého spolupracovníka Alaina Peyrefitta a o německé a britské dokumenty, protože relevantní francouzské dokumenty jsou nadále nepřístupné. Sám Moravcsik na tuto skutečnost upozornil a připustil, že jeho interpretace může být významně přehodnocena ve světle nových dokumentů. Lze se tedy domnívat, že v debatě o de Gaullově zahraniční politice zdaleka nepadla poslední slova. Stranou celé diskuse zůstal vztah mezi de Gaullovou politikou vůči EHS a kontextem studené války, což je vzhledem k zaměření *Journalu* ponejvíce zarážející.

---

6 Viz například MORAVCSIK, Andrew: De Gaulle Between Grain and Grandeur: The Political Economy of the French EC Policy, 1958–1970. In: *JCWS*, roč. 2, č. 2 a 3 (2000) s. 3–43, 4–68; reakce kritiků: *JCWS*, roč. 2, č. 3 (2000), s. 69–142.

7 TÝŽ: Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics. In: *International Organization*, roč. 51, č. 4 (podzim 1997), s. 513–553.

8 Název tohoto politického hnutí je odvozen od jména jeho zakladatele Pierra Poujada, který v roce 1953 využil nespokojenosti živnostnických vrstev a založil Svaz obrany obchodníků a řemeslníků (*l'Union de défense des commerçants et artisans* – UDCA). Tato antiparlamentní a vypjatě nacionalistická síla zaujala místo na krajní pravici, po úspěchu ve volbách v roce 1956 se však vytratila v souvislosti se vzestupem gaullismu.

9 Název této krize z přelomu let 1965 a 1966 je odvozen od francouzské taktiky neúčastnit se žádných jednání v rámci EHS. Jejím předmětem byl spor o rozsah pravomocí Evropské komise, jejichž rozšíření chtěl de Gaulle zabránit.

Od druhého ročníku se stále častěji objevují disciplinární články. John Earl Haynes psal o historiografii domácího komunismu a antikomunismu v USA,[10] Robert David Johnson o americkém Kongresu během studené války,[11] Vojtěch Mastný o nových dějinách Severoatlantické aliance a Varšavské smlouvy,[12] Geoffrey Roberts o sovětské poválečné diplomatické historiografii.[13] Neustále se opakujícím tématem je konec studené války. Věnovaly se mu články Matthewa Evangelisty a Jeremi Suriho a úzce s ním souvisí také dvě celá čísla v pátém ročníku, která se zaměřila na rozpad Sovětského svazu, jemuž bude vyhrazeno i první číslo šestého ročníku.[14] Dominanci tohoto tématu lze přičíst tomu, že vysvětlení se nabízí celá řada a každý autor a mnohá teorie si jsou schopni najít v konci studené války potvrzení vlastních předpokladů a hypotéz. Výsledkem je pestrý obraz, ve kterém nechybí náhledy z politologie, ekonomie či sociologie.

Čtvrtý ročník obohatila hned dvě tematicky zaměřená čísla. První se týkalo pozice Itálie ve studené válce. Záběr článků je však spíše úzce soustředěn na vztahy Itálie se Spojenými státy, a to pouze v některých obdobích (Eisenhowerova administrativa a Itálie, USA a Itálie v letech 1953–1963, USA a Itálie v období Carterovy vlády, Hollywood a nástup konzumní společnosti v poválečné Itálii). Oproti tomu číslo zaměřené na kulturu v období studené války nabídlo pestřejší pohled. Příspěvky sahají od uměleckých výměn a výstav západního umění v Sovětském svazu přes vliv kampaně proti kosmopolitismu na sovětské umění po kulturní diplomacii. I přesto je výběr tématu značně zamerikanizovaný, chybí jakákoli reflexe dotýkající se kulturních vztahů se západní, ale i východní Evropou.

Pátý ročník byl prakticky celý věnován tematickým číslům. První a čtvrté se zaobíralo rozpadem Sovětského svazu. Uveřejněné články jsou výsledkem předchozích seminářů na Harvardově univerzitě a poskytují neocenitelné množství referencí jak k primárním, tak k sekundárním zdrojům. Autoři se zaměřili na řadu témat, jako je role armády a KGB, vztah Michaila Gorbačova s Borisem Jelcinem, sociální změny, jež přinesly Gorbačovovy reformy, nárůst nacionálních a etnických třenic nebo vliv západní politiky na pád východoevropských komunistických režimů. Druhému číslu vévodí diskuse o válce ve Vietnamu, do níž pozoruhodným způsobem přispěl James Herschberg článkem o polsko-maďarském diplomatickém angažmá na přelomu let 1965 a 1966.[15] Francouzská problematika se stala obsahem třetího čísla, v němž se

10 HAYNES, J. E.: The Cold War Debate Continues.

11 JOHNSON, Robert David: Congres and the Cold War. In: *JCWS*, roč. 3, č. 2 (2001), s. 76–100.

12 MASTNY, Vojtech: The New History of Cold War Alliances. In: *JCWS*, roč. 4, č. 2 (2002), s. 55–84.

13 ROBERTS, Geoffrey: Stalin, the Pact with Nazi Germany, and the Origins of Postwar Soviet Diplomatic Historiography. In: *JCWS*, roč. 4, č. 4 (2002), s. 93–103.

14 EVANGELISTA, Matthew: Norms, Heresthetics, and the End of the Cold War. In: *JCWS*, roč. 3, č. 1 (2001), s. 5–35; SURI, Jeremi: Explaining the End of the Cold War: A New Historical Consensus? In: *JCWS*, roč. 4, č. 4 (2002), s. 60–92.

15 HERSCHBERG, James G.: Peace Probes and the Bombing Pause: Hungarian and Polish Diplomacy During the Vietnam War, December 1965–January 1966. In: *JCWS*, roč. 5, č. 2 (2003), s. 32–67.

strhla debata o francouzsko-německých vztazích v prvním desetiletí po druhé světové válce.[16] Bez povšimnutí by neměla zůstat ani debata, která se v tomtéž čísle rozpoutala nad knihou *Redrawing Nations*, jež je věnována poválečným přesunům a odsunům obyvatelstva ve střední Evropě.[17]

Během prvních pěti let trvání časopisu se také objevily dva články, jež se přímo vztahovaly k československé problematice v období studené války. John McGinn se zaměřil na postoj Severoatlantické aliance k „pražskému jaru".[18] Jádrem jeho článku je teze, že NATO nebylo schopno jednotné politiky, protože nechtělo riskovat konfrontaci se Sovětským svazem a ohrozit tak začínající proces kontroly zbrojení a *détente*. Toto uvažování bylo dále umocněno přesvědčením, že otevřená podpora reformnímu úsilí v Československu by byla kontraproduktivní, protože by zvýšila nedůvěru Sovětského svazu vůči celému procesu. McGinnova práce je přínosná především z toho důvodu, že poodhaluje dění v západní alianci, které je dnes v pozadí zájmu, většina nových dokumentů pochází z Východu. Článek je ovšem postaven výhradně na dokumentech severoamerické provenience. Autor si to uvědomuje a píše, že stať je počátkem většího projektu, který postupně obsáhne výzkum v archivech ostatních zemí aliance.

Zatímco McGinn poodkryl mechanismy rozhodování v rozsáhlém mezinárodním procesu, Igor Lukeš nabídl pohled do mikrohistorie studené války.[19] Lukešovým záměrem bylo ukázat na detailně zpracovaném osudu jednoho člověka (Vladimíra Komárka) proměny ve vývoji studené války mezi roky 1948–1950 a 1966–1967. Komárek, který po únoru 1948 opustil Československo, se opakovaně vracel do vlasti coby agent francouzské vojenské rozvědky a na začátku padesátých let emigroval do Spojených států, kde si vybudoval cestovní kancelář a získal americké občanství. V říjnu 1966 byl na veletrhu cestovního ruchu v Moskvě zadržen a předán Československu. Po nátlaku Spojených států byl Komárek v únoru 1967 po krátkém procesu vyhoštěn. V roce 1972 za nevyjasněných okolností zemřel ve Španělsku. Aby ukázal změny během studené války, porovnává Lukeš Komárkův případ s osudem amerického novináře Williama Oatise, jenž byl v roce 1950 odsouzen v Československu pro údajnou špionáž a v jehož případě byla intervence Spojených států po několik let neúspěšná. Jakkoli je Lukešova studie čtivá, zajímavá a cenná, především díky změněnému úhlu pohledu i hojnosti primárních pramenů, propojení s širším vývojem studené války se autorovi příliš nepovedlo, působí nepřesvědčivě, a navíc zbytečně.

Journal se snaží naplňovat vytčený cíl, že bude věnovat rovnoměrnou pozornost oběma stranám konfliktu. Pozitivem je také to, že ačkoli se většina článků vztahuje

16 CRESSWELL, Michael – TRACHTENBERG, Marc: France and the German Question, 1945–1955. In: *JCWS*, roč. 5, č. 3 (2003), s. 5–28; následná debata *tamtéž*.

17 THER, Philipp – SILJAK, Ana (ed.): *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–48*. Lanham, Rowman & Littlefield 2001.

18 McGINN, John G.: The Politics of Collective Inaction: NATO's Response to the Prague Spring. In: *JCWS*, roč. 1, č. 3 (1999), s. 111–138.

19 LUKES, Igor: Changing Patterns of Power in Cold War Politics: The Mysterious Case of Vladimír Komárek. In: *JCWS*, roč. 3, č. 1 (2001), s. 61–102.

k událostem v USA, Evropě a Sovětském svazu, takřka pravidelně se objevují studie o vývoji na Středním východě a v Asii. Nedostatkem je, že úplně scházejí články o dění ve Střední Americe (s výjimkou Kuby) nebo Africe. Ačkoli je tuto situaci možné částečně vysvětlit nepřístupností nebo neexistencí lokálních pramenů a obtížemi v získávání novějších materiálů z USA, tento stav je příznačný pro směr, jakým se *Journal* dosud ubíral. Až přílišná závislost na archiváliích může vést k zanedbávání témat, k nimž archivní prameny nejsou k dispozici nebo vůbec neexistují. Zde se nabízejí jiné metody, založené například na „orální historii" nebo antropologii. Navzdory této drobné výtce je však třeba zdůraznit, že *Journal* významně přispívá k důkladnějšímu porozumění mnohým problémům, k objevení a nastínění nových témat a že se záhy stal jedním z prestižních mezinárodních historických časopisů. Vzhledem k tomu, jak málo se v něm zatím psalo o dění v Československu i v celé střední Evropě, nabízí se zde atraktivní příležitost vyplnit tuto mezeru a prezentovat nejnovější výzkum týkající se těchto oblastí širokému zahraničnímu publiku. Příležitost, kterou by si čeští historici neměli nechat ujít.

Dokumenty

Ilegální letáky a řetězové dopisy z prvních měsíců nacistické okupace

Stanislav Kokoška

Ilegální letáky z roku 1939 zpravidla patří k opomíjeným pramenům při zkoumání počátečního období nacistické okupace. Již v šedesátých letech minulého století přitom Badatelské dokumentační středisko při Československém výboru pro dějiny protifašistického odboje provedlo v archivech podrobný zjišťovací výzkum dochovaných ilegálních novin z období let 1938 až 1945. Publikované výsledky tohoto průzkumu[1] jasně dokládají, že rozšiřování letáků představovalo jednu z prvních rezistenčních aktivit, která se rozvíjela v masovém měřítku prakticky hned po okupaci českých zemí. Už ráno 22. března 1939 bylo v Pražské ulici v Rakovníku a na silnici do Lišan rozhozeno několik desítek letáčků s heslem „Nedáme se!".[2] V Kladně se ve stejný den objevily strojopisné letáky „Bratři Češi"[3] a v Hradci Králové byla nalezena ilegální tiskovina, jejíž autor vyzýval všechny vlastence, aby se 25. března večer zúčastnili na Masarykově náměstí pokojné protestní demonstrace proti okupaci.[4] V dubnu 1939 se již letáky šířily, včetně komunistických a fašistických, po celém území protektorátu.[5] Celkový počet ilegálních tiskovin, které v ob-

1 *Přehled dochovaného ilegálního tisku v českých zemích z období od 30.9.1938 do 14.3.1939.* (Odboj a revoluce: Studie, sv. III/1.) Praha, Čs. výbor pro dějiny protifašistického odboje 1968; *Přehled dochovaného ilegálního tisku v českých zemích z období od 15.3.1939 do 31.8.1939.* (Odboj a revoluce: Studie, sv. III/2.) Praha, Čs. výbor pro dějiny protifašistického odboje 1969.

2 GÖRTLER, Miroslav: *Rakovnicko v boji proti fašismu: Studie z dějin let 1939–41.* Praha, Středočeské nakladatelství a knihkupectví 1984, s. 46.

3 Viz dok. č. 1.

4 BIMAN, Stanislav – VRBATA, Jaroslav: „Protektorát Čechy a Morava" v období vojenské správy: Dokumenty z činnosti civilně správních orgánů říšskoněmecké armády ve dnech 13.–15. dubna 1939. In: *Odboj a revoluce: Zprávy*, roč. 7, č. 3 (1969), dok. č. 34, s. 219 n.

5 Podle indexu ministerstva vnitra, podchycujícího spisy o nálezech ilegálního tisku, nejvíce hlášení se týkalo odbojových letáků „Tisíciletá modlitba Čechů" (30 jednacích čísel), „Projev proslovený Dr. E. Benešem na univerzitě v Chicagu" (18), „Armádní rozkaz gen. Lva Prchaly"

dobí od 15. března 1939 do vypuknutí války zaznamenaly policejní složky, je i dnes fascinující: Celkem se jednalo o tři sta šedesát různých druhů letáků[6] a osmadvacet ilegálních časopisů, jejichž redakce připravily sto pětadvacet různých čísel.

Nacistické okupační orgány věnovaly letákové propagandě značnou pozornost. Pražská úřadovna abwehru už v polovině dubna hlásila, že v hlavním městě je vhazováním do poštovních schránek rozšiřován strojopisný leták s provoláním francouzského parlamentu k českému národu.[7] Výskyt ilegálních tiskovin evidovaly především operační oddíly gestapa (*Einsatzkommando*). První úspěchy v boji proti rozšiřovatelům těchto tiskovin zaznamenaly německé bezpečnostní složky v květnu. Budějovické einsatzkommando zjistilo, že „v klášterním kostele byly 6. 5. 1939 rozšiřovány letáky, které obsahovaly modlitbu k svatému Václavovi. Tato modlitba, údajně pocházející z roku 1673, úpěnlivě žádá přímluvu sv. Václava za osvobození Čechů. Byla vytištěna na zakázku klášterního kostela v nákladu 15 000 kusů."[8] Pražské einsatzkommando 17. května 1939 zatklo šest osob, které se podílely na rozšiřování následujících letáků: projevu Edvarda Beneše, satirické básně „Na uvítanou svobodného pána protektora", „Desatero přikázání Čechů" a „Všem věrným Čechům". V Kladně pak pořádková policie prohledala budovu finančního úřadu, kde našla velké množství blíže neurčených letáků. Při této akci bylo zadrženo dalších třicet lidí, z nichž pět, označených za rozšiřovatele ilegálních tiskovin, zůstalo v policejní vazbě.[9] O dva dny později pobočka kolínského operačního oddílu gestapa, dislokovaná v Benešově, odhalila další rozmnožovnu protiněmeckých letáků. Celkem bylo zatčeno devět osob, které se podílely na výrobě a rozšiřování letáků obsahujících „odsouzení jedné Češky, jež se údajně stýkala s německými vojáky, štvavou báseň inspirovanou příjezdem říšského protektora a Desatero přikázání Čechů".[10]

Rozšiřování ilegálních tiskovin se snažily čelit i orgány autonomní správy v čele s protektorátní vládou. V tomto směru kontinuálně navazovaly na období druhé republiky, jejíž oficiální politika se nesla v duchu utváření loajálního poměru k Německu. Už 21. listopadu 1938 se ministerská rada rozhodla, že je nutné důrazně postupovat proti rozšiřování ilegálního tisku. Ještě téhož dne policejní ředitelství v Praze proto vydalo vyhlášku, v níž se hrozilo přísnými tresty všem osobám, které se pomocí letáků pokoušejí „rozsévati nedůvěru k vládě, jejím členům a k jiným

---

(18), „Přípravný výbor III. republiky" (12), „Všem věrným Čechům" (12) a „Na uvítanou svobodného pána Protektora" (10).

6 K jejich původu srv. následující údaje, převzaté z *Přehledu dochovaného ilegálního tisku v českých zemích z období od 15.3.1939 do 31.8.1939* (letáky dochované/letáky zjištěné): KSČ 30/0; ostatní odbojové 242/0; fašistické 42/0; neurčené 8/38; celkem 322/38.

7 *Státní ústřední archiv v Praze* (dále jen *SÚA*), fond Úřad říšského protektora (dále jen ÚŘP), sign. 114-303-1, Denní hlášení gestapa – Einsatzkommando Prag za 15.4.1939.

8 *Tamtéž*, sign. 114-302-4, Denní hlášení gestapa – Einsatzgruppe Böhmen za 10.5.1939. K hlášení je připojen německý překlad letáku „Tisíciletá modlitba Čechů" (jeho originální text viz dok. č. 6).

9 *Tamtéž*, sign. 114-303-1, Denní hlášení gestapa – Einsatzkommando Prag za 17.5.1939.

10 *Tamtéž*, sign. 114-302-4, Denní hlášení gestapa – Einsatzgruppe Böhmen za 19.5.1939.

institucím státním, klamati veřejnost a ztěžovat tím vnitřní i zahraniční situaci státu".[11] I po okupaci českých zemí poskytoval právní podklad pro stíhání těchto přečinů Zákon na ochranu republiky (č. 50/1923 Sb.), jehož platnost byla upravena vládním nařízením z 3. února 1939. Důvodem zahájení stíhání tak mohla být skutečnost, že v letácích „se jednak hanobí německý národ, jeho vůdce říšský kancléř Adolf Hitler, uráží státní prezident, a jednak sdělují takové nepravdivé zprávy, že se tím ohrožuje bezpečnost státu, veřejná bezpečnost a veřejný pořádek".[12]

Odmítavý postoj vůči všem spontánním akcím odporu byl přirozeným důsledkem politiky české protektorátní reprezentace, která svůj hlavní úkol spatřovala v obraně národních zájmů. Důležitá úloha v tomto směru připadla Národnímu souručenství, v němž jakožto jediné politické organizaci se měly rozpustit jak všechny české fašistické strany, tak i ty názorové proudy a skupiny, které odmítaly přijmout realitu nacistické okupace. Toto dilema celkem lapidárně vyjádřil prezident Emil Hácha už 23. března 1939 na schůzi výboru Národního souručenství: „Za všech okolností je však dnes třeba naprosto jednotného postupu našeho národa. K tomu je zapotřebí především dobrovolné disciplíny všech Čechů. Bude-li tato dobrovolná disciplína zachována, nebude zapotřebí použití mocenských prostředků státní správy a – což by, pánové, bylo ještě bolestnější – žádati o zakročení orgány říšské."[13]

Proti letákové propagandě vystupovala i část protektorátního tisku, jenž nyní vycházel pod hlavičkou Národního souručenství. Plzeňská *Nová doba* 18. května 1939 odmítla akci „neznámých provokatérů", kteří rozšiřují letáky naivního obsahu a spoléhají přitom na svoji anonymitu. Brněnský *Český deník* se pak ve stejný den věnoval rozesílání řetězových dopisů. Jejich autoři prý podrážejí nohy protektorátní vládě v prosazování rovnocenného poměru k říši a dávají ubohou záminku k tomu, aby byla zpochybňována naše dobrá vůle a úsilí.[14] V podstatě stejné stanovisko obsahoval i oběžník, který 21. května 1939 rozeslal zemský prezident Sobotka všem přednostům okresních úřadů, politických expozitur, policejních ředitelství a státních policejních úřadů. Uvádělo se v něm, že v posledních dnech se nerozvážní jedinci pokusili zhotovovat a šířit ilegální letáky zahrocené svým obsahem proti Německu, takže říšskoněmecké okupační orgány musely zasáhnout. Příslušní činitelé byli proto vyzváni, aby formou vyhlášky důrazně poučili obyvatelstvo o trestních důsledcích podobných činů, a současně apelovali na veřejnost, aby „jak v zájmu nerozvážných pachatelů, tak i ve vlastním zájmu a zájmu národa sama působila ke znemožnění podobných nezákonných počinů a přičiňovala se o hladký vývoj nerušeného soužití s občany a orgány říšskoněmeckými".[15] Z podnětu předsednictva vlády bylo o dva

11 *Tamtéž*, fond Předsednictvo ministerské rady 1918–1945 (dále jen PMR), karton (dále jen k.) 582, sign. 1575.

12 *Tamtéž*, fond ÚŘP, sign. 114-162-1/44, přípis Okresního úřadu v Prostějově velitelům četnických stanic z 6.5.1939 o rozšiřování ilegálních letáků zachycených v Plzni.

13 Viz SUK, Pavel: Emil Hácha ve světle oficiálních projevů a dokumentů. In: *Sborník Západočeského muzea v Plzni: Historiae*, č. 11 (1993), s. 82–93, zde s. 86, dok. č. 5.

14 *SÚA*, PMR, k. 582, sign. 1575, Přehled politického tisku č. 114 z 19.5.1939.

15 *Tamtéž*, fond Prezidium Zemského úřadu v Praze (dále jen PZÚ Praha), k. 1155, sign. 207/8/4/22, oběžník PZÚ z 21.5.1939. Do konce května tyto vyhlášky vydaly např. okresní

dny později podobné varování rozesláno i na všechny školy. Nejenom učitelské sbory, ale především žactvo mělo být důrazně poučeno, aby z romantismu nepodlehlo svodům „nezodpovědných osob" a podobných akcí se neúčastnilo, byť i jen přechováváním letáků.[16]

Tyto apely se setkaly pouze s omezeným ohlasem. Zřejmě jediným případem rozšiřování letáků, jejž odhalily protektorátní orgány, se stalo zatčení několika bývalých členů Svazu mladých, kteří na Benešovsku vyráběli a distribuovali komunistické letáky podepsané Dělnicko-rolnickým osvobozovacím výborem. Skupinu počátkem června odhalilo protektorátní četnictvo, které zatklo všechny podezřelé osoby a po zdokumentování případu je předalo benešovskému gestapu.[17] Výrazně větší odezvu měl oběžník ministerstva vnitra z 25. května 1939, který nařizoval všem zaměstnancům, aby všechny ilegální letáky, jež obdrží poštou, neprodleně odevzdávali policejnímu ředitelství i s příslušnou obálkou.[18] Obdobné nařízení stejného dne vydal rovněž Úřad říšského protektora. Bylo adresováno oberlandrátům, kteří měli tomuto úřadu zasílat originály zachycených ilegálních tiskovin, a samozřejmě tento materiál současně i postupovat příslušným pobočkám gestapa.[19]

Podle zjištění Libuše Klimešové a Bohumila Pekárka bylo do léta 1941 v protektorátu rozšiřováno tisíc sedmdesát osm různých druhů ilegálních letáků. Jak uvádějí oba autoři, toto číslo je ve výrazném nepoměru ke zbývajícímu období druhé světové války, ve kterém byly zaznamenány pouze dvě stě šedesát dva letáky.[20] Z dochovaných pramenů je zřejmé, že šíření ilegálních letáků hrálo důležitou úlohu v životě protektorátní společnosti až do jara 1940.[21] Stejně jako v případě jiných klíčových mocensko-politických zvratů šlo především o spontánní reakci na současné události,[22] ve které se však zároveň odrážela i představa o rychlém průběhu války. Už 19. února 1940 prezidium ministerstva vnitra bylo nuceno konstatovat, že „jsou stále ještě rozšiřovány závadné, z největší části proti říši směřující letáky, různé ilegální

úřady v Berouně, Kladně a Plzni.

16 *Tamtéž*, fond PMR, k. 582, sign. 1575, záznam sekretariátu PMR o jednání na ministerstvu školství dne 23.5.1939.

17 Blíže viz CHARVÁT, Jaroslav (ed.): *Podblanicko proti okupantům*. Benešov u Prahy, OV KSČ 1966, s. 51–55; srv. též „Denní hlášení gestapa – Einsatzgruppe Böhmen za 6.6.1939", v němž gestapo uvádí, že výrobci letáků byli zatčeni ve spolupráci s českým četnictvem (*SÚA*, ÚŘP, sign. 114-302-4).

18 *SÚA*, PZÚ Praha, k. 1155, sign. 207/8/4/22, čj. 26048/39.

19 *Tamtéž*, fond ÚŘP, sign. I a 1865.

20 KLIMEŠOVÁ, Libuše – PEKÁREK, Bohumil: K některým problémům ilegálního tisku po Mnichovu a za okupace. In: *Sešity novináře*, roč. 3, č. 5 (1968), s. 66.

21 Tamtéž. Autoři uvádějí, že největší rozmach ilegálního tisku nastal v letech 1939–1940. Časový mezník, se kterým ve své studii operují (léto 1941), vyplývá z použité chronologie, která za stěžejní datum považovala vstup SSSR do války.

22 Srv. např. NOVOTNÝ, Miloslav (ed.): *Letáky z roku 1948*. Praha, Elk 1948; KRLÍN, Jan: Projevy veřejného mínění v českých zemích v letech 1917–1918. In: *Pagınae historiae: Sborník Státního ústředního archivu v Praze*, č. 5 (1997), s. 89–109; PECKA, Jindřich: Spontánní prameny k dějinám československé krize 1968–1969. In: *K sedmdesátinám Milana Otáhala: Historické studie*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 140–152.

tiskoviny, řetězové dopisy, nálepky a nápisy, a tím způsobem provozována propaganda, mající namnoze povahu zločinu". Všechny protektorátní bezpečnostní orgány byly proto znovu poučeny o předepsaném služebním postupu: každý zjištěný případ ihned nahlásit příslušné služebně gestapa a nadřízeným úřadům, závadné nápisy a letáky odstranit, podle pokynů gestapa věc dále pečlivě sledovat a vynaložit všechno úsilí, aby pachatelé byli vypátráni.[23] Tento model spolupráce českých a německých bezpečnostních orgánů při pátrání po ilegálním tisku pak platil až do jara 1941. Ministerstvo vnitra 19. března 1941 vydalo z podnětu velitele Bezpečnostní policie u Úřadu říšského protektora další výnos, kterým své předchozí nařízení z 19. února 1940 zrušilo. Podle nové úpravy pátrání po zhotovitelích a rozšiřovatelích ilegálních tiskovin spadalo výhradně do kompetence gestapa a úloha protektorátních bezpečnostních sborů se omezovala pouze na rychlé informování příslušné úřadovny gestapa, které pak byly odevzdány i všechny zachycené exempláře letáků.[24]

Bylo by jistě možné polemizovat o tom, do jaké míry rozšiřování letáků okupační režim poškozovalo a představovalo tak pro něj skutečně nebezpečnou ilegální aktivitu. V dnešních obecných představách bývá odbojová činnost v letech druhé světové války spojována spíše s ozbrojenými akcemi proti okupační moci. Je proto namístě připomenout hodnocení, jehož autorem je bývalý vedoucí činitel odbojové organizace Petiční výbor Věrni zůstaneme Jaroslav Fukátko: „Vydávati letáky proti okupantům a posilovati jimi duch odboje bylo v programu činnosti většiny našich odbojových skupin i mnohých samostatně ilegálně pracujících jedinců, a snad není přehnané tvrzení, že téměř každý politicky uvědomělejší Čech, kromě těch notoricky ustrašených občánků, za dobu okupace nějaký ten leták do ruky dostal a četl. Ilegální tiskoviny, stejně jako anekdoty zesměšňující okupanty, byly pro nás potřebnou profylaxí proti otravě, kterou v národě šířil český usměrněný a poddajný politický periodický tisk, a současně ventilem pro umlčené veřejné odbojové mínění. Obsahová hodnota letáků byla různá – od naivních až po skvělé ukázky politicky i ideově vyzrálých, odpor a odboj zažehujících pamfletů."[25]

23 *SÚA*, PMR, k. 583, sign. 1575, výnos ministerstva vnitra č. 2078/přes. z 19.2.1940.

24 *Tamtéž*, výnos ministerstva vnitra č. E-5100-20/2-41-35 z 19.3.1941. Nařízení současně stanovovalo, že „podávání zpráv o těchto případech nadřízeným úřadům a velitelstvím protektorátní zprávy, vyjma krátké zprávy četnictva okresnímu úřadu ... a jakékoliv předkládání výtisků nebo opisů zachycených, proti říši směřujících letáků nebo tiskovin těmto místům napříště odpadá".

25 *Vojenský ústřední archiv-Vojenský historický archiv*, Praha, fond Domácí odboj, k. 2, rukopisné vzpomínky Jaroslava Fukátka.

1

1939, [22. březen][1]
Strojopisný leták „Bratři Češi", rozšiřovaný v Kladně[2]

Bratři Češi.

Po dvacetiletém trvání naší Svobody, kterou naši otcové a synové vydobyli krví, jsme upadli znovu do spárů německé bestie. Byla to naše vina. Rvali jsme se mezi sebou a každý znal jen svoji politickou stranu. Na to, že na nás čeká náš tisíciletý nepřítel, nikdo ani nepomyslel.

Bratři Češi! Naše národní bolest nás musí spojit, aby z celého národa byl jediný šik, odhodlaný do posledního muže rvát se s dějinami, kdykoliv toho bude potřeba. Zanechte své sváry a vzbuďte svoje národní cítění. Nenechte se za žádnou cenu zgermanizovati, odmítejte vše, co je německé. Již pomyšlení, že bychom mohli čekati nových tři sta let na svobodu, nás musí vyburcovat ze spánku. Nechceme, aby Němci prohlašovali před světem, že nás chtějí civilizovati – nás, jeden z nejvyspělejších národů na světě. Také nechceme, aby fotografovali, když rozdají několika chudákům pár sucharů, a aby pak prohlašovali, že zachraňují k smrti vyhladovělé osoby. Tyto filmy jdou po plátnech kin na celém světě. Celý svět se bude na nás dívat jako na žebráky, které jen laskavost vůdce a říšského kancléře A. Hitlera zachránila od vymření.[3]

Bratři. Německá armáda [je] jen zvyklá bojovati jazykem a štvavou propagandou. Kdo z Vás je přesvědčen, že bude umět stejně dobře bojovati zbraněmi? Snad nikdo. Jen se podívejte na ty ubožáky v bukových hadrech a papírových botách. Německá hvězda vchází na vrchol své dráhy. Kde zapadne? Snad tam, kde nezapadla [sic] hvězda velkého Napoleona. Jen se bratři podívejte na německé prapory, jak smutně vlají. Zapamatujte si, kde jste je viděli, aby, až naše svoboda opět se zrodí – mohli jste je vyplenit jako hospodář máky a plevel ze svého pole.

Buďte připraveni.

Čech

Státní ústřední archiv v Praze, fond Prezidium ministerské rady 1918–1945, karton 582, sign. 1575 – opis, 1 strana

1 Datováno podle výskytu. Leták byl nalezen policejní hlídkou v noci z 22. na 23.3.1939.

2 Leták byl nalepen na blíže neurčené říšskoněmecké vyhlášce, vyslané policejní hlídky ještě téže noci nalezly a odstranily další dva exempláře.

3 Narážka na tzv. vyživovací akci organizovanou posádkou stravovacího vlaku Bayern, jejž vyslala 15.3.1939 do Prahy nacistická organizace pro sociální péči Nationalsozialistische Volkswohlfahrt.

2

1939, [před 5. dubnem][1]

Hektografický leták „Všem věrným Čechům", rozesílaný poštou českým státním zaměstnancům a veřejným činitelům[2]

Všem věrným Čechům,

nemůžeme souhlasiti s neslýchaným násilím na našem národě. Loupeživé hordy zaplavily naši zemi. Nejde jen o miliardy odváženého majetku, jde o naši čest, náš jazyk i život národa. Byli jsme Němcům zaprodáni bez slova protestu naší vlády a sněmovny. Ale národ, lid k tomu souhlasu nedal a nikdy se s tím nesmíří! Pamatujte, že kdykoliv s námi Němci bojovali, byli vždycky biti! Dokažte, že jsme národem, který může býti zrazen, zaprodán, ponížen a může trpět, ale nikdy se nepoddá. Máme v sobě dosud husitskou krev, tvrdou českou palici a národní hrdost! Pracujeme s vědomím, že je *škoda* každého *poctivého* českého života a vyzýváme i Vás k spolupráci. V našich řadách jsou nejlepší lidé. Zapřísaháme Vás, že nejde o cizí provokaci, jde o *zkoušku*, na jejímž zdaru záleží další činnost:

Trhejte, mažte německy psané vyhlášky, mluvte s *každým* pouze *česky* (i když německy dovedete). Vkročí-li německý voják (důstojník, občan) do místnosti, *ihned* ji opusťte!

Máme všude své pozorovatele! Spolupracujeme s cizinou! Výsledky nám budou okamžitě hlášeny! Náš den také přijde a jediný lupič neopustí zdráv naši zemi.

Aby se tato akce co nejrychleji rozšířila, žádáme Vás, abyste tento dopis podle svých možností několikráte opsal a i s tímto ihned zaslal (poštou, vložil do kapsy) svým přátelům, věrným a poctivým Čechům.

O tom nevyzraďte ničeho ani svým nejbližším!

Kdo by dopis odevzdal úřadům nebo jinak zneužil, bude potrestán jako zrádce! Zradil-li každý, lid nezradí! Naši lidé ke všemu odhodlaní chodí mezi Vámi.

Na život i na smrt!

Mafie

Státní ústřední archiv v Praze, fond Prezidium Zemského úřadu Praha, karton 1155, sign. 207/8/4/22, čj. 18577 – originál, 1 strana

---

1 Datováno podle výskytu. První zachycený exemplář byl odeslán 5.4.1939 z Hradce Králové štábnímu strážmistru J. S., přidělenému na četnickou stanici v Předměřicích nad Labem.

2 Stejné oslovení nesly i některé další ilegální letáky. Nejznámějším z nich je řetězový dopis ukončený heslem „Za svobodnou vládu ČSR, za nové legie, za nové bratrstvo!", který byl od konce dubna 1939 masově rozšiřován v protektorátu a obsahoval podrobné pokyny pro chování českého obyvatelstva.

3

1939, [před 25. dubnem][1]

Hektografický leták „Čtěte – rozmnožujte – rozšiřujte!!", podepsaný Přípravným výborem III. republiky a rozesílaný poštou státním zaměstnancům a veřejně činným osobám[2]

Čtěte – rozmnožujte – rozšiřujte!!

Po kapitulaci vlády – nikoli národa – na podzim 1938 český národ, třeba ochuzen a okleštěn, zachoval si samostatnost a věřil ve svou budoucnost. Věřil i slavnostním slibům Hitlera, že nemá již žádných požadavků vůči ČSR, věřil i v počestnost svého prezidenta Emila Háchy.

Důvěra českého národa byla však krutě zklamána.

Hitler porušil věrolomně své sliby. Pod zcela vylhanými záminkami přepadly jeho hordy české země, zaplavily je a drancují a olupují je bez milosti. Urážlivě a jako na posměch předhazují ve svých stravovnách místní chudině žebrácké drobečky z bohatého lupu, zatímco řada vlaků a autokolon vyvážejí [sic] do Německa bohatou kořist. Čeští lidé jsou zatýkáni Hitlerovými pochopy, český tisk musí uveřejňovati články dodané gestapem, český rozhlas je hlásnou troubou německých vetřelců, česká města s mizivou německou menšinou [jsou] úsilně poněmčována.

A toto vše se děje se souhlasem Emila Háchy, pána, který před funkcí prezidenta samostatného státu českého dal přednost [úloze] Hitlerova pana France ze zámku.[3] Pána, který podle vlastních slov neměl od počátku důvěry k českému národu, ale který měl důvěru k Hitlerovi. Pána, který porušil slavnostní ústavní slib daný českému národu, ale který prý neporuší protiústavní slib daný Hitlerovi. Pána, který byl žalostně slabý vůči Hitlerovi, ale který zato použije i nejtvrdších prostředků vůči českému národu.[4]

Nyní pan Franc, opíraje se o německé bodáky, gestapo a hrst špinavých udavačů, komanduje český národ do Národního souručenství. Spoutaný a umlčený národ však vidí, myslí a soudí. Nepotřebujeme komanda pana France. Ví, že se musí semknout a utvořit souručenství, ale ví také, že to musí býti národní souručenství, Čecha s Čechem, nikoliv souručenství otrokáře Hitlera s prezidentem Háchou.

Národ odmítá souručenství Háchy s Hitlerem, protože ví, že jen v přirozeném souručenství Čechů s Čechy překoná těžké zkoušky, které ho ještě čekají, a pozdraví v budoucnosti svůj slavný den.

Semkněte se a vytrvejte. Přípravný výbor III. republiky[5]

Státní ústřední archiv v Praze, fond Prezidium ministerské rady 1918–1945, karton 582, sign. 1575 – opis, 1 strana[6]

---

1 Datováno podle výskytu. Obálky prvních známých exemplářů nesou poštovní razítka z 25.4.1939.

2 Distribuce letáků byla prováděna organizovaně z různých míst protektorátu. Už 25.4.1939 obdrželi jednotlivé výtisky četnický štábní strážmistr F. L. z Prahy-Vršovic (podací pošta Rousínov), úředník J. L. z Prahy-Vršovic (podací pošta Dědice), cestmistr K. K. z Čáslavi (podací pošta Brno 2); další exemplář zajistil a předal gestapu oberlandrát v Německém Brodu (podací pošta Hradec Králové). Dne 27.4.1939 obdržel stejný leták aktuárský tajemník V. L. z Mladé Boleslavi (podací pošta Brno). Několik exemplářů bylo 3.5.1939 zachyceno poštovním úřadem v Čáslavi, kde neznámý muž odevzdal u přepážky čtyři frankované dopisy. Mezi nimi byly zasunuty složené letáky „Čtěte – rozmnožujte – rozšiřujte!!" spolu s „Rezolucí Čechů a Slováků ve Francii", které se pak po jeho odchodu našly i v dopisech.

3 Lokaje. V novější redakci (viz pozn. 6) použito obratu „Vůdcova důvěrníka"

4 Leták je vyhrocenou polemikou s oficiálními názory Emila Háchy, prezentovanými ve sdělovacích prostředcích. Srv. zejm. „Interview pro Deutschlands-Dienst" z 24.3.1939, v němž se mj. uvádí: „O osudu českého národa bylo rozhodnuto v Mnichově. Na tom pádu jsme největší měrou sami vinni. Dělali jsme falešnou národnostní politiku jak vůči sudetským Němcům, tak vůči Slovákům. Taktika píchati špendlíkem rozsela nepokoj. (..) Nikdy jsme se nepodjali vážnějšího pokusu dospět s Německem k přátelskému poměru. A tak události šly svou cestou. (...) Vím, že mně mnozí Češi nerozumí, snad odsuzují. Ale byla jen jedna správná cesta, neměla-li být zem vržena do neštěstí. Mám důvěru v Adolfa Hitlera. Nehodlám se na ní prohřešit a nikdo nesmí pochybovati o mé dobré vůli. Vyčítalo se mi porušení ústavy. Státu hrozilo rozpadnutí. (...) Z Berlína jsem dal [15.3.1939] telefonicky rozkaz, aby se nebránilo postupu německého vojska, které mělo převzít ochranu země. Myslím, že jsem zachránil mnoho lidských životů a zabránil možnému krveprolití. Bude nyní záležet na nás Češích, jak bude vypadat budoucnost. (...) Mírovým rozřešením problému a zřízením protektorátu Německé říše nad naší zemí bylo nám Čechům umožněno žít svým národním životem, podržeti si svůj kulturní svéráz a vyvíjeti se." Viz SUK, Pavel: Emil Hácha ve světle oficiálních projevů a dokumentů roku 1939. In: *Sborník Západočeského muzea v Plzni: Historiae*, č. 11 (1993), s. 88, dok. č. 7.

5 Stejná skupina vydala v květnu 1939 další dva letáky, z nichž jeden podepsal „Přípravný výbor III. republiky v zahraničí". Obsahoval informace o činnosti československého exilu ve Francii, z čehož policejní ředitelství v Praze vyvozovalo, že „původce je třeba hledati v řadách levě smýšlející inteligence, že autor ovládá cizí jazyky a má přístup k zahraničnímu tisku nebo stojí v korespondenčním spojení s některou osobou v zahraničí, která mu podobné zprávy zasílá" (*SÚA*, PMR, k. 582, sign. 1575, čj. 2266/39).

6 Dochovaly se dvě obsahově odlišné redakce letáků. Zde publikujeme nejstarší zjištěnou verzi. Editovaný exemplář byl odevzdán 26.4.1939 okresnímu policejnímu komisařství v Praze-Vršovicích. Druhá varianta letáku, zajištěná 3.5.1939 v Čáslavi a vyrechávající pro Emila Háchu hanlivé označení „pan Franc", obsahovala nejvíce změn v posledních dvou odstavcích:

„Nyní, opíraje se o německé bodáky, gestapo a hrstka špinavých udavačů komanduje český národ do Národního souručenství. Spoutaný a umlčený národ však vidí, myslí a soudí. Nepotřebuje komanda. Vstoupí do souručenství, neboť sám je tvoří a sám nejlépe ví, proč se musí semknout ve stoprocentní organizaci a čím zachránit svou svébytnost. Tedy také ví, že to nesmí býti brutální souručenství nacistického ražení, ze zvůle a metodou německého uchvatitele národu vnucované bývalým c.k. rakouským dvorním radou, nýbrž že to musí býti lidské souručenství ryzího českého ducha.

Jednotící myšlenkou přirozeného souručenství Čechů s Čechy je nyní rozhodné odmítnutí 'vůdcovství' Háchova 'vedení' jeho kortešů. Za své vůdce uzná národ jen pevné, roduvěrné Čechy, žádné třtiny ani odpadlíky a zaprodance – žádné stoupence a náhodní podvodnic-

kého a násilného režimu, českému duchu smrtelně se příčícího!! Protože je sobě vědom, že jen když bude veden neúchylně svými, poctivci bez hany a bázně, překoná těžké zkoušky, které ho ještě čekají. A protože věří, že pozdraví v nedaleké budoucnosti svůj slavný den!!!!!

Národe, vždy semknutý – vytrvej!!!!!

Přípravný výbor III. republiky"

4

1939, 28. dubeu[1]

Cyklostylovaný řetězový dopis uvozený citátem z básně Josefa Václava Sládka[2]

J. V. Sládek:
„a dokud slunce z nebes neservali
my na bojišti s prvním jara vanem
jak podupaná tráva znovu vstanem."

V Praze dne 28. dubna 1939

Těmito slovy básníka přísahá dnes všechen lid československý.

Vzali nám svobodu, chtějí nám bráti i řeč a možnost žíti. Avšak my, lid československý, lid Husův, Žižkův a Masarykův, zůstáváme na stráži. S čelem vzdorně a hrdě vztyčeným vyčkáme, až náš protivník, jehož jméno známe, projeví svou slabinu. Potom dokážeme, že nejen milujeme svou řeč a svobodu, ale že se umíme za ni i bít.

My všichni víme, že nyní přijde ještě jeden den! A na ten musíme býti všichni připraveni. Bude to den plný těžké práce, ale potom všichni vyjdeme do polí a do lesů, podívat se, jak volně dýchá naše svobodná země.

A na tento den musíme být všichni připraveni.

Opakujeme proto všichni dnes svatou přísahu, že

vytrváme!

Ty bratře či sestro, kdo jsi dostal tento list, konej svou vlasteneckou povinnost, jako já ji konám. Opiš tento list a rozešli jej poštou pěti svým přátelům se stejnou výzvou!

Státní ústřední archiv v Praze, fond Prezidium Zemského úřadu Praha, karton 1155, sign. 207/8/4/22, čj 23915 – opis, 1 strana

1 Datace převzata z letáku.

2 Leták vložený do obálky byl nalezen 4.5.1939 v místnosti ohlašovacího úřadu policejního komisařství v Praze-Smíchově, kde jej zanechala neznámá osoba.

5

1939, [počátek května][1]
Cyklostylovaný leták „Prohlášení Maršálovo k československému národu", tajně rozhazovaný na pražských ulicích

Národe československý.

Nebylo Ti dopřáno, abys mohl zbraní zápasit o svou svobodu. Úskok Hitlerův v Mnichově se podařil a Tobě, odhodlanému k zoufalé obraně, byla vyražena puška z ruky. Zdálo se, že události daly za pravdu těm, kteří viděli záchranu v dohodě a podrobení se Německu. Náš stát si skutečně postavil tyto muže ve své čelo a nastoupil cestu ponížení. Byly přijímány rady a pokyny z Berlína, jejichž jediným účelem bylo dále zeslabovati sílu a zdatnost státu. Úžasně podlé a nečestné bylo konečně zaskočení Prahy při slovenských událostech, ale ani vláda Beranova není bez viny. Nechci ji souditi já, tu budou soudit dějiny. Přes všechno přátelské koketování Německa v rozleptávání Tvého státu bylo pokračováno. Zlato a sliby získaly nejen na Slovensku Tisa, ale i mnohé u nás.

Známe tyto zrádce, a ať se třesou: „Soud Tvůj, národe, bude hrozný." Německá menšina, ústy svých vůdců, opět zahájila státu nebezpečnou kampaň. Současně chopili se zbraní i žoldnéři Hitlerovi na Slovensku. Vláda, ze záhadných důvodů, těsně předtím propustila jeden ročník vycvičených záložníků a stála tu úplně bez prostředků. Neobrátila se však k Tobě, nevysvětlila Ti situaci, nepožádala Tě o nástup do zbraně pro boj za ohroženou vlast, ale obrátila se do Berlína. Německo ovšem ochotně ujistilo Prahu, že nebude se vměšovati do vnitřních našich záležitostí, a dalo volnou ruku proti Slovensku. Beran a dr. Hácha, kteří nechápali úskok, pokračovali ve vojenské akci na Slovensku. Byl poslán celý zbývající ročník ze zemí českých na Slovensko a tím země české byly úplně vydány všanc nepříteli. V této zoufalé situaci německá menšina vyvolala incidenty a Hitlerovo vojsko „vítězně" vpadlo do Tvé země.

My, národ československý, nikdy neuznáme a uznati nemůžeme tzv. protektorát, jehož funkce záleží v tom, že vysává naše země. Říše nechť si je vědoma, že dojde-li k nějaké smlouvě mezi dr. Háchou a Hitlerem, nikdy nedošlo a nikdy nedojde k smlouvě s československým národem. Nevěříme vetřelcům, kteří již zničili náš hospodářský život a ostatní hodlají zničit co nejdříve, nevěříme jim a naše stanovisko k tzv. protektorátu i říši [je] nesmiřitelné. Vzali jste nám svobodu, vzali jste nám celé naše zásoby potravin, vzali jste nám čest vojáků, vzali jste nám několik miliard Kč výzbroje, vzali jste nám vše, najali jste si mezi námi zrádce, naplnili jste námi koncentrační tábory a uděláte ještě mnoho podobného, ale nevyrvete nám naše srdce, nezchromíte nám naše paže. Je nás stále ještě dost na opětné vydobytí svobody.

Zdar budoucímu silnému a sjednocenému Československu.

Maršál
Vrchní velitel 5. kolony čsl. armády

Pokyny: Nedejte se vyprovokovat agenty gestapa k drobným činům, při nichž jsou zbytečné ztráty síly. K okupantům se chovejte slušně, ale odmítavě. Nepodporujte v ničem německé úřady, tajnou policii, ale hlavně nekulturní znásilňování národa. Důsledně vystupujte hrdě a uvědoměle, a především sebevědomě a *česky*. Usměrněnému tisku a rozhlasu nevěřte. *Naše doba opět přijde, jde pouze o to vydržet.*

Maršál

Státní ústřední archiv v Praze, fond Prezidium ministerské rady 1918–1945, karton 582, sign. 1575 – opis, 2 strany

---

1 Datováno podle výskytu.

6

1939, [počátkem května 1939][1]
Řetězový dopis „Tisíciletá modlitba Čechů"

Tisíciletá modlitba Čechů

Svatý Václave,
rozpomeň se na své plémě – nedej zahynouti nám, ni budoucím.

Desatero přikázání Čechů[2]

1. Věř v dobré právo osmimilionového a tisíciletého národa českého na samostatný státní život.
2. Věř v jinou spravedlnost, která nestrpí dlouhodobé potlačení tohoto...[3]
3. Nevěř tomu, že jsme žili tisíc let v Německé říši, přesvědči [sic] se v dějinách, že je to lež.
4. Nevěř tomu, co píší i české noviny, a hlavně rádiu, neboť v redakci a v rozhlase poroučejí Němci.
5. Nevěř tomu, že čeští předáci souhlasí s připojením k Německu; musí mluviti opatrně, jinak bychom neměli žádných předáků.
6. Nevěř tomu, že jsme ve světě opuštěni.
7. Česky nejen mluv, ale i smýšlej.
8. Nechoď na německé slavnosti.
9. K Němcům se chovej tak, aby cítili, že jsou tu cizinci a že jsou ve službách nespravedlnosti a násilí.
10. Nikdy nezapomeň, že čtyřicetimiliardové hodnoty, pořízené z potu českého lidu, vydrancovalo německé vojsko.

Tato modlitba a přikázání byly mně zaslány a musí býti rozšířeny na celé území Čechů a Slováků. Opiš je a zašli bez podpisu pěti známým. Svěřený úkol vykonej rychle a bez finančního zatížení svých přátel.

Buď pamětliv, že takto rozšiřuješ myšlenku po znovunabytí svobody a že tato práce zaručuje Ti štěstí v novém státě.

Přetrhneš-li tento řetěz národního štěstí, vyřazuješ se ze svazku obnovovatelů svobody a nebudeš mezi šťastnými, až Češi a Slováci se budou radovati z vítězství *nad „čistou rasou"!!!*

Buď silný!!! – – – Povzbuzuj slabé!!!
Vytrvej – Zvítězíme!

Státní ústřední archiv v Praze, fond Úřad říšského protektora, sign. I-1a 1515 – originál, strojopisná kopie, 1 strana

---

1 Datováno podle výskytu.

2 „Desatero přikázání Čechů" patřilo na jaře 1939 k nejoblíbenějším textům. Šířilo se i samostatně a bylo zakomponováno rovněž do letáku „Proroctví J. A. Komenského, učitele národů".

3 Méně obvyklá textace. V ustálené podobě „Desatera přikázání Čechů" zní druhé přikázání takto: „Věř v dějinnou spravedlnost, která nestrpí dlouholeté potlačování tohoto práva."

7

1939, [před 5. květnem][1]

Leták se satirickou básní „Na uvítanou svobodného pána Protektora", složenou u příležitosti příjezdu Konstantina von Neuratha dne 5. dubna 1939 do Prahy

Na uvítanou svobodného pána Protektora

Zas se utrh ze řetězu
vůdce velké říše,
že je národ zpitomělý,
když mu kručí v břiše.

Uprd si a zasakroval,
aby nahnal strachu,
a hned z Prahy zavolal si
stařičkého Háchu.

Tohleto mi podepíšou,
ihned, pane drahý,
anebo jim dneska v noci
rozbourám půl Prahy.

To přec nejde, byste v Čechách
chlastali a žrali,
a mně kluci u armády
hladem umírali.

Vůbec prý tam hojnost máte,
žrádla, snad i strdí,
a u nás i generáli
po herynkách smrdí.

Pošlu já tam na pořádek,
své pitomé klacky,
ať si u vás taky jednou
naperou své nácky.

Já vám protektorát dávám,
v ochranu vás beru,
a na vaše stará práva
s odpuštěním – seru.

Než to dořek, už armáda
ze říše se valí,
a když nepřítel byl potřen,
do žraní se dali.

Jedli, pili, hodovali,
žrali ze všech hrdel,
pak jim na to nestačila
ani velká prdel.

Na co přišli, rozebrali,
zabavili tiše,
a v noci pak posílali
do vůdcovy říše.

Jedou auta, jedou vlaky,
nepřeberné řady,
nakradené domů pošlem,
my budem žrát tady.

Však ti zatracení Češi
neznají vděk za to,
podíváme se jim ještě
na to jejich zlato.

Patří-li nám či nepatří,
to je všechno rovno,
místo zlata ale našli
ve trezorech – hovno.

Ti nás ale napálili,
zatracení kluci,
za to jim však napaříme
notnou kontribuci.

A teď začnem řízně vládnout,
hakenkrajce vzhůru.
Špioni a bezpáteřní
ať maj konjunkturu.

Opasky jim utáhneme,
seberem jim kačky,
a případné rebelanty
dáme v koncentráčky.

Už nám lezou do zadnice,
ale jen ti „praví",
na to už jsme zvyklí z Říše,
tam jsou tytéž mravy.

Noviny jsme usměrnili,
vybílili rudé,
i když se to nedá čísti,
na hajzl to bude.

A jak rozhlas pilně dělá
naši propagandu,
to si rádi poslechneme,
máme z toho srandu.

Teď to tady teprv půjde,
když budem mít dohled.
Zemský ráj to bude zase,
ale jen na pohled.

Státní ústřední archiv v Praze, fond Úřad říšského protektora, sign. I-1a 1515 – originál, cyklostyl, 1 strana[2]

1 Datováno podle výskytu.

2 Publikovaná verze pochází z originálu zachyceného počátkem června 1939 úřadovnou gestapa v Kroměříži. Báseň patřila k oblíbené četbě a šířila se i v různých opisech. Dochované exempláře vykazují drobné změny odpovídající vkusu a básnickému citu jednotlivých rozšiřovatelů. Jako typickou ukázku těchto úprav lze uvést část sloky věnované protektorátnímu tisku: „I když se to nedá čísti, na záchod – hajzl – prdel to bude."

8

1939, [před 23. květnem][1]
Strojopisný leták se satirickou básní „Žádost svatého Václava k pražskému magistrátu"

Žádost svatého Václava k pražskému magistrátu

Na tom pražském magistrátě bylo velké zděšení,
od koho tam přišla žádost, to nemáte tušení.
Na radnici je žádostí vždycky velká záplava,
ale tohle byla žádost – od svatého Václava.

Slavný pražský magistráte! Sděluji Ti s bolestí,
že to dále nevydržím na Václavském náměstí.
Službu mít na Václaváku, je dnes práce nemilá,
mně již z toho zpitoměla i ta moje kobyla.

Dříve mi tu zpívali Čechové „Kde domov můj",
ale co se teďka děje, to víc nežli „fůj"!
Poslouchati celý týden jenom to hajlování,
to patrona české země také jenom dopálí.

Dříve jsem zde slýchal řečnit Kramáře a Klofáče,
teď když začne Hácha mluvit, je mně z toho do pláče,
a když Beran nacucaný pustí hubu z řetězu,
věř mi slavný magistráte, div – že z koně neslezu.

Zdráv buď otče Masaryku! volal dřív dav lidový,
teď jen pár prušáků křičí „Hajl Hitlerovi".
A když Henlein svojí hubou němčinu tu drmolí,
kobyla mně vyhazuje, div mě dolu [sic] neshodí.

A když mně tu začne zpívat slavná hnědá armáda,
mám já chuť tou mojí fanglí zlinýrovat přes záda.
Tak to tady na náměstí chodí nyní ze zvyku,
já už slavný magistráte mám dost toho povyku.

Pořád se tu něco děje, každý den tu něco je,
každý den na Václaváku někdo lidi lakuje.
Proto slavný magistráte nestane se neštěstí,
když se ten rynk přejmenuje „Lakýrnické náměstí".

Koukat, jak nás rabujou, dávno mě už netěší,
dejte sem radš policajta na mé místo, na koni.
Postavte tu policajta s hodně dlouhým pendrekem,
já tu hodnost, milí páni, skládám zatím s povděkem.

Pro mě bude jistě lépe, když půjdu i s kobylou,
protože bych, jak jsem svatý, provedl věc nemilou.
Jen německy, lumpolácky, žvaní banda pitomá,
vykašlu se na to proto, abych dělal patrona.

Státní ústřední archiv v Praze, fond Prezidium Zemského úřadu Praha, karton 1155, sign. 207/8/4/22, čj. 24880 – opis, 1 strana

---

1 Datováno podle výskytu.

9

1939, [před 2. červnem][1]
Cyklostylovaný leták „Bratři a sestry! Drazí spoluobčané!", s přepisem rozhlasového projevu Edvarda Beneše proneseného v americkém rozhlasu[2]

Dne 12. dubna o půl 3. hod. ranní byl pronesen z Ameriky na krátkých vlnách tento projev:

Bratři a sestry! Drazí spoluobčané!

Utrpením, kterým náš národ československý procházel a jehož oběti jsou rázu nevýslovného, vyvolal obdiv celého světa. Prosím Vás neklesejte na mysli, věc není ještě ztracena. Mír byl vykoupen obětí Československa a tento mír zase bude vzkříšením nového, šťastnějšího československého státu.

Volám k Vám, k vašim srdcím, abyste neztráceli hlavy nad neštěstím, které náš národ potkalo. Nikdo na světě, tedy i já, nepochybuji, že bude opět vytvořeno nové Československo. *Čas a spravedlnost pracují* pro nás. Svět je teprve nyní přesvědčen o tom, co ztratil úplnou okupací ČSR. V národě československém ztratili jeden z největších pilířů demokracie ve střední Evropě. O nezbytnosti nového Československa jest přesvědčen celý svět. *Slib daný prezidentu Osvoboditeli nad jeho rakví, že jeho odkazu věrni zůstaneme*, jest příkazem nás všech.

Památný 28. říjen, dá-li prozřetelnost, bude největším svátkem všech lidí dobré vůle, všech dobrých a spravedlivých Čechoslováků. Bude šťastným tento den pro nás významný, *budu-li* mezi Vámi. *Nejsem a nepracuji sám*, přijede se mnou mnoho dobrých a národních pracovníků, byť byli pro Vás až dosud neznámých obličejů. Jsou to lidé na dobrých místech, kteří zaručují zdravý vývoj našeho státu. Věci československé spravuje osvědčený bratr Štefan Osuský – porucha – Pergler – porucha.

Tak jako vždy jsme věřili v pravdu, tak i dnes platí heslo našeho národa, že tato *pravda zvítězí!*

Každé české srdce jistě ví, kdo této noci k nim promluvil tato hřejivá slova útěchy plná naděje.

Státní ústřední archiv v Praze, fond Prezidium ministerské rady 1918–1942, karton 582, sign. 1575 – opis, 1 strana

---

1 Datováno podle výskytu.

2 Leták v počtu dvou kusů byl v Praze 2.6.1939 vhozen do poštovní schránky Václava Keclíka, vrchního odborového rady ministerstva vnitra. Existovaly i další varianty lišící se drobnými změnami, které vznikly při přepisování původního textu.

10

1939, [konec července][1]
Cyklostylovaný leták „Armádní rozkaz generála Lva Prchaly"[2]

Armádní rozkaz generála Lva Prchaly:

Bratři vojáci!

Po dlouhém čase je mi dovoleno, abych k Vám opět promluvil, a to jako ministr národní obrany Československé republiky.

Překotný běh událostí, který tak tragicky postihl naši vlast, není ukončen, naopak dostává se ku svému vyvrcholení, a bude nyní na Vás, aby zakončení bylo slavné, tak slavné a veliké, jak veliké bylo naše ponížení na podzim minulého roku.

Buďte na stráži, soustřeďujte se, buďte ve stálém styku se svými představenými a dávejte dobře pozor na zahraniční relace. Budeme Vás včas informovati o Vašem dalším postupu, eventuálně jak se máte k případným rozkazům říšskoněmecké vlády chovat!

Ale hlavně: Buďte mi bratry!

Věc naše z hlediska mezinárodního stojí si velmi dobře, ale nezapomeňte, že žádný ideál není dosažitelný *bez boje*, bez obětí. Říkám Vám již dnes: Jste všichni určeni k velkým úkolům, ale bude mnoho těch, kteří rozmnoží slavné řady slavných mrtvých od dob husitských počínaje, přes legie, Sudety, Slovensko a Podkarpatskou Rus až dodnes.

Nebojujete však za sebe, ale za krásnou a čistou budoucnost Vašich dětí, a ta oběť jistě stojí za to. Spoléhám na Vás! Vyřizuji Vám srdečné pozdravy od Vašich kamarádů, příslušníků československého vojska v Polsku, kteří společně s Vámi udeří na nepřítele!

Až jednou spravedlivá ruka osudu bude psáti dějiny velké doby, jistě bude moci o Vás napsati, že jste to, o čem snili Vaši dědové, pro co umírali Vaši otcové, slavně a trvale vydobyli zpět!

Ke konci žádám, aby tento můj rozkaz byl co nejvíce rozmnožen a veřejně publikován.

Zdar československé branné moci a naší milé republice!!

Lev Prchala
Armádní generál a ministr
národní obrany v.r.

Státní ústřední archiv v Praze, fond Prezidium ministerské rady 1918–1945, karton 582, sign. 1575 – opis, 1 strana

---

1 Datováno podle výskytu.

2 Leták, který se v srpnu rychle šířil po celém území protektorátu, vzbuzoval značnou pozornost českých politických kruhů doma i v zahraničí. K informaci si jej vyžádal předseda protektorátní vlády Alois Eliáš. Vedení vojenské ilegální organizace Obrana národa pak utvrdil v názoru, že v zahraničním odboji je nutné „za každou cenu, i za cenu odstranění osob", dosáhnout jednoty, respektive prosadit generála Sergeje Ingra do čela vojenské akce a zajistit mu místo druhého nejvýznamnějšího muže po Edvardu Benešovi. K dobovému hodnocení letáku viz zprávu podplukovníka generálního štábu Václava Vlčka z 10. srpna 1939 pro generála Ingra o rozhovoru s posly vyslanými do Paříže Obranou národa: „O Prchalovi přinesl [kurýr generála Bedřicha Neumanna] nyní též zprávu, že rozvinul velkou letákovou akci. Prý byla zaplavena celá Morava, takže jsou oprávněné závěry, že letáky byly rozhozeny z letounu. Zajímavé je, že prý letáky byly velmi horlivě sbírány Němci a prý ne pro potřeby zpravodajské. Posel sám leták četl, prý [je] velmi rozumně psán, jen výzva ke klidu, opatrnost atd. Bylo by třeba, aby se nějaký dostal sem." (*Vojenský ústřední archiv-Vojenský historický archiv*, Praha, fond Československá vojenská správa – Národní výbor ve Francii, karton 2.)

Kronika

Přípravy dvacátého mezinárodního kongresu historických věd (Sydney, 3.–9. července 2005)

Jaroslav Pánek

Jedinou celosvětovou organizací historiků, která se neomezuje na specializované obory či tematické okruhy, ale zahrnuje historické vědy v plném rozsahu, je Mezinárodní komitét historických věd, vystupující pod zkratkou ICHS (*International Committee of Historical Sciences*) nebo CISH (*Comité international des Sciences Historiques*). Organizace, založená roku 1926 v Ženevě s cílem rozvinout spolupráci mezi historiky přes hranice jednotlivých zemí a kontinentů a oživená po druhé světové válce, sdružuje jednak národní komitéty historiků, jednak přidružené mezinárodní organizace a komise. V čele ICHS stojí vedení, zvolené roku 2000 na devatenáctém kongresu v Oslu;[1] předsedou je Jürgen Kocka (Německo), místopředsednictví zastávají Eva Österbergová (Švédsko) a Romila Thaparová (Indie), generálním tajemníkem je Jean-Claude Robert (Kanada) a pokladníkem Pierre Ducrey (Švýcarsko).[2]

Hlavní úkol ICHS spočívá v programové a – vždy spolu s příslušným národním komitétem a vědeckými institucemi hostitelské země – organizační přípravě světových kongresů, které se konají v pravidelných pětiletých intervalech.[3] Zatímco

1 Blíže PÁNEK, Jaroslav – HOJDA, Zdeněk – PRŮCHA, Václav: XIX. mezinárodní kongres historických věd v Oslu (6.–13. 8. 2000). In: *Český časopis historický*, roč. 99, č. 2 (2001), s. 415–423; PREČAN, Vilém – SVOBODNÝ, Petr: Informace o Mezinárodním komitétu historických věd (CISH) a o přípravách XX. kongresu historických věd v Sydney. In: *Zpravodaj Historického klubu*, roč. 12, č. 1 (2001), s. 44–58 (s dokumentárními přílohami).

2 Pro úplnost dodávám, že dalšími členy výboru byli zvoleni Gregorij Bongard-Levin (Rusko), Catherine Coquery-Vidrovitchová (Francie), Michael Heyd (Izrael), William Chester Jordan (USA), Koichi Kabayama (Japonsko), José Luis Peset (Španělsko) a přísedícím výboru s hlasem poradním se stal Ivan T. Berend (USA).

3 V posledním období to byly tyto kongresy: San Francisco 1975, Bukurešť 1980, Stuttgart 1985,

o místu konání dvacátého kongresu, tj. o australském Sydney, bylo rozhodnuto již roku 2000, o kongresovém programu podrobně jednalo teprve generální shromáždění ICHS a zástupců národních komitétů v Amsterdamu počátkem září 2002. Z mnohonásobně vyššího počtu námětů tam byl proveden výběr, při němž rozhodovala jak přitažlivost navržených témat a zřetel ke geografickému rozvržení, tak i váha jednotlivých komitétů a spojenectví dvou či více komitétů při podpoře perspektivních námětů.[4] Z Amsterdamu vzešlo též rozhodnutí, že program příštího kongresu se bude skládat z devětačtyřiceti zasedání: tří takzvaných velkých témat (uvnitř dále členěných do tří sekcí), šestadvaceti specializovaných témat a dvaceti diskusí u kulatého stolu.[5] Během dalšího roku se ICHS snažil v kontaktu s národními komitéty zajistit osoby odpovědné za koordinaci, organizační přípravu a za komentování příspěvků. Zatím se to nepodařilo ve všech případech, avšak na základě níže zveřejněného přehledu je již dnes zřejmé, která témata byla vybrána a do kterých zemí se soustřeďuje odpovědnost za jejich přípravu.[6]

„Velká témata" zřetelně navazují na současné problémy s narušeným životním prostředím, téměř permanentním vedením lokálních či regionálních válek stejně jako s instrumentalizací historie. Naproti tomu „specializovaná témata" nabízejí několik pohledů do dějinného vývoje makroregionů (Afrika, Čína, Pacifik, Blízký východ a Středomoří, střední Evropa,[7] Balkán); kromě témat tradičních, avšak nikdy nevyčerpaných (například christianizace, vztahy mezi monoteistickými systémy, kolonialismus, migrace, národní stát, obraz druhého, novodobé revoluce), se pokoušejí o uchopení problémů historiograficky méně zpracovaných (například společenská úloha médií, politizace a komercializace sportu) a někde směřují i k historiografické retrospektivě či metodologické diskusi (ekonomická globalizace, tradice a modernita, pojetí učebnic dějepisu). „Kulaté stoly" předpokládají diskuse o řadě témat pojatých v historickoantropologické perspektivě, ale také o vztazích mezi historií a příbuznými vědními disciplínami či o podání dějin, zejména prostřednictvím encyklopedické a muzejní prezentace.

Madrid 1990, Montreal 1995, Oslo 2000.

4 Například společný česko-polský návrh na zařazení tematiky politické kultury ve střední Evropě podporovaly také národní komitéty slovenský a maďarský. – O shromažďování předběžných českých námětů na kongresová témata informovali naši historickou obec mým prostřednictvím tehdejší předseda Českého národního komitétu historiků Vilém Prečan a tehdejší tajemník ČNKH Petr Svobodný v *Českém časopisu historickém* (roč. 99, č. 2 (2001), s. 422–423), kteří také předložili ICHS shromážděné návrhy. Bohužel žádný další český námět nebyl přijat.

5 Údaje jsou – jako ostatně vždy u informací publikovaných rok před konáním kongresu – předběžné a vycházejí z publikace: *20th International Congress of Historical Sciences: Preliminary Programme & Registration / 20e Congrès international des Sciences Historiques: Programme préliminaire et inscription.* Sydney, University of New South Wales 2003.

6 Podrobnější informace, včetně anglických a francouzských názvů jednotlivých zasedání a kontaktních údajů, lze zjistit na adrese: *www.cishsydney2005.org.*

7 Středoevropské problematice bude věnován také zvláštní „UNESCO Workshop" Místo střední Evropy mezi Východem a Západem v tisíciletí 1000–2000, jejž připravuje polský historik Jerzy Kłoczowski.

Na základě dostupných informací si zaslouží pozornost rovněž zastoupení jednotlivých států v přípravě (organizaci nebo komentování) jednotlivých zasedání na světovém kongresu, což vyjadřuje jednak jejich vliv na utváření současné světové historiografie, jednak aktivitu jejich představitelů, ať již v Mezinárodním komitétu historických věd či ve vztahu k organizátorům připravovaného kongresu.[8] Mimořádně silné je samozřejmě zastoupení historiografických velmocí – USA (15), Francie (12, spolu se zámořským územím Nová Kaledonie celkem 13), Německa (11) a Velké Británie (7). Velmi silný podíl na programu si zajistila také pořádající Austrálie (8) a z dalších zemí Itálie (5), Švýcarsko (5) a Kanada (4), kde se konal světový kongres historiků roku 1995; naproti tomu Norsko, pořadatelská země minulého kongresu (Oslo 2000), není zatím zmíněno vůbec. Zbývajících čtyřiadvacet států je zastoupeno méně než čtyřmi organizátory či komentátory, a to Brazílie, Korejská republika (Jižní Korea) a Švédsko po třech, Finsko, Japonsko, Nizozemí, Polsko, Portugalsko, Rakousko, Rusko a Španělsko po dvou a konečně Argentina, Belgie, Bulharsko, Česko, Čína, Dánsko, Indie, Irsko, Izrael, Maďarsko, Nigérie, Turecko a Ukrajina po jednom. Naprostá většina států světa – včetně mnoha evropských – příležitost k podílu na organizaci některého zasedání nezískala, některé z nich se o to ani nepokusily.[9] Celkově je patrná (nehledíme-li na výjimečné postavení Austrálie) jasná dominance velkých nebo mimořádně bohatých zemí západní Evropy, Severní Ameriky a Dálného východu, dále je zjevný podíl největších států Jižní Ameriky, avšak pouze nepatrná účast Afriky, převážné většiny Asie a s výjimkou nevelkého zastoupení Ruska, Ukrajiny a Bulharska také východní a jihovýchodní Evropy. Podrobnější přehled o programu příštího světového kongresu podává následující tematický rozpis:

Velká témata

1. Lidstvo a příroda v dějinách (Koordinace: Rakousko)[10]
   a) Ekohistorie: Nové teorie a přístupy (Austrálie; –)[11]
   b) Přírodní katastrofy a jejich následky (Švýcarsko; Velká Británie)
   c) Přírodní vědy, historie a obraz člověka (USA; Itálie)

---

8 Podstatnou část přijatých témat organizují nebo komentují zástupci navržení národními komitéty, které mají dlouhodobé zastoupení v ICHS. Tyto národní komitéty pochopitelně nejvýznamněji ovlivňují program světových kongresů, zvláště pak výběr a obsazení „velkých témat".

9 V současné době s Mezinárodním komitétem historických věd aktivně spolupracuje 54 národních komitétů historiků; z nich nadpoloviční většina (32) dosáhla zastoupení při organizaci či komentování alespoň jednoho zasedání na kongresu v Sydney.

10 Překlad jednotlivých názvů usiluje o vystižení smyslu tématu a nemůže být ve všech případech překladem doslovným, neboť anglická a francouzská formulace se leckdy – se zřetelem k povaze každého z těchto jazyků a k jeho odborné terminologii – poněkud liší. V případech, kde je možný různý výklad, je v poznámce citováno anglické i francouzské znění.

11 V závorce je vždy uvedena státní příslušnost historiků pověřených organizací nebo komentováním příslušného zasedání; údaj před středníkem se týká organizátora (organizátorů), údaj za středníkem komentátora (komentátorů); skutečnost, že organizátor či komentátor zasedání dosud nebyl stanoven, vyznačuje pomlka (–).

2. Mýtus a historie (Koordinace: Německo)
   a) Zakládající mýtus a konstrukce identit (Německo; Korea)
   b) Mýty, moc, historie a historikova odpovědnost (Velká Británie; Kanada)
   c) Historie a utopie (Německo; Itálie)
3. Válka, mír, společnost a mezinárodní řád v dějinách (Koordinace: Francie, Austrálie)
   a) Bellum justum: válka spravedlivá a nespravedlivá? Ideje a diskurzy (Francie, Austrálie; USA)
   b) Vývoj mírových konceptů a jejich podmíněnosti v dějinách (Itálie; Německo)
   c) Válka, násilí a pohlaví (*gender*) (Velká Británie; Francie)

Specializovaná témata

1. Africké dějiny ve srovnávací perspektivě: Nové přístupy (Nigérie; USA)
2. Politická kultura ve střední Evropě v evropském a světovém kontextu (Česko, Polsko; USA)[12]
3. Čína a svět v novodobých a současných dějinách (– ; USA)[13]
4. Christianizace: Přizpůsobování a osvojování od starověku do 21. století (Velká Británie; Německo)
5. Střet kultur a identit: noví osídlenci a domorodé obyvatelstvo (Austrálie; USA)
6. Kolonialismus a postkolonialismus (USA; Korea)
7. Ekonomická globalizace: Historické perspektivy a stav výzkumu (Belgie; Kanada)
8. Diskuse o tradici a modernitě: Transkulturální a historické perspektivy (Německo; Čína)
9. Říše na Blízkém východě a ve Středomoří: Směřování ke globalizaci? (Turecko; Portugalsko)
10. Obrazy Pacifiku (Austrálie, Nová Kaledonie; Japonsko)
11. Neformální vztahy v raně novověké a moderní společnosti: Příbuzenství, mecenát, přátelství, sociální sítě (Velká Británie; Švédsko)
12. Hromadné sdělovací prostředky a přetváření veřejného prostoru (Francie; Brazílie)
13. Expanze cukrové třtiny a její vliv na pěti kontinentech (Brazílie; –)
14. Dějepisné učebnice: Od vyprávění o národu k vyprávění o občanovi (Japonsko; Korea, Německo)
15. Dějiny smyslů (Finsko; Francie)
16. Osvícenství[14] a komunikace: Regionální zkušenosti a celosvětové důsledky (Maďarsko; USA)

---

12 Na zasedání Mezinárodního komitétu historiků v Amsterdamu v září 2002 a při následujících jednáních ICHS byli organizací zasedání pověřeni Stanisław Bylina (Varšava) a Jaroslav Pánek (Praha); dodatečně byl určen komentátorem americký historik William W. Hagen (Davis, Kalifornie).

13 V tomto a v podobných případech bude zástupce dalšího státu (ať již jako organizátor či jako komentátor) dodatečně jmenován.

14 Ve francouzském znění je téma zúženo na evropské osvícenství (*l'Europe des Lumières et communication*) oproti širšímu vymezení anglickému (*Enlightenment and Communication*).

17. Konstrukce a dekonstrukce národního státu: Balkánský příklad (Bulharsko; Francie)
18. Vztah mezi křesťanstvím a islámem v dějinách (Itálie, Španělsko; –)
19. Hromadné migrace: Jejich hospodářské, politické a kulturní důsledky (Polsko; Španělsko)
20. Pohled středověké Evropy na Východ (Izrael; Francie)
21. Modely utváření blahobytu státu[15] ve světovém kontextu (Itálie; Kanada)
22. Náboženství a veřejný prostor (Velká Británie; Ukrajina)
23. Ovládání měst v historii (Finsko; Francie)
24. Revoluce ve 20. století: Obecné a zvláštní rysy (Francie; –)
25. Sport, politika a podnikání (Francie; Německo)
26. Veřejné vzdělávání jako mechanismus zapojování a vylučování (Portugalsko; Švédsko, Rusko)

Diskuse u kulatého stolu

1. Dětství a válka (Nizozemí; USA)
2. Občanská společnost: Občanství, pohlaví (*gender*) a veřejná sféra (USA; Německo)
3. Nespravedlnost, paměť a politika: Restituční nároky[16] (Švýcarsko; –)
4. Lidská práva: Univerzálnost nároků a rozdílnost uplatnění v dějinné perspektivě (USA; Brazílie)
5. Stáří a smrt (–; USA)
6. Historikové a jejich publikum (Velká Británie; –)
7. Diskurzivní analýza a lidová kultura v novém pojetí[17] (Rakousko; Francie)
8. Mezi sociální vědou a literaturou: Měnící se postavení historie (USA; –)
9. Nad kulturním obratem: Budoucnost sociální historie (Švýcarsko, Nizozemí; –)
10. Korporativní politika – politika korporace (tělesa, těla)[18] (USA; Dánsko)
11. Historie, antropologie a archeologie (Francie; –)
12. Historické slovníky a encyklopedie (Švýcarsko; USA)
13. Lidé a společnosti v horách: Příroda a kultura (Indie, Švýcarsko; Argentina)
14. Národní otázka v integraci a dezintegraci Sovětského svazu: Úloha historiografie (Německo; –)
15. Historie a muzea: Nová podání? (Kanada; Švédsko)
16. Cizinec v antickém světě (Austrálie; –)
17. Terorismus jako historický problém: Pojetí, přístupy, výsledky (Rusko; –)
18. Dělnický život:[19] Dějiny práce a autobiografie (Austrálie; –)

---

15 *Models of the Welfare State Formation...*, resp. *Modèles de formation de l'État-providence...*

16 *Cases of Restitutions*, resp. *Les demandes de réparation.*

17 *Discourse Analysis and Popular Culture Revisited*, resp. *l'Analyse du discours et la culture populaire revisitées.*

18 *Body Politics: The Politics of the Body*, resp. *Le corps politique: la politique du corps.*

19 *Working Lives*, resp. *Vies ouvrières.*

19. Evropa a Asie: Kulturní transfer a kulturní tržiště (Německo; –)
20. Připomínání „Velké války" v souvislosti s blížícím se stoletým jubileem (Austrálie; Irsko)

Český národní komitét historiků společně s Polským národním komitétem historiků chystá druhé ze „specializovaných témat", jež bude věnováno srovnávacímu studiu dějin politické kultury ve středoevropských zemích i v širším kontextu, a to v časovém rozpětí od středověku do sklonku 20. století. Diskusní referáty, jichž může být nanejvýš osm, připraví s velkou pravděpodobností historici z Česka, Maďarska, Německa, Polska, Rakouska, Slovenska, Slovinska a Spojených států amerických. Vzhledem k tomu, že čas na uvedení a komentování tématu, na shrnutí referátů a následující diskusi je přísně vymezen, vznikl společný záměr českého a polského komitétu představit v Sydney také anglickou publikaci o této tematice; v ní budou shrnuty komparabilní příspěvky z jednotlivých zemí, jež budou předloženy k širší diskusi na dvou přípravných konferencích, společně připravovaných na jaro a podzim 2004 Historickým ústavem AV ČR a Instytutem Historii PAN. Prostřednictvím této publikace by se měla v Sydney představit řada českých a dalších středoevropských badatelů. Českým historikům nejsou však uzavřena ani další tematická zasedání,[20] pokud se přihlásí přímo jejich organizátorům[21] a v silné mezinárodní konkurenci je přesvědčí o tom, že právě jimi nabízená vědecká sdělení by neměla na dvacátém mezinárodním kongresu historických věd v žádném případě chybět.

20 Kromě zmíněných zasedání se budou v Sydney konat další specializovaná jednání některých z 29 přidružených mezinárodních organizací a 12 interních komisí; předpokládají se setkání mezinárodních komisí či společností pro dějiny Velké francouzské revoluce, pro námořní dějiny, pro dějiny vzdělávání, pro didaktiku dějepisu, pro hospodářské dějiny, pro byzantská studia, pro dějiny cestování a turismu, pro sociální dějiny, pro výzkum dějin žen, pro historickou metrologii, pro dějiny studené války a konečně pro studium křížových výprav a latinského Východu.

21 Adresy organizátorů, kteří již byli nebo teprve budou ustanoveni, jsou rovněž uvedeny, popřípadě budou doplněny, na www.cishsydney2005.org.

Kronika

O restitucích kulturních statků obětí holokaustu

Mečislav Borák

„Zmizelé dědictví kulturních statků: Dokumentace, identifikace, restituce a repatriace kulturních statků obětí druhé světové války" – tento obsáhlý název nesla mezinárodní vědecká konference, kterou v prostorách Uměleckoprůmyslového muzea Moravské galerie v Brně ve dnech 20. a 21. listopadu 2003 uspořádalo pražské Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí druhé světové války. Mezi více než osmdesáti účastníky konference převažovali pracovníci institucí, organizací a sdružení zabývajících se problematikou restitucí kulturních statků, zvláště pracovníci muzeí a galerií, archiváři, historici, právníci, státní úředníci, zástupci židovských obcí i aukčních síní, ale nechyběli ani politici, diplomaté a novináři. Sjeli se sem nejen z pražských výzkumných a správních středisek, ale i z mnoha regionů České republiky a také z Polska, Maďarska, Ruska, Lotyšska, Německa, Rakouska, Finska, Spojeného království a USA. Než si však blíže všimneme jednání konference, měli bychom se aspoň stručně zmínit o příčinách vzniku, obsahové koncepci, výzkumném programu a prvních výsledcích činnosti specifického výzkumného pracoviště, které tuto konferenci uspořádalo.

Výzkumné centrum při Ústavu pro soudobé dějiny

Teprve se značným časovým odstupem od událostí druhé světové války se začalo hovořit o nápravě křivd způsobených obětem holokaustu. Rozsah těchto křivd byl tak mimořádný, že jakékoliv odškodnění obětí či jejich potomků mohlo být jen částečné a do značné míry spíše symbolické. To se týká rovněž osudu uměleckých děl zkonfiskovaných či jinak ukradených obětem holokaustu. Otázka jejich navrácení původním vlastníkům přišla na řadu bohužel až více než půl století po válce, kdy už je velmi obtížné ukradený majetek vůbec najít či vypátrat jeho poválečný pohyb stejně jako přesvědčit nové vlastníky, aby majetek vrátili. Těmto problémům byla

věnována takzvaná Washingtonská konference v prosinci 1998, na níž se zúčastněné země dohodly o společném přístupu k navracení uměleckých děl zkonfiskovaných nacisty. Navržené zásady postupu ve vztahu k těmto dílům kladly důraz především na jejich vyhledání a identifikaci, na širokou popularizaci tohoto úsilí a na další opatření, jež musí restituci nalezených děl nezbytně předcházet. V lednu 1999 tyto zásady konkretizovala Mezinárodní rada muzeí (*International Council of Museums* – ICOM) ve svém doporučení o navrácení uměleckých děl zkonfiskovaných vlastníkům židovské národnosti a nacházejících se v muzejních či veřejných sbírkách, v listopadu 1999 k tomuto kroku důrazně vyzvalo Parlamentní shromáždění Rady Evropy (rezoluce č. 1205 o uloupených židovských statcích). Státní instituce měly zkontrolovat, zda se v jejich majetku nacházejí uloupená umělecká díla, a zajistit jejich vrácení původním vlastníkům či dědicům nebo vyplacení patřičné kompenzace.

Ke všem těmto dokumentům se přihlásila i Česká republika. Už v listopadu 1998 vláda vytvořila Smíšenou pracovní komisi,[1] jejíž expertní tým začal pracovat na objasnění historických a hospodářských otázek arizace židovského majetku v českých zemích. Ukázalo se, že rekonstrukce osudů konfiskovaného movitého majetku, zejména uměleckých děl a sbírek, je mimořádně obtížná. Proto vznikla potřeba vybudovat specializované výzkumné a dokumentační pracoviště, jež by domácí výzkum pohybu konfiskovaných majetků koordinovalo s obdobně zaměřenými výzkumy institucí v zahraničí a stalo se součástí mezinárodních badatelských sítí. Vládní Smíšená pracovní komise v květnu 2002 ukončila svou činnost, ale již v listopadu 2001 bylo na základě jejího rozhodnutí ustaveno Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí druhé světové války. Stalo se součástí vědecké základny Akademie věd České republiky a působí při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze.[2]

Základním východiskem činnosti centra je výzkum a rešerše archivních pramenů z různých fondů domácích i zahraničních archivů a muzejních institucí o konfiskovaném majetku z let 1939 až 1945 a o jeho pohybu v letech válečných i poválečných. Nejedná se přitom jen o majetek židovských vlastníků, i když ten vzhledem k rozsahu holokaustu pochopitelně převažuje. Od počátku se aktivity centra prvořadě zaměřují na shromažďování, analýzu a funkční syntézu informací pro vládní a kulturní instituce a také na úsilí dohledávat jednotlivé dosud nenalezené konfiskované kulturní a umělecké předměty. Hlavní výstup projektu by měla představovat co nejkompletnější databáze znovuobjevených a identifikovatelných uměleckých děl, zpřístupněná odborníkům i širší veřejnosti v interaktivní podobě (CD-ROM, internet). K výsledkům činnosti centra bude patřit i vydání katalogu nejzajímavějších artefaktů, ať již nalezených či těch, o kterých je z pramenů známo, že byly během nacistické okupace zkonfiskovány a dosud se hledají. Jiným výstupem by se měla stát výstava znovuobjevených výtvarných děl. Centrum bude rovněž přispívat k no-

1 Usnesení vlády ČR č. 773 ze 25.11.1998.

2 Náplň práce a činnost centra byla schválena usnesením vlády ČR č. 87 ze dne 22.1.2003 o „Koncepci účinnější péče o movité kulturní dědictví v České republice na léta 2003–2008 (koncepci rozvoje muzejnictví)" pod bodem II.3.5.

vému poznání a hlubší reflexi osudů české společnosti, a zejména židovského obyvatelstva v období okupace i při poválečné nápravě jejích následků.

Hlavní osu práce centra tvoří interdisciplinární přístup, který umožňuje odkrývat a rekonstruovat konfiskační mechanismy nacistické administrativy. Pozornost výzkumu se soustřeďuje především na témata, jež byla v minulosti dlouhodobě z nejrůznějších politických důvodů tabuizována a povětšinou zůstávala až donedávna stranou odborného zájmu. Probíhá bádání v centrálních i regionálních archivech, muzeích a galeriích v České republice i v archivních institucích v zahraničí (dosud na Slovensku, v Polsku, Německu, Rakousku, Rusku, Izraeli a Spojeném království). V rámci centra bylo vytvořeno dokumentační středisko, které zpřístupní shromážděné kopie archivních materiálů české i zahraniční vědecké veřejnosti pro potřeby dalšího výzkumu, například otázek konfiskace, a především arizace kulturních předmětů a majetků na území Protektorátu Čechy a Morava i problematiky jejich poválečných restitucí. V současné době je zde uloženo již přes sto archivních kartonů s dokumenty. Ke zpracování archivních materiálů slouží dva počítačové programy. První umožňuje vytvářet soupisy archiválií a zahrnuje prozatím přes šest set anotací. Druhý zpracovává zjištěné informace o konkrétních uměleckých předmětech a má již v evidenci přes dvanáct tisíc položek. Další informace o záměrech i výsledcích činnosti centra lze nalézt na jeho webových stránkách, nedávno zpřístupněných i v anglické verzi, doplněných o překlady textů všech zásadních mezinárodních úmluv a rezolucí i o domácí zákony vztahující se k problematice restitucí uměleckých děl, o odkazy na partnerské organizace (včetně odkazu na přehled dosud nalezených uměleckých děl z webových stránek Ministerstva kultury ČR) aj.[3]

Realizace projektu umožnila navázat partnerské vztahy a spolupráci se zahraničními institucemi s obdobným vědeckovýzkumným zaměřením, s jejichž pomocí se uskutečnila i konference v Brně, tematicky navazující na konferenci pořádanou v květnu 2003 ve Varšavě.[4] Následující stručná charakteristika příspěvků přednesených na brněnské konferenci umožní i méně zasvěceným zájemcům o problematiku restitucí uměleckých děl zcizených jejich původním vlastníkům za druhé světové války, aby si učinili představu o současném stavu řešení této problematiky.

Zmizelé dědictví kulturních statků

Konferenci jménem pořadatelů zahájila Helena Krejčová, která přivítala účastníky a otevřela úvodní blok referátů. Vystoupili v něm především zástupci institucí a organizací, jež převzaly záštitu nad pořádáním konference. Předseda Ústavního soudu České republiky a bývalý místopředseda vlády Pavel Rychetský připomněl, že už v červenci 1998, tedy pět měsíců před jednáním Washingtonské konference o identifikaci a restituci majetku obětí holokaustu, vydala česká vláda podobné prohlášení a posléze ustavila smíšenou komisi, která do roku 2000 připravila zákon o navrácení

3 *http://www.centrum.usd.cas*

4 Zpráva z konference viz BORÁK, Mečislav: Kulturní statky a problémy vlastnictví: Zkušenosti střední Evropy po roce 1989. In: *Terezínské listy*, č. 32 (2004) (v tisku).

majetku obětem holokaustu a pomoci při jeho vyhledání. Zákon se týkal především navrácení uměleckých děl z majetku státních institucí a jeho naplnění naráželo na řadu komplikací, způsobených privatizací po roce 1990 a dalšími restitučními problémy; například princip občanství ČSR zavedený Federálním shromážděním eliminoval nároky části oprávněných osob. Na návrh komise byl založen nadační fond s vkladem tři sta milionů korun ze státních prostředků určený ke kompenzaci nároků židovských obcí, jimž nebylo možno vrátit majetek, a zčásti též ke zmírnění křivd způsobených fyzickým osobám předpisy o občanství. K výsledkům práce smíšené komise patřila též například publikace identifikující osudy židovského zlata v českých zemích a zřízení specializovaného vědeckého pracoviště k výzkumu problematiky restitucí.

Za Ministerstvo kultury ČR vystoupil ředitel odboru ochrany movitého kulturního dědictví, muzeí a galerií Pavel Jirásek. Zdůraznil podíl ministerstva kultury na práci smíšené komise, především od roku 1999 prováděné rešerše veřejných sbírek, v nichž se mohly nacházet předměty z majetku obětí holokaustu. Postupně bylo prověřeno asi čtyři sta institucí a asi sedm tisíc takto nalezených předmětů bylo zveřejněno na internetové stránce ministerstva. Seznam předmětů není dosud úplný, neboť mnohem více hledaného majetku se nachází v soukromém držení. Dosud bylo vráceno asi osm set předmětů, o navrácení dalších se jedná. Vytvořená databáze je jen prvním krokem. Činnost výzkumného centra bude pokračovat i po ukončení lhůt stanovených zmíněným zákonem, neboť výzkum se netýká jen předmětů, ale především pohnutých osudů lidí, kteří v době holokaustu trpěli. Je též projevem úcty k jejich utrpení, a proto by neměl být časově ohraničen. Jako symbolické označil i místo konání konference v Moravské galerii v Brně, která v souladu se zákonem č. 212/2000 Sb. dobrovolně vydala konvolut kreseb pocházejících z Feldmannovy sbírky jeho potomkům.

Tajemník Federace židovských obcí České republiky Tomáš Kraus (v zastoupení předsedy Jana Munka) ocenil čtyři roky práce smíšené komise při nápravě křivd obětí holokaustu, jež nebyly v minulosti odškodněny jen proto, že žily za „železnou oponou". Posteskl si však, že po ukončení působnosti komise v květnu 2002 nemá už Federace židovských obcí náležitého partnera, s nímž by mohla jednat o nedořešených případech restituce majetku podle zákona č. 212/2000 Sb. (například jen v Brně jsou v současné době dva takové případy). I když česká internetová databáze nalezených uměleckých předmětů asi nemá svým rozsahem ve světě obdobu a může být pro ostatní země příkladem, proces navracení nalezených předmětů není u nás dotažen do konce, výstupy výzkumu nejsou realizovány. Bylo by vhodné využít času před naším vstupem do Evropské unie k dokončení restitucí, což se týká například i nedořešených případů vracení půdy, jež se dostávají až před Evropský soud ve Štrasburku.

V zastoupení předsedkyně Akademie věd České republiky Heleny Illnerové vystoupil člen Akademické rady a předseda právní komise Petr Nejedlý, který se jako lingvista zamyslel nad původem a významem slova „oběť", jež kdysi nemělo tak tragickou příchuť jako dnes, po zkušenosti holokaustu. Ředitel Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR Oldřich Tůma se stručně zmínil o historii Centra pro

dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí druhé světové války, které s podporou vlády, ministerstva kultury a vedení akademie věd vzniklo v roce 2001 a bylo zařazeno do struktury ústavu, v němž je jeho činnost účelně propojena s fungováním již existujícího oddělení židovských studií. S centrem dnes již spolupracují při náročné dokumentační práci dvě desítky badatelů.

Ředitelka Moravské galerie v Brně Kateřina Tlachová jménem hostitelů přivítala účastníky konference v novorenesanční budově Uměleckoprůmyslového muzea, založeného již v roce 1873, a popřála jim hodně trpělivosti a citlivého přístupu v jednání o složité problematice restitucí. Tím byl zakončen úvodní blok vystoupení a další jednání konference probíhalo ve čtyřech tematických panelech.

Metodika výzkumu a postupu prací. Srovnání výzkumu v jednotlivých zemích

Panelu s tímto názvem předsedal ředitel Ústavu pro soudobé dějiny Oldřich Tůma. Metodiku výzkumu v České republice představila Helena Krejčová (za spolupráce Václava Erbena a Andrease Dumalase) z Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí druhé světové války. Centrum, jež zahájilo činnost v listopadu 2001, je nezávislým výzkumným střediskem, do jeho práce nezasahuje ani zřizovatel, ani akademie věd. V současné době shromažďuje archivní materiály týkající se reparací a restitucí kulturních statků, uložené především v ústředních archivech v Praze (zvláště ve Státním ústředním archivu a archivech ministerstva vnitra a ministerstva zahraničních věcí) i v některých archivech regionálních (Opava, Brno) a zahraničních (Slovenská republika, Izrael, Ruská federace, Polsko, Spolková republika Německo). Dosavadní dobrou spolupráci se Státním ústředním archivem jako stěžejním zdrojem informací, která funguje za nadstandardních podmínek, poněkud ztěžují problémy se zpřístupňováním dosud nezpracovaných fondů (zvláště válečných) stejně jako uplatňování podmínek zákona na ochranu osobních dat při zpřístupňování některých dokumentů, což by mohlo ohrozit získání informací pro činnost centra naprosto zásadních. Mělo by se vycházet z příkladu Rakouska, kde byly z působnosti zákona o ochraně osobních dat restituce vyňaty. Dobře se rozvíjí spolupráce centra s Židovským muzeem v Praze a s Památníkem Terezín, Institut Terezínské iniciativy však odmítá centru poskytnout k použití svou databázi transportů s odůvodněním, že vznikla za prostředky získané z Německa, a tudíž s ní nelze volně disponovat. Je však zřejmé, že na zabaveném majetku se obvykle uváděla transportní čísla, podle nichž by šlo majetek identifikovat, takže využití údajů z databáze by pátrání centra pomohlo. I když jsou prostředky na činnost centra prozatím plánovány jen do roku 2006, usnesení vlády z ledna 2003 potvrdilo jeho činnost do roku 2008 a výhledové plány akademie věd s ním počítají až do roku 2010. Mohlo by se zvážit, zda centrum zachovat jako stálou instituci podle příkladu českého Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Na závěr příspěvku byly předvedeny ukázky počítačových programů užívaných v centru, které se týkají evidence a dokumentace uměleckých předmětů a jejich pohybu.

Metodiku výzkumu v Německu zhodnotil Michael Franz z Koordinačního střediska pro ztracené kulturní statky v Magdeburku. Koordinační středisko působí od roku 2001 a je financováno vládou, aby dokumentovalo kulturní statky a zjišťovalo jejich relokaci. V současné době je agenturou a jakýmsi zprostředkovatelem poradenské komise, jež byla ustavena v roce 2003 jako orgán zajišťující navrácení restituovaných předmětů. V komisi zasedají význační němečtí vědci a politici. K činnosti střediska patří též dokumentace, vytvořená internetová databáze již soustředila na padesát tisíc podrobných informací o ztracených uměleckých dílech z Německa, Rakouska, Finska, USA, Izraele a dalších zemí. Pomocí webové stránky střediska[5] byly již zjištěny četné obrazy a sochy, jež byly navráceny majitelům. Evidují se nejen ztracená díla, ale též díla nakoupená „v dobré víře" na aukcích a podobně. Nalézt všechna díla není možné, neboť mnohé předměty byly zničeny nebo ukradeny a stěhují se po světě s novými majiteli. Proto je důležité rozšířit pátrání na celý svět a zveřejňovat údaje nejen o hledaných dílech, ale o všech kulturních statcích nejasné provenience. Německé středisko vydalo již několik svazků publikací (jejich ukázky byly vystaveny v předsálí konference), v nichž jsou shrnuty zkušenosti asi dvaceti německých muzeí s prováděním restitucí i příspěvky z dosavadních konferencí zabývajících se hledáním ztracených uměleckých děl a mapujících obrovský rozsah válečných ztrát kulturních statků.

Metodikou výzkumu ve Finsku se zabývaly Maarit Hakkarainenová a Tiina Koivulahtiová z Ústavu umění a kulturních studií Univerzity Jyväskylä. Nejprve charakterizovaly specifika tří válek, jež Finsko v letech 1939 až 1945 vedlo. Takzvaná zimní válka následovala po útoku Sovětského svazu, když pakt Ribbentrop–Molotov v roce 1939 zpečetil osud země; podpis mírové smlouvy v březnu 1940 znamenal ztrátu deseti procent území ve prospěch SSSR. Cílem takzvané pokračovací války od června 1941 do září 1944 po boku Německa bylo získat zpět ztracená území; ani západní spojenci pak nemohli Finsku pomoci a po uzavření příměří muselo postoupit Sovětskému svazu dvanáct procent území a zaplatit odškodné. Poté následovala takzvaná laponská válka, během níž byli ze země vyhnáni Němci. Ve Finsku byla za války specifická situace, nacisté nezbavovali Židy majetku, takže nelze mluvit o ztraceném finském dědictví. Ve Finsku naopak skončila část židovských sbírek získaných rozprodejem od sběratelů z Německa; není však jisté, zda finští kupci znali původ těchto děl. Tak se například ve sbírce finského diplomata Toivoly objevily obrazy s voskovou pečetí rakousko-českého rodu Colloredo-Mansfeldů z Opočna, jimž je nacisté zkonfiskovali v odvetu za účast na prohlášení české šlechty proti anexi Sudet. Až donedávna převládal ve finské veřejnosti názor, že Finska se hledání ztracených kulturních statků nijak netýká a že výzkum v tomto směru není hoden zájmu. Přesto se nakonec podařilo získat finanční prostředky, především sponzorské, a podporu asociace muzeí a galerií, jež dala k výzkumu souhlas. V roce 2002 obdrželo vzniklé středisko od soukromé nadace tříletý výzkumný grant. Započalo pátrání ve fondech šedesáti finských muzeí, přičemž předmětem zájmu byly sbírky z let 1932 až 1946.

5 *http://www.lostart.de*

Dosud byla prozkoumána asi polovina muzeí, v nichž bylo nalezeno sedm set děl vedených jako dary od soukromých sběratelů bez uvedení původu. Byl zpracován jejich inventář a stanoven plán jejich identifikace. V závěru příspěvku byla představena některá z těchto nalezených děl včetně způsobu jejich evidence; šlo například o portrét od Tiziana získaný na aukci židovského majetku pořádané nacisty. Hledání v archivech ve Finsku i v zahraničí pokračuje. Komplikuje ho skutečnost, že mnohá umělecká díla se do Finska dostala nelegální cestou, například zneužitím diplomatických cest, v rámci výměnné akce „Potraviny za umění" nebo prostřednictvím finských námořníků, kteří obešli celní úřady.

Metodiku výzkumu v Lotyšsku naznačil Ruvin Ferber z Centra židovských studií Lotyšské univerzity v Rize. Výzkumné záměry centra, umožněné podporou několika grantových projektů, usilují o vytvoření soupisu obětí holokaustu v Lotyšsku. I zde byla specifická historická situace, po okupaci země Sovětským svazem tu od června 1940 probíhaly deportace obyvatel na Sibiř (odhaduje se, že mezi dvaceti tisíci deportovanými bylo asi sedm tisíc Židů). Přesně o rok později, po německé okupaci, začaly hromadné masakry Židů, přes sedmdesát tisíc jich zmizelo v holokaustu. Výzkum se snaží sestavit jmenný seznam všech lotyšských Židů z doby před začátkem války a z něj pak specifikovat soupis obětí. Vychází z průzkumu domácích i zahraničních archivů, například z dochovaných formulářů cenzu z roku 1935, jež ale židovskou národnost neuvádějí. Židovský původ je tedy určován podle podoby příjmení dotyčné osoby a podle údajů z jiných dokumentů, například z cestovního pasu, z matrik narození a sňatků, z evidence synagog, jež se v archivech dochovala, ze seznamů osob deportovaných do SSSR, z materiálů z poválečných procesů s nacistickými zločinci, ze vzpomínek přeživších. Zohledňují se tři odlišné židovské kultury v Lotyšsku, dané blízkostí Polska, Ruska a Německa (zgermanizované Kurlandsko). Lotyšsko bylo před válkou vůči Židům velmi vstřícné, například v Rize Židé vlastnili šestačtyřicet procent všech domů, až do sovětské okupace měli své zastoupení i ve vládě. Řešitelé projektu očekávají, že výsledky výzkumu pomohou i při identifikaci majitelů ztracených kulturních statků.

Metodiku výzkumu v Polsku charakterizovala Monika Kühnkeová z Ministerstva zahraničních věcí Polské republiky. Už od roku 1991 se polský stát snaží uskutečnit restituce kulturních statků. Situaci však komplikují obtíže s identifikací původních majitelů děl, zákony chránící majetek sběratelů a jejich dědiců, chybějící dokumentace kulturních statků (jen asi deset procent starých předmětů je doloženo fotodokumentací) atd. Badatelé musejí vycházet z výstavních katalogů, z nalezené dokumentace nacistických úřadů a dalších archivních zdrojů. Přesto se podařilo úspěšně dohledat řadu objektů ztracených z Polska či naopak do Polska prodaných. V referátu byly představeny ukázky dokumentace nalezených obrazů s doklady o jejich pohybu. Šlo především o obrazy před válkou patřící Polsku, například o perský gobelín z muzea v Krakově, nalezený v soukromé sbírce v USA, nebo o obrazy vrácené nedávno z Ruska. Naopak přímo ve Varšavě byl nalezen soubor židovských předmětů, který byl vrácen židovské obci.

Následovala živá diskuse, v níž vystoupilo více než deset účastníků konference. Například Tomáš Kraus (Federace židovských obcí ČR) zdůraznil, že legislativní

a administrativní přetvoření výzkumného Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí druhé světové války ve stálou instituci s výraznější pravomocí by židovská obec uvítala, neboť po zániku vládní smíšené komise zde podobný partner pro jednání o restitucích chybí. Restituenti obvykle nechtějí jít rovnou k soudu, proto by vytvoření podobné instituce mohlo zmíněnou mezeru překlenout. Helena Krejčová odpověděla, že centrum již nyní bezplatně pomůže a poradí každému restituentovi, který se naň se svou žádostí obrátí. Monika Sedláková (Státní ústřední archiv, Praha) zdůraznila zájem archivu na dobré spolupráci s badateli, kteří však ne vždy účelně využívají nabízených služeb. Petr Weber (Židovské muzeum v Praze) se pozastavil nad kritikou postoje Institutu Terezínské iniciativy a přislíbil pomoc při zprostředkování přístupu k databázi transportů. Ivana Koutská (spolupracovnice pražského centra) upřesnila okolnosti pomnichovského prohlášení české šlechty a zmínila se o nesnázích se zpřístupněním spisů o rodu Colloredo-Mansfeldů. Jiří Kuděla (Ministerstvo zahraničních věcí ČR) ocenil dosavadní úsilí českých institucí o dořešení restitučních nároků a přislíbil pomoc ministerstva při zpřístupnění materiálů z jeho archivu. Zmínil se též o osudu československých Židů, kteří odešli do Lotyšska, a vznesl dotaz na poválečné restituce v Lotyšsku. Ruvin Ferber odpověděl, že lotyšští Židé si po válce o navrácení svého majetku ani nedovolili žádat, neboť soukromé vlastnictví bylo režimem takřka zrušeno. Podobně na jeden z dotazů Nawojky Cieślińské-Lobkowiczové (Poradní fórum pro rozptýlená umělecká díla, Varšava), který se týkal určování národnosti lotyšských Židů, Ruvin Ferber odpověděl, že se jim podle jmen daří určit národnost až čtyřiadevadesáti procent zkoumaných osob.

Restituční procedury v jednotlivých zemích

Panelu na toto téma předsedal Charles A. Goldstein, právní poradce Ronalda S. Laudera a Komise pro navracení uměleckých děl (*Commission for Art Recovery*), přidružené ke Světovému židovskému kongresu (*World Jewish Congress*) a Světové židovské restituční organizaci (*World Jewish Restitution Organization*). Jako světově uznávaný odborník v oblasti restitucí kulturních statků obětí holokaustu nejprve stručně nastínil situaci v USA, kde tuto problematiku řeší především právníci. Existují zde přesné a jednoduché předpisy, takže jen zřídka dochází k soudním sporům. Asociace amerických muzeí zkoumá původ uměleckých děl v muzejních sbírkách, je zde povinnost vydat k posouzení příslušnou evidenci a dokumentaci děl, ani se zpřístupněním dokumentů uložených v archivech nejsou problémy. Předpisy přesně stanoví, jak restituci provádět, lhůty pro vyřízení nepřesahují devadesát dnů.

Kamil Zeidler z Fakulty práva a administrace Gdaňské univerzity rámoval svůj výklad restitučního procesu v Polsku jeho třemi hlavními aspekty – restitucemi majetku šlechty, katolické církve a židovského majetku. Zmínil se o proměnách pojmu restituce po zkušenostech s holokaustem a komunistickým režimem i o mezinárodních restitucích následujících po ukončení válečných konfliktů. Uvedl, že jen malé procento židovského majetku bylo v Polsku dosud vráceno jeho původním vlastníkům, což vyvolává nespokojenost žadatelů. Souvisí to s ekonomickou situací

země, stát nemá dostatek finančních prostředků. Po vstupu do Evropské unie však budou platit závazné předpisy, takže se je musí naučit používat i Polsko. Hodně umělecких děl bylo z Polska vyvezeno Němci či Rusy, jindy se jednalo o zcela legální nákupy. Nelze najít jednotné nejlepší řešení či recept na provádění restitucí, ale je třeba rozvíjet mezinárodní spolupráci, jež by přispěla k vrácení co největšího množství majetku zmizelého v dobách, kdy právo neexistovalo.

Aleš Pejchal, český praktický právník a advokát (AK Pejchal a spol., Praha), se zabýval vývojem poválečných restitucí v Československu, respektive České republice. Úvodem svého příspěvku konstatoval, že dosud neexistuje žádný takto zaměřený srovnávací rozbor. Restituční pokusy spadají do prvních let před nástupem komunistického režimu (1945–1948), do období uvolnění za takzvaného pražského jara (1968–1969) a do let po pádu komunistického režimu v roce 1989. Dekrety prezidenta Beneše vycházely z právní kontinuity předválečné ČSR a některé z nich se týkaly i majetkových restitucí. Po únoru 1948 však nový režim neprojevil ani náznak vůle cokoliv restituovat, naopak docházelo k dalším konfiskacím a zestátňování majetků. Až nesmělý pokus o soudní rehabilitaci osob nespravedlivě postižených režimem navržený zákonem č. 82/1968 Sb. umožňoval zrušit obžalobu a vrátit zabavený majetek ve značně omezených podmínkách restituce. Naplnění zákona však bylo takřka nulové, neboť hned po nástupu takzvané normalizace byl roku 1970 novelizován v hybrid, jenž neměl s rehabilitací postižených již téměř nic společného. Teprve po roce 1989 se otevřel prostor pro soudní i mimosoudní restituce fyzických i právnických osob, pro soudní spory a správní řízení. Restituční zákonodárství však vznikalo bez řádné koncepce a pod politickými tlaky, i když bylo vedeno snahou o alespoň částečnou nápravu křivd, o aplikaci mezinárodních úmluv o lidských právech a svobodách a o rychlou přeměnu společenského vlastnictví v soukromé. Prvními restituenty byly dvě ucelené skupiny postižených, jež získaly nejsnáze podporu politiků – Československá obec sokolská a římskokatolická církev –, teprve pak přišli na řadu političtí vězni či oběti holokaustu. Týkal se jich až zákon č. 212/2000 Sb. o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holokaustem, v jehož příloze byl i výčet uměleckých děl převedených z majetku státu do vlastnictví Židovského muzea v Praze. Některé restituční problémy však dosud zůstaly nedořešeny, například otázka dalšího majetku římskokatolické církve. Sporné případy postupně řeší Evropský soud ve Štrasburku.

Příspěvek Anne Webberové, zakladatelky a místopředsedkyně Komise pro umělecká díla uloupená v Evropě (*Comission for Looted Art in Europe*), sídlící v Londýně, uvedl předsedající Charles Goldstein sdělením, že 17. listopadu 2003 přijala Komise pro právní záležitosti a vnitřní trh při Evropském parlamentu prohlášení s výzvou, aby v Evropské unii byly zavedeny jednotné předpisy pro identifikaci a navrácení ztracených či uloupených kulturních statků. Společná kritéria se stanou zárukou jasného, etického a na evropské úrovni koordinovaného přístupu k restitucím, takže Evropský parlament tuto rezoluci nepochybně přijme.

Anne Webberová úvodem sdělila, že Komise pro umělecká díla uloupená v Evropě vznikla v roce 1999 a již stačila zařídit vrácení více než čtyř set uměleckých děl z muzeí a galerií oprávněným vlastníkům, pravidelně jedná o restitučních otázkách

s vládami některých zemí a spolupracovala i při organizaci fóra ve Vilniusu v roce 2000. V záznamech Ústředního registru informací o kulturním majetku uloupeném v letech 1933–1945 (*Central Registry of Information on Looted Cultural Property 1933–1945*), který Anne Webberová řídí, je na základě informací a výzkumů ze čtyřiceti pěti států publikována databáze zahrnující přes dvacet tisíc uloupených či ztracených předmětů z více než dvanácti zemí.[6] Cílem jejího příspěvku bylo poukázat na některé nesprávné postoje ve věci restitucí, zaměřit pohled do budoucna a představit problematiku restitucí v celoevropské perspektivě. Ve východoevropských zemích byly po čtyřicet let základní principy restitucí zanedbávány. Přestože Washingtonská konference z roku 1998 stanovila zásady pro zveřejnění ztracených či uloupených děl a záznamů o nich, dosud jen málo zemí přijalo legislativu umožňující navrácení těchto děl. V České republice sice od června 2000 takový zákon existuje, ale dosud se zde podařilo úspěšně vyřešit jen tři případy restitucí. Šlo především o Feldmannovu sbírku v Brně (sedm set padesát kreseb zkonfiskovaných nacisty v březnu 1939), ze které bylo sto pětatřicet v roce 1942 zakoupeno Obrazárnou Moravského zemského muzea a jejichž navrácení požadoval syn původního majitele. Případu se osobně ujala Anne Webberová a zprostředkovala vydání kreseb žadateli. V České republice musí žadatel prokazovat svůj nárok na vydání díla, jinde je však uplatnění nároků mnohem snazší. Například v Rakousku stačí verifikace žádosti výzkumem, není třeba se obracet na soud. Z přibližně tisíce evidovaných případů zde bylo již ve prospěch žadatelů vyřízeno padesát případů, někdy ve spolupráci s komisí. V České republice nebylo právo restituce začleněno do zákona, žadatel musí svůj nárok uplatňovat u soudu, stát nemá povinnost sám vyhledat dědice a o žádostech zde rozhoduje muzeum či galerie, jež umělecké dílo vlastní. V Německu naproti tomu stát požádal všechna muzea a galerie, aby vyhledaly vlastníky neprávem držených děl, a vláda k urychlení tohoto postupu nedávno ustavila zvláštní komisi. Ve Spojeném království charakterizuje restituce nestrannost a transparentnost postupu, o nárocích žadatele rozhoduje panelová diskuse odborníků a v konečné instanci vláda, tedy nikoliv samo muzeum či galerie. Právě se tam řeší vrácení kreseb starých mistrů z Britského muzea. Do Holandska se sice uloupená díla po válce vrátila, ale k restitucím nedošlo, takže náprava přichází až nyní. Komise zveřejnila restituční případy a s její pomocí se již asi dvě stě předmětů podařilo navrátit rodinám původních vlastníků. Postupně se mění morální klima i na trhu s uměleckými předměty, i když aukční domy nejsou povinny sdělovat původ získaného majetku, zvláště pokud byl nakoupen *bona fide*. Přesto se komisi podařilo dojednat vrácení některých obrazů, které již byly zařazeny do aukcí. Asi sto sedmdesát případů restitucí se ocitlo před soudy po celé Evropě. I když od přijetí zásad Washingtonské konference uplynulo již pět let, není situace v restitucích uspokojivá, stále totiž vše až příliš závisí na tom, ve které zemi se neprávem zadržovaný majetek nachází – přestože už Norimberský proces označil krádež uměleckého díla za zločin, že existuje rezoluce Rady Evropy č. 1205 či Deklarace Vilniuského fóra z roku 2000, k nimž se evropské země přihlásily. Závěrem Anne Webberová vyslovila naději, že

6 *http://www.lootedart.com*

deklarace komise Evropského parlamentu ze 17. listopadu 2003, zmíněná panem Goldsteinem, přispěje k harmonizaci restitučního práva a praxe v zemích Evropské unie a zajistí tak vysoký standard spravedlnosti.

Nawojka Cieślińská-Lobkowiczová se zabývá dějinami umění a uměleckou kritikou, je zakladatelkou a tajemnicí Poradního fóra pro rozptýlená umělecká díla ve Varšavě a členkou mnoha evropských kulturních organizací. Její příspěvek vhodně doplnil vystoupení obou předchozích polských řečníků, neboť narozdíl od nich je na státu nezávislou poradkyní neziskové expertní organizace. Uvedla, že i když Polsko podepsalo Washingtonskou deklaraci, zůstaly bohužel její zásady většině polských muzeí a galerií zcela neznámé. Fórum, které vede, proto od roku 2002 organizuje pro pracovníky muzeí a galerií pravidelné semináře. V zemi je stále málo pochopení pro oběti, poukazuje se na to, že některé nevrácené věci jsou též v majetku židovských sběratelů. Restituce narážejí na legislativní překážky. Reprivatizační zákon z roku 1999 byl odložen, poválečné znárodnění stále platí. Zákony zakazují, aby území Polska opustil majetek, pokud tam byl už před válkou. Chybí otevřený přístup k informacím. Národní muzeum ve Varšavě zaznamenalo jen asi šedesát případů vydání věci původním majitelům. Situaci komplikuje skutečnost, že v Polsku neexistovala povinnost evidovat v muzeích původ sbírek, takže v evidenci jsou obrovské mezery. Ani soukromí sběratelé si nevedli dokumentaci svých majetků, navíc za války byla evidence vesměs zničena. Válečné ztráty uměleckých děl byly v Polsku nesmírné, většinou se však nehovoří o tom, že mezi nimi byl i židovský majetek. Někdy právě zapření židovského původu sbírek přispělo k jejich záchraně, jak to učinil například ředitel varšavského židovského muzea Lorenz, ale dnes to při restitucích působí značné potíže. Dosud není v Polsku ani jasné, kdo má mít na starosti výzkum restitučních záležitostí. Muzea jsou v neutěšeném stavu, nemají prostředky, navíc zde působí nevyřčené obavy, zvláště politické, a panika ohledně vracení majetku, zdůrazňuje se kontroverze mezi národními či veřejnými sbírkami a jejich privátním vlastnictvím. Je pochopitelné, že muzea mají slabost pro předměty ve svých sbírkách a nechtějí se s nimi rozloučit. Restituce přispívají ke konfrontaci polské a židovské paměti.

Peter Heuss, historik z Frankfurtu nad Mohanem a pracovník známé instituce zabývající se nároky obětí holokaustu (*Claims Conference*), charakterizoval vývoj restitucí v Německu, zvláště po jeho sjednocení, jež bylo nezbytným předpokladem pro dokončení tohoto procesu. Už od roku 1991 začala působit německá instituce pro restituci obětí holokaustu a byly přijaty zásady pro navrácení majetku zabraného režimem v bývalé NDR. Konečný termín pro uplatnění restitučních nároků byl stanoven na polovinu roku 1993. Narozdíl od Polska či České republiky, jež byly za války okupovány, je v Německu, pokud se jedná o židovský majetek, zcela specifická situace – tady šlo o majetek nashromážděný vrahy svých obětí. *Šoa* znamenalo vyhlazení skoro celé populace německých Židů, takže se jen obtížně dokumentují předválečné majetkové poměry. Kromě záznamů z archivů se zdrojem informací stává též „rodinné povědomí", příběhy z historie židovských rodin uchované v paměti přeživších. Také proto byly poskytnuty zvláštní finanční příspěvky židovským sociálním institucím a byl založen fond dobré vůle pro vlastníky, kteří včas nepožá-

dali o svůj majetek a už na něj nemají právní nárok. Největší část restitucí se však týká nemovitostí. Umělecká díla uloupená nacisty se jen zřídka nacházejí na území bývalé NDR, nejvíc jich bylo v Bavorsku a na zámcích v západních vojenských zónách, zvláště v americké. Cennosti soustředěné na zámcích byly později bez jakékoliv dokumentace rozděleny do muzeí, takže dnes už nelze identifikovat jejich původ. Federální úřad všech německých měst vydal deklaraci, v níž vyzval muzea ke vrácení neprávem držených uměleckých děl jejich původním vlastníkům či dědicům; některá muzea už tak učinila. Kromě specifických potíží s identifikací původu sbírek je dnes největším problémem připravenost archivů a muzeí k provedení výzkumu, především stanovení vhodných metod k určení židovského původu vlastníků uměleckých děl. Má se snad začít se jmenovitým soupisem Židů tak jako v Lotyšsku?

V časově omezené diskusi k tomuto bloku příspěvků vystoupil například Jerzy Kichler (Svaz židovských náboženských obcí Polské republiky) s kritikou situace v Polsku, kde podle něj Židé dosud nemají speciální právo na navrácení svého majetku a nelze zjistit, kam vlastně jejich majetek zmizel. Připomněl rovněž, že dosud nejsou vyřešeny česko-polské spory o majetek uloupený Židům nacisty a koncem války převážený do Německa. Transporty odcizených movitostí zůstaly stát v Kladsku a spor, který se o toto území hned po válce rozpoutal, údajně postihl i židovský majetek.

Uplatňování mezinárodní spolupráce při vyhledávání a navracení kulturních statků. Způsoby komunikace mezi jednotlivými centry. Výměna informací

Panelu předsedal Mečislav Borák, historik Slezského zemského muzea v Opavě a pracovník pražského Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí druhé světové války.

Wojciech Kowalski, profesor Slezské univerzity v Katovicích, velvyslanec *ad personam* polského ministerstva zahraničních věcí, vedoucí expertní skupiny UNESCO a pracovník mnoha dalších mezinárodních organizací, představil postup polských institucí při vyhledávání a navracení uměleckých děl na několika nedávno vyřešených příkladech. Zmínil především pomoc Ministerstva zahraničních věcí Polské republiky při pátrání po ztracených dílech i při jednáních o jejich navrácení. Jde v podstatě o dvě procedury – o soudní uplatnění nároku nebo o mimosoudní vyrovnání. Někdy je to složitý proces: Například portrét ukradený v Polsku se objevil na trhu v USA a původní majitel obrazu zažaloval aukční síň, ale soudní výlohy byly tak obrovské, že obraz musel být nakonec prodán, aby mohly být pokryty. Nebo v Londýně byl objeven unikátní perský koberec ukradený v Polsku a polský stát zažaloval švédského prodejce původem z Bavorska; protože se však nenašly důkazy o jeho vině, stát nakonec koberec koupil ze svých prostředků. Objevují se však i pozitivní příklady: Se zpožděním se do Polska dostala zpráva, že na jedné aukci byl prodán kdysi v Polsku ukradený obraz. Jeho kupec byl sice nalezen, avšak

ukázalo se, že obraz již dále prodal. Po vysvětlení původu obrazu se sám rozhodl nového kupce ve světě vyhledat, obraz od něj koupil nazpět a věnoval ho polskému státu. Nedávno byly do Varšavy vráceny archeologické sbírky odvezené za války do Berlína, vracejí se též umělecká díla ze státních sbírek v Německu a Rusku.

Lucian Simmons je jedním z ředitelů známého aukčního domu Sotheby's v Londýně a vedoucím jeho výzkumného týmu, který se zabývá restitucemi a zjišťováním původu uměleckých děl. Ve svém příspěvku se zaměřil na souvislost „ztracených" uměleckých děl s trhem s uměním, zvláště na příkladech z aukčních síní firmy Sotheby's, jež uskutečňují prodej uměleckých předmětů v hodnotě dvou miliard dolarů ročně. Pracovníci firmy prodej uměleckých děl zprostředkovávají a dobře vědí, jak je důležité znát historii díla a jak obtížně se hledá jeho původ. Je vždy nutné zjistit, zda majitel nabyl dílo legálně, neboť jen tak lze přistoupit k jeho prodeji. U věcí získaných v letech 1933 až 1945 je zapotřebí pečlivě zvažovat všechny okolnosti, například zda nešlo o prodej židovského majetku vynucený nacisty, který nebyl právně čistý. Nacisté tak zabavili a odvezli do Berlína asi šestnáct tisíc děl „zvrhlého" umění a na příkaz Josepha Goebbelse je hluboko pod cenou rozprodali v aukci. Docházelo též k „divokým" arizacím židovského majetku; například ve Vídni se uskutečnilo už před rokem 1939 asi osm tisíc oficiálních arizací, ale hned poté následovalo přes dvacet tisíc „divokých" arizací. Konfiskovaly se majetky cizinců (z USA, Velké Británie a jiných zemí). Po válce se také Američané a Britové zmocňovali uměleckých děl jako válečné kořisti, někdy je kradli a prodávali dále na aukcích v USA. Dělo se tak i na úkor německých Židů, kteří utekli před nacisty do emigrace a museli doma nechat svůj majetek. Pověstné jsou zvláště krádeže Sovětů, kteří zabavovali nejen německý, ale i židovský majetek. Sotva lze přesně zjistit, kolik uměleckých děl zmizelo hned po válce, kolik jich bylo už tenkrát restituováno a kolik jich je stále u neoprávněných vlastníků. Přestože Spojenci přišli s politikou restitucí uměleckých děl zemím, z nichž je nacisté uloupili, prodaly se na aukcích v Paříži, Londýně či New Yorku tisíce artefaktů bez vědomí původních majitelů či jejich dědiců. Firma Sotheby's ustavila v rámci programu povinné péče výzkumný tým, který podobným situacím předchází. Kdykoliv se nabídne něco k prodeji, členové týmu ověřují původ díla, ať je kdekoliv na světě, a hledají mezery v historii jeho původu. Nejde jen o umělecké sbírky, ale též o antické předměty a podobně: V databázi firmy je pět tisíc jmen obětí holokaustu z řad původních vlastníků uměleckých děl, členové týmu porovnávají katalogy různých firem, muzeí a galerií, katalogy nucených prodejů, procházejí rejstřík ztracených uměleckých děl. Vždy jednají s původními majiteli děl či s jejich dědici, nabízejí jim restituce a dělí se o výtěžek z prodeje. Veškeré iniciativy týkající se majetku mají svou významnou rovinu právní a etickou. Ve všech případech je důležité vzít v úvahu všechny okolnosti, včetně nákupů *bona fide* a dalších možností, a vyhnout se tak případným problémům.

Příspěvek Ondřeje Vlka z pražského Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí druhé světové války uvedl příklad česko-finské spolupráce při zjišťování původu zcizených kulturních statků. Výzkumný projekt finského střediska na Univerzitě Jyväskylä se snažil mimo jiné objasnit původ několika obrazů, které se našly ve Finsku. Ukázalo se, že patrně pocházejí z majetku českého šlech-

tického rodu Colloredo-Mansfeldů. Popisy obrazů posloužily k dalšímu bádání v České republice, kde jsou dohledávány materiály o postavení a majetku zmíněného rodu v době druhé světové války. Zatím se nepodařilo zjistit, jak se obrazy do Finska dostaly. Výměna informací však trvá a objevily se i další podklady pro případnou restituci.

Karina Alexandrovna Dmitrijevová je vedoucí oddělení vzácných tisků Všeruské státní knihovny zahraniční literatury v Moskvě a ředitelkou Mezinárodního informačního centra pro otázky přemístěných kulturních statků.[7] Centrum vzniklo v roce 2001 při zmíněné státní knihovně a zabývá se především pátráním po zmizelých vzácných knihách, označovaných za „oběti války". Eviduje přes deset tisíc „přemístěných" knižních položek – asi dva tisíce ze sbírek v Drážďanech, tisíc pět set z Berlína, další z Rakouska, Maďarska a jiných zemí. Posláním centra je identifikovat „přemístěné" knihy a někdy v budoucnosti je vrátit do světového knižního oběhu. Vydává katalogy nalezených knih, například souboru německých tisků ze 16. století, které se nacházejí v oddělení cizojazyčné literatury státní knihovny v Moskvě, nebo tisků ze židovského semináře ve Vratislavi, chystá publikaci *Válečná kořist*, jež bude k dispozici i v elektronické podobě, a podobně. Pravidelně centrum pořádá vědecké konference o této problematice, poslední se konala v roce 2003 v Petrohradu pod názvem „Kulturní spolupráce v Evropě – problémy zachování a ochrany kulturních statků". Podílí se také na výzkumném projektu „Znovuobjevené dědictví", v jehož rámci byly navráceny dokumenty z komunistických regionálních archivů (zvláště ze Smolenska), po válce zavlečené do USA. V roce 2004 se centrum bude podílet na výstavě knih a dokumentů ve Vratislavi a chystá k vydání publikaci o židovských rukopisech uložených v Rusku.

V diskusi k tomuto panelu vystoupila Nawojka Cieślińská-Lobkowiczová s dotazem, jak se v Rusku zveřejňují informace o nalezených dílech. Karina Dmitrijevová v odpovědi uvedla, že se vyhledávají pouze věci nacházející se na území Ruské federace, a pokud se o ně do osmnácti měsíců nikdo nepřihlásí, zůstanou majetkem Ruské federace. Internetová stránka Ministerstva kultury RF se soupisem nalezených děl bude již záhy uvedena do provozu. Druhý dotaz Cieślińské-Lobkowiczové zjišťoval, zda firma Sotheby's je pojištěna pro případ „mezery" při ověřování původu díla, neboť na trhu, zvláště ve východní Evropě, se objevují díla evidentně zcizená. Lucian Simmons odpověděl, že každé dílo je nutno vyhledat v registru ukradených předmětů a že splnění této podmínky je předpokladem pro získání pojištění. U majetku ze soukromých rukou obvykle existuje problém původu a každá země má v této věci vlastní legislativu. Jiří Kuděla uvedl, že předmětem výzkumu se stala i perzekuce československých občanů na území třetí říše, kde docházelo k arizaci již dávno před záborem Sudet na podzim 1938. Týkalo se to židovských uprchlíků z Německa a Rakouska, dále odlivu židovského majetku při prodejích v tísni za druhé republiky a na počátku okupace českých zemí.

7 *http://libfl.ru/restitution*

Procedury navracení, jednotlivé případy, jiné způsoby komunikace

Za předsednictví Pavla Jiráska, ředitele odboru ochrany movitého kulturního dědictví muzeí a galerií Ministerstva kultury ČR, vystoupila v tomto panelu Agnes Pereszteglová, ředitelka evropské části Komise pro navracení uměleckých děl při Světovém židovském kongresu, která se zaměřila na průběh restitucí v Maďarsku. Teprve za nového režimu po roce 1989 se v zemi vytvořily podmínky pro uskutečnění restitucí. Kdo byl postižen za komunismu z politických důvodů, měl dostat kompenzace. Vláda nabídla částečnou náhradu majetku církvím, vrácen však měl být jedině tehdy, pokud bude použit k církevním účelům. Židovské organizace vešly v jednání s vládou o navrácení majetku bez dědiců, tedy obětí holokaustu. Byla zřízena nadace s fondem ve výši šesti milionů dolarů a vráceno deset obrazů, jež patřily původně židovským majitelům (pět obrazů vlastnila přímo vláda). Byla ustavena restituční skupina a vydán katalog ukradených uměleckých děl nacházejících se v zahraničí; netýkal se však děl v rukou domácích vlastníků. Taková díla se sice začala hledat i v maďarských muzeích, ale výsledky kontroly nebyly nikdy zveřejněny stejně jako příslušná databáze. Restituční tým nefunguje. Zveřejnění nalezených děl je však nutné k tomu, aby se původní majitelé mohli přihlásit ke svým nárokům. I když Maďarská republika přijala deklaraci z Washingtonské konference, státní organizace její zásady stále porušují a v praxi je neplní. Další překážkou je zákon o ochraně osobních dat, zpřístupňující některé dokumenty až po uplynutí šestašedesáti let od jejich vzniku. Skupina pro restituce řadu dokumentů sice shromáždila, ale odmítá je zveřejnit a činí tak až po nátlaku médií.

Také již zmíněný právník Charles Goldstein se ve svém příspěvku zabýval především restitucemi v Maďarsku a uvedl jako typický příklad okolnosti jednání o navrácení takzvané Herzogovy sbírky. Státní orgány odmítaly sbírku vydat, zástupci muzeí u soudu tvrdili, že neexistují doklady o jejím původu. Dobrovolně byla vrácena jen jedna malba a všechny obrazy byly z galerie odstraněny, celá sbírka pak byla vrácena až po čtyřech letech z rozhodnutí soudu. Maďarsko se přihlásilo k zásadě, že nebude zadržovat majetek obětí holokaustu, ale nyní jeho vláda tvrdí, že soudy nadržují žadatelům. V Maďarsku není nikdo, kdo by v této věci napomáhal spravedlnosti, je nutné dovolávat se jí až u Mezinárodního soudu pro lidská práva. V Maďarsku mezinárodní právo neplatí, soukromým osobám není dovoleno vyhledávat majetek. Maďarsko je ve věci restitucí extrémním příkladem, ostatní východoevropské země se aspoň trochu snaží. Ani ve Francii se restituce zprvu nedařily, pak ale vznikla příslušná komise a za dva roky majetek patřící Židům restituovala. Vynikající situace je v této věci v Německu. Rusové zabavili řadu děl jako válečnou kořist a ponechali si je. Dnešní Ministerstvo kultury Ruské federace má takový majetek vyhledat a vrátit. Došlo již k předání archivu města Smolenska z USA do Ruska, ovšem projekt spolupráce byl dvoustranný, takže se měl hledat nejen ruský majetek na Západě, ale i majetek obětí holokaustu nacházející se v Rusku. Tam dosud neexistuje agentura, která by spravovala nároky na vrácení majetku, navíc v Rusku jsou dnes nejdražší právníci na světě.

Michal Lion je pracovníkem pražského Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí druhé světové války a zároveň výzkumným pracovníkem Rakouské národní knihovny ve Vídni. Ve svém příspěvku charakterizoval restituce v Rakousku na příkladu jednání o majetku rodiny Rotschildů, který z donucení zůstal za války v Rakousku a poté se ocitl v tamních muzeích. V roce 1938 byli Rotschildové zatčeni nacisty a propuštěni až po předání svého majetku. Část sbírek se pokusili vyvézt do Švýcarska a zaplatili z nich daně, ale k vývozu nakonec nedošlo. Jinou část sbírek „darovali" státu. Nacisté jim pak vše zabavili, celkem deset tisíc uměleckých předmětů. Byla to jedna z nejvýznamnějších soukromých sbírek v zemi, především pokud jde o obrazy cizích malířů. Stát pak neustále sliboval, že po válce vydá povolení k vývozu sbírky, stalo se tak ovšem až po vynuceném darování v roce 1952. Roku 1982 bylo rozhodnuto vrátit vynuceně darované předměty z muzeí a galerií. V roce 1997, když byl soubor obrazů Egona Schieleho vystaven ve Spojených státech, soud zakázal jejich odvoz nazpět do Rakouska s odůvodněním, že jsou ukradené. Rakousko pak vyslovilo souhlas s Washingtonskou deklarací. V majetku rakouského státu je dosud dvě stě dvacet pět předmětů Rotschildovy sbírky, dalších sedmdesát devět předmětů Rakousku Rotschildové zapůjčili, přičemž šlo o „dobrovolné předání". Na základě rozhodnutí rakouského parlamentu měly být všechny tyto artefakty vráceny v roce 1999; mělo se to týkat i knihovny, sbírka pohlednic je nezvěstná.

Michal Nosek z pražského centra představil historii sbírky židovských rukopisů Leona Vita Zarafala a stručně charakterizoval jejich obsah, většinou teologického zaměření. Po autorově smrti se sbírka, jež dnes patří k nejvýznamnějším svého druhu v Evropě, dostala do židovského semináře v tehdejším německém Breslau (Vratislav). Za války se část rukopisů (šestatřicet artefaktů) ocitla v Čechách, kde byly nalezeny v pražské univerzitní knihovně. Existuje též katalog rukopisů v hebrejštině. Sbírka bude předána nástupcům židovské obce ve Vratislavi při oslavách stopadesátého výročí založení židovského semináře v tomto městě v roce 2004.

S pražským centrem spolupracuje též historička Ivana Koutská, která se věnovala rozporuplné postavě Wiekharta Colloredo-Mansfelda. Majetek jeho rodu včetně rozsáhlé sbírky obrazů zkonfiskovali Němci v roce 1942 a znovu komunisté v roce 1948. Předmětem zájmu historiků se stala údajná spolupráce hraběte se sovětskou tajnou službou NKVD, jak se o tom zmiňují někteří autoři (František August, Anatolij Grabovskij). Po prozkoumání všech historických souvislostí lze konstatovat, že se jedná o pouhou legendu, i když hrabě byl koncem války nepochybně ve styku s ruskými partyzány.

V závěrečné diskusi tohoto panelu vystoupil například Kamil Zeidler, který uvedl, že narozdíl od České republiky se restituční situace v Polsku podobá spíše té maďarské. Neexistuje koncepční politika vlády či správních orgánů v této věci, takže ředitelé muzeí nemusejí nic vracet a z vlastní iniciativy také nic nevrátí, aby neohrozili svou kariéru. Anne Webberová konstatovala, že k ukradeným kulturním statkům nepochybně patří i knihy a celé knihovny a že je třeba v úsilí o jejich navrácení pokračovat. Situace v oblasti restitucí v Maďarsku je sice extrémní, uspokojivá však není ani v České republice. Dokládá to případ takzvané Federerovy sbírky

obrazů, které jsou dosud v majetku Galerie v Ostravě, i když dědicové dávno o vydání obrazů požádali. Galerie již celý rok jejich žádost odmítá argumenty, že jejich nárok je neplatný, obrazy nepatřily jejich dědečkovi, důkazy o původu děl jsou nepřesné, že nemá peníze na případné odkoupení děl, že po nedávné správní reformě přešel majetek galerie na Moravskoslezský kraj, takže nepodléhá restitučním zákonům, a podobně. Federerova rodina řečnici sdělila, že v prosinci 2003 má o této věci rozhodovat soud, ale že již nevěří v jeho nestrannost. Konference názorně ukázala, že je zapotřebí řešit právě případy tohoto druhu. Pavel Jirásek k vystoupení dodal, že Federerův případ je značně komplikovaný a není pravda, že by převod majetku galerie do struktury kraje znemožnil restituce. Správní reformou se nic nemění, zákon o restitucích lze nadále aplikovat. Jednání s dědici Federerovy sbírky bohužel nevedla k dohodě, proto se postupuje standardně ve smyslu zákona, a není žádný důvod nevěřit v nezávislost justičních orgánů. Případ se netýká jen Ostravy, část Federerovy sbírky je i ve Východočeské galerii v Pardubicích. Jerzy Kichler uvedl, že každé muzeum ve východní Evropě je vlastně obětí režimů, které tu v minulém století panovaly, ale tou největší obětí byli Židé. Mělo by se zde následovat příkladu Francie – uspořádat výstavu uloupených děl, včetně věcí z archivů a knihoven, a do všech muzeí a galerií umístit štítky s textem, že tyto obrazy byly ukradeny Židům. Karina Dmitrijevová vznesla dotaz, zda je restituce majetků otázkou politickou nebo vědeckou. Podle názoru Charlese Goldsteina je to politická otázka s vědeckým aspektem a nejvíce se blíží rovině právní. Připomněl, že obtíže s restitucemi nejsou jen ve „východní" Evropě, ale že též například rakouská vláda se snaží zabránit vrácení sedmi Klimtových obrazů původním vlastníkům.

Závěrečné shrnutí konference provedl zástupce Ministerstva kultury České republiky Pavel Jirásek. Ocenil přínos přednesených referátů, které budou vydány ve sborníku, a navrhl také několik podnětů pro další práci v oblasti dokumentace, identifikace, restituce a repatriace kulturních statků, jež není třeba chápat jako deklaraci, ale spíše jako doporučení:

1) v návaznosti na závěry konference ve Varšavě z května 2003 a na všechny dosavadní rezoluce o restitucích kulturních statků dále udržovat a rozvíjet vzájemné kontakty středisek v jednotlivých zemích, pravidelně opakovat tematicky zaměřená setkání a pracovní semináře;

2) zlepšit vzájemnou výměnu informací – vytvořit databázi e-mailových adres a webových stránek středisek zabývajících se restitucemi kulturních statků, vyměňovat si aktuality z této oblasti;

3) účastníci konference vítají zprávu komise Evropského parlamentu o návrhu rezoluce zaměřené na restituce kulturních statků obětí druhé světové války, jež bude na internetu zveřejněna v angličtině, přetlumočí ji do svých národních jazyků a vyjádří se k ní na diskusním fóru.[8]

Tato doporučení účastníci konference jednomyslně přijali.

8 Evropský parlament návrh rezoluce dne 26.11.2003 přijal a vydal jako své rozhodnutí A5-0408/2003.

Na závěr Helena Krejčová jménem pořadatelů poděkovala všem účastníkům konference za projevený zájem, Moravské galerii v Brně za milé přijetí a všem organizátorům včetně tlumočníků za odvedenou práci. Pražské centrum plánuje další společnou konferenci až na rok 2005, avšak není vyloučeno, že podobné setkání se někde v Evropě uskuteční ještě letos.

Kronika

Dezinformace, lži a pomluvy

Kampaně proti opozici v Československé televizi 1968–1989

Petr Cajthaml – Petr Blažek

V multimediální učebně Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy se v letním semestru 2003 až 2004 uskutečnil cyklus specializačních přednášek na téma účelového využívání televizních pořadů jako dezinformačního prostředku ve veřejných kampaních proti oponentům komunistického režimu. Záměrem organizátorů bylo studentům a dalším zájemcům přiblížit audiovizuální podobu „normalizační" propagandy, na konkrétních příkladech ukázat obecné principy tvorby dezinformací, vytváření stereotypních obrazů „nepřátel" a manipulace veřejným míněním.[1] Na přednáškách se promítaly dokumentární pořady Československé televize především ze sedmdesátých a osmdesátých let 20. století, které byly připravovány za přímé účasti Státní bezpečnosti či jiných složek ministerstva vnitra.

---

1 K tématu specializačních přednášek srv. BÁRTA, Milan: Cenzura československého filmu a televize v letech 1953–1968. In: TÁBORSKÝ, Jan (ed.): *Securitas Imperii*, č. 10. Praha, Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu 2003, s. 5–58; BITTMAN, Ladislav (ed.): *Manipulátoři: O technikách bojů lži proti pravdě a nenávisti proti lásce*. Praha, Fakulta sociálních věd UK – Boston University 1992; TÝŽ: *Mezinárodní dezinformace: Černá propaganda, aktivní opatření a tajné akce*. Praha, Mladá fronta 2000; CAJTHAML, Petr: Polopravdy a lži: Propaganda a dezinformace StB. In: BABKA, Lukáš – VEBER, Václav (ed.): *Třetí (protikomunistický) odboj*. Hradec Králové, Evropské hnutí v ČR – Univerzita Hradec Králové 2002, s. 177–190; CAJTHAML, Petr: Vysoká hra: Příběh jedné pomluvy. In: TÁBORSKÝ, Jan (ed.): *Securitas Imperii*, č. 9. Praha, ÚDV 2002, s. 258–268; CYSAŘOVÁ, Jarmila: Československá televize a politická moc 1953–1989. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 3–4 (2002), s. 530–537; DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: Jak se točil seriál „Třicet případů majora Zemana". In: *Sborník archivu MV*, č. 1. Praha, Ministerstvo vnitra ČR 2003, s. 91–99; HOPPE, Jiří (ed.): Normalizace a československá kinematografie: Dokumenty z Archivu ÚV KSČ. In: *Iluminace*, roč. 9, č. 1 (1997), s. 157–201; POKORNA-IGNATOWICZ, Katarzyna: *Telewyzja w systemie politycznym i medialnym PLR: Między polityką a widzem*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2003; POVOLNÝ, Daniel: *Operativní technika v rukou StB*. Praha, ÚDV 2000; ŠŤASTNÝ, Jiří: Činné zálohy. In: *Securitas Imperii*, č. 10, s. 195–234.

Promítání vždy doplňovala vystoupení historiků a dokumentaristů, kteří se zabývají propagandou, činností represivního aparátu a dějinami odporu proti komunistickému režimu. Ve svých komentářích se věnovali vzniku pořadů a konfrontovali jejich obsah s výsledky současného historiografického bádání (garantem cyklu přednášek byl Petr Blažek, s komentáři vystoupili Petr Cajthaml, Daniel Růžička, Prokop Tomek, Jan Hála a Radek Schovánek). Některé dobové pořady rovněž komentovali pamětníci (Martin Vadas, Jan Beneš, Milan Paumer, František Stárek, Miloslav Čapek a Milan Šmíd), případně je doplnily krátké ukázky z televizních dokumentů, které vznikly po roce 1989 a reflektovaly stejné téma.

Od sedmdesátých let 20. století bylo televizní vysílání dostupné takřka na celém území Československa a počet majitelů televizní koncese vzrostl ze tří milionů v roce 1970 na více než čtyři a půl milionu v roce 1988. Stejně jako se postupně rozšiřoval týdenní vysílací čas obou televizních programů a rostla popularita tohoto masmédia, zvětšoval se také význam Československé televize jako jednoho z hlavních nástrojů komunistické propagandy. Její tvůrci využívali nejrůznější televizní žánry: zprávy, diskuse, besedy, tiskové konference, dokumenty, celovečerní snímky a seriály. Všechny promítané pořady vznikaly v úzké kooperaci televizních pracovišť a Tiskového odboru Federálního ministerstva vnitra. Od roku 1969 stál v jeho čele plukovník Jan Kovář, do roku 1968 náměstek vedoucího cenzurního úřadu ministerstva vnitra (Ústřední publikační správy). Osazenstvo tiskového odboru v sedmdesátých letech tvořili z valné části bývalí příslušníci Státní bezpečnosti. Pracoviště (od roku 1977 součást Správy pro politickovýchovnou, vzdělávací, kulturní a propagační činnost – IX. správy FMV) plnilo úlohu tiskového mluvčího ministerstva, zabezpečovalo styk jeho jednotlivých součástí se sdělovacími prostředky, zařizovalo zpracování a zveřejnění materiálů dodaných jednotlivými součástmi StB. Řídilo také vlastní „resortní" časopisy (*Signál*, *Bezpečnost*) a redakce armády, bezpečnosti a brannosti v Československé televizi a Československém rozhlase. Právě Hlavní (od roku 1978 Ústřední) redakce armády, bezpečnosti a brannosti Československé televize, personálně obsazená vedle zaměstnanců televize i důstojníky Československé lidové armády (vyslanými Tiskovým oddělením Hlavní politické správy Ministerstva národní obrany) a příslušníky Sboru národní bezpečnosti (vyslanými Tiskovým odborem FMV), se podílela na vzniku většiny televizních pořadů promítaných v rámci přednáškového cyklu na Filozofické fakultě UK. Některé z nich vyrobily také jiné složky Československé televize (Hlavní redakce propagandy a dokumentaristiky, redakce zahraničního zpravodajství, redakce Televizních novin) či studio Krátkého filmu.

Prologem k cyklu přednášek bylo promítání filmu *Jejich posláním je špionáž*, natočeného Jaroslavem Šiklem v roce 1963, a televizního dokumentu *Vynález pravdy* (režie Marek Bouda, 1999) o dezinformacích Státní bezpečnosti. První okruh pořadů představovaly dokumenty, v nichž nastupující Husákův režim reflektoval reformní proces „pražského jara" a ostouzel jeho představitele (*Svědectví od Seiny* a *Obchod s důvěrou*). V těchto pořadech StB využila záznamů odposlechů pořízených na jaře 1968 v bytě profesora Václava Černého, které legalizovala před veřejností fingovaným anonymním zasláním magnetofonových pásků z Francie. Cílem těchto pořadů, vysílaných Československou televizí v roce 1970, bylo zostudit vybrané

aktéry „pražského jara", především z oblasti kultury (Václava Černého, Jana Procházku a Václava Havla), narušit jejich vzájemné vztahy a vyvolat nedůvěru širokých vrstev obyvatelstva k jejich činnosti. Další okruh dobových pořadů ve svém původním vyznění prezentoval „úspěšný boj" orgánů Státní bezpečnosti se západními zpravodajskými službami. Sem patří úvodní krátkometrážní snímek *Jejich posláním je špionáž*; činnost a prohry britské zpravodajské služby líčily snímky *Vysoká hra* (1974–1977) a *Akce Brusel* (1974); výpověď bývalého příslušníka vojenské zpravodajské služby se objevila ve čtyřdílném pořadu *Pracovník CIA vypovídá* (1976). Do této skupiny patří také televizní zpracování tiskové konference s nejznámějším československým komunistickým „rozvědčíkem" Pavlem Minaříkem (1976). Motiv souboje se západními zpravodajskými službami se objevoval také v řadě tehdejších pořadů, které si kladly za cíl především diskreditovat československý exil a jeho spojení s domácí opozicí. Pro přednáškový cyklus byly rovněž vybrány dokumenty týkající se Pavla Tigrida, který byl zejména v sedmdesátých letech nejčastějším terčem dezinformačních pořadů. Motivy ostouzející redaktora pařížského exilového periodika *Svědectví* se rovněž objevily v pořadech interpretujících „pražské jaro" jako „kontrarevoluční" spiknutí malého okruhu domácích a zahraničních „nepřátel socialismu"; Československá televize mu však ve spolupráci s StB věnovala také samostatné dokumenty *Muž s maskou soukromníka* (1978) a *M4 přichází* (1981). V posledně zmíněných pořadech se rovněž objevovaly útoky na představitele domácí opozice. Samostatná přednáška byla rovněž věnována diskreditaci představitelů kulturního undergroundu v pořadech *Atentát na kulturu* (1977) a *Kamelot* (1989). Kriminalizace zájemců o západní kulturu jako údajných spolupracovníků západních tajných služeb byla ukázána prostřednictvím dokumentu *Past v éteru* (1977). Na dvou přednáškách byl také představen způsob, jakým tvůrci „normalizační" propagandy dehonestovali osobnosti protikomunistického odboje padesátých let. Pořad *Muž a stín* (1973) byl věnován agentu-chodci a politickému vězni Otu Rambouskovi a jeden z dílů televizního seriálu *30 případů majora Zemana* s názvem *Strach* (1974) osudům proslulé odbojové skupiny bratří Mašínů.

V rámci přednášek, které doprovázely promítání jednotlivých pořadů, byly popsány příběhy konkrétních osob (obětí či spolupracovníků StB), jejichž „provinění" či „zásluhy" zobrazovaly jednotlivé propagandistické pořady (spisovatel a scénárista Jan Procházka; exilový novinář Pavel Tigrid; bývalí zpravodajci Miloslav Plaňava, Bohumil Holemář, Pavel Minařík a Glen Roy Rohrer; režisér Ota Ornest; agent-chodec a politický vězeň Ota Rambousek; českobudějovický zájemce o americkou hudbu Jiří Gans). Vedle toho se přednášející pokusili přiblížit posluchačům i některé hlavní tvůrce televizní propagandy a manipulátory řídící jejich činnost z ministerstva vnitra. Představeni tak byli výše zmíněný dlouholetý náčelník tiskového odboru ministerstva vnitra plukovník Jan Kovář, jeho zástupce podplukovník Adolf Gruber, náčelník filmového oddělení téhož odboru podplukovník Jiří Čermák a někteří tvůrci promítaných televizních pořadů. Častým scénáristou a dramaturgem státobezpečnostních televizních pořadů byl příslušník SNB působící v Hlavní redakci armády, brannosti a bezpečnosti Československé televize major Vladimír Fiala (například *Akce Brusel*), osvědčeným autorem byl i jiný dramaturg této redakce Jiří Procházka

(dramaturg a autor některých dílů seriálu *30 případů majora Zemana*). Již od šedesátých let se na vzniku dokumentů zadávaných ministerstvem vnitra podílel Jaroslav Šikl (*Jejich posláním je špionáž*, ideový námět na *30 případů majora Zemana*). Patrně nejplodnějšími autory angažovaných „kontrapropagandistických" pořadů v Československé televizi byli scénárista Zdeněk Lavička (tvořící i pod pseudonymy Petr Bednář a Jiří Martin) a režisér Miloš Pavlinec (alias František Arlet). Z jejich „tvůrčí dílny" pocházely dokumenty *Vysoká hra* a *Past v éteru*. Přednášky přiblížily jejich profesní kariéru, s důrazem na oficiální i neoficiální vazby na Státní bezpečnost, případně na osobní angažovanost v jednotlivých dokumentaristicky zpracovaných kauzách.

Kronika

Seminář o nuceném pracovním nasazení v Německu

Radek Slabotinský

V zasedacím sále Státního ústředního archivu v Praze-Chodovci (SÚA) se uskutečnil 2. dubna 2004 pracovní seminář na téma „Museli pracovat pro Říši". Téma semináře se shodovalo s názvem výstavy, která se konala ve výstavních prostorách SÚA v dubnu a květnu 2004 a k níž pořadatelé vydali velmi poutavý katalog.[1] Role organizátora semináře se ujal Státní ústřední archiv a ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR a Kanceláří pro oběti nacismu Česko-německého fondu budoucnosti (ČNFB) připravil příjemnou pracovní atmosféru. Mezi pozvanými účastníky nechyběli odborníci z České republiky, Slovenska a Německa.

Celkem čtrnáct referátů bylo rozděleno do čtyř bloků semináře. Po zahájení Zdeňka Kokošková ze Státního ústředního archivu přivítala všechny přítomné, vyzvedla význam semináře a přednesla první referát. Zaměřila se v něm na spolupráci SÚA s Kanceláří pro oběti nacismu a na problémy při vyhledávání potřebných archivních materiálů, které bylo nutno přiložit k žádostem o odškodnění. Přitom zdůraznila, že ne vždy mohli pracovníci archivu žadatelům vyhovět, protože se archivní materiály mnohdy nedochovaly. Druhým řečníkem byl Charles-Claude Biedermann z Mezinárodní pátrací služby v Bad Aralsenu (SRN), jenž hovořil o činnosti této organizace a o pomoci, kterou mohla poskytnout při dohledávání potřebných informací. Pracovník Kanceláře pro oběti nacismu ČNFB Tomáš Jelínek poté promluvil o činnosti kanceláře (vznikla na jaře 2000) a o roli, kterou sehrála při vyhledávání dokladů o nuceném nasazení.

Druhý blok referátů otevřela ředitelka Institutu Terezínské iniciativy Jaroslava Milotová, která se obecně zaměřila na problematiku totálního nasazení a mobilizace

---

1 KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav (ed.): *Museli pracovat pro Říši: Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Doprovodná publikace k výstavě.* Praha, Státní ústřední archiv v Praze 2004.

pracovních sil pro nacistický režim. Připomněla formy represe, které nacisté vůči zahraničním dělníkům používali, ale také sebevědomí nuceně nasazených, které se zvyšovalo s postupující frontou a rozkladem Německa. Jaroslav Pažout ze Státního ústředního archivu se poté věnoval úřadům práce v Protektorátu Čechy a Morava, které plnily důležitou úlohu při najímání pracovních sil pro německý průmysl a zemědělství. Během války jejich kompetence ještě narůstaly, takže získaly téměř neomezenou moc. „Práce pro Říši a Národní odborová ústředna zaměstnanecká" byl název příspěvku Jiřího Pokorného, který zhodnotil činnost NOÚZ po vzniku protektorátu, kdy se změnila v centralizovanou odborovou organizaci pro všechny zaměstnanecké složky. Rozebral přitom postoj ústředny k nucenému nasazení a vztah k okupačním orgánům, které se snažily dostat ústřednu pod svou kontrolu, což se jim nakonec podařilo. Odborný pracovník Státního oblastního archivu v Plzni Miroslav Eisenhammer pak zakončil druhý blok referátů příspěvkem na téma „Nasazení studentů středních škol v rámci organizace Technische Nothilfe". Věnoval přitom pozornost především studentům z plzeňských středních škol, kteří tvořili (i obecně) významnou náborovou složku této organizace. Kromě nasazení v protektorátu byli studenti přesouváni i na odklizovací práce do Německa, což vyvolávalo rozhořčení ze strany jejich rodičů.

Na úvod třetího bloku semináře Dalibor Státník z Archivu Ministerstva vnitra ČR v Praze referoval o náboru vesnické mládeže na zákopové práce v oblasti Dolních Rakous a Moravy v zimních měsících 1944–1945, který organizovalo Kuratorium pro výchovu mládeže a do nějž se zapojilo na deset tisíc mládežníků. Špatné technické vybavení, nedostatečná strava a bídné hygienické podmínky spolu s enormním pracovním nasazením se nepříznivě projevovaly na psychice mnoha mladých mužů a jejich agresivním chování. Miroslava Langhamerová z Památníku Terezín poté hovořila o výstavbě podzemní továrny Richard v Litoměřicích. Na stavbě pracovali převážně vězni z koncentračního tábora v Litoměřicích, který byl součástí koncentračního tábora Flossenbürg v Bavorsku. Tábor stál na místě bývalých kasáren československé armády a za dobu jeho trvání jím prošlo osmnáct tisíc vězňů, z nichž čtyři a půl tisíce kruté životní podmínky nepřežily. Problematice káme a internačních táborů na Slovensku v letech 1939 až 1945 se věnovala Zlatica Zudová-Lešková z Vojenského historického ústavu v Praze. Tábory rozdělila do tří kategorií: pro politické vězně (nejznámější byl tábor v Ilavě), pro údajné asociály (do této kategorie spadali i ti, kteří utekli z pracovního nasazení v Německu nebo poslouchali cizí rozhlas) a pro rasově pronásledované. Tábory spravovaly slovenské bezpečnostní orgány za pomoci německých odborníků. Zudová-Lešková přitom zdůraznila, že za činy, kterých se represivní aparát dopustil na svých občanech v době od března 1939 do srpna 1944, jsou zodpovědní samotní Slováci. Zajímavostí je, že v Dubnici nad Váhom bylo z rozkazu okupačních úřadů nasazeno asi dvě stě osob z protektorátu.

Postavení Němců a Německa za nacistického režimu, zavádění nových pracovních (převážně zbrojních) programů do německého průmyslu, které již v roce 1937 vyvolaly nedostatek pracovních sil v třetí říši a přechodu od masové práce k nucenému a později totálnímu nasazení se věnoval Jürgen Rostock. Námětem příspěvku

Geralda Kolditze ze Státního archivu Lipsko byla nucená práce Poláků na území Saska v letech 1939 až 1945, kteří zde v těžkých životních podmínkách a vystaveni častým represím otročili převážně v zemědělství a lesnictví. Odborná pracovnice Státního okresního archivu v Teplicích Květoslava Kocourková hovořila o nuceném pracovním nasazení Poláků, dělníků z dobytých území Sovětského svazu a válečných zajatců v říšské župě Sudety. Především v těžkém průmyslu na jaře 1944, kdy bylo dosaženo nejvyššího počtu nasazených, zde strádalo dvě stě padesát tisíc dělníků a sedmdesát tisíc válečných zajatců. Posledním řečníkem byl Mečislav Borák ze Slezského zemského muzea v Opavě, který popsal specifický druh takzvaných polských táborů (*Polenlager*). Tyto typy táborů se vyskytovaly jen ve Slezsku a byli v nich umístěni hlavně polští duchovní a inteligence. Jejich existence je doložena mezi lety 1942 a 1945.

Účastníci semináře mohli vyslechnout velmi zajímavé, poučné a mnohdy vůbec poprvé prezentované referáty, které by měly být součástí chystaného sborníku.[2] Na závěr si neodpustím malou výtku: rezignace na jakoukoliv diskusi stejně jako fakt, že nevystoupil žádný z pamětníků, který zažil nucené nasazení, seminář poněkud ochudily.

2 KOKOŠKA, Stanislav – KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Museli pracovat pro říši: Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu v Praze dne 2. dubna 2004*. Praha, Státní ústřední archiv v Praze 2004.

Anotace

BENEŠ, Edvard: *The Fall and Rise of a Nation: Czechoslovakia 1938–1941*. Ed. Milan Hauner. New York, Columbia University Press 2004, 320 s. (East European Monographs, sv. 637.)

Pád a vzestup národa je originální text, který Edvard Beneš nechal sepsat v Londýně, aby mohl přesvědčivě před angloamerickým publikem argumentovat ve prospěch své vize rekonstrukce Československa, ideálně v jeho předmnichovských hranicích. Zároveň chtěl být ale připraven, aby prezentoval případ Československa co nejpřesvědčivějším způsobem, pokud by ho zaskočila předčasná mírová jednání. Je to též první publikace, ve které Beneš rozebírá palčivé téma Mnichova. Počátek evropské války datuje od 15. března 1939, dne okupace Československa nacistickými vojsky. Kniha končí uznáním Benešovy exilové vlády Brity a Sověty v červenci 1941. Narozdíl od své prosovětské perspektivy v roce 1945 byl Beneš ještě v roce 1941 pevně přesvědčen, že to bude britské impérium s pomocí mocného amerického spojence, které nakonec porazí fašistickou koalici. Třebaže Benešovu tezi překonal další vývoj války, koncept této knihy, jež staví Československo do středu evropských událostí vedoucích k rozpoutání války a po bok britského impéria, zůstává svérázným pokusem v dějinách exilových hnutí za druhé světové války.

Z hlediska aktuální diskuse o budoucnosti národů a států střední Evropy v rámci evropské integrace je třeba si uvědomit, že – posuzováno z „československé perspektivy" – nikdo z Benešových spolupracovníků nebo protivníků nedokázal předložit na mezinárodním fóru optimálnější projekt. Kniha nakonec nevyšla, protože narazila na zásadní kritiku britského ministerstva zahraničí, které považovalo dočasné oddělení Sudet, Slovenska (o Podkarpatské Rusi ani nemluvě) od českých zemí za přijatelnější řešení pro klid a mír střední Evropy, v níž se Británie ani v budoucnu nechtěla angažovat. Jelikož Beneš nakonec prosadil víceméně svou vůli, je užitečné se seznámit, jakým způsobem a za jakou cenu tento na pohled nemožný úkol dokázal naplnit. Četba knihy *The Fall and Rise of a Nation*, která dlouhá léta odpočívala nepovšimnuta v archivech a nyní vychází s úvodem autora této anotace, to umožní.

Milan Hauner

Bibliographie zur Geschichte der Böhmischen Länder und der Slowakei / Bibliografie dějin českých zemí a Slovenska / Bibliografia histórie českých zemí a Slovenska / 1995. Ed. Václava Horčáková, Ralf Köhler, Kristina Rexová a Alžbeta Sedliaková za spolupráce Reinera Beushausena. Marburg, Herder-Institut 2002, 601 s. (Bibliographien zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas, sv. 30.)

Herderův ústav v Marburgu byl založen v roce 1950 jako vědecká instituce pro výzkum dějin východní a střední Evropy. Jednou z jeho činností v této gesci je bibliografické zpra-

covávání historické literatury. Výběrové bibliografie byly nejdříve uveřejňovány – v letech 1955–1993 – v příloze časopisu *Zeitschrift für Ostforschung*. Kromě toho byly v časopise publikovány výběrové soupisy literatury k dějinám Sudet a nynějšího Československa za roky 1945–1953 a 1955–1963. Pod názvem *Sudetendeutsche Bibliographie* vyšly pak samostatně dva soupisy. První bibliografie, sestavená Josefem Hemmerlem a vydaná v Marburgu roku 1959, obsahuje tituly vyšlé v letech 1949–1953; druhá, zpracovaná Heinrichem Jílkem a vydaná v Marburgu v roce 1965, zachycuje literaturu z let 1954–1957. Týž autor sestavil i třísvazkovou *Bibliographie zur Geschichte und Landeskunde der böhmischen Länder von den Anfängen bis 1948*, zaznamenávající publikace z let 1850–1975 (Köln/R. 1986–1990).

Po reorganizaci v roce 1994 Herderův ústav věnoval bibliografické dokumentaci větší pozornost a začal vydávat bibliografické soupisy jako ročenky. První – za rok 1994 – vyšla v redakci Marlis Sewering-Wollanekové v roce 1997. Další, vydaná v roce 2002 za rok 1995, již je dílem kooperace ústavu s dalšími bibliografickými pracovišti: s Historickým ústavem AV ČR v Praze a Historickým ústavem SAV v Bratislavě. Spolupráce je založena na excerpci a ukládání do databáze Herderova ústavu, která je zpřístupněna od roku 1998 na webových stránkách. Při zpracování se používá jednotný systém, který přihlíží ke zvláštnostem jednotlivých národních bibliografií.

Soubor 5788 záznamů zaznamenává tituly pojednávající o dějinách od pravěku po současnost. Struktura třídění vychází v prvé řadě z témat (politické dějiny, dějiny obyvatelstva, hospodářské a sociální dějiny, náboženské a církevní dějiny, dějiny kultury, dějiny rodin a osob a dějiny jednotlivých regionů a míst); chronologie je druhořadá. Vědecké studie, články a knihy z historie a dalších příbuzných oborů, jako např. dějin literatury, hudby, přírodních věd a lékařství, jsou členěny geograficky na české země, Slovensko a Československo. Z excerpce zhruba 1200 periodik byly do soupisu zařazeny 762 tituly. Bibliografie je doplněna o rejstřík autorů a editorů, rejstřík biografický (s daty narození a úmrtí), geografický (s německou, českou a slovenskou verzí) a věcný, rovněž v německé, české a slovenské verzi.

Trojjazyčná bibliografie vychází z teritoriálního záběru dějin. Z tohoto hlediska je významným pramenem pro historiky, kteří se zajímají o dějiny českých zemí, respektive Československa, v širším kontextu.

Věra Břeňová

BRADBROOKOVÁ, Bohuslava: *Osvobozující krása malých věcí: Uprchlická odysea z Prahy do Cambridge*. Brno, Prius 2002, 111 s. (Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989, sv. 6.)

Bohumila Bradbrooková, rozená Nečasová, byla jedním z tisíců českých občanů, kteří odešli z poúnorového Československa na Západ. Svou zemi opustila v době největšího stalinského běsnění na počátku 50. let jako mladá dívka, jež několik týdnů předtím ukončila vysokoškolská studia na pražské univerzitě. O svém odchodu za hranice a dalších letech v exilu podává tato žena, žijící v současné době střídavě v Cambridge a v Praze, přímé a velmi osobité svědectví, které vychází jako šestý svazek edice „Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989".

Autorka se ve svých vzpomínkách vrací o padesát let zpátky, kdy dospěla k rozhodnutí, jež mělo zásadním způsobem změnit celý její další život – k odchodu za hranice. Popisuje, jak spolu se svým kamarádem a dalším mužem koncem června 1952 přebrodila v noci řeku Dyji, aby zde překročila česko-rakouskou hranici a odtud pokračovala do Vídně, kde se přihlásila na britském velvyslanectví. Poté na ni čekala dlouhá a strastiplná pouť po britských a amerických okupačních úřadech, putování po uprchlických táborech ve Štýrsku a Horních Rakousích, odkud se jí nakonec podařilo dostat do Innsbrucku, kde využila možnosti znovu studovat se statutem „studenta-uprchlíka" na tamní univerzitě.

Bohumila Bradbrooková dále popisuje

svou neúnavnou snahu o získání víza do Velké Británie nebo některé z dalších zemí, kde byla naděje na trvalý pobyt. Mezitím, jak se dozvídáme z dalších stránek vzpomínkového vyprávění, se také pokoušela získat v Rakousku alespoň příležitostnou práci, třebaže byla hodně vzdálená jejímu univerzitnímu vzdělání – pomáhala v domácnosti, myla nádobí, zdobila dorty nebo vyráběla zmrzlinu. Konečně po více než roce stráveném v nepříliš utěšených poměrech v Rakousku přišla nabídka na prázdninové stipendium do Cambridge v Anglii. Po něm následovalo krátké učitelské působení v Irsku, až nakonec v létě 1954 dostala možnost studovat lingvistiku ve slovanském semináři na Oxfordské univerzitě a spolu s tím povolení k trvalému pobytu ve Velké Británii. Na podzim 1956 se autorka provdala za univerzitního docenta Franka Wilsona Bradbrooka, s nímž pak žila v severním Walesu, kde pokračovala ve své akademické dráze. Tak se pro jednu z řady českých poúnorových exulantek šťastně uzavřela čtyřletá uprchlická odysea a zároveň definitivně skončila doba nejistoty a strádání.

Nakonec Bohumila Bradbrooková líčí události ze svého osobního a rodinného života. Vzpomíná na příjezd své třiaosmdesátileté matky do Velké Británie nebo na „utajovaná" setkání s příbuznými v Jugoslávii a Německé demokratické republice. Popisuje také své pocity po návratu do rodné země, kterou mohla navštívit až po sedmatřiceti letech v exilu.

Vzpomínky Bohumily Bradbrookové nejsou jen vyprávěním o životních osudech jedné české exulantky. Především nás blíže seznamují se svízelným a často nuzným životem utečenců, k němuž patřily špatně vybavené uprchlické tábory, nedůvěra a antipatie místního obyvatelstva, hmotné a finanční strádání, doprošování na zastupitelských úřadech, nekonečné čekání na vstupní víza či udělení trvalého pobytu. Na počátku 50. let však představoval odchod za hranice pro mnoho českých občanů jedinou možnost, jak se zachránit před pronásledováním, jiným nabízel příležitost bojovat v exilu proti totalitnímu režimu, další toužili jen po životě ve svobodném světě. Proto byla valná většina exulantů, kterým se podařilo přejít hranici, ochotna překonávat těžkosti, ponižování a materiální nedostatek. Útěk před komunistickou realitou a možnost žít ve svobodném, demokratickém světě se staly hodnotou, kvůli níž byli ochotni přinášet oběti a překonávat potíže a trpkosti, s nimiž se v prvních letech po odchodu za hranice setkávali. A podobně tomu bylo i v případě Bohumily Bradbrookové, jejíž svědectví představuje jeden z důležitých pramenů k poznání života českých politických uprchlíků.

David Kovařík

Čo dala – vzala našim rodákom optácia: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie k 55. výročiu optácie a presídlenia. Ed. Marián Gajdoš. Košice – Prešov, Spoločenskovedný ústav SAV a Koordinačný výbor reoptantov 2002, 112 s.

Organizátori prvej medzinárodnej vedeckej konferencie k problematike optácie (opcie) a presídlenia občanov ČSR do Sovietskeho zväzu v roku 1947, uskutočnenej 9. marca 2002 pod názvom „Čo dala – vzala našim rodákom optácia", vydali koncom roku 2002 rovnomennú publikáciu, pozostávajúcu z príspevkov účastníkov konferencie, historikov zo Slovenska, Čiech a Ukrajiny. Iniciátorom oboch týchto podnikov bol dlhoročný bádateľ, *de facto* pionier skúmania danej problematiky Štefan Kruško, ktorý je súčasne vedúcim činiteľom Koordinačného výboru reoptantov. Konferenčný zborník je cenným príspevkom pre slovenskú historiografiu, nakoľko ide o prvú publikáciu v slovenčine so širokospektrálnym záberom skúmania problematiky, ktorá do roku 1990 bola v tunajšom prostredí takmer neznáma a tabuizovaná.

Prvá časť zborníka má odborný charakter a sústreďuje príspevky historikov, ktoré mapujú prípravy a realizáciu presídlenia československých občanov do ZSSR v rokoch 1946–1947. V druhej časti sú zhromaždené cenné svedectvá pamätníkov – optantov a reoptantov, osôb, ktoré s nimi prišli do styku počas ich pobytu na Ukrajine, ale aj tých,

ktorí prispeli k návratu optantov zo ZSSR do pôvodnej historickej vlasti. Tieto spomienky pokrývajú takmer polstoročie, od roku 1947 do polovice 90. rokov.

Prvý príspevok po Kruškovom úvode má názov „Historické súvislosti opcie a presídlenia Rusínov-Ukrajincov v roku 1947" a jeho autor Michal Barnovský v širšom historickom kontexte porovnáva tento proces s akciami podobného druhu na vnútroštátnej a medzinárodnej scéne. Rozsiahle presuny obyvateľstva cestou transferov a výmien interpretuje ako dôsledok politickej situácie v povojnovej Európe, veľmocenskej politiky a snáh o etnickú homogénnosť štátov bez národnostných menšín. Zároveň poukazuje na prepojenie opcie s povojnovým hnutím za pričlenenie severovýchodných okresov Slovenska k Sovietskemu zväzu. Domnieva sa, že vládne kruhy v ČSR práve opciou a presídlením časti obyvateľstva do ZSSR chceli vyriešiť nastolenú takzvanú ukrajinskú otázku na východnom Slovensku.

Brnenský historik Jaroslav Vaculík v nasledujúcom príspevku „Souvislosti reemigrace volyňských Čechů a presídlenia slovenských Rusínů" z pohľadu českých ústredných archívov podrobne rozoberá zrod, podpísanie a dôsledky „Dohody o opcii a obojstrannom presídlení obyvateľstva medzi vládami ČSR a ZSSR" z 10. júla 1946 v Moskve. Na jej základe sovietska vláda (na žiadosť vlády ČSR) bola ochotná prepustiť zo svojho štátneho občianstva volyňských Čechov. Vyžadovala však adekvátny prístup od československej strany, ktorá analogicky mala prepustiť z československého štátneho občianstva osoby ukrajinskej, ruskej a bieloruskej národnosti bývajúce v ČSR.

Ukrajinský historik Ivan Vovkanyč v štúdii „Povojnová optácia v štátoch stredo-východnej Európy a jej vplyv na súčasnosť" poukazuje na sovietsku politiku v povojnových rokoch vzhľadom na riešenie otázok malých národov a menšín v strednej a východnej Európe. Upozorňuje pritom na obsahovú podobnosť uvedenej dohody o opcii a presídlení, vychádzajúcej z takzvanej Lublinskej dohody z 9. septembra 1944 medzi ZSSR a Poľskom, s nedávno nájdenou a publikovanou sovietsko-nemeckou zmluvou zo 16. novembra 1939 o evakuácii Nemcov zo ZSSR a Ukrajincov z poľských teritórií okupovaného nacistami.

Príspevok Stanislava Konečného „Zmluva o Zakarpatskej Ukrajine a opcia občianstva ZSSR na Slovensku po druhej svetovej vojne" približuje dve etapy opčných procesov, ktoré sa odohrali v Československu v rokoch 1945–1947, pričom hľadá súvislosti medzi opciou pre Zakarpatsko a opciou na základe takzvanej Volyňskej akcie. Marián Gajdoš článkom „Optácia a činnosť Oblastnej úradovne Osídľovacieho úradu v Košiciach" mapuje opčné procesy hlavne z hľadiska vyššie uvedenej inštitúcie. Z právnického uhla pohľadu opciu a presídlenie do ZSSR rozoberá Juraj Špirko. V odbornej štúdii „K niektorým právnym aspektom optácií", okrem iného poznamenáva, že pracovníci sovietskej opčnej misie na Slovensku *de facto* niekoľkokrát porušili vtedajšie platné zákony suverénneho Československa.

Druhú časť zborníka otvárajú spomienky Mikuláša Mušinku nazvané „Moja expedícia k optantom v Rovenskej oblasti roku 1964", ktoré prinášajú neznáme informácie o živote slovenských optantov na území sovietskej Ukrajiny. V prílohe autor po prvýkrát zverejňuje dokument „Postrehy nad životom československých presídlencov v Rovenskej oblasti", ktorý vypracoval v polovici 60. rokoch pre ústredný výbor slovenskej komunistickej strany s cieľom poukázať na skutočné pomery slovenských optantov v ZSSR. Peter Zakuťanský vystúpil v diskusii s vlastnými spomienkami na prvé roky pobytu optantov na Ukrajine a na ich snahy o bezpodmienečný návrat do pôvodnej vlasti. Podobne aj Michal Škurla, bývalý tajomník Akčného výboru reoptantov (1968–1970), priblížil hnutie za reoptáciu zo Sovietskeho zväzu. Boris Iljuk z Hradca Králové podrobne opísal činnosť Československej kultúrno-osvetovej spoločnosti J. A. Komenského, ktorá pôsobila na Ukrajine a zaslúžila sa o poslednú vlnu reoptácie v 90. rokoch z oblasti Černobyla.

Napokon ukrajinskí autori Tatiana Serhijenko a Ivan Sjusko sa zamýšľajú nad problémami optácie v kontexte súčasných ukra-

jinsko-slovenských vzťahov. Pod záverečné slovo sa podpísal opäť Štefan Kruško, ktorý zhodnotil súčasný stav skúmanej problematiky. Poukázal pritom na negatívne, ako aj kladné stránky celej akcie optácie do ZSSR a na jej dopad na osudy ľudí, ktorí sa pod pojmom „optanti" zapísali do dejín Slovenska a Slovákov, aj keď ich životy sa odvíjali za hranicami vlasti. Publikáciu uzatvára príloha, v ktorej je zverejnený list slovenského prezidenta Rudolfa Schustera, ktorý prevzal záštitu nad konferenciou, fotografie z konferencie a informácie o Koordinačnom výbore reoptantov v Prešove.

Michal Šmigeľ

FRANC, Martin: *Řasy, nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století.* Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy a Scriptorium 2003, 312 s.

Anotovaná publikace se zaměřuje na veřejné působení vědy o výživě (z ní pak především nauky o stravování zdravých dospělých) v českých zemích v letech 1950–1970. Vytčené téma je nejen badatelsky a čtenářsky atraktivní (určitě nejen pro pamětníky), ale má rovněž řadu podstatných společenských souvislostí. Sympatické a inspirativní pro historiky soudobých dějin je, že Martin Franc se nevyhýbá ani souvislostem mocensko-politickým. To mu dovoluje na základě dosavadního výzkumu formulovat podnětnou tezi: „V současnosti stále dost rozšířenou představu, že vše probíhalo podle nějakého plánu domluveného v centrálních mocenských orgánech, můžeme podle mého názoru směle odmítnout jako jednu z variant nesmyslné spiklenecké teorie dějin. Naopak detailnější výzkum stále jasněji ukazuje, že především v ekonomické oblasti ústřední moc jen s obtížemi zvládala reakci na vzniklé problémy. V případě výživy podobně jako v jiných oblastech ani neexistovala nějaká jasně formulovaná představa panující moci o žádoucím vývoji a konkrétní podoba politiky v příslušné oblasti se vytvářela částečně i pod určitým vlivem aktivistů, kteří formovali i veřejný diskurz." (s. 12) Je nutno podotknout (a autor si je toho evidentně vědom), že detailnější závěry v tomto směru by mohly být formulovány až po podrobném výzkumu archivních fondů příslušných institucí. Archivní pramenný výzkum by dále podle mého názoru pomohl podrobněji osvětlit, v jakých mezinárodních souvislostech se tvořily názory odborníků na výživu a vyvíjel institucionální rámec vědy o výživě. Pramenně je předložená práce zakotvena především v dobových odborných a populárněvědeckých publikacích; již při letmém prolistování knížky čtenář postřehne, že převládají odkazy na (pro danou tematiku zajisté reprezentativní) časopis *Výživa lidu*. Přes jisté omezení tohoto východiska si zaslouží ocenění, že autor zpracoval obdivuhodnou masu materie (již podrobná bibliografie představuje slušný výkon) a dokázal ji promyšleně a přehledně interpretovat.

Martin Franc se zamýšlí nad tradicí českého stravování a zjišťuje, že není jednotná ani jediná. Všímá si v této souvislosti názorů českých odborníků na roli jednotlivých potravin, na technologii přípravy stravy i její rytmus (během dne, o svátcích a půstech). Následuje výklad inovativních přístupů k výživě a změn, které nastaly v 50. a 60. letech minulého století. V těchto pasážích nalezneme řadu zajímavých postřehů, mapujících souvislosti koncepcí výživy s ekonomickou situací a jejími limity, s výzkumem sloužícím hospodářským zájmům, s problémy distribuce či jakosti stravy. Autor se dotýká rovněž otázky propagace racionální výživy. Zamýšlí se nad historicky závažnou otázkou, nakolik se ve sledovaném období v českých zemích prosazovaly trendy k formování konzumní společnosti, a této premise v zásadě přitakává. Tendence k návykům konzumní společnosti, projevujícím se ve stravování příklonem k chuťově atraktivním a rychle připravovaným jídlům, se podle Francova názoru projevila výrazněji než racionalizace stravy (s. 174). Publikaci završuje zajímavý výklad o inspiracích v gastronomiích jiných národů v pracích českých odborníků na výživu. Práce se neomezuje pouze na země „socialistického tábora", ale ukazuje i na inspirace u národů

„kapitalistického" Západu a zemí „třetího světa".

Graficky pěkně vyvedená publikace (přitažlivá podoba knih z nakladatelství Scriptorium se stává v podstatě samozřejmostí), doplněná obsažnými tabulkovými přílohami a faksimilovou edicí závažného dokumentu „Zpráva o plnění vládního usnesení č. 69/65 o zajištění racionální výživy obyvatelstva", jenž byl zpracován Institutem pro racionální výživu v roce 1967, mapuje podrobně na konkrétních tématech především koexistenci dvou převládajících pojetí zdravé výživy v českých zemích v 50. a 60. letech 20. století: konceptu tradicionalistického, stavícího na „lidové kuchyni" (Marie Úlehlová-Tilschová), a modernějšího scientistického konceptu, spojeného především se jménem Josefa Maška. Vzhledem k tomu, že si kniha všímá obecnějších společenských souvislostí odborných diskusí o výživě a stravování, zaujme určitě nejen odborníky na dějiny výživy, ale všechny historiky soudobých dějin. Autoru Martinu Francovi lze jen přát, aby se mohl tématu dějin výživy nadále systematicky věnovat.

Jiří Křesťan

HORN, Vítězslav: *Jak jsem přežil: Život českého lékaře*. Brno, Šimon Ryšavý 2002, 267 s., jmenný rejstřík.

Memoáry lékaře, patologa, ortopeda a osteologa Vítězslava Horna, které vyšly koncem roku 2002 v Brně, měly původně v rukopisu na 800 stran. Autor zachytil vlastní životní příběh pro svou rodinu a se zveřejněním snad ani nepočítal. Brněnská historička Milena Flodrová ho však přesvědčila, že tato rodinná sága, zaznamenávající nejen četné problémy česko-německého soužití, dramata perzekvované rodiny za okupace i po ní, či nejednoduché osudy vědce ve druhé polovině 20. století, ale i přerod medicíny ze subjektivní v objektivní vědu za celé půlstoletí, si zaslouží publikaci. Pavel Paleček z Výzkumného centra pro dějiny vědy se ujal redakce rukopisu a dovedl jej ke konečné verzi pro tisk. Výsledkem je velmi osobité a poučné čtení, které kromě významu historického pramene má i literární hodnotu.

Atmosféra doby, v níž žil profesor Vítězslav Horn, DrSc., zobrazují historické práce i memoárová svědectví. Ovšem úhel pohledu tohoto potomka českého lékaře a dědičky bohaté rakouské rodiny textilních průmyslníků Löwů je vyznačen poměrně nevšedními zážitky. Narodil se 3. března 1929 v Jihlavě a v pročesky vlastenecké rodině uprostřed německé národnostní enklávy. Už tím bylo zaděláno na problémy, které v měnících se politických poměrech ještě umocňovaly pevné charakterové rysy rodičů i samotného Vítězslava Horna. Otec, ředitel jihlavské nemocnice a angažovaný čechoslovakista, byl za druhé světové války zatčen nacisty a převezen do Buchenwaldu, na matku činily německé úřady nátlak, aby se vzdala československého občanství a prohlásila se za Němku. Ta naopak reagovala na okupaci 15. března 1939 rozhodnutím, že napříště bude mluvit jen česky. Otec se šťastně vrátil z koncentračního tábora a Horn mohl dostudovat gymnázium. Pak pokračoval ve studiích na Lékařské fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Po únorovém převratu však začal vadit jeho „buržoazní původ". Otce už v roce 1949 komunisté sesadili z místa ředitele nemocnice a brzy zbavili i funkce primáře, nakonec musel v roce 1953 i s rodinou opustit Jihlavu. Ani Vítězslav Horn, který tehdy dostudoval a do roku 1959 pracoval na patologii Fakultní nemocnice v Brně, nesměl po čistkách v roce 1958 pokračovat v pedagogické činnosti. Stal se sice vedoucím laboratoře pro kostní patofyziologii a tkáňové ústředny s celorepublikovou působností, ale přes svou kvalifikaci a odborné schopnosti, oceňované v zahraničí, zůstával vždy jen v pozici sekundárního lékaře ortopedického oddělení. Habilitoval se v době „pražského jara" a profesorem ortopedie byl jmenován až po „sametové revoluci". Tehdy se stal primářem tkáňové ústředny, která si vydobyla jeho přičiněním mezinárodní uznání už předtím. Ani po roce 1989 se však nedožil té satisfakce, jakou očekával.

Kritický pohled na dějinné události, na reálie československého vědeckého života a v neposlední řadě na kolegy je do jisté míry

dán jeho životní pozicí vědce nadaného, ale z politických důvodů odstrkovaného z míst, kde by mohl svůj talent nejlépe uplatnit. Sebevědomí a humor, podbarvující jeho vzpomínky, však neponechávají prostor pro trpké výlevy. Naopak ve čtenáři zůstává téměř optimistický dojem, že přes všechny překážky a subjektivní pocit neustále mařených možností, malosti poměrů a lidské nekompetence „přežil" Horn svůj život nejen důstojně, ale také úspěšně i po stránce profesionální.

Pro historika je jeho kniha cenným zdrojem poznatků o období Hornova mládí a dospělosti (tedy o 40.–90. letech minulého století), o vědeckém životě u nás i v zahraničí, jak jej autor poznal ze svých cest a pracovních pobytů, ale také o ovzduší první Československé republiky viděné dětskýma očima, a dokonce i o počátku století, popsaném prostřednictvím obrazu života jeho prarodičů. Autorův smysl pro detail a spontánní komentář k jednotlivým dějinným i osobním událostem, zasvěcený, vtipný a nezřídka až sarkastický, nejenže upozorňuje na souvislosti a dotváří obsah „v druhém plánu reality", ale také inspiruje k novému zamyšlení nad situacemi a fakty, které se mohly dosud jevit jako jednoznačné. Nakonec si zaslouží vyzvednout i čtivost Hornovy knihy.

Hana Mášová

CHAŁUPCZAK, Henryk – BROWAREK, Tomasz: *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2000, 323 s.

Problematika národnostních menšin v Polsku, zejména v meziválečném období, je soustavně v centru pozornosti polské historiografie. Stačí připomenout práce Jerzyho Tomaszewského z 80. let 20. století. Anotovaná práce chronologicky zahrnuje nejen předválečné, ale i poválečné období, kdy se národnostní mapa Polska podstatně zjednodušila. Studie je zasazena do širších souvislostí mezinárodněprávní ochrany menšin, jak ji definovala ustanovení Společnosti národů, OSN, Rady Evropy, Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, bilaterální smlouvy i polský právní řád.

Autoři vykládají podrobně genezi sociální struktury, politického života, školství, hospodářského života, vydavatelské činnosti, náboženských poměrů a vztahů ke státu jednotlivých velkých národnostních minorit v Polsku, jako byli či jsou Ukrajinci, Bělorusové, Němci, Židé a Litevci. Menší pozornost ve společné kapitole věnují dalším národnostem a etnikům – Rusům, Čechům, Slovákům, Arménům, Tatarům, Karaimům, Romům, Řekům a Makedoncům. V dalším oddílu se soustřeďují na vztah jednotlivých polských politických hnutí – nacionalistů, agrárníků (lidovců), socialistů, komunistů i tábora kolem Józefa Piłsudského – k jinonárodním menšinám. Samostatně posuzují menšinovou politiku polských vlád v meziválečném období, poměry za druhé světové války a po válce. V poslední kapitole sledují účast národnostních menšin v parlamentních volbách a činnost jejich zástupců v polském parlamentu. U každé kapitoly je uveden přehled dosavadní odborné literatury. Práce je také doplněna aktuálními údaji o současném stavu národnostních menšin v Polsku. Uvádí jejich početní stav (2,6 procent celkového počtu obyvatel nynějšího Polska), jejich nejdůležitější organizace, zastoupení v parlamentě, možnosti výuky v rodném jazyce i tiskové orgány.

Česká menšina v Polsku, která před válkou čítala 38 tisíc osob (z toho 31 tisíc na Volyni), po poválečné změně hranic a reemigraci početně poklesla na současné asi tři tisíce. Po rozpadu Československa se dosavadní Kulturně-sociální společnost Čechů a Slováků v Polsku přeměnila na Spolek Slováků v Polsku, jehož součástí měly být i české kluby. Původně česko-slovenský časopis *Život* nyní publikuje články pouze ve slovenštině a polštině. Česká příloha k *Životu* se nerealizovala pro údajný nezájem Čechů. Češi, žijící hlavně v Zelově a Husinci u Střelína, prý nedokáží spolupracovat se Spolkem Slováků v Polsku a chtějí založit vlastní český spolek, který by například převzal do svého vlastnictví Český dům v Husinci, v němž je umístěn tamní Český klub.

Jaroslav Vaculík

JAROŠ, Jiří: Bund Deutscher Osten: Zločinecký nacistický svaz a Blanensko. In: *Sborník Muzea Blansko*, roč. 2001, s. 37–62.

Jakkoliv jde o práci publikovanou ve sborníku, který pro své příznivce a spolupracovníky vydává muzeum působící ve městě Blansku a jeho okolí, přesahuje svým významem úzký regionální rámec a rozšiřuje naše znalosti o metodách a praktikách, jichž v letech 1939–1945 užívali nacisté při realizaci svých snah o germanizaci českých zemí. Moravský historik Jiří Jaroš hned v úvodu objasňuje, že česko-německý konflikt nelze zužovat pouze na problém takzvaných sudetských Němců, jejich příklon k nacismu ve druhé polovině 30. let 20. století a následný odsun po skončení druhé světové války. Připomíná, že germanizace Čech, Moravy a Slezska byla součástí programových zásad již takzvaného všeněmeckého hnutí, které se v Rakousko-Uhersku vytvářelo od druhé poloviny 19. století a jehož hlavním představitelem byl Georg von Schönerer, a upozorňuje na působení různých účelových organizací, které němečtí nacionálové zakládali ve snaze o šíření *Deutschtum* mimo rámec vlastního Německa, jakož i spolků zaměřených na podporu „němectví" přímo v českých zemích. Jaroš ve zkratce přibližuje jejich vývoj, uvádí počet jejich členů a místních organizací a poukazuje na některé jejich publikované programové materiály. V této souvislosti by se dala připomenout i naprostá bezohlednost prostředků, k nimž němečtí nacionálové byli ochotni sáhnout, v duchu výroku známého německého historika Theodora Mommsena, který roku 1897 v *Poslání Němcům v Rakousku* své krajany vyzýval: „Buďte tvrdí! Rozumu lebka Čechů nepřijme, avšak ranám i ona porozumí."

Jádro práce Jiřího Jaroše je však v období druhé světové války a ve studiu aktivit, jež tehdy vyvíjel Svaz Německý Východ (*Bund Deutscher Osten*). Autor jej představuje jako složku, která měla nacistické germanizační plány po okupaci českých zemí „nejenom propagovat, ale rovněž organizačně spolupůsobit při jejich zajišťování v těsné součinnosti s ostatními složkami nacistické výkonné moci – s oberlandráty, s policií, se složkami SS, gestapem a s vedením wehrmachtu" (s. 40). Významnou součástí plánů na germanizaci Čech a Moravy byl projekt uměle vytvořeného kolonizačního pásu německého obyvatelstva, který měl etnicky spojit německé osídlení v Rakousku s Němci v Horním Slezsku; protínal by tak napříč celé území Moravy a Slezska a oddělil slovanské osídlení v Čechách a zbytku Moravy od slovanského osídlení na Slovensku. K realizaci tohoto projektu se okupanti rozhodli posílit německé jazykové ostrovy v okolí Brna, Jihlavy, na Vyškovsku a Svitavsku přílivem nových kolonistů, usazovat příslušníky německé populace v pásu podél plánované dálnice spojující Vratislav s Vídní a na druhé straně oslabit a zmenšit české osídlení Moravy. K naplnění posledně jmenovaného cíle využili skutečnosti, že v této části země existoval již za první Československé republiky vojenský výcvikový prostor na Drahanské vysočině, Blanensku, Vyškovsku a Prostějovsku. Německá branná moc jej samozřejmě hned po okupaci Čech a Moravy využívala pro sebe a okupační úřady se rozhodly zvětšit jej vysídlením a faktickou likvidací čtyřiatřiceti ryze českých obcí. Autor studiem zápisů v obecních kronikách, publikací vydaných v některých obcích, jež byly zahrnuty do německého plánu na vysídlení, i archivních dokumentů z provenience okupačních orgánů dospěl k závěru, že „citované příklady násilné exterminace obyvatelstva 34 obcí Drahanské vysočiny dokládají všechny znaky válečných zločinů a rovněž zločinů proti lidskosti" (s. 50), jak je později posuzoval např. soud s nacistickými válečnými zločinci v Norimberku. Přitom konkrétně objasnil, jaké úkoly při násilné germanizaci Moravy sehrávali funkcionáři Svazu Německý Východ.

Zmíněný proces se odehrával přímo na Blanensku, kde byl významným ekonomickým a lokálněpolitickým elementem velkostatek náležící starému šlechtickému rodu Salmů. Jaroš zodpovědným studiem pramenů uložených v Moravském zemském archivu v Brně a v jeho pobočce v Kunštátě objevil závažná fakta vypovídající o nacistické angažovanosti některých zaměstnanců Salmova

knížecího velkostatku i samotného knížete Hugona Nicolause Salm-Reifferscheidta, tehdejší hlavy celého rodu. Jak zjistil, činnost mnohých poboček Svazu Německý Východ řídili němečtí zaměstnanci knížecího velkostatku, jeho kancelář sídlila v prostorách knížecího zámku v Blansku, a dokonce pod číslem 11 blanenské organizace byl od roku 1943 evidován kníže Salm-Reifferscheidt, který byl navíc ještě členem dalších nacistických organizací. Autor pak konkrétně dokládá jednotlivé zločiny, jichž se členové blanenské organizace *Bund Deutscher Osten* dopustili na zdejším českém obyvatelstvu – arizaci židovského majetku, udávání a podíl na věznění významných představitelů české komunity na Blanensku atd. – což podle něj prokazuje „vysokou agresivitu tohoto nacistického svazu a jeho genocidní aspirace proti jiným národům" (s. 60). Poznatky Jarošovy studie jsou o to závažnější, že potomci některých osob s takovouto nacistickou minulostí v současné době vznášejí restituční nároky a dožadují se vydání nemalého majetku, konfiskovaného po válce v souladu s dekrety prezidenta republiky.

Jiří Pernes

KLIMENT, K. Charles – NAKLÁDAL, Břetislav: *Slovenská armáda 1939–1945*. 2. vyd. Praha, Naše vojsko 2003, s. 360.

V minulom roku prišlo pražské vydavateľstvo Naše vojsko s druhým, rozšíreným vydaním knihy o slovenskej armáde v rokoch 1939–1945. Autori Charles K. Kliment a Břetislav Nakládal sa v nej snažia o komplexný pohľad na organizačnú štruktúru a činnosť slovenskej armády v rokoch v tejto exponovanej dobe, čím zapĺňajú biele miesto, ktoré pociťuje slovenská historiografia v danej oblasti. Aj napriek drobným nedostatkom publikácia pritom určite spĺňa prísne odborné kritériá.

Veľmi vhodne zapadá do koncepcie diela jeho úvodná kapitola „Historické pozadie slovenského štátu". Čitateľ sa tu v zhutnenej podobe zoznamuje s príčinami a súvislosťami, ktoré viedli Slovensko k vyhláseniu samostatnosti 14. marca 1939, a postupne sa prepracováva k samotnej vojenskej problematike. Autori sa však v úvodnej kapitole nevyhli ani istým historickým omylom. Dôkazom toho je najmä pasáž pojednávajúca o prvých, hektických mesiacoch roka 1939. Historickej skutočnosti tu nezodpovedajú viaceré tvrdenia: voľby do slovenského snemu sa nekonali 18. januára 1939 (bolo to 18.12.1938), dr. Tiso 22. februára, počas predstavovania slovenskej vlády snemu, nenavrhol vytvorenie nezávislého slovenského štátu (nehovoril o okamžitom proklamovaní nezávislosti, ale o postupnom, evolučnom budovaní slovenskej štátnosti). Čitateľ sa tu stretáva aj s názorom, že prezident Hácha rozhodol o vyhlásení stanného práva na Slovensku až v marci 1939 (o tzv. Homolovom puči bolo rozhodnuté už vo februári 1939). V neposlednom rade je nesprávne tvrdenie, že dr. Tiso utiekol do Viedne a odtiaľ cestoval do Nemecka (bol na svojej fare v Bánovciach nad Bebravou a svoju cestu do Berlína konzultoval s predsedníctvom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany).

V nasledujúcich kapitolách sa už autori venujú vo väčšej miere vojenskej problematike. Dozvedáme sa veľa nových informácií, ktoré sú predmetom záujmu laickej aj odbornej verejnosti. Okrem jednotlivých zložiek armády, ktorými boli delostrelectvo, obrnené jednotky, letectvo a iné, je cenný prehľad o nasadení slovenských jednotiek v priamych bojoch, ako bola Malá vojna s Maďarskom, ťaženie do Poľska a účasť na nemeckej invázii do ZSSR. Zaujímavý text dopĺňuje aj množstvo dokumentárnych fotografií, taktico-technické údaje o zbraniach pechoty, delostrelectva, obrnenej techniky a letectva. Vo farebnej prílohe sa čitateľ zoznámi s hodnosťami vojakov a dôstojníkov, ich uniformami, odznakmi a súčasťami výstroje. Medzi tým určite neuniknú pozornosti ani kapitoly týkajúce sa Hlinkových gárd a vojenského priebehu Slovenského národného povstania.

Keďže téma prvej Slovenskej republiky a jej armády bola do roku 1989 tabuizovaná a ani v súčasnosti nie je k dispozícii veľa syntetizujúcich spracovaní, znamená anotovaná kniha skutočný prínos.

Peter Mičko

KOURA, Petr: *Podplukovník Josef Balabán: Život a smrt velitele legendární odbojové skupiny „Tři králové"*. Praha, Rybka Publishers 2003, 309 s.

Problematika činnosti odbojové skupiny „Tři králové" patří k tématům, o nichž se odborná i laická veřejnost mohla dozvědět již mnoho. Avšak práce, které na toto téma dosud vznikly, jen dokazují, že tato oblast historie československého domácího odboje za druhé světové války na své důkladné a objektivní zpracování stále čeká. Jedním ze způsobů, jak se s touto situací vyrovnat, je vylíčit a zhodnotit životy „tří králů" – tedy podplukovníka Josefa Balabána, podplukovníka Josefa Mašína a štábního kapitána Václava Morávka. Obyvatelé České republiky sice mohli před nedávnem sledovat na obrazovkách České televize seriál (byť z historického hlediska nepříliš kvalitní) přibližující činnost těchto tří hrdinů domácího protinacistického odboje, určitě však zaznamenali, že těmto důstojníkům nebyla věnována stejná pozornost. Právě podplukovník Balabán, snad kvůli smůle, že byl gestapem zatčen z celé trojice jako první, zůstal v tomto seriálu a také v historických pracích – řečeno slovy profesora Roberta Kvačka, autora předmluvy k anotované knize – „jakoby v přítmí, jakoby třetím vzadu". Tato skutečnost spolu s tím, že Balabán se z relativně nízké vojenské funkce, jakou zastával v předválečné československé armádě, dokázal vypracovat na čelné místo v odbojové organizaci, se stala výzvou pro Petra Kouru ke zpracování kritické biografie.

Aby autor mohl dokázat výjimečnost Balabánovy osoby a na pozadí jeho osudů rozšířit naše poznatky o československém domácím odboji, musel prostudovat značné množství archivních dokumentů, pramenných edic a odborných prací, vztahujících se zejména k dějinám odboje a Protektorátu Čechy a Morava. Na tomto základě pak před čtenářem rozvinul plastický a poutavě vykreslený obraz života důstojníka československé armády. Začátek jeho vojenské kariéry byl v mnoha ohledech klasický a podobal se osudům řady jiných důstojníků: odvod do rakousko-uherské armády, přesun na východní frontu, ruské zajetí, vstup do legií, sibiřská anabáze. Po návratu do Československa se Balabán rozhodl zůstat v armádě jako voják z povolání. Působil jako velitel dělostřeleckých jednotek a v roce 1929 byl ako štábní kapitán přeložen na ministerstvo národní obrany. Nedostatečné vzdělání však Balabánovi zabránilo studovat na Vysoké škole válečné, a tak příslušnost ke skupině důstojníků generálního štábu, považované tehdy za elitu, mu byla odepřena. Působení na ministerstvu a v pražských posádkách mu však připravilo výhodné podmínky pro budoucí odbojovou činnost. Po okupaci zbytku českých zemí německým vojskem v březnu 1939 patřil k lidem, kteří rozhodovali o přidělování důstojníků likvidované československé armády na civilní posty. Už v této době Balabán uvažoval s předstihem a snažil se schopné a spolehlivé vojáky prosadit na důležitá místa v úřadech.

Je pochopitelné, že hned po německé okupaci se Balabán zapojil do (zpočátku chaoticky) vznikajících složek domácího odboje. Vojákům se postupně podařilo vytvořit rozsáhlou organizaci Obrana národa, v níž Balabán brzy našel své uplatnění a pro své schopnosti se stal jednou z důležitých osob v jejím vedení. Při své činnosti se postupně seznámil s podplukovníkem Josefem Mašínem a štábním kapitánem Václavem Morávkem a spolu pak vytvořili dobře sehraný tým, jenž ve vojenské složce domácího odboje nabýval na důležitosti. Petr Koura se ve své knize snaží vylíčit nejen život a politické názory jejího hlavního protagonisty, ale také činnost skupiny „Tři králové" v daleko širším měřítku. Především vyvrací mýtus (podporovaný mj. již zmíněným televizním seriálem), že „Tři králové" představovali jen jakousi zpravodajsko-sabotážní složku Obrany národa. Ve skutečnosti aktivity těchto tří důstojníků zasahovaly takřka do všech sfér tehdejší odbojové činnosti. Pečlivou prací s prameny se to Kourovi podařilo úspěšně dokázat. Dozvídáme se tak další a v mnoha ohledech zcela nové podrobnosti o účasti Balabána a jeho spolupracovníků na vydávání ilegálního časopisu *V boj*, v sabotážní a zpravodajské činnosti, při zajišťování spojení se zpravodajskou

ústřednou v Londýně nebo při organizování odchodu vybraných osob do zahraničí (nebyla nouze o kuriózní případy: na žádost Londýna „Tři králové" zprostředkovali útěk vojenského specialisty, několik odbojářů přitom bylo zatčeno gestapem a nakonec se ukázalo, že dotyčná osoba byla pouze jmenovcem člověka, o jehož odchod z protektorátu londýnská ústředna žádala).

Zatčení Balabána a jeho smrt před popravčí četou v říjnu 1941 ukončila jeho jinak v mnoha ohledech úspěšnou odbojářskou činnost. Autor knihy však své vyprávění tímto datem nekončí a přibližuje čtenáři, nakolik se jméno Josefa Balabána dostalo do povědomí české společnosti. Ocenění si zaslouží také edice kurýrních vzkazů podplukovníka Balabána ministrovi národní obrany československé exilové vlády generálu Sergeji Ingrovi. Kniha je vybavena poznámkovým aparátem a jmenným rejstříkem. Díky živému podání najde cestu i k širší čtenářské veřejnosti, pro českou historiografii je důležitým přínosem.

Jiří Friedl

KULA, Marcin: *Religiopodobny komunizm*. Kraków, Nomos 2003, 184 s.

Kniha profesora Varšavské univerzity Marcina Kuly zaujme bezpochyby již volbou svého tématu, jež ve vlasti Karola Wojtyly, ale i Jerzyho Popiełuszka, může vyvolat nejednoznačné rezonance. Autor v ní zajímavým způsobem zúročil své výzkumy církevní problematiky, které v uplynulém desetiletí směřoval nejen na Polsko a geograficky a kulturně blízké země, ale např. i do odlehlé oblasti Latinské Ameriky. Právě schopnost mezinárodní komparace spolu se smyslem pro historicko-filozofické vyústění analýzy představuje silnou stránku publikace, která přitom s ohledem na poměrně nevelký rozsah musela zůstat v některých směrech jen u stručného nástinu problémů.

Základní teze práce, vyjádřená hned v úvodu (s. 9), není složitá: komunismus sice s církvemi a náboženstvími urputně bojoval, ale na druhé straně mnohé z náboženství a církevních struktur přejímal a napodoboval. Autor vychází z odborných monografií i drobnějších studií a článků, jež byly většinou vydány v posledních patnácti letech. Pouští se ovšem do historických exkurzů, vracejících se až k první světové válce – v těchto případech zpravidla přejímá odkazy z druhé ruky. Sáhne i k citacím z díla Karla Marxe (v seznamu literatury je ovšem uveden pouze jediný Marxův titul), hojně užívá pramenů z umělecké a kulturní sféry. Těžiště jeho zájmu lze snadno rozpoznat v popisu reálií z 50. let minulého století.

Pokus interpretovat komunismus jako svérázné náboženství není zajisté úplně originální, a je určitě škoda, že Kula neupozornil komplexněji na modifikace takové představy v moderní západní politologii, sociologii a filozofii a zůstal jen u nejstručnějšího, neúplného výčtu jmen myslitelů. Cena Kulovy analýzy tkví na druhé straně v tom, že narozdíl od některých autorit marxologie a sovětologie upozorňuje na geografickou a chronologickou proměnlivost komunistické ideologie a praxe. Zajisté komunismus Edwarda Gierka se podstatně lišil třeba od komunismu Pol Pota nebo politického zřízení v Albánii. Pro příklady se opravdu Marcin Kula rozbíhá po celém světě (někdy možná na úkor sevřenosti výkladu), v oblibě má kupříkladu čtenářsky vděčné obrázky z kimirsenovské severní Koreje či castrovské Kuby. Pohledů do českých zemí není z důvodů celkem pochopitelných mnoho.

V úvodních pasážích se Marcin Kula zamýšlí nad proměnami anticírkevní a protináboženské politiky komunistů. Všímá si i dějinných okamžiků (většinou za krize systému), kdy se komunističtí předáci pokoušeli navozením jisté míry souladu s církvemi a věřícími dosáhnout alespoň dílčí legitimizace své vlády. Metodologicky podnětná je jeho úvaha o tom, že protináboženský tlak komunistů se nejednou opíral o církvi nepřátelské naladění určitých sociálních vrstev. Proticírkevní cítění plebejských mas pak odráželo skutečnost, že některé církve se etablovaly především jako „církve bohatých" (s. 18).

Jádro práce tvoří výčet parareligiózních forem (autor zdůrazňuje, že mu jde právě jen o analýzu forem, nikoli obsahu – s. 21), jež lze podle Kulova názoru rozpoznat v komu-

nistickém hnutí. Spatřuje je v rovině filozoficko-světonázorové (vize zápasu dobra a zla, determinace společenského dění, cyklického vývoje aj.), gnozeologické (hledání pravdy a její vykladači), organizačně-institucionální (dogmatismus a „odpadlíci" od doktríny), a především pak v oblasti myšlenkových symbolů a stereotypů (vize „nového člověka" a nového způsobu života, kolektivistické a rovnostářské pospolitosti, existence panteonu komunistických „světců", relikvií, „posvátných" míst a knih, víra v zázraky, „liturgický" kalendář ad.).

Je jisté, že každá Kulova analogie může být dlouze zpochybňována, vyvracena příklady zcela opačnými. Nejednomu čtenáři budou uvedené svorníky připadat povrchní, leckomu (z obou táborů!) i vysloveně urážlivé či provokativní. Autorovi v tomto ohledu určitě příliš nepomůže jeho tvrzení, že se pokusil vytvořit určité modelové srovnání, kde postavil vedle sebe „tvrdý" komunismus a „tvrdou" církev (s. 143). Koneckonců i to jsou pojmy povýtce relativní a jejich uvedení na scénu je myslím poněkud na štíru i s logikou Kulova výkladu, který jinak usiluje (určitě alespoň v případě komunismu) o postižení variability idejí a hnutí v rámci jednoho proudu.

Ten, kdo knížku se zlobnou netrpělivostí odloží v houštině analogií mezi komunismem a církevními náboženstvími, připraví se ovšem o závěrečné pasáže, které za zamyšlení nesporně stojí. Marcin Kula dospívá k závěru, že analogie mezi církvemi a náboženstvími na straně jedné a komunismem na straně druhé mohou vycházet z určité symboliky civilizačního a kulturního okruhu, v jehož rámci se rozvíjejí (s. 117). Kula opět pohotově uvádí příklady z mnoha různých oblastí světa. Záměr nahlédnout komunismus jako společenské hnutí vycházející z určité myšlenkové a kulturní tradice (byť v mnohých směrech deklaruje radikální rozchod s těmito tradicemi), jako pokus najít odpovědi na palčivé společenské otázky, je nesporně metodologicky nosný a zasluhoval by si hlubší a komplexnější rozpracování, než se mu mohlo dostat v předložené knížce.

Stručná studie profesora Marcina Kuly, doplněná nepříliš kvalitní obrazovou přílohou (obsahuje i kopie dokumentů malého „pionýra" Kuly, což je docela sympatické a působivé) a edicí dokumentů, tematicky se vztahujících především k polskému komunismu 50. let minulého století (textová příloha obsahuje ale i přehled titulů, jimž Poláci v poválečném desetiletí obdařovali J. V. Stalina), by neměla uniknout pozornosti politologů, sociologů a filozofů zajímajících se o výklad pozoruhodného společenského fenoménu komunismu. Kula vykročil směrem jeho demytizace, a důsledně vzato i oddémonizování. Pokusil se jej přitom zařadit do širších souvislostí civilizačního vývoje. To určitě vytváří předpoklad pro věcnou analýzu komunismu, třebaže autorův postup v lecčem připomíná cestu minovým polem.

Jiř Křesťan

MACHÁČEK, Karel A.: *Útěk do Anglie*. Praha, Karlova univerzita 2003, 279 s. + fotografie.

Jsou to memoáry z pera příslušníka západní armády, jenž mluví za všechny své druhy, kteří musili vypít pohár hořkosti až do dna. Odysea Karla Macháčka začala 17. listopadu 1939, kdy unikl německým pochopům řádícím po pohřbu Jana Opletala v brněnských Kounicích. Osud studenta medicíny na Masarykově univerzitě se úzce prolíná s životní cestou „kopiníka svobody" Lubora Zinka, studenta Vysoké školy obchodní v Praze (viz ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Kopiník svobody: Život a dílo nevšedního novináře*. Šenov u Ostravy, Tilia 2001). Oba prchali před německým násilím po 17. listopadu, oba šli přes Balkán a Sýrii, aby mohli bojovat ve francouzské armádě a potom v armádě britské. Sešli se poprvé ve vojenském táboře umístěném v panství Cholmondeley, kde byl inytován zárodek československé zahraniční brigády. Se Zinkem a jinými studenty se Macháček snažil dosáhnout vyhlášení 17. listopadu jako Mezinárodního dne studentstva; byl o až do atentátu na Heydricha jediný důkaz, že český národ jde za Benešem, a nikoliv za Háchou.

Navíc byl Macháček iniciátorem programu, který umožnil českým studentům medi-

cíny dokončit studia na některé z britských univerzit. (Mým oblíbeným obrázkem z našeho zahraničního odboje je předávání doktorských diplomů českým vojákům, bývalým studentům zavřené Karlovy a Masarykovy univerzity, v Oxfordu 24. července 1943.) Zatímco Zink bojoval až do konce války jako dělostřelec československé brigády při obléhání atlantické pevnosti Dunkerque, Macháček se stal lékařem československé vojenské nemocnice v Londýně a později členem lékařského sboru RAF.

Po válce se Macháček (stejně jako Zink) bez velkého přemýšlení vrátil do válkou zdecimované vlasti; sloužil v československé armádě v oddělení letecké medicíny. Brzy však shledal, že národ se změnil. Po „Vítězném únoru" mu bylo naznačeno, že jeho služeb nebude nadále zapotřebí, a tak byl nucen utéci z vlasti podruhé. Německou hranici překročil v noci na 10. května 1948; jeho žena, rozená Angličanka, odjela s děckem legálně. (Zink se svou ženou uprchl 30. března.) Podnikavý Macháček si ve Velké Británii vybudoval lukrativní soukromou praxi a nyní jako důchodce často navštěvuje starou vlast; Zink pokračoval ve svém boji proti komunismu jako novinář v Kanadě.

Co čtenáře na Macháčkově vyprávění nejvíce zaujme, je umírněný tón, který je přesvědčivější než silná slova. Jeho rozhořčení nad hrátkami českých komunistů ve Velké Británii a nad zločiny komunistických mocipánů v Praze je tím účinnější. Karlova univerzita ve svém úsilí o zpřítomnění zanedbávané historie našeho exilu nemohla sáhnout po lepším textu.

Bořivoj Čelovský

MAJEWSKI, Piotr M.: *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*. Warszawa, Wydawnictwo DiG 2001, 356 s.

Polský historik se v této knize pokusil zachytit nejen postoje Edvarda Beneše k německé otázce v Československu, ale i roli německé otázky vůbec v našich dějinách první poloviny 20. století. Publikace je sice určena zejména polskému čtenáři, nicméně široké spektrum použitých pramenů českých i zahraničních, edic a odborné literatury už předem ukazuje na to, že o práci určitě projeví zájem i čeští historici.

Chronologicky autor vymezil téma lety 1908–1945. Rok 1908 zvolil z toho důvodu, že tehdy Beneš na univerzitě ve francouzském Dijonu dokončil svou doktorskou práci, v níž vlastně poprvé představil svůj pohled na politické uspořádání habsburské říše. Ve své práci navrhoval rozdělení říše podle národnostních oblastí, jak to prosazovali realisté a socialisté, k nimž měl Beneš nejblíže. Tato koncepce vlastně rezignovala na české státní právo, které Beneš považoval za nereálné, a proto také byla většinou české veřejnosti odmítána. I přes odpor k německému nacionalismu vyjadřoval ještě těsně před první světovou válkou názor, že Češi a Němci žijící na území Koruny české budou schopni v rámci Rakousko-Uherska vytvořit jeden politický národ. Vzorem mu byla Belgie a Švýcarsko. Benešovy názory za první světové války, kdy se aktivně zapojil do zahraničního odboje, pochopitelně prošly výraznou změnou. Stal se z něj zapřísáhlý odpůrce Habsburků a zastánce samostatnosti českých zemí v jejich historických hranicích. Musel však samozřejmě počítat s tím, že v novém státním útvaru bude žít silná německá menšina. Podobně jako Masaryk však předpokládal, že demokratický systém republiky zabrání národnostním konfliktům. Proto se také ve 20. letech podílel na snahách o vstup německých aktivistických stran do vlády, ovšem stoupající nacionalistické tendence v sousedním Německu, završené jmenováním Adolfa Hitlera kancléřem, předznamenávaly vážné komplikace v soužití Čechů a Němců. Řešení spočinulo na Benešových bedrech po jeho zvolení československým prezidentem v roce 1935. Známá historie, kterou autor podrobně a za použití archivních pramenů analyzuje, skončila v září 1938 Mnichovskou dohodou a následnou Benešovou abdikací na post prezidenta a jeho ochodem do exilu.

Velká část práce se věnuje letům 1939–1945, kdy Beneš sváděl zápas za obnovení samostatného Československa, přičemž nejvíce energie věnoval snahám o oduznání

Mnichovské dohody a dosažení záruk, aby již nikdy k podobné události nemohlo dojít. Odtud vedla cesta k odstranění, nebo alespoň výrazné redukci německé menšiny v Československu. Autor též podrobně analyzuje pokusy o dohodu s předákem sudetoněmeckých sociálních demokratů v Londýně Wenzelem Jakschem. Tato část knihy obsahuje i řadu dalších, pro české historiky dosud neznámých faktů. Majewski zde totiž poprvé, i když nikoli vyčerpávajícím způsobem, využil rozsáhlou pramennou základnu dokumentující představy československých vojenských špiček o řešení sudetoněmecké otázky, a především o úpravách československých hranic s Německem, které dosud nebyly podrobněji analyzovány. Jako hlavní zdroj informací mu posloužily fondy Vojenského ústředního archivu, zejména fond „Štáb pro vybudování branné moci". Při ministerstvu národní obrany v Londýně totiž na jaře 1941 vznikla Studijní skupina (autor ji mylně nazývá Tajnou studijní skupinou a podle mého názoru i poněkud přeceňuje význam československých vojenských kruhů v Londýně), která byla v roce 1943 přetvořena na Štáb pro vybudování branné moci. Obě tyto složky se zejména problematikou úprav československých hranic podrobně zabývaly a z jejich činnosti vzešla řada zajímavých dokumentů. Z nich především vyniká, že českoslovenští důstojníci v Londýně plánovali kromě relativně drobných úprav hranice též zábory rozsáhlých území v německém Slezsku. Plukovník generálního štábu Jaroslav Vedral (Sázavský) dokonce navrhoval obsadit německé oblasti sahající až k Berlínu. Českoslovenští důstojníci na těchto plánech pracovali na přímou výzvu prezidenta Beneše, ovšem už dopředu bylo jasné, jak to vyjádřil Beneš, že jejich návrhy nebudou vlastně k ničemu, protože všechny úpravy hranice s Německem ve prospěch Československa by vedly k automatickému zvýšení počtu Němců v republice. Vojáci, kteří si velmi dobře uvědomovali nevýhodnost československých hranic a velmi těžce nesli skutečnost, že se Československo v září 1938 vojensky nebránilo, proto neváhali vyvinout na Beneše i nátlak, aby jejich hraniční požadavky, zejména v Kladsku a dále pak na Hlubčicku, Ratibořsku a Kozelsku, akceptoval. Autor bohužel nezmiňuje činnost smíšené československo-polské vojenské komise, jejímž úkolem bylo určit nejvýhodnější hranici ve Slezsku a jež byla příkladem československo-polské vojenské spolupráce. Domnívám se však, že by bylo nespravedlivé vytýkat mu toto opominutí. Dokumenty k této komisi se totiž nacházejí ve fondu „Velitelství čs. zpravodajské služby", kde by je badatel (zvláště zahraniční) asi jen stěží hledal. Ani z inventáře, který má ostatně jen provizorní charakter, není přitom jasné, co si má historik pod heslem „Československo-polská komise" představit. Všechny návrhy československých vojáků v Londýně však nakonec zůstaly jen na papíře. Je také otázkou, nakolik by s ohledem na nový způsob vedení boje, kde hlavní roli hrála rychlost a moment překvapení, tyto hraniční úpravy vyřešily strategickou situaci ČSR, když její území by si stále zachovalo relativně úzký a protáhlý tvar.

Pod vlivem zpráv z domova, které informovaly československý exil v Londýně o nacistickém teroru, zaujal Beneš stejně jako jeho spolupracovníci antiněmecké stanovisko. Válka se mu nyní jevila nikoli jen jako boj mezi demokracií a totalitou, ale také jako boj na život a na smrt s germánským živlem. Odsun, ve své počáteční fázi bezohledný a brutální, měl být, kromě definitivního řešení konfliktu mezi Čechy a Němci, také zaslouženým trestem za podíl sudetských Němců na rozbití republiky. Jeho poválečnou realizaci vnímal Beneš jako velké národní vítězství Čechů, představující zásadní přelom v jejich dějinách od bitvy na Bílé hoře.

Jiří Friedl

PEHR, Michal: *Československá strana lidová 1945–1946*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2003, 86 s. + 16 s. tištěných příloh a 14 s. obrazových příloh. (Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.)

Vedle profilových „Sešitů Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR" vydává tento ústav několik interních, malotirážních edičních řad, které se co do charakteru zveřejňovaných textů

i prosté grafické úpravy příliš neliší. Vycházejí v nich materiálové studie (popřípadě komentované dokumenty), které jsou výsledkem činnosti zaměstnanců ústavu i jeho externích spolupracovníků. Patří k nim i edice „studijních materiálů", jejíž valnou část z poslední doby zaujímají svazky pojednávající o národnostní politice, etnických minoritách a českých i slovenských reemigrantech v Československu v prvním poválečném desetiletí, které vzešly od spolupracovníků grantového projektu Heleny Noskové (volyňští Češi, polská a ukrajinská menšina, nově vzniklá řecká komunita, reemigranti z Jugoslávie, Bulharska a Rumunska).

Důvod, proč upozornit na práci Michala Pehra o lidové straně v prvním poválečném roce, jež vyšla jako předposlední titul této edice, plyne především z neutěšeného stavu historického zpracování tématu. Kromě nedávno knižně vydané studie bývalého mládežnického aktivisty lidovců Jana Rennera, která byla ovšem sepsána před téměř půlstoletím v exilu, a sporadických, ideologicky zatížených publikací „předlistopadových" neexistuje v češtině žádné rozsáhlejší syntetizující pojednání o historii ČSL v letech 1945–1948 (neřkuli v období komunistické nadvlády). Koncepčně a interpretačně nepřináší tato materiálová studie vcelku nic nového, její cena spočívá v poměrně detailním přiblížení některých aspektů činnosti jediné nesocialistické strany v českých zemích po válce. Co do pojetí se autor drží tradičního popisného výkladu politických dějin, který staví na kombinaci vlastního archivního výzkumu (ve Státním ústředním archivu, archivu lidové strany a Archivu Kanceláře prezidenta republiky), rešerší dobového tisku a využití sekundární literatury včetně politických memoárů. Některé pasáže mají vysloveně kompilativní ráz nebo jsou prokládány obsáhlými citacemi archivních dokumentů. Autorovy soudy jsou uměřené, spolehlivě se opírají o ověřené poznatky a sotva mohou vzbudit diskusi. Věcně autor nechybuje, jednou z mála nepřesností je tvrzení, že nejvyšším orgánem stranického vedení byl užší výkonný výbor; tuto úlohu plnilo předsednictvo, sestávající z předsedy Jana Šrámka a čtyř místopředsedů. Jak je bohužel v pracích českých historiků o politických stranách celkem běžné, autor pomíjí politické myšlení, v jehož *milieu* se utvářela stranická ideologie a program.

V úvodní kapitolce Pehr shrnuje vývoj lidové strany za první i druhé republiky, vlastní téma jeho práce pak spadá do krátkého období vymezeného osvobozením v květnu 1945 a parlamentními volbami o rok později. Nejprve podrobně dokumentuje obnovování činnosti a organizační struktury strany, v němž zůstávala za svými konkurenty poněkud pozadu, a pokud to dovolují dochované statistiky, uvádí údaje o početním vývoji, dřívější stranické příslušnosti a sociálním i konfesním složení členstva (v září 1945 se pouze 353 lidovců hlásilo k nekatolickým vyznáním). Jedním z dokladů poblouznění české společnosti chimérami slovanství po válce byla zásada, že členem lidové strany se může stát jedině občan slovanské národnosti, nebo komická výzva ministra pošt Františka Hály k pošťákům, že „se musí státi nositeli slovanské vzájemnosti, a proto se jistě brzy naučí nejdůležitějšímu slovanskému jazyku, ruštině" (s. 38). V kapitole o lidoveckém tisku připomíná některé politické aféry kolem týdeníku *Obzory* a uvádí příklady z kampaně *Rudého práva* proti jeho redaktorům, zvláště Heleně Koželuhové. Pokud jde o účast lidovců ve vládě, autor exponuje jednání o znárodnění, při němž byli odstaveni na vedlejší kolej. Vcelku výstižně přitom charakterizuje oba stranické vůdce, Šrámka a Hálu. V kapitole o Prozatímním národním shromáždění akcentuje výhrady lidovců vůči legitimitě tohoto občany nezvoleného orgánu schvalovat zásadní zákony. Věrný je obraz politicko-ideového rozvrstvení lidové strany do několika skupin, působících pod fasádou Šrámkem zosobňované jednoty, i vylíčení skandálního průběhu sjezdu v dubnu 1946, s částečně zmanipulovanými volbami nového vedení. Za poslední kapitolou o květnových volbách následují textové přílohy se záznamem jednání vlády o takzvaných bílých lístcích (vyhrazených pro voliče, kteří se neztotožnili s programem žádné povolené strany) a tabulkou výsledků voleb podle tehdejších volebních krajů. Nakonec je v publikaci přetiš-

těno třináct politických karikatur z dobového tisku ilustrujících předvolební boj.

Milan Drápala

PIOTROWSKI, Mirosław: *Ludzie bezpieki w walce z Narodem i Kościołem: Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978 – Centrala*. Lublin, Klub Inteligencji Katolickiej 2000, 882 s.

Dvoudílná práce (v jednom svazku) přináší původně tajný materiál, který zpracovala v roce 1978 skupina důstojníků ministerstva vnitra příslušných k Úřadu operační evidence (*Biuro Ewidencji Operacyjnej*, 1956), jenž byl roku 1960 reorganizován a přejmenován na *Biuro „C"* a roku 1965 znovu reorganizován a spojen s jednotkou Ústředního archivu (*Centralne Archiwum*). Tento materiál je v podstatě základní informační příručkou či průvodcem po vývoji organizační a personální báze polského ministerstva vnitra od roku 1944 do roku 1978.

Vstupní studie, otištěná v paralelním polském a anglickém znění, je jakýmsi „průvodcem po průvodci" – poskytuje základní sumu informací a orientaci v celkem složité struktuře bezpečnostního aparátu komunistického Polska. Jeho počátky byly spojeny s resortem vnitra, který vznikl v rámci takzvaného lublinského výboru (*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego* – PKWN) v létě 1944 pod vedením Stanisława Radkiewicze; ten zůstal v jeho čele i po přeměně resortu v ministerstvo veřejné bezpečnosti (*Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego*) v souvislosti s přejmenováním lublinského výboru na první prozatímní vládu. Pod uvedeným názvem resort vydržel až do roku 1954, kdy se – jednak pod vlivem útěku Józefa Światła, vysokého důstojníka desátého odboru ministerstva (pro vnitřní záležitosti), jednak pod vlivem změn po Stalinově smrti – rozdělil na dvě organizační jednotky. První z nich byl Výbor veřejné bezpečnosti (*Komitet Bezpieczeństwa Publicznego*), který byl jako přechodný útvar začleněn v roce 1956 do paralelně zřízeného ministerstva vnitra (*Ministerstwo Spraw Wewnętrznych*). Rok 1956 přinesl první zásadnější reorganizaci resortu vnitra, která reflektovala změněné poměry v sovětském bloku druhé poloviny 50. let a znamenala omezení do té doby výlučného až nekontrolovatelného postavení resortu. Až do poloviny 60. let v něm docházelo jen k dílčím změnám, souvisejícím opět s blokovým a vnitrostátním vývojem (např. rostoucí důraz na boj s revizionismem), které v první polovině 60. let nabraly na obrátkách: v roce 1962 byl vytvořen speciální utajený odbor pro boj s „reakčním klérem", roku 1964 vzniklo již zmíněné *Biuro „C"*, jehož cílem měla být koordinace boje s rodící se opozicí, o rok později pak následovalo *Biuro „T"*, koordinující a zajišťující technickou podporu boje s opozičními silami. V roce 1966 tyto změny vyústily do celkové reorganizace vnitra, doplněné roku 1969 přerozdělením kompetencí. V roce 1971 pak jednotky pohraniční stráže, roku 1965 převedené pod ministerstvo národní obrany, byly přičleněny zpět k vnitru v rámci celkového „posílení ofenzivní činnosti proti vnitřnímu i vnějšímu nepříteli". Podle autora teprve tato struktura vydržela až do konce komunistického režimu v Polsku, kdy byla (roku 1990) nahrazena novou koncepcí.

První díl práce obsahuje údaje o personálním obsazení základních organizačních forem aparátu vnitra v letech 1944–1978: Polského výboru národního osvobození (21.7.1944–31.12.1955), ministerstva veřejné bezpečnosti (1.1.1945–6.12.1954), Výboru veřejné bezpečnosti (7.12.1954–28.1.1956) a ministerstva vnitra (7.12.1954–1990). Každé z těchto organizačních forem je věnována zvláštní kapitola (resort veřejné bezpečnosti PKWN a ministerstvo veřejné bezpečnosti se berou jako jeden celek), která je dále rozdělena na vstupní instrukci, nástin organizační struktury příslušné formy a její personální složení, zahrnující ministry, jejich náměstky, předsedy Výboru veřejné bezpečnosti a jejich náměstky, ředitele odborů (*department*), kanceláří (*biuro*), správ (*zarząd*) a jejich zástupce, náčelníky oddělení (*wydział*) a jejich zástupce a dále vedoucí úseků (*sekcja*); celkem jsou zde údaje o 2 186 funkcionářích vnitra. Druhý díl obsahuje biogramy, respektive služební profily vedoucích pracov-

níků aparátu vnitra od ministra po ředitele odborů, seřazené podle výše nastíněných základních etap vývoje resortu. Většina profilů je doplněna fotografií, každý profil má pevnou strukturu, zahrnující datum narození, sociální a národnostní původ, nejvyšší dosažené vzdělání, stranickou příslušnost a hodnost a dále základní, chronologicky podaný přehled služební kariéry. Práce je doplněna seznamem zkratek, abecedním rejstříkem všech organizačních jednotek resortu v letech 1944–1978 a jmenným rejstříkem.

V úvodní studii Piotrowski mj. upozorňuje na „zajímavost" národnostního složení funkcionářů bezpečnostního aparátu (s. 25). Podle jeho názoru tato publikace bude mít zásadní význam pro jakékoli úvahy o takzvané židokomuně čili o podílu Židů, ale i jiných národností, na tomto aparátu. Autor k tomu říká: „Již dnes však můžeme směle prohlásit, že bezpečnostní formace jak ve svých strukturách, tak svým personálním obsazením byla nepolskou organizací. Samozřejmě že velké množství lidí na vysokých místech mělo v kolonce 'národnost' napsáno přídavné jméno 'polská', u mnoha však figuruje národnost ukrajinská, ruská, arménská, běloruská a více než často židovská. Zvláště představitelé té poslední zaujímali v bezpečnosti klíčová místa. Výpočet procentuálního zastoupení těchto osob v aparátu bezpečnosti, mj. z hlediska významu zastávaných stanovisek, musíme ponechat dalším badatelům." Pokud už přistoupíme na autorovu perverzní hypotézu, že národnostní statut je přímo úměrný ochotě stát se příslušníkem komunistické bezpečnosti, nevím, jak se mu podařilo dospět k názoru, že polská bezpečnost byla nepolská; a nemusíme to vůbec nechávat budoucím badatelům, stačí spočítat to, co uvádí samotná publikace. Vezmeme-li nejvyšší funkcionáře (ministři, jejich náměstci a generální ředitelé, u přechodného Výboru veřejné bezpečnosti pak analogické funkce), snadno zjistíme, že ze 30 osob 24 (čtyři pětiny) uvádějí polský původ a šest (pětina) jiný, tj. židovský. Pokud upřeme pozornost na úroveň ředitelů odborů, zjistíme, že ze 153 bylo 111 osob (72,5 %) polského původu, 32 (21 %) židovského původu a pouhých pět (3,2 %) běloruského, tři (2 %) ukrajinského a dva (1,3 %) ruského původu, na úrovni zástupců ředitelů odborů působilo 81,5 % osob polského původu, 13,1 % židovského původu a 5,4 % se dělí mezi další národnosti. Jelikož na spočítání dalších dvou tisíc funkcionářů již nezbývá trpělivost, pouze listuji a výsledek je zhruba stejný – na každé tři až čtyři funkcionáře polského původu připadne jedna osoba s napsaným židovským původem a sem tam se mihne nějaký ten Bělorus, Ukrajinec, Rus, Litevec či Armén. Buď pan Piotrowski neumí počítat, nebo ví, proč to počítání nechává budoucím generacím. Jistě však ví, co dělá, když odkazuje souběžně na takové autority, jako byl generál Zygmunt Berling (velitel druhé polské východní armády, která přišla do Polska v sestavě sovětské armády a vytvořila základ nové armády lidového Polska) nebo jako je známý lublinský „historik" Henryk Pająk, pro nějž je pojem „židokomuna" synonymem poválečného vývoje v Polsku (vstup Polska do Evropské unie považuje týž pán za neštěstí srovnatelné s trojím dělením Polska).

Piotrowského přístup je jen drobnou ukázkou jednoho z oblíbených interpretačních schémat vzniku komunismu v Polsku, které je silné zvláště na nacionálně či klerikálně orientované pravici a jehož podstatu lze vyjádřit slovy: my nic, to všechno oni (oni – Židé a další Nepoláci). Zkrátka a dobře, roduvěrný Polák může být jen katolík, a pokud je komunista, pak to není Polák; a pokud říká, že je, vždycky ještě zbývá podezření, že lže; a pokud nelže, pak prostě přestal být Polákem. Bohužel, pan Mirosław Piotrowski ví, jak zkazit radost.

Jiří Vykoukal

SPOERER, Mark: *Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz: Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge im Deutschen Reich und im besetzten Europa 1939–1945*. Stuttgart – München, Deutsche Verlag-Anstalt 2001, 332 s.

Přestože pro zahraniční historiografii není fenomén nucené práce zahraničních dělníků a vězňů německých táborů ve třetí říši novým

tématem a předložila již řadu důležitých dílčích monografií, syntetických prací k tomuto tématu je zatím poskrovnu. Po monografii německého historika Ulricha Herberta z poloviny 80. let 20. století o využití zahraničních dělníků ve válečném hospodářství třetí říše (*Fremdarbeiter: Politik und Praxis des „Ausländer-Einsatzes" in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches*. Berlin – Bonn, Dietz-Verlag 1985) je kniha mladého německého historika, vědeckého asistenta na univerzitě ve Stuttgartu-Hohenheimu Marka Spoerera z roku 2001 teprve druhým přehledovým dílem k tomuto tématu.

Spoererova kniha přesvědčivě dokládá, že nucená práce zahraničních dělníků ve prospěch nacistického režimu za druhé světové války velmi významně přispěla k válečnému úsilí Německa. Bez ní by Hitlerova třetí říše těžko mohla vzdorovat spojeneckým armádám až do května 1945. Nejpozději na jaře 1942 byly totiž vyčerpány pracovní rezervy německého hospodářství a další fungování zbrojního průmyslu nebo zemědělství bylo možné jen právě využitím nucené práce zahraničních dělníků. V letech 1939–1945 bylo v Německu pracovně nasazeno přibližně třináct a půl milionu dělníků ze zahraničí. Někteří přišli pracovat pro německé hospodářství dobrovolně, převážně šlo ale o polské a ruské válečné zajatce i příslušníky dalších evropských národů, kteří byli deportováni do německých pracovních táborů. Nejhůře na tom pak byli židovští vězni nacistických koncentračních táborů a obyvatelé židovských ghett, kteří byli odsouzeni ke smrti prací.

Spoererova práce se vyznačuje přesvědčivostí výkladu a bohatou pramennou základnou. Současný stav znalostí daného tématu pak rozšiřuje o čtyři nové úhly pohledu – všímá si způsobů získávání zahraničních dělníků v evropských zemích okupovaných třetí říší i v zemích jejích spojenců (Československo, Polsko, Dánsko, Norsko, Holandsko, Belgie, Francie, Jugoslávie, Řecko, Sovětský svaz, Tunisko, Itálie, Maďarsko) a jejich nuceného nasazení za druhé světové války v říšském hospodářství; usiluje o statisticky přesné zachycení rozsahu nucené práce ve prospěch německého hospodářství v letech 1939–1945; hledá konkrétní viníky využívání otrocké práce jak na straně státních úřadů třetí říše, tak i mezi jednotlivými německými průmyslníky; skicuje podobu poválečného odškodnění nuceně nasazených zahraničních dělníků německými vládami až do přijetí odškodňovacích zákonů v Německu a v Rakousku v červenci 2000.

Spoererův mnohovrstevnatý obraz fenoménu nucené práce v Hitlerově třetí říši, v němž se neztrácí ani osud nuceně pracujících Čechů – jejich postavení bylo podle autora o poznání lepší než v případě polských, ruských a židovských dělníků-vězňů – zachycuje různé skupiny nuceně nasazených, jejich těžké životní a pracovní podmínky, vztahy k německému obyvatelstvu a příčiny jejich nuceného pracovního nasazení. Správně pak Mark Spoerer ukazuje, že v souladu s nacistickou rasovou ideologií byli na tom lépe dělníci a na práci nasazení zajatci ze západní Evropy, samozřejmě s výjimkou Židů, než jejich protějšky ze zemí východní Evropy, žijící a pracující v nesporně těžších, ba tragických podmínkách a nezřídka odsouzení k smrti prací stejně jako Židé. Ke kladům Spoererovy práce patří také to, že závěrečnou kapitolu věnoval otázce odškodnění nuceně nasazených německými vládami po druhé světové válce. Zde zřetelně dokládá, že zatímco bývalá Německá demokratická republika odmítala až do svého zániku v roce 1990 jakoukoli zodpovědnost za nacistické zločiny, a tím i za nucenou práci ve prospěch třetí říše, Spolková republika Německo se naopak cítila v desetiletích po skončení druhé světové války odškodněním milionů nuceně nasazených finančně silně zatížená, a navíc z ideologických důvodů odmítala odškodnit oběti nucené práce z bývalých komunistických zemí. Samotní představitelé německých hospodářských kruhů pak zcela odmítali jakékoliv spojení svých firem s nucenou prací třetí říše. Nejen tato závěrečná pasáž řadí Spoererovu práci do kategorie těch, které mají velký význam v procesu poznávání a vyrovnávání s jednou z temných kapitol moderních německých, a tedy i evropských dějin.

Pavel Zeman

Summaries

***Plagiarism in* Soudobé dějiny**

A Statement from the Publishers

Thanks to David Pazdera of *Střelecký magazín* it has been brought to the attention of the Editors of *Soudobé dějiny* that they inadvertently published a plagiarized article in the last number of the journal. The article, 'Tendenční neutralita: Československý zbrojní průmysl a italsko-habešský konflikt', appeared in *Soudobé dějiny*, vol. 10 (2003), nos 1–2, pp. 9–28, having been submitted by its alleged author, Abadi Woldekiros. It turns out that Woldekiros has unscrupulously submitted an article by Juraj Chmiel 'Československý zbrojársky priemysel a taliansko-etiópsky konflikt', which was first published thirteen years ago in the journal *Historie a vojenství* (1991/2, pp. 40–64), having for the most part merely translated it from the Slovak into Czech. When deciding whether to publish this article the Editors of *Soudobé dějiny* proceeded as they always do, first requesting it to be refereed by an acknowledged expert on the topic.

The publishers of *Soudobé dějiny* deeply regret that this flagrant act of fraud was not discovered till a year after its publication and they are now taking appropriate steps against the plagiarist. Above all, however, the publishers apologize to readers of *Soudobé dějiny*, to the editors of *Historie a vojenství*, and especially to the true author of the article, Juraj Chmiel.

Articles

Czech Fascism, 1938–45: Taking Stock

Otomar L. Krejča

In this essay the author presents an outline of Czech Fascism not as an anomaly but as a phenomenon with an international context, as one of the key ideologies and co-determinants in the dynamic of modern history. He argues that the prerequisites for the formation of Fascist attitudes and mentalities first emerged in the closing years of the eighteenth century. This eventually led to the attempt to achieve a Fascist solution to the crisis of Modernism, which was traumatically revealed by the First

World War and its attendant shock to civilization. The instability of the traditional power structures when faced with the acute threat of the radical left-wing alternative enabled Fascism to grow into a mass movement seeking to establish a totalitarian state. The élites offered the Fascists power, or a share in it, in the hope of dispelling this threat without it slipping out of their control.

The marginality of the Czech Fascists, which is clearly revealed in the sketch of its development, begs the question, the author argues, of what forces limited its spread. It seems that the internal make-up of society, the genuine plurality of the 'public space', in which the cultural-intellectual dimension managed to be continually present, was more effective than the external framework provided by the State. Not even the collapse of the ethos of the First Republic after the Munich Agreement in late September 1938 and the subsequent expansion of ultra-conservative, clerical, and pro-totalitarian tendencies offered Czech Fascists greater room for manoeuvre, though they still did attempt to take power. And for those still willing to consider the Fascists an instrument to be used for their own ends, the Fascists mainly became undesired competition. The situation in the short-lived Second Republic (from after the Munich Agreement in late September 1938 to the German invasion of mid-March 1939) made clear, however, which ideas and approaches were simply of the far right and which were purely Fascist.

As the author states, at first sight the Czech Fascists, surprisingly, had not become a true force even after the country had been occupied. As before, the German side initially offered broad support to them as a means of applying pressure, achieving German aims, and keeping a supply of secret-police informers. None the less, the true participation of home-grown Fascists in the exercise of power was made impossible not only by their clear inability to ensure that the Protectorate could be functionally taken advantage of during the war, particularly as a base for production, but also their continuing ambition to become – owing to similarity of ideology – a partner instead of a mere instrument of the Occupation authorities. Dozens of Fascist groupings (chiefly ephemeral) did emerge, which the author classifies into three currents according to their main inner tendencies and their ideological orientation to unconditional opportunistic collaboration and the attempt to attain outright power. The removal of the Fascists as an organization in the Bohemian Lands was, somewhat paradoxically, carried out by the Germans themselves in connection with the adoption of a new, entirely professional line of active collaboration that substituted the purely opportunistic adoption of Nazi claims to global power, symbolized by the concept of the New Europe, for the provincial nature and anachronistic dogmatism of Czech Fascism.

The author concludes with a brief discussion of the fate of the leading Fascists, the natural limits of the attempt to bring Czech Fascists to trial after the war, and, ultimately, some of the trends that survive to this day, into which some characteristic traits of Fascist approaches to reality have been able to transform themselves. In this context it is reasonable to consider, for example, how permanent wartime mobilization entered into the life of the individual, society, and global power politics.

Resolve versus Loyalty: Views and Attitudes of the Czechoslovak Army Command, 1938

Pavel Šrámek

The author demonstrates how the expertly argued plans and the attitudes of the top ranks of the Czechoslovak Armed Forces, which were deeply rooted in the idea of Czechoslovak statehood, clashed with the dynamic of international and Czechoslovak internal events in 1938, and were recast under their weight. In 1938 the Army command was preparing for war with Germany. It was worried that the Wehrmacht might take Czechoslovakia by surprise and might thus prevent a mobilization of Czechoslovak troops, which would make long-term defence inconceivable. Consequently, the General Staff twice proposed extraordinary military measures in the first half of 1938 (in connection with the *Anschluß* in March and reports about irregular movements by the Wehrmacht in May). The army did not interfere directly in talks with the German minority. In reaction to continuing appeasement by Czech politicians, however, it began to believe that the Government had over-estimated the strength of Germany; it thus tried to make it clear to the politicians that it was ready and willing to fight.

In September 1938, with war clearly in the offing, the Army command urged the politicians to pass legislation to call up the reserves and order mobilization. The Government and President Edvard Beneš were willing, in view of Czechoslovak foreign policy, to meet these demands only in part, and it was only the temporary change in the attitudes of France and Great Britain, which enabled the mobilization order.

Immediately after the signing of the Munich Agreement, the Army attempted to mitigate the extent and consequences of the German occupation as much as possible. Through its representatives in Berlin and intervention at the Foreign Ministry, the General Staff attempted to maintain influence in some strategic areas; other military leaders wanted to reverse developments even at that price of the Army taking power. Neither position succeeded.

The disastrous Czechoslovak failure in diplomacy, which barred a military solution to the conflict and prevented the Army from proving its ability to fight, brought the military élite nothing but frustration with the democratic system and distrust of it. In the period of the Second Republic, soldiers were critical of politicians, political parties, and institutions, and thus sought to strengthen the role of the Army in the State while advocating authoritarianism.

Damned Commitments: The British, the French, and the Problem of Guaranteeing the Security of Czechoslovakia after the Munich Agreement

Vít Smetana

The article examines one of the final chapters in the history of appeasement policy before the outbreak of the Second World War. The promise of an international

guarantee of the new Czechoslovak frontier, which was contained in the Anglo-French plan of 19 September 1938 and the Annex to the Munich Agreement ten days later, reflected British and to a lesser extent French belief in the possible attainment of a new European settlement. With the passage of time and further German aggression, this turned out to be a mere illusion. The growing Czechoslovak dependence on Germany made the whole concept of a practicable guarantee increasingly hypothetical. From late January British diplomacy and military planning were concerned also with what they presumed was the impending threat of a German attack on Switzerland, the Netherlands, or even Great Britain. In such circumstances commitment towards a country that was clearly in the German orbit was considered unrealistic and an unbearable burden.

The British government, however, was bound by a parliamentary declaration made by the Minister for Co-ordination of Defence, Sir Thomas Inskip, on 4 October 1938 – namely, that the government considered the British guarantee 'as being now in force'. Subsequent events in Slovakia, which were instigated from Berlin and led to Slovak separation on 14 March 1939, provided the British with an opportunity to rationalize their backing out of the promised guarantee. Foreign Office documents, however, show that the guarantee was considered a 'dead letter' well before the final break-up of Czecho-Slovakia and the German occupation of the Bohemian Lands – at the latest, by the time it became clear that both Italy and Germany had no intention of taking part in a multilateral form of the guarantee. Nevertheless, the Czechoslovak tragedy functioned as a catalyst for British (and therefore also French) foreign policy, and in a fortnight it undertook another commitment in Eastern Europe, this time to Poland, which eventually did bring Britain into war.

A Nearly-forgotten Legend of the Czech Resistance: Jan Smudek and German Occupation Policy

Petr Koura

In this biographical article the author discusses Jan Smudek, a now somewhat obscure figure of the Czechoslovak resistance to German occupation. Smudek was born in west Bohemia on 8 September 1915, attended school in the towns of Domažlice and Pilsen, and, in 1938, began to attend a technical college in the town of Kladno. He had been active in the Junák and Sokol youth organizations, which influenced his patriotism. After the Germans occupied the rump Czecho-Slovakia, Smudek joined the resistance.

First he stole a German soldier's pistol in Prague, and used it to kill a German sergeant, Wilhelm Kniest, during a scuffle in Kladno on 8 June 1939. On the basis of archive records the author demonstrates the extraordinary importance of this affair in the early days of the Occupation. The Germans had assumed it to be a politically-motivated killing intended to provoke an anti-German uprising. Despite their widespread repressive measures in the Kladno district, the Germans failed to

apprehend the culprit. Smudek continued in the resistance near his native Domažlice. His group was in touch with the military resistance group Defence of the Nation (Obrana národa) and the left-wing 'We Shall Remain Faithful' Petition Committee (Petiční výbor Věrni zůstaneme). After these two groups were exposed, the Gestapo tried to detain Smudek in March 1940, but he wounded one of their agents and escaped into the woods. Three days later, while trying to cross the frontier, he shot and killed two German inland-revenue employees.

In reprisal, 150 people in Domažlice were taken hostage and deported to the Flossenbürg concentration camp. Smudek's acts were also censured by the Protectorate Government. A handsome reward was offered for his capture. Among the Czech population, however, Smudek became a national hero, earning the nickname 'Nepolapitelný Jan' (Elusive Jan). He eventually managed to escape to Yugoslavia by way of Hungary and Slovakia, join the Czechoslovak Army abroad, and fight with it till the end of the war. His story became the subject of a film from Soviet Georgia, *Uchinari Jani* (Elusive Jan, 1943), and was an inspiration for the renowned American film *Casablanca* (1942).

After the war Smudek stood as a Czechoslovak People's Party candidate for the National Assembly, but was not elected. Following the Communist takeover he went into exile again. After spending most of his remaining life as a private businessman in France, he returned to his native Bohemia where he died on 17 November 1999.

The Integration of National Identities in the Process of European Unification

Jan Pauer

Not only the collapse of Communism and the subsequent increase in ethnic and national conflict, but also the processes of European integration and globalization have revived the international debate about the relationship between national identity and political order. The present article is concerned with the discussion of the term 'national identity', which is currently underway in almost all the social sciences. It considers the possibilities and limits of supranational political integration in Europe in the light of U.S., Canadian, and Swiss experience with constituting political nation-states. The transformation of the European Union from an community of shared economy and law into one with a common political system demands a strengthening of the legitimacy of a supranational régime, which has hitherto been tied to the nation-state and the public. The absence of a single democratic sovereign European entity and the growth of the shortcomings of democracy in the European Union lead to conflicting conclusions in the discussion. The principal cultural-national limits of supranational integration are emphasized on the one hand, while long-term trends weakening the exclusive character of national identity, as well as the political will to its gradual expansion by way of shared democratic and constitutional practice, are emphasized on the other.

Nationalism in Hungarian-Slovak Relations: Conflicts, Traumas, and Points in Common in the Interpretation of Nineteenth and Twentieth-century Social History

Eva Irmanová

In this article the author presents a summary of the results of a comparative analysis of selected works of historical literature by Hungarians and Slovaks, which were published between 1918 and 1985. The analysis was oriented to controversial questions of Hungarian-Slovak social history, and also considered the ideological and political development of the two national communities. The author concludes that in interpreting and judging historical events considered key by Slovak and Hungarian societies, their political élites, and historians, there exists a clear psychological incompatibility, whose roots lie in the assumed antithetical character of the national interests of these communities and in defence of their own identities.

Materials

Model Youth in the Protectorate: The Activity of the Council for the Education of Youth, 1942–45

Jan Špringl

The Council for the Education of Youth in Bohemia and Moravia (Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě) was a totalitarian mass organization, modelled after the Hitlerjugend and with Hitlerjugend advisers having the main say in it. It was aimed at the extra-curricular education of youth from ages ten to eighteen in a spirit conforming to Nazi ideology, the war aims of the Third Reich, and Nazi ideas about the role of the Czech nation in the 'New Europe'. At the initiative of the German authorities of Occupation led by Deputy Reich Protector Reinhard Heydrich (1904–1942) and with considerable support from some Czech collaborationist groups, the Council was founded on 28 May 1942. It officially began its work on 13 March 1943 and lasted till the end of the war and the Protectorate of Bohemia and Moravia. The Protectorate Minister for Schools and Education, Emanuel Moravec (1893–1945), became its Chairman. František Teuner (1910–1978), a trained physician and founder of the youth wing of the Vlajka association, was appointed its General Officer.

In this the first ever extensive discussion of the topic, the author discusses the tasks and organization of the Council. Its main activity was indoctrination of youth under the term 'intellectual education', and it also organized propagandistic sporting events and cultural competitions, work brigades, and holiday camps. Towards the end of the war it organized the recruitment of Czech youth to dig anti-tank barriers in the Protectorate and the Reich. The Council created its owr territorial administration, but was actually based on a network of previously existing clubs, particularly sports clubs. In the latter half of 1944 it set up the 'special action units' ('ZZ-oddíly' or 'oddíly zvláštního zasazení'), which were meant to become its moral and ideological élite, mainly to deal with the aftermath of Allied air-raids.

The Council published a number of periodicals for boys and girls as well as other magazines for propaganda and instruction. The author considers in detail the intellectual education that was intended to become the main pillar of the mental transformation of the young generation. It was based on Moravec's ideological conception, and covered four areas – history, the Reich and its organization, culture, and the 'new way of life' – it presented the youth with historical models of Czech-German coexistence under German patronage and with examples of German heroism and perfection. The functionaries of the Council sharply criticized 'tramping' (hiking and camping) and 'potápkovství' ('diving', an expression taken from a move in swing dancing), which were marked by a characteristic way of dressing and a loose way of living, because they saw them as decadent survivals of earlier Czechoslovak education and a threat to their own project.

The author also discusses events related to sport and the arts, which were held under the patronage of the Council, the biggest of which was 'Youth Week' in July 1944.

Lastly, he considers the attitude of Czech society towards the Council, which he describes as contradictory. He argues that behind an external conformity were concealed distrust, disgust and passive resistance, which increased as the end of the war drew close. That was manifested in the fact that in the Protectorate only half of the one million youths eligible for membership actually joined. The Council did not, according to the author, succeed in its efforts to bring Czech youth totally under its control.

Discussion

Peter Glotz and His Picture of History

Eva Hahn and Hans Henning Hahn

In his commercially successful new book, *Die Vertreibung Böhmen als Lehrstück* (Munich, 2003), Peter Glotz presents an idiosyncratic interpretation of nineteenth and early twentieth-century Bohemian history as the prelude to the expulsion of the Bohemian Germans after the Second World War. In their discussion of Glotz and his picture of history, the authors of the present article point out not only the historically serious errors of his interpretation, but also the problem of his interpretation in the larger context of European history, which Glotz offers his readers in his latest book and other publications. The authors also consider the clear signs of Glotz's subjectively emotional one-sidedness. They believe this has led to, among other things, his failure to understand the central problem of coming to terms with the moral aspects of the expulsion of the Germans from Eastern Europe after the Second World War. The authors of the present analysis place Glotz's book in the Sudeten-German patriotic tradition of historical-political literature oriented towards *Großdeutschland*. They believe that Glotz's inadequate approach to Czech historiography, his stereotypically disdainful judgments of the standpoints of Czech political leaders, and his negative attitude towards the system of states that was established in central Europe after the First World War are manifestations of this tradition.

Opposition within the Social Democratic Party in Exile: Concerning a Book by Radomír Luža

Karel Hrubý

Together with émigré friends who had left Czechoslovakia after the Communist takeover in February 1948, Radomír Luža founded an opposition 'reform group' within the Czechoslovak Social Democratic Party in exile. The group reproached the old Social Democratic leadership with having made concessions to the Communists after the war and with being unable to part with the political conception of the National Front. The author of the present review article, who took over the leadership of the Social Democratic Party in exile in the 1980s, reproaches Luža with having painted an idealized self-portrait in his book at the expense of a credible account of the history of the Social Democratic Party in exile and thus with having inadmissibly conflated the role of eye-witness with that of historian. He also gives a critical account of Luža's activity in intelligence gathering and diplomacy in the 1960s and late 1980s, which aimed to achieve an 'historic compromise' with the Communists and renew the 1945 *status quo* in Czechoslovakia.

Reviews

A Synthesis of the History of the First Czechoslovak Republic

Robert Kvaček

Zdeněk Kárník, *České země v éře první republiky (1918–1938)*, vol. 1: *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*; vol. 2: *Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*; vol. 3: *O přežití a o život (1936–1938)*. Prague: Libri, 2000–03; 571, 577 and 803 pp.

This is a highly favourable review of Zdeněk Kárník's three-volume history of the Bohemian Lands in the First Republic, 1918–38. The reviewer praises the author's wide-ranging knowledge of the topic, his balanced and well-conceived approach, and his awareness of the various aspects of the history, in which, in addition to the main focus on politics, the author has left considerable space for a consideration of areas such as economics, technology, relations amongst the various nationalities of the country, and way of life.

A Productive Demolishing of Myths

Adéla Gjuričová

Jiří Suk, *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Prague: Prostor, 2003. 508 pp. Photographs, chronology of events, index of names.

The book under review, which won its author the Magnesia litera Prize in 2003, presents a detailed analysis of the changes in Civic Forum strategies for taking power

and an exploration of régime-change in Czechoslovakia in 1989/90. The reviewer praises Suk's work with primary sources, his theoretically informed and open-minded approach that avoids the pitfalls of historical determinism, his debunking of oft-repeated legends concerning the events and actors, and his uncommonly good writing style.

The Czechoslovak National Social Party in a Trap

Jaroslav Rokoský

Jiří Kocian, *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948: Organizace, program, politika*. Brno: Doplněk, 2002, 262 pp.

Veteran historian Jiří Kocian has, according to the reviewer, produced a high-quality piece of work that displays extraordinary familiarity with the sources and presents the first comprehensive treatment of the topic of the Czechoslovak National Social Party. While it does fill in glaring gaps in our knowledge, the work fails to explain the problematic sides of the past, the most important of which probably is the role that this party played in forming and maintaining the National Front, a system that paved the way to the Communist takeover. The reviewer also feels that Kocian is too benevolent in his judgment of this party.

Ten Insights into Literature and the Régime after February 1948

Jiří Knapík

Michal Bauer, *Ideologie a paměť: Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. Jinočany: H&H, 2003, 359 pp.

In ten thematically-related chapters the author examines the literary events and, in particular, the changes in the institutional basis of Czech literature in the early years following the Communist takeover in February 1948. The reviewer emphasizes Bauer's detailed use of archive records and the contemporaneous press, but argues that his excessively limited range of sources (Bauer has ignored records of institutions responsible for arts and culture policy at the time) has resulted in the wobbly interpretational basis of Bauer's overall cultural-political framework and his imprecise or incomplete account of some events. On the other hand, he sees the strong points of the author's approach chiefly in his account of three broadly-based propaganda campaigns in the arts – 'Operation Jirásek', 'The Fučík Badge', and 'Working-class Writers'.

The Subtle Shackles of Cleo: East European Historiography after the Collapse of the Iron Curtain, between Scholarly Ethos and the Legitimization of the Rulers

Pavel Kolář

Alojz Ivanišević, Andreas Kappeler, Walter Lukan, and Arnold Suppan (eds), *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*. Frankfurt on Main: Peter Lang, 2002, 548 pp.

The volume under review comprises critical self-reflections of East European historians comparing their academic communities with 'standard' Western scholarship, as well as commentaries on them by their West European colleagues. It constitutes the first attempt at an overall assessment of the development of historiography in eastern and central Europe after the disintegration of the Soviet bloc. On the basis of these articles and commentaries, the reviewer attempts an overall comparison of the development of institutions concerned with history, theoretical and methodological discourse, and the relationship between politics and historiography in the post-Communist half of Europe.

A 'Post-colonial' View of the Habsburg Myth

Vlastimil Hála

Johannes Feichtinger, Ursula Prutsch, and Moritz Csáky (eds), *Habsburg postcolonial: Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*. Innsbruck: Studien, 2003, 343 pp.

The reviewer first considers the term 'postcolonial' studies, which has become established to describe a wide range of approaches used in the interpretation of the histories of countries with 'colonial' pasts. The contributors to the volume take these approaches in their historical examination of the countries of Austria-Hungary. They operate, however, with the terms 'internal colonialism', 'cultural hegemony of the centre' and 'suppression of the other', in an attempt to do away the idealized picture of Austria (or Austria-Hungary), which is embodied in the 'Habsburg Myth'. The tenability of 'postcolonial' views, the reviewer argues, is not always demonstrated, yet the volume as whole contributes much.

The Church in the Nation-States of Interwar Europe

Jaroslav Šebek

Hans-Christian Maner and Martin Schulze Wessel (eds), *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939: Polen – Tschechoslowakei – Ungarn – Rumänien* (Forschungen zur Geschichte und Kultur der östlichen Mitteleuropa, vol. 16). Stuttgart: Franz Steiner, 2002, 220 pp.

In three thematic blocks this volume explores denominational disputes during the formation of the successor states of Austria-Hungary and the relations between Church and State, or society and religion, in each of these countries in the interwar period. All the contributions, the reviewer says, point to the close link between political developments and shifts in the sphere of religion and the Church, as well as, in some cases, its symbiosis with the growing far right. In addition to the conflict between the universal institution of the Churches and the new ethnic boundaries, the clear national identification of the Churches was no exception either.

Pauer's Woefully Belated Czech Première

Jitka Vondrová

Jan Pauer, *Praha 1968: Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – plánování – provedení.* Trans. from the German by Milada Kouřimská and Milan Kouřimský. Prague: Argo, 2004, 358 pp.

The chief shortcoming of the book under review is that it reflects what experts knew about the Warsaw Pact intervention in Czechoslovakia in 1968 back when it was first published, in German, in 1993. Since that time Pauer has not brought the story up to date, although a great many documents and articles have been published since then. Some of the conclusions presented in the work under review are badly in need of revision. One of the strong points of this volume, according to the reviewer, is the analysis of attitudes of the leaders in the Soviet Union and other Warsaw Pact states, as well as the detailed description of the first days of the August occupation. On the other hand, Pauer almost entirely neglects Czechoslovak internal political developments.

What is Fascism?

Peter Švík

Noël O'Sullivan, *Fašismus*. Trans. by Tamara Váňová and Ivo Lukáš. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002, 222 pp.

The reviewer of the Czech translation of Noël O'Sullivan's *Fascism* (first published in 1983) is impressed by the author's non-ideological, logically consistent theory of Fascism. That, argues the reviewer, has enabled the author to trace the roots of Fascism, surprisingly, back even to the 'emancipating' ideas that have been forming Western civilization since the French Revolution. The chief feature of Fascism, he believes, is the 'activist style of politics'.

Slovak Views of Russia

Marína Zavacká

Dagmar Čierna-Lantayová, *Pohľady na východ: Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934–1944*. Bratislava: Veda, 2002, 265 pp.

On the basis of contemporaneous press reports and diplomatic records the author, according to the reviewer, gives a skilful account of the changes in the way Soviet Russia was perceived by the Slovak élite in the ten years from just before the Soviet-Czechoslovak mutual assistance pact of 1935, through the German-Soviet Pact of 1939, to the state of war between the Slovak State and the USSR from 1939 to 1945. The reviewer points out the radical changes in the opinions of some politicians and intellectuals, and recommends the book as a sensitive probe into the history of modern Slovak political thought and mentality.

A First-rate Journal on the History of the Cold War

Jan Růžička

Journal of Cold War Studies (JCWS)

The author provides a profile of this American journal devoted to the history of the Cold War. Since it was launched in 1999, he writes, the journal has gained a considerable international reputation. He discusses some of the single-topic numbers of the journal (including the end of the Cold War, the break-up of the Soviet Union, and arts and culture during the Cold War), the particularly interesting articles, and the important discussions found in its pages, especially, he feels, the one about the foreign policy of Charles de Gaulle.

Documents

Underground Leaflets and Chain Letters Dating from the First Months of the German Occupation

Stanislav Kokoška

This volume contains ten underground leaflets (including two satirical poems), which were disseminated in the Protectorate of Bohemia and Moravia from March to July 1939. In the introduction the Editor puts the leaflet activity into the context of resistance to the Occupation as well as the security measures of the German authorities and the Protectorate Government.

Chronicle

Preparations for the 20th International Congress of Historical Sciences, Sydney, 3–9 July 2005

Jaroslav Pánek

The International Congress of Historical Sciences is organized every five years by the International Committee of Historical Sciences. In this report the author discusses its work and the upcoming congress in Sydney, Australia, and attaches a list of the three big topics planned for discussion ('Humankind and Nature in History', 'Myth and History', 'War, Peace, Society, and International Order in History'), the twenty-six specialized topics, and twenty round-table discussions. Further information on the Congress can be obtained by going to their website at *www.cishsydney2005.org* or *http://faculty.edfac.usyd.edu.au/projects/ische/index.php?p=cish*.

The Restitution of Cultural Property of Victims of the Shoah

Mečislav Borák

A conference called 'The Lost Heritage of Cultural Assets: Documentation, Identification, Restitution, and Repatriation of Cultural Assets of Victims of the Second

World War' was held in the Museum of Decorative Arts, Brno, in November 2003. It was organized by the Centre for the Documentation of Property Transfers of the Cultural Assets of Victims of the Second World War, which is part of the Institute of Contemporary History, Prague. The author of the current report describes the work of the Centre and the proceedings of the conference.

In connection with the extensive international initiative for the restitution of Nazi-confiscated artwork to their original owners or owners' heirs, which was developed in the 1990s and which the Czech Republic took part in, the Centre was established at the initiative of a government commission. Its activity consists primarily in the gathering, analysis, and synthesis of information for the needs of state institutions and NGOs, and also for tracking down missing art. Additional information about the Centre is available on their website: *www.centrum.usd.cas.*

The Brno conference was attended by representatives of state institutions and NGOs from a number of countries, as well as by historians, lawyers, politicians, representatives of Jewish communities, auction houses, civil servants, archivists, art historians, and journalists. The author of the report gives brief summaries of all the papers given there and of the most important comments during the discussions, which were heard in the following four panels. The first panel was concerned with research methods and approaches to work, as well as a comparison of research in various countries. The second panel discussed restitution procedures in individual countries. The third examined international collaboration in tracking down works of art, and discussed means of communication and information exchange amongst the individual centres. The fourth panel was concerned with procedures for restitution, individual cases, and other means of communication.

Disinformation, Lies, and Slander: The Campaign against the Opposition in Czechoslovak Television, 1968–89

Petr Cajthaml and Petr Blažek

The authors report on a lecture series about the use of television as a medium of disinformation in public campaigns against opponents of the Communist régime. A series of lectures was held in the Institute of Czech History at Charles University, Prague, in the summer of 2004, to gether with the projection of documentary films made for television.

A Seminar on Forced Labour in Germany

Radek Slabotinský

The author reports on a seminar of historians from the Czech Republic, Germany, and Slovakia, which was held in the Central State Archives, Prague, in April 2004. The seminar, the proceedings of which are soon to be published, was linked with an exhibition on forced labour for the Third Reich, which was also held in the Archives.

Contributors

Mečislav Borák (1945) is a Senior Researcher in the Silesian Institute at the Silesian Museum, Opava. His chief areas of interest are twentieth-century Czech history, particularly Czech-Slovak-Polish relations after 1918, World War II, the German occupation, resistance in the Bohemian Lands and Slovakia, and judicial and extra-judicial persecution after 1945. His publications include *Spravedlnost podle dekretu: Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě 1945–1948* (Šenov u Ostravy, 1998).

Adéla Gjuričová (1971) works in the Institute of Political Science at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague. Her research area is changes in the ideological discourse of the Czech right-wing after 1989.

Eva Hahn (1946) was born in Czechoslovakia but emigrated to the German Federal Republic in 1968, where she lives today. She currently works as a free-lance historian and journalist. Her chief areas of professional interest are the history of Communism, modern nationalism, modern Czech political thought, and, most recently, the history of the Sudeten Germans and their relations with the Czechs. Her Czech publications include *Sudetoněmecký problém: Obtížné loučení s minulostí* (Praha, 1996 and Ústí nad Labem, 1999) and *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání* (Prague, 2002) co-authored with Hans Henning Hahn.

Hans Henning Hahn (1947) is Professor of Modern East European History at the University of Oldenburg. He is a specialist in modern central European history, and his publications include *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání* (Prague, 2002) co-authored with Eva Hahn.

Vlastimil Hála (1951) is a Senior Researcher in the Institute of Philosophy at the Academy of Sciences, Prague. His chief research interest is the history of philosophy, and his publications include *Impulsy Kantovy etiky* (Prague, 1994) as well as a number of articles on the history of philosophy and contemporary philosophy (including Bolzano, Brentano, Hösle, and Habermas).

Karel Hrubý (1923) is a sociologist. Since 1968 he has lived in Basle. In 1983–91 he was Editor-in-Chief of *Proměny*, the arts and politics quarterly of the Czechoslovak Society of Arts and Science (New York). He is concerned with the sociology of change in political systems in the middle ages (Hussitism) and the present day. Among his publications is *T. G. Masaryk in Perspective: Comments and Criticism* (Ann Arbor, 1981) co-written with Milíč Čapek.

Eva Irmanová (1943) is a Senior Researcher in the Institute of History at the Academy of Sciences, Prague. Her chief scholarly interest is nineteenth and twentieth-century Hungarian history (including Slovakia) in the central European context. She is author of *Kádárismus: Vznik a pád jedné iluze* (Prague, 1998).

Jiří Knapík (1975) is an historian in the Institute of History and Museum Studies, Silesian University, Opava, since 2000. His chief research interest is cultural policy in Czechoslovakia, 1948–53. He is author of *Kdo spoutal naši kulturu: Portrét stalinisty Gustava Bareše* (Přerov, 2000) and the synthesis *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950* (Prague, 2003).

Stanislav Kokoška (1959) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, where he heads the Department for the History of the Second World War, the Occupation, and the Resistance. His chief research area is the resistance in the Bohemian Lands and the liberation in spring 1945, as well as the history of the intelligence services. Together with Jaroslav Kokoška he is author of *Spor o agenta A-54: Kapitoly z dějin československé zpravodajské služby* (Prague, 1994).

Pavel Kolář (1974) is a Senior Researcher in the Zentrum für Zeitgeschichtliche Forschung, Potsdam. His main research areas are the study of history and the culture of history in the nineteenth and twentieth centuries, and, currently, comparative analysis of the historiography of the labour movement in East Germany, Poland, and Czechoslovakia in the 1950s and '60s.

Petr Koura (1978) is a postgraduate student of Czech history at Charles University and he is a Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague. His area of research is modern Czech history, particularly resistance to the German occupation. He is author of *Podplukovník Josef Balabán: Život a smrt velitele legendární odbojové skupiny 'Tři králové'* (Prague, 2003).

Otomar L. Krejča (1947) is a member of the Divadlo Za branou, Prague, and a translator of fiction, verse, drama, and academic writing. Since 2002 he has been employed in the Centre for the Documentation of the Transfer of Property of Victims of World War II, part of the Institute of Contemporary History, Prague. He publishes in historical journals and edited volumes. His research is on the cultural and historical context of Fascism and the fate of the Jews in the first half of the twentieth century.

Robert Kvaček (1932) is Professor of Nineteenth and Twentieth-century History in the Institute of Czech History, Charles University, Prague. He has published widely, particularly on Czechoslovakia in the international context in the years 1918–39, including, with Dušan Tomášek, *Causa Emil Hácha* (Prague, 1995) and *Generál Alois Eliáš: Jeden český osud* (Prague, 1998).

Jaroslav Pánek (1947) is Professor of History and Director of the Historical Institute, Prague. He is author of numerous books and articles on the early modern age. His recent published work includes *Poslední Rožmberk: Životní příběh Petra Voka* (Prague, 1996) and *Vilém z Rožmberka: Politik smíru* (Prague, 1998).

Jan Pauer (1950) is employed in the Forschungsstelle Osteuropa, Bremen. Among his research interests are the international political aspects of the Prague Spring of 1968, collective memory and the way the past has been dealt with in the Bohemian Lands and Slovakia since the changes of late 1989, Czech-German relations, and, at present, the relationship between politics and national identity in Europe. His most recent Czech publication is *Praha 1968: Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – plánování – provedení* (Prague. 2004; originally published in German, Bremen, 1995).

Jaroslav Rokoský (1969) is a Researcher in the History Department of the Faculty of Education, Purkyně University, Ústí nad Labem. He specializes in modern Czechoslovak history, particularly the years 1918–38 and the history of the Agrarian Party.

Jan Růžička (1978) is a graduate of the Institute of International Studies at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague, and is now on a Fulbright Scholarship at Brandeis University, Waltham, Massachusetts. His chief academic interests are the theory of international relations and modern European history with an emphasis on central and Eastern Europe.

Vít Smetana (1973) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, and a doctoral student at Oxford. He is concerned with the history of international relations and diplomacy during World War II and the first phase of the Cold War, particularly the role of Great Britain and British-Czechoslovak relations in this period. He is editor of the Czech edition of Robert F. Kennedy's *Thirteen Days: A Memoir of the Cuban Missile Crisis*, which was published in Czech as *Třináct dní* (Prague, 1999).

Jaroslav Šebek (1970) is a Senior Researcher in the Historical Institute at the Academy of Sciences, Prague. His chief academic interests are the political and social history of Czechoslovakia in 1918–38, the development of Czech and German political parties, and Church history.

Jan Špringl (1977) read history at Prague, and now teaches it at a secondary school in the town of Beroun. His research interests include the role and importance of collaboration in the Protectorate of Bohemia and Moravia, 1939–45.

Pavel Šrámek (1973) read history at Opava and Prague. He is now employed in the District State Archive, Chrudim, and his research area is the history of central Europe between the world wars.

Peter Švík (1981) is a student of political science at Comenius University, Bratislava. He regularly publishes in Slovak journals on politics and the arts.

Jitka Vondrová (1953) is a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague. She is concerned chiefly with compiling and editing a series of documents on the history of the Czechoslovak crisis of 1967–70.

Marína Zavacká (1972) is a Senior Researcher in the Department of Contemporary History in the Historical Institute of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava. She specializes in the history of propaganda and the establishment of pro-régime structures in the wider social context of the twentieth century.

Contents

Plagiarism in *Soudobé dějiny*
A Statement from the Publishers 9

Articles

Otomar L. Krejča — Czech Fascism, 1938–45: Taking Stock 11

Pavel Šrámek — Resolve versus Loyalty: Views and Attitudes of the Czechoslovak Army Command, 1938 56

Vít Smetana — Damned Commitments: The British, the French, and the Problem of Guaranteeing the Security of Czechoslovakia after the Munich Agreement 88

Petr Koura — A Nearly-forgotten Legend of the Czech Resistance: Jan Smudek and German Occupation Policy 110

Jan Pauer — The Integration of National Identities in the Process of European Unification 128

Eva Irmanová — Nationalism in Hungarian-Slovak Relations: Conflicts, Traumas, and Points in Common in the Interpretation of Nineteenth and Twentieth-century Social History . 141

Materials

Jan Špringl — Model Youth in the Protectorate: The Activity of the Council for the Education of Youth, 1942–45 . 154

Discussion

Eva Hahn and Hans Henning Hahn
Peter Glotz and His Picture of History 178

Karel Hrubý
Opposition within the Social Democratic Party in Exile: Concerning a Book by Radomír Luža 188

Reviews

Robert Kvaček
A Synthesis of the History of the First Czechoslovak Republic 201

Adéla Gjuričová
A Productive Demolishing of Myths 206

Jaroslav Rokoský
The Czechoslovak National Social Party in a Trap . . . 210

Jiří Knapík
Ten Insights into Literature and the Régime after February 1948 215

Pavel Kolář
The Subtle Shackles of Cleo: East European Historiography after the Collapse of the Iron Curtain, between Scholarly Ethos and the Legitimization of the Rulers 224

Vlastimil Hála
A 'Post-colonial' View of the Habsburg Myth 231

Jaroslav Šebek
The Church in the Nation-States of Interwar Europe . . 237

Jitka Vondrová
Pauer's Woefully Belated Czech Première 241

Peter Švík
What is Fascism? 245

Marína Zavacká
Slovak Views of Russia 249

Jan Růžička
A First-rate Journal on the History of the Cold War . . . 252

Documents

Stanislav Kokoška
Underground Leaflets and Chain Letters Dating from the First Months of the German Occupation 258

Chronicle

Jaroslav Pánek
Preparations for the 20th International Congress of Historical Sciences, Sydney, 3–9 July 2005 276

Mečislav Borák
The Restitution of Cultural Property of Victims of the Shoah 282

Petr Cajthaml and Petr Blažek
Disinformation, Lies, and Slander: The Campaign against the Opposition in Czechoslovak Television, 1968–89 300

Radek Slabotinský
A Seminar on Forced Labour in Germany 304

Annotations 307
Summaries 325

PEKAŘOVA SPOLEČNOST ČESKÉHO RÁJE V TURNOVĚ,
LITERÁRNÍ ARCHIV PAMÁTNÍKU NÁRODNÍHO PÍSEMNICTVÍ V PRAZE
A ÚSTAV PRO ČESKOU LITERATURU AKADEMIE VĚD ČR

dovolují si Vás pozvat na konferenci

RURALISMUS, JEHO KOŘENY A DĚDICTVÍ

osobnosti – díla - ideje

kterou pořádají při příležitosti
80. výročí založení literární revue
„SEVER A VÝCHOD"

22. – 23. dubna 2005
v lázních Sedmihorkách

ve spolupráci s katedrou české literatury FF Univerzity Karlovy, Ústavem české literatury a knihovnictví FF Masarykovy univerzity, Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd ČR a Muzeem Českého ráje v Turnově

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na disketě (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce.
   soudobe.dejiny@usd.cas.cz nebo *drapala@usd.cas.cz*
2. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
3. a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), název a značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
   b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie**: Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno) – spoluautoři: *Název: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať ze sborníku**: Autor stati – spoluautoři (viz výše): Název: Podnázev. In: Editor sborníku – Spoluediteři (obdobně jako u autora monografie) (ed.): *Název sborníku: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu**: Autor stati – spoluautoři (viz výše): Název: Podnázev. In: *Název časopisu* (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran. **Stať z denního tisku**: Autor stati (viz výše): Název: Podnázev. In: *Název novin* (kurzivou), přesné datum, rozmezí stran.
   c) Pro recenzi a anotaci: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.).
4. Vyžaduje-li povaha Vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očíslujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
6. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Pro informace o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (aktuální zaměstnání, oblast specializace, případně název Vaší profilové publikace s místem a rokem vydání).

Soudobé dějiny
budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

Otomar L. Krejča
Český fašismus

Pavel Šrámek
Odhodlání versus loajalita

Vít Smetana
Zatracené závazky

Petr Koura
Pozapomenutá legenda českého odboje

Jan Špringl
Protektorální vzor mladého člověka

Jan Pauer
Problém integrace národních identit v procesu evropského sjednocování

Eva Irmanová
Fenomén nacionalismu v maďarsko-slovenských vztazích

Eva Hahnová - Hans H. Hahn
Petr Glotz a jeho obrazy dějin